DIMITRIE BOLINTINEANU

OPERE

VI

CĂLĂTORII

Ediție îngrijită, note și comentarii de
TEODOR VÂRGOLICI

SCRIITORI ROMÂNI
EDITURA MINERVA
București — 1985

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

NOTA EDITORULUI

Volumul al şaselea al ediţiei noastre cuprinde *Călătoriile* lui Dimitrie Bolintineanu. Dat fiind faptul că aceste memoriale nu au fost publicate de scriitor în ordinea în care a întreprins călătoriile, ne-am îngăduit o derogare de la criteriul succesiunii cronologice a apariţiei lor, pentru a oferi cititorului şi cercetătorului literar posibilitatea de a cunoaşte întocmai traiectoria în timp şi spaţiu a peregrinărilor lui Dimitrie Bolintineanu, desfăşurate aproape în totalitatea lor în îndelungata perioadă a exilului său de după revoluţia din 1848. Astfel, volumul de faţă se deschide cu *Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria*, apărute antum într-o unică ediţie, în 1858, în acest memorial Dimitrie Bolintineanu evocînd evenimentele imediat următoare înăbuşirii revoluţiei din 1848, care au avut drept consecinţă exilarea sa, precum şi împrejurările în care, plecînd de la Paris, în 1851, cu dorinţa de a se reîntoarce în patrie, a fost nevoit, refuzîndu-i-se acest lucru, să se îndrepte spre Constantinopol. După acest memorial urmează cel apărut într-o primă ediţie, în 1856, cu titlul *Călătorii în Palestina şi Egipt*, şi apoi, în 1867, într-o a doua ediţie, cu titlul schimbat, *Călătorii la Ierusalim în sărbătorile Paştelui şi în Egipt*, luată ca text de bază în prezentul volum. Am apelat la această inversare deoarece călătoriile în Palestina şi Egipt au fost cele dintîi pe care le-a întreprins Dimitrie Bolintineanu, în 1854, după stabilirea sa în capitala Imperiului otoman.

În continuare, respectînd itinerarul scriitorului, reproducem *Călătorii la românii din Macedonia şi Muntele Athos sau Santa-Agora* întreprinse în 1854, deşi au fost publicate abia în 1863. Urmează *Călătorii în Asia Mică*, întreprinse în 1856, dar tipărite în 1866, *Insola Tenedos şi Canaris*, *Fragment din călătoria d-lui D. Bolintineanu în Arhipel*, făcută în 1856 şi relatată în 1860, *Călătorii în Moldova*, datînd

din 1857 şi publicate în 1859, *Vizita Domnitorului Principatelor Unite la Constantinopole*, efectuată şi tipărită în 1860.

Reconstituind, aşadar, succesiunea în timp şi spaţiu a *Călătoriilor* lui Dimitrie Bolintineanu şi nu în ordinea cronologică a apariţiei lor, nu am mai avut posibilitatea să le distribuim în cele două mari secţiuni utilizate în volumele anterioare ale ediţiei noastre, *Din volume* şi *Din periodice*, intercalîndu-le.

Ca text de bază, în prezentul volum, am folosit pe cel din ediţiile apărute în timpul vieţii scriitorului şi din periodicele la care a colaborat, după cum urmează, potrivit cronologiei în timp şi spaţiu a călătoriilor:

Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria, Bucureşti, Tipografia naţională a lui Iosif Romanow et Comp., 1858;

Călătorii la Ierusalim în sărbătorile Paştelui şi în Egipt, a doua ediţie, Bucureşti, Tipografia lucrătorilor asociaţi, 1867;

Călătorii la românii din Macedonia şi Muntele Athos sau Santa-Agora, Bucureşti, Tipografia jurn. „Naţionalul", 1863;

Călătorii în Asia Mică, Bucureşti, Tipografia lucrătorilor asociaţi, [1866];

Insola Tenedos şi Canaris. Fragment din călătoria d-lui D. Bolintineanu în Arhipel, în *Calendar istoric şi literar pe anul bisect 1860*, Bucureşti, Imprimeria naţională, 1859, p. 84;

Călătorii în Moldova, în *Calendar istoric şi literar pe anul 1859*, Bucureşti, Librar-editor Christ. Ioanin et Roman, 1858, p. 2;

Vizita Domnitorului Principatelor Unite la Constantinopole, Bucureşti, Imprimeria naţională, 1860.

În transcrierea textelor am respectat întocmai toate formele fluctuante ale scrisului lui Dimitrie Bolintineanu, potrivit criteriilor filologice expuse în *Nota asupra ediţiei* de la primul volum.

Aduc şi pe această cale calde mulţumiri distinsului om de cultură Gabriel Ştrempel, director adjunct al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, pentru înţelegerea şi amabilitatea cu care m-a sprijinit în cercetările întreprinse pentru elaborarea acestei ediţii.

TEODOR VÂRGOLICI

CĂLĂTORII PE DUNĂRE ŞI ÎN BULGARIA

CARTEA I

SCURTARE

Plecarea de la Orşova. — Apa Cernei. — Insula Ada-Kale. — Pasagerii din barca noastră. — Ce ne aştepta la Cladova. — Nopţile de iarnă în barcă. Istoria doctorului I. Franţ. — Dama engleză. — Despre Dunăre. — Fortereţa de Fetişlan. — Istoria călătoriii noastre pe gimie, duşi de turci după evenimentele de la 1848. Plecarea din Cladova cu vaporul. Scurtă istorie a principatului Serbiei. — Scurtă istorie a Daciei lui Traian. Calafatul. Bătaia de la Cetate. Lovirea a două vase cu vapor pe Dunăre. *Nicopoli*, *bătaia de la Nicopoli între cavalerii* creştini şi între turci sub Baiazet. Oraşul Giurgiu, bătălia creştinilor aliaţi împotriva turcilor la Giurgiu, pe timpul lui Mihai Viteazul.

La 15 ale lunei lui noiemvrie ajunserăm la Orşova. Orşova sau Ruşava este un fel de oraş, aşezat aproape de apa Cernei, pe Dunăre, şi lîngă hotarul ce desparte Valahia de Austria. Nu este un singur român care să se fi îmbărcat pe Dunăre pentru Viena sau Paris şi care să nu fi gustat dulceţile acestui lăcaş, măcar cîteva ore. Într-acest loc strînsei mîna unui vechi amic, poetul Moldovei, V. Alecsandri, căci acolo eram nevoiţi a ne despărţi, el ca să între din nou în ţara sa, eu ca să rătăcesc încă pe pămînturi streine, aşteptînd ca porţile patriei să se deschiză proscrişilor politici sau ca pămîntul strein să le dea cîte un mormînt. Vasul cu vapor ce era să ia pe pasagerii destinaţi pentru Turcia aştepta la Cladova, un sat al Serbiei pe malul Dunărei, în jos de cataracte. Un fel de barcă, largă şi şeaţă, a companiei vaselor cu vapor, ne priimi şi ne transportă la Cladova.

Trecerea cataractelor este periculoasă pentru vase mari, în unele epoce, din cauza scăderei apelor. Atunci compania se servă cu vase mici pentru transportul pasagerilor într-acest loc. Apele erau scăzute.

Vasul plecă. Umbrele serei se întindeau asupra stîncilor ce formează malul Serbiei şi pe undele întărîtate ale Dunărei. Mugirea adîncă, plîngătoare, sălbatică a valurilor sparte împotriva stîncilor ce află în cale în tot latul rîului adăogau maiestatea sălbatecă a acestor locuri, care ne răpiseră ochii, printr-o mie de forme.

Lăsarăm la stînga noastră gura Cernei. Această apă merită, sub mai multe raporturi, cîteva vorbe în treacăt.

Rîul Cerna, Dierna sau Tierna, se varsă în Dunăre şi desparte, după cum am mai zis, Banatul Austriei de Valahia. După autorii cei vechi, era o cetate romană la gura acestui rîu. Ruinele ei se văd încă astăzi spre nord-vest, pe un unghi format din Dunăre şi din Cerna. Fondamentele castelului fac un pătrat, a cărui linie paralelă cu Dunărea e de o sută douăzeci de paşi; ceialtă, paralelă cu Cerna, are o sută de paşi. Afară din aceste ruine, se mai văd pe aproape urme de zidiri. „*In Dacia quoque Zernensium colonia a divo Traiano deducta juris Italici est*", zice Ulpian.

Dupe o inscripţie copiată la băile lui Ercule de d. Cariofilus, Cerna a fost altădată o staţie romană.

Pînă a nu intra printre cataracte, în mijlocul Dunărei se află o insulă, Ada-Kale. Această insolă ne recheamă nişte suvenire destul de triste. Aici am fost în anul 1848, împreună cu alţi şaisprezece soţi români, închişi trei zile, aşteptînd o ocazie ca să ne pornească înainte cu escorta noastră turcă ce ne aducea de la Cotroceni prin Giurgiu şi Dunăre ca să ne ducă la Semlin. Numele insolei de Ada-Kale se vede că vine din turceşte: *ada*, insolă, *kule*, turn — insola cu turn.

Insola este a Turciei; o garnizoană turcă şade aici — are un guvernor militar, şi locuitorii ei sînt turci, sîrbi şi români, ce trăiesc în cea mai mare mizerie. Mai pe toată întinderea ei, este o fortereţă într-o lungime de o mie opt sute de paşi şi de o lărgime de patru sute paşi. Are o gemie, ce altădată se vede a fi fost biserică a călugărilor franciscani. Nu se află în toată insola nici o urmă de antichitate. Stradele sînt necurate; casele au o fizionomie mizerabilă; zidurile fortereţei sînt derăpănate şi tunurile ruginite şed pe bastioane. Umezeala cea mai stricătoare, unită cu cea mai adîncă mizerie, domnesc într-acest loc.

Noaptea căzu repede — ca în toate zilele de toamnă ploioase. Era timp să-mi întorc ochii asemenea asupra pasagerilor cu care mă aflam într-această colivie plutitoare.

Cea mai mare parte din călători era bulgari și sîrbi, cum și turci din Bosnia. Mai erau niște europei. O damă engleză cu o femeie ce o serva, în vîrstă de două ori maioră, sau, dupe cum zic logofeții, pravilnică: uscăciunea ei, întocmai ca a diabeților, sau celor loviți de boala ce se cheamă diabet și care usucă omul, prin pierderea zaharului ce are în corp; uscăciunea ei, zic, și ochelarii săi cei verzi punea coroană la urîciunea ei. Mai era un june turist englez, un doctor german, cu o talie de Ercule, și semăna că el se afla sănătos pentru toți bolnavii săi ce nu putuse vindeca. Mai era un român din Banat cu femeia sa, destul de gentilă, un literat francez complecta societatea noastră.

Ajunserăm la Cladova, în Serbia. Aici auzirăm cu spaimă că vasul cu vapor nu venise încă. Trebuia să-l așteptăm, dar pînă cînd? și unde să ședem, așteptîndu-l? Agentul companiei de la acest punt ne zise să coborîm pe mal, apoi ne chemă, ne puse la rînd, ne trecu în revistă și se păru mulțumit. După această mică cercetare, ne ținu discursul următor:

— Pasageri! Cu multă părere de rău sînt nevoit a vă înștiința lipsa vasului cu vapor; vreo întîmplare neprevăzută l-a oprit neapărat pe cale. Cu toate acestea, poate că va sosi pe mîne dimineață sau pe poimîne. Așteptînd venirea lui, nu poci să vă priimesc în casa mea, căci sînteți mulți și eu nu am nici cameră, nici pat să vă dau, dar puteți dormi în două bărci ce vedeți pe apă. Nu vă povățuiesc să mergeți prin sat, căci poate să vie vaporul la noapte și să nu întîmpinați plecarea lui. Cît pentru mîncare, îndreptați-vă la această cîrciumă ce vedeți mai pe colo.

Acest discurs cauză pe adunare mai mare impresie decît cele mai violinte discurse ale oratorilor anticei Atene. O șoptă surdă se rădică din toate părțile. În adevăr, eram în luna lui noiemvrie — și era frig umed; cîțiva fulgi de ninsoare ne anunțară începutul iernei. Doctorul german, așezîndu-și ochelarii, rădică glasu-i puternic, însoțit de niște gesturi amenințătoare, și vorbele lui răsunară în urechile agentului în chipul următor:

— Vei să ne ucizi! A lăsa pe acesti nobili pasageri să treacă noaptea într-o barcă, în mijlocul iernei, este ca cînd i-ai osîndit la moarte sigură. În cualitatea mea de doctor ce cunoaşte urmarea rea a unui asemenea fapt, protestez împotriva măsurilor ce ai luat şi te fac răspunzător înaintea lui Dumnezeu şi a oamenilor, pentru orice nenorocire ni se va întîmpla.

Dupe doctor veni rîndul damei engleze.

— Este ucidere, moarte, trădare, strigă dama ştirbă, care cu vorbele ce-i ieşea din gură stropi un vecin al ei. Ştii d-ta, domnule, că am să mă plîng împotrivă-ţi la împăratul? O să fac să te puie la închisoare.

Dupe dama bătrînă, strigară dar alţi, dar toate aceste plîngeri şi ameninţări se fărîmară împotriva nepăsărei acelui tiran, ca vînturile împotriva stîncilor. Turistul englez se îndreptă către mine şi zise:

— Am face mai bine să mergem cu toţii să vedem despre ale mîncărei, la cîrciumă.

Găsii propunerea lui înţeleaptă, şi noi doi şi cu doctorul ne duserăm spre bucătărie. Satul Cladova este lăcuit de familii de români, emigraţi în Serbia, după timp. Serbia are peste şaizeci de mii de familii de români.

Cîrciuma, ce ne deschise îndată porţile sale, era ţinută de o română. Îi ziserăm să ne frigă pui de găină şi să ne coacă ouă. Cina noastră se făcu numaidecît. Fumul ce era în cîrciumă nu ne iertă să cinăm aici. Luarăm merindile şi merserăm în barca noastră.

Barca era largă, şi în mijlocul ei se înălţau patru pereţi acoperiţi, încît formau o cameră cu patru fereste. O altă asemenea barcă, ce aflarăm aici, se destină pentru pasagerii bulgari, sîrbi şi turci. Dama engleză adormise, blestemînd administraţia vapoarelor. Femeia ce o însoţea în călătorie îi serva de perină. Românul bănăţean urmase exemplul damei engleze, iar femeia sa veghea şi tremura ca o ramură bătută de vînturi. Bucatele noastre se puseră pe o masă în mijlocul camerei. Turistul englez ne dete vin de şampanie, ce purta în tot locul cu dînsul ca un prezervativ împotriva frigurilor. Acest vin generos risipi hora grijelor ce pînă aci plutea asupra capetelor noastre. Doctorul german găsi vinul înfricoşat şi dovedi lucrul prin activitatea ce avu, deşertînd cîteva pahare. După care, uitînd şi umezeala în care ne

aflam așezați și vîntul cu fulgi de ninsoare ce venea să ne viziteze prin ferestele bărcei sparte, luă vorba în chipul următor:

— Eu unul mă aflu foarte bine în societatea voastră și doresc să aflu cine sînteți; dar ca să am un cuvînt de iertare pentru îndrăzneața mea întrebare, voi să vă spui cine sînt eu, sau mai bine istoria vieței mele.

Vorbind asfel, bău restul de vin, scoase ochelarii și începu asfel să istorisească:

— Eu sînt născut la Weimar. Tată-meu era avocat; mumă-mea muri născîndu-mă; la vîrsta de cincisprezece ani eram în școala militară de la Potsdam; bună-mea voia să facă din mine un ofițer frumos, un general și poate un mareșal, căci bătrîna era ambițioasă. Tată-meu avea altă idee: vrea să mă facă medic; cu toate acestea, voința lui se alină înaintea voinței germanei bătrîne, pentru cuvinte de moștenire. Asfel mă trimise la Potsdam. Mai tîrziu, tată-meu se căi și hotărî să mă trimiță la școala de medicină. „Trebuie să se facă doctor“, striga el către bună-mea. „Și eu voi să fie ostaș, zicea bătrîna, să poarte sabie, epolete și pinteni; să se bată, să omoare ca Alexandru cel Mare, ca Anibal, ca Napoleon!“ La care, tată-meu încă răspundea: „Daca îți este pentru asta, nu ai frică, ca doctor în medicină, va ucide mai multă lume decît ca ostaș german!“

În scurt mă trimise la școala de medicină.

La douăzeci și șase de ani eram medic. Aveam diplomă scrisă în limba latină, ochelari și cravată albă. Cînd bună-mea mă văzu sub acest costum, nu voi să mă sărute și căzu leșinată. Ea fuse cel dintăi bolnav pe care îl vindecai. Nu trecuse cincisprezece luni și-mi făcusem o clientelă numeroasă. Lucrurile mergeau bine; aurul luneca printre degete; din nefericire, amorul, pentru care avusesem pînă atunci un mare dispreț, îmi dovedi cît de mare este puterea lui. Era la Berlin, unde lăcuiam atunci, o fată de șaisprezece ani, frumoasă ca o virgină ideală; albă ca spuma Dunărei; ochi negri plini de langoare voluptoasă și expresie dulce ce rechemau femeile lui Byron; părul neguros îi cădea pe umeri ca aripele unui corb pe neaua iernilor; genele-i lungi, negre, noroase cădeau cu melancolie pe ochii săi plecați; gura-i deschizîndu-se, arăta două rînduri de mărgăritare fine, între care ai fi fost omul cel mai fericit să fii strivit și să mori. Restul

nu era mai jos de calitățile ce vă descrisei. Mi se pare că o văz dănțuind în acest pahar.

Oamenii au dat amorului mulțime de definiții. Unii au zis că este un simtiment ce n-are nimica material; alții că este dorința oprită în posesie materială. Deschideți cel dintîi dicționar de medicină la articolul amorului și veți citi aceste vorbe: „Nebunia și frigurile hectice sînt de multe ori rezultatul amorului". Doctorul Jeanes Ferrard a publicat asupra amorului un tractat în anul 640 în care definează amorul — dupe părerea sa... trebuie să vă spui tot ce s-a zis și scris de la începutul lumei pînă astăzi despre acest simtiment? Ar fi prea lungă lista; mă voi mărgini a vă zice că toți autorii ce s-au ocupat de fiziologia amorului l-au cunoscut numai în teorie, precum vedem cei mai mulți ce scriu despre educația copiilor, că nu au făcut copii. Pentru mine, amorul este amorul — adică că nu știu ce este. Îmi aduc aminte simtomele cele mai mari ale acestii friguri (de ar fi friguri), gelozia și betiza. Eram atît de gelos, încît odată, întorcîndu-mă la dulcea mea, am deschis tabacherea mumei sale, să văz daca un ofițer tînăr, care o curtenea, nu se ascunsese în tabachere! Dar betiza mă costă și mai mult. Nengrijeam pe bolnavi; am ucis patru sau cinci din acești nefericiți, căutîndu-i de boale ce nu aveau sau dîndu-le doze nebunești; călcam, mergînd, oamenii pe picioare; vorbeam de multe ori și rîdeam fără timp.

Am iubit și am fost iubit. Cu toate acestea, nu cutezam să cer mîna Luizei mele. Mumă-sa se hrănea de cîțiva ani cu ideea să dea pe fie-sa dupe un principe, cel puțin. Apoi avea mare antipatie împotriva doctorilor, care nu putuseră să-i vindece o bubă în obraz, fără să-i lase o urmă ce o făcea urîtă. Știam acestea toate. Într-o seară m-am dus să văz pe Luiza. Am găsit-o în costum de bal, mumă-sa asemenea. Era bal la curte, unde eu nu eram invitat. Această știre mă înlemni. Cînd mă gîndeam că o mînă streină o să strîngă acea talie divină, îmi vinea să țip. Mumă-sa ne lăsă singuri cîteva minute. Eu mă folosii de această lipsă și-i zisei: „Nu vei merge la bal astă-seară, sau te sugrum!" „Este peste putință", îmi răspunse ea. „Peste putință? Ei bine! să vezi că este cu putință".

Atunci mă aruncai pe niște călimări, ce se aflau acolo, pe o masă, le iau și vărs pe capu-i toată negreala dinuntru.

Dodată figura ei cea strălucitoare se întunecă; negreala, dupe ce cotropi capul fetei, se revărsă pe gît, pe sîn, stropindu-i vestmîntul de bal. Într-acelaşi timp ieşii repede din cameră şi plecai. Mumă-sa aflase lucrul şi dete ordin să nu mă mai priimească în casă. Dar această măsură ne dete ocazia să dorim a ne revedea în secret. După mai multe bilete ce scrisei Luizei, cerîndu-i o întîlnire, căpătai voie să intru noaptea în curtea casei sale.

De cum sosi ora de întîlnire, alergai, mă urcai pe un zid; din nefericire, despre curte acest zid avea o înălţime de trei ori mai mare; dar amorul are aripi, fără să măsor înălţimea, sării jos, în curte. Acolo mă aflai scăpat cu oarecare zgîrieturi. Din păcate, un cîne mare şi înrăutăţit se aruncă asupra mea furios; eu mă urcai repede într-un arbor ca o mîţă, ce se scapă. Cînele, neputînd să mă ajungă, se puse să latre la rădăcina arborelui. Această muzică ţinu o jumătate de oră; fiece lătrare mă lovea ca o lovitură de stilete. Cînd osteni cu lătratul, se culcă la poalele arborului. Eram în luna lui genarie, şi poci să vă încredinţez că era mai frig de cum ar fi într-această cameră. Picioarele şi mînile îmi era degerate. Nemaiputînd suferi starea mea, hotărîi să rup o ramură din arbore şi să atac acel animal. Dar la cea mai mică mişcare ce făceam, cîinile lătra din nou. Lătratul lui atrase în sfîrşit băgarea de seamă a oamenilor casei. Grădinarul veni să cerceteze cauza pentru care cînele lătra atîta şi zări în arbor umbra unui om. Strigă: „Cine este?“ Eu tac. „Aşteaptă, mai zise, mă duc să-mi iau carabina, şi afară numai de vei hotărî să mori, îmi vei răspunde.“ Grădinarul se întoarse armat. „Vei să-mi răspunzi ori trag?“ zise el. „O dată, de două!“ . . . Era să răspunz, cînd muma Luizei, însoţită de vreo doisprezece vizitatori şi servi, cu lumînări aprinse, ieşi din casă şi veni spre mine. Vă încredinţez că nu este nimica mai trist în viaţă decît a fi ridicul! Asfel voi recomanda două lucruri tutulor: să nu insufle pietate şi ridicul.

Muma Luizei, văzîndu-mă, leşină.

Un june ofiţer, ce ardea de amor pentru Luiza, făcea parte din acesti vizitatori. De cum mă recunoscu, mă împovără cu o mulţime de sarcasme. Vă încredinţez că anevoie mă necăjesc. În această privinţă mă recunosc ca unul din

cei mai adevăraţi fii ai flegmaticei Germanii; dar daca o dată mă supăr, plec ca o mină de pulbere.

Mă necăjii rău. Cea dintîi mişcare ce făcui fuse o palmă ce trîntii ofiţerului meu; a doua, să fug pe poarta cea mare ce se deschisese. Trecui o noapte amară. A doua zi de dimineaţă, doi ofiţeri se prezentară la mine şi mă provocară la duel, din partea celui pălmuit. Priimesc. Ofiţerii pleacă mulţumiţi. Eu luai martori doi spiţeri ce-mi rămăseseră îndatoraţi, fiindcă trimiteam la dînşii toţi bolnavii mei să cumpere doctorii. Dar ce să mai lungesc lucru: a doua zi dimineaţa ne băturăm, şi eu ucisei pe adversarul meu, vîrîndu-i un glonte în cap. Seara citii într-o proclamaţie a poliţiei că toate autorităţile civile şi militare sînt invitate să aresteze, oriunde vor întîlni, pe doctorul I. Franţ, ce a ucis în duel un ostaş şi cu aceasta a meritat osînda legilor ţărei. Mai jos erau semnele mele.

Dupe asfel de publicaţie, reputaţia mea ca doctor în toată Germania era pierdută şi legea mă gonea. Eu căutai să scap şi plecai pe furiş, ajunsei în Austria, de acolo trecui în Turcia, unde mă făcui doctor de regiment, dupe un concurs ce dedei la şcoala de medicină. Astă dată viu din Bosnia şi merg la Constantinopol. Iată istoria mea. De atunci, însă, au trecut doi ani şi simtimentele mele au trebuit să se schimbe cu datinele mele cele noi; dar este un lucru care nu s-a schimbat — suvenirul Luizei: portretul său este tipărit în cugetările mele; o văz pretutindeni şi în toate lucrurile, afară poate în faţa bătrînei dame engleze.

Asfel doctorul istorisi viaţa sa.

Dupe dînsul veni rîndul meu.

— În adevăr, zisei doctorului, puţine lucruri am a zice despre mine, că sînt român... Nu apucai să sfîrşesc vorba, şi dama engleză strigă dodată:

— Germani şi români, oricine veţi fi, lăsaţi-mă să dorm! N-aveţi nici un fel de sfială de dame... Daca nu veţi voi să tăceţi, voi face să vă închiză pe toţi, oricine aţi fi... Nu ştiţi cine sînt eu... Voi scri la împăratul germanilor şi la împăratul românilor, să vă spînzure.

Acest spici ciudat şi neaşteptat ne făcu să rîdem cu hohot şi schimbă totdeodată cursul conversaţiei noastre. Cu toate acestea, nu voirăm să fim barbari cu damele, chiar cînd

damele ar fi nebune, cum era biata bătrînă, și lăsarăm pentru altă dată istoriile noastre.

Trecurăm patru zile așteptînd să vie vasul cu vapor. Cu tot frigul ce era și umezeala în care trăiam în barcă, nimeni nu căzu bolnav; dimpotrivă, sănătatea fiecăruia semăna că se îmbunătățește. Omul este un animal curios: obiceiul are o mare parte de înrîurire asupra sa; am fi putut trece iarna într-această barcă, începînd a ne deda cu încetul la viața ce duceam.

Mă făcusem foarte intim cu doctorul, cu turistul englez și cu literatul francez. Treceam zilele alergînd prin laturile satului. Eram în timpul cînd bătrînul Danubiu pare că împărtășaște tristeța malurilor sale, și această tristețe îl făcea mai frumos. Apele sînt ca femeile frumoase, ce par mult mai frumoase în mînie decît în liniștea lor. Nicăiri Dunărea nu înfățișează un aspect mai încîntător decît între Orșova și Cladova, din cauza cataractelor. Pentru mine, mărturisesc că această frumusețe impozantă și sălbatică poate să rivalizeze cu cele mai renumite locuri din lume. Cîte cugetări nu ne inspiră acest rîu mare, acest geniu binefăcător al României, ce pentru a lui importanță trăim încă politicește. Pentru ce tot ce e natură, e frumos, tot ce a făcut omul, într-această țară, e mizer? Te salut, leagăn al libertății! Tu ești ca în toate timpurile, plin de frumusețe pe malurile tale! și de avuție! dar libertatea nu mai înflorește pe malurile tale! Noi stam ore întregi să ne mirăm de această natură maiestoasă și sălbatecă. Dunărea a fost, de la începutul secolilor cunoscuți, martoră a faptelor celor mari. Perșii, macedonenii, romanii, bizantinii, turcii, rușii, românii au amestecat sîngele lor cu valurile acestui rîu. Dariu, Alexandru cel Mare, Traian au aruncat poduri pe dînsa, ca să meargă să bată popolii sciți.

Nu credem să fie de prisos observațiile ce am putea face despre această apă. Vom începe descripția sa prin ideile ce Herodot își făcuse despre acest mare rîu. Părintele istoriei zice: „Isterul, cel mai mare din toate rîurile ce cunoaștem, e totdauna mai d-aceeași mărime, sau în vară, sau în iarnă. Îl găsești cel întîi în Sciția spre occidentul celoralte, și este cel mai mare, căci priimește apele mai multor alte rîuri. Printre acelea ce contribuiesc să-l umple, sînt cinci care trec prin Sciția: acela pe care sciții îl numesc Porota și

grecii Piretos (Prutul), Tiarantul, Arariu, Naparis şi Ordesus (Argeşul); cel dintăi din aceste rîuri este mare, curge spre est şi se amestecă cu Isterul; Tiarantul e mai mic şi cură mai spre occident; cele trei din urmă, Arariu, Naparis şi Ordesus, curg între aceste două şi se aruncă asemenea în Ister... Marisul curge din ţara agatirsilor şi se varsă în Dunăre. Din munţii Hemus (pe malul drept) ies trei alte mari rîuri: Atlasul, Aurasul şi Tibisis; curg spre nord şi se varsă în Dunăre. Mai vin încă trei prin Tracia şi prin ţara tracilor crovizieni, care iară se aruncă în Ister; acestea sînt Atris, Noes şi Artanes.

Klos vine din Paeonia şi din muntele Rodope; taie prin mijloc muntele Hemus şi se varsă în acelaşi fluviu. Angrus curge din Ilira spre nord, trece prin lunca tribalină şi se varsă în Brongus şi acest din urmă în Ister; asfel încît Isterul priimeşte tot într-un timp acele două rîuri mari, Carpis şi Alpis ies din ţară mai sus de Obrici, curge spre nord şi se perd în acelaşi fluviu... Isterul iese din ţara celţilor şi, după ce trece Europa întreagă, întră prin Schiţia printr-una din marginile ei."

Ararus cade în Dunăre; Porota sau Piretos (Prutul) iese din Carpaţi în Galiţia şi se aruncă în Dunăre mai sus de Galaţi.

Ordesus vine din Carpaţi şi cade în Dunăre în faţă cu Turtucaia, după ce primeşte în sînul său Dîmboviţa.

Maris (Mureş) curge prin Banat şi se varsă în Dunăre.

Naparis (poate Buzăul).

Nu se poate da o singură interpretaţie asupra numirilor de rîuri ale lui Herodot. Cea mai mare parte din scriitori au tradus feluritele numiri într-un chip nesigur. Asfel în explicaţia asupra cărţei peutingeriană vedem Tiarante sub nume de Siret; Naparis, sub nume de Carasau; Atlas, sub nume de Aluta sau Oltul; dar Herodot zice că Ararus, Naparis şi Ordesus curgeau şi se aruncau în Dunăre între Porota (Prutul) şi Tiaranta. Deci Tiaranta nu poate să fie Siretul, căci cele trei rîuri numite de Herodot Ararus, Naparis şi Ordesus sînt mai în sus de Siret, pe cînd Siretul este aproape de Prut.

Naparis nu poate fi nici Carasau, căci Carasau cade între Argeş şi Oltul. Sînt două rîuri numite Călmăţui şi Ruşii

de Vede, ce primesc în sînu-le pe Teleorman. Poate pe unul din aceste două Herodot îl numeşte Tiarante?

Dunărea curge din munţii Suabiei, din Pădurea Neagră; trece prin Bavaria, Austria, Ungaria, desparte Principatele Române de Turcia şi se varsă în Marea Neagră sub 45°25 lat. şi 47°20 long., dupe un curs de şase sute optzeci leghe. Priimeşte în sînu-i mai mult de o sută douăzeci rîuri şi rîuleţe. La Pressburg, lăţimea ei este de o mie două sute picioare, mai jos de Buda, de trei mii picioare, şi în dreptul Principatelor Române, de la patru mii la cinci mii picioare. Repeziciunea curentului ei este de trei mii stînjeni pe oră, bazinul ei este de 40,075 leghe pătrate.

Dunărea curge în Marea Neagră prin cinci guri: 1) Tiagala (θιαγάλα), acum pe turceşte Keli sau Chilia; 2-a) vechiul Bireon (βυρεῖον), acum Sulina-bogasi; 3-a) Psilon (ψίλλον), adică strimtoare, acum Sîntul George; pe turceşte Endrele-bogasi; 4-a) Palon (πάλον), Porţi (πορτίζαι), turceşte Capu-bogasi; 5-a) Noranon (νόρανον), acum Ieni-skele. Sub romani, aceste guri luaseră nume de Boreum, Calum, Navarum, Sacrum, Peuce, Insola Şerpilor se chema Ahilis.

În ziua din urmă merserăm să vizităm fortereţa Fetişlan dupe malul Dunărei din Serbia, unde ne aflam. În Serbia se mai află cinci fortereţe ocupate de cîte o garnizoană turcească. Această fortereţă este una din cele cinci; cîţiva turci ostaşi şi neguţători locuiesc fortereţa şi seamănă mai mult cu nişte prinşi decît cu nişte concheranţi. Zidurile cetăţei sînt dărăpănate, stradele strimte şi deşarte, casele îngenucheate pe pămînt, în scurt fizionomia cetăţei îţi insuflă întristare. Toate cetăţile turceşti dupe malul Dunărei, din cauza tractatului cu ruşii ce opreşte orice reparaţii a se face, sînt în stare de dărăpănare. Fizionomia lor şi a lăcuitorilor e mizerabilă. Luxul şi mizeria sînt cei mai puternici agenţi ai corupţiei asupra simtimentelor omeneşti: cel dintăi ne fermecă şi ne abate din calea cea bună prin atenţia strălucirei sale; cel d-al doilea, prin dezgustul sau spaima ce ne însuflă. Această fortereţă îmi aduse aminte de cîţiva ani înainte, atunci cînd, conduşi de turci, din cetate în cetate, rămaserăm aici trei zile sub gardă.

Era după ocupaţia ţărilor de turci şi de ruşi, dupe evenimentele de la 1848; şi fiindcă de la începutul acestii opere m-am dedat a face oarecare abateri la lucruri streine de su-

biectul nostru, voi urma tot asfel pînă la sfîrşit şi voi istorisi, începînd de la ceea ce ni se întîmplă dupe evenimentele de la 1848.

La 13 septemvrie se trimiseră mulţime de deputaţi în tabăra turcească, a cării avangardă descălecase la porţile Cotrocenilor. Între acesti deputaţi mă aflam şi eu. Cu deputaţii guvernămîntului de atunci se uniră cîteva sute de oameni, de toate clasele, credinţile şi colorile. Unii în trăsuri, alţii pe jos, semănam cu o procesie. Trecurăm printr-o mare de popol ce se adunase aproape de tabără şi ne duserăm drept sub un cort. Îndată ce ajunserăm aici, un regiment de soldaţi turci ce făceau două ziduri în cele două părţi ale locului, unde se afla tabăra, ne prezintă armele.

Fuad-efendi, trimisul Porţii, citi un ferman, conform cu răspunsul ce dase mai nainte deputaţilor români la Constantinopol, adică să restabileze ordinea legală sub căimăcămia unui boier român din partida antinaţională. Doi deputaţi români, N. Bălcescu şi Ion Ionescu, crezură să se apere de acuzările ce se făcea prin ferman, că mişcarea era într-un spirit socialist. Dar nu fură ascultaţi. Într-un minut, atît deputaţii popolului, cît şi toţi acei români ce-i urmaseră, se văzură înconjuraţi de două ziduri de baionete. Afară din acest ocol, sub alt cort, se aflau toţi boierii din partida contrarie.

Cei arestaţi trecură cîteva oare în această poziţie pînă seara.

Într-acest timp auzirăm sunetul tunurilor în marginea oraşului. O luptă inegală, născută dintr-o neînţelegere a unor şefi, începu între avangarda otomană şi între o sută cincizeci soldaţi pompieri. Acţia ţinu mult şi măcelul fu mare, cu perdere mai multă din partea turcilor. Noi nu ştiam nimic despre aceasta în tabără. Despre seară veni un secretar d-al lui Fuad-efendi şi dete ordin să ne conducă, sub gardă, în mănăstirea Cotrocenii. Aceasta se făcu în cîteva minute. În curtea mănăstirei erau aşezate mulţime de corturi soldăţeşti. Ne spuseră că trebuia să trecem noaptea sub acele corturi şi că să ne luăm locurile. Aceasta se făcu. Eram peste trei sute de persoane, o repet, din toate clasele şi de toate coloarele; văzui printre noi mulţi care nu se aflau la locul lor. Sîngele vărsat la cazarma Spirei întărîtase pe soldaţii turci împotriva noastră, ce ne credeau autorii

acei loviri; asfel ei ne tratau cu destulă asprime. Ne aruncară cîte o bucată de pîne neagră la toţi. Trecurăm o noapte rea, din cauza răcorei şi a turburărei morale în care ne aflam. Cu toate acestea, societatea noastră era formată asfel, încît nu puteam a ne opri de a nu rîde: fel de fel de fizionomii, de idei, de plîngeri şi de curagiuri!

A doua zi veni un ordin să se libereze cea mai mare parte din prinşi. Aceasta se făcu dupe o listă unde se afla cîteva nume. Toţi ce purtau acele nume rămaseră încă la mănăstire: ceialţi plecară toţi pe la casele lor. Cei rămaşi erau în număr de treizeci şi mai bine. Atunci ne mutară în casele de sus, dîndu-ne spre lăcuire o sală mare; în cursul de trei zile se mai împuţinară prinşii, prin liberarea a unora dintre dînşii, favorizaţi sau crezuţi mai puţin demni de soarta noastră.

Dupe cîteva zile de şedere în Cotroceni, unde venea tot oraşul să ne vază şi să ne aducă hrană, într-o noapte veni un adiotant al lui Omer-paşa, cu şapte trăsuri braşovene, şi ne anunţă că este ordin să plecăm îndată. Ne daseră pasporturi pentru Semlin, prin Braşov, şi se hotărîră cu învoiala consulului englez să ne ducă cu o escortă pînă la hotar şi acolo să ne libereze. Ordinul purta ca patru din prinşi, şi anume arhimandritul Snagoveanu, C. Aristia şi A. Zanne şi eu, să rămînem încă în Cotroceni şi ceialţi să plece. Dupe un ospăţ împreună, ne îmbrăţişarăm cu acei ce erau hotărîţi să plece. Într-acest timp vine alt ordin: să pornească toţi, fără excepţie.

Îndată ne puseră în trăsuri cu lucrurile noastre. Un regiment de cavalerie otomană ne însoţi pe cale, mergînd în rînduri la dreapta şi la stînga noastră; patru călări, deosebit, se rînduiră la dreapta şi la stînga fieşcării trăsuri. Eram pe la miezul nopţei. Luarăm o cale ce nu era a Braşovului, vizitiul nostru ne spuse cu mirare că l-a tocmit pentru hotarul Austriei şi că am luat drumul Giurgiului. De aici feluri de bănuieli. Magherul nu lăsase armele din mînă: ne va duce acolo să ne puie înainte? Asfel fuse întrebarea unuia din soţii mei.

După ce rătăcirăm de mai multe ori pe cale, ajunserăm, în sfîrşit, la Giurgiu, a doua zi pe la amiaz. Intrînd în oraş, citirăm pe faţa lăcuitorilor spaima şi compătimirea ce le

însufla poziția noastră. Cei mai mulți se ascundeau cu lacrimile în ochi.

Ne duseră drept la cazarma ocupată atunci de turci. Acolo, soldații ne făceau tot felul de gesturi amenințătoare. Ei credeau că noi ne bătuserăm la București și uciseserăm pe mulți d-ai lor. N. Golescu, Ion Ionescu și artistul Rosenthal, ce muri mai tîrziu în închisoare pentru patria sa, ceruseră voie să plece la Constantinopol, și voia li se dase, cu condiția să-i ducă o escortă pînă la hotar. Noi îi credeam la Constantinopol. Care fu mirarea noastră, cînd văzurăm pe acești trei frați ieșind din cazarmă și venind să adaoge numărul nostru! Pașa militar din Giurgiu veni la noi să ne înștiințeze că vom merge în Turcia. El alese trăsura noastră, unde se afla arhimandritul. „Nu aveți nici o grijă, ne zise el, veți fi mosafirii, iar nu prinșii sultanului."

De aici ne duseră la malul Dunărei, ne puseră într-o barcă mare și pornirăm spre celalt mal. Acolo, în dreptul Rusciucului, traserăm către un vapor otoman de război, ne ambarcă asupră-i și ne dete în a noastră dispoziție vasul, iar pe noi în garda oamenilor de echipagiu. Pașa de la Rusciuc trimise să ne cerceteze despre sănătate pe doctorul său; ne mai trimise un prînz strălucit, ce prețuia mai mult decît complimentele lui. Șezurăm pe acest vas trei zile, fiindcă unii din noi nu aveau pasporturi și se aștepta să le vie de la București. În sfîrșit, dupe trei zile, veni administratorul de la Giurgiu cu pasporturile. Era un bătrîn cu un işlic mare în cap, ceea ce făcu pe cei mai tineri din noi să strige: „Tompatera!" bietului administrator, ce se întoarse încredințat că sîntem niște copii. Într-această zi veni niște rude ale mele și-mi aduseră o sumă de bani și merinde de drum. Bucuria lor văzîndu-mă era cu atît mai mare, că nu știa nimeni de mine ce mă făcusem. Spre seară ne veni un colonel turc; ne căută prin sîn, să vadă daca avem arme. Apoi, încedințîndu-se că nu avem, ne îmbărcă în două vase plutitoare, două gimii de transport, cîte șapte în fiecare vas. Fiecare vas avea doisprezece oameni armați cu puști și cu lopeți. Eu mă aflai în vasul cu N. Golescu, St. Golescu, A. Golescu (Albul), Aristia, C. Boliac, Gr. Grădișteanu, arhimandritul Snagoveanu. În celalt vas erau A. Zanne, C. Rosetti, Ion Brătianu, N. Bălcescu, I. Ionescu, I. Voinescu, Gr. Ipătescu. Aceste două vase, dupe ordinul colo-

nelului, întinseră pînzele în vînt, ca niște lebede aripele, și plecară cu repejune în susul Dunărei. Vîntul era foarte favorabil; timpul frumos. Era pentru noi mare plăcere să zburăm pe fața Dunărei într-un chip ce ne fusese strein pînă atunci. Totul ni se părea un vis misterios, căci nouă nu ne spunea nimeni unde ne ducem, ci ne ducea, și toate lucrurile erau așa de necombinate între ele, încît cădeam din mister în mister. Seara însă vîntul începu să sufle cu furie și să ridice chiar valuri pe Dunăre. Gimia noastră aruncă ancora în portul Șistovului. Este timp să fac descripția acestii gimii. Lungă de douăzeci de pași, lată de trei pași. În mijlocul ei era un fel de groapă, formată într-o cameră lungă și îngustă, și de un metru de adîncime. Dasupra acestii gropi stau așezate lopeți, peste lopeți rogojini. Acesta era singurul coperemînt.

Vîntul și ploaia ne siliră să întrăm într-această groapă. Acolo ne culcarăm, unul lîngă altul, în lat, zgîrciți ca niște oameni legați, cum zice românul, fedeleș, cu capul pe o ghiulea de fer, cu corpul pe alte două. Între aceste bulete sau ghiulele era loc umed și temerea de umezeală ne silea să stăm pe acele bulete. Ploaia din ce în ce creștea. Dupe cîteva minute, eram toți muieți de apă, căci coperemîntul nu serva în nimic. Asfel trecurăm noaptea.

A doua zi timpul se făcu frumos; dar vîntul încă încetă cu totul și prin urmare ne văzurăm nevoiți ori a sta în loc, sau a ne lăsa să ne remorce soldații. Remorcația este ceea ce turcii numesc edec, adică să ne tragă barca în susul apei dupe mal prin mijlocirea oamenilor. Asfel nu puteam face pe zi mai mult de două sau trei leghe franceze. În tot cursul călătoriei noastre de treizeci de zile aproape ne tîrîră prin acest mijloc.

La Șistov cel puțin puturăm să cumpărăm cele necesarii pentru mîncare, adică pîne, brînză și struguri. Mîncarea noastră, cum vedeți, era destul de simplă; cîteodată se sfîrșea înainte de a putea ajunge la un sat, unde am fi putut găsi alte merinde.

Cu toate acestea, zilele treceau, răcoarea toamnei se făcea mai simțitoare; noi încă ne dedam cu relele noastre crescînde.

După cîteva zile eram atît de dedați cu viața aceasta, încît orele de mîncare, de somn, de preumblare pe podul

gimiei le salutam cu aceeaşi plăcere cu care le aşteptam în libertate şi în prosperitate. Buletele de fer ni se părură mai tîrziu tot atît de moi ca nişte perine de puf. Aceasta ne explică pentru ce omul în cea mai desăvîrşită mizerie ţine la viaţa sa tot atît precum omul cel mai bogat ţine la traiul său în fericire.

În cursul călătoriei noastre avurăm cîteva întîmplări curioase, pe care însă îmi place a le trece sub tăcere. Voi spune însă despre cele ce ni se întîmplă cu ţăranii români, fugiţi în partea Bulgariei. Aceşti nefericiţi, văzîndu-ne prinşi şi duşi de turci, îşi închipuiau că eram din acei oameni răi şi asupritori ai săracilor, de urgia cărora se vede că ei dezertaseră, căci ori de cîte ori gimia se oprea la cîte un sat, oamenii ne ieşeau înainte şi ne blestemau în termeni ce ne făceau să înţelegem că ei credeau că sîntem nişte tirani ai ţăranilor. Această a lor credinţă, dupe cum se vede, era rezultatul propagandei ce făceau printre dînşii conducătorii noştri, ca printr-aceasta să se asigure ei mai mult. Noi îi auzeam şi îi plîngeam. Şi ce puteam aştepta mai bine de la nişte oameni înşelaţi şi fără cunoştinţe, cînd văzuserăm alţi oameni cu altă creştere făcînd ca dînşii. Cel puţin, cei dintăi erau de bună-credinţă.

La Vidin, furăm priimiţi de soldaţii de garnizoană ce ne prezentară armele, apoi ne luară între baionete şi ne duseră la un corp de gardă. Aici paşa ne trimise îndată secretarul şi doctorul său, şi un prînz care se compunea cel puţin de şaizeci de feluri de bucate şi care se repeta de două ori pe zi, în timp de trei zile cît şezurăm într-acest oraş.

Paşa ne iertă să scrim pe la ai noştri în ţară, cu condiţie să citească scrisorile. Noi făcurăm mai mult: găsirăm mijlocul a redija o protestaţie şi a o trimite la Constantinopol, în favorul ţărei.

Aici unul din fiii cei vitregi ai ţărei noastre, trecînd Dunărea, pentru o trădare neapărat, veni să ne viziteze în închisoare; dar în loc să ne aducă vorbe consolătoare, avu micşorimea de suflet să ne mustre în faţă pentru opiniile noastre politice. Este trist lucru a vedea d-aceste fiinţe, în sufletul cărora nici o cugetare nobilă nu mai viază, urmîndu-ne pînă într-o închisoare!

Unul din noi îi răspunse cum se răspunde la acele suflete laşe, ce înfruntă omul în nefericire. Paşa, auzind de urmarea

acestui om, îi dete ordin să treacă îndată Dunărea în țară.

Eu îmi răzbun trecînd sub tăcere numele acestui om.

De la Vidin pornirăm în sus.

Zilele treceau mai plăcute pentru noi. Poetul Aristia, ce serva tot într-un timp de dragoman, ne dezmerda prin niște declamații frumoase. Într-o zi luă în mînă tragedia lui Saul și se puse a declama cu tot talentul și focul sacru din inima sa. Un soldat turc, plin de mirare, se apropie de dînsul și, lovindu-l tare peste umeri, într-un moment de exaltație, îi strigă în turcește: „Ai nebunit tu, dragomane!" Spaima fuse atîta de mare, încît cartea căzu în Dunăre. Această întîmplare precurmă plăcerea poetului de a mai declama.

După cîteva zile, ajunserăm la Fetișlan. Aici, ca în toate părțile, furăm priimiți cu cîteva aruncături de tunuri, cu cîțiva soldați ce ne prezentară armele și ne duseră la conac sub gardă. Mulțime de oameni și de femei, sîrbi și turci, veniseră pe malul Dunărei să ne vază. Acum eram în Serbia; aici aflarăm mari simpatii printre locuitori. Mulțimea de neguțători ne vizitară, cu vorbe pline de amicie. Niște neguțători creștini, amici ai guvernorului, ne spuseră că dispozițiile luate pentru noi nu erau să ne ducă la Semlin, ci la o fortereță în Bosnia. Aflarăm totodată că, la asemenea întîmplare, o seamă de sîrbi sînt hotărîți să ne scape cu orice preț. Dar las toate celealte locuri, ca să vorbesc despre un subiect ce pentru tot omul trebuie să aibă un mare interes: voi să vorbesc despre devotamentul unei femei. D-na Rosetti, în tot timpul călătoriei noastre, ne urmase pe mal, fără să ne scape o singură zi din ochi și fără să știm nimic, nici noi, nici soțul său, ce era printre noi. Cu pruncul la sîn, cu lacrimele în ochi, acest geniu al binelui ne urma cu gîndul și cu ochii, avînd a lupta cu osteneala ce fărîma plăpîndele sale puteri, cu grijile ce împovărau sufletul ei delicat.

Într-o dimineață se anunță la poarta închisorei noastre, cu pruncul în brațe, și ceru să vază pe soțul său. Voia i se dete. Și într-un minut femeia era cu ochii înecați de lacrimi la picioarele bărbatului său, prezentîndu-i cel mai frumos buchet, pruncul său.

Această întrevedere se făcu sub ochii turcilor. Aveam să expeduim o protestație la Constantinopol, tata luă pruncul

în braţe şi-i confie cartea, apoi îl dete mumei înapoi. Asfel puturăm încă o dată să exprimăm suspinele popolului, încredinţîndu-le în sînul unei fetiţe.

Asfel sînt suvenirele ce îmi rechemau această fortereţă, dar, fiindcă am venit aici, voi urma înainte a istorisi călătoria. De la Fetişlan ne îmbarcarăm şi pornirăm în sus. Trecurăm locul cataractelor pe jos, căci bărcile nu putură să meargă mai departe. În dreptul insolei Ada-Kale, o barcă ne luă şi ne duse la insola aceasta. Aici ne duseră la saraiul guvernorului militar. Acest saraî era o casă veche, jumătate dărămată; o bucătărie părăsită ne fuse camera noastră a tutulor.

Guvernorul ne zise că cele două gimii ale statului nu pot să treacă mai nainte, că pînă la Semlin trebuie să luăm o gimie în contul nostru şi că preţul chiriei unei asemenea gimii este de cincisprezece mii lei.

D-na Rosetti, ce ne urmase încă pe mal, trecuse la Orşova şi rugase pe agentul vapoarelor să ne împrumute o barcă bună, pentru trecerea noastră la Semlin. Agentul consimţi şi veni la guvernorul insolei să-i propuie, pentru noi, barca companiei, cu oamenii agenţiei şi cu soldaţii săi turci de gardă. Guvernorul priimi această propoziţie. D-na Rosetti veni aici cu mulţime de veşminte de iarnă pentru noi, cojoace, căciuli de oaie, cizme lungi şi alte necesarii. Acest costum ne era trebuincios. Îndată ne schimbarăm toţi în mocani.

Guvernorul ne dete douăzeci de soldaţi cu trei ofiţeri turci să ne însoţească.

Ne îmbărcarăm în vasul companiei vapoarelor. Dorinţa bărcaşilor noştri şi a agentului era să ne remorcheze dupe malul stîng al Banatului. Aceasta se făcu, fără observaţie din partea ofiţerilor otomani. Căutarăm să coborîm la Orşova şi să vizăm pasporturile, dar comandantul austriac se opuse foarte. Furăm nevoiţi a urma călătoria înainte. La un sat românesc, trei leghe departe de Orşova, ieşirăm pe mal, urmaţi de gardienii noştri. Abia puserăm picioarele pe uscat, şi mulţime de săteni români veniră spre întîmpinarea noastră. Ei ne întrebară de unde veneam şi unde ne duceam: răspunserăm la toate întrebările lor. Poziţia noastră îi interesă mult. Aici hotărîrăm să nu ne mai punem în barcă, ci să lăsăm pe turci şi să plecăm înainte prin staturile Austriei, dupe coprinderea pasporturilor noastre.

Într-acest timp, văzurăm venind spre noi, pe uscat şi călare, un ofiţer turc, în fuga mare a calului. Acesta, ajungînd, ne spuse că este trimis de guvernorul de la Ada-Kale ca să ne înturne pe toţi la insolă, adăogînd că a venit ordin să ne libereze. Noi, însă, fiindcă eram liberaţi, sau ne credeam asfel, nu darăm nici un fel de ascultare trimisului. El se înturnă pe urmele sale; noi plecarăm înainte pe uscat, cu turcii. Barca venea pe urmă cu lucrurile noastre. Dupe şase oare de umblet, ajunserăm într-un sat românesc şi sîrbesc ce se afla revoltat contra ungurilor. Întrarea noastră în sat făcu mare senzaţie. Noi traserăm drept la o locandă. În cîteva minute, piaţa pe care era locanda era plină de oameni: turcii îi făcuseră să crează că noi eram amici ai ungurilor. Aceasta ne strică mult, căci mulţimea, afară, striga împotriva noastră şi ne ameninţa că, neplecînd îndată cu turcii, va sparge ferestrele locandei.

Arhimandritul Snagoveanu ieşi printre mulţime. Calitatea sa de preot ortodox produse mare senzaţie; le vorbi arătîndu-le adevărata noastră poziţie. Într-un minut, această mulţime turbată îşi schimbă credinţa, şi ameninţările ei se schimbară în manifestaţii de bucurie. Atunci veni şi preotul sîrb împreună cu căpitanul satului. Acest din urmă ne viză pasporturile pentru Viena. Pe de altă parte se însărcină să aducă trăsuri de plecare.

Acestea se făcură şi, pe la miezul nopţei, plecarăm în şeapte trăsuri.

Turcii dormeau în cea mai mare nepăsare.

Odată liberi, unii din noi luară calea Parisului, alţii se duseră în Transilvania.

Asfel fuse această călătorie pe gimiile turceşti.

Acum să ne întoarcem la subiectul dintăi.

Înturnîndu-ne spre seară de la Fetişlan la Cladova, văzurăm în departe un fum. Era vasul cu vapor ce venea să ne ia. Bucuria ce simţirăm la această vedere nu se poate descri: este una din acele bucurii ce gustă numai oamenii în nefericire şi care sunt necunoscute acelora pentru care viaţa cură monotoană, deşi în fericire.

Ne înturnarăm la barcă şi darăm ştirea despre sosirea vaporului. Dama engleză, de multă mulţumire, s-ar fi aruncat pe sînul meu să mă sărute, dacă nu şi-ar fi adus aminte că nu-i eram prezentat de nimeni.

În scurt vasul cu vapor se apropia.

Să ne luăm ziua bună de la pămîntul Serbiei, spuind cititorilor noştri ce este această ţară vecină.

Serbia este vechea Moesie superioară. Numele ce poartă astăzi i s-a dat de sîrbi sau serabi, popol de viţă slavă, dupe unii scriitori. Turcii o numesc Vilaiete. Sîrbii se aşezară într-această provinţie către mijlocul secolului VII-lea, pe urmele avarilor. Serbia fuse, în timp de trei secoli, un stat guvernat de regi ai săi; în anul 923 căzu în puterea bulgarilor, care o stăpînire pînă în anul 949, cînd concheranţii şi concuişii întrară, fără voia lor, în împărăţia greacă. Un secol aproape, mai tîrziu, recăpătă neatîrnarea ei şi din nou se guvernă de regi d-ai săi sau *crali*. Dar în anul 1105, se întruni din nou cu împărăţia greacă.

În anul 1151, la căderea împărăţiei, Ciodomil liberă ţara lui (Serbia) şi întemeie un rigat care, pe la XV-le secol, sup Ştefan Duşan, conchise o parte din Tracia şi Machedonia şi cîteva alte oraşe şi sate din Tesalia şi Albania. În anul 1459, turcii puseră mîna pe dînsa, afară de Beligrad, care căzu în puterea lor pe la 1521.

Austriacii încă domniră în Serbia către începutul secolului XVIII.

Tractatul de la Pasarovici asigură partea despre NO. împăratului Charles VI. Dar la luarea Beligradului, în anul 1736, Serbia se întoarse în stăpînirea turcilor.

De la acea epocă, sîrbii încercară mai mult decît o dată a se libera; Cerni-George (Cara-George), dupe ce se luptă împotriva turcilor de la 1804 pînă la 1812, se recunoscu de Poarta Otomană principe domnitor al Serbiei.

În anul 1816, o revoluţie, în capul căria se puse Mihail Obrenovici, făcu ţara neatîrnată, oarecum. Această neatîrnare se asigură prin tractatul de la Adrianopol în anul 1829.

Serbia dă tribut guvernămîntului otoman. Turcii au o garnizoană în Beligrad sub ordinele unui paşă militar; afară de această garnizoană mai au patru altele în patru forterete.

Sîrbii vorbesc o idiomă slavă. Populaţia ţărei trece peste un milion suflete, înţelegîndu-se şi cele şaizeci de mii de familii români refugiaţi.

Vasul cu vapor ajunse şi se opri la schela Cladovei.

Noi ne îmbarcarăm şi ne aflarăm, pe vapor, cu toţii într-acelaşi loc.

Aici aflarăm o mică companie: bărbaţi şi oameni ce veneau de la Constantinopol şi treceau la Viena şi Paris. Acesti pasageri erau la masă, în capul mesei se afla căpitanul Afranasovici, un june dalmat, cu maniere amabile şi cu simtimente delicate. Îl cunoscusem la 1848, îl văzui astă dată cu plăcere, fără să-mi treacă prin minte că doi ani mai tîrziu acest june era să se numere prin cei mai buni ai mei amici. Cum mă văzu, mă recunoscu şi îmi dete loc la masă lîngă dînsul. Ceialţi pasageri făcură ca mine.

A doua zi pasagerii pentru Viena plecară cu o barcă la Orşova, iar vaporul nostru se întoarse cu noi în josul Dunărei.

Exilat de mulţi ani din patria mea, cu cîtă tristeţe şi cu cîtă plăcere mă uitam la malurile ţărei natale! Cu tristeţe, căci îmi era oprit a pune piciorul pe acest tărîm, totdauna prada enimicilor şi a fiilor lui cei vitrigi; cu plăcere, căci oricare ar fi cauzele ce mă depărta din aceste locuri, oricît de triste şi monotone ar fi fost zilele într-această ţară, şi cît de frumoasă ar fi trecut viaţa în streinătate, nu uită cineva lesne locul unde ochii noştri au văzut soarele pentru prima oare. Ne apropiasem de malul Valahiei despre Turnu, era pe la ora cînd lăcuitorii merg să respire aerul Dunărei. Mulţime de oameni, de dame, se preumblau în sus şi în jos; ochii mei se umplură de lacrimi, fără voia mea. Căpitanul Afranasovici, ce mă observase şi ghicise gîndurile mele, se apropie de mine şi îmi zise:

— Înţeleg ce trebuie să simţi la această vedere. Cu toate acestea, daca ai fi acolo, în poziţia de astăzi a ţărei, ai dori poate timpul cînd te aflai în streinătate. Oamenii ce sînt acolo nu au nici un cuvînt ca să fie fericiţi!

Dar să trecem la alt subiect. Cunoaştem ţara noastră cum este astăzi; voi da o repede idee însă despre trecutul ei cel mai depărtat.

Dacia, spre nordul Dunărei, era locuită de popolii getici, vorbind aceeaşi limbă şi avînd aceleaşi datine. D. d'Anville face osebire între daci şi geţi, care către acestea, dupe dînsul, vorbeau aceeaşi limbă. El zice că geţii veniseră din ţara getă, din Tartaria, şi dacii de la Dahae, despre estul Mărei Caspiene. Dupe alţi scriitori, geţii locuiau aproape de gurile Dunărei, mai jos decît dacii, şi amîndoi aceşti

popoli erau de origină din provincia Iasebas, din Persia, dupe lîngă Osus.

Herodot află acesti populi, ce le dă o singură numire de geţi, pe malul drept al Dunărei, în timpul expediţiei lui Dariu... „Pînă a nu ajunge la Ister, zice el, geţii ce se cred nemuritori fură cel dintăi popol ce Dariu subjugă... Geţii, printr-o nebună îndîrjire, se pusese să se apere..." Este însă de însemnat că Herodot nu pronunţă deloc numele de daci sau Dacie; aceasta dovedeşte că, pe timpul său, acest nume nu era cunoscut încă şi că se dete mai tîrziu. Ni se pare neîntemeiată părerea lui d'Anville şi altor autori, ce fac doi popoli dintr-un singur popol. În Tucidit se zice ceva despre daci, pe care îi arată aşezaţi în munţii Rodopei. Dar înaintea epocei lui Cezar, nimeni n-a putut zice nimic desigur despre daci.

Pentru cele ce zice Herodot că Dariu găsi pe geţi înainte de a trece Dunărea la noi, Volfe zice că numirea de geţi era pentru toate popoarele în lăturile Dunărei. Deşerturile ce în Basarabia şi în Nogai se numeau deşerturi scitice, în Strabon se numesc getice. Tot acest autor zice că dacii şi geţii au trebuit să aibă aceeaşi origină din Tracia. Plin zice că grecii îi numea geţi şi că romanii îi numeau daci. În carta peutingeriană, numele de dac este înlăcuit de numele de get. Volfe pretinde că numele de dac se recunoştea în numele de agatirs; poate că se lăsă pe opinia lui Strabon, care spune că partea Dunărei lăcuită de daci se chema Danubiu, şi cea lăcuită de geţi se numea Ister? „Danubio per Dacos, Istrum per Getos ferri docuit". Strabon.

Afară de acesti popoli erau încă în Dacia dinuntru, după Ptolomeu, anarţii, biefii, albocensii, buridensii, teuriscii, caucensii, cistobocii, cotensii, sensii. Carta lui Peutinger renumeşte pe daci, pe geţi, pe pinţi, pe poritani, pe venezi, pe bastrani.

Dacia veche, ce era guvernată de regii săi, înaintea ocupaţiei romanilor, se întindea de la braţul Dunărei, de la Carpi (Vişegrad), mai sus de Buda, pe malul cel stîng, pînă la Pontul Euxin (Marea Neagră); de la acest din urmă loc pînă la rîul Boristenul sau Dunapru; spre nord pînă la Carpaţi, dupe zisele lui Strabon. Sub romani, hotarele ei se schimbară mult.

Dupe ce Traian învinse pe daci, una din părţile Daciei care se afla între Dunăre şi Teisa, lăcuită de iasugi metaneşti, se dete acestui popol, drept recompensă că nu luase armele împotriva romanilor. Dar mai tîrziu se încorporă cu Dacia. Partea orientală, între Prut pînă la Boristen, număra cu Dacia, dar ţinea de guvernămîntul Moesiei Inferioare (Bulgaria). Tărîmul între aceste două părţi mărginaşe era Dacia proprie. Dar aceste date ale lui Ptolomei nu se lovesc cu cele ce zice d'Anville, că hotarul Daciei spre vest era la Valum Romanum şi că spre orient se afla rîul Tira, pînă la locul unde se aruncă în mare.

Dacia se împărţea în Dacia Centrală, Orientală, Occidentală, Boreală, Australă, după natura lucrurilor şi alţi scriitori, dintre care unul este şi Ptolomeu.

Numele de Dacia Ripiană, Mediterană şi Alpestră, date Daciei lui Traian, nu sînt cunoscute de cei vechi autori. Dar să vedem autorii noi de ce i-a dat aceste numiri. Ne vom servi, întru acesta, de observaţia ce face d. Laurianu.

„Cei ce au dat mai întîi, zice învăţatul profesor, numele de Dacie Ripiană (Ripensis) Daciei lui Traian n-au făcut alt nimic decît să strămute pe malul stîng al Dunărei această provincie ce se afla pe malul drept, căria i s-a superpus în paralel Dacia Mediterană ce se întinde de la apus spre răsărit; la aceasta din urmă s-a mai adăogat, într-acelaşi mod paralel, Dacia Alpestră, întinzîndu-se de partea ei boreală. Pierre Rentan fuse născocitorul tutulor acestor greşeli: *Epitomae rerum hungaricarum, indice II.* Alţi istorieni veniţi dupe aceasta... au voit ca Dacia Alpestră să fie Dacia Transalpină. Asfel ceea ce era pe malul Dunărei a priimit de la dînşii acest nume... Ceea ce se cheamă ripiană s-a aplicat malului Teisului, întinzîndu-se pe toată partea occidentală. De aici a născut vestita nomanclatură a secolilor trecuţi şi chiar a secolului nostru, care explică cele trei Dacii născocite de ei. Felmer, Thurocz, Sulzer şi mulţi alţii au fost născocitorii acestor erori."

Dacia proprie era împărţită, pe timpul romanilor, ca şi Moesia, în Inferioară şi Superioară. Această împărţire nu era încă cunoscută autorilor; dar dupe găsirea tabletelor d-aramă la satul Grosdipod în Valahia, se vede curat că Dacia Australă (Valahia), în diploma dată militarilor romani, se numeşte Dacia Inferioară. Această inscripţie face

să se presupuie că, daca a fost o Dacie Inferioară, a trebuit să fie şi o Dacie Superioară, dupe exemplul Moesiei. Această presupunere este astăzi un lucru sigur, căci s-a mai găsit în ruinele unei cetăţi romane (*Turnu din Valahia*) o inscripţie „Dacia Superiore..."

În secolul de mijloc, Dacia lui Traian a luat alte numiri, adică Dacia Centrală, *Intramontană*, Mebobenia, Μεδοβλαχία, Ορ϶δαχία, Οροδακία, Οροβλακία, Αργοδεβάλλον, Erdeuellum, Ardellum, Erdelium, Ultrasilvana, Transilvana, Septemcastrensis, Hertapolitana.

Dacia Orientală. Ultramontana, Μαβροδακία, Μαβροδανία, Μαβροβλαχια, Μοδοδανια, Moldavia, Valahia Maior, Tiriana, Kara-Ulac şi Bogdania, turceşte, *despărţită* prin Prut în Bassadavia: Basarabia, sau Moldavia proprie.

Dacia Australă. Inframontana, Αρμοδακια, Αγροδακια, Αγροβλαχια, Valachia proprie, Valachia *Minor*, *Istriana*; Ak-Flak, turceşte, despărţită prin Olt în Iakiana şi Argibiana.

Dacia Occidentală. Citramontana, Αχροδακια, Αχοοβλαχια, Αχροδενια, Ουγγοβλαχια, Panno Dacia, Transtiυiscana, la unguri, ce făcea parte din rigatul lor, despărţită prin Mureş în Temişiana şi Crişiana.

Dacia boreală. Supramontana Χλ϶ροδακια, Χλοροδανια, Χλοροβλαχια despărţită prin Carpaţi spre ceea ce este la apus Marmorosa şi spre ceea despre orient Arborosa, Ploninia, *Bucovina*.

Polonezii numesc pe Dacia Orientală, Valachia Maior, şi Dacia Occidentală, Valachia Minor. Ungurii, dimpotrivă, dau numele de Maior, Daciei occidentale, şi de Minor, Daciei orientale (Laurianu).

Dacia era înţeleasă de la 37—40 pînă la 50—20 lung. şi de la 43-45 — 48-50 lat. Lungimea ei cea mai mare de la gura Tibiscului pînă la gura Băristenului era de DCLXXMP. Lărgimea sa, de la gura Oltului pînă la braţul cel mare boreal al Prutului, în paralel cu cetatea Hohin (Hotin) era de CCCCMP (vedeţi şi geografia rîurilor şi cetăţilor Daciei).

Dupe luarea Daciei de romani, această provinţie se colonisă de romani. Eutrop. lib. VI, cap. 6, zice: „Pentru că Dacia rămăsese deşartă de oameni din cauza războiului lui Decebal, Traian, în intenţia de a popula această provinţe ce avea un milion de paşi, a adus din toate părţile împărăţiei mulţime mare de oameni să cultive cîmpul şi cetăţile."

Această zisă, însă, că Dacia rămăsese cu totul deşartă de oameni, mi se pare exagerată. Un popol atît de tare, ce a putut să reziste puterei romanilor, nu putu dupe război să se extermine tot. Întăi căci este dovedit prin istorie că Traian, dupe ce învinse Dacia, nu se purtă într-un chip a trece ca un exterminător de oameni; al doilea că, să măcelărească atîta mulţime, ar fi trebuit romanilor alţi mai mulţi ani să-i prinză prin pădurile sălbatece şi să-i omoare, şi ştim că dupe război aceste provincii se bucurară de zile line. Asemenea nu putem crede că toţi dacii părăsiră ţara lor. Un popol nomad ar face-o lesne; dacii însă erau ţinuţi aici prin posesiile lor; istoria veche ne păstrează numele mai multor cetăţi dacice dinaintea venirii romanilor, între altele cunoaştem capitala Daciei, Sarmezegetuza.

Ptolomeu, în geografia sa, numără mai mult de patruzeci de cetăţi în Dacia, însă pe timpul romanilor, carta peutingeriană, mai mult de cincizeci. Ulpien zice că cinci din coloniile romane au avut dreptul italic. În vreo trei sute de inscripţii ce s-au găsit pînă acum să cunosc numele a cincisprezece legioane aşezate într-această provincie de împăraţii romani: 1. Adiutrix Minerva; 2. Augusta Partica; 3. Italica; 4. Augusta Flavia; Gallica Victrix; 5. Macedonica; 6. Vitrix; 7. Claudia; 8. Augusta; 9. Fretensis; 10. Claudia; 11. Fulminarix; 12. Gemina Ulpia; 13. Gemina Martia; Vitrix Moesia; 14. Sicina; 15. Valens, Vitrix Ulpia.

Această provincie era a împăraţilor, iar nu a senatului. Romanii o numeau Dacia Augusta. Marcu Scaurian se numi propretor al Daciei de însuşi Traian. Avea drumuri, templuri, teatruri şi amfiteatruri, băi, apeduce etc., cum mărturisesc ruinele de astăzi.

Dacia stătu sub domnia romanilor o sută şaizeci de ani, pînă la împărăţia lui Galien, cînd se făcu teatrul resbelelor civile şi invaziilor barbare.

Quintus Nonius Regilianus, născut în Dacia, împărat plin de bărbăţie, a respins pe barbari, dar se ucise de ostaşi. Galien avu aceeaşi soartă. „Am ucis trei sute douăzeci de mii de goţi, i-am spart două mii de vase plutitoare; rîurile s-au acoperit de paveze; malurile, de săbii şi de lănci; luncile sînt învălite de osăminte; nici o cale nu mai este curată... am pus mîna pe atîtea femei, încît orice soldat ar putea să

aibă cîte două şi trei." — *„Deberimus trecenta viginti millia Gothorum; duo millia navium mersimus; tecta sunt flumina scutis, spathis et lanceolis; omnia littora operiuntur; campis ossibus latent tecti; nullum iter purum est; ingens corrago deserta est; tantum mulierum cepimus, ut binas et ternas mulieres victor sibi miles possit adjungere." Epistola imperatoris apud Trebellium Polionem in Claudio.*

Asfel zicea împ. Marc Aurel care bătu pe goţi la anul 269. Împăratul Aurelian, după multe învingeri asupra goţilor, desperat că nu va mai putea ţine această provincie, transmută legioanele romane cu o mare parte din colonii din Dacia peste Dunăre, în Moesia, care luă de la acea epocă numele de Dacia lui Aurelian şi pe care unii autori au numit de atunci Dacia Ripiană şi Mediterană. Alţi mai mulţi coloni rămaseră atunci în Dacia lui Traian, cu toate aceste măsuri. Sub goţi, colonii din Dacia lui Traian alegeau, ca pe trecut, pe pretorii lor. Goţii nu numai nu supărară pe colonii romani, dar încă îi proteguiau de ceialţi barbari. Colonii trăiră asfel chiar sub alţi barbari care, către începutul secolului IV, nevoiră pe goţi a trece Dunărea. [1]

După ce încetară invaziile barbarilor, capul acestor coloni romani îşi dete titulul de ducă şi se formară mai multe staturi; numele ducilor lor perdutu-s-a în noaptea timpului.

La venirea ungurilor, două Dacii (Banatul şi Transilvania) se supuseră acestor ultimi barbari. Duca Banatului, numit Claudiu sau Glaudiu, trimise deputaţi la unguri şi ceru pace, lăsîndu-le castelu de buna sa voie, precum şi alte daruri... Ungurii au lăsat ţara la acei ce se coborau din Claudiu etc. „Acestea sînt vorbele notarului lui Bela" *(R. actis Sancti Ghehardi episcopi Chanadiensis).*

Într-această istorie chiar se vorbeşte d-un ducă Mariu sau Mariot ce guverna ţara mai în sus de Mureş, între acest rîu, despre miazăzi, între Teis, spre apus, şi Sameş, spre nord, moştenind din tată în fiu încă din timpul romanilor. Acest ducă făcu un tractat cu Arpad şi, căsătorind pe fie-sa cu Zolta, fiu al lui Arpad, muri fără moştenitor şi lăsă ducatul ginere-său Zolta (vorbele aceluiaşi autor).

În Dacia Orientală Australă (Moldovia şi Valahia), colonii romani avură încă a se lupta împotriva unor rămăşiţi

[1] Thorotz, *Ch. Hungarorum*, part, 1, cap. 17 (*n.a.*).

de barbari, comanii şi pacinaţii. Aceste două provincii se aliară cu bulgarii, cînd acesti din urmă luară Moesia. De mai multe ori colonii celor două Dacii se bătură cu fraţii lor din Moesia şi bulgarii în contra grecilor, dar fură nevoiţi să trăiască mai mult prin munţi, din pricina invaziilor tătarilor.

Tocmai spre începutul secolului XI, Radu Negru, fondatorul principatului Valahiei, veni din Transilvania şi supuse staturile cele mici ce găsi într-această ţară. Atunci Radu Negru îşi aşeză tronul în Cîmpulung, făcu legi şi instituţii salutarii şi uni sub sceptrul său pe toţi micii suverani din provincie. De la această epocă pînă spre mijlocul domniei lui Mircea I, Valahia fuse o ţară independentă şi suverană. Dar Mircea o puse, de bună voie, sub suzeranitatea sultanului. Principatul Moldovei se fundă de Dragoş, un alt cap român, venit din Maramureş, mai tîrziu.

Moldova încă fu neatîrnată pînă la moartea lui Ştefan cel Mare; fiul lui Ştefan, Bogdan, o puse sub suzeranitatea sultanului, cu aceleaşi condiţii cu cari se pusese Valahia.

Periodul istoriei domnilor români, ce s-ar putea numi cel de suzeranitate, este un şir de tendinţe din partea românilor spre a se libera, atît de puterea otomană, ce cercă să facă ţara paşalîc, cît şi de pretenţiile şi încercările vecinilor creştini, poloni şi unguri, ce vor să-i supuie. Intrigi şi lupte sîngeroase întunecă paginele istoriei acestii epoce.

Un alt period începe în anul 1716 cu domnia fanarioţilor, epocă a corupţiei şi a căderei. Pe urmă vine periodul regeneraţiei, începe cu tractatul de la Adrianopol.

În cursul celor dintăi perioade, românii din Principate nu încetară niciodată de a se lupta pentru libertate. Moldavii avură, în timp de trei secoli, optzeci de campanii, din care nouăsprezece războaie civile, treisprezece împotriva ungurilor şi austriacilor, cincisprezece contra polonilor, treisprezece contra românilor valahi, opt contra cazacilor şi douăsprezece contra turcilor şi tătarilor.

Românii din Valahia avură lupte mari o sută patru, din care patruzeci şi opt contra turcilor, din care treizeci le cîştigară românii, douăzeci contra ungurilor, treisprezece contra moldavilor, două resbele civile, trei contra polonilor, trei contra bulgarilor, cîştigate, şapte contra tătarilor, cîştigate toate, unul contra sîrbilor.

Cei mai mari duci sau capi de oştire ai românilor au fost Ştefan cel Mare, Ştefan VI, Petru Rareş, Mircea I, Vlad V, Mihai Viteazul, Matei Basarab, Radu cel Mare etc., etc. Cei mai vestiţi generali au fost vornicu Grozea, fraţii Buzeşti, Calomfirescu, Purice, Farcaş, banul Manta, banul Mihalcea etc., etc. Noi reproducem aici un pasagiu al celebrului Dlugosz asupra lui Ştefan cel Mare din Moldova. Iată cum strigă autorul în entuziasmul său:

„O virum admirabilem! heroicis ducibus quos tantopere admiramur, nihilo inferiorem, qui sub nostra aetate tam magnificam victoriam inter principes mundi primus ex turca retulit. Meo judicio dignissimus cui totius mundi principatus et imperium et precipue munus imperatoris et ducis contra Turcum communi christianorum consilio etc.“

Numele Moldovei vine de la un rîu ce cură printr-această provincie şi datează de la secolul de mijloc. Grecii de atunci numeau pe lăcuitorii din ambele provincii valahi.

Numele de Valahie, de valahi, este cunoscut numai de streini; lăcuitorii se zic români şi nu au nici o ştire de numirea de valahi.

Sînt mai multe opinii asupra originei acestii vorbe. Eneas Silvius derivă această vorbă de la duca roman Flacus. Bonfinius o derivă de la cuvîntul grec βάλλο αχής. Leunclaviu pretinde că acest nume a fost dat de germani, ce numesc pe toate naţiile celtoromane, gali, de unde face guali, wali, weltones, walischi, walachi. Voltaire însuşi era de această opinie. Catanciei zice că slavii, din vorba latini sau latii, a format acest nume dupe datina lor: blaci sau vlaci; alţii gîndesc că acest nume a fost dat de slavii ce numesc asfel pe toţi romanii şi italienii. Polonii pretind că acest nume s-a dat după un rîu dintr-acest principat, ca şi acela al Moldovei, ce vine de la rîul Molda sau Moldava.

Călătoria mea cu vaporul era să se mărginească la Rusciuc. Întrebai pe pasageri care din ei vor să rămîie într-acest oraş. Doctorul german şi dama engleză aveau aceeaşi destinaţie cu mine. Eu însă era să stau la Rusciuc cîteva zile, ca să aştept să vie soru-mea Caterina să o văz. Doctorul îmi spuse că el însuşi are să şază mai multe zile într-acest oraş, apoi va porni la Constantinopol.

Trecurăm pe la Calafat, acest sat ce de la cel din urmă resbel şi-a făcut un nume european. Cititorii noştri nu se vor

supăra daca vom vorbi, în treacăt, de faimoasa bătălie de la Cetate? Descripţia ce fac mai jos despre această acţie este întemeiată pe raporturi oficiale ale comendantului otoman.

Necesitatea de a tăia ruşilor calea Serbiei nevoi pe turci să treacă Dunărea şi să ocupe schela Calafatului din Valahia Mică: poziţia acestui sat în planul lor era foarte priincioasă. Calafatul era în puterea turcilor şi fortificat; satele din jurul Calafatului erau ocupate de ruşi. Ruşii vedeau cu neodihnă această poziţie în puterea turcilor. Asfel se hotărăsc să-i atace în Calafat. Pînă să execute hotărîrea lor, ruşii cercară să taie comunicaţia turcilor cu satele din jurul Calafatului. Atunci ocupară satele Moţoţoiul, Iedu, Dobrul, Cîlcemarul Muzii, Băileşti şi Cetatea, fiecare cu cîte două batalioane de infanterie, cu cavaleria şi artileria necesarie.

Turcii din Calafat, neodihniţi despre mişcarea ruşilor, se hotărîră să meargă să-i atace ei, pînă ce oştirile ruse nu ar apuca să se împreune. Se trimise pentru acest atac, din partea turcilor, trei corpuri de oştiri, compuse de infanterie, cavalerie şi artilerie, sub comanda lui Ismail-paşa, capul statului maior, a lui Mustafa Tefic-paşa, generalul de divizie, şi a lui Osman-paşa, de la infanterie. Cel dintăi avea sub comanda lui cinci batalioane de infanterie, două companii de carabinieri, unsprezece bucăţi de artilerie şi un regiment de cavalerie. Cel d-al doilea avea cinci batalioane de infanterie, trei companii de carabinieri, unsprezece tunuri şi un regiment de cavalerie. Sub comanda lui Osman-paşa se aflau trei batalioane de infanterie, şase tunuri mici, un regiment de cavalerie şi trei sute de husari. Cea dintăi coloană căta să atace satul Dobru şi Iedul; cea de a doua, satul Muzii, şi cea de a treia, satul Cetatea.

La 5 ale lunei lui genar, seara, oştirile otomane ajunseră la satul Maglavitul. Ştirea ce luă cei trei comandanţi, în acest cat, despre mişcările ruşilor, făcu să se schimbe planul lor se proiectaseră pentru atac. Se hotărî să meargă cu toată oştirea spre satul Cetatea. A doua zi de dimineaţă turcii plecară, după ce lăsară în satele Maglavitul şi Ovnia un batalion de infanterie, două tunuri, o companie de călări şi cîţiva husari. Ziua următoare, turcii ajunseră la Cetatea.

Cetatea este aşezată pe o coastă de deal ce domneşte peste luncile din jur la şase oare de la Calafat, spre nord-vest al Calafatului. Iată cum descrie d. Dufour poziţia satului

Cetatea: „Două rovine închid dealul pe care este aşezat satul Cetatea; cea despre est, adîncă şi rîpoasă, se mărgineşte cu un lac, în dosul căruia se întinde o luncă ce se perde în Dunăre; cea despre vest, nu prea adîncă, turnă spre vîrful dealului, în dosul satului; satul este o adunătură de case răsfirate cu gardul ce ocolesc holdele lăcuitorilor. Calea Calafatului trece prin mijlocul satului, în dreptul nord-vestului, urcînd printre cele două rovine. În susul satului, pe un vîrf, spre stînga drumului, ruşii rădicaseră o redută, ca să serve de retrasă la întîmplare de nevoie..."

Ismail-paşa luă şase batalioane de infanterie, şapte companii de carabinieri, două regimente de cavalerie, două sute optzeci de husari şi douăsprezece tunuri şi purcese înainte. Ceialţi doi comandanţi cu restul de oştire formau armia de rezervă şi rămaseră mai departe de sat, cu scop d-a opri oştirile ruseşti ce ar veni într-ajutorul garnizoanei din satul Cetatea.

Ruşii aveau într-acest sat mai mare garnizoană decît în celealte. Dupe raportul lui Ahmet-paşa, această garnizoană s-ar fi urcat la patru batalioane de infanterie, o companie de carabineri, două companii de husari şi patru companii de cazaci călări.

Turcii, ajungînd pe drumul Ovniei, atacară satul.

Dimineaţa era frumoasă, cerul senin; toată lunca Dunărei zăcea sub lumină şi sub cea mai mare linişte. Turcii atacară satul din două părţi. Cea dintăi coloană are şase tunuri; cea de a doua, patru, dar se pare mai numeroasă în oameni.

Ruşii aşezaseră şase tunuri pe calea satului şi o parte din infanteria lor în locuri favorabile. Turcii, formîndu-se în coloane de asalt şi îndreptînd tunurile, trimiseră înainte pe şasori, ce atacară repede pe ruşi. Ruşii îi priimiră cu o ploaie de gloanţe. Dar focul lor nu opreşte pe Isamil-paşa ce vine cu batalioanele sale şi cu tunuri. Un detaşament din coloana a doua ajunge pînă în umbra ruşilor. Ruşii se retrag, bătîndu-se neîncetat. Tărîmul se stropeşte de sînge rus şi turc. Garnizoana rusă se îndreptează spre piaţa bisericei cu artileria ce era aşezată pe calea satului. Piaţa bisericei, unde se retrăgeau ruşii, era să devie teatru de luptă. Ţăranii români, oameni, femei şi copii, cîţi puteau să scape de sub preveghereа sentinelelor ruse, fugeau prin dosul

satului; cei ce nu puteau să scape suferiră toate asprimele resbelului, sau din partea învingătorilor, sau din partea celor învinşi. Ruşii adunaţi pe această piaţă nu întîrziară a se retrage prin două părţi, despre nord şi despre vest de sat, în nişte tranşee. În timpul ieşirei din sat, cavaleria otomană le dă o şarjă. Ruşii se ascund în nişte fortificaţii ce ei făcuseră mai înainte. D-acolo se apărară bărbăteşte.

Se răspîndise vorba că Ismail-paşa murise; cu toate acestea era rănit. Altul îi luase locul. Turcii, încuragiaţi de succes, voiau să ia fortificaţiile cu asalt; dar comandantul găsi că folosul ce ar avea din asemenea luare ar fi mai mic decît paguba ce ar încerca şi se mulţumi să le bată cu tunuri în timp de şase oare.

Ştirea acestui atac se auzise la satele vecine. Ruşii de la Moţăţei, Băileşti şi alte sate veniră în ajutorul celor de la Cetate.

La amiază, aceste oştiri se aflau aproape de locul unde le aştepta rezerva otomană. Puterea armii ruse se urca la nouă batalioane de infanterie, un regiment de ulani şi un regiment de husari Paschievici cu şaisprezece tunuri. Patru batalioane veneau în rînd şi trei în coloane, dupe cele dintăi, şi două ca rezervă, cavaleria şi artileria de lături.

Ahmet-paşa, cu cinci batalioane, hotărî să sprijine atacul. Oştirile otomane se răsfirară pe lungul unui şanţ la poalele dealului, trei batalioane în rînd şi două în rezervă, patru tunuri se aşezară în dreapta rîndurilor şi şease în stînga. Cavaleria se hotărî a apăra artileria lor.

Ruşii înaintară; tunurile lor începură focul; artileria turcă răspunse.

Ruşii, suferind de lovirile tunurilor enimicului, înaintară; infanteria lor păşi, cu strigăte teribile. Ei sprijiniră focul cu mare bărbăţie cîteva ore, apoi capul coloanei începu să se împleticească şi luară de fuga.

Perderea ruşilor fu însemnată. În buletinul turc se urca pînă la o mie cinci sute morţi şi la două mii răniţi: a turcilor, la trei sute treizeci şi opt morţi şi şapte sute răniţi.

Noaptea, ruşii ce ocupaseră fortificaţiile le părăsiră şi cu toţii deşertară satul.

Alte lupte au mai fost la Calafat, dar de o însemnătate mai mică.

Mai în faţă de Calafat se află Vidinul sau Diul, altădată Bononia. Cetate tare, mai mult prin poziţia sa decît prin fortificaţii, se află pe malul Dunărei în Moesia de Jos sau Bulgaria din zilele noastre; aici este scaunul unui paşă. Vidinul, în timpul vechi, a căzut sub sabia romînilor.

Nu vom vorbi nimic de satele după malul stîng al Dunărei; cititorii pot afla o întinsă şi interesantă descripţie despre ruinele ce se află pe acest mal în *Istriana* d-lui Laurianu.

În staţia de la Vidin întîlnirăm vaporul numit „Pesta", daca nu mă înşală memoria. Acest vas ne dete o ştire foarte tristă. Micul vapor ce ţinea malul stîng al Dunărei şi care cobora de la Orşova la Galaţi întîlnise vaporul „Pesta" şi se lovise frunte în frunte cu dînsul. Vaporul cel mic suferise atîta cît rămăsese pe nisip: pasagerii săi, între care era şi poetul Alecsandri, se scăpaseră pe malul Ţărei Româneşti într-o barcă şi poposiseră în cîmp, în timp de iarnă. Nimeni nu avusese ocazia de a regreta nici o persoană ucisă, dar dintre oamenii vaporului erau cîţiva răniţi.

Trecurăm pe la Nicopoli şi Şiştov, două oraşe pe malul drept; amîndouă vechi. Nicopoli sau Nicopolis are o parte de glorie în istoria lumei, prin marea bătălie ce perdură cavalerii creştini împotriva lui sultan Baiazid.

Mai mulţi scriitori precum Turoţie (Thuroczius), f. 221; Bonfiniu, f. 377; Petro de Reva, f. 28; Setus Calvisius în *Opera chronologica;* Engel în *Ant. Istoria,* vol. I, p. 160; d-na de Lussan etc. vorbesc despre acest mare resbel.

Calvisius zice că în anul 1396 sultanul Baiazid a încongiurat Constantinopolul şi că domnii Germaniei şi ai Franţei au judecat să-i stea în contra. „Drept aceea Burgundul a trimes pe Ion, fiul său, cu mare oaste în Ungaria, culegîndu-se toate oştile, a pornit spre Tracia (Bulgaria) şi au venit pînă la Nicopolis; iar Baiazid, auzind de venirea lor, au lăsat Constantinopolul şi le-au ieşit înainte. Acolo Ion a cîrmuit fruntea oştilor peste voia lui Sigismund (craiul unguresc), carele dedese această frunte prinţului Valahiei, Mircea. Turcii cei din frunte s-au făcut a fugi, pre care Burgundul cu mare rîvnă i-a gonit; ci turcii împlîntase pari după nişte tufe, care nu s-au putut vedea de ai noştri. Drept aceea sosind acolo, nici putînd păşi mai încolo, şi îmboţindu-se de ai noştri, care-i urma, s-au tăiat de turci. Burgundul s-au prins de turci cu mai mulţi boieri."

D-na de Lussan vorbeşte mai curat şi într-un stil mai plăcut despre cearta generalilor creştini, care a şi fost cauza perderei bătăliei.

„Oştile franceze au trecut prin Valahia şi cele ungureşti prin Serbia.

Erau de faţă pe cîmpul de resbel principele Valahiei Ion Mircea şi principele Moldaviei. La 27 septembrie, generalii ungureşti au hotărît în consiliu să se puie în fruntea oştilor muntenii şi moldovenii, ca unii ce cunoşteau seama turcilor, ca ei să se înfrunte întăi cu agazii turci, să se bată ungurii şi francii cu ianicerii şi cu spahiii. Dar cavalerii franci au aruncat această propoziţie, avînd sete de a se însemna ei cei dintăi. Aceasta a făcut să pearză resbelul, căci cavalerii, în cea dintăi furie, spărgînd rîndurile turcilor şi acest succes înfocîndu-i şi mai mult, s-au avîntat fără de grijă dupe fugari, pînă cînd au dat faţă în faţă cu oştirea ianicerilor ce-i aştepta ca nişte ziduri nemişcate. Această neaşteptată întîlnire îi descuraje atîta, încît abia mai putură să se apere; cei mai mulţi căzură prinşi. Sigismund scăpă cu mare anevoinţă."

În urma acestui resbel, Mircea puse ţara Valahiei sub suzeranitatea Porţei. Sultanul Baiazid, îmbătat de gloria învingerii, priimi condiţiile de închinăciune cu bucurie.

Oştirile lui Mihai încă au luat această cetate şi au prădat-o.

A doua zi către seară eram în staţia Rusciucului, vechiul Trimaniu, aşezat în faţă cu Giurgiul. Aici vom lăsa Dunărea şi Valahia şi vom vorbi de aici înainte numai de Bulgaria. Pentru cea din urmă dată vom mai numi Giurgiul şi vom aduce aminte românilor despre măreţele suvenire ale trecutului.

Oraşul Giurgiu este situat, pe partea noastră, sub 43—28; 43—52. Se crede că acest oraş nu exista în timpii vechi. Nu se ştie epoca precisă a fondaţiei lui; dar se dă cu seamă că ar fi fondat de români dupe domnia lui Mircea I. Cînd turcii se întinseră în Valahia, Giurgiul se schimbă în oraş turc. Românii îi disputară de mai multe ori noilor săi domnitori, sub Mihai Viteazul se luă de români de mai multe ori. Acest domn trecu sub sabie garnizoana turcă din Giurgiu cu toţi lăcuitorii musulmani, pe la anul 1594. Mai tîrziu turcii iarăşi luară Giurgiul, pe cînd Sinan-paşa intră cu mari

oştiri în Valahia. Dar pe la 1595 fură nevoiţi să-l lase iar românilor. Dupe moartea lui Mihai, turcii luară din nou Giurgiul cu alte cetăţi dupe malul Dunărei; în războaiele turco-ruse, Giurgiul se ocupă cînd de turci, cînd de ruşi. Oraşul ce se vede astăzi a răsărit pe ruinele celui vechi, dupe tractatul de la Adrianopol, cînd turcii fură nevoiţi să lase cu totul malul cel stîng al Dunărei.

Pe o mică insolă despărţită de uscat, în Dunăre, se văd ruinele unui castel ce se numea mai înainte Sîntul George şi de unde oraşul a luat poate numele său de Giurgiu.

Se crede că acest castel ar fi fondat de genovezi. În timpul călătoriei noastre pe Dunăre cu învăţatul profesor Laurianu am găsit două ziduri, unul mai nou şi mai plăpînd, altul mai vechi şi mai tare, acest din urmă seamănă a fi zid roman. Doctorul Seien ne încredinţă că a găsit aici o cărămidă cu inscripţie romană.

În timpul turcilor acest castel era un bastion ce serva totdodată şi de închisoare.

Oraşul Giurgiul ne aduce aminte de un fapt de arme ce umplu de glorie popolii creştini ai Dunărei de Jos.

Marea armie a lui Sinan-paşa, fărîmată în parte de Mihai Viteazul în valea Călugărenilor, se hotărî să treacă Dunărea în Bulgaria, îndată ce văzu că românii din ambele ţări, aliaţi cu oştirile principelui Transilvaniei, luaseră Tîrgoviştea şi cele mai multe poziţii. Sinan luă dar calea Giurgiului şi aliaţii îi urmară de aproape. Mihai, ce comanda avangarda, plecă repede dupe turci cu un corp român dedat la resbel. Pe cale întîlneşte o mare ceată de turci, ce duceau din urmă mulţime de vite şi alte prăzi făcute în Valahia; o atacă, o răspîndeşte şi o ucide, apoi merge spre Giurgiu, unde află armia lui Sinan (vezi Sieur d'Ambry). Cetatea Giurgiu, afară de fortificaţiile ei, era apărată de un fort sau castel, ce se afla în insola cea mică a Sîntului George, despărţită de acest mal printr-un canal îngust. Ca să calce într-această insulă, turcii făcuseră un pod din două părţi şi care comunica cu amîndouă malurile Dunărei, trecînd prin insola mare ce se află în mijlocul Dunărei. Cînd Mihai ajunse la Dunăre, deja Sinan-paşa, cu o parte din armia sa, trecuse în mica insolă Sîntul George şi în cea mare din mijlocul rîului. Ceialtă parte de oştire se afla încă pe malul Valahiei. Turcii voiau să treacă pe acest pod cu vitele şi alte prăzi din ţară; dar

capii lor şi puseseră o taxă pentru trecere şi aleseseră oameni care luau taxe, aşezîndu-i la capul podului pentru aceasta. Această măsură întîrzie trecerea armiei otomane; în timpul acesta, Mihai căzu asupra oştilor turceşti. Turcii, spăimîntaţi, se aruncară pe pod, ca să se scape în insolă; dar din cauza dezordinei, a carelor, a vitelor, nu putură trece. Mihai îi fulgeră cu artileria sa. În timpul nopţei, cei mai curagioşi parveniră în insolă; atunci Sinan lăsă insula şi trecu dincolo de rîu (Camer; Sieur d'Ambry).

A doua zi ajunse principul Transilvaniei. Acesta dete ordin unui corp de infanterie să spargă fortificaţiile ce făcuseră turcii la capul podului; podul era încărcat de soldaţi, de tunuri, care cu muniţii şi prăzi de tot felul. Turcii, ca să înlesnească trecerea, aruncară în Dunăre tunurile şi bagagele; mulţi dintre ei se aruncară singuri în apă, ca să scape, dar se înecară. Artileria română sparse podul pe la mijlocul lui şi rîul sorbi mulţime de oameni; apa roşi de sînge şi se amestecă cu cadavere.

Într-această luptă, turcii perdură şaptesprezece mii de oameni (Sagredo-Sacy, *Histoire de Hongrie*), artileria lor, muniţiile, stindardele, bagagele şi şase mii de care încărcate cu prăzi din Valahia (Sacy). Ungurii şi românii ce căzuseră prinşi la turci fură liberaţi. Moldavii se distinseră într-această luptă; ei opriseră o parte din oştirile turceşti aproape de pod şi o fărîmaseră (Miron Costin).

În ziua viitoare, creştinii voiră să ia şi cel d-al doilea pod. Două companii de infanterie se aruncară pe pod; turcii din celalt cap al podului voiră să taie cu securile capul podului despre partea lor, ceialţi soldaţi creştini nu cutezară să urmeze pe aceşti bravi români şi aleşii fură nevoiţi a se înturna (Sieur d'Ambry). A doua zi creştinii bombardară castelul. Buletele făcînd o scorbură în zidul castelului, infanteria ungurească intră printr-această spărtură; dar se înturnă cu o perdere de două sute oameni morţi şi mai mulţi încă răniţi. Turcii se apărară aici în timp de două zile. La 27 octomvr., trei zile după înconjurarea castelului, artileria creştină făcînd alte spărturi, generalii ordonară să se dea asaltul; dar ungurii nu se supuseră. Piccolomini, urmat de cavalerii săi, se aruncă

în castel cu sabia în mînă; atunci mulţi îi urmară. Turcii cerură să capituleze; dar creştinii făcură un act ce întunecă toată strălucirea victoriei lor, ucigînd pe inemici pe toţi, dupe ce capitulară. Într-această expediţie, turcii perduseră şaptezeci de tunuri şi numai de la plecarea lui Sinan din Tîrgovişte ei perduseră douăzeci şi cinci de mii de oameni.

Sinan-paşa, dupe malul drept al Dunărei, privea cu durere destrucţia armatei sale. Adună rămăşiţele oştirei şi plecă spre Constantinopoli (Giorgio Tomasi).

CARTEA II

Rusciucul. Ce ni se întîmplă la han. Colonelul Gabrieli. — Scurtă istorie a Bulgariei. Plecarea din Rusciuc cu doctorul Franț. O cafenea turcă. — Familie bulgară. — Trecurăm noaptea în pădure, rătăciți; lupii ne atacă. — Doctorul Franț în peștera tîlharilor. — Bătaia noastră cu tîlharii într-o pădure aproape de Șumla. Istoria unui doctor și a unei femei turce. — Plecarea de la Șumla. — Răsturnarea trăsurei, găsirea unei femei turcă degerată. Cauza scăderii populației turce. — Avortarea nevoită. — Ce se întîmplă doctorului Franț cu o principesă pe un vapor. — Devna. — Varna. — Bătălia de la Varna sub Vladislav, unde a fost și românii. Hanul turcesc. Șoarecii.

Acum să ne înturnăm la Rusciuc.

Aici este scaunul unui pașă, acela al Silistrei. Populația orașului se urcă la treizeci mii suflete. Majoritatea lăcuitorilor se compune de bulgari. Românii, evreii, turcii, armenii sînt în număr mai mic. Poziția cetăței este frumoasă și aerul sănătos; dar fizionomia ei, foarte mizerabilă. Casele neregulate și jumătate îngenucheate la pămînt. Căile strimte, necurate și deșarte de oameni.

Nicăiri, în provincele Turciei, nu am întîlnit încă atîta mizerie ca în orașele turcești dupe malul drept al Dunărei.

Nu știm la ce să atribuim cauza acestii mizerii, mai nainte, la căderea comerțului într-acest loc, sau la leneșa viețuire a lăcuitorilor turci? Cea din urmă poate a născut

pe cea dintăi, căci mijloacele de comunicație cu Austria și Constantinopol nu lipsesc acestor orașe; pe de altă parte bulgarii, buni muncitori, trăiesc mai bine și par mai înavuți decît musulmanii.

Întrebînd într-o zi pe un turc de ce mărginele împărăției se află în stare mai proastă decît centrul, mai sub toate raporturile, acesta îmi răspunse printr-o figură orientală și foarte ingenioasă, deși pentru mine nu fuse destul de mulțumitoare. „Această lumină, îmi răspunse el, arătîndu-mi lumînarea pe masă, luminează bine în jurul ei; dar cît de depărtezi de dînsa, razele-i slăbesc, pînă ce se perd de tot. Asfel și aceste orașe de margine nu pot să priimească decît o slabă îngrijire de la cel ce cîrmuiește împărăția. Trebuie să ne mulțumim pe aceasta, căci nu poate să fie alfel."

Din Paris în Rusciuc! Cîtă diferință și cîtă schimbare în rău!

Pasagerii noștri urmară calea lor cu vaporul. Eu, doctorul german și dama engleză rămaserăm în Rusciuc. Ne duseră pe cîte trei la o locandă. Această locandă nu era alt decît un han; mulțime de camere nemobilate și fără sobe. Căta să ne mobilăm cu rogojini în socoteala noastră și să ne încălzim cu mangale. Fiecare din noi luarăm cîte o cameră.

Dama engleză ceru un mangal în camera ei; acest mangal, nefiind încă bine făcut, puțin lipsi să asfinsieze pe biata bătrînă și să-și lase oasele pe malul Dunărei. Eu însumi căpătai, tot de la acest mijloc d-a se încălzi, o durere de cap de mai multe zile. Această indispoziție făcea lăcașul Rusciucului și al hanului mult mai trist decît ar fi fost în realitate. Căzusem într-un fel de melancolie ce mă veștejea cu repeziciune.

Într-acest han mă pusei să scriu soră-mei Caterina, chemînd-o să vie acolo să o văz, căci de la anul 1848 nu-i auzisem vocea decît prin scrisori stropite de lacrimi. Priimii răspuns că are să vie. Acest răspuns începu a-mi înfățișa orașul mai puțin trist. Dar zilele treceau și nimica încă nu se vedea.

Neaua căzuse și cu dînsa gerul cel mai mare. Engleza ce venise ca să călătorească pe uscat, ca asfel să se bucure de frumusețea poziției acestii țări, se văzu nevoită să treacă iarna în Rusciuc, Dunărea fiind închisă, și calea pe uscat puțin sigură despre tîlhari. Doctorul, ce avea cu sine oro-

logii, emamele şi alte obiecte de vînzare, umbla toată ziua dupe trebile sale, pe care nici nu le începuse.

Eram în postul Crăciunului. Puţine lucruri de hrană găseam într-acest oraş, nici o ospătărie. Eram siliţi să ne hrănim cu halva cu pîne, curmale şi stafide. Engleza, dupe cîteva zile de viaţă mizerabilă, căzu bolnavă de un gastrit. Un consol strein se îndură şi o luă la dînsul acasă.

Într-o zi, pe cînd ne socoteam eu şi doctorul să găsim un bucătar, întră în cameră la noi un strein, un om ca de patruzeci-cincizeci de ani, scurt, gros, vorbind tare, mişcîndu-şi corpul, ca la Viena, cu mulţime de cochetării, care la noi se numesc ţachismete.

— D-ta eşti Bolintineanu? mă întrebă el româneşte.

— Eu, domnule. Ce-mi procură onoarea?...

— Eu sînt Gabrieli... Român... Colonel din revoluţia maghiară... astăzi emigrat... am auzit că eşti aici... Oh! dar cît de rău vă aflaţi într-acest han!... Veniţi dincolo, la noi, la hanul lui Mavridi; acolo sînt sobe în camere şi paturile aşternute... o să fim cu toţii...

— Ce, domnule, este dar o locandă aici... mergem îndată... şi-ţi mulţumim că ai avut bunătatea să ne vizitezi... prin d-ta am aflat această bună ştire...

— Eu mă duc înainte să vă prepar camerele... vă aştept... veniţi...

Vorbind asfel, colonelul Gabrieli ieşi, făcînd mulţime de complimente milităreşti.

Noi luarăm această ştire cu o vie plăcere. Dupe o oară, încercarăm şi merserăm la birtul lui Mavridi, unde găsirăm toate cum ne spusese d. Gabrieli.

Este timp a zice două vorbe de Bulgaria, în care ne aflăm anume şi despre care avem a vorbi mereu de aici înainte, în cursul acestii scrieri.

Ţara aceasta făcea parte altădată din Tracia, despărţită în Tracia proprie, Moesia şi Dacia. Moesia se întinde de la muntele Hemus pînă la Ister (Dunărea), se mai numea şi Misia, dupe numele misienilor din Asia. Cele mai fruntaşe popoare din această provinţie erau tribalii, crobisianii, trerii, tilatienii, scordicii, dardanianii şi poeonienii, ce se aflau toate aşezate spre sudul Danubiului. Moesia se împărţea, sub romani, în Inferioară şi Superioară, adică de jos şi de sus.

Moesia Superioară era Serbia din zilele noastre, cea Inferioară, Bulgaria despre care avem să vorbim.

Perşii, macedonienii, romanii, bizantinii şi mai în urmă barbarii au domnit peste această ţară; mai tîrziu bulgarii, apoi turcii.

De la satul Roduevaţ, pe Dunăre, începe Bulgaria. Bulgaria se desparte de Rumelia (Rum Eli) prin rîul Camtciti şi prin Balcani, care fac, cu munţii Sardici, hotarele ei despre sud; la vest se mărgineşte cu Serbia; spre nord cu Valahia noastră, de care o desparte Dunărea, şi spre est cu Marea Neagră. Întinderea ei este de o mie şapte sute patruzeci mile pătrate geografice. Spre sud sînt mulţi munţi care spre nord se pitulesc. Această parte este foarte roditoare; are lunci coperite de păşuni, are grîne frumoase şi vinuri. Bulgaria este udată de mai multe rîuri. Religia domnitoare este aceea a bisericei grece orientale, ca şi a noastră. Ea se desparte, politiceşte, în patru sandjacuri: al Sardicei sau al Sofiei, al Vidinului, al Silistrei şi al Nicopolului.

Voi vorbi de popolul bulgar care lăcuieşte astăzi ţara. Trebuie să se facă deosebire între cele două ramuri ale popolului bulgar, bulgarii de la Volga şi bulgarii de la Dunăre. Lucrările erudite ale lui G. F. Müller (*Magide Busching*, t. XIV) şi ale lui Franch (vezi ediţia sa, d. 16 n. Tosslan şi noile băgări de seamă date de aceasta în memorandele Academiei de Ştiinţe de St. Petersburg, 6 serie, secsia ştiinţelor politice ale istoriei şi filozofiei, t. I, p. 527—577).

Mai multe horde din popolul bulgar de la Volga, amestecate cu slavi, veniră către anul de la Hrist 501 pe malul Dunărei. Încă în anul 488 făcuseră o escursie în Moesia, sub regele lor Busas; însă atunci îi bătu şi îi împinse Teodoric, rege al ostrogoţilor. (vezi Thunmann, *Untersuchungen*, şi Engel, în marea istorie universală).

Pe la anul 501 şi 502 dar, bulgarii înecară Tracia şi o prădară. Iată ce zice autorul istoriei *Miscellelor*, lib. 15. Bulgarii au prădat Iliria şi Tracia în anul 501. Acest fapt este însemnat încă în sîntul Teofan în *Cr. ad. ann. 11*, Anastasii. În Anastasiu Bibliotecarius în *Hist. eccl.*, p. 5, Cedrenus, t. I, p. 350, Zonaras, t. 2, p. 55, Marcellus Comes în *Cr. indiction*. 10, Proro et Ariano Cos. zic că aceşti bulgari înecară din nou Tracia la anul 502, şi romanii nu putură să-i oprească. Către acestea, împăratul Anastasiu îi încărcă

de daruri, numai ca să treacă Dunărea înapoi. Bulgarii trecură atunci în Panonia (Ungaria), pe care o prădară şi goniră pe goţi.

În anul 504, Teodoric, rege al ostrogoţilor, trimise la Sirmium, dupe bulgari, pe locotenentul său Peta-Comites, cu oştiri ce bătură pe bulgari şi uciseră pe capul lor (vezi Marianus Scotus, în *Cr. Casiodorus pariter*, în *Cr.* Setus Calvisius, in. *Op. chr. ex. sigonio*).

Pe la anul 530, bulgarii iară înecară Tracia şi se goniră de Mundon (vezi Marcelin, *Chr. india.* 8 Compadio et Oreste coss.); în anul 538 bulgarii cotropiră Dacia, trecură în Tracia pe care iar o prădară. Romanii, sub comanda lui Iustin şi Vandarius, reîmpinseră pe bulgari. Iustin căzu în bătălie. Cei doi regi ai bulgarilor, Volguer şi Deungo, muriră în război; dar armia romană, înturnîndu-se, află alte noi horde bulgare, care lovi şi le puse pe fugă (vezi Teorancus, în *Chr. ad ann 12 Iustiniani*).

Pe la anul 569, bulgarii, înecînd iar Tracia, se reîmping peste Dunăre de Tiberiu (vezi Setus Calvisius, în *Op. ch. et Gerund*); douăzeci şi opt de ani mai tîrziu o hordă bulgară bătu oarecum pe romani (*Aut. Historiae Miscellae*).

Către mijlocul secolului VII-lea, alte horde bulgare veniră spre Dunăre şi, unite cu bulgarii ce lăcuiau de cîtva timp Dacia (principatele noastre) şi alţi barbari, trecură Dunărea şi merseră să se aşeze în Tracia. Iată ce zice autorul *Miscellelor* întru aceasta: „În timpul lui Constante II, Corvat sau Cruvat, rege al bulgarilor, fiind aproape de ora morţei, cheamă pe cinci fii ai săi şi le zise să nu se desparţă unii de alţii şi să nu serve nici o naţie streină; dar puţin timp după moartea acestui rege, cei cinci fraţi se despărţiră, fratele cel mai mare, numit Butaia, urmînd ordinea părintelui său a rămas în ţara lui; cel de-al doilea frate, numit Cantarag, a trecut rîul Tanaide şi s-a coborît într-o parte ce se afla în faţă cu aceea a fratelui său cel mare. Al patrulea şi al cincilea frate, trecînd Dunărea, unul din ei se aşeză în Panonia proprie, supuindu-se cu toţi ai săi şaganului avarilor (anul 666), şi celalt, adică al cincilea frate, mergînd în Pentapoc (Benevent, aproape de Ravena), se aşeză printre creştini. Cel d-al treilea din aceşti fraţi, ce se chema Hasparuh, trecînd Dnieperul şi Dniesterul, s-a dus într-un loc care se cheamă Honglon şi s-a aşezat între Dunăre şi cele

două rîuri ce am *numit mai sus*... Îndată ce aceste horde se aşezară în cinci locuri şi printr-această se slăbiră, veni un popol de cazaci din fundul Verzilei şi inecă toată ţara pînă la Marea Neagră. Butaia, fratele cel mare, se supuse cu ai săi acestui popol cazac..."

Sîntul Teofan şi sîntul *Nicefor sînt tot* de această opinie

Autorul *Hist. Miscellae* adaogă: „Dar împăratul Constantin, *auzind* că o viţă de trei ori necurată a şi întins corturile spre Honglon şi că, apropiindu-se de Dunăre, pradă Moesia de jos şi noua Dacie, s-a întristat foarte şi a dat ordin oştirilor sale să meargă să-i bată pe mare şi pe uscat... La vederea unei armii aşa de mari, bulgarii, înspăimîntîndu-se, s-au adăpostit în Honglon, unde se îngrădiră. Acolo rămăsese trei zile şi nici romanii nu cutezară să-i atace, nici bulgarii nu se apărară... Împăratul fiind bolnav şi silit să meargă la băi..., se întoarse şi lăsă oştiri, orînduindu-le să prevegheze asupra bulgarilor şi de a-i război, daca vor încerca să iasă d-acolo; iar la din împotrivă, să-i închiză cu ziduri. Dar, îndată ce plecă împăratul, cavaleria romană se retrase, fără cuvînt. Atunci bulgarii ieşiră din fortificaţiile lor, goniră pe *romani*, uciseră mulţime din ei şi îi goniră spre Dunăre, pe care apoi o trecură şi purceseră pînă la Varna. Acolo bulgarii, aflînd înlăturările proprii de apărare din cauza Dunărei ce aveau în spate, şi Marea Neagră, şi muntele Hemus ce aveau înaintea lor şi în lături, rămaseră acolo... Aşezară pe *sîrbi* la *strîmtoarea* muntelui Hemus; pe beregebori, spre orient; şi spre miazăzi pînă către Avaria (*Panonia* şi Iasigia) aşezară pe cele şapte alte viţe ce se aflau sub dominaţia lor. Cînd deveniră mai *numeroşi*, începură să prade cetăţile şi oraşele romanilor. Împăratul căută să facă pace cu ei şi suferi ruşinea (pentru păcatele romanilor) să le dea un tribut pe tot anul."

În anul 680, bulgarii dobîndiră adaos la tribut.

De la acea epocă, după cîteva lupte fericite contra romanilor, bulgarii fundară un rigat neatîrnat. Pe la anul 865, bulgarii, sub regele lor Bogoris, luară religia creştină. Acest rigat se află adeseaori în lupte cu împărăţia bizantină şi la urmă se făcu provinţie a ei. Cel din urmă şef al acestui rigat, Samuel, avu mai multe învingeri asupra bizantinilor. Aliaţi cu valahii, inecaseră Macedonia, trecuseră valea Tempei şi rîul Penea şi era să *intre* în Pelopones, cînd Nicefor Uranus,

general al împăratului Vasiliu, îl ajunse lîngă rîul Sperhiu și sparse oștile lui. Samuel rădică alte oștiri și dete alte mai multe bătălii; dar, în bătălia de la 1014, armia lui se fărămă cu totul și regele bulgar luă fuga. Dupe moartea acestui rege, următorul său bătu o dată pe greci; dar, ucis de un văr al său, acest din urmă se puse în locu-i și se supuse grecilor. Bulgaria se făcu provincie bizantină, și Vasiliu luă numele de Bulgarocton. Această stare de sclavie dăinui pînă în timpul împărăției lui Isac Angel.

Acest împărat, puind un bir nededat asupra provinciilor sale, nemulțumi popoarele. Doi frați români, Petre și Asan, ce se aflau la Constantinopol, se prezintară înaintea împăratului, protestînd împotriva acestii măsuri. Împăratului i se păru că unul din ei se exprimase cu multă cutezare, îi dete o palmă. Asan, ce fuse cel înfruntat, se înturnă în muntele Hemus la ai săi, sculă pe bulgari și pe români. Acești doi popoli, uniți, coborîră din munții lor și făcură cele mai mari turburări.

După ce bătură de trei ori oștirile lui Isac Angel, Asan se proclamă rege al bulgarilor și al românilor în anul 1187. Un an mai tîrziu, împăratul perdu cea mai mare parte a oștirilor sale în poalele muntelui Hemus, într-o bătălie împotriva lui Asan.

Mai tîrziu Vasil Vatages se ucise și oștile sale se răspîndiră într-o bătălie împotriva lui Asan. Acest din urmă învinse pe greci de mai multe ori încă.

Dar dupe moartea lui Asan și a fratelui său, tronul rămase lui Ion, frate mai mic, ce urmă cu succes lucrarea începută de cei doi frați ai săi.

Papa Inocent III trimise lui Ion un legat, ca să-l recunoască rege al Macedoniei, al Tesaliei, al bulgarilor și al românilor. Lăuda pe rege că se cobora din sîngele romanilor (*Gesta Innocent*, III, p. 32, n. 68) „ut sicut genere sic sis etiam imitatione Romanus et populus terrae tuae de qui sanguine Romanorum se asserit descendere . . ."

Dupe luarea Constantinopolului de latini în anul 1204, noul împărat Baldovin de Flandre dete știre lui Ion, care îi scrisese încredințîndu-l despre simtimentele lui pacifice, că de aici înainte să-i scrie ca la un suzeran, iar nu ca la unul deopotrivă cu el. Ioan, drept răspuns, purcese împotriva lui cu armie și răsipi oștile împărătești. Comitele de Blois

şi mulţime de cavaleri periră în luptă. Împăratul căzu prins.

Atunci Ion luă numele de Romeocton.

Florilă urmă dupe Ioan. Acest Florilă era nepotul lui Ioan; dar se goni, doi ani la urmă, în anul 1217 de Ion, fiul lui Asan. Acest rege bătu o dată pe greci şi pe urmă se legă cu ei împotriva latinilor. Muri în anul 1241. Dupe dînsul domni Coloman, care lăsă tronul lui Mihai Asan; dupe acesta mai veni Coloman II. Cu acest din urmă se sfîrşi ramura regilor de sînge român.

Din acea epocă şi pînă la venirea turcilor în Europa istoria bulgarilor nu are nimica însemnat. Acest rigat trăi dar de la 1186 pînă la 1389. Această din urmă epocă este aceea a bătăliei de Cosova, după care Murat I sultanul subjugă pe bulgari. Baiazid I curmă cu totul neatîrnarea lor.

Să ne înturnăm la Rusciuc.

În noua noastră locandă nu furăm mai fericiţi; bucătăria lipsea şi furăm nevoiţi a ne hrăni iarăşi cu halva şi cu pîne. Găsirăm un bucătar, un emigrat polon. Îi cumpărarăm unelte de bucătărie şi-i darăm bani înainte, acesta ne făcu bucate două zile, apoi dispăru pentru totdauna cu tingiri cu tot.

Timpul trecea şi soru-mea nu venea. După o lună de aşteptare, sosi în fine răspuns că guvernămîntul se împotrivea să o lase să vie acolo; această împotrivire era născută, nu este îndoială, din ura acelui guvernămînt pentru oamenii de la 1848; căci cine poate lesne înţelege că, de ar fi venit soră-mea la mine, nu s-ar fi periculat liniştea publică în ţară. Nefericită naţie, sărmană Românie! Fiii tăi ce naşti şi hrăneşti cu sîngele tău sînt de multe ori mai răi şi decît streinii, pentru tine! Şi iată de ce ai tot dreptul a te teme că viitorul ascunde mormîntul tău!

Doctorul săvîrşise trebile sale; acuma dar puteam a pleca la Constantinopol.

Închiriarăm o trăsură ce se cheamă acolo araba, cu doi cai, să ne ducă la Şumla. Cîţiva cunoscuţi, precum şi însuşi paşa militar ne consiliară să fim bine preparaţi pentru cale despre mijloacele de apărare, la întîmplare de a întîlni tîlhari, fiindcă drumurile nu erau sigure. Paşa ne promise să ne dea doi ascheri pînă la Şumla. Noi mulţumirăm şi refuzarăm. Acest fel de escortă mai mult atrage vegherea tîlharilor, făcînd să prepuie că călătorii sînt persoane de

la care are ce să se ia. Escortele te lasă în mîna tîlharilor și dosesc, în loc să stea să te apere. Pentru orice întîmplare, luai de la colonelul Gabrieli două pistoale turcești și o sabie ungurească ce era încă ruginită în sînge de om. Atenția noastră era îndreptată către alt inimic, mai redutabil decît tîlharii, către gerul ce domnea atunci; astfel ne învălirăm în cojoace groase.

Asfel căpuiți, pornirăm din Rusciuc.

După trei ore de cale, ajunserăm la o cafenea, într-o cîmpie deșartă. Se făcuse seara. Turcul cu trăsura ne spuse că avem să trecem noaptea într-acea cafenea. Ceea ce se și făcu, cu mare neplăcere a noastră, din cauza necurățeniei și adîncei mizerii ce aflarăm într-acest loc.

A doua zi urmarăm călătoria noastră către Șumla.

În fiece sat ce ajungeam, eram nevoiți sau să ne oprim mai multe ore, daca era ziua, sau să mînem daca era noapte. Astfel o cale de treizeci și una de oare cu piciorul noi o făcurăm în opt zile. În a treia noapte ajunserăm la un sat bulgar. Aici chehaiaua satului ne duse să trecem noaptea la o familie bulgară.

Cîtă schimbare în casele și în viața bulgarilor de casele și viața turcilor. Aici tot era în cea mai mare rînduială, curățenie și îndestulare. Bulgarul ne priimi cu mulțumire. Iar această mulțumire se schimbă în intuziasm, cînd auzi că eu, cel puțin, sînt de credința lui. Ne înțelegeam cu dînsul și cu femeia sa prin mijlocirea unui evreu, ce luaserăm cu noi din Rusciuc ca dragoman pînă la Șumla.

Femeia bulgarului ne prepara o cină simplă, dar curată. Bărbată-său ieșise din casă pentru alte rînduieli; eu cu doctorul ședeam pe pat și vorbeam felurite lucruri; se vede că evreul nostru spusese acestor oameni simpli că unul din noi este doctor, căci, în timpul ocupației sale cu bucatele, înturnă capul cu sfială către doctorul și îl întrebă dacă este adevărat că este medic. Doctorul, ce cunoștea limba bohemă foarte bine, înțelesese întrebarea ei și răspunsese afirmativ.

— Atunci te voi întreba ceva, mai zise femeia.

— Spune-mi ce lucru?

— Nu poci pînă nu va fi de față și bărbatul meu.

Într-acest moment soțul ei intră. Femeia îi vorbi cu jumătate vocea și bărbatul îi dete voia a face întrebarea sa.

Doctorul își deschise urechea ca să înțeleagă bine vorbele femeii, așteptîndu-se să-i spuie despre vreo maladie foarte gravă sau misterioasă. Femeia îi zise că sînt patru luni de cînd le-a perit un vițel și că amicul meu, în calitatea lui de doctor, să-i spuie numele persoanei ce l-a furat.

Această întrebare, mai mult decît simplă, ne făcu să rîdem.

Dar doctorul îi răspunse cu bunătate că medic este una, și fermecător este alta. Ceea ce umplu de mirare această familie.

Dimineața plecarăm și darăm acestii familii cîțiva bani pentru ospitalitatea care priimisem. Dar ei se supărară și ne înapoiară banii, zicînd că nici părinții lor, nici ei nu au vîndut ospitalitatea pe bani. Femeia ne puse în trăsură și merinde.

A treia noapte o trecurăm mai rău decît cea dintăi. Seara ne apucă într-o pădure. Conducătorul nostru perduse calea; caii, obosiți de lupta ce încercară spărgînd neaua cu pepturile și trăgînd o trăsură cu roate prin nămeți, nu mai mergeau. Fără voia noastră trecurăm noaptea în pădure. Aici găsirăm un adăpost; făcurăm foc mare și ne puserăm împrejurul focului. O turmă sau haită de lupi se auzeau urlînd în vecinătate, ceea ce făcea caii să tresară și urletul se apropia din ce în ce. Doctorul nu avea arme; turcul avea un iatagan; toată speranța noastră rămăsese în cele două pistoale și în sabia lui Gabrieli, la întîmplare de a fi atacați de lupi.

Evreul nostru atît se înspăimîntase, încît plîngea cu hohot.

Spaima lui ne făcea curagioși și ne distra. Între altele, ca să spăimîntăm și mai mult pe dragomanul nostru, ziserăm că lupii au obicei de părăsesc oamenii ce întîlnesc, îndată ce le arunci un corp de vită; că noi trebuie să sacrifiem pe unul din noi, ca să scape doi; să se arunce unul, ca să-l mănînce lupii, și ceialți doi, în timpul acela, să fugă. Că pentru aceasta, să tragem noi trei la sorți și, pe care ar cădea sorțul, să-l sacrifiem. Această propoziție, deși era o glumă neadevărată, făcu mare impresie evreului. Se aruncă plîngînd la picioarele noastre, ca să nu facem una ca aceasta, căci el este sigur că sorțul are să cază pe dînsul, căci s-a născut nefericit în lume; și că ar fi mai bine, la asemenea

întîmplare, să ne luptăm cu lupii cîte patru, sau de nu, cel puţin, mai bine să sacrifiem caii.

Către acestea, lupii se apropiau; îi simţeam dupe urletul lor şi dupe spaima cailor ce din ce în ce părea că creşte.

Atunci turcul, ce pînă aici era indiferent, strigă repede:

— Ne mănîncă lupii!

Aceste vorbe, zise cu spaimă, făcură să cază evreul cu capul la pămînt. Turcul nu află altă uşurare decît prin blesteme, ce toate se îndreptau la *noi*. Doctorul deveni serios şi mă întrebă ce este de făcut.

— Ia un pistol, îi zisei eu; celalt să-l dăm turcului; eu voi rămînea cu sabia. Vorba este să ne apărăm, să ucidem *unul sau doi şi sîntem scăpaţi*. Aceste feare au obiceiul, îndată ce ucizi unul din ei, ceialţi săr pe dînsul şi îl mănîncă. Dar sper că nu o să ajungă lucrul nici acolo, fiindcă avem un foc mare, care poate să ne serve ca un azil; lupii nu se apropie niciodată de foc.

În scurt, abia ne aruncarăm ochii, mai departe, pe unde cădea lumina focului şi văzurăm vreo şase lupi, opriţi într-o distanţă unde razele focului începeau a fi mai groase, căutînd la noi şi clănţăind dinţii, cu nişte ţipături neplăcute.

— Iată efectul focului, zisei doctorului. Nu ai nici o teamă. Nu este trebuinţă nici să tragem în ei, mai ales că pulberea şi gloanţele sînt în ladă, şi, de vom seca pistoalele, nu o să avem cu ce le încărca din nou.

Evreul nostru era jumătate mort. Doctorul puse mulţime de lemne pe foc.

— Iată foc, zise el, daca focul are să ne scape.

Mărturisesc că era una din scenele cele mai fioroase ce am văzut în viaţa mea: un pictor ar fi putut face cadrul cel mai interesant: o noapte de iarnă, în pădure; pămîntul coperit de nea; un foc mare, lîngă care patru oameni se vîrau cît puteau, să scape de ger şi de lupi; doi cai ce tresăreau neîncetat, sforăind şi cătînd să rupă legăturile lor; iar la o distanţă de la foc, mai mulţi lupi clănţănind din dinţi şi uitîndu-se la oameni şi la foc. Această scenă ţinu cîteva oare. Cînd fuse aproape de ziuă, lupii plecară. La ziuă auzirăm în pădure, nu departe de unde eram noi, strigătul unor oameni ce treceau cu carele lor încărcate.

Noi înhamarăm şi ieşirăm la drumul mare, de unde trecătorii ne îndreptară la un sat.

Pînă la sat făcurăm trei ore și, o dată acolo, turcul nu voi să meargă înainte. Eram într-un sat turcesc.

Toate aceste sate au o casă de mosafiri ce se cheamă conac. Chehaiaua satului ne duse la conac. Aici turcii ne ospătară cu bucate de ale lor, din care nu putui nici gusta, afară de un pilaf. Țăranii turci sînt oamenii cei mai curioși ca să vază călătorii ce trec pe la ei și ca să afle cum merg lucrurile împărăților. Abia intrarăm în casă și iacă mulțime de turci, cu turbane cît bănițile și trențăroși. Care cum venea ședea jos și, după cinci minute de ședere și de nemișcare, se îndrepta către noi, zicîndu-ne: „Bine ați venit". Vizitiul le spuse ceea ce ni se întîmplase noaptea în pădure, lucrul ce făcu pe turci să-și smulgă o parte din barbă, în marea lor mirare.

Ei ne priviră din acest moment ca niște oameni ce Dumnezeu (Alah) păstrase pentru lucruri mari, ca niște sînți, ca să zic asfel, și cît șezurăm într-acest sat, ne aduseră peșcheșe și ne dară tot felul de înlesniri.

A doua zi ne urmarăm călătoria.

În timp de iarnă, cînd comunicațiile sînt mai oprite, pămîntul coperit de ninsoare, călătorul n-are nimic a spune despre această țară, într-un interes arheologic și pitoresc. Mă voi mărgini a număra întîmplările neplăcute ce întîmpinarăm și observațiile noastre.

Două-trei zile trecurăm a spune fel de fel de întîmplări de lupi și de tîlhari, lucruri ce ocupau mai mult spiritele noastre. Doctorul îmi spuse, între altele, o întîmplare a lui cu hoții în Macedonia.

Iată cum îmi istorisi întîmplarea sa.

— Eram doctor de regiment. Regimentul meu era în garnizoană la Salonic, unde se făcuseră înainte niște nerînduieli. Într-o zi îmi veni ordin să plec îndată la Monastir pentru niște trebi de organizație a unui spital.

Plecai călare în societate cu patru călători și cu tătarul ce purta scrisorile de poștă. Nu departe de Monastir, trecurăm printre două dealuri cu păduri, un pasagiu strimt și pe care trebuia să urcăm. O detunație de carabină ne deșteptă pe toți din reveriile noastre. Tătarul ce mergea călare înaintea tutulor zăcea în pulbere, lovit în cap de zburăturile din carabină. Eu eram mai aproape de dînsul; călătorii ce veneau în urmă înturnară repede caii și o croiră de fuga. Cînd mă

trezii bine de această ameţeală, înţelesei că eram coprinşi de tîlhari; voii să scap prin fugă, dar era prea tîrziu, cincisprezece carabine erau îndreptate asupra mea din umbra unui stufiş, pe cînd patru tîlhari căutau în sacul tătarului să găsească bani.

Unul din tîlhari îmi strigă în limba greacă:

„Doctor eşti tu? "

„Doctor", îi răspunsei eu tot într-această limbă.

„Să nu-l stricaţi", mai zise acesta către ceialţi tîlhari, şi îndată carabinele lor se plecară.

„Vino dupe mine", mai adăogă tîlharul, ce-mi păru a fi căpitanul cetei.

Fără a zice o vorbă, mă luai dupe dînsul. Alţi tîlhari veneau dupe noi. Dupe ce coborîrăm şi urcarăm de mai multe ori, trecînd prin locuri păduroase şi perdute, ajunserăm la poalele unei rîpe, sub care se afla o scorboră. Aici era lăcaşul căpitanului.

„Intră înuntru", îmi zise el.

Intrai, fără să aştept să-mi repete vorbele.

Aici văzui o femeie de vreo patruzeci de ani în costum albanez. Trăsurile ei spuneau că a fost frumoasă, deşi peliţa îi era veştedă. Ochii ei vii, cătarea-i despreţuitoare, dar pătrunzătoare totodată, creţurile frunţei sale spuneau că, în junia sa, inima ei a fost prada patimilor vijelioase.

Mai spre fundul peşterei, pe un pat de paie, erau culcaţi doi copii de cinci şi şapte ani; în genuche lîngă pat, sta plecată pe copii o fată de vreo cincisprezece ani, o frumuseţe de cele mai rari ce am văzut de cînd trăiesc (dar dupe Luiza mea, neapărat). Nu-ţi voi face portretul ei; dar îţi voi spune, ca să-ţi dau o idee precisă, că semăna cu Elena, creaţia cea mai poetică a minunatului Omer.

Ochii ei era plini de lacrimi.

Căpitanul mă luă de mînă şi mă duse lîngă copii.

„Vezi tu, îmi zise el, aceşti copii? Daca eşti doctor, precum zici tu, să mi-i vindeci de boala ce pătimesc; de nu-i vei vindeca, îţi voi tăia limba, nasul şi urechile."

„Dar daca îi voi vindeca?" îl întrebai eu.

„Îţi voi da drumul să pleci. Însă spune tu, ce boală au?"

Eu mă apropiai de bolnavi, fără mai multă cercetare era destul de lesne a înţelege că copiii aveau nişte friguri intermitente.

„Mă prinz, îi zisei eu, în scurt timp să-i fac sănătoşi."
„Dumnezeu să-ţi scape viaţa!" zise căpitanul.
„Dar am trebuinţă de sulfat de chinină; aceasta se găseşte la spiţerii în Salonic."
„Vei avea cîtă vrei..., dar să scrii numele acestii doctorii."
Scosei creionul şi scrisei pe un petec de hîrtie sulfat de chinină.
Căpitanul chemă un tîlhar şi-i zise: „Vei merge în Salonic, la cea dintăi spiţerie şi vei cere doctoria ce este scrisă aici, plătind. Mîne de noapte să fii aici... Mergi!" şi omul se supuse, fără să ceară nici o explicaţie şi fără să murmure.
Mă apropiai încă o dată de copii, le cercetai pulsul şi văzui că erau în periodul de căldură.
Fecioara greacă se uită la mine cu o căutătură ce părea că se roagă să dau viaţa şi sănătatea copiilor. Ea era fiica căpitanului; nevasta lui era femeia cea mai trecută, despre care am vorbit mai sus.
Alt tîlhar ajunse atunci suflînd şi spuse că pe cale trec doi franci cu două femei şi cu mulţi servitori şi bagajuri.
„La puşti şi la tufiş!" strigă căpitanul.
Şi toţi tîlharii ieşiră din toate părţile. Căpitanul se puse în fruntea lor şi plecă, dupe ce sărută fata şi cei doi copii, zicînd: „Acesti cîni de franci se apără cu arme, cine ştie daca vă voi mai vedea sau nu". Apoi, îndreptîndu-se către mine: „Tu mi-eşti dator viaţa; pentru aceasta, să-mi faci copiii sănătoşi... Şezi aici în peşteră, dar ia seama, nu cerca să fugi, căci în loc de libertate vei afla moartea."
Zise, plecă şi se făcu nevăzut cu oamenii săi.
Iată-mă singur cu cele două femei. Întru în vorbă cu ele, dar soţia căpitanului părea foarte preocupată de noua întreprindere ce soţul ei plecase a face.
Cu cît priveam acea copilă, cu atît descopeream în ea frumuseţi şi graţii. Zică filozofii şi toţi partizanii urîtelor ce vor voi împotriva frumuseţei fizice, că femeia ce este numai frumoasă seamănă cu o frumoasă floare, fără parfum, că frumuseţele fizice trec şi numai cele morale rămîn şi altele multe, dar eu ştiu un lucru şi sănătos, că este frumos lucru o femeie frumoasă şi va fi totdeauna mai presus de cele ce nu sînt prea frumoase, dar au suflet frumos. Nu-mi venea să despart ochii de dînsa, de fata căpitanului. O

plîngeam că se afla în condiția tristă de a trăi în mijlocul tîlharilor.

Încetul cu încetul mă dedei cu viața tîlhărească, și peștera mi se părea mai frumoasă decît palatul împăratului: din cauza fetei căpitanului. Cu toate acestea, nu o iubeam; dar trebuie să știi că frumosul, sub orice formă ni se va înfățișa, are o mare parte de înrîurire asupra sufletelor noastre. Nu știu daca mă înțelegi ce zic? Voi să zic că omul adoară frumosul, fără ca amorul să aibă vro înrîurire în sufletul său, precum de multe ori ne răpim de un peisagiu frumos, de un cadru, de o floare etc.; asfel eram eu răpit de această ființă poetică.

Niște detunări de puști și niște strigări omenești veniră pînă la noi.

„I-a prins! îmi zise Violeta (asfel era numele fetei). Sărmanii oameni, mai zise ea, poate i-au rănit și poate i-au ucis, și ce este mai trist că sînt și femei! . . . O, tată, tată! Ce viață ne faci să trăim! . . .“

Vorbind asfel, ochii săi ce totdauna erau scăldați într-o rouă de lacrimi, lăsară să cure două șire de mărgăritare pe fațele ei albe și frumoase.

Vezi dar că inima acestii fete era frumoasă ca figura sa. Din floare ies ghimpi și din mărăcini flori. Asfel se întîmplă și cu oamenii, natura are capriciile sale.

Eram în gura peșterei. Văzurăm tîlharii înturnîndu-se; în mijlocul lor veneau doi franci legați, unul era rănit la braț. Doi palicari purtau, țiind unul de cap, altul de picioare, o damă europeană leșinată, altă damă venea singură.

Căpitanul sosi mai nainte la gura peșterei, unde depuse carabina.

„Asfel pătimesc toți, strigă el, ce îndrăznesc să se împotrivească lui Catîrgi-Iane!“

Acest căpitan se numea Catîrgi-Iane, ce astăzi este celebru în tot Orientul și a mutat tronul său în lăturile Smirnei.

„Avem un rănit aici, îmi zise Catîrgi-Iane, vino de-l leagă, căci nu voi să moară.“ Zise și plecă către o altă scorbură, la zece pași de unde ne aflam și unde depuseseră pe cei patru călători franci. Eu mă luai dupe el.

Văzui mîna lordului rănit; zic lordului, căci orientalii dau acest nume tutulor europeilor ce călătoresc pe la dînșii; rana era ușoară. Îl legai. Veni rîndul damei leșinate,

ce se deşteptase şi iar se abătuse. Apoi rîndul celorlalţi doi, pentru care nu avui a le oferi decît vorbe consolătoare. Cei doi bărbaţi erau englezi şi acele dame, soţiile lor legitime.

Cel mai în vîrstă din bărbaţi era de patruzeci de ani; cea mai în vîrstă dintre dame, de treizeci de ani. Damele erau frumoase şi cu maniere ce spun că trăiesc într-o societate nobilă. Amîndouă blonde, ochi albastri, plini de seninătate şi linişte, păr bălai, sînuri albe ca ninsoarea, buze rumene ca floarea laurului roşu, ce creşte pe malul rîurilor Greciei. O delicateţă şi proporţie în trăsuri atît de distinsă, cît da tipul frumuseţei visată de artişti şi de poeţi.

Cînd acesti patru fură în stare de linişte a spiritului, iată ce le zise Catîrgi-Iane: „Ziceţi că bani nu aveţi cu voi, dar cată să aveţi în ţara voastră şi ca să călătoriţi pe aici, cată să aveţi scrisori către bancuri la Salonic, la Smirna, nu-mi pasă, veţi scri o carte la bancherii voştri, în termin de trei zile, să trimiţă o mie de livre aici. Daca după trei zile, banii nu vor veni, soarele se va stinge pentru ochii voştri, veţi peri tăieţi bucată cu bucată. Ceea ce zice Catîrgi-Iane, se va face. Acum vă las să scriţi, iată cele trebuincioase pentru aceasta."

Vorbind asfel, le dete hîrtie şi negreală şi plecă, dedat fiind să dea ordin şi să nu asculte niciodată observaţii.

Cei doi englezi scriseră la bancherul lor de la Salonic, dupe zisele lui Catîrgi-Iane, mulţumiţi să scape atît de lesne. Ei îmi spuseră cine sînt, şi eu le istorisii cum eram prins în acel loc.

Căpitanul luă cartea de la prinşi şi o trimise pe unul din palicarii săi la Salonic.

Seara veni. Pe cele două dame le destinară să doarmă într-o mică peşteră din stîncă; pe bărbaţii lor într-alta, unde se adăposteau tîlharii cei de rînd.

Eu trecui noaptea cu căpitanul, culcaţi lîngă copiii bolnavi. Mama şi fata aveau patul lor în fundul peşterei. Seara însă căpitanul trimise un miel fript celor patru călători; iar pe mine mă puse la masa lui, nevasta şi fie-sa ne serviră.

A doua zi de dimineaţă veni omul cu chinină de la Monastir. El aducea un vas plin de această doctorie.

Eu detei cîte șase grame de chinină bolnavilor. Chinina le făcu bine, căci în ziua viitoare, cînd era termenul să-i prinză frigurile, copiii, ca niciodată de o lună, se sculară și se jucară la ușa peșterei.

Aceasta atrase simpatia căpitanului asupra mea.

Mă hrănea de minune și mă adăpa cu vin de șampanie.

Violeta, fata căpitanului, începuse să mă vază cu ochi de simpatie și eu nu mai puteam dezlipi ochii de dînsa.

Englezii, deși osebiți de femeile lor, puteau însă să se vază ziua. Erau neodihniți, căci nu erau siguri daca bancherii vor trimite banii.

A doua seară, în ajunul zilei cînd se așteptau banii de la bancher, Catîrgi-Iani dete ordin să se puie o masă de șapte talere. Ne învită pe toți la masă. Soția și fiica lor încă se puseră ca să ție compania damelor engleze. În timpul mesei, eu fusei însărcinat să fac pe dragomanul în limba greacă și engleză. Damele streine erau încîntate de frumusețea și modestia Violetei, mă punea pe mine să-i adres în limba greacă complimentele lor, pe care le amestecam cu ale mele.

Spre curmarea mîncărei, Catîrgi-Iani prinse la chef, cum zice românul cel vechi. Dar cheful la dînsul era melancolic. Trebuie a mărturisi că la neamul grecesc, simtimentul de patrie este foarte tare, îl găsești chiar în inima tîlharilor de păduri. Catîrgi-Iani era patriot. Asfel se puse să ne vorbească de suferințele Greciei și fuse un minut cînd ochii săi, lucru de mirare! se umplură de lacrimi. „Uitați-vă, strigă el, cîtă nedreptate este aici între oameni: sînt sigur că în inima voastră mă urîți, căci nu vedeți în mine decît un tîlhar ce ia averea și viața aproapelui său, prin putere; dar staturile cotropitoare fac altceva mai bine decît mine?“ Zicînd asfel, ne dete cîteva exemple. „Nu este mîntuire pentru omenire, adaogă el, totdauna cel slab va fi robul celui mai tare.“ Apoi, căzînd într-un fel de gîndire: „Nedreptățile omenești m-au făcut tîlhar“.

Dupe masă, căpitanul puse pe fie-sa să cînte cîntece grece de clevți. Violeta se supuse; luă o tamburică lungă cu care se însoți și cîntă cu viersul cel mai fraged, cel mai dulce, cel mai încîntător, două cîntice patriotice.

Noi eram toți atît de răpiți, încît uitaserăm că ne aflăm în peștera tîlharilor și că viața noastră era mai puțină sigură

decît o barcă aruncată în valurile mărilor. Miezul nopţei trecu. Damele engleze se duseră să se culce; soţii lor le urmară. Noi mai rămaserăm.

Catîrgi-Iani îmi zise: „Daca într-o săptămînă de astăzi înainte copiii mei vor fi bine precum sînt, vei fi liber să te duci unde-ţi place. Cît pentru aceşti franci, mîne chiar să fie liberi sau tăiaţi în bucăţi. Culcă-te şi te odiheneşte. Tu, femeie, şi tu, fată, faceţi asemenea. Timpul ce doarme omul este cel mai dulce în viaţă, daca şi atunci nu visezi nedreptăţi omeneşti."

Noi ne culcarăm toţi pe la locurile noastre.

Două oare dupe ce adormii, mă deşteptai repede în sunetul pistoalelor şi strigătele căpitanului. Mi se păru că askerii paşii călcase acel loc.

Tîlharii în genere se află atît de preocupaţi de grijile de a prăda şi de temerea ce au de a se vedea spînzuraţi, încît nu le rămîne timpul a se gîndi că Dumnezeu, dupe ce a făcut omul, văzînd că nu este bine a fi singur, a luat o coastă din coastele lui şi a făcut femeia. Cu toate acestea, se află nişte excepţii ce nu uită că femeia împodobeşte viaţa omenească. Astfel de excepţii erau şi printre palicarii noştri. Frumuseţea occidentală a damelor engleze deşteptase, într-un chip cu totul grosier, simţurile lor; şase dintre dînşii complotară, într-această noapte, violaţie asupra persoanei acestor dame. Pe cînd ele dormeau, ei, strecurîndu-se ca nişte umbre în scorbora lor, cercară să execute proiectul brutal şi criminal ce-şi făcuseră. Dar una din dame, deşteptîndu-se, scoase un ţipet teribil, mai nainte de a i se pune pe gură o batistă. Acest ţipet atrase atenţia căpitanului ce nu adormise încă; presupuse ceva şi, luînd două pistoale, se duse în scorbora streinelor. Ajunse la timp. Cu o descărcătură de pistol fărămă capul celui dintăi ce cutezase a pune mîna pe acele dame; cu altă descărcătură, aşternu pe pămînt un alt cutezător. Ceialţi căzuseră în genuche înaintea căpitanului şi cereau graţie, pe cînd acesta le făcea o lecţie de morală. Asfel era lucrul, cînd mă dusei în scorbora damelor streine. Aici veniră şi bărbaţii.

„Ai văzut, mă întrebă Catîrgi-Iani, cum aceşti neomeniţi au călcat legile ospitalităţei? Iată însă pedeapsa lor", mai adăogă el, arătîndu-mi cele două cadavere ce zăceau pe pămînt.

Căpitanul dete ordin să rădice cadaverele şi să aresteze pe ceilalţi patru criminali.

„Acestia sînt cei mai laşi din ceata mea, zise căpitanul, şi nu mă prinde mirare că s-au purtat asfel. Să ştii de la mine că acela ce mînuie sabia şi înfruntă moartea cu bărbăţie, în mijlocul luptelor, nu calcă niciodată legile ospitalităţei; nu înşală amicia; nu corupe soţia sau fiica amicului său; numai cel laş şi mic de suflet, ce tremură sub arme, înaintea morţei, face asemenea crime."

Cu toată teroarea acestii scene, eu mă dusei în patul meu, să visez la frumoasa Violeta.

A doua zi, cînd mă trezii şi ieşii afară, cel dintăi lucru ce văzui fu şase tîlhari spînzuraţi de rămurile unui platan.

Ziua aceasta fuse tristă. Englezii aşteptau răspunsul bancherului, şi răspunsul nu sosea încă, şi termenul se sfîrşea, şi Catîrgi-Iani era nestrămutat în hotărîrile sale.

„Ce vei face, întrebai pe căpitan, daca pînă deseară nu vor sosi banii?"

„Le voi da respect pînă mîne, supuind că omul meu a întîrziat; dar daca nici mîne nu va sosi, hotărîrea mea se va împlini!"

Această zi, noapte şi dimineaţă fură amare pentru franci. A doua zi damele mă puseră mijlocitor, ca să se prelungească termenul. Însă nu izbutii nimic.

Căpitanul şedea cu orologiul în mînă, aşteptînd amiaza, preparase toate pentru execuţia sentinţei sale.

Veni un moment în care damele căzură la picioarele lui Catîrgi-Iane. Soţia şi fie-sa uniră rugăciunele lor cu ale acestor nefericiţi. Nimica nu mişca inima crudului căpitan.

Mai rămăsese un pătrar de oră. Lucrurile luară o faţă şi mai întunecată, cînd trimisul apăru în peşteră aducînd banii ceruţi de la bancher.

Căpitanul îi luă, îi numără şi, aflîndu-i toţi, dete ordin la doi oameni să însoţească pe călători pînă îi vor scoate la drum, şi să li se dea caii şi bagagele lor. Servitorii ce avuseseră scăpaseră la întăia întîlnire.

Acestea se făcură. Streinii salutară pe suveranul peşterei şi plecară. Eu rămăsei încă acolo.

Cu toate astea, sănătatea copiilor era bună, ceea ce mă consola şi mă făcea să crez că o să scap în curînd; pe d-altă parte, văzînd că zilele trec, începuse să-mi pară rău; Violeta

mă interesa acum cumsecade. Serile le petreceam împreună vorbind cu căpitanul despre nedreptatea oamenilor, sau ascultînd vocea îngerească a Violetei.

Într-o dimineață, Catîrgi-Iane îmi zise: „Copiii sînt sănătoși, și tu ești liber; pleacă."

Plecai cu părere de rău. Cînd îmi luai ziua bună de la Violeta, ea deveni palidă și-mi răpunse cu vocea întreruptă; o lacrimă lucea în ochii săi; dar nu crez să fi fost însuflată de simtimentul ce-n vanitatea mea aș fi dorit să aibă; ci poate gîndind că ea rămîne încă închisă în peștera sa. În scurt plecai și mă consolai cu speranța să mă întorc într-o zi cu soldați, să sparg pe tîlhari și să le iau frumoasa captivă.

Asfel fuse istoria doctorului.

Ne aflam într-un sat, într-o cafenea; necurățenia cu fiii săi, puricii, nu ne lăsau să dormim, trecurăm noaptea istorisind fel de fel de lucruri. Asfel, întrebai pe doctor:

— Violeta luase locul Luizei?

— Nu, zise el. Trebuie să știi că amorul ce omul simte pentru o femeie este în proporție totdeauna cu suma plăcerilor sau a suferințelor ce obiectul iubit i-a făcut să guste; afară de aceasta este și vîrsta, și întîitatea; pentru toate aceste condiții nu era comparație putincioasă; pe Violeta o cunoscui cîteva zile.

— Dar chiar acel mic simtiment cum se stinse?

— Cum? Ca un vis; peste cîteva zile dupe plecarea mea de la peșteră, nu mă mai gîndeam la greacă. Pentru Luiza însuși nu mai simț amor: dacă m-ai întreba ce regretez mai mult din acel timp, vîrsta, suvenirile sau pe Luiza, aș fi în greutate să-ți răspunz. Suvenirea ei îmi face tot atîta plăcere ca locul nașterii, ca spițerii cei doi ce-mi fură martori la duel, și daca ar fi mijloc a desparte suvenirea Luizii de aceea a epocei și a locului, poate nici nu mi-ar mai veni Luiza prin spirit. Ochii ce nu se văd se uit, zice proverbul, și este adevărat.

Dar să lăsăm ideile doctorului asupra amorului, ca să venim la o întîmplare demnă de a se spune: bătaia ce avurăm cu tîlharii într-o pădure.

Două ore aproape de Șumla este o dumbravă; în sînul acestii dumbrave se afla o cîrciumă, unde se odihnesc călătorii. În ziua cînd ajunserăm în Șumla, cădea neaua și sufla crivățul. Acest vifor ne ajunse în dumbrava despre care

vorbii. Cînd trecurăm pe lîngă cîrciuma din dumbravă, vizitiul nostru opri caii şi ne zise că aici putem să gustăm ceva. Ne ieşi înainte un turc înarmat; bucuria ce simţi acesta văzîndu-ne şi care bucurie o exprimă, fără voia lui, printr-un surîs sinistru, nu ne plăcu şi ne dete prepus. Cu toate acestea, ne coborîrăm şi intrarăm în cîrciumă. Aici găsirăm pe cîrciumar, un bulgar, ce ne priimi cu răceală, ca cînd ne-ar fi zis: „Ce soartă rea vă aduce aici!"

Noi comandarăm cîrciumarului să aprinză focul, să ne facă o cafea. El prepară uneltele sale. Doctorul se duse la locul unde fierbea cafeaua şi, scoţînd o bucată de pîne, o cresta şi voia să o prăjească. El întorcea spatele la uşă; în dreapta lui era patul; pe marginea patului şedeam eu, rezemat cu fruntea pe sabie şi avînd pe doctor aproape de mine.

Într-acel moment, se deschise uşa şi intră un turc armat. Ebreul, ce sta în picioare, deveni palid şi începu să tremure. Tîlharul se apropie de pat, pune o mînă pe umărul meu şi alta pe spatele doctorului, îşi ia reazem pe umerii noştri asfel şi cu picioarele sare în pat. Această manieră d-a se urca mi se păru mai mult decît barbară.

— D-ta care ştii limba turcă, zisei amicului meu, spune acelui om că nu-mi place chipul cu care s-a urcat pe pat.

— Ce fel! răspunse doctorul, el a pus mîna pe umărul meu? Eu credeam că eşti d-ta, eram întors cu spatele.

Apoi, adresîndu-se către tîlhar, ce cu un surîs despreţuitor aştepta să ne supărăm, îi făcu cîteva mustrări. Turcul răspunse prin înjurături şi sfîrşi punînd mîna pe pistol: trase această armă şi o descărcă asupra doctorului. Din fericire glonţul trecu pe de lături. Turcul puse mînă pe celălalt pistol... Ebreul nostru intrase sub pat. Doctorul se înfurie ca o hiară sălbatecă pe care a rănit-o un vînător stîngaci; acest om avea o talie de uriaş şi o putere de taur. Se repezi asupra tîlharului, pînă ce acest din urmă nu apucase să tragă cel de al doilea pistol; îl luă în braţe, îl smuci, îl frămîntă, într-un minut îi schimbă forme, ca să zic asfel: hoţul era un ghem, un pui de găină cu capul sub aripi. Cu brîul hangiului bulgar, îl legă fedeleş, şi-l trînti jos pe pămînt, unde căzu ca un glob.

Într-acel timp doi alţi tîlhari veniseră la uşă şi căutau să între; uşa era crăpată. Eu trăsei sabia şi mă pusei la uşă

hotărît a lovi pe cel dintăi ce ar cuteza a deschide uşa, aceasta ţinu doi oameni în respect. Îmi trebuiau pistoalele; dar le dasem să le ţie vizitiul turc. Zării printre uşă pe vizitiu; îi cer pistoalele; dar acesta nu voieşte să mi le dea şi fuge. Atunci unul din tîlharii d-afară, văzînd că vizitiul ţine cu dînşii, cercă să împingă uşa; dar se înturnă repede, căci îl lovii cu sabia peste braţ; sîngele curse şi roşi neaua de afară.

Totdodată auzirăm afară o larmă mare. Vreo cincisprezece bulgari, călări şi armaţi, ce umblau asfel de frica tîlharilor, sosiră aici. Mirarea lor fuse foarte mare văzînd că doi franci, cu o singură sabie, jumătate ruginită, ţinură în respect pe tîlhari, ba încă pe unul îl legară şi pe altul îl răniră. Ei intrară în casă.

Atunci ebreul ieşi de sub pat şi, uitînd repede umilita poziţie ce avusese pînă atunci, îşi luă un aer de erou şi începu să dea cu piciorul în turcul cel legat. Doctorul, indignat de laşitatea dragomanului, îl împinse, zicîndu-i că nu este nici generos, nici necesar să bată un om care nu mai poate să se apere.

Hangiul ne zise să plecăm, fiindcă poate să sosească ceata cea mare a tîlharilor, ce se compune de douăzeci oameni. Ne mai zise că sînt trei zile de cînd aceşti făcători de rău uciseseră un bulgar, la capul pădurei; că, o zi înainte, prădaseră, bătuseră şi răniseră doi neguţători în cîrciuma lui; că lui însuşi îi pradă tot şi-i ameninţă viaţa. Că de vom ajunge la Şumla, să spunem la zaptie (guvernămînt, poliţie) să trimiţă oameni armaţi, ca să prindă pe tîlhari.

Ne urcarăm în trăsură; bulgarii încă încălicară. Dar abia făcurăm douăzeci de pasuri şi auzirăm detunaţia unui pistol; glonţul trecu prin învălitoarea trăsurei, un tîlhar trăsese cu pistolul de dupe cîrciumă. Spaima ce încercă ebreul ne făcu să uităm scena cu tîlharii. Cînd fuserăm departe de cîrciumă şi în siguranţă, dragomanul respiră mai liniştit şi începu să suduie pe tîlharii ce erau poate o jumătate poştă departe de noi, întocmai ca cînile ce fuge, întîlnindu-te pe cale, şi latră numai dupe ce se scapă în curtea domnului său.

Nimica nu mă supărase mai mult ca refuzul vizitiului a-mi da pistoalele, cînd i le-am fost cerut. Fapta lui era în

adevăr o trădare; asfel ajunserăm la Şumla, ne plînserăm caimacamului, şi vizitiul se arestă.

Şumla este aşezată într-o poziţie încîntătoare, dealurile ce o înconjură formează o cetate naturală. Este una din cele mai tari poziţii militare ale Turciei. Populaţia ei se compune în mare parte de bulgari; ceialţi sînt turci şi ebrei.

Noi traserăm la un han turc. Ni se dete o cameră ce-i lipsea chiar mobila obicinuită într-aceste camere, rogojina. Aspectul camerei era trist; prin plafon vedeam cerul ca printr-un ciur, sub picioarele noastre priveam, printre nişte mici spărturi, pe trecători. Dar camera avea o sobă de cărămidă şi aceasta era o comoară pentru noi. Aici şezuse medicul lui Kossuth, în timpul cînd emigraţii magiari fură ţinuţi aici. Cumpărarăm multe rogojini şi le aşternurăm pe jos, ca să astupăm comunicaţia cu aerul de afară. Un servitor al hanului făcu focul în sobă, casa se umplu de fum; dar doctorul ceru pămînt clisos şi lipi singur soba, în scurt făcurăm o cameră bine încălzită, deşi nu era elegantă. Aici trecurăm zece zile, ce mi se părură zece ani. Doctorul meu însă ştia multe istorii, avusese multe întîmplări şi mi le spunea cu multă plăcere şi talent. Nu mai este îndoială că noi treceam aici serile istorisind şi bînd ceai.

În seara dintăi, îmi spuse o întîmplare curioasă pe care o comunic cititorilor mei.

— Aveam un amic medic, un om tînăr încă şi frumos, cu maniere plăcute. Acesta era doctorul casei unui efendi din Constantinopoli. Într-o zi căzu bolnav; boala lui ţinu mai multe zile. În timpul acesta amicul meu îmi scrise să mă duc la efendi, la care el se ducea în calitate de doctor, cînd era sănătos. Mă dusei. Efendi mă priimi cu mare amabilitate şi îmi zise: „Nevasta mea este bolnavă, ai bunătatea de vezi ce are". Un enuc sau, cum zic ei, hadîn, mă duse în apartamentul bolnavii. La uşa camerei unde se afla hanîma, mă întîmpinară mai multe femei învălite la faţă; erau, neapărat, sclavele ei.

Una din ele mă introduse înuntru. Pe o sofa era hanîma culcată şi învălită la faţă. „Vezi, şi spune-mi ce are", zise introducătriţa mea.

„Ca să-ţi spui ce are, este trebuinţă să-i văz faţa."

„Aceasta nu se poate. Tot ce poci a face, este să o apuci de mînă.“

„Aceasta nu este destul: fața e de mare trebuință a se vedea.“

„Nu avem ordin de la domnul nostru pentru aceasta.“

Eu plecai și mă dusei în selamlîc, sau apartamentul bărbatului.

Acesta, cum mă văzu, mă întrebă ce are femeia sa.

Pentru răspuns, scosei orologiul acoperit cu două tasuri și, arătîndu-i-l, îl întrebai să-mi spuie cîte oare sînt.

„Nu poci să văz, căci este învălit orologiul, d-le, și prin urmare nu poci să-ți spui cîte ore sînt.“

„Nici eu nu poci a-ți spune ce boală are doamna dumitale, căci fața sa este coperită.“

Efendi surîse.

„Noi, medicii, avem trebuință de a cerceta pulsul bolnavilor; dar fața ne este de multe ori mai trebuincioasă decît pulsul; multe boale, și mai ales tifosul, se cetește pe față, gastritul pe limbă.“

„Înțeleg aceasta, mai zise el, nu te mira daca oamenii mei au făcut altfel, datinele și ignoranța îi dominează.“

Atunci chemă pe un enuc și-i vorbește încet.

Enucul îmi făcu semn să mă iau dupe dînsul, lucru ce făcui numaidecît.

Sclava ce mă introdusese mă priimi la ușă ca mai nainte.

Enucul îi spuse ordinul domnului său cu un aer misterios.

„Vino“, îmi zise ea.

Astă dată sclava luă vălul dupe fața bolnavei.

Nu ai văzut încă o frumusețe orientală în toată perfecția sa? Una din acele femei ce are cele treizeci de cualități ce stau scrise pe pereții haremurilor turcești? Nu-ți voi vorbi decît de acest cap minunat. Un cap nici mare, nici mic; un păr castaniu întunecat, cu fire supțiri și dulci ca mătasea cea mai fină, acoperea capul ei și rîura cu voluptate pe ninsoarea gîtului. O frunte potrivită și lină ca surfața marmurului lustrat. Două sprîncene supțiri, arcuite, dar cu peri răsăriți, deși terminau josul frunței; genele-i erau lungi și încrețite; ochii negri, tăiați ca niște migdale, erau lăcașul unde se îngîna flacările voluptăților celor mai dulci, cu o rouă de lacrimi ce părea că naște necontenit, ca să îndulcească flacăra care-i încingea. Gura mică, buzele rumene ca

sîngele se îngînau cu extrema albeţe pe care plutea această rumeneală. Dinţii albi, mici şi deşi. Toate trăsurile într-o minunată proporţie şi mai pe sus de toate o expresie ce lua viaţa totdodată din dulceaţă şi un picant plăcut.

Asfel era această damă, căldura frigurilor vărsase în feţele sale o rumeneală încîntătoare.

Ea, văzîndu-mă, surîse şi îmi întinse mîna, apoi cu o voce tremurătoare îmi zise:

„Să nu te superi, doctore, că nu te-a lăsat să-mi vezi faţa! Asfel sînt datinele noastre, de multe ori oamenii sînt nevoiţi să închine voinţa lor datinelor."

„Ai dreptate, doamnă... şi pentru aceasta nu m-am supărat nicidecum."

„Oricum ar fi, ai voit să mă vezi, iată-mă; greşeala este reparată; mă tem însă că faţa mea nu va răspunde cu aşteptarea dumitale".

„Din împotrivă, doamnă... nu citesc într-însa nimica ce nu promite cele mai frumoase lucruri."

La aceste vorbe, toată faţa ei se coperi de un văl de purpură, pe care plutea surîsul cel mai dulce.

Hanîma avea friguri intermitente.

Îi cerui mîna să cercetez pulsul. Atinsei mîna cea mai frumoasă şi cea mai albă, legată de braţul cel mai perfect.

Sclava întinse vălul pe faţa bolnavei. Eu ieşii.

Ţi-am spus toate acestea ca să-ţi dau o idee, deşi foarte slabă, despre această femeie ce este eroina istoriei ce am a-ţi spune.

Ea se făcuse sănătoasă. Doctorul, amicul meu, încă era sănătos şi urma vizitele sale într-această casă. Dar să zic lucrul mai curînd. Doctorul meu iubea pe hanîmă şi era iubit. El o văzuse de mai multe ori această frumoasă fiinţă şi, cu cît o vedea, cu atît intuziasmul său se mărea pentru dînsa; nu ştiu pe la început care erau simtimentele hanîmei pentru el; dar ştiu că biata femeie era de multe ori bolnavă, şi doctorul venea să o vază de cîte ori se bolnăvea. Femeia ce se plînge că sufere şi se bolnăveşte în toate zilele de micrană şi alte mici doruri, este amorezată şi geloasă. Aş consilia pe bărbat, în asemenea caz, să nu se turbure în nimic.

Într-o zi, amicul meu medic îmi declară că o iubeşte cu patimă, ceea ce mă încredinţă că amorul lor era încă platonic. Căci trebuie să ştii că posesia cei care iubeşti este

mormîntul amorului, la cei mai mulţi oameni; lucru cu totul împotrivă la cele mai multe femei, şi asta se înţelege lesne de vom considera că condiţiile femeii în societate sînt altele decît ale omului: pudoarea încă o face să ţie la acele ce a făcut-o să cază. Doctorul meu îmi spuse dar că o iubeşte cu patimă şi este iubit. Iată tot ce îmi spuse.

Într-una din zile aflai că amicul meu înamorat se făcuse nevăzut, mai tîrziu ştiui că este exilat departe de Constantinopoli.

Iată ce se trecuse.

Această damă dase doctorului un inel de briliant de preţ mare, fără ştirea domnului ei. Acest din urmă o întrebă într-o zi ce a făcut inelul. Ea răspunse că l-a perdut. Trebuie să mărturisesc că amicul meu era de acea şcoală ce dezonoară junimea din zilele noastre, adică din acei ce îşi fac o mare laudă a spune la lume intrigile lor cu femei. Dupe mine, nu cred să fie nimica mai laş şi mai degradat ca acest fel de fanfaroni. Ei profită de credulitatea mulţimei ca să-şi mulţumească înjosita lor vanitate şi nu se gîndesc că indiscreţia poate să veştejească onoarea unei femei, căci ei nu au onoare, prin urmare nu pot să respecte pe a celoralţi. Fapta lor este cu atît mai laşă, că sînt siguri că lovesc în nişte fiinţe care nu pot să se apare; un suflet nobil, generos, delicat nu numai ar păstra secretul unei femei, dar încă ar trebui să fie recunoscător şi să respecte o fiinţă ce sacrifică tot, ca să-i aducă lui o mulţumire; dar aceste suflete sînt rari.

Îţi voi spune că sînt alţii care se duc şi mai departe, care se laudă cu posesia cutării şi cutării femei, şi pe care ei au văzut-o abia, i-au vorbit abia, sau pe care femeia i-a împins cu indignaţie sau nu i-a văzut niciodată. Să-i auzi vorbind de femei, ai crede că nu a scăpat una care să nu se fi închinat înaintea meritelor lor şi că nu mai este femeie virtuoasă. Ei susţin, cearcă să dovedească, jură; asfel de oameni ar trebui lepădaţi cu totul din societate. Eu îi socotesc ca pe punezii ce chiar să-i fărami, îţi aduc dezgust.

Amicul meu era oarecum din categoria acestii tinerimi înjosite sub privinţa femeilor; cine îl întreba de unde avea acel preţios inel, răspundea cu un surîs ce ascundea un mister: de la cutare damă. Ştirea se duse pînă la oamenii poliţiei ce căutau inelul; poliţia se urcă într-o zi la dînsul

și, găsind inelul, îl acuză că este de furat. Amicul meu, ca să scape de un prepus atîta de sal, avu lașetatea a mărturisi că inelul i l-a dat chiar stăpîna, care era amanta lui, și că pentru acest din urmă cuvînt, ea tăgăduiește. Poliția luă inelul, bărbatul află secretul soției sale și, în furia sa, hotărî să o pearză.

Turcul nostru se duse seara în apartamentul soției. Ea nu știa nimica despre cele ce se întîmplase.

„Inelul tău, îi zise el, l-ai dăruit amantului tău... cutare"... Femeia deveni palidă. Protestă. Bărbatul îi spuse că însuși amantul ei declarase la poliție și scoase inelul pe care îl arătă.

„O, cel mai mizerabil dintre oameni! strigă ea. Ei bine! Așa este, acest laș, ghiaur este amantul meu, deși nu i-am sacrificat onoarea mea. Ucide-mă, singură eu voi să mor acum."

Camera în care se trecea această scenă da pe Bosfor; ferestele deschise. Lumina stelelor ce se scaldă într-acest rîu limpede și amar, unită cu lumina candelelor ce aprind turcii în ramazan pe vase și pe minarele, chezășuiau seninătatea nopței afară și făceau să se vază apele Bosforului cu aceeași exactitate cu care le văd ochii în timpul crepusculului. Înuntru, camera era luminată de mai multe candele. Dupe această declarație a femeii, turcul se înfurie, trase cuțitul să o pătrunză, dar cuțitul îi pică din mînă, cînd voi să lovească.

Ți-am descris frumusețele rari ale acestii femei cu expresii mult mai slabe decît meritele ei cele adevărate. Aceste frumuseți, sub impresia desperației ei, trebuie neapărat să-i fi dat o expresie ce aveau zeele lui Omer, în necazul amorului lor trădat, în momentul cînd cuțitul căzu din mîna celui ce voia să o lovească.

Dar femeia care poate nici nu văzuse ferul rădicîndu-se, nici căzînd, în mînia sa, crezînd că viața de-acum înainte pentru dînsa are să fie mai crudă decît moartea, se repede spre fereastră, de unde se aruncă în undele Bosforului.

Bărbatul desperat strigă servitorii.

„Jumătate starea mea celui ce o va scăpa din apă!..."

Și, în amețelea lui, el însuși sare dupe dînsa.

Douăzeci de oameni îl urmară într-această întreprindere periculoasă; unul din oamenii săi o culese din fundul apei;

ea trăia încă, dar cu viața jumătate. Cel dintăi medic ce chemă să o deștepte fui eu însumi.

Era de o mie de ori mai frumoasă decît mi se păruse la întîia vedere. Soțul său, îngenucheat lîngă patul ei, îi luase o mînă și o uda cu lacrimi. O deșteptarăm.

A doua zi, amicul meu și amantul ei priimi ordin să plece în exil. În momentul cînd vasul cu vapor pe care se afla doctorul căuta să plece, un turc se urcă pe vas, găsi pe doctorul amant și-i dete o scrisoare și un cuțit.

Pe scrisoare zicea: „Daca mai ai o singură scînteie în inimă, iată cu ce să te ucizi".

Acest dar venea de la amanta lui.

Dar amantul surîse și zise:

„Inima este dobitocia."

Asfel îmi istorisi doctorul.

Mai tîrziu, pe malul Bosforului, văzui această eroină, al cării nume îmi rămăsese în memorie. Fața sa era coperită cu un văl supțire. Cochetăria sa lăsase vălul să fluture în voia vîntului indiscret. Asfel putui să o văz un minut fără văl. Mărturisesc că nu am văzut femeie mai frumoasă. Către acestea se zice în Constantinopol că prima frumusețe a Orientului este această damă.

Zilele ce șezurăm în Șumla mi se părură lungi ca anii; cu toate acestea, trecură. Tocmirăm o căruță și, într-o dimineață, plecarăm către Varna.

Cînd urcarăm dealul, începu să bată un crivăț rece. Din fericire, vîntul ne bătea în spate, și trăsura noastră fiind coperită cu pînză asupra și fundul, nu simțeam decît o parte din asprimea lui. Caii mergeau la pas, și vizitiul turc îi ducea de căpestre, mergînd pe jos. Asfel fiecine poate lesne să ghicească că nu mergeam cu iuțimea căiei-de-fer. Dupe trei oare de călătorie, vîntul începu mai tare și mai rece; pe urmă începu să sufle amestecat cu fulgi de ninsoare. Vezitiul, nemaiputînd suferi tăiturile asprului crivăț, se urcă în trăsură. Nu trecu mult, și iată că trăsura intră cu două roate din partea mea într-un șanț mascat de nea. Se povîrni și se răsturnă; caii, atinși de oiște, se spăimîntară și începură a fugi, sărind și azvîrlind din picioare. Nu numai că eram răsturnați, ba încă și tîrîți. Ce vom deveni noi, de se va rupe trăsura? Noaptea nu era departe, și timpul era mai mult decît rău. În învălmășala și măcinarea ce

ne făcu răsturnarea căruței, un pistol ce aveam la brîu, fiind foarte slab în arcuri, se descărcă singur; din fericire, glonțul ieși prin fundul căruței, fără să lovească nici pe doctor, nici pe mine. Doctorul scoase un cuțitaș și tăie pînza ce acoperea fundul trăsurei. Noi ieșirăm, pe brînci, prin această spărtură. Caii, neputînd scoate căruța răsturnată din șanț, stătuseră singuri, vizitiul plîngea, trîntit în nea. Dîndu-ne jos, puserăm toți mîna și rădicarăm căruța pe picioare, cu mare greutate. Vîntul era atît de înghețat, cît nu-mi mai simțeam mînile, numai că le expusesem cîteva minute în curgerea lui. Nu se stricase nimic la trăsură. Dupe o oară puturăm urma călătoria.

Către seară, găsirăm în cale o femeie turcă căzută jos. Această nefericită ființă nu era în stare nici să vorbească, nici să se miște. Plecase, pînă a nu începe viscolul, de la satul ei să se ducă la alt sat, în vecinătate. Vîntul o surprinse pe cale. Ea merse necontenit; mînile îi înghează; apoi picioarele; cade jos, încetul cu încetul perde facultatea de a se mișca.

De cum o văzurăm înaintea noastră, alergarăm într-acolo. Văzîndu-ne, voia să vorbească, dar buzele ei erau amorțite. Era jună încă și curățică.

Ziserăm vizitiului să o puie în trăsură și să o ducem la cel dintăi sat. Vizitiul se împotrivi, zicînd că nu are în gînd, din pricina întîrzierei ce ar face, să înnopteze și să se expuie el și caii lui la perzare. În deșert îi spuserăm că era o datorie sîntă, fiindcă această femeie era de religia lui, mahometană; că altfel făcînd, femeia piere; alergarăm chiar la amenințări, nu reușirăm. Ne mai rămînea un mijloc, să-i dăm o sumă de bani, ca să facă el, turc, pentru o femeie din neamul lor un mic sacrificiu, ca să o scape. Îi propuserăm cincizeci de lei. Banii avură mai multă înrîurire asupra lui decît toate cuvintele morale ce-i puseserăm înainte, precum se întîmplă totdauna cu sufletele căzute sau barbare.

Hotărî dar să o puie în trăsură.

Puserăm mîna cîtetrei și ridicarăm acest corp jumătate înghețat, apoi îl depuserăm în trăsură. În timpul acesta, fața ei se dezvălise. Turcul puse mîna repede să o învelească zicîndu-ne:

— Voi nu trebuie să vă uitați la fața ei.

Noi o coperirăm cu o blană lată şi hotărîm să mergem pe jos pînă în sat, învălindu-ne bine. Eram numai eu şi doctorul, căci pe evreul dragoman îl lăsaserăm la Şumla, sau mai bine el nu voise să vie cu noi, căci era sîmbătă în acea zi. Dupe o oară de marş ajunserăm la un sat turc, abia intrarăm în sat şi ştirea că aducem o femeie musulmană degerată se împărţi la toţi lăcuitorii, bărbatul ei veni cel întăi să o vază, femeia nu putea să vorbească; o dete jos şi cîţiva de ai lor se însărcinară să o ducă acasă. Către acestea, mulţumirile turcilor în faţa noastră plouau din toate părţile. O cadînă bătrînă strigă:

— Păcat că aceşti oameni sînt ghiauri!

Seara venise şi noi nu mai puteam urma călătoria. Eram nevoiţi să mînem într-acel sat. Chehaiaua ne duse la conac. Nu se poate vedea nimic mai mizerabil decît camera ce avurăm aici. Dormirăm pe nişte scînduri goale.

Turcii ne aduseră de mîncare; dar o cină atît de rea, încît nici nu puturăm gusta. Ne mulţumirăm cu lapte şi fierserăm ceai. Aici încă veniră mulţime de turci să ne viziteze.

— Cum merg lucrurile la celealte împărăţii? ne întrebă unul din ei; o să se facă vreun resbel în ţările noastre? Am auzit că la franci poporul se bate cu împăratul!

La toate aceste întrebări, doctorul, ce cunoştea limba, se însărcină să răspunză. Ei ne ţinură de vorbă pînă către miezul nopţii; apoi ne părăsiră.

— De unde vine că la creştini toate lucrurile sînt în stare de curăţenie şi de îndestulare, şi la turci din împotrivă, tot este în decadenţă? întrebai pe doctor.

— Lucrul este învederat; cauza celor ce observaşi este că cei dintăi produc şi cei din urmă consumă, fără să producă nimica.

Ideea doctorului era adevărată. Turcii muncesc atît de puţin cît, prin munca lor, nu pot produce nici cele întăi trebuinţe ale vieţei. Această lenevire este cauza ce face toate nefericirile lor. Cei mai mulţi scriitori ai Europei pretind că populaţia mahometană scade şi atribuie aceasta datinei lor de poligamie. După observaţiile ce am putut face în timpul călătoriei mele prin tot imperiul, m-am încredinţat că părerea scriitorilor Europei întru aceasta nu are

nici un fondament şi este inspirată mai mult de antipatia religioasă decît de cuvînt. Toţi turcii nu sînt însuraţi; pe urmă oamenii din popol au numai o femeie. Cei care au mai multe femei sînt din cei bogaţi, şi atît de puţini în comparaţie cu mulţimea, cît nici nu merită a vorbi. Ce dar produce scăderea populaţiei? Nimic alt decît avortarea nevoită, adică maniera ce au luat oamenii din popol a ucide pruncii încă în sînul maicei lor, puind în pericol totdeodată şi viaţa mumei.

Această datină crudă este născută de sărăcie. În adevăr, un părinte sărac se gîndeşte cu ce mijloace va putea hrăni o familie numeroasă; băieţii încă trec, căci, venind în stare de şapte ani, pot lucra cîte ceva; nu este asfel şi pentru fete; dupe datinele lor, femeile la turci nu pot să lucreze în public. Femeile creştine lucrează prin fabrici şi uneltesc tot felul de lucrări; femeile musulmane nu pot face aceasta; părintele este dar nevoit să-şi hrănească fetele, el care abia poate să se hrănească singur; ca să nu ajungă acolo, ucide cu băuturi tari pruncii încă în sînul mumei, iată cauza scăderei populaţiei turceşti. Rugai pe doctor să-mi mai spuie vreo întîmplare din viaţa sa din Orient; dar nu avea dispoziţie şi nu putu a-mi mulţumi curiozitatea.

A doua zi pornirăm înainte.

În noaptea acei zile mînarăm la un bulgar. Aici găsirăm o mare curăţenie şi toată odihna de care aveam trebuinţă. Doctorul se puse a-mi istorisi una din cele mai curioase întîmplări ale vieţei orientale.

— Închipuieşte-ţi, zise el, că mă îmbarcasem pe un vas cu vapor francez, ce pleca de la Constantinopoli la Smirna. Mă îmbarcai pe la cinci oare. Timpul era frumos, detei camărierului de locul întăi biletul meu, pe care era însemnat numărul cabinei mele; îi dedei asemenea sacul de călătorie şi alte mici lucruri, să le puie în cabina mea. Dupe aceste rămăsei pe podul vaporului pînă ce aparelă, sau pînă ce ieşirăm din port. Atunci ne chemară la masă în salonul dupe pod. Dupe-masă şezui cînd în salon, cînd pe pod, pînă la miezul nopţi, fără să-mi văz cabina. Venindu-mi somn, mă determinai să mă culc. Chemai pe camarier; acesta sosi jumătate adormit; îl întrebai unde era cabina mea; el îmi deschise o cabină, zicîndu-mi că acela era locul meu. Întru în cabină şi închiz uşa dupe mine; în cabină era întunerec.

Eu mă dezbrăcai repede, cu ochii jumătate închişi de somn, şi, avînd în gînd unde este patul, mă strecurai binişor în pat. Nu poţi să-ţi faci ideea cît de mare fuse spaima mea, simţinînd că patul era ocuapt de a doua persoană! Un mic examen ce făcui mă încredinţă că nu numai mai era unul în patul meu, ba încă o femeie. Totodată auzii sforăind pe o canapea în faţă. Nu mai era îndoială; acolo dormea bărbatul şi eu împărtăşeam patul soţiei sale, fără să ştiu nimica.

Aruncarea mea în pat deşteptase dama, care, ameţită de somn, nu ştia ce să crează. Eu mă scol repede, mai repede decît rădică piciorul omul ce ar călca pe un şarpe. Sărind, răstorn un scaun, se face zgomot, îmi strîng lucrurile şi voi să fug. Dar, cercînd a ieşi, simţii mîna bărbatului pe un braţ al meu, mîna femei pe celalt braţ; aceasta din urmă credea poate că sînt bărbată-său; el, că sînt amantul nevestii sale. Femeia aprinse repede lumînarea cu o alumetă fosforică. Cadrul era original. Cîte trei rămaserăm împietriţi. Acest om era un principe strein; acea damă, femeia sa, o femeie tînără, frumoasă, încîntătoare, ce răpise pe toţi pasagerii prin graţiile corpului şi ale spiritului ei.

— Ei bine, domnule, mă întrebă principele, ce însemnează aceasta?

Principesa, aducîndu-şi aminte că era numai jumătate învestită, stinse lumînarea.

Eu spusei principelui cum se întîmplase lucrul şi cît eram de supărat însumi pentru acestă întîmplare. Apoi ieşii repede din cabina lor şi trecui într-a mea.

A doua zi, principele chemă pe camarier şi-l întrebă dacă în adevăr el introdusese din greşală un strein într-a lui cabină. Camarierul îşi aduse aminte şi mărturisi că este adevărat. Numai atunci gelosul nobil putu să se liniştească. În cursul zilei el îmi arătă o vie simpatie şi din acea zi femeia sa se făcu foarte intimă cu mine.

Niciodată femeia nu-ţi arată mai mult interes decît atunci cînd presupune că-i cunoşti vreuna din slăbiciunile sale. Voi să-ţi dau un exemplu istoric. Părintele istoriei, Herodot, în cartea muzei Clio vorbeşte de o întîmplare de natura aceasta ce ar dovedi cele ce am zis. Candaule, regele Sardei, ce-şi iubea cu nebunie femeia, sta şi o luăuda lui Gyges, unul din ofiţerii săi. Acest din urmă părea indiferent; regele

se pică şi voi cu orice preţ să facă să o vază ofiţerul său goală. Gyges refuză; dar regele îi ordonă să facă ce-i va zice el. Noaptea îl duce în camera de culcare a familiei regale, în dosul uşei ce rămăsese întredeschisă. Regina veni, depuse vestmintele sale, Gyges o văzu dezbrăcîndu-se şi, pe cînd aceasta se urca pe pat, înturnînd spatele, Gyges ieşi din cameră. Regina înţelese că bărbată-său era autorul acestii fapte şi tăcu. A doua zi regina chemă pe Gyges şi, zicîndu-i că ştie că a văzut-o goală, îi dă ordin să ucigă pe rege şi să devie el bărbatul ei, sau să se prepare el însuşi a muri, de nu va urma cea dintăi voinţă a sa. Această ucidere se făcu şi Gyges devèni rege şi bărbat a cei ce o văzuse fără vestminte. Această istorie aş fi voit să o spui principesei, ca să urmeze exemplul reginei, în faţă cu mine şi cu soţul său.

Asfel vorbi doctorul, adormind încetinel şi visînd la principesa din vapor. A doua zi, pe la căderea serei, ajunserăm la Devna. Aici se află cîteva case, cele mai multe ale morarilor turci şi bulgari.

Poziţia Devnei este plăcută, dar clima ei în lunele de vară este ucigătoare pentru streini, din cauza lacului ce începe aproape de Devna şi merge pînă la malul mărei, la portul Varnei. Acest sătişor, în timpii vechi, era un oraş, avea o cetate şi purta numele de Marcianopolis, dupe numele unei surori a împăratului Traian.

Aici maserăm la un han, ziserăm hangiului bulgar să ne prepare pentru cină un pilaf turc şi un cadaif, dar în cătăţime mai sănătoasă; hangiul profită din cele din urmă expresii, ca să-şi facă trebile sale, căci prepară un pilaf de zece oca de orez şi un cadaif cît piatra morei de mare, ceea ce ne costă două sute de lei turceşti. Aceste bucate, după ce se luară după masa noastră, se puseră sub nasul vizitiului, apoi al cavazilor de la mori, ce veniseră acolo; pe urmă mîncă hangiul cu ai săi, apoi ce mai rămase se servi călătorilor *geaba* sau pe rumânie gratis.

O oară pînă la ziuă furăm vizitaţi de hoţi, după zisa hangiului. Noi ne deterăm în zgomotul ce făceau nişte oameni afară, voind să scoaţă uşa camerei din ţîţîni. Hangiul se sculase şi înaintase la uşă. Cînd deschiserăm ochii, îl aflarăm ţinînd uşa cu spatele.

— Cine este acolo? strigă doctorul.

— Tăcere, răspunse hangiul, a venit tîlharii... Vor să spargă ușa.

— Deschide-le să între, îi zisei eu. E frig afară.

— Da se vede că nu ai auzit bine, urmă el, sînt tîlhari, nu sînt călători.

— Tocmai pentru aceasta; aici ei vor mai afla un soț.

Aceste vorbe deconsertară pe hangiu, care se duse și se trase într-un colț, șoptindu-și:

— *Deli adam*! (omul diavolului).

Hanul în care ne aflam era de piatră, ușa destul de tare; cei ce cletena ușa, văzînd că nu poate să o deschiză, se duseră.

A doua zi ne sularăm și darăm ordin să înhame caii. Cînd vorbirăm a plăti, ne luă bani numai pentru pilaf și pentru cadaif, pentru celealte nu voi să ia nimic. Adevărul era că cele dintăi plăteau pe celealte cheltuieli. Cu toate acestea, aflarăm că hanul în care eram noi era făcut de un turc și că acesta, murind, lăsase o sumă de bani anuală hanului pentru ținerea lui în bună stare, ca să dea ospitalitate călătorilor, de orice religie, gratis. Acest fel de hanuri se află în mai multe sate din provinciile Turciei,

De aici la Varna este o cale de vreo trei oare. Nu departe de acest din urmă oraș s-a întîmplat celebra bătălie de la anul 1444 între turci și creștini; la această bătălie s-au aflat și domnul Țărei Românești cu zece mii de români.

Cardinalul Iulian atît a muncit pe regele Vladislav I, pînă l-a adus să rupă pacea cu Amurat II; cuvintele ce da pentru aceasta erau că nu se cuvenise să încheie pace fără știrea papei și că, întîmplîndu-se asfel, creștinii nu au tras nici un folos din pace. Regele Vladislav a plecat dar cu oștiri și au trecut Dunărea, de aici și-a așezat tabăra la Nicopoli. Principele Vlahiei Vladislav Dracula, zice Bonfinie, a mers în tabăra regelui. Tot acest scriitor laudă virtuțiile domnului român, zicînd: „Era un bărbat drept și mintos, care în orice bătaie a fost cel mai tare și cel mai viteaz povățuitor, pentru că, cu puține oști, dar cu mai mare inimă și înțelepciune și cu prea mare virtute a oștenilor săi, peste speranța tutulor, fără vreun ajutor strein, îndelung a ținut resbel cu turcii, care resbel toți creștini uniți d-abia l-ar fi ținut; însă cu resbelele sale atît își împuținase lăcuitorii țării sale, cît mai nu rămăsese cine să lucre pămîntul".

Dracula, odată în tabăra creştină şi în consiliul generalilor, se strădui în tot chipul să arate regelui că nu va putea reuşi, căci oastea creştinilor era puţină. „Dupe lungile lupte şi încercări ce am avut cu turcii, zicea el, am cunoscut puterea otomană. Armia voastră e mică, la vînat cînd se duce sultanul, încă are mai mulţi ostaşi decît aveţi voi astăzi pentru o întreprindere atît de serioasă. Iarna ce vine nu vă este priincioasă, nu puneţi speranţa pe greci; grecii sînt prea slabi ei înşuşi, ca să poată împlini făgăduinţa ce v-or fi dat. Genovezii şi veneţienii, deşi vă promite ajutor, cînd va sosi timpul să vi-l dea, pot încă să se schimbe: aurul turcilor străluceşte mai frumos în ochii lor decît rezultatul izbîndei voastre. Înturnaţi-vă şi aşteptaţi primăvara, şi atunci cu oştiri mai mari începeţi resbelul."

Unii din cei ce se aflau în consiliu luau vorbele domnului în parte rea, prepuind că vorbeşte asfel, fiindcă are legătură cu turcii. Între alţii, Huniad era cel ce explica mai în rău înţeleptul consiliu al lui Dracula. Acest din urmă reuşi să facă a predomni consiliurile sale înaintea regelui. Dracula, văzînd că nu poate deturna pe rege de la această luptă, a dat regelui ajutor patru mii de soldaţi români călări; şi cînd plecă din acel loc, mai dete lui Vladislav doi cai cu nespusă iuţime, ca la întîmplare de pericol să se folosească de dînşii.

Kromer, Foresti, Chalcocondyla, Paloţie, Calimah, Petru de Reve, Ioachim Kureu, Spondan şi alţii zic că Dracula dase regelui la acest resbel zece mii de călări români. Alţii urcă numărul lor la douăzeci mii, ceea ce nu se potriveşte cu vorbele lui Dracula. Creştinii au întîmpinat pe turci la Varna. Aici, lovindu-se amîndouă oştile, s-au tăiat foarte rău. La început creştinii păreau învingători; români au pătruns pînă la corturile turcilor, pe care le-au prădat; Huniad aşezase oştile într-un fel care-i chezăşuia victoria. Dar junele rege strică tot lucru, căci nu şezu în locul ce-i însemnase Huniad, ci se repezi cu calul în mijlocul luptei. Amurat, văzîndu-l, veni cu repeziciune asupra lui, îl răni şi un turc îi tăie capul. Capul regelui, pus în vîrful unei lance, se arată creştinilor. Moartea lui Vladislav descurajă pe creştini, care se puseră pe fugă. Bătaia se întîmplă la 10 noiemvrie 1444. Regele muri în vîrstă de douăzeci ani, zece zile. Pe lîngă dînsul peri în bătaie floarea junimei ungu-

rești. Huniad, puindu-se în fruntea românilor, a fugit spre Dunăre, apoi a trecut în Valahia.

Sub acest raport, Varna nu poate să fie indiferentă pentru români; aceste locuri au fost udate cu sîngele străbunilor noștri, pe timpul cînd moliciunea nu îmbătrînise încă inimele românilor și cînd dezbinările nu despărțise pe fiii aceleiași țări în taberi neamice.

Populația Varnei se urcă la treizeci mii suflete. Cei mai mulți locuitori sînt bulgari. Aici este scaunul unui mitropolit grec. Casele și stradele sînt în stare mai bună decît cele din Rusciuc; călătorii află aici ospătării, deși nu sînt ceva deosebit. Portul Varnei este periculos pentru vase cu pînză, în timpuri vînturoase. La o furtună, am fost martor cînd se sparseră trei vase încărcate de malurile Varnei. S-ar putea face însă un port sigur, spărgîndu-se brațul de nisip ce desparte lacul Devnei de mare și săpînd acest lac pînă la un loc.

Varna purta în vechime numele de Odesus.

Noi traserăm la un han turc. Aici găsirăm camere mai curate, dar mobilate cu rogojini, ca în toate hanurile din țară. Aceste camere se încălzeau asemenea cu mangale; șase zile, ce trecui aici, preferai să dorm fără foc; acesta mă scutea de două rele, de dureri de cap, cauzate de mangale, și de punezi, pe care frigul îi amorțea.

Din nefericire, șoarecii trăiesc la frig și nu aflai mijloc a scăpa de dînșii; în noaptea întăi mă vizitară, în camera mea, în număr foarte mare și dară niște dejghinuri, cît credeam că ar fi o turmă de purcei: mă atacară pînă în patul meu și îmi roaseră cizmele. A doua noapte, ca să fiu scutit în pat și să-mi scap nasul și urechile, aruncai pe jos o lumînare de seu. Aceasta mă cruță, căci șoarecii, aflînd mîncarea lor, mă lăsară pe mine în pace.

Marea răspîndește un fel de umezeală caldă; asfel, la o apropiere d-o jumătate oară de mare, tărîmul nu mai era acoperit de nea. Aerul părea mai dulce, și a patra zi de la ajungerea noastră acolo, deși eram în mijlocul iernei, ne plouă toată ziua.

În sfîrșit veni ziua cînd ne îmbarcarăm pe un vas cu vapor și merserăm la Constantinopoli.

Fine

CĂLĂTORII LA IERUSALIM ÎN SĂRBĂTORILE PAŞTELUI ŞI ÎN EGIPT

CARTEA I

La 9 martie, pe la cinci oare seara, mă îmbarcai pe vasul cu vapor „Merse“, împreună cu alţi doi compatrioţi.

Scopul nostru era să vizităm Ierusalimul şi toate locurile sînte.

Noaptea se întindea asupra saraiurilor misterioase, perdute prin arborii grădinelor desfătătoare ale Bosforului. Cotul *, unde fuse altădată palatul împăraţilor, astăzi saraiul sultanilor, părăsit, rămase la dreapta noastră. Scutari, Cadikioi periră unul după altul în umbră şi în depărtare; insulele Principilor, semănate în faţa mărei, păreau că înoată sub cununele lor de scîntei, în apă, în umbră şi în tăcere.

Scutari cade în faţă cu palatul cezarilor. În vechime acest oraş se chema Chrisopole sau cetatea de aur. Denis din Bizanţ zice că acest oraş priimise numele de aurit, căci perşii strîngeau aici tributul de la popolii subjugaţi. Aici era mormîntul lui Chrisis, fiul lui Agamemnon şi al Chriscidei; unii cred că de aici îi veni numele de Chrisopole. După Xenofonte, atenienii se aşezară aici cu treizeci de vase, ca să supuie la contribuţie pe toţi navigatorii care treceau prin Bosfor.

Promontorul de la Scutari se chema în vechime Bos, şi se vedea aici (Denis de Bizanţ) o coloană de marmură albă, pe care era statua lui Bos, femeia lui Hares, general atenian.

---

* În prima ediţie: Cornul de aur *(n.e.)*.

Cadikioi se află spre sudul Scutarii, dincolo de promontorul Bos. Acest oraş se chema în vechime Calcedonia; era aşezat pe un rîuleţ de la care oraşul îşi *primi numele*. Aici se afla o mulţime de monumente mărețe; între altele, templul lui Apolo. Mai era templul Venerei, al eroului Eupostes şi vestita fontînă Hermagora.

Tacit, *Ann.*, c. 12; Strabon, c. 7; Polib., c. 4; Pliniu, c. 5, spun că megarienii fundară această cetate şi că mult timp au fost de rîsul vecinilor lor, care le deteră nume de orbi, căci în loc să se aşeze pe partea Bizanţului, se aşezaseră la o parte retrasă.

Perşii de mai multe ori despoiară această cetate; zidurile ei se surpară de Valens; goţii o sfărîmară şi Corneliu Avitu o restabili. Saracinii o dărîmară cu totul. Aici se zidise o biserică, Sînta Eufemia, în care se ţinu soborul (conciliul) general; dar astăzi nu mai este.

Aici se osîndi sîntul Hrisostom la exil, pentru că vorbise în contra viţiurilor femeilor şi în contra credinţii pentru statua Eudoxiei. În portul acestui oraş, Foca făcu să peară Mauris şi patru fii ai săi.

Pe aici împăratul Constantin se luptă şi triumfă în contra lui Liciniu, şi Mitridat se bătu cu romanii.

Mai în susul acestui oraş, spre sud, se întinde o limbă de pămînt în mare, ce se numea altădată promontoriul Hereum; astăzi Fanar-bacce; Procop zice că aici era altădată un palat măreţ şi băi, zidite de Iustinian pentru Teodora.

Mai în toate părţile se aflau pe aici zidiri ce purtau numele Teodorei.

Împărăteasa Teodora era fiica unui om care nutrea vite; maică-sa vîndu pe bani virtutea ei, şi Teodora se prostituă publicului. Fuse ţinută cîtva timp de un haţebol din Tir, care o goni în urmă. De aici merse în Alexandria, apoi veni în Constantinopole, unde se ocupă cu trista ei meserie. Împăratul Iustinian, văzînd-o, îi plăcu, o luă de ţiitoare, apoi, stricînd legea ce oprea pe împăraţi să se însoare cu femei de meserie înjositoare, o luă de soţie. Procop zice că fuse un bici al neamului omenesc. Muri pe la anul 565.

Insulele Principilor sunt patru mai mari şi locuite; ele se află vecine cu coasta Asiei. Pliniu le numeşte Propontide. Aici era odată locul de exil al martirilor politici şi totdeodată azilul de plăcere al curtezanilor bizantini. Două, Proti

şi Antigona, nu sunt mult locuite; celelalte două, Halchi şi Princhip, sunt mai roditoare, mai locuite şi mai vizitate de călători. Aici sunt vii, grădini, monastiri greceşti. Halchi se numea în vechime Halchitis.

Vasul nostru despica undele nopţii şi ale Propontidei în linişte.

Marea Propontidă sau de Marmara priimea deosebite numiri, după vecinătatea ţărmurilor ei. Se află închisă între malul Europei şi al Asiei, în larg; iar în lung, între Dardanele şi Bosforul Traciei. Prin Bosfor comunică cu Marea Neagră; prin Dardanele, cu Archipelul. Este lină, şi caicele plutesc cu mîndrie pe faţa ei. De pe ţărmul Europei, în multe locuri, se vede cu ochii ţărmul Asiei. De la Bosfor pînă la Dardanele, în lung, se aleargă, cu vasul cu vapor, în douăsprezece oare.

Clopotul vaporului ne chemă la masă. Aici făcui cunoştinţa tutulor pasagerilor. Între cei mai curioşi era un englez, născut în Orient, în vîrstă de cincizeci şi cinci de ani. Acesta vorbea neîncetat, şi pentru aceasta era silit să spuie şi bune şi rele. Ne spuse o mulţime de anecdote, al căror erou era totdauna el însuşi. Mai era o damă bătrînă ce se ducea în Palestina, însoţită de un căţel. Era încă un paşă turc, cu douăzeci de şerbi după el. Acesta nu mînca cu noi la masă; dar venea să ne vază mîncînd. Însă era şi o jună fată, engleză, însoţită de părintele său, un lord bătrîn. Fiicele Albionului în genere nu sunt frumoase; graţia, gentileţa, vioiciunea le lipsesc; nalte şi reci, ca nişte coloane de marmură; mari în mîni şi în picioare; însă cînd, printre ele, se întîmplă unele frumoase, aceste excepţii sunt frumoase ca nişte minuni. Astfel era această jună engleză; vioiciunea sulfetului său se răsfrîngea pe faţa ei, asemenea razelor de soare ce se varsă pe stele şi pe care ochii noştri nu le pot vedea, aflîndu-se ascunse. Fiecine, tineri şi bătrîni, din pasageri, ar fi dorit să ţie masa în toată viaţa lor; dar zeii îşi rîd de hotărîrile oamenilor, zice Omer undeva, astfel masa ţinu mai puţin decît trebui să ţie, căci auzirăm afară o mare gălăgie. Adoratorii miss Liei uitară farmecele frumuseţei ei şi ieşiră repede afară. Amorul vieţei se vede că este pentru oameni în genere mai presus de toate bunurile, de toate simţimîntele sublime. Astfel cînd pentru o ideè înaltă, ca simţimînt divin, oamenii cei aleşi îşi sacrifică viaţa lor, nu este de mirare ca mulţimea

oamenilor de rînd şi ignoranţi să crează pe cei ce să sacrifică că sunt nebuni!

Frumoasa miss Lia fu dată la o parte, călcată pe picioare de cei ce voiră să iasă! Sunt sigur că dacă s-ar fi spart vasul, de am fi scăpat în bărci pe mare, de am fi rătăcit mai multe zile însetaţi şi flămînziţi, de am fi hotărît, în ameţeala foamei, să mîncăm pe unul din noi şi soarta ar fi căzut pe frumoasa fecioară, negreşit că acesti adoratori ar fi mîncat-o, fără nici o mustrare de cuget, numai să nu moară ei. Vasul nostru întîlnise un caic, încărcat cu marfă şi cu treisprezece oameni. Îndată ce îl lovi, îl rupse în două; îl văzurăm plutind un minut pe apă, apoi se cufundă. Cîţiva mateloţi se dară jos din vapor cu o barcă să caute pe cei ce se înecau. Auzirăm încă strigătele lor dureroase, apoi o tăcere de moarte ne întinse peste unde. După cîteva minute, barca veni la vapor cu trei oameni scăpaţi din apă; zece se înecaseră. Vaporul urmă atunci călătoria sa prin întuneric.

A doua zi ne aflarăm în strîmtoarea Dardanelelor.

Pînă a nu ajunge aici lăsarăm pe partea Europei mai multe cetăţi ce în vechime au fost vestite şi astăzi au picat cu totul în păragină şi uitare. Astfel sunt Silivria sau Silimbria, de unde începea zidul ce rădicară locuitorii din Constantinopole, ca să se apere în contra barbarilor şi care mergea pînă la Filea, pe Marea Neagră, făcînd patru sute douăzeci de stade de lungime; vine în urmă Heraclia, ce turcii numesc Reclia, zidită pe malul mărei la anul Romei 153. Vespasian avea aci un amfiteatru şi mai multe palate, ale căror urme încă se cunosc.

În această mare se află încă două insule mai mari: una, Calolimna, nu departe de golful Mondaniei; alta, insula de Marmara sau vechea Proconesa.

Canalul Dardanelelor sau vechiul Helespont nu poate să se puie în frumuseţe cu Bosforul Traciei. Nu are nici grădinele totdauna verzi ale malurilor celui din urmă; nici casele şi saraiurile lor, cu desfătările şi durerile misterioase; nici tablourile Bosforului răpitoare, ce se schimbă pe fiece minut, fără să semene niciodată unul cu altul. Canalul Dardanelelor cură cu majestate între două maluri, unul al Asiei, celalt al Europei; malurile sunt sălbatice şi monotone. Din timp în timp se vede, pe unul din aceste maluri, cîte

o turmă de oi, cîte un sat sau oraş cu fizionomie de părăgină, care umple inima de desplăcere.

Dar dacă nu farmecă ochii celor ce îl văd, ca Bosoforul, prin frumuseţea lui materială, cel puţin pentru o seamă de oameni inteligenţi, acest canal are un merit mai preţios. Aduce aminte de fapte mari şi glorioase din trecut; sîngele atenienilor, lacedemonenilor, perşilor, veneţienilor şi musulmanilor pică şi se amestecă odată cu aceste unde.

Strîmtoarea are unsprezece leghe de lungime; lărgimea schimbătoare, începe de la două-nouă kilometre.

Pe istmul de la dreapta, intrînd, era odată trei cetăţi vestite: Pactie, astăzi Patio-Patino; Cordia, pe golful Melas, şi Lisimachia, fondată de Lisimach, unul din moştenitorii lui Alexandru cel Mare; aceasta din urmă se află între cele două aşezată.

La dreapta iar pe ţărmul Europei se vede Galipole. Oraşul de astăzi este părăginit; dar poziţia lui este avantajoasă; astfel toţi cuceritorii se aşezară aici, mai nainte de a păşi în Tracia. Iustinian ţinea la Galipole o garnizoană numeroasă. În zilele noastre, avînd exemplu trecutul, francezii şi englezii descărcară şi se aşezară aici.

Rîul Burga-su şi Musachei-su, care în vechime se chemau: cel dintîi, Percot; cel de al doilea, Practius, cad pe coasta Asiei. Pe ţărmul din faţă se află rîul Aegos, astăzi Caraoba-su. Pe malul lui se întîmplă vestita bătaie a Peleponesului. Mai în sus, pe canal, este o limbă de pămînt, numită Nagaraburnu. Aici se zice că a fost în vechime castelul lui Abidos. În faţă, pe ţărmul Europei, a fost castelul Sestos. Între Abidos şi Sestos, zice Strabon, împăratul perşilor Xerxes aruncă un pod, ca să-şi treacă numeroasele sale trupe, să meargă să supuie pe greci. Tot pe aici trecu cu oştirile lui Alexandru cel Mare, din Europa în Asia. Turcii încă de aici trecură în Europa pentru întîia oară. Vom vorbi încă de Leandru, lord Byron şi de un june ebreu ce trecură asemenea, dar înot, această strîmtoare.

Hero, fiica lui Sestos, pretresă, locuia un castel pe malul acestui canal. Leandru, amantul ei, trecea înot, noaptea, Helespontul, ca să întîlnească pe juna sa amantă; pe cînd aceasta din urmă, din vîrful unui turn, ţinea un fanar aprins, după a cărui lumină se îndrepta, prin întuneric, amantul. Într-o noapte, pe cînd Leandru trecea apa, se rădică o fur-

tună: lumina se stinse de vînt şi junele înotător se înecă. Hero, atunci, se aruncă în valuri şi peri. O mulţime de poeţi aŭ cîntat această scenă tristă, în versuri şi în proză. Un călător, ce şi-a scris călătoria pe aici, zice că, aducîndu-şi aminte de această întîmplare, a plîns de durere. Eu însumi aş fi scris ceva asupra acestii nefericiri, sau cel puţin aş fi plîns, dar nu făcui nici una, nici alta; eram supărat pe acel Leandru, căci a pus în practică proverbul:

„On n'a pas tant d'esprit quand on est amoureux".

Dacă trecea apa într-o barcă, în loc să treacă înot, nu numai nu s-ar fi înecat, ba încă ar fi ajuns la iubita lui, şi învestit şi neostenit.

Poetul Virgiliu cîntă această istorie în *Georgicele* lui, dar cea mai frumoasă poemă eroică este a lui Musset.

Lord Byron trecu apa înot pe aici, urmat de o barcă. Un june ebreu iubea o fată creştină; el o ceru de soţie; părinţii fetei, ca să rîză de el, îi răspunseră că-i vor da-o, cînd el va trece canalul înot. Ebreul luă această condiţie de serios, se aruncă în valuri şi trecu dincolo sănătos. Se zice că părinţii fetei nu se ţinură de cuvînt. Pe amîndouă ţărmurile, turcii au aşezat baterii şi au zidit fortificaţii, ca să apere intrarea în Marmara a vreunei flote străine; dar tractatele dintre puterile Europei sunt mai tari, zice d. Blanqui, decît forteretele turcilor de aici.

Mohamet IX zidi cele mai multe din aceste fortificaţii în anul 1659.

Cianac-alesi este un burg pe partea Asiei, cu vreo două mii sau trei mii locuitori. Vaporul nostru se opri aici cîteva oare, iar noi merserăm mai mulţi să vizităm aceste triste barace. Cîteva case vechi de lemn, ce par că se închină înaintea noastră, ca să ne zică *bine am ajuns*, cîteva geamii ruinate şi saraiul guvernatorului, ce seamănă, la cel întîi vînt tare, că are de gînd să zboare în mare cu oamenii şi cucuvaiele ce îl locuiesc, formează acest burg. Bazarul se compune de cîteva dughene. Nu puturăm înţelege dacă stăpînii acestor dughene vindeau ori cumpărau, căci marfă nu se vedea aici.

Merserăm la un cafeu, pe malul mărei. Aici aflarăm o mulţime de turci, cu chipuri galbene şi posomorîte. Ei nici se mişcară, nici rădicară ochii să ne vază, precum fac alţii la venirea unor călători. I-ar fi luat cineva, văzîndu-i, pentru

o adunare de morți în mijlocul mormintelor, precum se zice în baladele fantastice ale Occidentului. După ce ne așezarăm pe o bancă și trecură trei minute, ei ne salutară unul după altul, puind mîna la cap.

Aici văzui . . . sau mai bine nu voi mai zice ceea ce văzui. Nu am cetit încă o carte de călătorie în Orient, în care autorul să nu vorbească de un derviș cu barbă, trențeros etc. Pretutindeni, adică în cărțile acestea, dervișul este tot acela, și vorbele lui, și portul nu au nici o deosebire. Ca să nu cad în această greșeală, voi păstra o tăcere asupra dervișului ce văzui aici. Ciudat neam, neamul turcesc! Totul în Turcia pare în ruină: oameni și lucruri; și această scădere să răsfrînge chiar asupra guvernămîntului. Străinul ce vede aceste lucruri pentru întîia dată crede că Turcia moare. Ea este în ajunul unei prefaceri, și dacă oamenii ce guvernă vor înțelege misia lor, nu este îndoială că va renaște, din ruinele ei, mai frumoasă și mai fericită.

Numele de turci se da altădată mai multor populații ce locuiau Turchestanul. Aceste semenții erau cuprinse în marea nație a sciților. Unii autori pretind că turcii erau cunoscuți în vechime sub nume de mesageți. Iată ce spune Herodot despre străbunii turcilor, dacă străbunii lor fură mesageții.

„Mesageții se învestmîntă ca sciții; felul vieții lor este tot acela. Sunt războitori; trag bine cu săgeata și sunt lăniceri dibaci . . . se bat călare și pe jos . . . au cîte o femeie; cu toate acestea, femeile sunt comune între ei . . . cînd un mesaget se îndrăgostește de o femeie ce vede, atîrnă arcul la cap și se desfătează cu dînsa, fără temere și rușine. Ei nu seamănă în pămînt; se hrănesc cu vitele și cu pești din Arax . . . se închină la soare, căruia-i sacrifică cai, căci, zic ei, celui mai iute din zei se cuvine a i se sacrifica cel mai iute din viețuitoare.“

Mesageții locuiau spre orientul Mărei Caspiene, la picioarele Caucazului.

Ciru căută să-i supuie prin arme, dar nu izbuti. Această luptă este descrisă de Herodot.

Pe la anul 772, califul Ulad I supuse o mare parte din aceste semenţii şi le dete religia musulmană. În timpul răsculărei unor guvernori în contra califilor arabi din Bagdat, acele semenţii veniră în ajutorul califilor; dar îndată începură să facă cele mai mari nerînduieli prin ţară şi deveniră arbitrii tronului şi vieţii califilor.

De la 935, turcomanii începură să facă staturi neatîrnate. Oguzianii, una din semenţiilor lor, sau turcii de astăzi, mai rămaseră încă spre orientul Mărei Caspiene; dar cînd se arată Gingishan, emigrară de frica acestuia, cu şeful lor Soleiman, şi se strînseră în număr de cincizeci mii oameni la Aderbegean, de unde, goniţi de mongoli, se aruncară în Armenia. Soleiman, capul lor, se înecase în Eufrat. Fiul său, Ortogiul, luă comanda şi intră în Asia mică, unde luă putere, prin cutropiri de ţări. Acest Ortogiul găsi la Iconium pe Ala el-Din, un turcoman din cei veniţi mai nainte spre ajutorul califilor. Acesta dete pămînt fraţilor săi şi numi pe Ortogiul general al armiilor sale. Fiul său, Osman, ce se afla în mare favor pe lîngă moştenitorul lui Ala el-Din, dete ordin ca turcomanii lui să poarte numele său, chemîndu-se osmanlii. Acesta fundă un regat, întărit prin provinciile ce luă de la greci. În anul 1300 îşi dete nume de sultan.

Următorii lui măriră încă împărăţia cea nouă, prin cîştigarea altor provincii. Mohamet II luă Constantinopole. Baiazed, fiul lui Mohamet II, Selim I cîştigară toată Asia Mică, Siria, Egiptul, formînd o putere unită asupra fărămăturilor turcomanilor.

Principii arabi din Bagdat se detronară de tătari. Califii de la Cair încă picaseră.

Nu departe de ieşirea din Dardanele se aflǎ locul unde se zice că ar fi fost altădată vestita cetate Troada, a cărei încongiurare face sujetul *Iliadei* lui Omer, şi unde se aflǎ mormintele atîtor eroi celebri.

Spre seară ieşirăm din Dardanele şi intrarăm în Archipel sau Marea Egee.

Archipelul se întinde spre nord, între Macedonia şi Romelia, spre vest, către Grecia, spre sud, către Creta, spre est,

către Asia Mică. Se mai cheamă Marea Albă. O mulţime de insule sunt semănate pe faţa Archipelului.

Abia ieşirăm din strîmtoare, şi seara se întinse peste cîmpiile de azur, lăsîndu-ne să vedem cele mai frumoase efecte ale naturei, purcese în parte din grămădirea norilor pe urmele soarelui apus. Dar această mulţumire ne costă foarte, căci timpul se strică. Vîntul de la sud începu dodată să sufle cu iuţime. Căpitanul, prevăzînd o mare furtună, dete ordin ca toţi pasagerii ce se aflau asupra podului vaporului să se coboare în pimniţa mărfurilor, care atunci era deşeartă. Vîntul se îndoi. O mie de şuierături, pe toate tonurile, făceau prin frînghiile vaporului nişte concerte înfiorătoare şi fantastice, străine încă la urechile noastre. Vasul începu să dănţuiască. Toţi pasagerii de la locul dintîi intrară în cabinele lor, unde picară bolnavi de răul mărei sau de frică. Englezul cel limbut, care, înainte de-a începe furtuna, să apucase să-şi boiască favoritele cele sive, ca să placă miss Liei, fu silit să intre să se culce în cămăruţa lui, cu o favorită sivă şi alta neagră. Noi rămaserăm încă în salon. În cîteva minute, bănci, scaune, mese bine legate se mişcară, se răsturnară, unele se rumpseră; toate amăruntele din salon începură să sară, să se spargă; oamenii picară la pămînt; dar nici acolo nu putură să afle linişte. Vaporul se pleca la o parte şi la ceialtă; aveam vîntul în coastă. Cu toate că eram toţi trîntiţi pe jos, ne arunca ca pe nişte obiecte, de la o parte la ceialtă a camerei. La o mare înclinare ce făcu vasul, un pasager strigă:

— Ne-am răsturnat!

La aceste vorbe neplăcute, pasagerii căzuţi în cabinele lor răspunseră prin strigăte de spaimă, dar nu putură ieşi din cuiburile lor. Cîţiva turci, crezînd în adevăr că ne perdem, începură să plîngă cu lacrimi şi să-şi ia adio de la rudele lor. Din norocire, căpitanul, răzbind aici, îi ameninţă că-i aruncă în mare, dacă nu vor înceta din tînguielile lor cele ridicule. Paşa turc, care ţinea la mare şi cu care stam la vorbă aşezaţi greceşte pe planşete, avu nenorocita idee să se scoale în picioare, zicînd că el poate sta. Dar abia se ridică, şi căzu pe o sobă de fer, apoi de aici pe planşete, trăgînd după dînsul soba în braţe. Machina vaporului lucra cu puţin foc. Marea nu putea fi mai turburată; valurile ei, mai mari decît vaporul, treceau unul după altul, lăsînd

între ele un abis. Adesea vasul părea amenințat să se învălească sub unul din acești munți de apă.

Trecurăm astfel toată noaptea.

Venirea zilei nu liniști undele. Vederea mărei, cu lumină, era mai mult înspăimîntătoare.

Atunci văzurăm că nu eram departe de insula Mitilena, vechea Lesbos. Această insulă îmi aduse aminte de poeta Safo ce se născu aici. Era frumoasă și inteligintă. Grecii o numiră a zecea muză. Compatrioții săi îi bătuseră chip pe medalie. Versurile ei se deosibesc prin delicatețǎ, dulceață, armonie, tinerețǎ și grație nemărginită. Din tot ce a compus a rămas de la ea numai două poezii, ce se află tipărite cu versurile lui Anacreon. Safo se înamoră de Faon de la Lesbos, care nu o iubi, și, desperată, se aruncă în mare de la insula Leucadia. Safo fuse măritată după un cercal din insula Andros; trăi pe la 600 înainte de Iisus Christos.

Cînd ajunserăm la intrarea în golful Smirnei, îngrijirea ofițerilor se îndoi, căci pe aici se află un prunt de năsip sub fața apei și pe care adeseaori se zdrobesc corăbiile. Spre seară intrarăm în portul Smirnei. Aici valurile se îmblînziră, pasagerii ieșiră toți pe podul vaporului. Atunci se arătă și figura englezului cel limbut cu o favorită albă și alta neagră, cum se aflase în minutul cînd începu furtuna.

Atunci văzurăm pe podul vaporului un pasager de care unii se mirau, alții se înspăimîntau. Cîțiva greci făcură semnul crucii, suflînd în aer:

— Iată, ziceau ei, pentru ce am avut furtună: diavolul era cu noi.

Unul îmi spuse că în magazin, unde toți acesti pasageri trecură noaptea, cîțiva fanatici creștini și musulmani ziseră că acel om curios era cauza vijeliei și a fost propus să-l arunce în mare.

Acest om era un iezid sau închinător către Satan. Un imam turc îmi spuse să iezidii sunt un popor din împărăție, dar nu cunoaște bine din ce parte de loc. Acesti oameni, mai zise el, cred și se închină la Satan, fiindcă faptele lor sunt atît de rele, încît numai diavolul poate să priimească închinăciunile lor.

Acesti iezidi se află pe lîngă muntele *Singerdag*, spre sudul Mardinului (vechea Marda), în Mesopotamia. Acel munte se mai cheamă Gingistan sau țara diavolului.

Popolul iezid este războitor şi pămîntul ce locuieşte, foarte roditor. Toată populaţia se urcă la două sute mii suflete. Se crede că sunt o rămăşiţă din vechii mardi, pe care Arsas, rege al Persiei, îi strămută în Mesopotamia şi care dete numele lor cetăţei Marda (astăzi Mardin). După Strabon şi Pliniu, încă de atunci ei se închinau lui Ariman, geniul răului. Numele lor de iezid le vine de la un general arab, ce se chema Iezid şi care ucise pe Husein, nepot al lui Mahomet profetul. De aici vine, zice d. Poujoulat, ura lor în contra turcilor.

Adoraţia iezidilor pentru Satana este foarte mare. Ei nu pronunţă niciodată numele împăratului întunecimelor cu dispreţ, cum fac creştinii şi alţii; din contra, cu mare respect. Pe Satana ei îl numesc Şeic-Mazan, adică marele-şef. Amar celui ce, aflîndu-se în ţara lor, ar zice o vorbă de rău în contra diavolului! Acela s-ar ucide de cel întîi iezid care îl va auzi. Iată că şi Satana are poliţie în lume!

În imaginaţia lor, Satana se înfăţişează sub figura de arhangel, precum era înainte de a se revolta. Este frumos, majestos, nu a perdut nimic din vechea strălucire, dar poartă în fizionomie ceva trist şi gînditor care arată o suferinţă adîncă. Satana mai este adorat de iezidi sub forma unui şearpe. Pe fiecare an o dată, ei au un fel de sărbătoare în onoarea diavolului, a zecea noapte din luna lui august.

Din locurile cele mai depărtate ale ţărei locuite de iezidi, se adună locuitorii în noaptea de sărbătoare, aproape de un munte înalt, Abdul-Azis, la treisprezece leghe departe de Mardin, cu nevestele şi fetele lor. La picioarele muntelui Abdul-Azis este o peşteră foarte adîncă. Ei cred că această peşteră are comunicaţie cu iadul. Cînd vine miezul nopţei, toţi se aşează pe marginile peşterii şi aruncă în adîncime daruri, adică berbeci, boi, capre, bani, vestminte, pîne, ca să facă plăcere Satanei, care le adună pe toate. Pe urmă, la sunetul muzicei, ei dănţuiesc nişte danţuri sălbatece şi înfiorătoare împregiurul gurei peşterii. După aceste danţuri mulţimea iezidilor se duce către altă peşteră, nu departe de aceea a iadului. Oameni, femei, fete se coboară aici. Mănîncă, beau, la lumina făcliilor; apoi la un timp hotărît sting toate făcliile. Atunci orgiile cele mai spăimîntătoare încep; fiece om se dezmiardă cu cea întîi femeie ce-i cade sub mînă

Ei onoară pe Moise, pe Iisus, pe Mahomet, ca oameni aleşi ai Domnului şi cred că o să vie timpul odată ca acesti trei să-i proteagă.

Printre ei se află o seminţie, căria este încredinţată garda mormîntului lui Iezid, fundatorul acestei secte. Şeful seminţiei este ales totdauna din cel ce se coboară din neamul lui Iezid. Acest şef este privit ca un sînt; iar el, ca toţi ceialţi, crede că are un loc în rai, însemnat mai dinainte. El are pe lîngă el un om, căruia se dă nume de coşec. Acesta se crede că priimeşte revelaţii de la Satana, că numai lui se arată diavolul şi îi spune voinţele ce are. Fără voinţa acestui coşec, nimeni nu face nimica. Unii cumpără cu bani, sau cu alte favoare, de la coşec, un loc în rai.

În războaiele cruciaţilor, iezidii luară o parte în contra şi se purtară cu mare cruzime. Gauthier, istorianul războaielor lui Antioh îi numeşte parti. Partea aceasta a Mesopotamiei este locuită de multe popoare curioase. După iezidi, populaţiile cele mai curioase sunt: sekiisbekii, ce se închină la cîni negri, nestorienii, iunişii, şiisii, ghebrii sau închinătorii la foc, manişeenii ce se închină la soare; apoi adoratorii părţei femeieşti, despre care vom vorbi mai tîrziu.

Dar lăsarăm pe iezid şi pe Satana şi, chemînd o barcă, ne coborîrăm în Smirna.

Smirna se află situată în amfiteatru în fundul golfului ei celui mare şi încongiurată, de trei părţi, de munţi înalţi şi sterpi. Populaţia Smirnei se urcă, după cea mai nouă statistică, la o sută cincizeci mii locuitori, din care optzeci mii turci, patruzeci mii greci, cinsprezece mii ebrei, zece mii armeni şi cinci mii franci sau streini europei.

Golful Smirnei este de douăsprezece leghe, patruzeci şi opt kilometri de lungime şi de doi pînă la cinci de lărgime. Smirna se chema cu acest nume şi în timpii antici. Ea se fărămă de mai multe ori şi iar renăscu din cenuşa ei. Locuitorii cei mai vechi, cunoscuţi, se crede că ar fi fost coloni efesieni. Eolienii o luară în domnia lor, de la care trecu sub ionieni, mai în urmă sub lidieni. Smirna era situată la început pe lîngă schela de astăzi de la Burnabat; Smirna de al doilea se zidi de Alexandru cel Mare, ca să realizeze un vis ce avu, cînd adormi una dată pe vîrful muntelui Pagus. În timpul lui Strabon, Smirna de la doilea era în toată strălucirea ei. Smirna a treia, a evului de mijloc, se aşeză pe

ruinele celii de al doilea. Împărații romani și greci o stăpîniră unii după alții; apoi veniră latinii, cavalerii Rodului, genovezii. Tamerlan o surpă, dar ea renăscu a doua zi din cenușă. Douăzeci și patru de ani mai în urmă, adică pe la 1426, sultanul Amurat II o luă în stăpînire. De atunci se află în puterea turcilor.

Se zice că Smirna fuse patria lui Omer și că pe malul rîulețului Meles, Critea născu acest fiu. Se arată încă credulilor călători o peșteră, cale de o oară de la satul Burnabat, ce se numește peștera nimfelor și în care Omer ar fi scris frumoasele sale inspirații. Mai în sus de vechea cetate este un munte, pe care se zice că era zidit templul cel faimos al Cibelei. Aici se arată încă urmele acelui templu. Mai jos de acest munte, către schela de unde se îmbarcă pentru Burnabat, se vede un tumul, unde se crede că ar fi mormîntul lui Tantal. Este, după contele Joseph D' Estourmer, de trei sute picioare de giur; de peatră brută; vîrful lui, ce a fost rădicat mult, a căzut de cutremure de pămînt, flagele fatale la care este supusă Smirna. În temelia acestui mare mormînt s-a găsit o cameră mortuară cu o boltă ascuțită. În vecinătate cu Smirna, se mai află încă urmele templului Fortunei, templul lui Joe, ruinele unui teatru, etc.

În dosul cetăței Smirna de astăzi, se rădică un munte ce se cheamă Pagus. Forterețа este părăsită; se află zidită pe tot creștetul muntelui lătăreț, din ordinul lui Alexandru cel Mare, pentru întîia oară, sau pe ruinele unei mai vechi cetăți, nu se știe sigur; dar după tradiție, se zice că la poarta acestei forterețe era așezată statua amazoanei Smirna, fundatoarea cetăței celei vechi. Cetatea ruinată, ce se vede astăzi, este zidită din fărămăturile celii vechi a lui Alexandru, de Ioan Duca.

Am zis mai sus că Smirna este supusă la cutremure de pămînt, căci tărîmul este vulcanic. Cel mai mare cutremur, care o surpă, fuse cel din anul 1778.

Locurile cele mai plăcute, unde se adună locuitorii, sunt podul caravanelor și malurile rîului Meles. În vecinătate se află satul Burnabat, Bugea și Sedienii, unde sunt casele de țară ale locuitorilor celor avuți.

Smirna înuntru ei este un oraș ca toate orașele din Turcia. Partea locuită de franci e mai frumoasă și întrece, sub toate raporturile, Pera din Constantinopole. Strada Rozelor, ce

şi-au luat numele de la *frumoasele femei care locuiesc aici şi care* se arată în ferestre printre glastrele cu roze, este una din cele mai frumoase.

Atît pe strada Rozelor, cît şi pe altele ce se află în vecinătate, văzurăm la toate ferestrele o mulţime de capete feminine. Nu este vedere mai plăcută pentru un călător ce iese din sînul undelor şi intră aici, ca vederea acestor femei, de felurite naţii şi religii, arătîndu-se la ferestre, în costumul lor pitoresc şi elegant, visătoare şi melancolice, cu capul plecat pe mînile lor albe, şi aruncînd asupra străinilor cîte o căutare distractă, purcesă din ochii cei mai frumoşi care pot să fie . . . se arată la ferestre şi la porţi. Se zice că aceste frumoase creaţii, obicinuite încă din copilărie să se uite după ferestre şi să se plece, uitîndu-se, sunt toate plecate. Nu ştim pînă la ce punt poate să fie adevărat; dar ştim că cele mai frumoase femei din Orient locuiesc această cetate. Societatea europeană de aici este tot de origina societăţii europene din Constantinopole; felurimea între ele este mică; dar, ca să o cunoaştem mai bine, vom da o repede idee despre cea din Pera.

Pera este o parte din Constantinopol situată pe o înălţime şi despărţită, spre sud, de Constantinopol, prin golf şi prin Galata. Este locuită de trimişii puterilor străine şi de creştini, greci, armeni şi franci, care se cheamă peroţi.

Peroţii sunt de origină din toate ţările Europei, veniţi aici din deosebite timpuri şi împrospătăţi sau prin prăsilă, sau prin venirea altora. Cei mai mulţi sunt neguţători; o mică parte, împiegaţi pe la ambasade. La dînşii nu există simţimîntul de naţionalitate: dacă întrebi pe vreunul din ei de ce naţie este, răspunde: catolic. Pare că ar fi o naţie catolică în lume! Simţimîntul religios ţine locul naţionalităţei. În mijlocul musulmanilor şi grecilor, tot atîta de fanatici, peroţii nu puteau să rămîie în urmă cu fanatismul. Astfel este în toate lucrurile: acolo unde locuitorii îmblă armaţi, călătorii încă se armează. La aceste cauze se mai adaogă înrîurirea ce are asupra spiritului lor propaganda iezuită italiană şi face din ei oamenii cei mai neiertători către ceialţi de alt rit. Peroţii privesc cu un mare păcat alianţa în căsătorie cu o persoană de ritul grec sau altul. În spitalurile lor publice, bolnavii nu sunt priimiţi dacă nu sunt catolici. *În Franţa, catolicismul s-a nobilat prin tole-*

ranță; prejudecățile din veacul de mijloc a perit; dar catolicismul în Orient se află cu mai multe veacuri în urma veacului nostru.

Peroții, în relațiile lor amicale, sunt foarte reci: rareori vor face cunoștință unui străin, fără un interes material. Casele lor sunt niște forterețe, în care străinul călător, cu cele mai bune recomandații, nu intră niciodată; dar primesc totdauna cu plăcere o invitare la masă, la bal etc. Din fericire se află încă niște rari excepții printre cei mai civilizați sau printre rarele familii ce păstrează încă obiceiurile vechei lor patrii. Românii rătăciți pe aici de treizeci — patruzeci de ani au perdut pînă și limba lor, dar nu au putut perde o virtute ce este a neamului lor: ospitalitatea. Bătrînul român Isailă este un exemplu.

Numele de perot nu sună cu plăcere la urechile locuitorilor. Dacă vorbește cu dispreț de peroți către peroți, ei vor vorbi cu mai mare dispreț de cei ce poartă acest nume și nici unul din ei nu crede că face parte din corpul perotesc.

Platon a zis că virtuțile trag în cumpănă deopotrivă cu aurul. La peroți, virtutea nu are nici greutatea ce îi dă filosoful atenian; meritul personal nu însemnează nimic. Acolo unde aurul singur domnește, muzelor le rămîne să se spînzure. Această maximă poate să se aplice aici. Soțietatea Perei nu produce oameni de talent, nici în artele frumoase, nici în litere. Cîțiva pămînteni, armeni sau greci, se ocupă de pictură; dar mai puțin pentru amorul artei, decît ca să se puie în stare de a face portretul sultanului. Sultanul priimește totdauna cu plăcere dedicații în fel de tablouri ce produce geniul armenesc; dar îl costă mai mult decît tablourile maisterilor celor mari.

În literatură, aceeași secetă; dar toate declarațiile erotice ale tinerilor eleganți către dulcineele lor se scriu în versuri: astfel este obiceiul. Iată o declarație ce mi-a căzut în mînă și pe care am tradus-o în românește vorbă cu vorbă. Cititorii vor înțelege că amantul era comerțiant:

Tu ce ești așa frumoasă ca ducatu-mpărătesc
Și ca lira englezească, o, copilă, te iubesc!
Ca ghimia încărcată ce apare-n depărtare,
P-orizonul vieței mele, eu te văd cu palpitare,

Al tău nume ce-ntre oameni face-atîta mare zvon
Sună-n gura omenirei ca un dulce milion.
Te iubesc cu infocare şi, răpit de-a ta junie,
Uit şi somnul şi mîncarea şi mă dă-n apoplexie,
Nu-i mîncare mai plăcută, nu e vis mai fericit,
Ca iubita vieţii mele ce atîta m-a slăvit.
Dar eşti crudă . . . ca steluţa ce se stinge-n firmament,
Viaţa mea cu anii-mi tineri, iată face faliment.

Peroţii vorbesc toate limbele pe care le învaţă fără să înveţe.

Oricare locuitor de aici seamănă că naşte cu galoşii în picioare şi cu un fanar în mînă, două antidote puternice în contra tinei şi a întunericului. Stradele Perei sunt strimte, necurate. A ieşi fără galoşi în zile de iarnă este cu neputinţă; trăsurile lipsesc; fanarul este neapărat, din două cauze, una căci astfel este ordinul poliţiei; alta, mai serioasă, căci, fără fanar, riscă a-şi frînge picioarele. Fanarul oamenilor de rînd este de hîrtie, cu o singură lumină; cei bogaţi îmblă cu un fanar de sticlă cu trei lumini, pe care îl poartă un fecior ce merge înainte. Aceasta este aici ceea ce însemnează la Paris o trăsură cu doi cai. Cînd trece un asemenea fanar, onorabilul public se dă la o parte să treacă înalta nobilime, care, în lipsa trăsurilor, înoată prin tină. Mai este un mod de transport prin oraş; scaunele închise, ce le poartă oamenii pe braţe.

Damele ce ţin de corpul diplomatic, silite să îmble pe jos şi voind să se distingă de ceialţi muritori, au cîte un cavaz ce merge înainte şi face loc, dînd cu toiagul, ca Moise cînd trecu Marea Roşie; undele popolului se despică îndată sub paşii lor şi, mai ales, sub loviturile toiagului şi se închid după ei. Aceasta s-a făcut obicei, astfel încît acele persoane nu pot să mai îmble fără cavaz. Se zice că o damă se plîngea într-o zi că toate consolesele şi altele de rang mai mic se însoţesc de un cavaz şi, ce să se deosibească de aci înainte neghina de grîu, ar fi bine fiece cavaz să poarte în spinare un stindard cu armele puterei de care ţine fiece damă.

Saloanele deschise străinilor sunt acelea ale ambasadelor. Se cheltuiesc adeseaori sume mari, ca să dea mese şi baluri locuitorilor din Pera. Întrebînd una dată pe un diplomat despre scopul acestor baluri, îmi răspunse că trebuie să-şi

facă clacori. Nu ar fi mai bine, ca să ajungă acolo, în loc să le dea baluri, să le dea haciș, cum făcea *bătrînul* munților? Prin baluri se vede totdauna aceeași lume.

Să vorbim de cîteva familii care fac niște grațioase excepții prin obiceiuri mai delicate. Salonul d-ei... Baltagi este unul din cele mai plăcute; aici strălucesc mai multe flori din grădinele Bosforului ce, perdute în umbra ciparoșilor, se uită de ambasade. Dar încă de ar lipsi aceste creații suave și poetice, amabilitatea, grația, delicateța d-ei Baltagi ar face să se uite cele ce lipsesc.

În lumea înaltă frumusețele sunt rari și aceasta se înțelege foarte lesne, căci doamna ce ține sceptrul frumuseței orientale de douăzeci de ani nu a găsit încă o rivală în mîna cării să-l depuie.

Amorul de multe ori vine în societatea Perei de lovește în cîte una din inimile damelor, dar săgețile lui alunecă pe inima lor, și atunci junele Cupidon iese rușinat. Cu toate acestea, cînd află cîte o inimă slabă, el își răzbună pentru toate înfruntările ce a priimit. Mulți a scris și a zis că clima Orientului, apa, aerul, soarele, au o mare înrîurire asupra simțurilor și duce pe oameni la urmări neprevăzute. Pot să dovedesc din contra; dar fiindcă sunt silit să întrebuințez termini de știință, ce ar supăra delicateța estetică, mă mărginesc a zice că, sub acest raport, cele ce se întîmplă în toate zilele aici vorbesc în contra acei opinii: oameni, femei aici iubesc cu capul, iar nu cu inima. Să luăm de exemplu fetele, ființele cele date spre poezie. Cînd o fată iubește pe cineva, cunoaște mai dinainte cifra exactă a stărei iubitului ei. Dacă socoteala se întîmplă greșită și mai în urmă află că se amăgise, amorul rumpe arcul și zboară. Ele preferă pe străini, căci cred să fie ceva mai mult decît neguțători. Astfel, pentru ele orice englez este un lord, orice francez are în sîn epolete de general, orice român, un prinț de Moldova sau Valahia în perspectivă. Iată clima Orientului.

În toate duminecile și sărbătorile, tinerii curtezani se adună pe calea cea mare din Pera, înaintea unei biserici, ca să vază ieșind femeile. Grațioasa turmă, din parte-i, văzîndu-se obiectul admirației tutulor, saltă în grația ei. Pe această cale nu mai poți trece atunci de mulțimea curtezanilor.

Damele perote în general nu au gust pentru muzică, puţine joacă pe piano; în cele mai multe case, jocul cărţilor ţine locul conversaţiilor spirituale.

Astfel este pe scurt soţietatea francilor din Pera. Cea din Smirna este tot aceea, afară de puţine deosebiri. Smirnioţii sunt mai ospitalieri şi mai poliţi cu străinii şi au mai multă pornire spre civilizaţie. Cine voieşte să aibă o idee mai întinsă asupra Perei, citească ingenioasele observaţii ale d. D. Ralet asupra Perei.

La Smirna aflarăm un compatriot, ce de mai mulţi ani trăieşte aici, ocupat cu creşterea copiilor săi. El ne priimi cu bucuria care simţea un român în ţară străină la vederea altor români, atunci cînd civilizaţia rău înţeleasă nu schimbase încă obiceiurile lui.

A doua zi lăsarăm Smirna şi, îmbarcîndu-ne, pornirăm tot cu acel vapor înainte.

CARTEA II

Pe la 8 ore seara ieşirăm din golful Smirnei.

Noaptea nu ne mai ierta să privim locurile desfătătoare ce treceau pe sub ochii noştri. Atunci ne chemă la masă, unde ne aştepta anecdotele englezului limbut.

Pe la miezul nopţei, abia ne culcaserăm, cînd un pasager strigă cu spaimă:

— Ne înecăm!

Vaporul se opri deodată, şi aburul, liber să iasă din prinsoarea unde era constrîns, se aruncă în aer cu un zgomot spăimîntător. Într-un minut, toţi eram pe pod, vîntul începuse să sufle; vasul se legăna necondus de mişcarea machinei, întorcîndu-se în toate părţile. Machina se stricase. Stăturăm aici, ca să o dreagă: stricăciunea era neînsemnată.

Nu departe de locul unde ne aflam atunci, văzui nişte lumini. Era insula Chio.

Această insulă, în vechime încă, pretindea că este patria poetului Omer. După moartea acestui poet, mai multe ţări se lăudară că era patria lui. Pe cît trăi, în orice parte a Greciei se arăta, era rău văzut, gonit sau despreţuit; tristă şi dureroasă ursită este aceasta care face pe oamenii cei mari să fie iubiţi şi lăudaţi numai după ce au murit!

În Chio se află cîteva urme de edifice vechi. Ruinele de la Cordomila se crede să fi fost templul lui Neptun.

În vechime, Chio era puternică, dete o sută de corăbii armate, cu patruzeci războinici fiecare, aliaţilor greci împotriva perşilor. Înşelaţi de unii din aliaţi ce nu voiră să se bată, soldaţii după flota din Chio se luptară bărbăteşte; dar slăbiţi ei înşuşi, se subjugară de Histia, tiranul de la Milet, după căderea Miletului în mîna perşilor.

Locuitorii de astăzi ai Chiolui, degeneraţi de multe cotropiri străine ce încercă această insulă de la perşi pînă astăzi, schimbară cu totul caracterul lor războinic. Astăzi sunt neguţători; cei mai mari comercianţi din Turcia sunt chioţi.

Înainte de revoluţia de la 1821, Chio avea o sută de mii locuitori; dar la această epocă, chioţii, compromişi de samioţi, se măcelăriră, şi parte se luară în robie de turci. Astăzi populaţia este foarte mică. Casele de ţară ale locuitorilor erau altădată nişte palate; astăzi sunt în ruine. Chio produce portocale, lămîi, sacîz etc. Insula este verde şi plină de frumoase şi pitoreşti poziţii pe cari le-am admirat la întoarcere.

Machina vaporului se puse din nou în mişcare. Iar noi din nou ne aruncarăm în braţele lui Morfeu, binecuvîntînd această zeitate care ne şterge ochii de lacrimi şi ne face să uităm amărăciunele vieţei.

După cîteva ore ne aflam în dreptul insulei Samos. Aici Morfeu mă părăsi şi zbură.

Coasta Asiei ce cade în faţă cu insula aceasta nu este mai puţin interesantă decît insulele.

Pe acolo era Lidia, despre care vorbeşte Herodot. Sarda, capitala acestui regat, a căria fondaţie se perde în noaptea timpurilor, fuse una din cetăţile cele mai vestite din lume. Perşii o supuseră şi o fărămară în parte, pe urmă pică în mînele lui Alexandru, ale lui Antioh şi ale romanilor; către al XI-lea veac, turcii deveniră stăpînii ei; sub Baiazed căzu în puterea lui Tamerlan, care o surpă cu totul. Astăzi se află iar sub turci şi este redusă într-un sat mizerabil. Călătorii ce au vizitat-o ne spun că se află aici ruinele unui teatru şi mai multe templuri şi că se vede încă urma palatului vestitului Cresus.

Herodot ne păstrează, vorbind de origina lidienilor, o anecdotă foarte curioasă.

Candaul, un rege al Lidiei, era înamorat de soţia sa, pe care o privea ca pe cea mai frumoasă femeie. Avea un ofiţer lîngă dînsul, numit Gyzes, pe care îl iubea mult şi căruia îi vorbea neîncetat de frumuseţile femeiei sale. Odată îi zise: „Tu nu mă crezi că femeia mea este atît de frumoasă pre cît îţi spui, am să te fac să o vezi despoiată . . . Te voi duce şi te voi ascunde în camera de culcare: o vei vedea, fără să ştie ea.“ Gyzes nu voi să priimească această propu-

nere, dar regele îi dete ordin să facă aceasta. La ora de culcare, îl duse în camera lui, unde veni îndată și regina. Gyzes, ascuns, o văzu lepădîndu-și vestmintele și, pe cînd înturna spatele să se urce în pat, el ieși din cameră; dar regina îl văzu ieșind. Înțelese că soțul ei îl adusese acolo. Cu toate acestea, nu zise nimica; dar în fundul inimei păstră dorința de a-și răzbuna.

A doua zi chemă pe Gyzes și îi zise: „Tu m-ai văzut despoiată; ori vei ucide pe Candaul și mă vei lua de soție, sau te voi ucide eu". Acesta preferă să trăiască el și ucise pe regele; îi luă tronul și femeia.

Perșii luară Sarda de la Cresus. Tot Herodot descrie bătaia lidienilor cu perșii și luarea acestei cetăți.

Mai în față cu insula Samos se află schela Nova, vechiul Neapole. Trei ore mai înuntru este Efesul, cetate veche, ce după fabulă ar fi fost fondată de amazoane. Fazele istoriei ei fură mai tot acelea prin care trecu Sarda. Efesul căzu subt puterea perșilor, pe urmă sub a lui Alexandru, Lisimac și regii Siriei, apoi sub a romanilor, carii înfrumusețară cetatea cu mulțime de edifice publice. De la romani căzu sub împărații saracini, carii apoi o dară iar grecilor la 1206, iar mai în urmă o luară turcii.

Dar să lăsăm Asia Mică și să ne înturnăm la Samos. Această insulă este de zece leghe de lungă și cinci de largă. Ea jucă o rolă însemnată, atît în istoria veche, cît și în cea nouă. Locuitorii ei sunt bravi, dar săraci și dați la tîlhărie mai mult din cauza lenei, decît din ingratitudinea pămîntului.

Această insulă a dobîndit o constituție destul de liberală: are dreptul la autonomie și administrație națională. Se află sub suzeranitatea Porței, căria-i plătește un tribut neînsemnător. Este patria mai multor oameni învățați și cu talente. Aici se născu vestitul Pitagora filosoful, astronomul Canob care, aflîndu-se în Egipt mai în urmă, proclamă că cosița Berenicei regine, depusă la templul Venerei zefirite și care se fură de acolo, se rădicase la cer, ca să strălucească printre stele, pe lîngă constelația leului ce astăzi încă se cheamă Gerba sau Cosița Berenicei, Teodor arhitectul, care zidi templul vestit al Junei la Samos, pictorul Timat, poetul Haril. Tot aici Herodot, fugit din țara lui, compuse cele dintîi cîntece ale istoriei ce ne-a rămas de la el.

Zea Juna, ce avea aici templu, se zice în fabulă că era născută aici.

Orașul cel mai mare este Vathi, situat pe malul mărei.

A doua zi timpul era frumos. Marea lină și lucioasă ca o mirasă (oglindă); un vînt dulce şi uşor pe ici, pe colo, încrețea subt linele lui sărutări surfața de azur a undei și făcea din aceste crețituri grațioase nişte imagine răpite ce-și schimbau forma pe fiece secundă şi înotau totdodată sub valurile scînteietoare ale soarelui de primăvară.

Ochii noştri, răpiți și osteniți de vie lumină, se înturnau cu voluptate asupra pulberei de insulițe ce păreau plutind ici-colo pe fața mărei: unele mici, fără nume, fără locuitori și fără verdeață, unele mai mari, locuite; altele purtînd asupra lor niște munți, ale căror vîrfuri se învăleau în sînul unui nor rătăcit în această climă senină. Pe ici, pe colo, pe malul acestor insule, apăreau sate, ale căror case albeau de departe prin grădini verzi și îmbălsămite.

Noi treceam o parte din timp a privi jucînd sau a juca șah cu ofițerii sau cu pasagerii. Miss Lia, ce iubea cu deosebire acest joc, era cea mai meșteră. Nu este nici un joc care să mănînce mai mult timp ca jocul șahului. Acest joc se inventă de Sesa, filosof indian, și iată cu ce ocazie:

Ardlir, rege al Persiei, inventase jocul triostracului și era mîndru de aceasta. Sheram, rege al Indiilor, era gelos și căuta să facă și el o invenție. Toți indienii se apucară să inventeze cîte ceva, ca să placă domnului lor. Sesa, unul din ei, descoperi jocul șahului și îl arătă regelui, carele îi promise, pentru recompensă, orice va dori. Filosoful îi propuse să-i dea atîtea boabe de grîu cîte ochiuri se află în tabla de șah, îndoind la fiecare ochi, adică șeasezeci și patru de ori. Regele mai întîi rîse la această cerere; dar cînd începu a număra, după dorința filosofului, îndoind mereu boabele de grîu, văzu că nu este în stare a plăti atîta mare cătățime, căci îndată ce ajunse la pătratul numărului ochilor, mai urmînd, numărul se făcu nemărginit.

Pe la jumătatea zilei, vîntul de sud începu să bată din nou: valurile se rădicară pe fața apei; ele veneau deodată cu vîntul: le văzurăm în depărtare venind, vestindu-se printr-o coloare întunecoasă.

Pînă la insula Rodului aveam să facem încă mai multe oare; numai noaptea puteam ajunge acolo şi portul acei insule nu este practicabil. Aceste motive făcură pe căpitanul să dea ordin ca să rămînem în portul insulei Cos, în dreptul căria ne aflam atunci. Vaporul stete la adăpost şi aruncă racul.

Insula Cos, sau Stanchei pe limba turcilor, este mai mică decît Rodul, are douăzeci şi cinci de mile de lungime; face parte din insulele Sporade. Este situată la intrarea canalului ceranic. Strabon vorbeşte despre rodirea ei şi fructele plăcute, ce da încă din vechime. Populaţia ei este scăzută la douăsprezece mii locuitori; turcii sunt în maioritate. Aici s-a născut Hipocrat, părintele medicinei, şi Apeleş, cel mai mare sculptor din Grecia; în vechime era aici templul lui Hipocrat şi statua Venerei ieşind din mare, lucrată de Apeleş. Aici s-a născut poetul Teocrit; către anul 285 era în floarea lui.

Astăzi este căzută în mizeria în care se află toate insulele Turciei. În piaţa oraşului este un platan, a căruia mărime este prodigioasă.

Îndată ce ajunserăm aici, guvernorul insulei, turc, veni să ne viziteze, însoţit de consolul francez de acolo, ce era tot într-un timp consol al tutulor puterilor străine. Ei mîncară aici. O bandă de muzică ce se afla pe vapor jucă toată noaptea arii de opere, pe cînd vinurile Franţei fierbeau în paharele convivilor. Astfel, prin înţelepciunea căpitanului, în loc de a trece noaptea legănaţi de furtună, o trecurăm în dezmierdări, la umbra unei insule.

A doua zi, vîntul nu încetă, dar noi plecarăm la Rod. Cînd eram aproape de această insulă, marea se linişti.

Nici o insulă din Archipel nu are o poziţie mai încîntătoare. Apele mărei chiar aici seamănă mai albastre. Ar zice cineva că ele se fac frumoase ca să poată rivaliza cu Rodul.

Cetatea antică nu mai este; cea de astăzi ne aduce aminte de veacul de mijloc şi de cavalerii ce au domnit aici pînă în ziua cînd Rodul căzu în mînile lui Soliman, la anul 1522.

Îndată ce intrarăm în cetate, văzurăm o mulţime de case de peatră vechi. Cea mai mare şi mai frumoasă stradă se cheamă strada Cavalerilor. Începe de la poarta portului, trece prin cetate şi merge la vechea biserică a Sîntului Ioan. Casele, pe această cale, sunt încă astfel precum erau la luarea

cetăţii de turci: unele poartă încă pe faţada lor data cînd s-au zidit; altele poartă numele, armele cavalerilor ce le locuiau, iar unele poartă încă cruci săpate. Mai au turele, scosuri, gutiere de peatră. Astăzi le locuiesc turcii, care au astupat ferestrele cu scînduri.

Insula, în lungime de treizeci şi şase de mile şi în lăţime de optsprezece, este depărtată de vreo zece mile de coasta Asiei Mici.

De la acest oraş, în lungul insulii, pămîntul se înalţă mereu şi formează, pe la mijlocul ei, un munte numit Artamira; vegetaţia ei este foarte bogată, pădurile nu lipsesc aici, văile sunt coperite cu luxoase verdeţi şi grădini de arburi delicaţi; palmierii încă rodesc aici.

Portul era apărat de două turnuri pătrate ce se cheamă, unul Sîntul Ioan, celalt Sîntul Mihail. Mai este un port cu un turn numit Sîntul Nicolai. Astăzi sunt în părăgină.

Colosul Rodului, ce se număra între minunele lumei, era pus la intrarea portului pe două stînci, departe una de alta de şaptesprezece metri; între picioarele lui treceau corăbii. Era înalt de cincizeci picioare; costase doisprezece ani de lucru. Un cutremur de pămînt îl dete jos şi şezu culcat nouă sute de ani pînă la 672 de la Iisus, cînd califul Moavias vîndu arama colosului unui evreu, care încărcă nouă sute cămile.

În această insulă, în timpul lui Omer, erau trei mari cetăţi: Lindus, Camisus şi Ialisus. În Lindus era templul Minervei.

Rodul se zidi de Hipodamu. Să zice că numărul statuelor lui era de o seamă cu al locuitorilor, atît frumoasele arte înfloreau aici.

Locuitorii ei de astăzi sunt turci, greci şi ebrei; populaţia trece de treizeci de mii suflete.

De la Rod pînă la Mersina făcurăm două zile şi jumătate sau şaizeci de ore, fără să ne mai oprim în vreun alt port.

Coastele Caramaniei, din Asia Mică, ne răpiră cu majestoasele sale poziţii. Noi trecurăm zile şi nopţi pe podul vaporului. În timp de mai multe zile avurăm sub ochi munţii Caramaniei, încărcaţi de ninsoare; formele lor se schimbau neîncetat, din ce în ce mai bizare şi mai sălbatice: verzile dealuri, ce se află între munţi şi mare, fac un contrast răpi-

tor pe lîngă acest munte cu o mulţime de capete, de braţe, de gheburi, toate albe de ninsoare.

Este timp a vorbi despre oarecare datine ce sunt pe vapoare. Ofiţerii despreţuiesc pe toţi pasagerii ce nu au bilete pentru locul întîi. Pasagerii de la locul întîi despreţuiesc pe cei de la locul al doilea, şi rareori vor vorbi cu ei, aflîndu-se pe pod. Cei de la al doilea îşi răzbună către cei de la al treilea etc. Omul a găsit mijloc să practice ierarhia chiar în mijlocul undelor. Cu toate acestea cei ce se află tot într-un loc fac lesne cunoştinţă între dînşii, fără mijlocirea prezentaţiilor cerute în soţietate. Iată pentru ce. Fiecine îşi închipuieşte că cutare şi cutare pasager este cel puţin un prinţ deghizat, un ministru. De cîte ori trebuie să fi trecut în ochii călătorilor pentru milionar!!!

La Mersina ne darăm jos cu mare greutate, căci port încă nu este.

Mersina nu este nici oraş, nici sat, ci o schelă, unde se află mai multe magazii, în care se depun mărfurile, aşteptînd venirea vapoarelor să le ia; locul este mocirlos, oamenii nu pot să trăiască aici vara, din cauza frigurilor.

Alexandreta, ce se află de ceialtă parte a golfului celui mare, este un sat mizerabil, unde frigurile ucid pe locuitori; cîteva case ce se află aici sunt în mijlocul unui băltău. Turcii o numesc Ischenderum, este portul Alepului.

De aici urmarăm calea noastră pînă la Latachea.

Latachea este vechea Laodichea; portul ei nu poate adăposti vase mari, nefiind curăţit. Oraşul este situat pe un cap de pămînt, numit Ziaret, împrejurul lui se înalţă grădini de portocali renumite. Latachea, văzută de la mare, este unul din cele mai frumoase oraşe după ţărmurile Siriei. Are şase mii locuitori. Comerţul său consistă în tutun şi fructe mai ales.

De la Latachea se îmbarcă pe vaporul nostru o damă alepiană. Ea mi se păru că este vestita doamnă Iorel, despre a cărei frumuseţe toţi călătorii vorbesc şi pe care însuşi Lamartine a cîntat-o în versuri graţioase, pe ea şi pe nargheleaua ei. Ca să aflu dacă este ea, o întrebai de obicinuieşte să fume din narghele, căci Lamartine în versurile lui o descrie fumînd din această sticlă. Ea îmi răspunse că iubeşte mult nargheleaua. De cînd a cîntat-o Lamartine sunt mulţi ani. Floarea alepiană s-a veştezit, poetul ei trebuie, el însuşi,

să fie alb, pleşuv şi ştirb; nargheleaua s-a fărămat. Numai versurile au rămas tinere și graţioase; frumuseţea femeii trece, a poeziei niciodată.

De la Latachea merserăm la Tripoli.

Tripoli sau trei cetăţi, cum arată numele ei, este situată sub picioarele munţilor Libanul, pe o înălţime ce înaintează în mare. Tripoli este o cetate antică. În cartea întîi a macabeilor se vorbeşte de dînsa. Portul cel vechi se află la marginea limbei de pămînt ce înaintează în mare. Cîteva fărămături de peatră, răsipite pe ici, pe colo, arată urma vechilor edifice.

Tripoli are șaisprezece mii locuitori, aerul nu este sănătos.

Comitele Joseph d'Estourmel zice că a căutat peste tot, în Tripoli, să afle urmele casei templului unde muri cavalerul de Rudel, a căruia istorie amoroasă se află în cronicele Franţei. Iată această istorie:

Era în Franța un june și frumos cavaler, cu numle de Gaudefroid de Rudel. El auzise de la pelerinii ce se înturnau din Antiohia o mulţime de laude despre frumuseţea şi virtuţile comitesei de Tripoli. Imaginaţiunea lui se aprinse: fără să o vază, se înamoră de ea; compuse asupra ei tot felul de cîntece pline de graţie şi de patima cea mai sublimă: patima lui merse crescînd. Timpul, ce stinge toate bucuriile şi durerile omeneşti, nu putu să stingă din inima lui această flacără, nici imaginea iubitei sale. Căzu într-o adîncă melancolie. În deşeret amicii săi cercară prin toate mijloacele să combată patima lui; de Rudel se făcu cruciat și plecă în Siria. În lunga sa călătorie pe mare se făcu şi mai melancolic, şi întristarea lui se mărea cu cît se apropia de Siria; o cugetare dulce și tristă totdodată îl aruncă în amărăciune: fi-va el iubit? Dar într-una din zile pică într-o boală grea pe corabie: oamenii său crezură că o să moară; dar avînd vîntul favorabil, ajunseră în Tripoli cu domnul lor încă viu. Aici îl depuseră într-un spital. Vestea amorului său, statornicia, suferința lui veni la urechile comitesei. Aceasta se duse lîngă patul lui de moarte să-l vază și să-l mîngîie. Ea se aruncă în braţele lui. De Rudel, aflînd că această femeie era iubita imaginaţiei sale, se înturnă spre viaţă şi cu lacrimi mulţumi cerului că a trăit pînă să vază pe dama sa iubită. Apoi muri în braţele celii ce iubea. Comitesa îl înmormîntă

în Tripoli în casa templului. A doua zi ea luă vălul şi de atunci trecu viaţa în lacrimi, cugetînd neîncetat la credinciosul ei iubit.

La fortificaţiile cetăţei Tripoli se afla lucrînd, ca prizonier, pe timpul francilor, vestitul poet persan Saadi. El se născuse la Smiras, capitala Persiei, în anul 1193 de la Christos. Fugi din patria sa secerată de turci, ajunse în Palestina, unde pică în robie. La această epocă, el lucră la fortificaţiile cetăţei. Un neguţător din Alep îl răscumpără şi-i dete de soţie pe fie-sa, cu care nu fu ferice.

Seara pornirăm de la Tripoli către Bairut, pre care eram nerăbdător să-l cunosc. A doua zi vaporul nostru se opri aproape de ţărmul pe care este situat acest oraş.

În vechime Bairutul se chema Berit şi era a doua cetate a Feniciei. Se află încă cîteva urme din antica cetate; cîteva fărămături de coloane. Căile aici sunt aşternute cu peatră pătrată. Acest paviment este din veacul de mijloc. Afară din cetate şi nu departe, se arată locul unde sîntul George, după tradiţie, ar fi ucis un balaur. Şearpele locuia singura fîntînă care adăpa pe toţi locuitorii cetăţii. El nu mai ierta de la un timp pe nimeni să scoaţă apă din fîntînă, decît cu condiţie să-i aducă, din timp în timp, o fecioară tînără, ca să o mănînce. Mai multe fecioare se dară şearpelui şi le mîncă. Veni rîndul fiicei unui om mare. Fata fu legată la gura fîntînii şi aştepta cu spaimă să vie balaurul, cînd sîntul George se arătă aici călare şi armat. Şearpele, ale cărui gusturi nu erau fără oarecare poezie, se arătă îndată. Dar sîntul George se luptă cu dînsul, îl ucide, scapă pe fecioară şi o duce la părinţii săi. Această faptă se află şi în *Orlando Furiosul* al lui Ariost, dar personagele sunt schimbate.

Din toate cetăţile după coasta Siriei, Bairutul pare a fi ursit să ajungă odată una din cele mai importante cetăţi din Orient. Clima lui este sănătoasă şi dulce. De la cetatea cea veche, se întinde două aripi pe malul mărei, cu case noi şi grădini verzi şi frumoase. Toate casele aici sunt zidite de peatră, cu teraţe.

Mişcarea este mare în Bairut. Aici se îngînă o mulţime de costume, religii şi naţionalităţi. Siria este o ţară unde, din timpii cei vechi pînă astăzi, populaţii străine veniră una după alta să o locuiască. Asirienii de la Niniva, caldeenii din Babilon, perşii, macedonenii, romanii, bizantinii, arabii,

cruciaţii, turcomanii, mamelucii, tătarii, turcii, egiptenii şi ebreii au trecut pe aici mai înainte şi au lăsat în urma lor felurite viţe ce s-au amestecat, perind unele, iar altele trăind încă în genul lor. Aceste din urmă au numirile următoare: grecii, ce se împart în greci catolici şi greci de biserica Orientului; arabi catolici şi arabi de biserica Orientului; maroniţi, ce se crede a fi de origină greacă şi care se ţin de secta călugărului Maron, ce s-au unit cu biserica Romei. Musulmanii se împart în mutualis, în druzi, în ansarieni. Pe lîngă acestia vin curzii, turcomanii, arabii, beduinii.

Noi vom arăta pe scurt care este cultul acestor populaţii şi fazele principale ale istoriei lor. Vom începe cu arabii.

Între Persia, Siria şi Egiptul se întinde o peninsulă. Această peninsulă se împarte în trei — Nedged sau Arabia deşeartă: un deşert întins, cu stînci sterpe şi năsipuri arzătoare, ce spulberă vînturile ucigătoare ale lui samun, numit şi îngerul morţei. Aici, din timp în timp, pe malul vreunui rîuleţ rătăcit, creşte iarba palidă şi tristă, ce atrage prin murinda ei frăgezime pe locuitorii deşertelor. Hedjas sau Arabia Petree, spre otarul Egiptului; numele îi vine de la oraşul Petree, nume ce îi dau grecii. Arabia fericită este a treia parte; se cheamă încă Yemen, patria apelor dulci, a fructelor delicate, a parfumelor desfătătoare. Locuitorii acestor trei ţări se cheamă arabi. Unii din ei se cheamă şarachinni (saracini). Arabii, după *Biblie*, se cobor din Sem, dar se subîmpart în mai multe viţe. Ioctan, nepot al lui Sem, avu doi fii: popolul lui se chema ioctanid; din cei doi fii ai săi, să osebiră cahlanidii şi dioramidii. Alt neam se coboară de la Abraham. Ismail, fiul lui Abraham, gonit de tată-său, fugi în pustie cu mumă-sa Agar. Acolo Agar văzu pe îngerul Domnului care îi zise: „Acest copil va rădica mîna împotriva tutulor şi toţi împotriva lui vor fi, şi va aşeza corturile lui în faţa fraţilor săi". Din cei doisprezece fii ai lui Ismail s-au născut ismailiţii, fiii deşertului, cunoscuţi astăzi sub nume de beduini.

Arabii aveau gust pentru poezie, dar primitivă şi simplă. Serbau geniul unui poet născut înainte de Mahomet. Ei se duceau pe fiece an la tîrgul de la ocad; acolo, schimbînd mărfurile lor, repetau bucăţi de poezie şi elocuinţă.

Zeii arabilor, în timpii vechi, nu sunt bine cunoscuţi, dar să cunosc cîteva lucruri despre cultul lor. Vechile tradiţii

spun că era la Mecca o casă numită Kaaba şi zidită de Abraham sau Ismail; în această casă se păstrau două petre; una, pe care era tipărit piciorul lui Abraham, ceialtă, o peatră neagră ce se numea sîmburele cel întîi al pămîntului şi care perduse albeţea sa din cauza păcatelor omeneşti; peatra iar era să se albească la ziua judecăţei. La sfîrşitul lunei fiecărui an, oraşul Kaaba se umplea de pelerini, fiecine se despoia de vestminte; ocolea de şeapte ori Kaaba alergînd, săruta de şeapte ori peatra neagră; arunca de şeapte ori petre în valea Mihei; vizita de şeapte ori munţii vecini şi la urmă sacrifica oi şi cămile.

Toţi arabii nu urmară această idolatrie deopotrivă. Unii din ei urmau sabeismul lui Zoroastru, legea lui Moise şi chiar cristianismul ale cărui precepte fură răspîndite printre ei de sîntul Iud.

Alexandru cel Mare voi să-şi întemeieze tronul în Arabia fericită, dar muri mai înainte de a pune în lucrare acest project. Regele arabilor, Aretas, fu bătut de Pompei, în anul 63 înainte de Christos. Sub Traian, Palma, general roman, supuse Arabia (103). Atunci legile Romei se aşezară aici în al IV-lea secol. Tobahii de la Yemen, făcîndu-se ebrei, persecutară pe creştini. Acesti din urmă, cu ajutorul abisinienilor, îşi făcură un rege creştin, Abiat; fiul acestuia, voind să surpe idolatria, nu izbuti la Mecca. Yemenul recunoscu suprematia sasanidilor.

După toate acestea veni Mahomet, fiul lui Abdalah. El se născu la Mecca în anul 570. Familia lui era din seminţia coreischiţilor. La vîrsta de cinci ani Mahomet rămase orfan, neavînd altă avere decît cinci cămile, sub epitropia unchiului său Abu-Taleb. De la paisprezece ani se băgă şerb, ca să caute de cămilele unei văduve bogată, numită Cadijae, cu care se şi însură. Atunci să puse să mediteze asupra lucrurilor omeneşti şi să-şi închipuiască că poate să fie împăratul Arabiei, lumei întregi şi profetul lui Dumnezeu.

Cincisprezece ani trecu în singurătate, meditînd; la vîrsta de patruzeci de ani, într-o noapte, cînd se afla în peşteră la rugăciune, în noaptea lui Alcadar, adică a poruncei dumnezeieşti, islamul sau credinţa se coborî din cer: arhangelul Gabriel i se arătă ţiind o carte şi îi zise: „Citeşte". „Nu ştiu să citesc", răspunse Mahomet. Atunci îngerul îl apucă de păr şi îl trînti pe pămînt de trei ori. La a treia

oară, Mahomet se sculă ştiind ceti, iar Gabriel mai zise: „Citeşte în numele Domnului tău care a făcut totul, care a făcut pe om din puţin sînge; citeşte, căci Domnul tău este cu totul mărit: el a învăţat pe oameni să scrie şi tot lucru ce omul nu ştia"! Profetul repetă aceste vorbe, şi, mergînd în mijlocul muntelui, auzi un glas care-i zicea: „Mahomet, tu eşti apostolul lui Dumnezeu şi eu sunt Gabriel!"

Venind în Mecca, spuse familiei sale toate cele ce se întîmplase. Femeia sa crezu cea mai întîi că Mahomet era profet şi se închină în Ismail; atunci soţul ei zice: „Între oameni sunt mulţi buni; dar între femei numai patru, adică: Asia, fiica lui Faraon, Maria, fiica lui Abraham, Cadijae, femeia, şi Fatmauna, cea din urmă fiică a lui". Ali, văr al profetului, crezu încă; apoi Zaid, robul lui Mahomet, apoi Abu-Becher, apoi alţi nouă, care toţi mărturisiră că îngerul se arătase lui Mahomet.

După trei ani, profetul văzu pe înger stînd în tron între cer şi pămînt. El fugi către ai săi, strigînd: „Coperiţi-mă!" Iar Domnul îi răspunse: „O, tu ce eşti coperit, rădică-te" etc. La un prînz ce dete după aceasta la toate rudele lui, le vorbi de toate fericirile pămînteşti şi cereşti; dar toţi zîmbiră cu un aer de îndoială. „Voi fi calif; cine din voi va să fie vizirul meu?" Toţi tăceau. Dar Ali strigă: „Eu voi face tot ce tu voieşti; cine se va împotrivi ţie, îi voi sparge capul; eu voi fi vizirul tău!" Rudele profetului se retraseră, rîzînd de Mahomet.

Mahomet înfrunta şi ameninţa pe compatrioţii lui idolatri că vor suferi în iad. Acestii se plînseră lui Abu-Taleb, unchiul profetului, care, zicîndu-i de aceste, primi răspunsul: „Cînd vor veni către mine cu soarele într-o mînă şi cu luna în alta, încă nu mă vor face să mă lepăd de credinţa mea!"

Coreischiţii atunci proscriseră neamul său.

El zise prozeliţilor săi fără familie: „Risipiţi-vă pe faţa pămîntului!" „Unde?" îl întreabă ei. „Pe acolo", adăogă profetul, arătîndu-le Etiopia. Optzeci porniră în Etiopia, iar profetul cu proscrişii săi intră în castelul unchiului său Abu-Taleb, unde şezu trei ani încă. Coreischiţii dară un rescript în contra profetului, oprind pe toţi de a avea înţelegere cu el, pînă ce îl va preda lor. Atunci iar i se arătă îngerul Gabriel cu o sută de capete şi o sută de perechi de aripi,

care se întindeau de la răsărit la apus, iar Gabriel în zise: „Dumnezeu te salută și îți vestește prin mine — «O, iubitul meu! O, puterea mea! O, gloria mea! N-am făcut încă nici un profet mai bun decît tine! Pentru ce te-ai umplut de temere și de spaimă?»".

După moartea soției sale și a unchiului său, aflîndu-se pe dealul Al-Acaba, se arătă unor locuitori de la Iatreb și pe mulți îi mulțumi prin vorbele lui. Acestia spuseră celoralți. Doisprezece din acesti noi prozeliți ansarieni, adică ajutători, veniră la Mecca să se închine profetului. Coreischiții persecutară pe ucenicii lui Mahomet. Gabriel iar se arătă profetului și zise lui: „Nu te culca astă noapte în patul tău, unde te culci altă dată". Ali se îmbrăcă cu haina cea verde a profetului și se culcă în patul său; iar profetul, deschizînd o ușă ascunsă, apăru în mijlocul conjuraților și, luînd pulbere în mînă, o aruncă pe capetele lor. Aici începe fuga lor sau *egire* (622). Era vineri: fuga profetului a sînțit această zi, ce încă astăzi este o zi de sărbătoare pentru musulmani. El plecă cu ai săi și pe cale, temîndu-se de vrăjmași, intră în peștera Tur, unde șezură trei zile; cei care îl goneau veniră aici și aflară la gura peșterii două columbe ce făcuseră cuibul lor și o pînză de paiajen care astupa intrarea. „Daca ar fi intrat cineva aici, de curînd, ar fi spart această pînză de paiajen și oule columbelor" — ziseră gonacii. Zicînd astfel, nu intrară și mersără înainte.

Dupa mai multe necazuri, ajunseră la Iatreb, care din acel minut se numi Medina (*medinet*, adică orașul profetului; iar soții lui se numiră *mohagerieni*, adică refugiați). Aici se zidi o geamie, la care profetul lucră însuși. Aici se înfrățiră mohagerienii cu ansarienii. Aici Mohamet se împuternici și ridică steagul. Ieși din Medina cu trei sute treisprezece oameni și șaptezeci cămile. El întîlni pe vrăjmașii săi, se luptară și era să ia fuga, cînd profetul îi îmbărbătă încălecînd pe cal și aruncînd pulbere în coreischiți, zicînd: „Să vi se învălească fața de amețeală!", iar către ai săi: „Loviți din toate puterile voastre!" Vrăjmașii se învinseră. De aici merse la Mecca. Mai tîrziu avu încă o luptă cu coreischiții, în care profetul fu rănit și șaptezeci de ai săi rămaseră pe cîmpul de bătaie. Mai tîrziu bătu seminția nadiriților și supuse cea mai mare parte din semințiile după la Medina, apoi avu război la Medina cu zece mii arabi, dar acesti din

urmă, avînd mulţi şefi, se certară între ei şi fugiră. După toate acestea făcu un tractat de pace cu coreischiţii; bătu pe ebrei la Caibar. Mahomet se mai bătu în contra romanilor, apoi luă Mecca. De atunci începu războiul contra idolatriei; supuse seminţia Honain şi încungiură de două ori pre arabii de la Taief. Mahomet priimi ambasadori de la cele mai multe staturi ale lumei la Medina (631), nouă ani de la anul egirei. El muri după ce domni mai peste toată Arabia.

Dar să lăsăm aici tradiţia şi să vorbim după istorie. Mahomet cunoscuse în călătoriile sale un călugăr grec eretic şi un rabin. Aceşti doi oameni îi cetiră, unul *Evangheliile*, celalt *Pentateucul*. Acestia fură îngerii care îl inspirară. Profetul făcu o comparaţie între aceste două cărţi cu obiceiurile arabilor şi făcu o lege mai bună decît idolatria. Cînd se credea inspirat, dicta secretarilor săi, care scriau pe cîte o foaie de curmal. Aceste foi se adunară, după moartea lui Mahomet, de Abu-Necher şi făcu o carte cu nume de *Coran*, ca *Biblia* ebreilor, ca *Zend-Avesta* perşilor.

Islamul este întemeiat pe două principe fondamentale: nu este alt Dumnezeu decît Dumnezeu şi Mahomet este profetul său. Mahomet declară război idolatriei şi schimbă numai preceptele creştine.

Islamul cunoaşte de profeţi sau trimişi de la Dumnezeu pe Adam, pe Noe, pe Abraham, pe Christos; dar Mahomet este cel din urmă, şi prin urmare cel mai sigur, pentru musulmani. Mahomet este acela ce *Evanghelia* creştină promite să şteargă lacrimile lumei; ei cred că creştinii vor fi osîndiţi, pentru că cred în Iisus ca într-un Dumnezeu, şi ebreii, ce n-au voit să recunoască pe Iisus, încă se vor osîndi în ceialtă viaţă; că Iisus, el însuşi, are să-i pîrască înaintea judecăţei; că Dumnezeu, ce a priimit fiinţa de la sine însuşi, nu semînţează, precum nu este semînţat, şi nu cunoaşte nici un soţ. Dumnezeu, tot după ei, are îngeri pre cari-i trimite în lume profeţi, este puternic, drept, pedepseşte şi recompensă; face să trăiască sufletul după moarte şi învie corpul la sfîrşitul timpurilor. Cînd toţi, după moarte, vor răspunde pentru faptele lor, vor trece toţi pe o punte îngustă, ce va fi peste un abis; cei drepţi vor trece lesne, cei păcătoşi vor cădea după punte în iad, mai sus sau mai jos, după faptele lor. Iadul are şapte alte despărţituri; a şeaptea, cea mai amară, va priimi pe ipocriţi, a şeasea pe idolatri, a cincea pe magi,

a patra pe ebrei, a treia pe creştini, a doua pe apostaţi sau revoluţionari, cea dintîi pe musulmanii cei răi, care numai ei pot să fie iertaţi de păcate. În rai, Mahomet promite credincioşilor săi că vor fi investiţi în aur, că vor locui o grădină desfătătoare ca Yemenul şi plină de mese strălucitoare cu cele mai delicate bucate, vinuri alese şi huriile cu ochi negri, cu faţa albă ca mărgăritarul Orientului.

Ca să poată intra în rai, musulmanul este dator să crează, să se taie împregiur, ca să arate că este aliat cu Dumnezeu, să postească, să se roage şi să dea la săraci. Prin rugăciune, el ajunge la calea jumătate către Dumnezeu, prin post pînă la poarta cerului, prin darea către săraci i se va deschide poarta. Dumnezeu voieşte fiece credincios să se închine de cincizeci ori pe zi; dar profetul a mijlocit către Dumnezeu să se închine numai de cinci ori. Musulmanul se întumă spre Mecca, cînd se închină. Vinerea, ziua fugei profetului, musulmanii se închină la geamie. O dată în viaţă, dacă poate, trebuie să se ducă la Mecca. Acest obicei era încă înainte de Mahomet. Postul se făcea în timpul ramazanului pentru sărbătoarea baieramului. În acest timp, musulmanii, o lună, nu mîncă ziua, nu bea, nu fumă; dar îndată ce apune soarele, se desfătează în tot felul. Săracilor trebuie să dea a zecea parte din averea lor, şi cine dă, să dea în secret; să împrumute fără dobîndă. Mai sunt datori să se spele (vodca); daca nu are apă, cu năsip. Nu sunt liberi să bea vin, nici altă băutură spirtoasă. Acest ordin (după tradiţie) veni din cer profetului, cînd acesta se afla la masă la nadiriţi; jocurile de noroc încă sunt oprite, precum şi carnea de porc, de iepure şi alte dobitoace sugrumate; dar să iartă să aibă mai multe femei, de la patru la cincisprezece. Această credinţă se impuse cu armele. Ca să facă pe om să moară fără părere de rău, priimi dogma predestinaţiei, adică „ceea ce este scris să fie, va fi", aceasta este cauza cea mai însemnată a mărirei arabilor.

După *Coran*, vine *Suna*, altă carte scrisă de alţii, în urma lui Mahomet, unde se vorbeşte de profetul şi de minunele lui. Abu-Berc se făcu calif, dupe Mahomet. El era socru profetului şi părinte Aişei. Ali, ginere-său, ceru să-l moştenească, dar în deşert. Soţia lui muri, şi el (Ali) fu silit să recunoască pe Abu-Berc; cu toate acestea, Ali inventă un schism. Suneţii recunoscură de legitimi pe cei trei califi ce fură înain-

tea lui Ali; pe d-altă parte, siicii au agăogat la islam că, dacă Mahomet este apostol al lui Dumnezeu, Ali încă este vizirul său.

Sub Abu-Berc începu războiul de lege, care ţinu douăzeci şi trei de ani, sub trei califi: Abu-Berc, Omar, Otman. Arabii luară Siria, Palestina, Persia şi Egiptul. Mai tîrziu, războaiele iar începură sub califii omniazi (692); armele arabilor merseră pînă la Marea Neagră, în Spania şi o parte din Franţa. După domnia califilor casei Omniazilor, veni dinastia califilor Abasidi. Către veacul VIII-lea, Abu-Giafer, Almenzar, hotărî scaunul acestei împărăţii la Bagdat, dincolo de Eufrat, în Caldeea. Domnia califilor ţinu şease secoli şi jumătate, apoi lăsă locul turcilor.

CARTEA III

Maroniţii locuiesc între ansarieni şi între druzi în Siria. Pe la anul 600 de la naşterea Domnului locuia pe malurile Orontului un sihastru numit Maron ce, prin purtarea sa, se făcuse iubit populaţiilor din vecinătate. În certele ce începură între cele două biserici, el luă partea occidentalilor. Mulţi împărtăşeau ideile lui. După ce muri, ieşi vorbă că pe mormîntul lui se făceau minuni. Creştinii îi rădicară în Hama o capelă şi un mormînt. Pe la încheierea sutei a VII-a după Christos, un călugăr din schitul Hama, numit Ioan Maronitul, se declară pentru biserica latină. Partizanii împăratului din Bizanţ făceau progrese în Liban contra latinilor. Acesti din urmă trimiseră acolo pe Ioan Maronitul, numindu-l episcop. Acesta uni partizanii săi, îi adună şi se duse cu dînşii în Liban, unde formă o societate neatîrnată, sub raportul stărei civile şi religioase. Locuitorii luară nume de maroniţi. De atunci ei se armară, se organizară şi se luptară contra inamicului comun; ei se făcură stăpîni peste toţi munţii pînă la Ierusalim. Dar, mai în urmă, începură să fie persecutaţi. Şeful lor se ucise prin trădare, le luă zece mii de oameni, oastea ce merse contra lor, sfărămă monastirea Hama şi măcelări pe călugări. După moartea lui Iustinian, maroniţii bătură oastea ce venise în contra lor.

Cu cruciaţii, ei se aliară şi se bătură; perzînd ţinuturile lor, se traseră în Liban. Pe la anul 1215, maroniţii se apropiară mai mult de Roma. În anul 1588, Amurat III trimise în contra lor pe Ibraim-paşa din Cair şi îi supuse la un tribut anual, ce există pînă în zilele de astăzi. Forma guvernului lor este întemeiată pe datine. Naţia se împarte în popoare şi în şeici sau capi. Ei sunt plugari mai toţi, au fiecare cîte

o femeie. Legea talionului este pusă în practică printre ei. Mai toţi sunt armaţi. Numărul oamenilor în stare de a purta arme se urcă la patruzeci mii suflete; pînă astăzi ţara lor este un tărîm de revoluţii.

Sub raportul religiei, ei depind de Roma; au un patriarh ales dintre dînşii. Preoţii lor se însoară, dar trebuie să se însoare cu fete, iar nu cu văduve; după moartea celei dintîi femei, nu mai poate să se însoare. Unii din ei citesc liturgia în limba siriană. Cumenicarea se face cu anaforă, pusă în potir. Regulile monastirilor lor sunt cele făcute de sîntul Antonie.

După maroniţi, un popol care locuieşte această ţară şi merită să se însemne este poporul mutualis. Lîngă ţara druzilor, spre răsărit, locuieşte un popol cu nume de mutualis. El ţine religia musulmană, dar este de partea lui Ali, ca perşii, pe cînd turcii se ţin de partea lui Omar. La anul 36 al egirei, se făcu schismul; de acolo se născu între aceste două partide o ură neîmpăcată, care trăieşte pînă astăzi. Partizanii lui Omar se numesc soniţi; ai lui Ali, giiţi; mutualis înseamnă iar sectatori d-ai lui Ali.

Sectatorii lui Ali îşi mai dau nume de adlie, adică partizani ai dreptăţii. Ei cred că Dumnezeu nu face nimic, decît numai prin principe de dreptate amestecată cu mintea omenească; Dumnezeu nu poate să ordine o credinţă ce nu se poate practica, nici fapte neputincioase, nici să îndatoreze pe oameni la lucruri ce sunt afară din cale; dar poruncind supunerea numai, depărtează cauza răului, iartă rezonemîntul, cere ceea ce este lesne, iar nu ce este greu; nu face răspunzător pe om pentru păcatele altuia, nu pedepseşte o faptă străină, nu află rău în om ceea ce el însuşi a creat şi nu cere să întîmpine ceea ce ursita a decretat asupra lui, căci, după el, ar fi o nedreptate şi o tiranie de care Dumnezeu atotbun nu este în stare să facă. Pe lîngă această doctrină, ei adaogă alte; blestemă pe Omar şi pe Moauia, ca pe nişte rebeli; adoară pe Ali şi pe Hosein ca pe nişte sînţi. Se cred tinaţi dacă se ating de vreun străin; nici nu mănîncă, nici nu beau din vase, din care au mîncat oameni ce nu sunt de secta lor, nici nu şed la masă cu dînşii; se spală începînd de la coate, iar nu de la vîrful degetelor, cum fac turcii.

Druzii sau deruzii sunt un popor mic ce locuieşte Libanul. Ei seamănă foarte mult cu maroniţii, se traseră în Liban din

cauze de certe religioase. Acolo trăiau în anarhie, sub comanda mai mulor șeici. Erau despărțiți în două, în cauzini și în imani; pe la anul 1588, Amurat III supuse pre acesti rebeli, ceea ce schimbă mult constituția lor: în loc de mai mulți șeici, li se dete numai unul; dar acesta concentră puterea lor și îi întări, în loc să-i slăbească. Sub șeful lor, emirul Facar el-Din, druzii se împuterniciră cu totul; bătură pe turci; dar mai la urmă, Amurat IV-lea trimise o mare armie în contra lui Facar el-Din, care îl bătu și îl trimise în Constantinopole, unde fu ucis. Druzii rămaseră sub suzeranitatea Porței otomane; în revoluția lui Ali-Beg și Daher, ei încă jucară o rolă însemnată. De aici istoria lor este un șir de războaie mici și revolte contra Porței.

Ei sunt plugari, cultivă tutunul, bumbacul, grîne etc.; plătesc tribut turcilor; pot să dea pînă la patruzeci de mii oameni armați.

Să venim la religia lor; dar mai înainte să aruncăm o repede privire asupra schismului musulman. Certele dintre Ali, ginerile lui Mahomet, și Moauia, guvernorul Siriei, cauzară schismului. Deosebirea ideilor însă nu era asupra dogmelor, asupra reprezentațiilor profetului musulman. Se zice că adevărata cauză a schismului vine din ura ce femeia profetului, numită Aișa, avea în contra lui Ali. Aceasta, în spirit de răzbunare, rădică asupra lui pe toți capii arabilor și pe Amru din Egipt, pe Moauia din Siria; cel din urmă se proclamă calif în Damasc. Ali îi declară război; dar pieri la Cufa, ucis; fiiul său Hosein îi luă locul; partizanii lui Moauia îl uciseră și pe acesta. De atunci ura între partizanii acestor prinți se făcu mai mare și nu se mai înțeleseră. Din certele religioase să născură o mulțime de idei; unii scoaseră metempsicoza, cele două principe ale binelui și ale răului, învierea peste șase mii de ani, după Zoroastru; fiecine se făcu apostol, apoi șef de sectă. El-Machim, scriitor arab, zice: în anul egirei 386 (996 de la Iisus) se puse calif în Egipt Hachen, care sili pe musulmani să nu mai meargă în pelerinagiu la Mecca. Postul, cele cinci rugăciuni fură oprite și vru să treacă drept Dumnezeu el însuși. Făcuse să suscrie pe un registru pe toți aceia ce vor să-l adoare pe el ca pe un Dumnezeu și află șeasesprezece mii de închinători. Un profet mincinos, Mahomet ben-Ismail, îi vine în ajutor. Acesta propagă că pelerinagiul la Mecca, posturile,

rugăciunea, tăierea împregiur, sărbătorile erau toate de prisos; că era absurdă oprirea de a se mînca carne de porc și de a se bea vin; că nunțile între frați și surori puteau să se facă etc. Cît pentru califul acesta, nu era nici mai mult, nici mai puțin decît un Dumnezeu. Dar acest Dumnezeu se ucise într-o revoltă și profetul său muri încă ucis pe muntele Mocatan, fără să fi prevăzut această întîmplare. Ei muriră, însă ideile lor rămaseră încă: un discipol al acestui profet mincinos le răspîndi în Egipt, în Palestina și pe coastele Siriei pînă la Beirut. Druzii priimiră aceste idei. Religia lor este astăzi întemeiată pe opiniile lui Mahomet ben-Ismail, profetul mincinos. Astfel druzii, cu toate că sunt musulmani, nu au tăierea împregiur, nici nu se roagă, nici nu postesc; nu au sărbători, nici opriri de unele lucruri; beau vin, mănîncă porc și fratele se însoară cu soră-sa. Printre druzi se află o semenție care are datine religioase însemnătoare. Cei ce o formează își dau nume de ocalizi, adică spirituali. Ei au mai multe grade de inițiație în cele sînte; cel mai înalt grad este fecioria. Se cunosc după turbanul alb, simbol de curățenie. Dacă cineva bea în vasele lor și mănîncă din talerul lor, ei sparg aceste blide. Toate faptele lor sunt coperite de mister. Altarele lor sunt singuratece. Acolo se adună adesea în secret cu femeilor lor. Se crede că practică niște țeremonii ce înfățișează un bou sau vițel.

Unii din ei au niște datine religioase ce recheamă metempsicoza; alții adoară soarele, luna, stelele.

Ansarii sau ansarienii sunt încă mai curioși; locuiesc pe lanțul munților de la Latachia pînă la rîul Nar el-Kerbir. Originea lor este puțin cunoscută, dar numele ce poartă se dete, încă în cei dintîi timpi ai lui Mahomet, unor prozeliți. Volney, ce a scris foarte îndelungat despre toate aceste popoare curioase, a găsit în biblioteca orientală documentul următor, pe care îl cităm aici:

„În anul 891 de la Iisus era pe lîngă Cufa, la satul Nasar, un bătrîn pe care postul și rugăciunea, precum și sărăcia îl făcuseră să treacă de sînt. Mai mulți declarîndu-se partizanii lui, el alese între dînșii doisprezece inși, ca să împrăștie doctrina sa. Dar căpitanul locului, îngrijit de această mișcare, închise pe bătrîn. Starea bătrînului atinse inima fetei gărduitorului acei închisori și hotărî să-i dea libertatea. Pe cînd gărduitorul se culcase, beat, fata luă cheile închisorei

de sub perina tatălui său și, după ce liberă pe bătrîn, le puse la locul lor. A doua zi, veghetorul nu mai află pe prins și căzu la mirare cum a putu să scape, cînd nici o urmă despre ieșirea lui nu era. El crezu că bătrînul fu scăpat de vreun înger ceresc și, ca să scape el însuși de pedeapsă, dete de veste că îngerul liberase pe prins. Din parte-i, bătrînul prins spuse tot astfel unde se duse, și de atunci mai mult decît totdeauna începu să propage ideile lui. El scrise o carte în care se citește: « Eu am văzut pe Christos care este vorba lui Dumnezeu, care este Ahmed, fiul lui Mahomet, fiul lui Hanafa, din vița lui Ali, ce este și Gabriel, și mi-au zis: — Tu ești acela care citești, omul ce zice adevărul, cămila ce prezervă pe cei credincioși de mînie; tu ești dobitocul ce poartă greutățile; tu ești spiritul și ești Ioan, fiul lui Zaharia. Mergi și spune oamenilor să se închine de patru ori pe zi, adică de două ori înaintea rădicării soarelui și alte două după ce apune, întorcîndu-și fețele spre Ierusalim și zicînd de trei ori: Doamne totputinte! Doamne preaînalt! Doamne preamare! ... Să nu mai ție decît a doua și a treia sărbătoare; să postească numai două zile pe an; să nu-și mai spele membrii, să nu bea bere, ci vin; să nu mănînce carne de vite carnivore » șcl ...

Mulțimea îl crezu, dar, după cîțiva ani, el se făcu nevăzut."

Locuitorii din acele locuri unde trăia bătrînul sunt ansarienii. Sunt împărțiți în mai multe ramuri sau secte. Printre dînșii sunt semsienii, sau cei ce adoară soarele: calbii ce adoară cînii, și cuadmusienii ce au un cult rușinos. Acești din urmă, ca iezidii, au adunări de noapte cu femei, unde se fac orgii înspăimîntătoare.

Turcomanii sunt un popor păstor ce îmblă pe ici, pe colo, fără să aibă loc hotărît. Ei se trag din popoare tartare sau poate chiar din mesageți, din care se trag turcii. Ei veniră în Siria în timpii califilor. Vorbesc limba turcă. Numărul lor se urcă la treizeci și cinci mii suflete. Religia lor, cea mahometană; dar nu prea îngrijesc de dînsa. Curzi încă se află în Siria. Ei sunt veniți de două sute cincizeci de ani, din țara lor proprie, de pe la Mesopotamia. Sunt păstori și nomazi. Numărul lor este mai mare decît al turcomanilor. Limba lor seamănă oarecum cu cea persană. Sunt dați la prade. Legea lor este cea mahometană. Astfel sunt deose-

bitele populații ce se îngînă în Siria și se arată în Beirut.

Feluritele costume ale acestor popoare ne atraseră mai cu seamă mirarea, însă cel mai curios costum este al femeilor druze. Ele poartă pe cap, sub văl, într-o parte, un corn lung de un cot aproape.

Aici, ochii călătorilor nu mai văd pe strade trecînd femeile învălite cu văluri transparente, prin care se zărește fețe albe și frumoase, cosițe voluptoase împletite cu perle; ochii negri sau albaștri, a căror căutare se varsă asupra străinilor ca niște scîntei; aici femeile sunt învălite în mantile albe; pe cap poartă un văl alb și pe figură un alt văl închis, des, prin care văd, fără să fie văzute. Ai zice, văzîndu-le învălite în mantilele lor albe, niște umbre ieșite din morminte cu giulgiul de moarte și rătăcind în lumea ce nu mai este a lor. Cîte din aceste femei surprinserăm un minut fără văl, văzute prin porțile caselor lor, ne dară să înțelegem că Beirutul are în sînu-i cele mai rari frumuseți. În Siria, ochii femeilor sunt partea ce ele ascund mai cu îngrijire, pe cînd sînul rămîne dezvelit; în Turcia proprie ele învălesc gura, mai cu îngrijire; aceasta se face și în Egipt.

Noi văzurăm în Beirut mulțime de femei fără văl, cele mai multe creștine.

Miss Lia rămase aici, de unde era să se ducă la Ierusalim pe uscat. Părintele ei ne invită să prînzim împreună la o locandă, unde ne arătă părerea lui de rău că nu-i însoțeam în călătoria lor pe uscat.

Tot ce este ciudat și rănește urechile nu se face numai pe la noi. Fiece țară are ale ei. Iată ce ni se întîmplă în portul Beirutului.

Înainte de a se porni vaporul din port, o femeie și un secretar de la un consul din Beirut, însoțit de un cavaz ce purta un baston de argint, veniră la vapor și reclamară, ghiciți ce? Pe vreun refugiat politic? Nu. Vreun bărbat ce-și lasă femeia și fuge în lume? Nu, nu! Ei veneau strigînd din departe să stea vaporul, ca să reclame două cotlete de vițel! Consulul zisese măcelarului arab să-i păstreze două cotlete de vițel; măcelarul, aflînd preț mai bun, le vînduse la vapor. Pentru această lipsă de parolă, consulul se supără și ceru de la cîrmuire să bată pe măcelar, ca să-l învețe să fie de aici înainte gentilom. Pe de altă parte, trimise la vapor pe bucătărița cu cavazul său să reclame cotletele.

Aici rămase dama alepiană, despre care am vorbit mai nainte. Ea se învăli în portul ei graţios şi poetic, ce este al tutulor femeilor din aceste locuri, şi dispăru în mulţime. Fiindcă suntem în vorbă de dame alepiane, vom zice că toate aceste făpturi graţioase sunt însemnate în faţă sau prin alte locuri cu urma unui urcior sau a butonului de la Alep. Iată ce este acest buton: fiece om sau femeie, fără osebire din străini, care a şezut cîtva timp în Alep, capătă pe faţă, pe braţe sau pe sîn, o broboană, cunoscută sub nume de buton din Alep. Acest buton se face bubă, adese rană, dă friguri, durere şi pere, după un an, lăsînd o urmă amară aceluia ce îi va ieşi buba în faţă! Cauza acestui buton nu este bine cunoscută: apa, cerul, vegetalele poate să o producă. Dama alepiană, cîntată de Lamartine, avea urma lui, dar Lamartine nu zice nimica, în poezia lui, despre aceasta. Dar este timp să lăsăm aici damele alepiane şi butonul din Alep.

Între mulţimea pasagerilor ce luarăm de aici, văzurăm cu plăcere o cunoştinţă din Pera... un secretar de ambasadă ce mergea să se facă hagiu!... Era însoţit de soţia sa, o femeie tînără, mică, plină de vioiciune şi de graţie, ca o gazelă sălbatică.

De la Beirut plecarăm drept către Jaffa, unde ajunserăm după şasesprezece oare. Trecurăm, fără să ne mai oprim, pe la Saïd sau vechiul Sidon, Tirul, Acra, Caifa.

Sidonul fuse acel oraş al Feniciei, ale cărui corăbii pătrunseseră cele mai întîi mările necunoscute încă pe acei timpi. Astăzi, după trei mii de ani, este un sat mizerabil. Călătorii ce l-au vizitat spun că au văzut coloane din măreţele lui edificii aruncate pe pămînt. Pe aici Iisus se înturnă către Marea Galileii. Se zice că poziţia este plăcută. El era în vechime împăratul mărilor, pînă cînd Tirul nu-i luă locul.

Tirul merită să ne ocupe cîteva minute. Ce idee mai bună putem da despre vechea lui strălucire, decît aceste strofe ale lui Ezechiel:

„Tir, tu ai zis în tine însuţi: eu sunt cea mai frumoasă printre frumuseţi şi domnesc preste mări!

Catartele corăbiilor tale sunt de lemn din cedrii Libanului; lopeţile tale, din stejarii Bazanului; lîna Egiptului a ţesut vălurile tale, iasomia şi purpura Archipelului dau feţe pavilionului tău. Sidonul îţi dă lopătarii; cîrmacii sunt

învăţaţii şi înţelepţii tăi. Lidianul, persul, libianul sunt în armia ta şi arcul pigmeilor luceşte pe turnurile tale cele prea înalte. Cartagena schimbă cu tine metalurile; Ionia şi Georgia schimbă robii lor; Armenia, cursierii săi. Sirienii vînd în tîrgurile tale stofe şi pietre preţioase; fiii lui Israil şi ai Iudeii vînd mierea, balsamul; Damascul, vinurile alese şi lîna fină. Mai multe insole schimbă cu tine ebenul şi ivoriul. Arabii îţi dau cana aromatică şi ferul cu graţie poleit; alţii, covoarele; iar locuitorii deşertului, berbecii şi mieii lor. Abisinia şi Yemenul te îmbogăţesc cu aurul şi aromele lor; asirianul şi caldeul îţi trimite argintul şi stofele scumpe, şalurile şi mantelele lor.

Lopătarii tăi te-au purtat pe apele adînci; dar vînturile au sfărămat în mijlocul mărei marinarii tăi, oamenii de război ce făceau puterea şi bogăţia ta! Tot va peri în ziua perderei! Cei ce ţineau cîrma o vor părăsi! Cîrmacii vor rămînea pe ţărmuri cu ochii la pămînt. Popolii şi împăraţii vor fi abătuţi şi vor schimba faţa, privind, şi vor pune fruntea în ţărînă şi vor zice unii altora: — Unde se mai află o cetate asemenea Tirului! Şi astăzi este mută în mijlocul apelor!"

Această profeţie s-a împlinit. Strălucirea Tirului nu mai este.

Dar să ne înturnăm la societatea noastră din vapor. O mulţime de sirieni, în costumele lor, ce ne aduceau aminte de căldărarii din Bucureşti, inecaseră salonul elegant al vaporului. Cînd ne chemă la masă, ei se aruncă să ia locurile pe întrecute: se loviră în capete, se certară, se ameninţară cu pumnii. Locurile damelor, precum şi locurile vechilor pasageri, se luară de ei. Comandantul dete ordin să se pună o altă masă pentru noi şi pentru dame. O ursită părtinitoare voi să şez lîngă graţioasa damă, soţia secretarului de ambasadă, şi lîngă un sirian, din a mea nefericire. Aceasta fu cauza să mă scol de la masă nemîncat. Eram ocupat a convorbi cu dama de lîngă mine şi a-i turna apă în pahar. Cînd găsii un minut de răgaz, vrui să mănînc; dar pîne nu aveam: vecinul meu sirian, după ce mîncă partea lui de pîne, luă şi pe a mea; tot astfel făcuse şi cu apa, cu vinul meu. Vrui să strig să mi se dea pîne şi apă; dar frumoasa

mea vecină mă întrebă repede dacă miss Lia era atîta de frumoasă precum se zice. Răspunsul meu aduse alte întrebări; apoi convorbirea noastră se făcu mai interesantă, apoi ... adio mîncare! ... Eram la sfîrşitul mesii. Cînd mă înturnai către pozitivismul vieţuirei, cerui o bucată de plăcintă dulce ... vecina îmi cere apă ... Sirianul luă plăcinta şi o mîncă pentru mine.

— Din ce loc eşti? întrebai pe acest vecin.

— De la Nazaret, răspunse el cu buonomie.

CARTEA IV

O barcă veni să ne ia de la vapor şi să ne ducă la Jaffa. Marea era vînturoasă. Ajunserăm la mal cu mare necaz, căci trebui să trecem printr-o strîmtoare foarte îngustă între două stînci late, ce se rădicau mai pînă în faţa apei, ca să intrăm în micul şi mizerabilul port, bun numai pentru adăpostul corăbiilor. Eram ameninţaţi să ne lovim de o parte sau de ceilaltă a petrelor; dar, după o larmă ce făcură lopătarii, după cîteva saltături ale bărcei şi lovituri cu capul ei de petre, trecurăm, sănătoşi, însă uzi de apă.

Jaffa se află situată pe o înălţime, pe malul Mărei Mediterane, de la treisprezece-paisprezece leghe departe de Ierusalim, între Acra şi Ascalon. Această cetate este vestită în mitologie, în tradiţiile religioase şi în istorie. Pliniu zice că pe timpul său se arăta încă într-o stîncă, aproape de Jaffa, urmele lanţurilor Andromedei, ce fusese legată acolo de Nereide. Sîntul Ieronim încă mărturiseşte că a văzut această stîncă. De aici s-a îmbarcat profetul Iona care, înecîndu-se, şezu trei zile în pîntecele unei balene. Grecii o numesc Iope; numele ei de astăzi îi vine de la arabi.

În vechime, Jaffa era singurul port al ebreilor. Sub principii Macabei, fu luată cu asalt de la sirieni. Cestiu, general roman, încă o luă, o arse şi trecu sub sabie opt mii locuitori ebrei. Mai tîrziu Vespasian o bătu, o luă şi o arse din nou; apoi făcu în locu-i cu castel, în care lăsă o garnizoană romană. Sub Constantin cel Mare se afla aici o mitropolie creştină care ţinu pînă pe timpul cruciaţilor. Balduin III fortifică această cetate; dar în anul 1188 se luă de Saladin. De atunci Jaffa începu a se ruina şi către al XVII-lea secol era numai un castel dărîmat şi nişte colibe de pescari. Ceta-

tea de astăzi începu a se forma de o sută douăzeci de ani numai. Noua cetate suferi în urmă din partea mamelucilor egipteni, carii măcelăriră pe arabi. Sub Napoleon cel Mare încă se luă cu asalt de către francezi.

Noi cităm aici cîteva rînduri de d. S. Munc asupra acestei vestite încungiurări:

„În cele întăi zile ale lui februarie, anul 1799, armia franceză, compusă din diviziile lui Kléber, Régnier, Lannes, Bon şi Murat, în număr de treisprezece mii oameni, plecă spre Al-Aris. Ea ajunse aici pe la 17 februarie. Garnizoana, compusă de o mie trei sute oameni, se predete, după o scurtă apărare... Buonaparte luă cu aceeaşi înlesnire Gaza, de unde armia se îndreptă către Jaffa. Această cetate, care avea o garnizoană numeroasă, dete, cea dintăi, exemplu de vie apărare, ce ţinu două zile. Atacată la 4 martie, se apără pînă la 6 ale acelii luni, cînd se luă cu asalt şi se dete voie soldaţilor să prade în timp de treizeci oare. Buonaparte trimise adiotanţii săi Beauharniş şi Croisier să astîmpere furia soldaţilor. Acesti doi ofiţeri priimiră cererile de pace a patru mii soldaţi albanezi carii, retraşi în nişte mari ziduri, strigară din ferestre că ei se predau, dacă îi vor lăsa să trăiască; iar altfel, se vor bate pînă la cel din urmă. Buonaparte nu ştia ce să facă cu ei, cînd se aduseră în tabără ca robi: să-i trimiţă în Egipt, nu putea, căci nu avea destui oameni să-i conducă; nu putea nici să-i libere, de frică să nu se ducă la Acra, unde se afla paşa. După trei zile de deliberaţii, se dete ordin să-i ucidă pe toţi."

D. de Bourienne, în memorandele sale, t. II, p. 226, zice despre această scenă, la care se afla faţă: „Mai mulţi din acesti nefericiţi scăpară înotînd pînă la nişte petre, unde gloanţele nu puteau să-i ajungă. Atunci soldaţii noştri lăsau puştele pe nisip şi, ca să-i facă a se înturna, le făceau nişte semne de împăciuire, după datina egiptenilor. Albanezii se înturnau atunci, dar îndată ce se apropiau, îi ucideau şi se înecau în apă..."

În Jaffa, soldaţii lui Napoleon căpătară seminţa de ciumă.

Populaţia Jaffei poate să se urce la zece mii suflete. Cei mai mulţi locuitori sunt arabi musulmani. Sunt alţii de ritul catolic şi de ritul oriental. Mai sunt greci ouraţi, ebrei, armeni şi europei. Căile cetăţei sunt strimte şi cele mai multe for-

mate din scări de peatră, din pricina neregularităţei tărîmului. Casele sunt toate de peatră şi seamănă cu nişte mari închisori; nici o artă, nici un gust nu le caracterizează. Comerţul principal al Jaffei stă în fructe. Locuitorii se ţin mai mult cu banii ce lasă aici pelerinii sau închinătorii creştini.

Pe malul mărei, aproape de schele, se află trei monastiri, una a grecilor, una a catolicilor şi alta a armenilor. Monastirea catolicilor se află pusă între celelalte două; aceasta a făcut pe călugării latini să zică că Iisus era între doi tîlhari răstignit şi că cel din dreapta s-a mîntuit (schitul grecilor cade la stînga lui).

Aceste schituri sunt totdodată ospătării pentru închinătorii ce trec pe aici la Ierusalim; însă ospitalitatea să plăteşte mai scump decît la o locantă.

Erăm hotărîţi să tragem la schitul latinilor, unde se priimesc călători de toate ritele şi unde, după cum ni se spusese, era să fim foarte bine trataţi; dar voirăm a cunoaşte un local despre care nici un călător n-a scris şi a vedea totdodată cum priimesc grecii pe românii care au înzestrat aceste monastiri cu venituri atît de mari. Astfel urmarăm acestei dorinţi.

Schitul grecilor este o grămadă mare de peatră zidită fără artă, fără gust, fără nici o ţintă, cu curţi multe şi mari; galerii, teraţe şi bolţi. Ni se păru că intram într-o închisoare. Intrarăm într-o curte, suirăm o scară, trecurăm printr-o galerie, mai urcarăm două scări, pînă ajunserăm la un loc hotărît. Toate curţile, galeriile, scările, teraţele erau încărcate de oameni, femei, copii, închinători de ritul nostru, din care cea mai mare parte se compunea de greci de la Cipru. Mi se păru că văd o laie de ţigani în călătorie.

Un şerb al schitului ne duse îndată la egumenul monastirei. Acest călugăr era culcat în pat, fiind bolnav de mulţi ani de gută, sau durere ce vine la încheieturile oaselor şi cade mai ales la picioare. Această boală bîntuie mai pe toţi călugării din aceste locuri, din cauza umezelei petrelor. Părintele Ştefan, egumenul acestii monastiri, era un om de la şaizeci-şaizeci şi cinci de ani; o faţă palidă şi vestedă de ani şi de suferinţe; dar căutătura-i vie şi inteligentă îi rămăsese încă.

La egumenul se aflau mai mulţi greci şi arabi de ritul nostru, veniţi în vizită. Acesti oameni ne întrebară de noutăţi. Noi le spuserăm că a murit împăratul Nicolae. Trăsnetul de ar fi picat aici, nu ar fi produs efectul ce produse această veste! Unii din ei nu voiră să ne crează; ba încă unul ne întrebă dacă am cetit această veste în gazetele franceze. Fiindcă răspunsul lui era cum îl vedeţi, rîserăm şi noi. Părintele Ştefan, ce avea experienţa lumei, le tăie vorba, zicînd:

— Se poate foarte bine, căci împăratul era om, şi omul este trecător ca floarea cîmpului.

Un arab nu voi să înţeleagă această maximă consolătoare şi în durerea lui striga ca un turbat:

— Are să ne taie musulmanii!

O lună după aceasta am întîlnit pe acel om cu capul tot pe umere şi cred că nici astăzi nu i l-a tăiat încă nimeni, afară dacă nu l-a ucis vreun om.

După ce ne dete dulceaţă şi cafele, părintele Ştefan ordonă să ne ducă într-o cameră ce se păstra pentru persoane *simandicoase*, după cum se exprima egumenul. Camera ce ni se deschise, cu tot numele de simandicoasă, nu avea nici geamuri la ferestre, nici aşternut în paturi; dar era peste tot o mare de pulbere în care înotau, în toată fericirea lor, milioane de purici călugăreşti.

În casa unde se află o pisică nu se află şoarici. Astfel şi acolo, unde şeade o femeie, nu sunt purici. Nu cred să vie de aici vorba: „Cu o femeie nu faci purici!" dar femeia, în privinţa puricilor, este ca pisica în privinţa şoarecilor. Locurile locuite numai de bărbaţi sunt vestite pentru aceste insecte; astfel sunt cazarmele şi monastirile, de unde şi vine vorba: „purici călugăreşti". Noi, ca nişte călători înţelepţi, nu luarăm în seamă această puricărie, apoi vederea desfătătoare ce avea pe mare camera noastră ne făcu să uităm toate suferinţele.

Aici aflarăm, adăpostit, un călugăr din Moldova, anume Iona, altădată Ilidor. El venise să se închine la Sîntul Mormînt şi rămăsese pe aici, neaflînd mijloace a se reîntourna în patria lui. Îndată ce auzi că au sosit trei români, bătrînul Iona veni să ne vază.

Suntem recunoscători acestui călugăr rătăcit, fiindcă în tot timpul şederei noastre într-aceste ziduri triste, el ne desfătă prin muzică: juca de minune cu flautul doine mol-

dovene. Ei ştiu mijlocul să scoaţă din ochii noştri uscaţi de străinătate o lacrimă de dor pentru ţara noastră părăsită, dar niciodată uitată.

Îndată se puse o masă pentru noi. Eram în postul Paştelui. Prin urmare fasolea era primadona bucatelor. La masă văzurăm mai mulţi oameni ce ne serveau, decît feluri de bucate pe masă.

În acest schit vizitarăm biserica cea nouă, a cării arhitect se vede că a fost părintele Ştefan, sau că este un plan acolo, după care se zidesc toate bisericile lor; căci cîte am văzut, seamănă unele cu altele. Înuntrul bisericei sunt două rînduri de coloane măreţe; dar îndată ce le atingi cu mîna, vezi că sunt de lemn scobit, tencuite, ca să imite coloanele de marmură.

Cele mai frumoase icoane şi daruri ale bisericei vin de la ruşi.

Într-un loc, unde astăzi se află băile, se crede că a fost în vechime biserica Sîntul Petru, zidită pe tărîmul casei lui Simon curelarul. Aici principele apostolilor a avut o vedenie în care i s-a zis: „Scoală-te! Ucide şi mănîncă!"

A doua zi de dimineaţă merserăm să ne luăm bună ziua de la părintele Ştefan. El citea pe Agatangel, profetul după Iisus, şi ale cărui profeţii nu s-au împlinit încă. Această carte scrisă sau tipărită ori de vreun Pralea grecesc, sau de propaganda politică joacă o mare rolă printre oamenii ignorenţi şi simpli după aici. Noi voirăm să lăsăm ceva aici, după cum este şartul, dar părintele Ştefan se împotrivi tare la aceasta. Darăm banii, ca să ne *pomenească* la biserică.

Aici toţi ne luară de ruşi, căci pentru acesti oameni jumătate sălbatici, românii şi ruşii sunt una. Unii se aruncau să ne sărute mînile; alţii ne ziceau încet: „Să trăiască Nicolae!" În deşert le spuneam că se înşală; ei nu voiră să înţeleagă. Astfel furăm siliţi a ne apăra cu biciul.

Plecarăm de la schit pe la amiazăzi.

La poartea cetăţei pe unde era să ieşim, aflarăm vreo trei sute de oameni, femei, copii din mai multe naţii, cu un număr mai tot atît de mare de cai, cămile, măgari şi mule (catîri). Aşteptau să se deschidă poarta, să iasă. Partarul era dus să mănînce. După treizeci de minute de aşteptare, acest sînt Petru al Jaffei sosi cu faţa veselă şi mulţămită, ce ne spunea de departe că a prînzit de minune. De cealaltă

parte a porței, pe dinafară se aflau, așteptînd ca noi, mai tot atîți oameni, să între în cetate. Cînd se deschise poarta, ne aflarăm în fața celor ce voiau să între, ca două armii ce au să se lupte. Pedestrimea lor, strîngîndu-și aripele, se aruncă asupra-ne cu furie. Noi încă nu perdurăm tîmpul și pornirăm către ei. Femeile și copiii strigau, cavaleria inamică sosi, vru să ne învălească; din norocire, măgarii nu voiră să se supuie; ei întîlniră pe ai noștri și se opriră să se sărute. Aceasta opri și caii, și cămilele. După o luptă lungă, ieșirăm de sub poartă. Ei avură o mulțime de perderi; iar noi, un paner cu portocale vărsat.

Cînd mă văzui afară din cetate, căpătai din nou bucuria inimii, ce perdusem într-aceste morminte locuite de ființe viețuitoare. O vedere fermecătoare ne răpi: ne aflarăm în mijlocul grădinilor ce încungiură Jaffa, despre uscat. Aceste grădini sunt de arbori portocali, lămîi, chitri și alții, ce în țările noastre abia sunt cunoscuți în florăriile oamenilor de gust. Calea ce duce la Ramla, în timp de o oară și jumătate, trece șerpuind printre aceste nenumărate grădini și formează niște alee răpitoare, perdute între două baricade dese și verzi de arbori de cactus. Ochii se încîntă neîncetat la vederea portocalilor, unii înfloriți, alții încărcați de nenumărate fructe de aur. La o mare depărtare de aceste grădini, aerul este bălsămit de profumul florilor lor.

Calea aceasta ne scoase în valea numită în vechime Valea Caronului și a cării frumusețe era vestită în lume. Pînă la Ramla nu văzurăm nimic însemnător. Mulțimea călătorilor europieni vorbesc de o dumbravă de măslini sădită de cruciați și care s-a împrospătat pînă astăzi, precum și de o citernă făcută din ordinul lui Constantin. Văzurăm această dumbravă; sunt cîțiva măslini rari și pulberați, ce seamănă bolnavi de oftică. Citerna încă nu merită a o descrie.

De la Jaffa spre Egipt, în lungul malului mărei, se află niște vechi cetăți destul de însemnate altădată, ca să nu vorbim în treacăt. Întîi este Aszdod. Pe timpul lui Salomon, această cetate era sub ebrei. Mai tîrziu, filistenii o luară înapoi, dar Usia, reluîndu-o, surpă fortificațiile ei. După Herodot (Cartea II, cap. 157), Psametic, regele al Egiptului, o încongiură în timp de 29 ani și, după ce o luă, o surpă cu totul. Iuda macabeu fărîmă, mai tîrziu, altarele ei idolatre. Frații acestuia, bătînd pe Apoloniu, general sirian, o arseră

împreună cu templul lui Dagon. Generalul roman Gabiniu o rezidi. Astăzi este un sat în mizerie, vestit numai prin mulțimea scorpiilor sale.

Mai departe, pe malul mărei, se văd ruinele cetăței Ascalon. Vechii săi locuitori erau închinători de idoli. Semenția lui Iuda luă cetatea, dar pică iar în puterea filistenilor pînă în timpul principilor Macabei. Aici s-a născut vestita regină Semiramis. Muma ei era adorată aici sub forma unui pește; se zice că această femeie rușinîndu-se, căci avusese relații cu un june sirian, al căror rod a fost Semiramis, se aruncase într-un lac aproape de Ascalon, după ce a ucis pe amantul ei (Diodor din Sicilia). Templul ei (Herodot) s-a despoiat de către sciții ce locuiau părțile de la nord ale Mărei Negre și făcură o invazie în aceste locuri. Sub arabi, Ascalon se numea Arus el-Șam sau mireasa Siriei.

Ascalon suferi mult pe timpul cruciaților. La anul 1191 se surpă cu totul de musulmani și de creștini. Astăzi este căzut în ruine. Comitele de Forbin, în călătoria sa pitorescă, zice așa.

„Această cetate, care nu mai are astăzi nici un locuitor, este așezată pe o coastă întinsă, ce face un semicerc. Despre uscat, suișul este lesnicios; iar despre mare, greu este coborîșul care, aici, face coarda unui arc de săgeată. Zidurile, porțile stau încă în picioare: turnul pare că așteaptă să vie sentinela veghetoare; stradele te duc pe piețele cetății, și gazela sălbatică se urcă pe scările palaturilor; echo al bisericilor întoarce numai strigătul șacalului: turme întregi de aceste lighioane se adună pe piețele publice și astăzi sunt singurii stăpîni ai acestei cetăți. Arabii de astăzi, ce o numesc Dgerah, pătrunși de adînca ei tristețe, cred că aici este locașul spiritelor rele și asigură că, noaptea, această cetate se ilumină; că se aud zgomotele unor glasuri nenumărate, nechezări de cai, loviri de arme și gălăgia luptelor. Nu departe de aceste monumente gotice se află marele fărămături ale templului Venerei. Patruzeci de coloane de granit roșu, foarte înalte, capitole, frize de marmură frumoasă se înalță mai pe sus de o boltă adîncă și întredeschisă; un puț coboară înuntrurile pămîntului. Smochinii, curmalii, sicomorii înveselesc, pe ici pe colo, această întinsă cotropire . . . Ce contrast pitoresc și filosofic este acela al ruinelor grece ce dispută eleganța cu ogivul și coloanele împletite care spri-

jină bolta unui altar al fecioarei! Această capelă predomnește asupra țărmului. Adesea călătorii de mare, în mijlocul peririi acestor coaste furtunoase, au invocat acest altar. Pe azurul bolței se citește încă aceste vorbe în caracter gotic: *Stella matutina, advocata navigantium, ora pro nobis*".

La cinci leghe departe de Ascalon este Gaza, cea din urmă cetate despre Egipt. Cartea judecătorilor spune că aici Samson răsturnă templul și muri cu filistenii ce se aflau acolo.

Gaza se luă de semenția lui Iuda și se dete înapoi filistenilor. În marșul său în Egipt, Alexandru cel Mare o luă cu asalt, după cinci luni de incongiurare. Ionatan Macabeau o luă în urmă și arse o parte dintr-însa. Regele ebreilor, Alexandru Ioanne, o fărămă; dar se rezidi de Gabinius romanul. Musulmanii puseră mîna pe dînsa pe la 634. Sub Baudouin III se rezidi de cruciați. La 1152 se dete templierilor, iar Saladin pe la anul 1187 o luă înapoi. Volney zice că Gaza se compune de trei sate, din care unul, sub nume de castel, este așezat între celealte două, pe o movilă. Clima aici se schimbă; roua cade ca pe malurile Nilului. Pe ici, pe colo se văd încă bucăți de marmură, care dovedesc că aici fuse altădată locașul luxului. Pămîntul este negru și roditor ca al Egiptului, în vecinătăți. Grădinele ei sunt udate de niște rîulețe și produc portocali, rodii, curmali, de la natură mai mult. Industria a două mii locuitori, ce se află încă aici, stă în fabricația bumbacului.

După o cale de trei ore de la Jaffa, ajunserăm la Ramla. Pînă a nu intra încă în cetate avurăm timpul să privim toate grădinele ce incongioară cetatea. Pe calea Jaffei vizitarăm turnul celor patruzeci martiri; curtea care îl împresoară este largă. Aici se află mai multe rînduri de chilii ruinate și o mare citernă suterană. Turnul este situat spre occident. Acest edificiu ce stă încă în picioare, se zice că s-a zidit în timpul cruciaților; după alții, ar fi zidit de împărăteasa Elena. Noi văzurăm asupra porții prin care intri într-însul o inscripție arabă. Din vîrful lui, vederea văiei Saropului, a mărei în depărtare ne fermecă ochii.

Prin toate petrele, precum și prin arborii de maslini din aceste locuri văzurăm o mulțime de gușteri cu o formă nouă pentru noi și de o mărime necunoscută. Moise (*Levit.* c. 2, v. 29 și 30) vorbește despre opt feluri de reptile în Palestina.

Din aceste, şease sunt din familia guşterilor. Cît despre şerpi, aici nu se află din cei veninaţi (Seetzen).

Acesti mari guşteri seamănă cu crocodilii. Ei nu fac rău, şi oamenii îi lasă în pace. Unul din acesti guşteri îmi intră în sîn într-o zi şi ieşi pe mînica cămăşii, aflîndu-mă rezemat la umbra unui maslin; el nu mă pişcă.

Pînă a nu merge mai departe, este de trebuinţă să dăm o repede idee despre istoria Palestinei.

Palestina face parte astăzi din Siria şi din paşalîcul Acrei şi al Damascului. Se întinde între 31—33 grade de lat. n. şi între 32 şi 35 de lung. E pe o întindere de o mie trei sute leghe pătrate.

Altădată era locuită de israeliţi. Ebreii o numeau Palehst. În vechime îi zicea încă Canaan, nume ce se crede că-i vine de la Cam, fiul lui Abraham. De la venirea ebreilor, ea se mai numi ţara lui Israel. După exilul Babilonului se numi ţara lui Iuda, de unde îşi luă nume de Iudeea, apoi ţara sîntă, pămîntul făgăduinţei etc.

Ea se întindea (după *Cartea facerei*) pe coasta Mărei Mediterane de la Sidon pînă la Gaza, şi pînă la Iordan şi Marea Moartă, despre uscat. Cu toate acestea, puterea ebreilor se ducea dincolo de Iordan şi Marea Moartă şi o parte, sub Salomon, pînă la Palmira.

Cei mai vechi locuitori cunoscuţi ai Palestinei au fost rafaimii (uriaşii), ca se subîmpărţeau în deosebite ramuri cu mai multe numiri.

Popolul cananean venise în Palestina înainte de Abraham. Acest neam, împărţit în unsprezece semenţii, cu felurite numiri, se aşezase pe ruinele neamului efraimeso. Cananeenii zidiră cei întîi Sidonul, Acra şi alte cetăţi, afară din Palestina proprie. În această ţară se aşezară cananeenii, ce purtau numirile de hegiţi, iebusisti, carii locuiau în Salem (Ierusalim), emoriţi, girgasiţi şi heviţi. Se mai vorbeşte de două ramuri ale acestui neam: cananiţii şi feriziţii. Toate aceste popoare se supuseră de ebrei şi cei mai mulţi din neamul cananeenilor fură ucişi de isreeliţi în războaiele lor cele lungi ce avură; alţii emigrară în ţări străine; alţii iar rămaseră în Palestina. Pînă la înturnarea ebreilor din exilul Babilonului încă se vorbeşte de cananeeni. Înainte de venirea ebreilor în aceste locuri (o mie opt sute ani înainte de Iisus) veniseră filistenii de la insula Critului şi se aşe-

zaseră pe malul mării de la Jaffa pînă la Gaza, unde au fost întemeiat cinci principate. Luptele dintre ebrei și filisteni sunt scrise în *Biblie*.

Acuma, cîteva rînduri încă despre ebrei. Abraham, dintr-o familie din Caldeea, veni și se așeză în țara Canaan. Familia lui crescu și se duse în Egipt. Acolo, toți cîți purceseră din acest neam se înmulțiră cu timpul și formară un popor mare. Moise se puse în fruntea lui, îl scoase din Egipt și, străbătînd cu el deșerturile, ajunse în Palestina. Moise moare, după ce dă legi. Iosue, următorul lui Moise, cîștigă prin arme o mare parte din Palestina. Alți următori ai acestora urmară să cucerească instituțiile, doctrina, religia lui Moise! Se apropie de a lor cădere; anarhia amenință statul ebreilor. Un levit, Samoil, face să înainteze doctrina mozaică, dar nu poate să aducă poporul la principiul curat teocratic. Samoil alege dar rege pe Saul. Acesta bate pe filisteni. Saul însă nu poate să mulțumească pe Samuil. Acest din urmă pune ochii pe David. De atunci Saul cade la melancolie și se ucide în război. David se luptă cu succes și se face rege. Sub David, statul ebreu se face mare și tare. Salomon vine după David la tron; dar Salomon cade în amorul luxului și al femeilor, două vițiuri ce aduseră idolatria, care aduse schismul; și schismul, slăbiciunea. Sub Rehoboam, următorul lui Salomon, zece semenții aleg alt rege în parte. Semenția Iuda și Beniamin rămîn sub moștenitorii lui David. Statul celor zece semenții se depărtează de credința lui Moise. Aceste două state slăbiră prin lupte între ele în timp de doi secoli și jumătate. Statul celor zece semenții căzu sub asirieni, al lui Iuda ținu încă legile și doctrina lui Moise și se reîntemeiază de Ezechias. Asirienii nu-l pot supune. După moartea lui Ezechias, următorii lui favorară idolatria, dar învinși de caldeeni se iau în robie la Babilon. Acest stat a trăit o sută treizeci de ani mai mult decît acela al lui Israel.

Perșii aduseră înapoi pe ebreii exilați, după ce luară țara caldeenilor.

Sub Alexandru cel Mare, ebreii suferiră înrîurirea grecilor. Mai tîrziu, la chemarea unei familii de preot (principii Macabei), ebreii scuturară jugul. Domnia Macabeilor este glorioasă, însemnată prin eroismul și patriotismul ebreilor. Iuda Macabeu puse însă Paletina sub protecția romanilor.

Ca toate protecţiile, protecţia romană se schimbă în stăpînire. După răscularea ebreilor, romanii surpară Ierusalimul şi măcelăriră mii de ebrei.

Cu toate acestea, sub romani, ebreii formără o societate religioasă civilă, erau guvernaţi de naşii sau patriarhi ai lor; aveau sinagoge şi şcoli şi ţineau sărbătorile lor în public.

De la Constantin, cristianismul luă mai mare întindere în această ţară. Ebreii se munciră, se arseră vii de către creştini, pe atunci fanatici şi barbari. Din acel timp încep pelerinagiurile la Ierusalim.

În VII secol, regele Persiei, Cosroe III, trimise în Palestina armie. Perşii, uniţi cu ebreii, luară mai multe cetăţi şi mulţi creştini uciseră. Dar Heracliu bătu pe perşi şi scăpă ţara.

Pe atunci islamismul rădicase stindardul său. Omar sosi cu oştile sele în Palestina, luă Ierusalimul; dar fu mărinimos cu creştinii: le dete dreptul să aibă bisericele lor. Pe la 638 toată Palestina intră în marea împărăţie a arabilor. De mult timp plîngerile creştinilor răsunau în toată Europa în contra musulmanilor. Regii Europei, temîndu-se de mărimea împărăţiei arabe, se folosiră de fanatismul popoarelor, ca să le scoale, sub pretext religios, în contra arabilor. Alexandru Comnen trimise la papa ambasadori să ceară ajutor. La consiliul din Clermont, papa Urban II şi Pierre l'Ermite înflăcărară adunarea. Mulţime de creştini se hotărîră să meargă să moară pentru lege. Cel ce ar fi murit în luptă era mîntuit de toate păcatele. Aceşti războinici, numiţi cruciaţi, puseră la cap o stofă roşie, în formă de cruce. Dar fiindcă istoria războaielor îndelungate de cruciaţi nu intră aici, ne vom mărgini a zice numai că Palestina căzu în puterea creştinilor, carii fură mai răi decît păgînii. Ei făcură aici împărăţia Ierusalimului. Dupe alte noi vărsări de şinge, căzu în puterea musulmanilor. Pe la 1517 Palestina se luă de turci sub Selim I, după ce trecu mai întîi prin mîna sultanilor Siriei. Pe la al XVIII secol, fu prada mamelucilor. La 1799 căzu sub francezi. La 1832 o luă Ibrahim, fiul lui Mohamet Ali; dar o dete înapoi Porţei otomane, în puterea intervenţiei staturilor celor mari din Europa.

CARTEA V

Abul Fed, geograf arab, zice că cetatea Ramla s-a zidit de califul Soliman, fiul lui Abd al-Melec, pe la 716 după Iisus. Alţii pretind din contra.

Ramla este mică şi nu are nici o frumuseţe. Poate să aibă pînă la trei mii locuitori, din care cei mai mulţi sunt arabi musulmani. Sunt cîteva familii catolice şi grece, precum şi cîţiva ebrei, armeni şi franci.

Traserăm la monastirea grecilor, care aici, ca cea de la Jaffa, ospătează pe pelerini şi este zidită în forma unei mari închisori. Abia ne urcarăm pe scări şi văzurăm în capul scărei de sus figura rîzîndă a călugărului Iona Moldoveanul, umbra lui Macbeth, ce ne urma pretutindeni. El se făcuse nevăzut la Jaffa: ne ieşise înainte, să ne facă surpriză. Călugărul Iona ne conduse la egumenul acestui schit. Ne prinse mirare să aflăm în el un adevărat gentilman! El ne primi cu o politeţă şi cu o manieră atît de plăcute, încît nu puturăm crede deocamdată că acesta era egumenul, ci vreo fiinţă misterioasă. Părintele Grigórie locuise mulţi ani în Moldova, acolo fusese în relaţie cu oameni binecrescuţi şi delicaţi. Acesta era neapărat motivul pentru care se deosebea atît de mult de ceialţi călugări, însă aceasta nu ar fi fost destul, dacă şi natura nu i-ar fi fost părtinitoare totdodată.

A doua zi pornirăm pentru cîteva oare la Lida, un burg în vecinătate. Părintele Grigorie ne dete pe nepotul său George, să ne conducă. Peste o jumătate de oară eram acolo.

Lida fu zidită de un moştenitor al lui Beniamin. Sub domnia sirienilor, făcea parte din Samaria. Cestiu, general

roman, o surpă. Mai tîrziu să rădică din nou sub numele de Diopolis. În secolul al IV după Iisus, Lida fu scaunul unei mitropolii, ce se numea Sîntul George.

La marginea acestui burg, spre sud, văzurăm ruinele unei biserici, numită St. George şi zidită, după cum se vede, de împăratul Iustinian. Dară lucru de mirare! În mijlocul acestor ruine, văzurăm încă o dată chipul călugărului Iona.

— Iar umbra lui Macbeth! strigă unul din soţii mei!

Partea bisericei despre răsărit stă încă în picioare. Spre sud-vest se văd nişte coloane împletite, cu capitole de marmură albă, graţios săpată. Mai presus de capitole, se rădică arcuri ogive. Arhitectura ei este veche şi gotică, căci această biserică, după zisa vestitului călător Pockoche, se zidi din nou de Richard Coeur de Lion. În fundul bisericei se vede încă peatra ce forma masa altarului. Locuitorii de la Lida cred că această masă de peatră a fost mormîntul st. George care, se zice, că aici a fost martirizat. Arabii musulmani aruncă aici necurăţeniile cetăţei, împinşi de ura fanatismului ignorent. La cîţiva paşi de la biserică, aflarăm o citernă părăsită, şi mai nainte o coloană de granit îngropată în pămînt.

Creştinii au cerut să se zidească această biserică, dar arabii se împotrivesc. Astfel ne spuseră grecii; dar adevăratul este altfel. Cu bani ajunge să capete voie de la musulmani spre a zici orice biserică, gelozia ce este între greci şi latini opreşte aceste zidiri. Grecii vor să o zidească ei şi să o facă proprietatea lor: latinii vor să facă asemenea, şi se împiedică unii de alţii cu intrigi. Aceasta se întîmplă şi cu o dregere ce este să se facă la biserica St. Mormînt.

De aici merserăm să vizităm şcoala grecilor din Lida, însoţiţi de vro sută de cetăţeni curioşi.

Mai toţi băieţii din această şcoală erau cu ochii roşii şi umflaţi, alţi stricaţi, se înţelege nu din multă învăţătură, ci este în această ţară, pe partea coastelor mărei, o epidemie care strică ochii locuitorilor, precum este şi în Egipt.

În această şcoală, copiii arabilor învaţă limba arabă şi cea greacă. Catehismul şi puţină aritmetică se predă aici. Şcoala este ţinută cu cheltuiala monastirei grece de la Ramla.

După tradiţie, în această cetate, sîntul Petru ar fi vindecat pe Eneas de lepră.

De aici ne înturnarăm la Ramla. Eram în luna lui martie. Dar aici clima nu este ca în țările noastre: soarele ardea ca în luna lui iuliu pe malul Dunărei. Puturăm, însă, prin ocoluri, să ne scăpăm de razele lui, pășind pe la umbra arborilor de cactus.

A doua zi plecarăm la Ierusalim foarte de dimineață. Părintele Grigorie, după ce ne dete merinde de tot felul, neștiind ce să ne mai facă ca să ne mulțumească, ne dete cavazul turc al monastirei, ca să ne petreacă pe cale pînă la Ierusalim.

După două oare de călătorie intrarăm printre cele dintîi valuri ale munților Iudeei. Acest munte se întinde pînă la marginele despre miazăzi ale Palestinei. Spre vest este mărginit cu Marea Moartă. Înainte de venirea ebreilor se chemau munții Amoriți. Cel mai însemnat vîrf al acestor munți este acela ce se numește Carantania, ce se află spre podul Luncei lui Ieriho; numele îi vine de la postul de patruzeci zile al lui Iisus în acest loc. Pe unul din vîrfurile celor întîi picioare ale acestor munți văzurăm satul Latrun, unde se zice că a locuit unul din cei doi tîlhari răstigniți pe cruce odată cu Iisus.

Nu departe de aici se mai zice că a fost anticele cetăți Adulan și Timna, care înfloreau pe timpul patriarhului Iacob, cum și fortereța Modein, unde a locuit preotul Matatia, părintele Macabeilor.

Pe cale întîlnirăm o turmă grațioasă de gazele sălbatice. La vederea noastră, ele se răspîndiră în toate părțile. Palestina este plină de aceste gentile căprițe. Ele erau încă în timpul lui Salomon, căci acesta, în proverbii săi, vorbește de gazele. Iepurii încă sunt numeroși. Moise nu da voie ebreilor să mănînce carne de iepure (*Biblia*, *Levit*, 11, 1, *Deuteronom*, 14—7). Aici se afla asemenea și cerbi, și vulpi, dar în mică cîtățime. Lei erau altădată, dar astăzi nu mai sunt; urși încă se află. Ehrenberg zice că a ucis unul. Mistreții sunt așa de feroși ca în țările noastre. În părțile sălbatice ale Palestinei se găsesc hiene și pantere. Lupul este foarte rar. Însă nici un animal nu se află în așa mare număr ca șacalul, ce este un fel de cîne sălbatic. Șacalii, după Volney, locuiesc cu turmele în apropiere de sate și mănîncă eșurile. Nu atacă niciodată pe oameni și nu se aud decît

prin ţipetele lor, ce sunt foarte triste şi adeseori ţin cîte un pătrar de oară.

Noi făcînd o leghe de cale, intrarăm printre munţi. Nişte stînci arse de soare şi presărate de o pulbere albă şi văroasă se rădicau în toate părţile. Calea pe aici era atît de grea, încît caii nostri abia putură să se ţină pe picioare. Ici şi colo văzurăm cîte o adunătură de maslini perduţi prin îndoiturile munţilor. Păduri nu întîlnirăm nicăiri încă. Cu toate aceste, în oărţile vechi se vorbeşte mult de păduri de maslini în Palestina (Plin., cart. 16, cap. 44, cart. 27—28, Seidlitz, *Deut.* 33—24, Ezechiel, 27—17).

Pliniu zice că măslinul Palestinei trăia pînă la două sute de ani. Alţi călători spun că se aflau încă şi alţi arbori, precum smochinul, ce purta rodul şase luni pe an şi-l pîrguia de trei ori; sicomorul, ce seamănă cu dudul sau agudul la frunze şi dă un rod de smochină; curmalul, ce era altădată podoaba ţărei (Strabon, cart. XVI, cap. 41), rodiul, fisticul şi terebentinul se află şi astăzi, dar rari. Păduri de stejar se mai află spre Iaboc, cîte pot încă scăpa de securea beduinilor.

Într-o vale umbrită mai mult decît altele de măslini, unde se zice că este calea jumătate, ne oprirăm să facem gustare. Aici întîlnirăm mai multe sute de pelerini, oameni, femei, copii ce gustau la umbra săracă a arborilor. Abia ne aşezarăm aici, şi o mulţime de băieţi şi de fete arabe, musulmani şi creştini din vecinile sate, veniră să ne dea pe întrecere apă din vasele lor, cerîndu-ne bacşiş. Printre toate era o fată de cincisprezece ani ce ar fi trecut de o frumuseţe sub alt costum. După cum se înţelege, băurăm apă mai bucuroşi de la această din urmă.

De aici urmarăm călătoria către Ierusalim; în valea Turpentinului trecurăm peste un podişor de peatră, zidit peste un rîuleţ ce seacă vara. Aici David se luptă şi ucise pe uriaşul Goliat.

Filistenii înecaseră ţara de jos a Iudeii şi aşezară tabăra lor între Soco şi Azeca. Saul tăbărî cu armia sa pe lunca Turpentinului. Valea ce trecurăm despărţea pe luptători. Un om din cetatea Gatului ieşi atunci din rîndul filistenilor şi propuse ebreilor să aleagă printre ei un om, să se lupte cu dînsul: urma acestii lupte trebuia să hotărască care din aceste două naţii să se supuie celeialte. Nimeni din ebrei

nu cuteza să iasă la luptă, căci Goliat era mare ca un uriaş. În timp de patruzeci de zile, Goliat repetă această propunere, adăogînd vorbe umilitoare pentru ebrei. Salul publică că acela care va ieşi la luptă cu Goliat, după învingere, are să priimească daruri preţioase şi pe fie-sa de soţie. David, ce venise de la casa părintească cu demîncare în tabără, auzind de una ca aceasta, luă un baston, o praştie şi cîteva petre colţoroase ce le alese din acest rîuleţ. Astfel merse înaintea lui Goliat. Acesta, văzîndu-l, îi zise: „Cine sunt eu, măi, de vii asupră-mi cu bastonul?“ El se apropie de David, dar acesta, alergînd înaintea lui, îi aruncă o peatră, care îl lovi în frunte cu atîta tărie, încît Goliat pică la pămînt leşinat. Atunci David se repezi şi luîndu-i sabia îi curmă capul.

Astfel de aduceri-aminte deşteaptă acest rîuleţ. Trecătorul însă trece aceste turburi unde, fără să ştie cît de dulce şi tristă este suvenirea lor şi, în ignoranţa lui, despreţuieşte tărîmul pe care calcă picioarele sale. Omule peritor! nu despreţui aceste turburi undişoare! Cei ce au sorbit altădată din ele, astăzi nu mai sunt. Alţi oameni, alte generaţii, alte popoare au venit de atunci şi fără urmă încă au trecut! Numai aceste unde au rămas ca totdeauna, jucînd neîncetat pe pietricelele lor, fără să le desfiinţeze nici numărul secolilor, nici mîna surpătoare a omului!

Din vîrful celui mai înalt munte, văzurăm Ierusalimul. Această cetate este situată pe trei munţi: Sion, Maria şi Acra. Muntele Sion cade spre sud-vest, unde se afla altădată fortereţa vechilor iebusisti. Avra, pe care ebreii o luaseră în cei dintîi timpi ai războaielor lor, au priimit acest nume de la o cetate ce Antioh Epifan zidi mai în urmă asupra lui. Între acesti doi munţi era odinioară o vale care mergea de la nord-vest la sud-vest, spre fîntîna lui Siloc. Maria încă era despărţită de Acra printr-o vale. Prinţul Macabeu a umplut această vale. Astăzi acesti trei munţi s-a reunit. Ierusalimul şade sub 31—47 lat. n. şi 33 long. est. Toţi istoricii ebrei şi chiar Iosif sunt de părere că această cetate a fost Salem (liniştita), unde domnea Melhisedec. Înainte de David, ea se numea Iebus. Nu se ştie bine la ce epocă a priimit nume de Ierusalim (Ierusalim, moştenirea păcii). Împăratul Adrian îi dete nume de Aelia Capitolina. Arabii o numesc El-Cods.

Pe timpul lui Iosue, următor al lui Moise, era locuită de cananeeni. Adonisec domnea peste ea. Acest rege chemă odată pe regii Hebronului, Iaromutului, Lahizii şi Eglonului, ca să ia parte cu toţii în contra gabaoniţilor, aliaţi ai ebreilor. La această veste, ebreii merseră lîngă Gabaon, loviră şi învinseră pe aliaţi; armiile lor se răsipiră şi cei cinci regi se ascunseră într-o peşteră lîngă Machedan, unde, găsindu-se de ebrei, fură puşi în cinci furci.

Locul ce se cheamă Cetatea de Jos (Ierusalim) se luă atunci de ebrei; iebusistii rămaseră în Cetatea de sus. Această cetate se luă de la iebusisti în timpul lui David. Împăratul proclamase că acela care va intra cel întîi în cetate se va numi cap al tutulor armiilor sale. Ioab căpătă acest preţ. Pe iebusisti îi goniră, iar David aşeză tronul său în Sion. Cetatea Ierusalimului, mărindu-se atunci, se făcu capitala împărăţiei. Luarea ei cauză resbel între ebrei şi filisteni; aceştia, din urmă voiră să atace Ierusalimul, dar David îi bătu în valea Refaimului. El îi mai sparse în două rînduri şi le luă ţara Gatului. David aduse în Ierusalim arcul sînt şi îmbunătăţi cultul. Pacea se turbură pe timpul răsculării lui Abesalon; dar David, voind să cruţe locuitorii şi cetatea, plecă în exil. Cînd se înturnă, locuitorii îl priimiră cu recunoştinţă. Sub împăratul Salomon, Ierusalimul se înfrumuseţă cu templul său cel vestit şi o mulţime de palate. După ce se făcu schism, Ierusalimul rămase capitala Iudeii, însă el suferi după aceasta, căci cele zece seminţii dezbinate întrigară pe lîngă egipteni şi aduseră pe Sisac, regele Egiptului, cu oştiri la Ierusalim. Acesta despuie templul şi palatele de avuţii, luînd şi buclierii de aur ai lui Salomon. Sub regele Aţa, se fărămară în cetate toate urmele idolatriei ce începuse a se întinde. Sub regenţa Ataliei se făcu o revoluţie în Ierusalim în contra ei, de Ioiada, preotul cel mare. Această prinţesă se ucise în valea Citronului. Regele Amaisa declară război lui Ioas, rege al lui Israel. Lupta se întîmplă la Betsemeş. Amaisa fu învins. Ioas intră în Ierusalim şi, după ce despuie templul, se înturnă în Samaria. Pe la 603 înainte de Iisus, în al VIII-lea an al domniei lui Ioachim, Nabucodonosor intră cu caldeenii în Iudeea. Ioachim se închină lui, dar mai tîrziu se revoltă împotrivă-i. Atunci caldeenii veniră din nou, bătură Ierusalimul, despoiară tot, arseră şi luară în exil pe toţi capii ebreilor. Ierusalimul se

supuse lui Alexandru cel Mare. După moartea acestuia căzu în mîinile moștenitorilor lui. Sub principii Macabei, Pompei intră învingător în cetate. Pe la 71 ani după Iisus, Titu o bătu, o luă, măcelări mii de ebrei și surpă cu totul cetatea. Atunci se împlini profeția lui Iisus că cetatea se va fărâma, că nu va mai rămînea piatră peste piatră. De atunci istoria Ierusalimului, ce este mai tot aceea a Palestinei, intră în niște faze pe care nu avem nevoie a le mai spune aici.

Este cu neputință să vază cineva această cetate pentru întîia oară, fără să simță o durere secretă pentru lungele ei suferințe și să nu fie pătruns de un simțimînt de respect! Un poet ebreu, la vederea acestor locuri de durere și de mărire, a intonat următoarele strofe, ce le dăm traduse:

„Ai uitat tu, o, Sion, pe fiii tăi exilați pe fața pămîntului? Ești tu nesimțitor la sărutările ce-ți îndreaptă fărămăturile turmelor tale răspîndite prin lume? Din toate părțile, exilatul îndreaptă către tine o căutătură plină de speranță, cu tributul de lacrimi ce-ți este dator. Aceste lacrimi pică ca roua Hermonului! Ah! pentru ce nu pot ele să cure pe dealurile tale deșarte! Cînd plîng a ta durere, plîngerile mele sunt lugubre ca gemetul șacalului; dar, cînd visez întoarcerea în patrie, aceste plîngeri se îndulcesc ca suspinele harpei ce altădată însoțea cînturile tale divine! Inima mea zboară în locașul Dumnezeului meu! Acolo se pleacă înaintea lui; acolo se deschid porțile cerului; acolo maiestatea lui Iehova întunecă luna, soarele, stelele. Ah! de ce nu pot vărsa sufletul meu acolo unde spiritul Domnului se coboară pe aleșii săi! Tu erai, o, Sion, locașul regilor cel etern, și astăzi văz robii șezînd pe tronul împăraților tăi!

Pentru ce sufletul meu nu poate să plutească asupra locurilor unde divinitatea se arăta profeților tăi? Dă-mi mie aripe și voi purta pe ruinele tale fărămăturile inimei mele! Voi merge să sărut pietrele tale cele mute și voi închina fruntea mea pe a ta pulbere sîntă. Picioarele mele vor atinge mormîntul străbunilor; voi vedea la Hebron sîntul mormînt. Voi privi muntele Abarim, muntele Hor, care învălesc țărîna divinilor tăi domni, cele două lumini ale lui Israil. În aerul tău voi respira suflarea vieței; în pulberea ta prefumul cel de miră; în apa rîurilor tele, voi gusta cerească miere! Cît de dulce va fi să umblu cu picioarele goale pe ruinele altarului tău, în locul unde pămîntul se deschidea, ca să

priimească în sînu-i arcul de alianță și cheruvimii tăi! Voi smulge din capul meu această deșartă podoabă și voi blestema ursita care a aruncat pe adoratorii tăi pe pămîntul profan. Cum voi putea eu să mă dau bucuriilor acestei vieți, cînd văz cînii sfîșiind leușorii tăi! Ochii mei nu pot să sufere lumina zilii, căci lumina zilei mă face să văz corbii sfîșiind și ridicînd în aer cadaverele acvilelor tale!... Oprește, cupă de suferințe! Lasă-mi un minut de repaos: toate vinele îmi sunt pline de amărăciunile tele! un minut numai, să mă gîndesc la Ohola (Samaria) și apoi voi curma băutura ta amară!... Încă o repede aducere-aminte de Oholiba (Ierusalimul), apoi te voi seca pînă la fund.

Sion, cununa frumuseților! adu-ți aminte de amorul cel tînăr al fiilor tăi, pe care fericirea ta îi umplea de bucurie și pe care suferințele tele îi cufunda în durere! Din fundul exilului lor, ei îți deschid inima și în rugăciune se pleacă către porțile tele; turmele lor, risipite pe fața munților, nu au uitat încă patria. Fiii tăi se simt încă atrași către înălțimele tele, la umbra palmierilor tăi. Sinear și Patros, în deșertele lor măriri, pot oare a se pune cu tine? Ce sunt profeții lor mincinoși pe lîngă Urim și Tunim? Unde este muritorul care poate să se măsoare cu prinții tăi, cu profeții, leviții și cîntătorii tăi cerești? Toate împărățiile vor peri în negură, iar tu vei rămînea pînă ce se vor curma secolii, căci Domnul va alege întru tine locașul său cel de-a pururea. Ferice muritorul ce va sta la umbra deșertelor tele! Acela va vedea fericirea aleșilor tăi și va fi față la sărbătorile tele. Iar tu vei fi frumos ca în timpul juniei tele".

Noi intrarăm în Ierusalim pe poarta Betlehemului. Ierusalimul are șapte porți. Poarta Damascului (Bab el-Amud, pe limba arabă), ea duce la Napluza. Poarta lui Iord sau Efraim (Bab el-Zaheri) este închisă. Poartea necurățeniilor, care duce la fîntîna lui Siloe (Bab el-Mogareb). Poarta Sionului (Bab el-Nabi Daud), ce va să zică poarta profetului David. Mai este încă poarta Sîntului Ștefan, unde acest sînt se ucise cu pietre, după tradiția creștină (Bab Sitti Marian); poarta Betlehemului (Bab el-Calil); o poartă ce am numit mai sus, precum și încă una deosebită sunt astupate, căci poporul crede că creștinii prin aceste două porți au să între odată în Ierusalim.

Zidurile cetăţei sunt făcute din ordinul sultanului Suleiman, pe la 1534: sunt de patruzeci picioare de înalte şi de trei picioare de groase. Poartă, pe ici, pe colo, în fruntea lor, nişte turnuri de o sută douăzeci picioare de înălţime.

Căile din cetate sunt strîmte; puţine sunt coperite cu pietre. Casele sunt ca în celealte cetăţi ale Palestinei şi Siriei, cu terase, bolţi, ferestre mici cu cafase, şi triste.

La poarta cetăţei întîlnim o mulţime de oameni şi femei arabe, creştine, ebree şi de alte neamuri, veniţi să privească deşirînd armia pelerinilor pedestri şi călări, în mare număr. Ei luau în rîs toţi aceia ce avură ideea să încalece pe asini. Trista idee ne dete îndată despre gradul de civilizaţie a acestor locuitori!...

Am zis că părintele Grigorie ne dase cavazul său să ne ducă de la Ramla la Ierusalim. El dase ordin acelui cavaz să ne ducă la patriarhia grecilor; de aici şi scrisese totdodată celor mai mari călugări pentru noi.

Nemulţămiţi de ospătarea ce voiră călugării să ne dea, merserăm la o locantă, unde furăm destul de bine. În altă parte voi istorisi ceea ce ni se întîmplă cu acesti călugări răi.

Îndată ce ne aşezarăm la locantă, ne duserăm să vizităm biserica Sîntului Mormînt.

Această biserică este zidită de împăratul Constantin şi Elena, care, singură în persoană, veni la Ierusalim să fie faţă la lucrarea ei. La venirea perşilor, sub Cosroe (614 după Iisus), acest rege dete ordinul barbar de a arde biserica Sîntului Mormînt. Cînd perşii săi părăsiră Ierusalimul, luară şi crucea pe care se răstignise Iisus; însă, cînd împăratul Constantinopolului, Heracliu, bătu pe perşi şi în urmă făcu pace cu următorul lui Cosroe, amîndoi principii merseră în Ierusalim cu crucea cea sîntă, ce de atunci se crede că se dete bisericei înapoi.

Sub Omar, creştinii ceteau în această biserică. Pe la anul 1008 Moez-Ledin-Alah, calif din dinastia Fatimiţilor, dete ordin să se surpe cu totul biserica Sîntului Mormînt, căci i se spusese că preoţii creştini de atunci, în agiunul Paştelor, făceau să se coboare din cer focul sînt prin mijlocirea unor funii unse cu materii înflăcărătoare, făcînd cu aceasta să crează că lumina venea din cer. Biserica se surpă o parte numai; zidurile rămaseră încă în picioare. Sub împăratul

grec Constantin Monomac, biserica se drese şi se dete voie să se ţie liturgie înuntru. Monomac căpătă acest drept de la califul Al Monstazar Bilah, cu condiţia să-i întoarcă cinci mii arabi ce luase robi Monomac într-un război. Această biserică este pe dinafară înecată de mulţime de case şi barace, ce se reazămă de păreţii ei. Are forma unei cruci, cu o sută douăzeci paşi de lungime şi şaptezeci de lăţime. Întrarea cea mare este spre miazăzi lîngă un turn dărîmat. Ordinul corintian domneşte în arhitectura ei. Fără peristil.

Sunt douăsprezece staţii în biserică.

1. Staţia ungerei. Aici se depuse corpul lui Iisus, după ce îl dară jos după cruce, de Iosif din Arimatea (Ramla). Aici se află o piatră de marmură albă, cu balustrade de fer, şease mari candelabre se află împregiur. După Deshayes, piatra este de opt picioare, mai puţin trei degete de lungă, şi două picioare fără un deget, de lată. Acest loc este cel dintîi ce vezi, intrînd pe poarta bisericei.

2. Staţia unde Iisus se puse pe cruce. Este Calvarul sau Golgota; aici este o capelă, la care te urci pe cincisprezece trepte. Sfîntul Epifan are cuvînt cînd zice că Calvarul nu este un munte. În această capelă se află trei altare. La mijloc un stîlp pătrat sprijină bolta. La mîna dreaptă au fost stat cele trei Marii în timpul răstignirei, pe cînd Iisus zicea mumesei; „Femeie, iată fiul tău!", arătîndu-i pe cel mai iubit discipol; iar lui: „Iată muma-ta".

Este mare ceartă între învăţaţi despre locul Golgotei şi despre Sîntul Mormînt. Unii, luînd de marturi scriitorii vechi, pretind că Golgota şi mormîntul erau altădată afară din cetate, şi astăzi se află în mijlocul cetăţei [1]. Alţii scriitori îi combat şi îi numesc eretici [2].

Iată ce zice d. Chateaubriand, autorul creştin:

„Constantin, după ce a rădicat religia lui Crist pe tron, scrisese lui Macarie, mitropolitul Ierusalimului, dîndu-i ordin să facă o biserică frumoasă pe mormîntul lui Iisus. Elena, muma împăratului, merse în persoană în Palestina şi ea însuşi căută Sîntul Mormînt. Acest monument se ascunsese sub edificiurile lui Adrian. Un ebreu, care ştia de la străbuni

---

[1] Cont. d'Anville etc. *(n.a.)*.

[2] Queressanius, Scholtz *(n.a.)*.

acest loc, arătă tărîmul unde era mormîntul şi, căutînd, se află".

3. Staţia unde se înfipse crucea se află tot în această capelă, aici încă este un altar. Sub altarul coperit cu o tăbliţă de marmură şi sprijinit de coloane, în mijlocul unei plăci rotunde de argint, se vede gaura unde se zice că ar fi fost înfiptă crucea; în dreapta şi în stînga, se mai vede alte două locuri, unde ar fi fost crucile celor doi tîlhari.

4. Staţie, locul de bătaie se află aproape de poartă; scobitura altăraşului este într-un zid închis de nişte grile.

5. Staţie, unde rămase Iisus, pe cînd se făceau preparaţii pentru punerea pe cruce. Este o boltă plecată şi sprijinită pe stîlpi.

6. Staţie, locul unde se împărţiră vestmintele Mîntuitorului.

7. Staţie, de la locul împărţirei vestimentelor, te cobori pe o scară de douăzeci şi opt trepte făcută de s-ta Elena; pe urmă te mai cobori pe altă scară într-o capelă suterană, la locul unde s-a aflat crucea. Este însemnat cu o piatră de marmură, pe care sunt săpate trei cruci.

8. Staţie, capela sîntei Elena. Bolţile ei sunt în ogive; coloanele unele sunt de marmură, altele de granit. Pavimentul este făcut din felurite materiale.

9. Staţie, locul unde Iisus se încunună cu spini, se arată o bucată de coloană pe care Iisus ar fi şezut cînd soldaţii îl încununară.

10. Staţie, locul unde Iisus se arătă Mariei Magdalinei şi unde aceasta, luîndu-l drept grădinarul, îi zice: „Dacă tu l-ai rădicat, spune-mi unde l-ai pus, ca să-l iau".

11. Staţie, locul unde Maica Domnului văzu pe Iisus, după înviere.

12. Sîntul Mormînt în biserică este un loc rotund; pe la mijlocul acestui loc se află un cenotaf sau capelă, şeasesprezece coloane de marmură sprijinită, descriind şeaptesprezece arcade, o galerie înaltă, compusă iară de şasesprezece coloane şi şeaptesprezece arcade mai mici, nişte nişe ce corespund cu arcadele se înalţă mai presus de friza celei din urmă galerii, bolta începe din arcul acestor nişe. Nişele, zice d. de Chateubriand, erau altădată decorate cu mozaice, înfăţişînd pe cei doisprezece apostoli. Mai erau s-ta Elena, Constantin şi alte trei portrete.

Capela este destul de înaltă; toată este în piatră; are două cămăruțe. Cea dintîi înseamnă locul unde îngerul s-a arătat femeilor și le-a dat știre despre înviere. Acel loc se cheamă capela îngerului; aici este o piatră cu formă de piedestal și înseamnă locul unde a șezut îngerul. Din cea dintîi cameră intri pe o ușă pitică și strîmtă în camera S-lui Mormînt. Această cameră este largă de șease picioare și opt degete; abia pot încăpea trei oameni. La dreapta intrînd, este mormîntul lui Iisus. Piatra mormîntului este de marmură albă, lungă de șease picioare, lată de trei picioare și adîncă de două picioare. Asupra acestui mormînt ard candele de argint și de aur. Păreții sunt coperiți cu marmură săpată de dinuntru și pe dinafară. Piatra dupe mormînt este crăpată în două. Întrebînd pe călugării greci de ce piatra aceasta este crăpată, îmi răspunseră că un turc mare zisese unui patriarh că voiește să se facă creștin, dacă și Iisus va arăta puterea sa printr-o nouă minune. Patriarhul îi zice atunci să treacă o noapte în Sîntul Mormînt și va vedea minunea. Aceasta se făcu. Turcul și patriarhul se închiseră în capela mormîntului, pe la miezul nopței, se auzi un zgomot mare, apoi o lumină ieși din mormînt. Cei doi veghetori picară cu fața la pămînt, a doua zi aflară piatra crăpată. Turcul se făcu atunci creștin. Alt călugăr mai mintos ne spuse că odată arabii, cerînd această frumoasă marmură să o întrebuințeze în folosul lor, călugării de atunci, de frică să nu o ia arabii, o crăpară. Această părere se pare mai probabilă. Asupra acestei capele se înalță rotunda: deasupra, unde vine lumina, nu este acoperit și, cu lumina zilei, cade și ploaia pe capela mormîntului. Călugării, ca să apere capela mormîntului de ploaie, au întins un fel de cort, ce începe prin căpătîiele sale sus și sfîrșește pe capelă. Grecii au cerut să dreagă aceasta, dar catolicii încă au cerut să o facă ei; pentru aceea nu o face nimeni.

În biserică toți creștinii de orice rit au cîte un altar. În timpurile pe cînd vestitul Deshayes călători în Ierusalim, opt nații aveau o parte de drept în acea biserică. Astăzi însă catolicii, grecii și armenii au mai mari privilege. Copții și sirienii au cîte un altăraș. Cele dintîi trei comunități au în biserică, fiecare, călugării lor ce locuiesc înuntru, prin deosebite apartamente; preoții catolici sunt toți italieni și

spanioli. Ei se schimbă la fiece trei luni, grecii au aici un egumen și cîțiva călugări ce nu se schimbă.

Capela grecilor din această biserică este cea mai mare și mai frumoasă. Capela latinilor este mică și întunecoasă; a armenilor se află la etagiul de sus. Liturgia se face de toți, unii după alții, la altarele cele comune. Catolicii au întîietatea, după ei grecii, apoi armenii.

Călugării greci ne mai arătară o stîncă ce se despică cînd se răstigni Iisus și ne ziseră că trei ore ținu întunerec pe lume; catapeteasma bisericei se surpase, pămîntul se cutremurase, pietrile s-au fost despicat și abimul a strigat în limba latină: „*Dedit abyssus vocem suam!*“ Dar cînd se despică stînca, în crăpătura ei se arătă dodată capul lui Adam. Aceasta tot călugării ne-o spuseră, iar eu repet ce am auzit.

CARTEA VI

Ieşind pe poarta Sîntului Ştefan, spre răsărit, ne aduserăm aminte că pe aici se ucise cu pietre sîntul Ştefan; tot pe aici se dete asaltul de cruciaţi în anul 1099. De aici te cobori, apoi te urci în Muntele Măslinilor, ce stă în faţă cu Ierusalimul. Acest munte are trei vîrfuri. Pe vîrful cel mai din mijloc, împărăteasa Elena zidise biserica Înălţărei, căci, după tradiţie, de aici s-a înălţat Iisus.

În timpul revoluţiei lui Abesalon, împăratul David, plecînd în exil, ieşi din Ierusalim cu puţini oameni şi se urcă cu picioarele în vîrful acestui munte. Acolo îngenuche şi se rugă, apoi se coborî de ceialtă parte cu ochii plini de lacrimi.

La picioarele acestui munte, dîncoace, se vede grădina măslinilor sau Gepsimania (teasc de untdelemn). Această grădină este astăzi ocolită cu zid şi se află proprietate a părinţilor schitului St. Salvador. Aici văzurăm cîţiva măslini bătrîni, pe care părintele italian, care cultivă grădina, ne zise că sunt tot acei măslini ce trăiau în timpul lui Iisus, cu toate că este cunoscut că măslinii aici nu trăiesc mai mult de două sute de ani. În toată grădina, sub arbori se află partea de flori de tot felul, ce cu colorile şi parfumul lor gîdilă dulce simţurile.

De aici plecarăm cu părintele Atanail, român din Macedonia, care nu-şi ascundea naţionalitatea sa şi atunci egumen la Gepsimania, plecarăm să vizităm capela Maicei Domnului. Această capelă suterană se află spre nordul grădinei.

Ne coborîrăm aici pe o scară de piatră de marmură de patruzeci şi şapte de trepte. Pe la mijlocul scărei, văzurăm la o parte, în zid, o scobitură, unde este un mic altar. Aici

se zice că este mormîntul lui Ioachim şi al Anei, părinţii Mariei; în faţă cu acest mormînt, este mormîntul lui Iosif. De la capul de jos al scărei, la mîna dreaptă, se deschide o cale. Acolo se află un monument de piatră. În acest edificiu întri pe o poartă mică, plecîndu-te, într-o cămăruţă, în care se vede o lespede de marmură aşezată; sub această lespede se zice că este mormîntul Maicei Domnului. Aici văzurăm mai multe icoane, candele şi candeliere mari, de argint şi de aramă, cu untdelemn şi cu făclii, arzînd neîncetat. Acestea sunt ale catolicilor, greoilor şi armenilor, ce au aici drepturi egale. Mai văzurăm la dreapta, afară din acest monument, în zid, o scobitură, unde este un fel de loc sînt şi unde turcii vin să se închine ei înşuşi.

La stînga, întri în altă peşteră, a agoniei, unde sufletul lui Iisus se întristă pînă la moarte şi zise: „Nu se poate, o, părinte, să treacă de la mine paharul acesta?" Aici un înger veni să-l întărească şi Iisus adăogă ruga sa şi, căzînd în agonie, asuda sînge şi picăturile curau pe pămînt.

Fiindcă suntem încă la grădina măslinilor, să ne aducem aminte că aici Iisus venea deseori să se plimbe „şi ieşind se duse, după datina sa, dincolo de rîul Kidronului, spre Muntele Maslinilor unde era o grădină".

Tot pe aici ne arătă pe o stîncă, afară din zidurile grădinei, locul unde adormiră apostolul Petru, Ioan şi Iacob. „Ce! voi dormiţi! nu aţi putut să vă rugaţi nici un ceas cu mine împreună? Vegheaţi şi vă închinaţi, ca să nu cădeţi în ispită, căci zic vouă: duhul este ager, dar carnea este slabă..." Tot aici Iisus mai zise puţin mai în urmă: „Dormiţi acuma, timpul a sosit, acela ce are să mă vînză este aproape de aici". Atunci Iuda veni cu banda sa prin valea lui Iosafat. Iisus îi ieşi înainte. Cu o sărutare ce dete lui Iisus, Iuda arătă sutaşilor că el era. Călugării ne arătară locul unde se dete sărutarea.

De la grădina aceasta, către satul lui Siloam spre s.-o. se întinde calea lui Iosafat, unde se află încă mormintele ebreilor celor vechi. Printre altele, se arată trei monumente mai deosebite, pe partea stîngă: mormîntul lui Abesalon, al lui Zaharia şi a lui Iosafat. Cel puţin astfel se zice prin tradiţie. Aceste trei morminte sunt nişte monumente de piatră ce merită luarea-aminte a călătorilor.

În față cu satul Siloam este fîntîna Mariei. Se vede că ar fi aceea despre care vorbește *Biblia*. Cură în fundul unei peșteri și comunică cu fîntîna lui Siloe. Între muntele Sion și Maria, unde se împreună valea lui Iosafat cu valea Chinomului, se arată fîntîna lui Siloe, ce cură dintr-o stîncă de piatră de calcar. Acest izvor face două lacuri mici; cel dintîi uda altădată grădinile regilor și se chema lacul regal (Nehemia). Cînd Ierusalimul se încongiura de inamici, locuitorii înturnau apa din Siloe și astupa izvorul. Aceasta se făcu și de Hischia sau Ezechias, cînd asirienii încongiurară cetatea Ierusalimului. Se mai făcu asemenea în timpii cruciaților; Coeur de Lion încetă de a mai bate cetatea, din cauză că Saladin tăiase apele. Nu departe de aici, se arătă locul unde Isaia, după tradiție, fu tăiat în două bucăți cu herăstrăul, din ordinul regelui Manasea; tot aici se zise că ar fi îngropat. Din cei treizeci de arginți ai lui Iuda, pentru care a vîndut pe Iisus, s-ar fi cumpărat un loc ce se cheamă cîmpul sîngelui sau Hacheldama. Acest loc se află spre miazăzi de la Sion, dincolo de valea Chinomului. În dosul acestui loc se înalță muntele numit Sfatul rău și în care Clarc a găsit monumente și inscripții grece: Τῆς ἁγιας Σιῶν.

În valea Chinomului, spre vestul cetății, se vede o fîntînă ce poartă numele văiei. Mai nainte de-a ajunge la poarta Damascului, văzurăm o peșteră în care se zice că Ieremia ar fi compus plîngerile sale; adîncimea acestii grote poate să fie de treizeci și opt picioare și lungul de treizeci, învălitoarea se sprijină de două coloane. Spre est se mai vede o grotă ce se zice că ar fi fost închisoarea lui Ieremia. La șase sute pași de la grotă, văzurăm un monument, pe care toți călătorii îl însemnă. Se crede că aici ar fi mormintele regilor Iudeei, din urma lui Irod; iar unii pretind că se află și mormîntul lui Otaniel, Gedeon, Samson, Iefta și alți judecători ebrei; însă nu este nimica sigur. Nu puturăm vedea toate aceste lucruri cu nepăsare. Cînd gîndește cineva la timpii trecuți, la gloria, mărirea, puterea acestui popor, pe cînd arta și îndestularea înălță aceste mărețe monumente, și apoi trece la starea de astăzi, cine poate să nu verse o lacrimă asupra deșertăciunei lucrurilor omenești? Acest sentiment se face cu atîta mai dureros, cînd gîndim că aceste popoare au trecut și nu s-au sacrificat ele singure. Oricare popor, oricare ar fi mărirea lui, va peri într-o zi și urmele

lui însuşi se vor şterge sub greutatea secolilor! Ferice însă acele popoare, care prin virtuţile lor vor afla mijlocul să amîie sosirea orei de perire!... Orice popor cade, se stînge, el însuşi este vina căderei sale, a suferinţelor sale... Poporul ebreu însă perduse vîrtuţile bărbăteşti ale vechilor lor străbuni; moliciunea şi luxul îl duseră la simţualism, aceasta la idolatrie, idolatria la schism, apoi la slăbiciunea ce purcede din dezbinare.

Noi lăsarăm aceste morminte, a căror vedere ne împlea de întristare, şi ne înturnarăm în cetate, tot prin valea lui Iosafat. Pe cale ni se spuse că un englez călător, văzînd această vale, ar fi întrebat pe dragoman:

— Aceasta este valea lui Iosafat?

— Aceasta, i-a fost răspuns.

— Unde, la învierea ce are să fie, toţi morţii au să se adune?

— Aici.

— Din Londra este departe, zise englezul... Eu am venit astădată; calea este grea... aşadar, ca să nu mai am necazul de a veni o dată la timpul învierei, uită-te ce voi să fac!

Vorbind astfel, el încărcă un pistol, cu care se sinucise. Această anecdotă, ce ne-o spuse un călugăr, am citit-o mai în urmă într-un voiagiu.

De aici ne duserăm să vizităm geamia lui Omar.

Omar, după ce luă Palestina, dete ordin să se zidească în Ierusalim o geamie frumoasă, pe locul unde se afla altădată templul lui Salomon. El însuşi lucră la temelie, chiar cu mînile sale, căci voia să facă un monument demn de templul lui Salomon. Se zice că Sofronim, şeful bisericei creştine de aici, văzînd că se zidise această geamie, muri de durere.

Geamia lui Omar este una din trei geamii pe care musulmanii le preţuiesc ca cele mai sînte. Celealte două sunt cele de la Mecca şi Medina, unde se duc în pelerinagiu; cea de la Ierulasim se numeşte Al-Acsa (depărtata).

Spre vestul geamiei se înălţă nişte căsoidare turceşti, ocupate de oamenii ei. În mijlocul curţei se înalţă geamia, ce formează un optogon regulat; o boltă sferică, cu o semilună aurită, o încunună. Bolta se odihneşte pe o platformă, unde te duci pe o scară largă de şease trepte; aici întri pe

patru porţi, ce se uită în cele patru puncturi cardinale; trei porţi au fiecare cîte o *porşă* de lemn, graţios lucrată: cea de la nord este împodobită cu o portică ce şeade pe opt coloane de marmură de ordinul corintian. Cele patru părţi unite sunt pătrunse fiecare de opt ferestre; cele patru, prin care întri, au numai cinci. Aceste ferestre sînt ornate cu sticle colorate. Fiece faţadă a geamiei este împătrată şi părţile împătratului formează, în fiece unghi, nişte pilastri plini. Josul păreţilor şi friza sunt, pe dinafară, îmbrăcate în marmură albă şi albastră; iar înuuntru este îmbrăcat tot cu marmură albă. Piatra de sus a păreţilor şi friza sunt coperite de mici pătrate de smalţ, de mai multe feţe, dar printre care domneşte faţa albastră. Aceste pătrate sunt amestecate de arabescuri şi versete din *Coran*. Se văd de departe şi formează un mozaic ciudat şi graţios totdată; coperemîntul este de plumb: bolta încă este coperită cu plumb.

Cîţi au putut să între înuntrul geamiei ne spun că nu este nimica interesant. A intra în această geamie, este foarte greu pentru creştini: trebuie să aibă cineva un ferman de la Poarta otomană, şi atunci încă se încearcă mare împiedecare din partea preoţilor musulmani. Noi abia puturăm a o examina pe dinafară, şi aceasta pentru că eram însoţiţi de şeful poliţiei din Ierusalim, ce întîlnirăm la poarta curţei acestii geamii.

Dar iată destul despre geamia lui Omar. Să vorbim de templul lui Salomon.

Ne vom împrumuta la mai mulţi autori vechi şi noi, ca să dăm o idee cît se va putea mai justă despre acel templu minunat.

Salomon trimise la Hircan, regele Tirului, să-i trimită lemne din cedrii Libanului şi arhitecţi fenicieni, ca să lucreze la templul ce avea de gînd să facă. Mai nainte d-a începe lucrarea, prepară, prin mari strădanii, locul pe care era să-l zidească. Lucrarea începu patru ani de la domnia lui Salomon şi ţinu şapte ani.

Templul cel de piatră era de şaptezeci cudee de lung, douăzeci de larg şi treizeci de înalt. Înaintea porţei lui se afla o portică, numită Ulam, a cării lungime coperea toată lăţimea templului. Înaintea acestii portici erau două coloane de aramă atît de înalte pe cît templul era de larg, şi largi de douăsprezece cudee fiecare, cu capetele asupra lor, nalte

de cinci cudee. Surfaţa capetelor era coperită cu flori de crini în relief. Şeapte lanţuri încongiurau această surfaţă şi formau un fel de viţă. La fiecare din cele două margini ale capetelor era, de lanţ, o sută de grenade. Coloana despre miazăzi se chema Yachin, şi cea despre nord, Boaz. Artistul care le făcuse se numea Hirom din Tir. Pe două părţi în dosul templului, pe lîngă zid, se mai înălţau trei etage, compuse de camere unde era să se ţie proviziile şi tezaurii templului. Mai presus de aceste case, lipite de templu, erau ferestrele templului. Templul era coperit cu lemne de cedri din Liban. Acum să vedem înuntrul lui. Templul era despărţit în două: locul sînt, care priimi nume de Heşal şi Sîntul Sînţilor, care se numea Debir. Acest din urmă, ce se afla spre occident, se întindea peste a treia parte din spaţiul templului, adică douăzeci de cudee; lărgimea lui era încă de douăzeci cudee, precum şi înălţimea. Păreţii erau coperiţi cu lemne de cedri, săpaţi în cherubimi, ramuri de palmieri şi de flori de toate felurile. Plafonul era iar de lemn de cedri, pardoseala de lemn de ciparis; peste păreţi, plafon şi pardoseală era o lucrare frumoasă, împodobită cu flori de aur. În amîndouă despărţirile acestui templu, lemnele erau poleite cu aur; iar în Debir şi padoseala era de lemn de cedri. Intrarea în Debir era închisă cu o poartă de lemn de măslin sălbatic, săpată şi aurită ca păreţii. Asemenea poartă era şi în Heşal; dar broaştele şi cheile lor erau de aur.

În mijlocul curţii dinuntru se afla altarul cel mare de aramă ce avea douăzeci cudee de lungime şi lăţime şi şase de înălţime. Bazinul ce se afla spre sud-est de la altar, din cauza mărimei lui, se chema marea de aramă. Avea forma unei emisferi; marginile lui erau lucrate în forma florilor de crin. El se odihnea pe doisprezece boi de aramă; trei din acesti boi se uitau spre răsărit, trei spre apus, trei spre nord şi trei spre miazăzi. Afară din acest mare bazin mai erau alte zece, care erau, fiecare, de patru cudee de adîncime. Erau aşezate pe piedestalele de aramă care stau pe patru roate. Piedestalele erau împodobite cu figuri de lei, de boi şi de cherubimi. Cinci bazine se aflau aşezate spre nord şi cinci spre miazăzi. În Heşal, înaintea întrărei în Sîntul Sînţilor, era altarul parfumelor de lemn de cedri, coperit cu aur. Candelierul cu şeapte rămuri şi masa pînei se afla pe acel loc, ca în tabernacolul lui Moise. Mai era încă la

fiecare din două părți cinci candelabre și cinci mese de aur, cu o mulțime de cupe, vase și alte unelte, toate de aur.

În Debir era arcul sînt pe un piedestal; doi cherubimi de lemn de maslin poleiți cu aur, la două margini ale arcului de zece cudee de înalte fiecare, și aripele lor întinse copereau toată lărgimea Debirului și arcul.

Templul era zidit pe muntele Moria.

Nu departe de templu, Salomon mai zidise palatul său care, după istoricii ebrei, costă treisprezece ani de lucru. D. Munc pretinde că tot edificiul acesta forma un paralelogram cu o curte la mijloc, lung de o sută cudee, cincizeci de larg și treizeci de înalt. Fondamentul era de pietre mari, pe care se înalță ziduri de piatră poleite și împătrate prin coloane mari de lemn de cedri. Palatul era despărțit în trei etage, al căror plafon era de lemn de cedri. Împregiur se afla, la fiece etagiu, ferestre. La intrarea sa era o portică sprijinită de coloane de cincizeci cudee de lungi și treizeci de largi. De aici mergea într-o sală, ce se chema portica justiției. Acolo era tronul lui Salomon. În dosul porticei, în curtea dinuntru, erau la o parte apartamentele împăratului, de ceialtă parte, ale împărătesei, fiica regelui din Egipt. Edificiul era ocolit cu o curte formată dintr-un zid. Tronul lui Salomon era de ivoriu coperit cu aur. Dosul lui era rotunzit în sus; te urcai aici pe șase trepte, avînd fiecare treaptă doi lei la cele două margini; în sala armelor se vedeau două sute de bucliere mari de aur și trei sute mai mici.

Atît templul, cît și palatul, am zis că se despoiară de Sisac, rege al Egiptului, mai tîrziu de filisteni sub Ioram; iar sub Nabucodonosor, caldeenii surpară cu totul templul și palatul. Cele două coloane Yachim și Boaz, cum și marea de aramă, se sfărămară și se luară la Babilon. Cirus, regele perșilor, dete voie mai tîrziu ebreilor să facă din nou templul lor; dar se zidi numai sub Darie. Acest nou templu se numi al lui Zerubabel; era mai tot atît de mare ca al lui Salomon, dar nu avea nici bogăția, nici frumusețea celui dîntîi. După cinci secoli, acest templu se surpă de Erod, sub cuvînt să zidească altul, care să răspunză cu frumusețea celui dîntîi. În locu-i, dar, zidi Erod un templu ce se săvîrși după opt ani și care întrecea în frumusețe pe al lui Salomon. Templul lui Erod se surpă cu totul la luarea Ierusalimului de Titus, dîmpreună cu toate celealte edifice.

Era timp să facem o vizită paşii din Ierusalim, pentru care aveam scrisoare vizirială. A doua zi dar merserăm să-l vedem.

Chiamil-paşa ne priimi cu o politeţă şi bunăvoinţă rară. Acest paşă este dintre turcii cei tineri, cu idei mai noi şi generoase în privinţa creştinilor; nici un alt paşă înaintea lui, afară de Ibraim, fiul lui Mahomet Ali, nu făcuse atîtea concesii pentru creştini. Ca să arate arabilor fanatici că nu trebuie să mai existe oarbele prejudecăţi religioase şi despreţul ce au pentru biserica creştină, acest paşă veni regulat, în toate serile din săptămîna mare a Paştelui, la biserica noastră.

Paşa ne întrebă de voim să mergem să vedem Iordanul şi Marea Moartă, după cum fac toţi pelerinii; răspunzîndu-i că dorim, ne promite să ne dea cavaleri să ne însoţească, precum şi un cort. Însă noi îi mulţumirăm şi îi ziserăm că voim să mergem odată cu mulţimea pelerinilor greci, pentru ca să vedem această procesie curioasă; cît pentru cort şi alte trebuincioase, îi ziserăm că grecii călugări s-au însărcinat singuri a ni le înlesni.

— Nu trebuie să vă lăsaţi în speranţa ce vă dă călugării, zise el rîzînd; oricum, la întîmplare să vă trebuiască, le aflaţi toate la mine.

De la paşa, merserăm să vizităm cîteva alte locuri în Ierusalim; văzurăm casa suterană unde se zice că s-a născut Maica Domnului. Aici grecii au zidit o biserică de mult, dar astăzi este părăsită; intrarea în peştera ce a fost casa de naştere se află în biserică. Această biserică nu este departe de poarta Sîntului Ştefan.

Mai departe de aici vizitarăm locul unde Iisus a fost arestat; fraţii latini au zidit aici un altar.

Merserăm de aici să facem vizită patriarhului catolic. El ne priimi foarte bine; este un italian, om foarte învăţat şi înţelegător. Ne întrebă despre lucrurile războiului; vorbea despre aceste cu înlesnirea unui militar.

El ne invită să mergem să şedem la schitul catolic, unde ne promitea toată mulţumirea, adăogînd că la latini se priimesc streinii de orice rit vor fi. Noi îi mulţumirăm; el ne rugă să vizităm cel puţin aşezămînturile lor.

Curăţenia şi rînduiala domnesc în al lor schit; aici se află camere în care călătorul află aceeaşi comoditate ca la

o locantă de rîndul întîi. După un nou ordin al papei, călătorii se ospătează aici în timp de douăzeci zile, fără să se ia de la nimeni o lescaie pentru ospitalitatea dată.

Tot în acea zi vizitarăm monastirea armenilor; biserica lor este unul din cele mai frumoase monumente din Ierusalim. Nici grecii, nici catolicii nu au ceva mai măreț. Ea este zidită pe muntele Sionului, în marginea cetăței. Se zice că ar fi zidită pe locul unde a fost altădată casa Caiafei. Acolo Petru, șezînd la foc, după ce prinse pe Iisus, se lepădă de stăpînul său, răspunzînd că nu îl cunoaște.

Nu departe de aici, poate chiar în acest loc, a fost palatul împăraților vechi ebrei. Aici se trecură atîtea fapte mari și frumoase și totdeodată atîtea micșorimi, atîtea crime! Aici era locașul celor mai frumoase fiice ale Iudeei, care cele dintîi împletiră lanțurile de robie ale ebreilor, împletind cununile desfătărilor și ale mbliciunei.

Aici împăratul David, preîmblîndu-se pe terasele palatului său, văzu în grădinele vecine pe Batseba, femeia lui Urie, a cării frumusețe perfectă turbură mintea împăratului. Aici Batseba se dezonoră în brațele acestui suveran. Tot aici, ca să spele păcatul ce urmă acestei fapte, David compuse sublimii săi psalmi, trecînd zilele în lacrimi și în rugăciuni. Aici Amon, fiul lui David, prefăcîndu-se că este bolnav, chemă pe Tamor, soru-sa, și o dezonoră. Tot aici, ostenit de ani, de lupte, de dezmierdări, bătrînul împărat căută în deșert să reîntinere simțurile sale cele stinse în brațele Abisăgăi, cea mai frumoasă fecioară din toată împărăția.

Afară din poarta cetăței, ce nu este departe de schitul armenesc, se vede o mică geamie. Se zice că această geamie este zidită pe mormîntul împăratului David.

Locașul patriarhiei grecilor este foarte întins, compus de mai multe case, împletite una cu alta, fără arhitectură, gust și cuvînt de a fi astfel. Aici este locașul superiorului arhiereilor și alți călugări mai mici. Cînd ajunserăm la Ierusalim, cavazul de la Ramla ne duse aici, unde deocamdată trag toți streinii de ritul oriental, și de aici cei ce sunt de prisos se trimit pe la alte monastiri grece din Ierusalim.

Pe noi ne duse aici la un călugăr grec, dragomanul întîi al patriarhiei. Acesta se vede că fu însărcinat să ne cerceteze, să vază ce oameni suntem, apoi să ne dea ospitalitate potrivită cu poziția noastră socială; dară se vede că persoanele

noastre nu prea însuflară mare lucru, căci de aici ne trimise să locuim într-o sală mare, cu alţi patruzeci de pelerini. Aici ne aşternuse, pe lespede de piatră, cîte un ţol vechi ca la cîni. La această vedere neaşteptată chemarăm cavazul şi-i darăm ordin să ne poarte bagagele la vreo locandă. Atunci, numai atunci văzurăm o mulţime de călugări venind să ne invite, fiecare la monastirea sa, unde era egumen. Ei ne aduseră aminte de stăpînii de ospătării ce se arată pe vapoare, cînd ajungi în vreun port, şi te ostenesc cu invitaţiile ce-ţi fac şi desfătările ce-ţi promit. Noi ţinurăm bine şi ieşirăm din patriarhie cu bagajele noastre. Merserăm la locandă, unde aflarăm mare mulţumire despre toate. Cîte zile şezurăm în Ierusalim, pe fiece oară venea la noi cîte un călugăr să ne afle ce oameni suntem; dar noi răspunserăm la toate întrebările lor atît de încurcat şi contrazicător, încît ei se înturnară mai încurcaţi decît veniseră.

Paşa, trimeţînd la noi pe dragomanul şi doctorul său să ne viziteze din parte-i şi să ne vestească că are să vie la noi să ne vază într-o zi, călugării intrară în mai mare curiozitate. Atunci ei crezură că ori suntem nişte boieri înrîuritori din ţară, sau nişte agenţi secreţi trimişi ca să-i spioneze. Mai tîrziu văzură că nu eram nici una, nici alta, ci nişte simpli călători cu scrisori bune de recomandaţie.

La intrarea noastră dintr-o preîmblare afară din Ierusalim, nu mai aflarăm la locandă bagagele noastre; călugării le luaseră şi le-au fost dus la monastirea Sîntului Arhangel. Aici ei preparaseră o cameră frumoasă cu trei paturi franceze. Ei ne rugară atîta, încît ar fi fost o impoliteţă din partea noastră să nu priimim; făcurăm însă condiţie să le dăm ceea ce dam şi la locandă. Călugărul Ioan, sau umbra lui Macbeth, ce ne urma neîncetat, fu bucătarul nostru.

Veniturile Sîntului Mormînt sunt:

Din Principate.

Din taxele puse asupra pelerinilor ce vin să se închine în Ierusalim.

Din daruri de la Rusia şi alte locuri.

Din închirieri de case etc.

Din moşteniri de la particulari şi de la călugări bogaţi, ce mor în Ierusalim.

Însă cele mai însemnate sunt cele ce vin din proprietățile acestor locuri din Principatele noastre și din taxa pelerinilor.

Veniturile proprietăților lor din Principate sunt destul cunoscute de români, ca să le mai înșir aici. Vom vorbi numai de taxa asupra închinătorilor. Acesti închinători greci, bulgari, sîrbi, arabi, sirieni, ruși etc. abia ajung la Jaffa și trag la monastire și sunt siliți să suscrie într-un registru numele lor, apoi îndată fiece închinător este îndatorat să numere douăzeci și patru de lei turcești pentru ospitalitatea de o noapte, ce se compune d-o supă de linte și un loc de dormit între niște ziduri deșarte și umede. A doua zi, dacă ei vor să mai șează, trebuie să mănînce de la dînșii. La schitul de la Ramla, fiece închinător suscrie în registru și dă doisprezece lei. Ajungînd la patriarhia din Ierusalim, suma se face cu totul mare, fără ca felul de ospitalitate să se îmbunătățeze. La biserica S-tului Mormînt, la Gepsimania, Betlehem, S-tu Sava, Profetul Elie, la biserica Crucei, pretutindeni unde merg să se închine, trebuie să dea bani și trebuie să meargă, căci altfel nu i se dă la plecare diploma de hagiu. Pe cei mai săraci îi gonește, pe unii chiar îi închide, pînă ce plătesc. Afară de aceasta se ia o taxă de douăzeci și patru lei de om, pentru ducerea la Iordan. Suma totală și anuală ce se ia de la închinători este foarte mare. Pe fiece an vin închinători de la două mii pînă la trei mii oameni și nici unul nu cheltuiește în Ierusalim mai puțin de cinci mii lei.

Cînd ajung în mulțime închinătorii în Ierusalim, călugării greci se arată la ferestre cu un zîmbet de triumf și de dispreț totdodată pe buze. Fiecine știe atunci că bucuria lor este determinată prin numărul închinătorilor.

Iată cum vorbește un călător în scrierile sale despre pelerini:

„În fiece an pleacă din Morea, din Archipel, din Constantinopol, din Asia Mică, Bulgaria, Armenia, Rusia, Siria și Egipt o mulțime de pelerini de toate vîrstele și de amîndouă sexele. Numărul lor se urca în anul 1784 la două mii. Călugării ce văd pe registre că altădată veneau de la zece pînă la douăsprezece mii oameni strigă că religia cade și zelul creștinilor se împuțină. Dar trebuie să le dăm drep-

tate: acest zel este costisitor, fiindcă cel mai simplu pelerinagiu costă cel puţin patru mii franci" (Volney).

Altădată dările erau mai mari, fiindcă şi turcii luau mai mult de la călugări. Fiece pelerin era dator să plătească un drept pentru întrarea în acest pămînt, fără a mai număra alte dări ce purcedeau din imprudenţa pelerinilor în timpul cît şedea în Ierusalim; se plătea un drept deosebit pentru orice procesie; se mai dau bani la guvernămînt pentru dregeri de case, de ferestre, apoi la fiece schimbare a superiorului şi a paşei, gratificaţii ascunse; astăzi este ceva îmbunătăţire.

Patriarhia grecilor are vreo cincisprezece monastiri în Ierusalim. Toate monastirile de afară, cum Betlehemul, Profetul Elie, Sîntu Sava, Crucea şi altele au dè la patriarhie cîte o mică sumă anuală. Dacă nu se ajunge, egumenul împlineşte lipsa cu cîştigul de la închinători. Betlehemul priimeşte de la patriarhie zece mii de lei turceşti pe an, sau două sute galbeni, pentru ţinerea bisericei, a şcoalei şi a oamenilor.

Patriarhia are o tipografie în Ierusalim.

Se cheltuieşte încă bani cu dregeri şi zidiri, cu toate că am văzut foarte puţine; se mai cheltuieşte cu propaganda religioasă printre arabii creştini. Grecii sunt siliţi să le dea bani, ca să nu se facă catolici; se mai cheltuieşte cu membrii mesglisului, spre a căpăta felurite favori.

Cîtă osebire din timpii vechi cu cei de astăzi! Astăzi pelerinii ce vin să se închine se priimesc de călugări rău şi pentru un interes material. Cînd aruncăm ochii în cărţile vechi, ne împlem de mirare văzînd schimbarea! În timpii trecuţi, pelerinii se priimeau aici de cavalerii sîntului Ioan; mai tîrziu, de gardienii Sîntului Mormînt, ce erau de rîndul sîntului Francesco d'Assisa. Păstrînd datinele din timpii cei vechi, şeful lor spăla el însuşi picioarele călătorilor şi le da tot ajutorul (Munk).

CARTEA VII

Ducerea la Iordan a închinătorilor de ritul oriental, ca să se moaie în acest rîu, se face în săptămîna cea mare a patimilor. Acea zi este o zi solemnelă. Guvernămîntul trimite o mare escortă de cavaleri armaţi să însoţească pe cale pe hagii, ca să nu fie atacaţi de către beduini.

Înainte de pornirea acestei caravane, şeicii sau capii beduinilor trimit la patriarhia greacă deputaţi, care se îndatoară să lase să treacă fără supărare caravana şi să dea oameni ca să o însoţească; patriarhia din parte-i se îndatoară să dea şeicilor o sumă de bani pentru acest sfîrşit. Îndată ce se fac aceste formalităţi, paşa trimite din parte-i cavaleri turci şi un om care să facă poliţia pe cale. Patriarhia trimite un călugăr, şi beduinii, douăzeci pînă la patruzeci cavaleri de ai lor cu cîţiva şeici.

Mai înainte de pornire, fiece închinător este îndatorat să numere în casa patriarhiei douăzeci şi patru lei, dreptul sau taxa acestei plecări. Tot patriarhia este însărcinată să găsească caii trebuincioşi sau alte mijloace de transport şi să taie pentru toate un preţ hotărît. Caii se plătesc deosebit. O parte din acesti bani rămîn în patriarhie; ceialţi se dau la beduini. Astă dată numărul hagiilor abia se urca la o mie de suflete, din cauza războiului ce ocupa toată lumea creştină din Orient. Pentru această scădere, călugării nu erau voioşi. Ei ni se plînseră că românii, dintre toţi, nu vin la Ierusalim.

Volney zice că pe timpul său o ducere la Iordan raporta o sută douăsprezece mii cinci sute franci guvernămîntului turc, dar atunci numărul hagiilor era foarte mare.

Noi, unindu-ne cu europeii ce profitau de această ocazie, ca să vază acele locuri, plecarăm asemenea şi nu ca să ne

scăldăm în Iordan, cum fac unii; nici să vizităm urmele cetăţilor biblice, cum fac turiştii Europei, nici ca să spargem splinul, cum fac englezii; dar ca să vedem această mare procesie, atît de curioasă şi impozantă. Trebuie să aibă cineva credinţa adîncă şi lăudabilă a vechilor creştini sau frumoasa nebunie a arheologilor ce caută ruine, ca să călătorească cu plăcere în aceste locuri, pe o căldură atît de tare, un soare atît de arzător şi un ţărm atît de uscat. Toate locurile acestor ţări sunt mai frumoase în cărţile călătorilor, dispuşi totdauna să laude orice văd, ca să intereseze pe cititori; dar în realitate scad mult, căci cele mai multe lucruri care fermecă pe învăţaţi nu sunt sigure. Natura ea însăşi, în aceste părţi, nu are nimica de pitoresc să despăgubească pe călătorul deziluzionat şi seamănă ea însăşi că a îmbrăcat vălul întristărei şi al morţei, de cînd Mîntuitorul lumei a suferit pe cruce pentru oameni. Văzînd această natură săracă, aceste stînci goale şi arse de soare, pe care iarba şi arborii parcă se cred că se umilesc de a creşte, aceste văi coperite de năsip şi acele plante ce pălesc şi mor îndată ce se nasc, noi încercăm un simtiment ce nu are nici meritul adîncei melancolii, ci acela al abaterei şi al morţei.

Plecarăm toţi deodată, avînd în capul procesiei o bandă de muzică arabă, ale căror instrumente a trebuit să se fi născocit înaintea potopului lui Noe. Mai toată populaţia din Ierusalim ieşise afară din poarta Sîntului Ştefan şi în valea lui Iosafat, să privească trecînd armia pelerinilor. Trecurăm printre două rînduri de femei arabe, turce, ebree etc., cele mai multe învălite la faţă.

După trei pătrare de oră, trecurăm pe lîngă satul Bitania, unde, după tradiţie, locuia Lazăr cu surorile sale Maria şi Marta, şi unde se retrase Iisus, în cele din urmă zile, de goana ebreilor. Cîţiva arabi, ce locuiau acest sat, arată pentru cîteva parale, celor ce vor să crează, un mormînt şi o grotă, zicînd că este grota unde locuia Lazăr şi mormîntul său.

Pretutindeni, în Palestina mai ales, pe unde trec streinii, oameni, femei, fete stau pe cale şi fără cuvînt, nici ruşine, îţi cer bacşişul. Trei ore de la Ierusalim, munţii ce treceam începură din ce în ce să ia o fizionomie mai tristă, mai sălbatică; verdeaţa încetă cu totul şi calea se făcu anevoioasă. De cînd în cînd vedeam, pe marginile drumului, rădicîndu-se, asemenea morţilor ce imaginaţia poeţilor germani îi

vede rădicîndu-se din morminte, cîte o ființă omenească, cîte un beduin, jumătate gol, cu chipuri palide, zbîrcite și sinistre, pe care rătăcea un zîmbet amar ce făcea și mai sinistră fizionomia lor. Aceste fantasme întindeau o mînă neagră, ce ai fi crezut transparinte, să priimească bacșișul, pe cînd cu ceialtă mînă ținea o pușcă.

Cînd ajunserăm în vîrful cel mai înalt, văzurăm valea Iordanului, care pe ici, pe colo, pe unde se scura capriţiosul rîu, era verde rîzătoare. Aici se vedea Iordanul curgînd în ocoluri și Marea Moartă închisă între doi munți.

După cîteva minute eram în vale. Caii noștri ne duseră cu iuțimea vîntului la locul unde a fost altădată cetatea Ierihonul.

Ieriho sau Cetatea Palmierilor era așezată în această vale, șease ore departe de Ierusalim. Ea se luă de ebrei sub Iosue, următorul lui Moise. Patruzeci de ani după sosirea ebreilor în Palestina, oameni, vite, tot ce era viețuitor într-această cetate căzu sub sabia cuceritorilor; cetatea se arse cu toate avuțiile ei. Iosue pronunță atunci anatema peste toți aceia ce vor zidi din nou aceste ziduri. Cu toate acestea, se rezidi de Hial de la Betel. Aici locuiră mai în urmă profeții Elie și Elisei. Cînd se înturnară ebreii din exilul Babilonului, aflară Ierihonul în floarea lui. Principii Macabei îl fortifică mai în urmă. Erod făcu aici un teatru și un palat. Sub Vespasian se dărîmă; Adrian o zidi din nou. Pe timpii cruciaților se arse cu totul. Iar astăzi nu se mai cunoaște nici o urmă. Palmierii cei vestiți au căzut sub săcurea beduinilor. Rozele de la Ieriho, despre care vorbesc poeții, au încetat de a mai crește în aceste locuri, de cînd mîna delicată a fecioarelor Ierihonului a îngehțat sub sărutările morței.

Pretutindeni prada, dezolația ne aduce aminte de răutatea omului din toate locurile, din toate timpurile! Oare cartea trecutului, scrisă cu lacrime de sînge, nu vădește că viitorul nu va fi mai ferice? Tristă și dureroasă cugetare! Cît de mult trebuie să sufere omul cel bun la această gîndire! . . . Prezentul se amestecă încă și mărturisește că nu este speranță pentru visele cele dulci ale inimilor nobile și generoase. Amar acelora ce în zborul imaginației lor și-au format o patrie, o societate ideală și frumoasă ca sufletul lor! Vine o zi cînd tot ce este verde, tot ce este tînăr în inimă

îmbătrîneşte şi se usucă! Ferice încă de acela pre care moartea îl coseşte înainte ce trista realitate nu a cosit încă florile inimei sale.

Nu departe de Ierihon, zice sîntul Antonin în călătoria sa, pe cei dîntîi timpi ai creştinismului, se afla într-un munte o grotă unde locuiau în rugăciune şeapte fecioare. Fiecare fecioară avea cămăruţa ei în fundul grotei, venite fiind aici din pruncia lor. Cînd murea vreuna din ele, se îngropa în cămăruţa unde locuia şi se scotea altă cameră pentru altă fecioară. Aici se zice că se păstra pînzele sau giulgiul cu care s-a fost coperit corpul lui Iisus.

Această vale are şease ore de lungime, trei de lărgime. Pămîntul ei este năsipos şi coperit ici, colo de ierburi palide şi rari. Pe locul unde a fost cetatea Ierihonului, se află o dumbrăvioară de arburi sălbateci crescuţi din sînul năsipului şi face un fel de oazis în mijlocul deşertelor vecine. La umbra acestor arbori cură un rîuleţ ce vine din muntele Carantania. Iosif zice că izvorul lui era foarte aproape de vechea cetate. Profetul Elisei, care îşi dete numele său acestui rîu, îndulci apele lui, ce mai nainte erau sărate. „Aduceţi-mi sare" zise profetul locuitorilor şi, aruncînd sarea în izvorul rîului, mai zise: „Iată ce zice Domnul, această apă nu va mai da nici moarte, nici secetă". Apoi apa se făcu bună.

Munţii între carii se află această vale sunt înalţi, sterpi şi pulberaţi.

Muntele Carantania, ce este aici, este acela unde Iisus a postit patruzeci de zile şi unde i s-a arătat diavolul ca să-l ispitească. Pe coastele acestui munte, mai în sus de fîntînă, se află ruinele unei monastiri. Mai înainte, mergînd către Marea Moartă, se văd ruinele monastirei Sîntului Ioan: sunt pe jumătate surpate. După Iosue şi vestitul călător d'Anville, aceste ruine se află pe tărîmul unde a fost în vechime Galgala, unde tăbărîră ebreii, după ce trecură Iordanul, şi unde şeful lor înălţă douăsprezece pietre ce scoase din Iordan, spre aducere-aminte că Israel a trecut Iordanul. Aici ebreii începură să practice tăierea împregiur, pre care o părăsiseră de patruzeci de ani. Tot aici mîncară, pentru întîia oară, fructe din pămîntul Canaan. Aici îngerul războiului se arată lui Iosue. Galgala se făcuse cartierul general

al ebreilor. De aici ei porniră în contra lui Adonisec, rege al Ierusalimului.

Prin stăruirea călugărilor greci, se așeză pe lîngă dumbrăvioară o mulțime de corturi destinate pentru pelerini, nefericiții călători carii plăteau toate cheltuielile procesiei. Dar printr-o întîmplare, ce nu este rară în analele societății omenești, corturile se ocupară de călugări și de rudeniile lor, de cavazi, de beduini; hagii rămaseră sub cer, expuși la soarele zilei și la roua nopței.

Călătorii europei așezară corturile lor lîngă un apeduc.

Călugării ne-au fost zis la Ierusalim să nu luăm provizii, căci acolo (la Ierihon) ei au îngrijit de ale mîncărei, cum și de un cort pentru noi trei. Chiamil-pașa însă ne-a fost zis: „Nu vă lăsați în speranța călugărilor!“ El avea dreptate. Dupe ce ajunserăm la Ierihon și cerurăm un cort, călugărul dragoman ne răspunse că nu are nici un cort. Din norocirea noastră, pașa ne trimisese un cavaz la plecare. Acest om prețios, îndată ce se încunoștiință de bunăvoința a călugărului, se duse cu patru beduini și puse mîna pe cel dintîi cort ce întîlni mai îndemînă. Acel cort era ocupat de nepoatele călugărului. Fapta noastră supără atîta pe unchiul, încît nu vru să ne trimiță mîncare. Noi aveam cu noi bucătar, pe popa Iona sau Elidor. Cavazul ne aduse cele trebuincioase; umbra lui Macbeth le prepară, trecîndu-le prin foc și prin apă, și noi prînzirăm ca totdauna; ba încă trimiserăm să invite a mînca cu noi călugărul dragoman. El refuză cu amărăciune.

Pînă a nu se face toate aceste, mai multe fete de beduini, din satul vecin, veniră printre corturile noastre. Într-un loc se opriră, se luară de mînă, făcură o horă și începură a se înturna în dreapta și în stînga, cîntînd o arie sălbatică cu niște voci guturale și, de cînd în cînd, bătînd din palme și fluierînd într-un chip necunoscut în țările noastre, imitînd oarecum fluierul greierilor de cîmp. Cea mai înaltă dintre ele sta singură în mijlocul lor și părea că ține tactul.

Dupe aceasta veni rîndul cavalerilor arabi. Jucară giritul pe cai arăbești foarte frumoși. Această exerciție fuse frumoasă în adevăr.

Dupe dînșii veniră comedienii, muzicanții și zicătorii de vorbe comice.

Aceste petreceri dăinîră pînă după miezul nopţei. Cu toată osteneala noastră, nu puturăm dormi de multele zgomote ale oamenilor, vitelor şi de necomoditatea ce încercam. Prînzul trecuse bine; dar culcarea era altfel. Ne culcarăm sub cort, avînd, în loc de perne, şelele cailor şi, pentru aşternut, năsipul deşertelor. Mulţime de insecte încă ne supărau cu muşcăturile lor.

Abia una dată închiserăm ochii; dar ne deşteptarăm repede, treziţi de o mare larmă. Hagii au fost dat bani ca să fie siguri pe cale despre tîlhari. Acum călugării şi şeicii beduinilor voiră să dovedească că acei bani erau bine daţi; voiră poate să mai ia şi alţii. În vecinătatea corturilor se aşezară, încă de cu seara, beduini armaţi, avînd consignă să nu lase pe nici un om din călători să se depărteze măcar zece paşi de la corturi, ca să nu-i atace tîlharii.

Tot acesti beduini plecau, despărţiţi, şi se înturnau toţi împreună către corturi strigînd şi descărcînd puştele. Atunci şeicii lor dau alarma şi trimiteau pe alţi beduini, ca să tracteze cu *inemicii comuni*, ce veneau să ne despoaie, sau să se bată cu ei, dacă nu vor să tracteze. Dar *inemicii comuni*, oameni cu minte, au ales totdauna pacea şi au venit la corturile noastre, ca să ne apere. Aceste şiretenii ţinură toată noaptea şi se repetară chiar în ducerea la Iordan. Şiretenia nu este o proprietate a civilizaţiei; este proprie tutulor fiinţelor vieţuitoare, oricare ar fi felul lor, şi a tutulor popoarelor, oricare ar fi starea lor de civilizaţie. Dar se află mai ales în natura fiinţelor celor slabe, la care ea ţine locul puterei ce le lipseşte. Cu cît un om este mai slab cu atît este silit să alerge la şiretenie, sau ca să se apare contra celui mai tare, sau ca să atace el însuşi. Ceea ce este pentru individe, poate, în acest caz, să se aplice şi la popoare.

Beduinii se află în această categorie, în care un popor nu poate vieţui, fără să alerge la şiretenie. Divizia, neştiinţa despre puterea lor, despotismul ce-i goneşte din societate, trebuinţele vieţuirei i-au adus la stare de slăbiciune. Dar oricare ar fi cauzele slăbiciunei lor, este netăgăduit că sunt un popol plin de şiretenie.

Mulţi scriitori mari, între alţii Volney, s-au aprins de mirare pentru caracterul lor onest! El pune înainte datinele lor; între altele multe, aceasta: că dacă o dată mănîncă din masa ta, apoi te apără cu sîngele său şi, cînd va să-ţi

facă rău, te vestește, nevoind să ia din masa ta. Cum poate să aibă caracter frumos un popor în a cărui țară nu poți merge, fără să fii despuiat, bătut sau ucis, dacă te aperi?

Beduinii sunt arabi musulmani, locuiesc deșerturile care se întind de la țărmurile Marocului pînă la hotarele Persiei. Sunt despărțiți în seminții, cu șeicii lor. Limba lor este cea arabă. De religiune nu îngrijesc mult: Mahomet îi numea rebeli, pentru această cauză.

Nu au case, nici locuri hotărîte, dar aleg totdauna tărîmurile vecine cu vreun rîu, unde se află apă și ierburi pentru vite; tîrăsc în toate părțile după ei corturile și vitele care îi hrănesc cu laptele lor. Nu lucră pămîntul niciodată. Mîncarea lor este foarte simplă. Seamănă în multe locuri cu țiganii normazi din Principate. Ei sunt negricioși la față, macri. Vestmîntul lor este o manta lungă de lînă sau altă materie, cu un capușon pe cap, peste care se leagă cu o funie. Această manta se scheamă *baracan*; cei mai avuți poartă pe șub manta cămașe. Femeile lor au cîte o cămașe groasă de pînză albastră și o maramă iarăși de pînză, pe cap. Adeseori se războiesc între dînșii. Cît despre starea lor în privința turcilor, sunt totdauna în revoltă. Cei din fundul deșertelor *sunt cu totul neatîrnați.*

Acesti strănepoți ai vechilor patriarhi, dupe d. Gische, ar fi mai onesti decît străbunii lor. Acest autor dă un exemplu și zice că unul din șeicii beduinilor, priimind de la pașa Egiptului o leafă mare și postul de guvernator de provinție, nu află nici o fată de beduin, care să priimească să-l ia de bărbat. Aceste sentimente nu se potrivesc cu datinele fetelor care le-am văzut pretutindeni întinzînd mîna la călători, să ia mila ce o cer cu nerușinare.

Tot acest autor mai zice despre ei: „Femeile măritate poartă un fel de cămașe mai puțin grațioasă decît a felahelor din Egipt. Fețele lor în genere sunt goale: ele nu au nici o grijă de coafura lor; părul lor este împletit, strîns și uns cu grăsime . . . Cînd un beduin va să se însoare, trimite o cămilă la părinții fetei; dacă darul este priimit, capătă voia să vorbească cu fata, care, în această întîlnire, sau priimește sau refuză propoziția. Cînd răspunsul este favorabil, se hotărăște ziua nunței. Mirii șeapte zile nu se văd; în a opta, se adună în casa părinților fetei. Atunci se taie cîteva oi și adunarea se dezmiardă, uitîndu-se alergînd cămilile;

a doua zi, mirii se aşază într-un cort. Cămila dată înaintea nunţei se face proprietatea miresei..."

Am putea zice o mulţime alte lucruri despre acesti sălbatici; dar fiindcă cele mai multe nu pot să intereseze mult pe cititori, vom sfîrşi spuind o istorie ce ne zise cavazul nostru Hasan.

Pe cînd auzirăm afară o mare larmă, Hasan întră în cortul nostru, să-şi ia pistoalele şi sabia ce le depusese aici.

— Te armezi de bătaie? îl întrebarăm noi.

— Nu, răspunse el; dar bine este ca arma să fie totdauna lîngă om... cu bedunii se întîmplă multe. Sunt gîlcevitori şi te înfruntă... În astfel de întîmplare, vorbele sunt deşerte... loviturile îţi dau dreptate.

— Este adevărat, îl întrebă unul din soţii mei, că aceşti sălbatici despoaie pe călători?

— Se întîmplă cîteodată. Aici nu sunt tîlhari, de meserie, dar sunt toţi tîlhari de întîmplare. De te vor găsi singur sau în număr mic şi nearmat, cei dintîi beduini ce-i întîlni te dezbracă; de te vei apăra, te bat; de vei trage cu focuri, te ucid. Sunt cîţiva ani de cînd mi s-a întîmplat chiar mie una bună...

Vorbind astfel, Hasan îşi împlu ciubucul; şezu şi începu astfel:

— Sunt doisprezece ani de cînd veni în Ierusalim o doamnă mare din ţara rusească. Această doamnă, după ce văzu toate lucrurile din oraş, voi să vază monastirele din afară. Într-o zi plecă la monastirea Sîntului Sava cu două femei ale ei şi un om ce o servea. Datina este cînd un călător de biserica grecească face această călătorie, să spună călugărilor de la patriarhie, cari găsesc cai şi îi dau un beduin spre gardă, iar călătorul plăteşte o sumă de bani. Această doamnă nu dete de ştire călugărilor, ci trimise să ceară un om de la paşa. Paşa mă trimise pe mine.

Plecă dar cu două femei, un om şi cu mine. Eu mergeam înaintea tutulor. Dar abia ne urcarăm pe un munte, şi şease oameni ascunşi după nişte stînci întinseră puştile, strigîndu-ne să stăm. Totdodată, înturnîndu-se către mine: „Iar tu, lasă ghiaurii şi fugi, căci altfel te vom ucide!"

Mai întîi îi rugai cu binele să ne lase să trecem înainte; nu fu cu putinţă. Trăsei sabia; dar patru alţii, ce nu se arătaseră încă, mă apucară pe la spate, îmi luară armele şi mă

legară strîns și mă lăsară să zac pe pămînt. Doi copii ce veneau după cai, precum și servul, aflîndu-se mai în urmă, o luaseră la fugă înapoi. Beduinii deteră pe femei jos după cai, apoi le invitară să se dezbrace și să le dea lor vestmintele. Ele, tremurînd de spaimă și amețite, se dezbrăcară de orice vestminte purtau peste cămăși și crezură că beduinii se vor mulțumi pe atîta; dar albețea cămășilor îi răpi; ei cerură să se dezbrace chiar de cămăși. Puteți să vă închipuiți că mai întîi nu se supuseră, ținute de rușine, dar beduinii le tăiară cămășile dupe ele și le luară cu celealte vestminte. O damă mare, tînără, care nu umblase poate în viața ei decît pe covoare scumpe, iată-o acuma goală, cum se născuse, în mijlocul tîlharilor, cu picioarele plăpînde călcînd pe pietrele arzătoare și colțoroase! Dar ce era acele necazuri pe lîngă rușinea ce simțeai să se vază goale sub ochii atîtor oameni? Beduinii însă luară caii și fugiră.

Atunci le strigai în limba grecească să vie să mă dezlege, căci numai așa aș fi putut să le fiu de ceva ajutor. Dar puteau ele să mă dezlege, fără să se rușineze, în starea în care se aflau? Trebuiră însă a mă dezlega. Cu tarabuluzul meu învelii pe una, cu brîul pe a doua și cu minteanul pe a treia. Iar de aici merserăm, cum puturăm la monastirea S-tului Sava. Aici altă nevoie! Dupe canoanele monastirei, femeile nu se priimesc înuntru. Egumenul trimise însă vestminte călugărești pentru cîtetrele, le găsi trei măgari și ne înturnarăm la Ierusalim, însoțiți de zece beduini armați, ce trăiau din pînea monastirei.

Astfel ne vorbi Hasan și ieși armat.

Pe la trei ore dupe miezul nopței, caravana se prepară de plecare către Iordan. Beduinii și cavalerii turci deschiseră calea. Această armie de pelerini, compusă de oameni, de femei, de copii din mai toate națiile, pe cai, pe asini, pe cămile, pe jos, se silea să ajungă pe mergătorii înainte cu torțe aprinse în mînă. Toți se îndesau, se loveau unii de alții; femeile și copiii țipau de prin coșurile în care se aflau pe cămile; caii nechezau; asinii răspundeau prin niște țipete neplăcute urechilor nededate cu melodioasele lor concerte. Arabii, voind să puie ordine prin rînduri, făceau mai mare larma și încurcătura. Această caravană, compusă de o mie călători, numără încă o mie de oameni, gardieni, închirietori

de cai și o pulbere de speculatori de tot felul, ce urma cu mărfuri pacinica noastră armie.

Văzînd această mulțime, mai de toate limbele și religiile, mergînd către locul unde Iisus a priimit botezul, însufla respect și da caravanei un caracter nobil și maiestos. Dar acest sentiment se stingea îndată ce analiza cineva natura acestei caravane. Turcii, arabii, beduinii mergeau la Iordan pentru un interes material, pentru o sumă de bani; călugării, să împlinească o datorie cumpărată cu bani de către călători; o mare parte din călători, ca să treacă prin toate formalitățile impuse acelora ce vor să poarte titlu cel dorit de dînșii, de hagiu; europeii, de curiozotate; rămînea o mică parte de oameni care luase această cale împinși de un sentiment religios... Cît de adîncă și adevărată este vorba *Scripturei*, ce zice: „Mulți chemați, puțini aleși!“

De la Ierihon la rîul Iordanului sunt trei ore. Noi ajunserăm acolo cu lumina zilei, după șease stații ce făcurăm, din voința arabilor, ca să ne asicurăm mai înainte de poziția *inemicilor comuni*.

Vederea acestui rîu n-are nimica de rar, afară de suvenirele religioase ce ne păstrează. Lărgimea Iordanului este de șasezeci pînă la șaptezeci picioare; douăsprezece picioare de adîncime. Seamănă mult cu rîul Dîmbovița pînă ce nu ajunge la șanțuri; dar este mai repede. Apa lui este turbure. Malurile sunt coperite de sălcii și alți arbori sălbatici. Locul ce el stropește este mai verde decît celalt tărîm al băiei.

Ebreii îi numeau Iarden; arabii, El-Șarid. Iordanul se face din trei rîuri: din Hasbeni, care iese din muntele Gebel-el-Șeic; din Dan, ce iese despre Hasbeni, aproape de Tel-el-Cadhi; din Baneas (Paneas), ce vine de la est și care iese dintr-o peșteră de lîngă Baneas, vechea Cesarea Filipi. Aceste trei rîulețe, împreunîndu-se, fac Iordanul. El cură mai întîi în lacul numit El-Hulei (Samoconites), apoi iese din lac și aleargă pe băile Galileei. Trei ore și jumătate de la acest lac, cade în alt lac, ce se cheamă lacul Tiberiadei, pe limba ebree: Iam Chineret. Iordanul iese încă din acest lac, fuge pe valea Gorului și, la o distanță de douăzeci și cinci ore, se aruncă și pere cu totul în Marea Moartă.

Caravana noastră se opri pe malul Iordanului, într-un loc unde se zice că Iisus ar fi fost botezat de Ioan. Îndată ce ajunseră pe mal, mulțimea pelerinilor greci voi să se arunce

în apă; cei mai mulți din ei erau osteniți, asudați; dar aceasta nu-i opri de a se scălda, îndată ce ajunseră.

Fiecare se cufunda de trei ori în apă; o a doua persoană trebuia să-l moaie. Avea fiecare om și femei o cămașe de borangic supțire, făcută înadins pentru scăldarea în Iordan. Cu această cămașe trebuie să se îngroape la moarte. Unii însă nu aveau cămăși. Femei de toate vîrstele și albețele, cu cămăși supțiri, altele fără cămăși, despletite, se atuncau în apă, printre oameni, și își expuneau astfel corpul lor la vederea arabilor surîzători. Ar fi crezut cineva că vede o scăldătoare a nimfelor din mitologie. Atîta numai că cele mai multe din aceste nimfe îmbătrîniseră și se urîțiseră acuma. Un preot grec intrase în apă îmbrăcat, și acolo citea pe o carte.

Iată ce zice, în itinerarul său, sîntul Antonin: „Valea Iordanului era locuită de sihastri. În luna lui iulie și august malurile Mărei Moarte, în vecinătate cu gura Iordanului, se copereau de leproși. După ce stau toată ziua culcați pe mal, seara se muiau în apa lacului Asfaltit, și Dumnezeu vindeca pe cei care voia el . . . Segor era încă în picioare . .. Șeapte monastiri de oameni și șease de femei se aflau prin vecinătate. O cruce de lemn, înfiptă în apa Iordanului, însemna locul unde Mîntuitorul priimise botezul. În ajunul epifaniei, în tot anul, veneau aici mulțime de creștini, cel ce serba întra în rîu, îl binecuvînta, și îndată rîul Iordanului se oprea cu mare zgomot; undele rămîneau nemișcate. Creștinii din Alexandria veneau la această solemnitate cu vase cu balsam și alte aromate, pe care le umplea cu apă din Iordan. Din această apă stropeau corăbiile la fiecare nouă călătorie pe mare. Creștinii părăseau Iordanul, după ce se muiau în apa sîntă . . . După ceremonie, undele Iordanului începeau iar să cure ca mai înainte către Marea Moartă."

Aceste sunt scrise de o mie două sute de ani. Ducerea la Iordan este dar o veche datină.

Mulțimea cu care venisem aici era să se întoarcă îndată la corturile de la Ierihon, unde era să mai doarmă o noapte. Grecii nu iubesc să vază Marea Moartă. Noi lăsarăm aici pe toți acei scăldători și purceserăm către lacul Asfaltit. Un șeic de beduini ne dete, pentru cincizeci lei de persoană, un cavaler să ne însoțească pe cale. Cu un singur beduin,

eşti totdauna sigur d-a nu fi atacat de beduini. Ei despoaie adesea pe acei călători ce nu se însoţesc de unul din ei, căci aceia dovedesc că nu au plătit dreptul de călătorie în locurile lor. După o oră şi jumătate, ne aflarăm pe malurile lacului, unde întîlnirăm o mare companie de englezi şi francezi.

Acest lac sau mare este închis între doi munţi. Este de douăzeci leghe de lung şi patru numai de lat. După La Jenesse (c.14—8—3), pe acest loc, unde astăzi este lacul, altădată era o vale, numită Sidim. Aici se aflau o mulţime de puţuri de asfalt. Se zice că această mare se formă din catastrofa care arse cetăţile Sodoma, Gomora, Adana şi Seboina. Mai înainte de această catastrofă, aceste cetăţi erau guvernate de patru domni, cari se aflau sub suzeranitatea lui Chedorlaomer, rege al Elamului sau al Suzianii. Nu se ştie sigur originea acelor popoare. Cei patru domni se răsculară una dată împotriva lui Chedorlaomer. Acesta merse înaintea lor cu oaste, îi bătu în valea Sidimului, apoi se înturnă, cu o mulţime de robi şi avuţii luate de la enemici. Acest rege luă atunci rob pe Lot, nepotul lui Abraham. Abraham, auzind, plecă cu robii săi împotriva lui Chedorlaomer; îl ajunse, îl bătu şi îi luă toate prăzile şi pe cei ce acest rege făcuse robi. Lot dar locuia în aceste locuri, încă de cînd se deosebise de Abraham.

În *Biblie* se zice că Dumnezeu spusese lui Abraham că are să pearză acele cetăţi. Abraham rugă pe Iehova să cruţe pe locuitori, sperînd că cei răi se vor ierta pe lîngă cei buni; dar fiindcă drepţi nu erau, arderea Sodomei şi celoralte cetăţi fu hotătîtă. Doi vestitori cereşti se duc la Sodoma să scape pe Lot şi familia sa. Lot îi priimi în casă; dar locuitorii cetăţei ocoliră casa lui Lot şi cerură să le dea pe acei oaspeţi. Vestitorii cereşti spuseră lui Lot ceea ce era să se întîmple şi ziseră să iasă îndată din cetate. Lot şi familia lui crezură că este o mistificaţie şi nu voiră să-i asculte; vestitorii însă iau pe Lot şi familia sa, prin silă, şi îi depun afară din cetate, printr-o putere peste natură. Atunci o ploaie de foc şi pucioasă cade şi arde cetăţile. Femeia lui Lot se uită spre cetate, dar fuse schimbată îndată într-o stîncă de sare.

Victor Hugo, un poet francez, a compus o frumoasă poemă asupra acestui sujet.

Acest lac este cunoscut în *Biblie* sub numele de Marea de Sare, Marea Orientală. Grecii şi romanii o numeau lacul

Asfaltit, din cauza mulţimei de asfalt ce se află pe malurile mărei. Arabii îl numesc Bahret-Lut (Marea lui Lot). Numele de Marea Moartă îi este dat de Euseb şi de sîntul Ieronim; acest din urmă, în comentariele lui asupra lui Ezechiel, zice că se cheamă astfel, fiindcă nu se află nimic viu în apa ei.

În adevăr, nimica trăitor nu se află în marea aceasta. Iată cum se exprimă Volney:

„Nu se vede nici verdeaţă pe malurile ei, nici peşte în apă; dar nu este adevărat că aerul să fie atît de înveninat aici, încît paserile să nu poată zbura pe deasupra apei, fără să le facă rău... cauza lipsei vegetalelor şi animalelor este sărăţimea acră a apei, ce aici este mai tare decît în alte mări; pămîntul din vecinătate, plămădit cu acestă sărăţime, nu produce plante; aerul chiar, care se încarcă de sărăţime prin evaporaţia mărei şi care priimeşte încă aburii pucioasei şi a bitumului, nu prieşte vegetaţiei."

Se zice că oamenii pot să plutească în marea aceasta, fără să înoate, din cauza greutăţei apei. Iosif scrie că Vespasian dete ordin să arunce în această mare oameni cu mînile şi picioarele legate şi plutiră pe faţa apei. Noi ne scăldarăm aici; apa este groasă, te face să pluteşti mai mult decît apa celoralte mări; însă nu atîta precît scriu unii călători. Ieşind din apă, eram toţi albi pe faţă şi pe păr de felurite lucruri ce se află în apa acestei mări.

După o experienţă făcută, peştii din alte mări mor îndată ce-i pune în apa din acest lac.

Cîtăţimea de apă, ce cură din Iordan în acest lac, este mai lesne de crezut că se evaporează, decît că se strecoară prin vreo comunicaţie ascunsă cu alte mări.

Vederea acestor locuri, cele mai triste ce pot să fie, este atît de împovărătoare; natura aici se pare atîta de degradată, încît ţi se pare că distrugerea generală a lumei a început aici! Sufletul călătorului se despoaie de tinereţe, de poezie, de iluzii şi într-un minut îmbătrîneşte. Un singur sintiment îl mai pune în mişcare: acela al distrugerei şi al morţei!

Nu departe de malurile acestei mări a trebuit să fi fost cetatea Masada, ce se făcu vestită în timpii lui Titu, prin purtarea ebreilor încongiuraţi de romani. După luarea Ierusalimului de Titu, Flaviu Silva încongiură Masada. Eleazar,

ce comanda garnizoana ebree, văzînd că nu este mijloc să se apere cu succes, dar nevoind nici să se închine cu ruşine, luă o hotărîre teribilă, pe care o găsiră de bună toţi soldaţii din cetate. Ebreii, după ce îmbrăţişară femeile şi copiii 'or, chiar cu mînile lor îi uciseră. Pe urmă traseră la sorţi zece oameni ce erau îndatoraţi să ucidă pe ceialţi, apoi ei însuşi să se ucidă pînă la cel din urmă între ei, ca să nu cază nimeni cu viaţă în mînile romanilor. A doua zi, romanii, intrînd în cetate, se mirară de tăcerea ce domnea acolo. Atunci ieşiră două femei şi cinci copii ce scăpaseră ascunzîndu-se prin apeduce. Ele spuseră romanilor cele întîmplate. La vederea cadavrelor, soldaţii romani vărsară lacrimi.

De la Marea Moartă ne înturnarăm la Ierihon prin locuri năsipoase şi neîmblate. Astăzi în Palestina nu se vede o cale bună, nici şosele. Cu toate acestea, era un timp cînd se aflau şi pe aici drumuri bune. Sub ebrei erau şease mari drumuri: patru plecau din Ierusalim; unul spre n.-e. mergea în Perea, trecînd prin Muntele Maslinilor, deşertul Ierihon şi Iordanul; altul se ducea spre Sişen şi Samaria în Galileea; al treilea mergea spre vest, la Jaffa şi la mare; al patrulea se ducea la Hebron, de unde înainta pînă în golful Elanitic; altul încă mergea de la Acra la Damasc şi altul trecea pe lungul ţărmului mărei. Iosif zice că Salomon ordină să se paveze cu piatră neagră sau de bazalt şoselele ce mergeau la Ierusalim. Aceste drumuri se chemau mesila.

La Ierihon era să mai trecem o noapte. Noi voiam să pornim chiar noaptea, prin deşerte, către Sîntul Sava; dar călăuzii noştri se opuseră, zicînd că este mare pericol despre tîlhari. Astfel rămaserăm noaptea aici, şi a doua zi pornirăm cu toţi pelerinii spre Ierusalim.

CARTEA VIII

Miercuri pe la zece ore intrarăm în Ierusalim. Mulţime de lume ne aştepta, ca la plecare, să ne vază revenind. În cetate era o mare mişcare, zi de tîrg. Stradele cetăţei ni se părură mai necurate decît totdauna. Se vede că de o mie de ani Ierusalimul nu a luat nici o schimbare în ceea ce se atinge de curăţenia căilor. Căci pe la opt sute ani după Iisus un episcop de la Gaulles, sîntul Arnulf, zice că se făcea, pe timpul său, în cetatea sîntă, un tîrg mare, şi mulţime de oameni veneau atunci în Ierusalim; că multele cămile, cai şi boi împleau de necurăţenii cetatea lui Iisus; însă, după tîrg, o ploaie minunată cădea regulat şi spăla căile. Din nenorocire această ploaie nu mai cade şi cetatea nu este curată. Guvernămîntul se vede că aşteaptă o ploaie ca aceea, ca să cureţe stradele.

Joia este hotărîtă ca să se facă un serviciu religios, cel mai frumos ce am văzut aici, căci are în sine un princip moral. Înaintea bisericei Sîntului Mormînt, pe o înălţime făcută din lemne, se face spălarea picioarelor apostolilor de Iisus: doisprezece călugări înfăţişează pe cei doisprezece apostoli; un arhiereu pe Iisus. Spălarea se face în public.

Sîmbătă merserăm la biserică, să fim de faţă la ceremonia ce se face pentru venirea focului sînt pe mormîntul lui Iisus. În timpii vechi această ceremonie se făcea de catolici. Astăzi catolicii nu o mai fac; numai grecii şi armenii schismatici o mai practică.

Oameni mai din toate părţile lumei se adunară aici, ca să dea tributul de recunoştinţă celui care învăţase pe oameni să iubească şi să sufere pentru fericirea neamului omenesc. Puţini oameni însă înţeleg adîncele cugetări ale

lui Iisus! Şi mai puţini încă sunt aceia ce urmă voinţelor lui! Cînd cineva a împlinit formalităţile impuse de disciplina şi regulele bisericei, crede că şi-au împlinit datoria de creştin, pe cînd faptele nu seamănă cu voinţa celui ce a pus anatema pe cele rele.

Biserica era plină de lume: englezi, germani, francezi şi alte neamuri veniseră să fie faţă şi să mulţumească curiozitatea lor. Soldaţii turci, postaţi pe la toate ieşirile, privegheau la păstrarea ordinei. Cu toate acestea, arabii de ritul oriental făcură din biserică un fel de tîrg; vînzătorii de portocale, de cafele, şerbete, circulau neîncetat prin biserică, lăudînd marfa lor, prin strigăte neplăcute. Oriunde aruncai ochii, se vedeau turme de femei arabe învălite la ochi ca nişte măşti de bal, şezînd, unele să mănînce în biserică; altele aduseră aici, dupe la casele lor, aşternuturi şi învălituri şi dormeau în biserică, aşteptînd începutul ceremoniei. Oamenii beau cafele şi fumau pe ici, pe colo, prin colţuri.

De cînd în cînd, vederea tutulor se oprea pe nişte arabi de ritul oriental, carii, intrînd cu mulţimea pe poartă, ieşeau pe alta, după ce treceau de două-trei ori biserica, ţinîndu-se de mînă şi dănţuind sau sărind în sus ca nişte turbaţi. Ei şuierau ca greierii şi băteau apoi în palme; ocoleau un cerc ce se afla în lespezile capelei greceşti şi unde grecii de aici, în neştiinţa lor, zic că se află centrul pămîntului. Vorbele ce spuneau erau acestea: „Numai religia grecilor este adevărată; celealte sunt mincionase!" După toate acestea se puneau să urle, chemînd lumina sîntă. Astfel de vorbe nu pot să facă onoare nici celor ce le ziceau, nici celor ce îi lăsau să zică, căci nu aveau nici mărinimia unor antagonisti nobili, nici toleranţa ce timpul de civilizaţie cere. Ei cădeau în greşeala musulmanilor ce nu sufere alte religii cu nepăsare.

Întrebînd pe călugări cum lasă să se facă asemenea lucruri necuviincioase, ce sunt o urmă de barbarie, răspunseră că este datină veche, că ei fac tot ca să o stîrpească şi că, cu toate măsurile luate, aceşti sălbatici tot nu se lasă de obiceiul lor. Văzui cu ochii mei cavazi ai bisericei îmbrîncindu-i şi bătîndu-i ca să-i dezbere, dar fără folos.

Netoleranţa, fanatismul creştinilor aici este tot atît de mare ca al musulmanilor. El se întinde nu numai asupra celor

ce nu sunt creştini, dar chiar asupra creştinilor de alt rit. Musulmanii numesc cu dispreţ pe creştini *ghiauri*, adică necredincioşi, *cîni*; grecii numesc pe catolici şi cei de alte rite *schilofranchi*; cîini de franci; catolicii, pe greci, *schismatici*. Cînd spusei călugărilor că la noi poporul este mai înaintat în civilizaţie, căci el nici nu urăşte, nici nu iubeşte pe oameni pentru că au cutare sau cutare religie, ci îi privesc totdauna după faptele lor, că orice rit şi lege este tolerată şi că toţi sunt înaintea lui Dumnezeu ca oameni, iar nu ca cîni, călugării nu puteau să crează.

Dar să ne înturnăm la arabii cei fanatici. După ce făcură toate acele exerciţuri barbare, se puseră astă dată cu tot deadinsul să cheme lumina, prin urlete înfiorătoare şi sălbatece. Ai fi zis, văzîndu-i şi auzindu-i, că sunt o turmă de lupi ce urlă la stele.

Toate candelele erau stinse. Un mitropolit ce se cheamă sîntul Petru, din cauză că a avut sau are încă o monastire în Arabia petroasă, se închisese în camera a doua a Sîntului Mormînt. La uşa capelei mormîntare, pe dinafară, erau înşiraţi mai mulţi preoţi şi diaconi.

Deodată auzirăm sunînd clopotele în biserică. Nişte flăcări ieşiră repede prin ferestrele capelei mormîntului. Mulţimea aprinse atunci făcliele din această lumină. Peste două minute toate candele se aprinseră. Noi însă ieşirăm, căci fumul luminărilor ne îneca.

Origina sărbătorilor Paştelui vine de la ebrei.

De cîte ori faraon era lovit de o rană nouă, se înrăutăţea şi nu lăsa pe ebrei să plece, înainte de a-i veni cea din urmă rană. Moise zise să fie preparaţi de plecare. Le dete ordin să taie cîte un miel de fiecare familie, a patrusprezecea zi din luna primăverei; după-amiază să mănînce carnea friptă, cu pîne fără aluat şi ierburi amare. Ebreii erau să facă această gustare noaptea, pe picior, în costume de călători şi cu bastonul în mînă, şi trebuia să ungă cu sîngele mielului porţile caselor lor, ca ucizătorul celor întîi născuţi să recunoască casele ebreilor şi să treacă pe lîngă ele. De aici acea gustare şi ceremonia ce ordină de a se repeta în fiece an; spre aducerea-aminte despre minune, priimiră nume de Paesaş (paşte). Paştele la ebrei începea la a XV zi a lunei lui Abia; ţinea şapte zile şi se termina seara la 21. În ajunul sărbătorei, a XIV zi a lunei, între cele două seri, fiecare

familie trebuia să taie un miel sau un ied de un an şi fără nici o meteahnă; sîngele ce-l lua preoţii se vărsa la picioarele altarului. Mielul, fript întreg, se mînca în seara aceea cu pîne de azimă şi ierburi amare, şi nu puteau să oprească din această mîncare, nici o rămăşiţă pentru a doua zi; ceea ce nu se mînca seara, se arunca în foc. Dacă o familie nu era numeroasă şi nu putea mînca tot, se însoţea cu alta. Mielul se numea: *mielul paştelui* şi trebuia să aducă aminte în fiece an ritul ţinut de ebrei în ajunul ieşirei lor în Egipt. Azima aducea aminte plecarea repede, ce nu iertase să se rădice plămădeala; ierburile amare erau simbolul amărăciunilor robiei din Egipt.

Datina pînei-azime era ordinată pentru şeapte zile ale sărbătorei, pe cînd nu se putea păstra aluatul prin case. Legea osîndea pe acela care, în timpul paştelui, ar fi mîncat pîne plămădită cu aluat. De aceea şi paştele se cheamă Hag-Hamacot (sărbătoarea de azime).

Pentru cultul public, legea prescria un sacrificiu mare: în fiece zi din şeapte zile de sărbătoare se mai sacrifica doi tauri tineri, un berbece mare şi şeapte mici... Cea dintîi şi a şeaptea zi erau singure privite ca zile de repaos şi de sărbătoare; în cele cinci zile de la mijloc era iertat să lucre.

Paştele era asemenea cea dînti epocă a recoltei. Era sărbătoarea coasei orzului; şi în acest înţeles sărbătoarea trebuia să se serbeze printr-un rit particular. A doua zi din ziua întîia a Paştelui se trimitea la templu o rămurică de orz din noua coasă. Un preot făcea cu această rămurică ceremonia întărirei; totdodată să tăia un miel (Munc, levit. 23—9—14. Ex. 12—3).

Din aceste vedem că unele lucruri le-am priimit cu sărbătoarea; însă cele mai multe s-a lepădat.

Iisus încă ţinea sărbătorile Paştelui.

A treia zi după Paşti, noi pornirăm din Ierusalim, ca să vizităm biserica Sîntului Sava, Betlehemul şi alte locuri.

Monastirea Sîntului Sava se află trei oare departe de Ierusalim. Pe cale întîlnirăm o tabără de beduini cu corturile; oameni, femei, fete, copii alergară înaintea noastră să ne ceară bacşiş. Arabii ce veneau cu noi din Ierusalim, ca să îngrijească de cai, le dară pîne. Ei se păstrează totdauna de pîne, cînd călătoresc prin locuri sălbatice, ca să dea beduinilor; aceasta îi scapă de orice maltratare din partea lor.

Aşadar beduinii ne lăsară să trecem în pace; dar începură între ei un război pentru împărţirea prăzilor luate.

Este cu neputinţă să-şi facă cineva o idee dreaptă despre acest loc, pînă a nu-l vedea cu ochii! Monastirea este zidită pe o coastă a unei stînci, peste un abis, în fundul căruia cură un torent ce se cheamă Chedron şi care vara seacă cu totul.

Aici sîntul Sava, fondatorul acestei monastiri, trăia retras de oameni. Călătorii carii vizitează această monastire sunt îndatoraţi să se arate cu o scrisoare de recomandaţie de la patriarhia grecilor; fără asemenea scrisoare, nu se deschid porţile. Îndată ce soseşti aici, portarul deschide o fereastră de la turnul său, de unde veghează; se uită şi, cînd s-au încredinţat că nu sunt beduini, coboară un paner cu o funie lungă. Aici se pune scrisoarea ce aduce călătorul, iară portarul o trage în sus cu panerul, apoi se face nevăzut. După cîteva minute de aşteptare, poarta se deschide. Femeile, de orice religie şi vîrstă ar fi, nu se priimesc a întra în monastire. În anul acesta s-a făcut o excepţie pentru ducesa de Brabant, sub cuvînt că venea de departe etc.

Întrînd în curtea monastirei, ne deterăm pe scări lungi şi merserăm cu un călăuz mai întîi într-o curte, apoi într-o sală a unei case zidite pe o înălţime în formă de terasă. Aici superiorul veni să ne vază. Curăţenia domneşte în toate părţile monastirei. Călugării au sădit pe ici, pe colo arbori roditori, carii, deşi trişti şi degeneraţi, înveselesc oarecum adînca întristare a acestor locuri sălbatice şi sterpe.

De aici purceserăm să vizităm schitul cu de-amănuntul. Merserăm mai întîi într-un turn ce se află pe partea de sus a monastirei către poartă. Pînă la un loc ne urcarăm pe scări de piatră; întrarăm în turnul cel vechi, ale cărei scări sunt de lemn putred, ne mai acăţărăm pe une locuri, urcîndu-ne şi cu mînile. Mai întîi vizitarăm sala bibliotecei, părăsită şi lăsată paiajinilor şi scorpiilor. Planşetele putrede ameninţau să se rumpă sub paşii noştri. Biblioteca este compusă de cîteva cărţi, ediţii vechi, grece, latine, germane şi slavone, precum şi cîteva manuscrise. Toate aceste cărţi erau aruncate fără nici o ordine.

Deasupra camerei bibliotecei este o cameră unde călugării se urcă şi se închid de cîte ori sunt ameninţaţi de beduini.

De aici vizitarăm grota unde sîntul Sava, după spusa călugărilor, a trăit mai mulţi ani în societate cu un leu.

Ea se află în partea despre sud a monastirei. Astăzi, din această peşteră, s-a făcut chilii pentru călugări.

Biserica făcută de s-tu Sava se vede încă, dar veche şi mai surpată. Într-o chilie întunecoasă şi închisă, în întrarea vechei biserici, ni se arătă, printr-o fereastră, o piramidă de căpăţîni omeneşti, ce ar fi fost ale călugărilor care locuiau în monastirile aproape de Ierihon şi pe care ostaşii lui Cosroe, rege al perşilor, îi măcelăriră, pe cînd veniră în Palestina. Călugărul ce ne spuse aceasta adăogă că mai în urmă arabii măcelăriră pe călugării din monastirea Sîntului Sava şi ne arătară pe un zid al bisericei un cadru desemnat cu culori, ce înfăţişa această ucidere.

Biserica ce se vede astăzi este mai nouă şi dreasă de curînd. Ea nu are nimica care să atragă mirarea streinilor. În curtea monastirei, lîngă biserică, se vede un mic monument de piatră pătrată, unde este mormîntul s-lui Sava. Aici, înuntru, este un altar.

Iată ceea ce cunoaşte istoria despre acest sînt. Nu trebuie să se confunde cu Sava Hereziarhul, capul Mesalienilor, ce dete averea sa la săraci, ca să urmeze *Evangeliei*, se făcu enuc şi făcu prozeliţi şi fură arşi cu toţii în foc de Letoriu, episcopul de la Mitilene. Sîntul Sava era egumen general al monastirilor din Palestina. Se născuse pe la 439 de ani la Mutalosc, burg după hotarul Cesariei din Capadochia. Întră într-o monastire, unde petrecu viaţa, îmbunătăţind-o. Sîntul Sava apărase cu zel credinţa consiliului de la Calcedonia, sub domnia lui Anastase. Şi muri la 5 decembre 531.

Lîngă coasta occidentală a bisericei, la o înălţime oarecare, se ridică o casă cu mai multe chilii destinate pentru patriarhul sau călătorii de distincţie. Aici domneşte o mare curăţenie; o terasă se întinde de aici peste orăţii. Vederea este maiestoasă. Muntele pare că s-a despicat, urmînd capriţiosul curs al Chedronului, ca să lase să treacă apele lui.

În coastele acestor stînci dezlipite se află o mulţime de grote naturale, în care se zice că altădată locuiau sihastri. Noi vizitarăm cele mai mari grote. În cea mai de jos, ce este în coasta stîncei monastirei, intrarăm plecîndu-ne. Aici este un mic izvor de apă rece din care băurăm; călugării ne spuseră că aici încă se făcu o minune, dar am uitat ce fel de minune ne-a zis că s-a făcut.

În Sîntul Sava locuiesc patruzeci de călugări. Noi trecurăm jumătate din noapte pe terasă să privim în fundul abisului, la razele lunei, mulţime de vulpi ce veneau să adune fărămăturile mesei călugărilor. Seara era frumoasă. Luna plină înota în valurile azurate ale cerului acestor locuri, cerul părea că voieşte să ajute natura acestui tărîm fără frumuseţe, prin frumuseţea lui, vîrfurile dealurilor negre şi întristate ca mormintele se coperiră de razele acestii stele, ca bătrînele femei ce se învălesc încă sub cununiile de flori ale verginilor. Din cînd în cînd strigătul dureros al şacalilor se amesteca cu ţipetul unei vulpi, cu răcnetul sau şuierătura vreunui beduin.

Superiorul veni atunci la noi şi ne invită să intrăm în cameră, căci aerul de la Marea Moartă putea să ne dea friguri.

Noaptea fu turburată de zgomotul ce făcură cîţiva beduini armaţi care, voind să intre în monastire, aflară întîmpinare.

A doua zi, luîndu-ne ziua bună de la superiorul acestii monastiri şi dînd o mică sumă pentru biserică, pornirăm către Betlehem.

Betlehemul se află trei ore departe de Sîntul Sava.

Acest burg avusese altădată nume de Efrata. Este situat la două ore de Ierusalim, de care se află despărţit prin valea Refaimului. Burgul este aşezat p-o înălţime şi este vestit ca locul unde s-a născut Iisus; e locuit de arabi, cei mai mulţi creştini de ritul oriental şi catolic.

S-tul Ieronim scrie că cetatea sîntă căzu mai în urmă la credinţa idolilor, că aici era o pădure consacrată lui Tamnus, adică Adois. Aici în timpii antici Samuel veni să aleagă printre fiii lui Isaia pe David, ca să domnească peste ebrei.

Îndată ce ajunserăm aici, vizitarăm monastirea grecilor, unde se află biserica. De biserică sunt lipite monastirile greacă şi catolică. Biserica este făcută de împărăteasa Elena, pe un loc unde, după tradiţie, se născu Iisus. Principii creştini o dreseră mai în urmă. Este foarte întinsă şi sprijinită pe două rînduri de coloane mari. Are mai multe altare, dar cel mai frumos este al grecilor. În mijlocul bisericei se mai află două scări de cincisprezece trepte fiecare, amîndouă sucite, pe care te cobori în peştera naşterei lui Iisus. Această grotă este tăiată în piatră. Locul unde s-a născut Iisus se află spre răsărit: aici este un altar; în josul lui se vede

o marmură albă ocolită cu un cerc de argint cu raze în forma soarelui. Împregiurul cercului se citeşte: „Hic Virginae Maria Jesus Christus natus est“, adică: „Aici s-a născut Iisus Cristos din ferioara Maria“. La dreapta văzurăm pe părete atîrnate lanţuri şi căpestrele vitelor ce s-au fost aflat aici la naşterea Domnului. Se mai vede locul unde Maria se afla, cînd arătă magilor copilul. Aici încă este un altar. Tot în această mare biserică se află o grotă unde, după tradiţie, se zice că s-au înmormîntat copiii ucişi din ordinul lui Irod, ce voia cu aceasta să ucidă pe Iisus; în altă grotă se arată mormîntul s-lui Ieronim şi Pavel şi Eudochia. În grota naşterei, grecii, catolicii şi armenii fac liturghia unii dupe alţii, dar catolicii au întîietatea.

Monastirea greacă este aici şi mai frumoasă şi mai bine ţinută decît a celoralţi; călugării, adică superiorul şi iconomul, printr-o întîmplare rară, sunt oameni cu oarecare cunoştinţă.

La trei pătrare de oră de la această monastire, se află o bisericuţă, în pămînt, zidită sub locul unde se zice că îngerii se arătară păstorilor, vestindu-le naşterea lui Mesia. Iată ce se zice prin tradiţie despre aceasta:

„Erau nişte păstori ce treceau nopţile în cîmp şi luau aminte de turmele lor. Într-o noapte, o lumină cerească înecă ochii lor şi un înger li se arătă zicînd: « Nu vă temeţi, vestea ce vă dau vouă va împlea de bucurie tot poporul: mîntuitorul lumei s-a născut, Iisus Cristos, în cetatea lui David. Mergeţi şi-l veţi afla într-o ieslă! » Atunci mulţime de cîntece cereşti se auzîră lăudînd numele lui Dumnezeu.“

Această bisericuţă este proprietatea grecilor, se află într-o grădină de maslini.

Între Betlehem şi acest loc, mai văzurăm o grotă; aici se zice că Maica Domnului priimi de ştire să ia pruncul şi să plece în Egipt. Nemaiavînd ce face la Betlehem, pornirăm să vizităm nişte mari rezervorii de apă, ce se zice că ar fi făcute din timpul lui Salomon; se află la o oră şi jumătate de Betlehem, spre calea Hebronului.

Aceste rezervorii sunt pe o coastă lină; sunt trei: cel mai rădicat varsă apa în al doilea; acesta în cel de al treilea, care se află mai jos. Sunt săpate în stînci de piatră, au forma pătrată; cel întîi poate să fie de patru sute şaptezeci picioare de lungime; cel de al doilea de cinci sute nouăzeci, iar cel

de al treilea de șase sute cincizeci de lungime; lățimea tutor trele poate să fie de două sute șaizeci picioare. Aceste rezervorii priimesc apa de la o fîntînă ce se află aproape de cel dintîi și care se cheamă fîntîna sigilată. Arabii o numesc Bias el-Ain. Al treilea rezervoriu are două scări de piatră mari ce s-au păstrat. Noi ne coborîrăm aici pe una din aceste scări și ne preîmblarăm înuntru pe marginile lui, tăiate în trotoriu.

Din al treilea rezervoriu se aducea altădată apă, pe țurloaie, la Ierusalim. Astăzi nu mai îmblă.

Valea unde se află aceste rezervorii este între doi munți coperiți cu mari broboane albe de piatră. Valea este udată de o apă limpede ce se strecoară de la rezervorii. Coprinsul acesta se cheamă Hortus. Noi trecurăm printre pietrele muntelui, despre Ierusalim, apoi coborîrăm prin niște strîmtori, urmați de departe de niște beduini armați, ce ne vînau ca pe niște căprioare sălbatice, dar de care scăparăm aproape de rezervorii, unde o mare caravană poposise.

„Eram împărat al Ierusalimului, am făcut lucruri mărețe, case, grădini, am făcut rezervorii de apă ca să se ude arborii cei tineri..." Aceste vorbe din *Cîntecul cîntecilor* mărturisesc că aceste rezervorii sunt făcute pe timpul lui Salomon și vecinătățile lor erau împodobite cu grădini.

Încuragiați de caravana care mergea către Hebron, ne veni ideea să mergem la acel oraș. Promițînd un preț bun călăuzului cu caii, și acesta învoindu-se, pornirăm îndată. Hebronul se află cinci ore departe de Betlehem: Noi intrarăm cu seara. Este una din cele mai vechi cetăți ale lui Canaan. Se zice că se zidi șeapte ani înainte de Tanis din Egipt *(Cart. numerilor)*. Înainte se chema Chiriat-Arba (cetatea Arba). Fondatorul ei fuse Arba, părintele lui Anachim (Iosue, cap. 14). Aici a locuit Abraham și a înmormîntat pe femeia lui, Sara; tot aici s-a înmormîntat el însuși (Munc) dîmpreună cu fiul său Isac și femeia lui, Rebeca, precum și Iacob cu Lea. Pe timpul lui Iosif scriitorul, se vedeau încă monumentele patriarhilor. Regele Hebronului, Hoham, pe timpul lui Iosue, se ucise de ebrei. Cetatea se dete atunci lui Caleb, în puterea unei făgăduinți a lui Moise; dar pe urmă se dete leviților din familia lui Kehat. David a avut aici scaunul său pînă a nu lua Sidonul. Idumeenii o luară în stăpînire, după exilul Babilonului, iar mai pe urmă fură

goniți de Iuda Macabeu. După ce se ocupă de romani, se mai luă de Simon, fiul lui Gioras, un cap al insurecției ebreilor. Generalul roman Cerealis o luă după aceasta cu asalt, ucise garnizoana ebreilor și arse cetatea. În timpul cruciaților, Hebronul se chema sîntul Abraham. Astăzi în Hebron, acolo unde se zice că a fost mormîntul patriarhilor, este zidită o geamie, numită Mesged-al-Calil, în onoarea lui Abraham pe care musulmanii îl numesc Al-Calil (amicul lui Dumnezeu). La Hebron se află șase sute de case. Locuitorii mai toți sunt musulmani.

Afară din mormintele patriarhilor ce se află sub geamie, în care nici ebreii, nici creștinii nu pot să între, se află la Hebron mormîntul Isaiei (Iese), părintele lui David.

Trecurăm aici noaptea la un arab bătrîn, om onest și foarte ospitalier. Dar nu puturăm dormi toată noaptea, din cauza mulțimei insectelor supărătoare și mai ales a scorpiilor, ce se adunau cu grămada în așternutul nostru. Astfel fuserăm siliți să lăsăm patul și să renunțăm cu totul la dulcele plăceri ce ne dă zeul Morfeu.

Nu se făcuse încă bine ziuă, cînd noi plecarăm să vizităm orașul. După aceasta încălecarăm și pornirăm înapoi către Betlehem.

CARTEA IX

Trecînd din nou pe la rezervoriile lui Salomon, ne oprirăm să ne repauzăm cîteva minute. Trebuinţa de a răsufla un minut la umbră ,în aceste locuri, este mai simţită decît foamea şi decît setea. Aproape de rezervorii este un fel de vale, pe care apele fîntînei o întineresc dîndu-i verdeaţă. Aici se zice că Salomon ar fi avut o grădină şi un palat, unde petrecea zilele de vară, în mijlocul celor mai frumoase femei din ţările sale.

Noi ne odihnirăm puţin la umbra unor arbori, pe un tapet de verdeaţă şi de flori. Un vînt lin şi dulce răcorea şi răsfăţa frunţile noastre arse de soare şi de necazuri, ce de mulţi ani mîna iubiţilor noştri încetase de a mai mîngîia, pe pămînturile străine. Eram cufundaţi în contemplarea acestii naturi tinere şi pline de viaţă. Ea ne aducea aminte de patria noastră atît de frumoasă şi îndestulată de vegetaţie! Blestemam însă frumuseţea şi îndestularea ei, căci ele sunt cauza primară a nefericirilor în care a fost. Gîndurile noastre se rătăceau în fel de fel de bizarerii, cînd auzirăm deodată în fundul văiei o voce de femeie, exprimînd o cîntare atît de dulce şi melancolică, atît de expresivă şi suavă, încît crezurăm că sufletele fecioarelor lui Israel veneau să cînte aici dezmierdările vieţei şi suferinţele poporului ebreu. Această voce era însoţită de sunetul clavestin. Dar deodată cîntecul se stinse, precum se stinsese altădată cînturile verginilor ebree, cînd mîna lor suavă şi delicată îngheţă pe harpele de aur, atunci cînd sinurile lor sîngerară sub sabia Babilonului.

Mai mare fuse încă mirarea noastră cînd văzurăm aproape de noi pe frumoasa miss Lia, ce o lăsasem la Beirut! Ea

venise cu tată-său, ca noi, să vizite rezervoriile lui Salomon şi se oprise cîteva minute în casa unui englez original ce locuieşte, retras de lume, această vale cu familia sa. Ea cîntase şi acuma încăleca şi se ducea la Ierusalim.

Revederea noastră cauză mare bucurie atît missei Lia, cît şi părintelui său. Îndată-ce ne văzură, se opriră, ne strînseră mîna şi ne spuseră că veneau de la Nazaret. Ne aruncarăm pe cai şi pornirăm cu toţii către cetatea sîntă.

Pe calea Ierusalimului, aproape de Betlehem, văzurăm monumentul ce se zice că ar fi mormîntul Rahilei, soţia patriarhului Iacob. Acest monument este situat printre morminte musulmane. Construcţia lui este însă nouă şi seamănă să fie mai mult o zidire turcească. Se compune de un vestibil şi o cameră închisă, în care se vede un mormînt. Cu toate acestea, scriitorii vechi vorbesc despre acest mormînt că ar fi fost pe aici.

„Cînd mă înturnam din Mesopotamia, zise lui Iosif frate-său Iacob, perdui pe Rahila ce muri pe cale, în ţara lui Canaan... Pe unde întri în Efrata (Betlehem)". La cartea 10 se mai zice că Rahila muri născînd pe Beniamin şi se înmormîntă pe calea ce duce la Betlehem şi că Iacob îi înălţă un monument peste mormîntul ei. În *Cartea împăraţilor*, cap. X din c.I, zice încă: „... Vei găsi doi oameni aproape de mormîntul Rahilei, pe hotarul lui Beniamin, spre miazăzi ..." Ieremia încă zice: „Ţipete s-au auzit în Rama; şi iată sub ochii nostri mormîntul Rahilei ..."

Arhitectura acestui monument nu este ebree; aceasta e un lucru sigur.

Noi vom da la vale, fiindcă este vorba de artele la ebrei, o repede idee despre frumoasele arte de atunci.

Frumoasele arte la ebrei nu au fost niciodată, în vechime, în mare înflorire, din cauza religiei lor; geniul ebreu avea drept misie cunoştinţa unui creator nevăzut, nepipăit; astfel ebreii nu aveau aplecare a reproduce formele din afară al obiectelor naturii văzute şi pipăite. La greci, frumoasele arte se rădicară la atîta perfecţie din cauza credinţei idolatriei; dar în decalog, cum şi în legea lui Moise, este oprită reproducerea lui Dumnezeu sub un chip vizibil. Sculptura singură era mai tolerată, precum vedem cei doisprezece boi de aramă din templul lui Salomon; dar şi aceasta cu condiţie ca să nu reprzente nici o divinitate.

Pentru arhitectură, nu era nici un stil ebraic, căci vedem că pentru templul lui Salomon, palatul lui David se chemară totdauna artisti fenicieni.

Muzica este iubită ebreilor. Astfel vedem că începutul artei muzicale la ei era întîitor timpurilor istorice. Această artă se dezvoltă de profeți, care se inspirau la sunetul instrumentelor. Vedem în istoria lui Saul efectul ce cînturile lui David produceau asupra sîmțurilor acestui împărat. Sub David, muzica ajunsese la cea mai înaltă perfecție. Un mare număr de muzicanți, osebiți în mai multe secții, fură însărcinați cu muzica sîntă. Fiecare cor de cîntători avea în cap un virtos *(menasseach)* care dirigea sau cînta solo. În viața privată, prin festine, muzica avea cel întîi rol. Aveau mulțime de instrumente, unele de vînt, ce existau mai nainte de exilul Babilonului, adică: ugab, halil, un fel de fluier; hacocera, trompetă dreaptă; șophar, iară trompetă, dar întoarsă. Instrumente cu coarde aveau chinorul, cu care se deosebea David. Iosif zice că avea zece coarde, pe care le atingea cu *plectrumul* și chiar cu mîna. Nebelul, pe care grecii numeau **νάβλα**, era cu zece coarde (după psalmi).

Instrumente de percuție aveau 1—i tof, pe care arabii îl numesc *dof*, și spaniolii *adufa*, un fel de tamburică; 2-le celcelim sau mesil-taim, ce însemna cimbalele celor vechi; 3-le menaaneim; 4-le palisșim.

Literatura ebraică s-a mărginit la istoria națională, la legile și poeziile didactice și religioase, precum și la discursurile profeților ebrei. Cărțile istorice ce au putut trece pînă la noi prin urgia secolelor sunt, afară de *Pentateuc*, cărțile lui Iosue, ale judecătorilor, ale lui Samuel și ale regilor.

Cărțile lui Iosue seamănă cu *Pantateucul* prin stilul și spiritul religios care predomnește în ele. Cărțile judecătorilor, sub cei întîi regi, se compun de două părți, una despre tradiția asupra judecătorilor lui Israel, ceialtă despre nerînduielele în care căzură ebreii sub republică. Cele două cărți ale lui Samuel și ale regilor care în vulgata și în versia greacă se numesc *Ule*, și patru cărți ale regilor tratează despre istoria poporului ebreu, de la nașterea lui Samuel pînă la exilul Babilonului.

Poezia ebraică este de două feluri, didactică și lirică, precum fuse și poezia arabilor. Poezia ebraică era nedespărțită de muzică. Cele mai vechi poezii sunt acelea care cele-

brau faptele eroice ale străbunilor, sau imne religioase, precum cîntecele lui Moise, după trecerea Mărei Roşii, şi cîntecele Deborahei. Dar numai în timpii lui David, poezia lirică luă o dezvoltare atîta de înaltă. Poeziile lirice mai sunt mizmor sau şir. Imnul sau oda, care în limbagiul biblic poartă numele de psalmi; chinah (elegia), despre care avem modeluri în lamentaţiile lui Ieramia şi compoziţiile lui David asupra lui Saul. În poezia didactică aflăm sentinţe morale, enigme şi comparaţii; acest fel de poezie este desemnat prin numirea de massal (adică asemănare). Mai sunt şi cîteva fabule.

Cărţile de poezie mai însemnate sunt:

Psaltirea, ce este o culegere de poezii lirice compuse de mai mulţi poeţi, de la David pînă la exilul Babilonului. Unul din psalmi, numit *Ruga lui Moise*, se crede că ar fi făcut de Moise chiar. Mai sunt psalmi făcuţi în urma exilului din Babilon. Cel mai mulţi psalmi sunt ai lui David.

Cartea proverbilor lui Salomon este o antologie gnomică în care se deosebeşte o parte printr-o prefaţă a autorului, prin care recomandă tinerimei înţelepciunea, a doua parte e plină de maxime şi sentinţe ingenioase. Această parte se subîmparte încă în trei secţii: în secţia a treia se văd reflecţii şi enigme ale lui Agur; sfaturi date regelui Lemuel de maică-sa şi descripţia femeii cei tari, făcută de un poet necunoscut.

Mai este o carte numită *Cohelet*, scrisă într-un spirit de scepticism, cu proverbi şi alte maxime.

Cartea lui Iob coprinde: „secretele provedinţei divine şi regimul universului sunt nepătrunse de slabii muritori; omul nu poate să cunoască căile fiinţei cei nesfîrşite, ci trebuie să se încline înaintea atotputernicului şi să se supuie la voinţa sa".

Astfel este teza ce se dezvăleşte în această carte. Opiniile sunt felurite despre epoca cînd s-a scris; unii o cred scrisă în timpul lui Moise, căruia o şi atribuiesc; alţii, în timpul exilului; alţii o atribuie lui Salomon; unii iar cred că a fost compusă de vreun poet necunoscut în timpii regilor iudei.

Cîntecul cîntecelor s-a făcut de un poet modest, sub Salomon.

Literatura profetică a început opt secoli înainte de Iisus. Profeţii erau: Iona, Ioel, Amos, Hosea, Isaia, Nişa, Nahum, Sefania, Ieremia, Habacuc, Ezechiel, Obedia.

În faţă cu monumentul Rahilei se află o vale. Pe dealul de dincolo de acea vale, către sud-est, este satul Begeala. Noi ne repezirăm acolo, în treacăt, împreună cu tînăra noastră engleză şi părintele său. Vecinătăţile satului Begeala sunt de o frumuseţe rară în aceste părţi, din cauza mulţimei de arbori de maslini ce coper valea şi coasta dealului. Niciodată nu am văzut mai mare şi mai frumoasă pădure de acei arbori.

Satul Begeala este locuit de arabi de ritul oriental. De la un timp, propaganda catolicilor a început să se întinză şi aici. Patriarhul latinilor a dat ordin să se zidească aici o biserică şi un schit, zidirea este măreaţă. Călugării greci întrebuinţară toate mijloacele să oprească zidirea acestii monastiri, dar nu izbutiră. Un preot catolic ne ieşi înainte şi ne arătă lucrările acestui edificiu. Acesta era un om inteligent şi cu învăţătură. Luînd vorbă cu el despre certele ce au cu grecii, ne spuse că arabii de ritul oriental, întărîtaţi de oarecare fanatici, maltratară cu bătaie pe patriarhul latin, cînd veni aici, şi că acesta, asemenea unui vechi martir, suferi toate, fără să murmure.

În toată Siria şi Palestina, unde se află oameni ce urmează acestor două biserici, sunt mari certe între preoţii greci şi catolici; se întrec care mai de care să facă prozeliţi din oile celuialt, căci dintre musulmani nimeni nu se face creştin. Pentru o sumă de bani, astăzi grecii se fac catolici, mîne iar se întorc la ritul întîi, pentru altă sumă de bani. Asemenea fac şi arabii de ritul catolic; astfel încît se folosesc de slăbiciunea preoţilor de aceste două rite şi speculă cu religia. De cîtva timp protestanţii ei înşuşi au intrat întraceastă luptă, al cării scop este să facă creştini pe creştini.

De la Begeala plecarăm la Ierusalim. Miss Lia ne propuse pe cîmpul ce se afla între biserica profetului Ilie şi Ierusalim o alergătură de cai. Părintele ei refuză pentru el şi se opuse la propunerea fiicei sale. Soţul meu de călătorie, Marin, acest mentor care, printr-o sistematică moderaţie, voia să ne dea exemplu, abia auzi propunerea şi, în loc să fie de părerea înţeleptului lord, se plecă pe cal, cum fac cozacii, dete pinteni şi calul plecă cu el ca o săgeată.

Caii nostri, îmbărbătaţi, zburară cu noi pe urmele bătrînului democrat. Pietrele, movilile se neteziră sub ochii nostri şi sub picioarele cailor, atît fuga era repede şi uşoară. Lordul rămase în urmă. În această fugă, calul missei Lia se împiedecă, cade, se rostogolă în pulbere. Oprirăm caii ne coborîrăm repede, să o rădicăm, crezînd-o moartă sau cel puţin zdrobită. Dar printr-o rară întîmplare, aruncată de laturi, în nişte moi arături, nu păţi nici un rău. Se rădică şi învită calul să se ridice, încălecă şi avu timpul să ia zborul ei, fără să o vază bătrînul ei părinte, ce venea încet pe urma noastră.

Aproape de poarta Ierusalimului rărirăm paşii să aşteptăm pe nobilul lord.

— Puţin a fost rămas ca să ne vedem încă *in coelo*, zise nebuna fată, surîzînd.

— Vorbeşti astfel ca şi cînd vei să ne arăţi că înfrunţi moartea!

— Azi sau mîne, răspunse ea, nu o să murim? Apoi de muream astăzi, era să faci o poezie care acum nu o să o faci. Ea şezu pe gînduri cîteva minute, apoi, ca şi cînd ar fi avut presimţimentul unei morţi curînde, adăogă: Dacă te vei ţine de vorbă, acea poezie ai să o compui în curînd.

Dar să lăsăm în Ierusalim această fiinţă misterioasă şi să vorbim de alte locuri ce mai văzurăm în ziua viitoare, în vecinătatea Ierusalimului.

A doua zi, luarăm cu noi pe călugărul Atanail, românul din Macedonia, care ne arăta o mare simpatie, şi merserăm să vizităm biserica crucei. Această biserică se află într-o vale, în mijlocul unei curţi încungiurate de locuri închise şi sterpe ale patriarhiei grece. Biserica se zidi de georgieni. Aşternutul ei înăuntru este de mozaic vechi ordinar; aşternutul din altar este încă de mozaic, dar de mozaic foarte fin, pe care se vede o inscripţie în limba georgiană. Sub masa altarului se vede o marmură cu o scobitură la mijloc; sub această marmură se zice că a fost tăiat arborul din care a făcut crucea răstignirei lui Iisus.

Călugării greci au făcut aice nişte case pentru locuinţa streinilor, împiegaţilor monastirei şi a seminariştilor ce învaţă şi locuiesc aici. Acest edificiu este destul de luxos, dar fără gust şi seamănă cu provincialele ce se învestmîntă cu lucruri luxoase, dar fără gust.

Profesorul călugăr de aici vorbeşte binişor limba gremană şi franceză. Ne spuse, între alte multe, că un misionar de ai papii îi face propagandă pentru unirea celor două biserici. Aflarăm mari discuţii între călugări despre unire.

Noi nu avem nici un fel de opinie în această chestie, care ne este atîta de streină, ca şi barba împăratului Chinei. Cu toate acestea, putem da aici o idee repede despre schismul ce se făcu între aceste biserici, în timpii vechi.

La început, bisericile era una; dar grecii din Constantinopol rumpseră această unire. Cauzele dezunirei sunt mai multe; însă cele principale fură: ambiţia grecilor de a se supune, ei care aveau pe atunci printre scriitorii bisericeşti oamenii cei mai mari şi mai învăţaţi; ura ce aveau pentru latini purcesă din chestii de interese politice. Pretextele ce puseră înainte, ca să se dezghine, fură: chestia de iconolatrie [1]; ei încriminară pe latini întîi de închinători la idoli, şi al doilea că au băgat, prin şiretenie, în soborul dela Niceea, propăşirea unei doctrine eretice asupra purcederei sîntului duh.

Pe de altă parte, latinii afurisiră pe grecii iconoclasti [2].

Aceste certe se arătară încă sub Fotiu (863) şi se mărginiră sub patriarhul Michael (1058), cînd aceste două biserici se despărţiră cu totul.

La 1274 era să se unească din nou, dar preoţii greci din Constantinopol se întărîtară şi afurisiră pe papa. Pe la 1439, sub Ion Paleologu, se făcu conciliul din Florenţa, în care se subsemnă unirea acestor două biserici, dar clerul grec şi poporul nu recunoscură de bună această împăciuire.

Tărîmul în vecinătate cu această monastire este foarte curios prin mulţimea de granit roşu ce are în sînul său; astfel nu ne prinse mirare să vedem în această monastire

---

[1] De la greceşte: εικον — icoană; λατρεια — adoraţie; închinare în icoane *(n.a.)*.

[2] εικον şi κλαιο, spărgători de icoane. Vezi *Istoria căderii împărăţiei romane*, cap. 49, de Gibbon, şi *Istoria imp. iconoclasti* de Schlosser.

Leon III dete, în anul 726, un edit care desfiinţa credinţa icoanelor. Grigorie III, în anul 732, întări din nou acea credinţă. Constantin V Sofronim puse să sfărame icoanele. Irena, la 787, adună conciliu în biserica S-tei Sofii, pe urmă la Niceea, unde se desfiinţă editul lui Leon III şi reînfiinţă credinţa icoanelor *(n.a.)*.

mulțime de lucruri, cum bănci, mese etc. de piatră de granit roșu.

Noi ziserăm ziua bună profesorului de aici și ne înturnarăm în cetatea sîntă, unde mai vizitarăm cîteva alte monastiri, proprietăți ale grecilor, între altele, o tipografie și biblioteca patriarhiei.

După două zile ne prepararăm de plecare. Ținta noastră era ca, lăsînd Ierusalimul, să ne îndreptăm pe uscat către Nazaret și muntele Tabor. Chemarăm închiriitori de cai. Din nenorocire se afla de față la învoire un alban, cu nume de Ghica, pe care îl rugarăm să ne fie dragoman cu arabii stăpîni ai cailor. Acest om sau că nu înțelegea bine limba arabă, sau că noi nu ne exprimarăm destul de bine, vorbind despre prețul închirierei cailor, încurcă lucrurile astfel, încît nu le mai venirăm în capăt. Noi tăiarăm un preț de patru sute lei pe patru cai pînă la Nazaret; arabii fură încîntați de aceasta și veniră a doua zi cu caii lor; trebuind a da înainte suma chiriei, arabii ne cerură șeaisprezece sute de lei pentru cai, numărînd patru sute de lei calul, după învoire. Atunci chemară pe Ghica albanul și-i cerurăm explicație. El zise că de la Iisus pînă astăzi nimeni nu a dat atîta chirie; cu toate acestea, noi ne-am fost învoit a da această sumă. Arabii pretinseră să ne cheme la judecată. Partida era frumoasă pentru noi, mai ales că aveam patru călugări martori de prețul ce zisesem acelui Ghica să dea arabilor, și era să cîștigăm judecata; dar mai bine voirăm să ne învoim cu acei tîlhari, dîndu-le 50 de lei să se ducă.

Această întîmplare ne dezgustă atît, încît ne hotărîrăm să ne înturnăm la Jaffa și să ne ducem în Egipt.

Plătirăm la monastire zilele șederei noastre și pornirăm la Jaffa, fără a ne mai opri decît la bunul părinte Grigorie de la Ramla. Înturnarea noastră fuse o alergătură, pentru două cuvinte: una că ne ardea sufletul să ieșim odată din această țară tristă; alta, că pornirăm odată cu Miss Lia, ce călătorea peste munți și peste văi, în fuga calului.

La Jaffa nu aflarăm nici un vas cu vaopr care să plece către Alexandria în acea zi. Astfel trebuia să așteptăm șeapte zile. Ideea unei asemenea așteptări ne făcea rău. Ce vom face? Să așteptăm vaporul, sau să plecăm cu o corabie care în cea întîi zi era să pornească la Alexandria? Dar corabia nu putea să ne dea decît locuri pe covertă, căci înuntrul ei

era ocupat de mărfuri; dacă va ploua? Însă ploaia nu cade pe acel timp niciodată și șederea noastră pe podul corăbiei ne promitea o mare plăcere; apoi, a călători cu o corabie, era ceva nou pentru noi, ceva poetic... Ne consultarăm cu miss Lia, care fu de părerea noastră și aplaudă cu bucurie; tată-său încă da în acest fel de idei și călugărul Iona, numit și umbra lui Macbeth, pe care îl luarăm cu noi, ne întări în această opinie.

Miss Lia dete ordin să aștearnă pentru ei un cort pe podul corăbiei. Noi luarăm din Jaffa niște saltele și provizii pentru gură, bucătarul lordului și călugărul Iona era să fiarbă bucatele.

Juna noastră engleză se așeză sub cort cu o femeie ce o servea. Noi cu părintele ei ne înșirarăm pe podul vasului, avînd drept coperemînt bolta cerului de azur semănată cu stele de aur. Către seară, corabia întinse pînzele sale și, legănată de un vînt priincios, porni printre brazdele de spumă ale mărei.

A vorbi de această faptă originală a noastră, sau a ne mira de frumusețea naturei ce se desfășura înaintea ochilor noștri, noi nu știam ce să preferăm. Cea din urmă învinse pe cea dintîi.

Dar noaptea veni repede, o cină simplă ne aștepta și noi încă mai mult, trecurăm jumătate din noapte în convorbiri de mai multe feluri, pînă ce somnul veni să sărute genele de aur ale frumoasei noastre soațe de călătorie, care se închise în micul ei cort cu femeia ce o servea.

Noi încă ne lăsarăm a ne influența de zeul Morfeu pe la locurile noastre.

Dar abia închiserăm ochii, și o ploaie repede ce căzu ne aduse aminte că eram slabi muritori. Peste cîteva minute eram cu totul udați, și un torent de apă ce se scura pe podul vasului ne sili să ne rădicăm. Miss Lia nu era mai bine sub cortul ei cel supțire.

Ploaia ținu pînă a doua zi, dar începu din nou cu mai mare repeziune. Noi rugarăm pe căpitanul corăbei, grec de la Samos, să dea adăpost delicatei damicele engleze înuntrul corăbiei. Căpitanul priimi bucuros și-și dete mica sa cămăruță, preferind să stea el afară în ploaie. El făcu toate acestea fără nici un interes de bani, ceea ce ne făcu să cunoaștem că greciii și mai ales samioții, nu sunt atît de barbari

precum îi cred în Europa civilizată. Ne adăpostirăm o zi şi o noapte sub podul cel mic, din capul corăbiei, în societate cu nişte găini închise în colivie. Două lucruri nu ne convineau prea mult: unul era mirosul acelor găini, celalt apa de mare, ce din timp în timp întra pe găurile lanţului ancorei şi ne scălda. Călugărul Iona găsi mijlocul a ne scăpa de acele băi dese şi neplăcute, astupînd găurile, una cu potcapiul său, pe ceialtă cu rasa. Marin aruncă în mare colivia cu găini, zicînd:

— Muriţi, voi ce sunteţi destinate la moarte. Mai frumos va fi mormîntul vostru în undele de azur ale mărei, decît în stomahul marinarilor!

A doua zi, din norocire, ploaia stătu; un soare dulce şi binefăcător se arătă pe cer şi usca vestmintele noastre.

Noi mai trecurăm două zile pe podul acestei corăbii. Apoi într-o dimineaţă văzurăm cu mulţumire coastele Egiptului, apoi Alexandria.

PARTEA II. EGIPT

CARTEA I

Intrarea în portul Alexandriei este periculoasă din cauza mulţimei stîncilor ascunse în mare. Vasul nostru, ca să evite acele stînci, făcu o mulţime de volte, apoi trecu sănătos în port.

Junele erou al Macedoniei, Alexandru cel Mare, luă Egiptul, ai căruia locuitori îl priimiră ca pe un liberator. Pe o limbă de pămînt de patru kilometri de lărgime, ce se află între lacul Mareotis şi Mediterana, spre vestul Nilului, era înainte o burgadă egipteană, cu nume de Racotis. Pe această limbă Alexandru fundă o mare cetate, căria îi dete numele său. Alexandru fundă această cetate, ca să dea Tirului o rivală, căci Tirul nu voi să i se supuie; această rivală trebuia să ucidă comerţul cetăţei feniciene. Însuşi Alexandru trase planul nouei cetăţi. Era de optzeci stade de diametru; arhitectonul Dinar se însărcină cu execuţia planului. Aripele cetăţei se întindeau peste tot tărîmul limbei, între mare şi lac. Populaţia sa se urca la un milion suflete, afară de locuitorii aripilor ei şi satelor vecine, căci eroul Macedoniei chemase aici o parte din populaţiile altor cetăţi egiptene, greci din Asia şi mulţime de ebrei. Se rădicară templuri maiestoase, egiptene şi grece; patru mii palate şi alte monumente se zidiră. Alexandria se făcu întrepozitul a tot comerţul dintre Orient şi Occident.

Astăzi locul unde a fost vechea cetate este coperit de ruine şi fărămături. Colonelul Galiei a descoperit sub aceste ruine patruzeci de strade mari, al căror aşternut de lespezi să păstrează încă bine; ruinele unui teatru şi fărămăturile unui chei pe malul lacului Mareotis; 896 de citerne de piatră, care aveau comunicaţie cu un apeduc mare.

Iată ce zice d. Gische în călătoria sa în Egipt despre ruinele Alexandriei:

„Ar trebui să se caute urmele vechii cetăţi afară din cetatea cea nouă de astăzi. Foburgul Nicopoli, unde Antoniu se învinse prin trădarea Cleopatrei, mai mult decît de geniul rivalului său, avem o mare întindere. Aici se aflau casele de ţară ale celor mai avuţi locuitori. Aproape de aici era satul Racotis, locuit de neguţători; mai era Bucolis, alt foburg populat, pe unde se duceau locuitorii la mare; era încă Eleusina, frumoasă burgadă şi comersantă; pe urmă venea Şedis, unde se lua dreptul mărfurilor ajunse în Egipt. Se vedea templul Venerei Arsinoe, pe un cap ale cărui picioare se scăldau în mare... Foburgul Necropole, hotărît pentru înmormîntări, era aşezat spre vestul Alexandriei şi ocupa locul ce dă faţă cu portul vechi. De la scorburele mormîntale, ce se cheamă astăzi băile Cleopatrei, se întindea pe tot tărîmul dintre lacul Mareotis şi marea, adică o leghe de lărgime şi mai atît de lungime. Vederea acestui mare cimitir nu era întristătoare; morminte măreţe, mii de capele, locaşele elegante ale preoţilor, încungiurate de grădini, o mulţime d-alte case nu făceau nici o deosebire din aceste locuri mormîntale cu un mare oraş. Mai departe, urcînd coasta spre turnul arabilor, se vedea, ca în partea despre răsărit, sate mari şi burguri ce semănau că ţin de Alexandria."

Noi vizitarăm coloana lui Pompei. Este de nouăzeci şi şase picioare de înălţime şi de douăzeci şi opt picioare de circumferinţă; de granit şi cu o capitulă, ce se crede că a fost făcută în altă epocă. Este rădicată de Diocleţian, în onoarea lui Ptolomeu. Se zice că este adusă de la Siena. Nu are scris pe faţă nici un nume. Numele de coloana lui Pompei i se dete în al XV secol. Văzurăm două obelisce, din care unul este încă în picioare. Poporul îi dă numele de acul Cleopatriei. Neapărat că regina Cleopatra nu a putut să coase cu astfel de ac. Aceste obelisce erau aşezate la palatul lui Ptolomeu. Se zice că sunt făcute în timpul regelui Moeris. Băile Cleopatrei, tăiate în coasta de piatră a malului mărei, au două camere: apa din mare întră aici prin două porţi. Întrarea a trebuit să fie pe o scară ce cobora din sus şi se-nturna în dreapta, apoi în stînga. Noi, săpînd asupra malului, aflarăm o potecă de mozaic ordinar care ducea către băi. Opiniile călătorilor sunt deosebite întru aceasta,

ceea ce face să nu fie prea sigure: unii cred că era o scorbură ca cele ce se află în vecinătate; alții că erau băi. Aceste două camere nu semănau cu scorburile catacombelor, nu au cu ele nici o comunicație. După tradiție, aici regina Cleopatra venea regulat să ia băi, în timpul verei, cu sclavele sale. Noi ne aflarăm aici pe la apusul soarelui. Suvenirile trecutului se înălțară în imaginația noastră. Seara era frumoasă, cerul senin, marea lină; cele din urmă raze ale soarelui, apuind, vărsa pe fața undelor torente de lumină de aur, de argint și de purpură. O rază de inspirație poetică, rămasă încă în fundul inimei, lumină un minut fruntea bardului călător. Cetitorii nu se vor supăra să cetească cîteva strofe de suvenirile ce recheamă aceste ruine.

I

Să stăm p-această stîncă ce se prevede-n valuri!
Aceste băi tăiete în lespezi de granit
Recheamă o regină ce-n umbr-acestor maluri
Venea să răcorească al ei sîn înflorit.

Vedeți această scară de dalbe mozaice
Ce duce către băi?
Picioarele-i plăpînde călcat-au pe aice,
Cînd trupa grațioasă de vergine finice
Ierihoene roze puneau sub pașii săi.

II

Dar soarele se culcă... tăcere!... o femeie
Apare-n acest loc!
Cosița-i voluptoasă, în aure, scînteie
Și brîu-i scump răspîndă torente dulci de foc.

Ca soarele în raze-i ea arde-n voluptate.
O mantă de regină pe umeri rîura;
Iar albele ei sclave, de vise îmbătate,
Tapete prețioase aștern în calea sa.

Pe lespede de marmur cu aur poleite,
Mantila-i purpuroasă se mişcă . . . a căzut,
Şi sclavele-i suave, ca vise înflorite,
Formează împregiuru-i un cerc nestrăbătut.

Dar iată steaua dulce din umbră se rădică
Pe umedele-i scări
Şi razele-i tăcute răsfaţă-a lor cosică
Şi albele lor sînuri cu dalbe sărutări.

Căci grupa cestor vergini, folatre, tinerele,
Prin valurile limpezi, prin raze, se juca,
Lucind ca vise dalbe ce-n nopţi amari şi grele
Vin a ne înşela.

Pe albele tunice în flori d-argint cusute,
Se sparge-al stelei foc,
Cînd vesele, uitînd, în undele tăcute,
Fecioarele se joc.

Dar alba lor regină, cu genele umbroase,
P-o lespede-aurită, răpită şade-n dor.
„O, dulce tinereţe ! o, zile mult frumoase !
Nu-i oare cu putinţă s-opriţi al vostru zbor ?"

Aşa vorbi regina. Din harpa-i aurită
Atrage cîntec dulce, curmat de dulci oftări;
Iar vocea-i întristată, cu cîntecu-i unită,
Lăsă să se auză aceste suspinări :

„În darn cerem să-nturne frumoasa tinereţe,
Fatalei noastre sorţi !
Căci zilele umane sunt flori de frumuseţe
Născute în grădina neîmpăcatei morţi !

Oh! cursul vieței trece cum trece-o sărutare
Aicea pe pămînt!
Putere, fericire și nume mîndru, mare,
Nu vor putea să-mpuie la viermii din mormînt.

O floare se usucă de crivețe bătută;
Dar soarele cel dulce o poate-ntineri;
Iar tu, o, vană umbră, odată abătută,
Nu vei mai înflori!

Dar unde-i frumusețea, a cării dulce rază
Atîta fermeca,
Cît August niciodată n-a vrut ca să mă vază,
De frică să nu pice în fermecarea sa!
Și unde mi-e puterea, averile-mi pompoase
Și populi-mi smeriți?
Și voi gentile turme de inimi grațioase,
Frumoșii mei iubiți?
Ah! toate-acele bunuri luciră-n dimineață
D-un fermec strălucit;
Dar la apusul zilei, a morței tristă ceață
Tot a învăluit!"

Așa cîntă regina și mîna-i diafană,
Pe marmuru-nflorit,
C-un ac de aur mîndru a scris: „O lume vană!..."
Și-ndată a perit.

Să ne înturnăm la alte obiecte. Vizitarăm asemenea insula Faros. În această mică insulă se afla farul care intra în numărul celor șeapte minuni ale lumei. Era un turn înalt de piatră albă cu mai multe etage. Ptolomeiu uni această insulă cu continentul prin o șosea. Farul se făcu de Ptolomeiu Soter, prin arhitectul Sostrat. Fiece etagiu se strimta suind, și avea o galerie pe dinafară de jur împrejur. Se zice că era înalt de o mie de coți. Scări, făcute cu mare măiestrie, duceau în numeroasele lui apartamente. Se zice că chiar

vitele mari ar fi putut să se urce pe acele scări, atîta erau de bine făcute. În secolul XII mai rămăseseră o sută cincizeci coţi de zidire din acest far. Aici se întîmplă o scenă istorică ce merită a se spune. Regina Cleopatra, unită cu romanii în contra soţului şi supuşilor ei, intră odată în secret în apartamentele dictatorului Romei. Tot aici mai tîrziu, pe cînd Cleopatra se închisese în mormintele străbunilor ei, răspîndind vorba înadins că a murit, Antoniu, părăsit de flotă, de armie, de amici, care acuma trecuseră în partea lui Octaviu triumfător, se pătrunse cu sabia, dar nu muri încă pînă cînd nu cunoscu trădarea amantei sale. În deşert această regină voi să învingă pe Octaviu prin frumuseţea sa, acest din urmă hotărîse să o înjunge la caru-i triumfător, intrînd în Roma. Ea se ucise singură la 15 ale lui august, anul 30 de la era vulgară.

Astăzi nu se mai află nici o urmă din acest far. O mică fortereţă cu un mic far se află în locul unia din minunile lumei.

După moartea lui Alexandru, cetatea lui nu opri zborul dezvoltărei ei. Acest erou muri pe cînd Asia îl admira ca om şi îl adora ca pe un zeu la Babilon. Ţărîna lui se aduse în Alexandria, unde se înmormîntă cu mare pompă. Zece ani după fundarea Alexandriei, 321 ani înainte de Iisus, Ptolomeiu Soter se duse în Siria, înaintea ţărînei eroului pe care căpitanii voiau să o înmormînteze în templul lui Joe Amon. Ptolomeiu izbuti să aducă ţărîna eroului în Alexandria. Un car măreţ, coperit cu un pavilion aurit tras de şeasezeci şi patru de catîri, cu cununi de aur şi salbe cu petre scumpe, intră în Alexandria, urmat d-o armie în doliu şi un popor în lacrimi. Sub Alexandru, fiul Cleopatrei, acela ce ucise pe maică-sa, se fură cosciugul de aur cu ţărîna lui Alexandru cel Mare. Strabon zice despre aceasta că ţărîna eroului macedon, încă pe timpu-i, se afla în Alexandria, însă pusă într-un cosciug de sticlă, şi că cel întîi cosciug fusese de aur; că un Ptolomeiu, surnumit Parisactus, îl furase, dar, gonit mai în urmă, această pradă i-a fost nefolositoare.

În al XV secol, Leon Africanul încredinţă că mormîntul lui Alexandru se află într-un templu frumos făcut de Ptolomeiu Soter, că se vedea încă pe timpul său şi că chiar mahometanii îl respectau. Marmorul zice că l-a văzut la

1546, că se afla în mijlocul cetăţei, aproape de biserica Sîntului Marcu.

„Sub următorii lui Alexandru, cetatea lui prosperă. Ptolomeiu Soter făcu acea şcoală vestită a Alexandriei, şi de atunci această cetate se făcu patria literilor şi altarul ştiinţelor. Oamenii învăţaţi şi cu orice talent, din toate părţile lumei, se chemară aici: palatul regilor deveni locaşul ideilor sublime. Şcoala Alexandriei era centrul tutulor învăţăturilor fizice şi morale ale geniului omenesc. Ptolomeiu făcu o bibliotecă foarte mare.

Şcoala începu a slăbi sub următorii lui Ptolomeiu Soter şi slăbi cu totul; după ce romanii luară Egiptul, cei mai mulţi învăţaţi merseră la Roma. Biblioteca se arse în parte.

Pentru întîia oară Alexandria se subjugă de August după moartea lui Antoniu, trei sute unu ani de la zidirea ei. Locuitorii Alexandrei se revoltară de mai multe ori sub domnia romanilor. Caracala o lăsă odată în voia soldaţilor săi, ce despoiară, arseră şi uciseră pe locuitori. Diocleţian atacă Alexandria, dar abia o luă după luni de încungiurare. El dete ordin să se puie foc cetăţei şi voie soldaţilor să despoaie şi să ucigă pe locuitori.

Locuitorii Alexandriei erau oamenii cei mai nestabili, turburători ca ebreii din Palestina, sub romani; poate că regimul romanilor îi făcuse astfel. O scrisoare a împăratului Adrian către consolul Servius deseamnă foarte bine caracterul lor. Iată această scrisoare, ce ni se pare foarte interesantă:

„Scumpul meu Servius, am studiat foarte bine acest Egipt ce-mi lăudau neîncetat şi l-am găsit uşor, nestabil, lesne a face orice zgomot. Cei ce se închină lui Serapis sunt creştini; cei ce se zic episcopi ai lui Crist sunt încă închinători ai lui Serapis; nu este un singur şef de sinagogă ebreu, nici preoţi creştini, nici divini, nici aruspici, nici scăldători cari să nu se închine acelui Serapis. Se zice încă cînd vine în Egipt patriarhul, că el însuşi se închină lui Serapis, alţii zic că lui Crist. Aici se află o viaţă de oameni făcuţi pe revolte, pe laude, pe înfruntări. Cetatea este îndestulată, avută, producătoare şi nimeni nu este leneş. Se află mulţi ţesători de lînă; toţi au cîte o meserie. Ologii, orbii încă lucră; chiar ciuntiţii fac cîte ceva... Facă Domnul ca cetatea lor să fie mai polită, căci este demnă şi prin întregimea ei, şi prin

întindere, a fi capitala a tot Egiptului. Am dat tot ce mi-au cerut, am dat vechile ei privilege, am adăogat chiar altele mai noi, ca să fac pe locuitori să binecuvinte timpul de astăzi. Dar abia am ieşit din cetate, şi tot felul de vorbe neplăcute răspîndiseră asupra fiului meu Verus; poţi să-ţi închipuieşti lesne ce au zis despre Antinou [1]. Le poftesc să se hrănească cu găinele lor, pe care le fac să nască într-un chip pe care ruşinea mă opreşte a spune aici. Ţi-am trimis vasele cu felurite feţe ce mi s-au dat de preoţii templului şi care le vei lua d-ta şi cu sora mea. Doresc ca să le întrebuinţez cu convivii în zile de sărbători. Ia seama însă ca africanul nostru să nu le întrebuinţeze prea mult."

Mai tîrziu, Alexandria se făcu locaşul certelor religioase. Cînd sosiră arabii, locuitorii de aici, ce se dezbinară între ei, îi priimiră cu mulţumire, dar garnizoana Alexandriei se apără bărbăteşte. Cetatea căzu însă sub sabia lui Amru. Mai pe urmă, Constantin II, împăratul Orientului, trimise o flotă lui Manuel, să intre în portul Alexandriei, să o ia; dar Amru veni iar cu arabii lui, bătu cetatea, o luă şi ordină să o arză.

Biblioteca cea vestită se arse, din ordinul lui Amru, încă de la cea dintîi luare. Oarecine, întrebînd pe acest general sălbatec, dacă trebuie să o arză sau să o cruţe, el răspunse că „dacă în cărţile ei se află lucruri neprevăzute de *Coran*, această bibliotecă este de prisos; dacă se află însă lucruri în contra *Coranului*, este periculoasă". Atunci se arse cu totul.

O scrisoare despre Alexandria a lui Amru către califul Omar, stăpînul său, nu este fără interes în aceasta. Iată coprinderea ei:

„Am luat cetatea despre mare. Este foarte întinsă şi plină de minunate lucruri, pe care îmi este cu neputinţă să le înşir. Se află aici patru mii palate; patru mii băi; patru mii comedieni; patruzeci mii ebrei ce plătesc tribut; patru sute teatruri, circuri sau monumente publice; o mie două sute grădini etc., etc."

---

[1] Acest Antinou era favoritul lui Adrian. El se înecă pe cînd era în Egipt, şi Adrian ce îl plînse mult timp, zidi o cetate căreia îi dete numele lui. Să văd încă urmele acelei cetăţi *(n.a.)*.

Sub arabi, Alexandria începu să reînflorească; Ahmet-Ben-Tulun ocoli cu ziduri partea cetăței locuită. Pe la 1234 se făcură fortificațiile ce se văd astăzi. De atunci Alexandria împărți soarta ei cu Egiptul întreg.

Cetatea de astăzi este așezată spre nordul celei vechi, populația ei se urcă la treizeci și cinci mii locuitori, cei mai mulți mahometani, apoi copți, greci și o adunătură de oameni din toate națiunile Europei, cunoscuți sub nume de franci. Cetatea are o fizionomie originală. În cartierul francilor, aproape de mare, este o piață foarte întinsă, hotărîtă din toate părțile prin case mari ca niște palate. Aici călătorul se crede într-o cetate europeană. Mulțime de dughene, după forma celor din Europa, ospătării mari, trăsuri elegante, dame în costum european se văd aici; însă printre acestea apar locuitorii pămînteni cu turbane și cămăși albastre; femei cu mantale negre și cu măști la față; aceste din urmă îți aduc aminte că nu te afli în Europa. Cămilele încărcate, ce circulă neîncetat pe strade, dromaderii ce aleargă, asinii ce aici te poartă în spinare cu repejune și ușurință se amestecă cu obiectele ce-ți aduc aminte de datinele Europei și compun un cadru încîntător.

Toate casele sunt de piatră, cu mai multe etage și cu terase. Cîteva strade sunt drepte și curate. Mai multe grădini se află în vecinătățile cetăței, unde ochii se îndreaptă cu plăcere, atrași de pădurile de curmali, ai căror arbori se înalță cu mîndrie în forma coloanelor antice.

În cetate se află două movile de pămînt, făcute de mînă de om și pe care s-a zidit cîte o forterețâ.Cea despre nord se cheamă de străini Movila lui Napoleon, iar pe limba arabă Komel-Di (movila cocoșului); ceaaltă, numită Cafareli, după numele generalului francez, mort la St. Ioan D'Acra. Mulți cred că aceste movile se rădicară într-o singură noapte de soldații lui Buonaparte, pe cînd francezii ocupară Egiptul, dar este o fabulă.

Astăzi Alexandria este un întrepozit de comerciu cu Indiile. Este, zice un scriitor, poarta tutulor mărfurilor ce ies din Egipt pentru Mediterana ... Portul ei este totdauna plin de vase sub bandieri nenumărate.

Alexandria nu este așezată pe delta, ci pe o limbă a deșertului Africei. De aceea și țărmul ei este nisipos, pe cînd pămîntul deltei este negru și roditor. Cetatea are comuni-

cație cu Nilul printr-un canal numit Mahmudie, ce făcu sau repară Mehemet Ali și care începe din lacul ce se numește Portul Vechi. Nilul varsă în canal apele-i de prisos; vasele din mare nu intră într-însul. Canalul merge pînă la malurile lacului Mareotis, de acolo se întoarce spre est, trece spre lacul Etcu, pe lîngă satul Alfech și se aruncă în Nil. Cînd apele Nilului sunt scăzute, canalul nu este navigabil, dar îndată ce se rădică, începe plutirea bărcilor mari. Acest canal a costat mai multe milioane de lei la facerea lui, mulțime de oameni morți, precum și lacrimile și blestemele celor ce lucrau prin silă. Un alt canal mai mic îl hrănește din apele sele.

Folosul ce aducea aceste canale a scăzut astăzi, de cînd s-a făcut o cale de fer de la Alexandria la Nil. Mai tîrziu vom vorbi despre aceasta.

În vecinătățile Alexandriei, vizitarăm două grădini destul de frumoase: una a patriarhiei armene cealaltă a unui bei turc, pe malul canalului. La această din urmă grădină, publicul este priimit să o viziteze; în mijlocul ei se află o casă, cu un *rez-de-chaussée*. Călăuzul nostru ne învită să o vizităm. Noi socoteam că o să fie un grajd. Păreții ei zidiți pe dinafară din fărămături de stîncă, neregulat, nu deșteaptă curiozitatea privitorului. Intrînd înuntru, ne prinse mare mirare să aflăm un apartament regal: gustul, luxul, eleganța domneau pretutindeni.

Satul de căpetenie, unde locuitorii bogați din Alexandria petrec zilele verei, este Ramle.

Dacă ne vom înturna în cetate să vizităm monumentele de astăzi, nu vom afla lucruri mărețe: geamii vestite prin arhitectura arabă nu se află aici, ca la Cair. Biserica grecilor cea nouă este un monument, prin mărimea ei, nu însă prin arhitectură. Aci este și o casă de școală foarte întinsă. Biserica și școala sunt făcute cu ajutorul neguțătorilor greci.

Călugării greci ne spuseră că în locul unde se află biserica a fost în vechime biblioteca Alexandriei, dar fiindcă sunt o mie de păreri întru aceasta, noi o lăsăm să treacă. Tot acesti călugări ne spuseră că, de s-ar fi păstrat pînă astăzi cărțile acei biblioteci, științele geniului omenesc ar fi fost mult mai naintate, lucru la care nu eram cu totul de părerea călugărilor, pentru că Strabon fuse unul din bibliotecari, și de ar fi fost ceva ce cunosc astăzi științele, el ar fi vorbit în cărțile lui, precum asemenea ne-ar fi spus și alți biblio-

teoari însemnați, fiecare în specialitatea lui, ei cari au lăsat scrieri după dînșii.

În Alexandria, căldurile sunt mari în zilele cînd suflă vîntul din deșerte. Seara și noaptea, fără să fie răcoroase, sunt umede: o rouă mare cade aici; dacă ai umblat cîteva minute afară din casă, noaptea, întrînd, vestmintele se află ude, astfel încît ar crede cineva că ai umblat prin ploaie. Această rouă este periculoasă: rareori locuitorii ies seara. În Alexandria, ca și în Cair și alte ținuturi ale acestei țări, este o epidemie supărătoare, boala ochilor; mulțime de oameni au ochii roșii, unii stricați, alții sunt cu totul orbi. Cînd vom ajunge la articolul despre Cair, vom vorbi mai prelung de aceasta.

Aici se află rezidența consulilor tutulor puterilor streine, pînă și un consul român. Acest din urmă s-a improvizat fără voia lui. Cînd merserăm la poliție să ne vizeze pasportul, ne zise să ne ducem mai întîi la consulul nostru. [. . .]

Nu vom părăsi Alexandria, fără a vorbi de suvenirile glorioase și totdeodată dureroase cu care armia lui Bounaparte a tipărit marșul ei în această țară depărtată.

În anul 1798, iulie 3, armia franceză, condusă de Buonaparte, debarcă pe coasta Egiptului; armia cea mare stătu pe flotă încă; dar trei mii șase sute soldați debarcă la Marabut, aproape de vechiul port Cibotis. Kléber era cu ei și se răni în cel dintîi atac, pe cînd voia să se urce pe zidurile cetăței. Generalul Manum se răni în șease locuri, dar pătrunse cu o mică coloană, cel întîi, pe poarta Alexandriei, despre locul unde se află coloana lui Pompei. Generalul Von sparse poarta despre Rozeta. În cîteva ore, francezii luară Alexandria și toate punturile fortificate.

Locuitorii capitulară.

A doua zi, Buonaparte publică o proclamație către locuitorii Egiptului, prin care se da de binevoitor al sultanului și al locuitorilor din Egipt, declarînd că pentru binele lor vine să-i scape de despotismul mamelucilor.

Cine nu cunoaște faptele glorioase ale acestei armii în Egipt precum și nefericirile ce încercă aici?

Această armie, după ce luă Egiptul şi fărîmă puterea mamelucilor, fu silită să se întoarne în Franţa. Garnizoana din Cair de cinci mii oameni, năbuşită de o mare armie otomană şi de populaţia fanatică de aici, întărîtată în contra francezilor de anglezi, subscrise condiţii ce le da ocazia să se întoarne în Franţa. La 2 septembre, francezii capitulară şi peste cîteva zile se îmbarcară pe vase engleze, care îi duseră în Franţa.

CARTEA II

De la Alexandria pînă la un punt aproape de Nil este o cale de fer. Noi ne îmbarcarăm pentru Cair pe calea-de-fer. Această distanţă o făcurăm în trei ore. Vagoanele drumului-de-fer de aici sunt foarte elegante. Noi ne oprirăm, pe cale, la Damanhur, ce se chema în vechime Hermopolis Parva. Damanhur este un oraş mizerabil, ale cărui case sunt ca toate celealte în toate satele Egiptului, zidite de cărămizi de pămînt nears. Populaţia lui are nouă mii suflete.

Înainte de a pătrunde mai departe în această ţară ce fuse leagănul civilizaţiei omeneşti, să dăm o repede idee despre evenimentele principale din istoria acestui pămînt curios.

Diodor din Sicilia scrie în cart. I, part. II:

„După mitologia egiptenilor, unii din ei pretind că la început zeii şi eroii domniră în Egipt într-un spaţiu de optsprezece mii ani, şi cel din urmă zeu, care fu şi împărat, se chema Horus, fiul lui Isis. De atunci ţara se guvernă de oameni ce domniră mai la cinci mii ani pînă la a o sută optzecea olimpiadă (şaizeci de ani înainte de Iisus). Printre acest lung şir de principi, din care cel mai mare număr erau pămînteni, abia se află unii de origine etiopiană şi care nici nu au domnit unii dupe alţii, dar din cînd în cînd, şi mai puţin de treizeci şi şase de ani. De la Cambis, care supuse Egiptul prin arme, perşii domniră aici o sută treizeci şi cinci de ani; pe lîngă acesti ani se adaugă epocile de revolte ale egiptenilor, care nu putură suferi nici asprimea guvernorilor perşi, nici impietatea ce cuceritorii arătau către dumnezeii ţării. Macedonenii domniră aici după perşi două sute şaptezeci de ani; în ceialtă rămăşiţă a timpului, ţara avu trei

guvernori pămînteni. Toţi sunt într-un număr de patru sute şaptezeci regi şi cinci regine."

Din toate scurtările istorice despre Egipt, aceasta ni se pare cea mai sigură. Ne vom sili să dăm cîteva fapte ale acestor împăraţi şi cîteva idei mai delungi asupra epocelor mai însemnate.

Menes, şef al castei militare, făcu o revoluţie, schimbă guvernămîntul teocratic în civil. Acest Menes fu cel dintîi rege al Egiptului, recunoscut de istorie; el întreprinse resbele, fundă cetatea Memfis, ca să despartă de influenţa preoţilor, ce locuiau în Teba, vechea capitală; fortifică cetatea cu şosele; abătu cotul Nilului, cătră miazăzi [1]; făcu un lac mare şi zidi templul lui Fta.

Regele Atotis, fiul şi următorul lui Menes din dinastia I, zidi palatele regilor din Memfis. Acesta cultivă ştiinţele fizice şi scrise însuşi o carte de anatomie.

Şous, din dinastia II, regulă cultul celor trei vite, boul Apis, Menevis şi ţapul.

Bofis, din dinastia II, făcu o lege ca femeile să poată împărăţi în Egipt.

Sub Nimerofis, din dinastia III, libienii intrară cu arme în Egipt; dar, speriaţi de un eclips de lună, se înturnară în ţara lor. Sesortos, tot din această dinastie, cultivă medicina şi ştia arta d-a tăia petrele. Nicotris, femeia cea mai frumoasă din timpul ei, cea dintîi femeie ce domni în Egipt, veni la tron după Mentesufin din dinastia VI. Iată cum vorbeşte Herodot de Nicotris:

„Această femeie, ce domni în Egipt, se chema Nicotris, ca regina Babilonului. Preoţii egipteni îmi spuseră că locuitorii, dupe ce au ucis pe frate-său, ce era rege, îi dară ei coroana; dar ea cătă să-l răzbune şi ucise, printr-o şiretenie, o mulţime de capi egipteni. Din ordinul ei, se făcu sub pămînt un apartament mare, ce de faţă era hotărît pentru festine, dar în secret avea altă destinaţie. Regina învită la un festin, aici, o mulţime de egipteni, pe cari îi cunoştea ca cei mai

---

[1] Herodot, în cartea II, zice: „Menes, care fu cel întîi rege,făcu după zisa preoţilor din Egipt, şanţuri la Memfis. Nilul pînă atunci cura cu întregime în lungul muntelui nisipos despre Libia; dar astupînd cotul ce face Nilul despre miazăzi şi făcînd o digă la o sută stade mai sus de Memfis, secă patul său cel vechi şi îi detesă curgere printr-un canal nou etc." *(n.a.)*.

mari autori ai morței frate-său, și, pe cînd ei erau la masă, făcu să între apă din rîu în acel apartament, printr-un canal ascuns, și toți oaspeții muriră înecați." Tot acest autor zice că ea se ucise după aceasta, ca să scape de furia poporului. Maneton zice că a domnit doisprezece ani.

Se crede că Sesostris cel vechi fuse din dinastia XII. El luă prin arme toată Asia, în timp de nouă ani, și pătrunse în Europa, lăsînd pretutindeni, pe unde trecea, inscripții pe coloane de piatră, spre aducere aminte despre victoriile sale.

Iată încă cîteva rînduri din Herodot, pe care îl vom cita de mai multe ori, ca o autoritate după care toți scriitorii istoriei egiptene s-au îndreptat:

„Acest principe, după spusa preoților, fuse cel dintîi care, plecînd din Golful Arabic cu vase lungi, supuse popoarele ce locuiesc țărmurile Mărei Eritree (Mării Roșii) și purcese încă pînă la o mare, ce nu era navigabilă. De acolo, adăogară preoții, se înturnă în Egipt, rădică mare armie și, înaintînd pe uscat, supuse toate popoarele ce întîlni în cale. Cînd afla nații curagioase și iubitoare de libertate, înălța în țara lor coloane, pe care scria numele său, al patriei sale, precum și că învinsese acel popor prin arme; iar cît pentru țările ce lua cu înlesnire și fără apărare din partea locutorilor, rădica coloane cu inscripții, adăogînd, în săpătură, pe coloane, ca să arate lașitatea acelui popor, părțile naturale ale femii... El trecu în Europa și supuse pe schiți și pe traci". Această subjugare a schiților este interesantă pentru istoria țării românilor. Se zice curat că Sesostris intră în Tracia, apoi în Schiția. Aeeasta dovedește că partea Schiției, ce supuse, era cea mai vecină cu Tracia, și țara gheților săi, România de astăzi, era una din cele mai vecine cu Tracia. Tot Herodot rapoartă răspunsul ce ar fi dat preoții egipteni lui Dariu că nu pot să așeze statua lui alături cu a lui Sesostris, căci acest din urmă supusese pe schiți, pe cînd Dariu i-a atacat, dar nu a putut să-i supuie. De la această epocă, artele începură să înflorească în Egipt.

Regele Osimandias, din dinastia XV, făcu război în contra bactrienilor. Diodor din Sicilia și Hecate, în descrierea ce fac despre mormîntul lui, zic că era scris pe el această bătaie.

Ozortasen, din dinastia XVI, rădică obeliscul ce încă se află în picioare la Heliopolis. Trăi cu douăzeci şi trei de secoli înainte de Cristos.

Maneton zice că Salates, şef dintre populii barbari, de origine scită sau ebree, şi care sub Timaus încongiură cu barbarii săi Egiptul, se făcu împărat; că, luînd Memfisul, despărţi Egiptul de Sus de cel de Jos, rădică biruri grele şi hotărî să facă război asirienilor, dar muri mai nainte. Străinii ce ocupară atunci Egiptul sunt desemnaţi de Maneton sub nume de hicsosi sau păstori. Ei se aşezară în Egiptul de Jos şi îndată se făcură două rigate şi două puteri. Faraonii, legitimi suverani în Egiptul de Sus, şi păstorii în cel de Mijloc.

De la moartea lui Timaus pînă la gonirea păstorilor domniră şease faraoni, care formează dinastia XVII, ce ţinu două sute şaizeci de ani.

Păstorii în Mefis, de la Salatis, cel întîi rege al lor, avură şase regi, ce domniră două sute cincizeci şi nouă de ani. Se zice că regele, sub care Iosif se făcu ministru, se chema Apofis, şi era din regii păstori; doi regi păstori domniră încă după moartea lui Iosif.

În acel timp, împăraţii faraoni, retraşi în Egiptul de Sus, se aflau neîncetat în ceartă cu păstorii. Unul din acesti regi izbuti să gonească din ţară pe păstori. Acest faraon se chema Ahmosis. Sub următorul lui, ţara scăpă cu totul de străini. Atunci guvernul faraonilor se întinse din nou peste tot Egiptul şi toate luară altă curgere. Cei mai mulţi regi făcură monumente măreţe, ale căror ruine se văd şi se admiră pînă astăzi.

Amensa, femeie regină din a XVII dinastie, domni peste Egipt douăzeci şi unu de ani. Rădică obeliscul de la templul din Karnak la Teba: este cel mai frumos ce s-a văzut. Fiul ei, Moeris, îi urmă în tron. Acesta domni treisprezece ani. El încă rădică o mulţime de monumente. Poporul îl numi amicul artelor şi al păcei. Herodot zice de Moeris:

„Preoţii egipteni îmi spuseră că din toţi regii nici unul n-a fost încă care să se deosebească atît de mult prin lucruri însemnate ce a făcut, sau prin fapte strălucite ca Moeris . . ."

Un rege ilustru a fost asemenea Amenofis III sau Memnon, ce a dat numele lui statuei vorbitoare. El încă rădică

mai multe monumente şi fuse din dinastia XVIII-a. Horus, fiul acestuia, lăşă după dînsul iar o mulţime de edificiuri.

Sub domnia lui Ramses Meiamun, ţara se turbură. Istoricii greci zic că păstorii se încercară să răpească din nou tronul Egiptului; luară ţara şi şezură treisprezece ani aici, pe cînd Ramses se trăsese în Etiopia. Fiul său Sestos, venind în vîrstă de optsprezece ani, întră în Egipt cu armie, bătu şi goni pe păstori. Acest rege plecă mai tîrziu din Egipt cu armie şi o flotă, luă cîmpu, atacă Finicia, asirienii, medii, şi se duse spre naţiile Orientului. Acolo află că frate-său Armais, pre care-l lăsase în locu-i, se proclamase împărat. El se înturnă: frate-său scăpă prin fugă.

Herodot vorbeşte despre aceasta în cartea II, dar pe Sestos în numeşte Sesostris.

Reînnoirea sicului zodian şi căderea Troadei se întîmplară în timpul regelui Menofres (Teon, matematicul).

Unul din regii renumiţi fuse Psametic, care scutură jugul ereselor şi chemă străini în Egipt, dîndu-le pămînt. Acest rege întreprinse război în Siria; rădică propileele, despre miazăzi, la templul lui Fta (Vulcan) în Memfis, şi domni cincizeci şi patru de ani. Sub Psametic armia sa emigră în Etiopia. Mai în urmă, temerea ce avea de perşi îl făcu să caute aliaţi între greci.

Dar să trecem peste cîţiva regi şi să venim la luarea Egiptului de perşi.

Pe la 525 de ani înainte de Iisus, un popor din Asia, trecînd pe la Aracs, tîrî după sine o mulţime de populaţii barbare, conduse de Ciru, urmaţi toţi de magi şi comandanţi, în parte, de principi ahmeniţi şi de caste privilegiate a pasargazilor. Acesti barbari supuseră Babilonul, Siria, etc. şi veniră mai la porţile Egiptului. Dar aici muri Ciru, şeful tutulor.

Fiul său Cambis se puse în locul lui. Cambis mai avea ajutoare un corp de eolieni şi altul de ionieni; se aliară cu arabii, ca să se asigure despre deşerte, şi înaintă spre Peluza. Psamenit, regele egiptenilor, tăbărî spre gura Nilului, unde aştepta Cambis; armiile se loviră şi egiptenii luară fuga în neorînduială, să se ascunză în Memfis. Cambis trimise deputaţi la Psamenit, dar egiptenii uciseră pe deputaţi. După ce încungiură cetatea mult timp, egiptenii se predară. Perşii

intrară în cetate; Psamenit se coborî din tron, după şease luni de domnie. De atunci Egiptul căzu în puterea perşilor.

Herodot, de la care se ştiu toate aceste lucruri din istoria Egiptului, descrie astfel starea lucrurilor după război (cart. III):

„Zece zile după ce luă Memfis, Psamenit, segele Egiptului, fu dus, din ordinul lui Cambis, înaintea oraşului cu alţi egipteni. Perşii îl maltratară foarte, ca să-i încerce. Cambis dete ordin să învestmînte pe fiica acestui rege ca pe o roabă şi o trimise, cu un urcior în mînă, să caute apă. Era însoţită de mai multe fete de cele întîi familii, învestite toate ca fata regelui. Aceste fete, trecînd pe lîngă părinţii lor, se înecară de lacrimi şi scoaseră ţipete tînguitoare. Părinţii, văzînd pe copiii lor în astfel de stare, le răspunseră prin lacrimi, strigăte şi gemete; dar regele, cu toate că le văzu şi le auzi, plecă ochii numai şi tăcu. După aceasta, Cambis făcu să treacă pe lîngă Psamenit pe fiul său, însoţit de două mii egipteni de aceeaşi vîrstă, cu funiile de gît şi un frîu în gură. Îi ducea să-i omoare, ca să răzbune pe deputaţii ucişi la Memfis, căci judecătorii regali ordinară că, pentru fiece om ucis, să omoare zece egipteni din cele întîi familii. Psamenit cunoscu pe fiul său mergînd la moarte, dar, pe cînd ceilalţi egipteni plîngeau şi se tînguiau, Psamenit tăcea şi părea liniştit. După ce trecură toţi, regele Egiptului văzu un bătrîn care mai nainte mînca la masa lui. Acest om, despuiat de toate averile sale şi trăind acuma cu cerşetoria, se ducea din rînd în rînd prin armia perşilor, cerînd graţia fiecărui soldat. Psamenit, la această vedere, nu-şi putu opri lacrimile . . . Gardienii ce şedeau lîngă el, ca să-l privegheze, spuseră lui Cambis de cele întîmplate. «Cambis, stăpînul tău, îi zise un trimis, te întreabă pentru ce nu ai strigat nici nu ai plîns, văzînd pe fie-ta tratată ca o roabă şi pe fiul tău mergînd la moarte, ci ai făcut şi una şi alta văzînd pe acest cerşetor care nu-ţi este nici rudă, nici aliat? . . . » «Nefericirile casei mele sunt prea mari ca să le plîng; dar soarta tristă a unui amic care, la începutul bătrîneţei, a căzut la cerşetorie, după ce a avut mari avuţii, mi s-a părut demnă de lacrimi».“

Cambis găsi că are cuvînt. Cresus, ce urma pe perşi, plînse la aceasta; nu numai el, dar încă toţi perşii aveau ochii plini de lacrimi. Cambis chiar atît fu de atins, încît dete

ordin să scoaţă pe fiul său dintre cei ce erau să seucizǎ, dar cei ce se duseră să aducă pe acest principe, îl aflară mort, căci se ucise cel mai întîi. Psamenit trecu viaţa pe lîngă Cambis.

Se zice că Cambis se duse la Sais, ca să maltrateze ţărîna lui Amasis, după datina barbarilor de atunci; neputînd a-şi răzbuna în contra unui om în viaţă, îşi răzbuna după moarte, maltratînd corpul inamicului. Ajungînd în Sais, Cambis dete ordin să scoaţă corpul lui Amasis şi să-l bată cu nuiele, să-i smulgă perii şi să-l înţepe cu ace.

Perşii se purtară cu asprime în Egipt. Ţara aceasta sub perşi se cîrmui de guvernori.

Sub Dariu Notu, egiptenii se revoltară, avînd în cap pe un Amirta, care goni pe perşi şi restatornici regatul faraonilor. Această dinastie trăi o sută douăzeci de ani. Cel întîi rege se numi Neferites. Certele urmau între acesti regi cu perşii. În timpii lui Acoris, egiptenii se aliară cu cipriotii, cu arabii, cu sirienii, cu libienii şi lacedemonii. Perşii, ocupaţi de proiecte mai mari, nu făcură cu dînşii război serios. După întîia dinastie, urmă încă una.

Sub Dariu Ocu, grecii aliaţi cu egiptenii se bătură şi se învinseră de perşi, carii luară din nou Egiptul (338). Dariu Ocu, după ce bătu pe Nectanab II, rege al Egiptului, în acest război, orîndui satrapi, ca să guverne.

Alexandru cel Mare, după ce sparse împărăţia perşilor, luă India şi toată Asia şi intră în Egipt. Locuitorii îl priimiră ca pe un liberator. El aşeză aici autoritatea sa în anul 332 înainte de Iisus, dar peste opt ani muri în Babilon.

Alexandru nu avea moştenitor în vîrstă. Generalii săi se adunară să hotărască pe cine să puie în locu-i. Perdicas propuse un fiu al Rohanei, pe care acesta îl purta încă în pîntece. Nearc se declară pentru fiul Barsinei, şi Ptolomeu în contra amîndoror. „Oare am învins pe perşi, zicea el, ca să-i punem pe tronul Macedoniei?“ Femeile lui Alexandru erau persane. Mulţimea însă, afară, proclamă rege pe fratele lui Alexandru, Aride. Guvernemîntul Egiptului se dete lui Ptolomeu cu Libia şi o parte din Arabia. Ptolomeu fu unul din cei mai înţelepţi principi ai Egiptului. Avu o mulţime de certe cu moştenitorii lui Alexandru, purtă război în Siria, în Archipel şi alte locuri. Rodienii îl subnumiră Ptolomeu Soter (scăpătorul, *le sauveur*). După mai multe învingeri, luă titlul de rege. O dinastie de origină greacă începu în Egipt.

Această dinastie domni două sute şaptezeci de ani. Aceşti regi se chemară Lagizi, de la Lago, nume ce se da lui Ptolomeu Soter. Următorul lui Ptolomeu Soter fu Everget, fiul său cel mare, născut cu Arsinoe.

Din căsătoria acestuia cu Berenisa, fiica lui Magos, rege al Libiei şi Cerenaicei, născură mai mulţi fii. Cei întîi urmă tatălui său la tron şi se chema Filopator. Epifan, fiul acestuia, îl moşteni. Murind, lăsă văduvei Cleopatra doi fii şi o fiică. Fiul cel mare, Filometor, îi urmă la tron. După unsprezece ani de împărăţie, căzu printr-un resboi cu Antioh Epifan, rege al Siriei. Frate-său îi urmă sub nume de Everget II sau Fiscon. El împărtăşi mai în urmă tronul cu frate-său, ce se liberase. Apoi acest din urmă domni singur optsprezece ani încă, căci frate-său fu silit să domnească numai în Cerenaica. După moartea acestuia, Everget veni cu armie în Egipt şi luă tronul, ca regent şi epitrop al nepotului său. Luă în căsătorie pe muma junelui rege, ce era soră-sa, ucise pe junele moştenitor şi se făcu rege.

Un fiu al lui Everget, ce era exilat în Cipru, veni în Egipt şi luă tronul. El îşi dete nume de Ptolomeu Soter II. Maică-sa, Cleopatra, sculă poporul în contra acestui Ptolomeu Soter II, îl detronă şi puse în locu-i pe Alexandru, un alt fiu al ei. Ea medită apoi moartea lui Alexandru, ca să poată domni singură; dar acesta prevăzînd, o ucise el.

Poporul chemă la tron pe Ptolomeu Soter II, care muri după şeapte ani de nouă domnie.

Alexandru II, protejat de romani, se însură cu Berenisa şi luă tronul Egiptului; dar ucise pe Berenisa şi domni singur. Alexandrinii, supăraţi, se răsculară şi îl goniră din tron. El, murind la Tir, lăsă romanilor prin diată o ţară ce nu mai era a lui.

Neos Dionises, fiul lui Soter II, luă tronul. Silena, femeia a doua a lui Soter II, soţie a lui Antioh Epifan şi gonită din Siria, reclamă tronul Egiptului la romani, dar fără folos. Acest rege merse la Roma. În acest timp, tronul se dete fiului său cel întîi. Seleucus, venind în Egipt, se însură cu Berenisa şi se făcu rege; dar aceasta îl sugrumă. Se mărită pe urmă cu Arcelau, ce muri în resboi contra lui Marcu Antoniu. Ptolomeu Denis, ce se afla în Roma, se înturnă cu romanii şi luă tronul. După patru ani muri. Cleopatra, cea mai mare fiică, se urcă pe tron cu frate-său Ptolomeu, după cererea

romanilor. Poporul era contra Celopatrei și cerea numai pe Ptolomeu. Poporul, răsculat, ceru să le dea pe Ptolomeu; Iuliu Cezar, care favora pe Cleopatra, priimi; dar junele rege muri repede. Cezar proclamă din nou pe Cleopatra, asoțiindu-i pe un frate Ptolomeu, pe care această regină îl luă de soț. El era de unsprezece ani și nu fu nici bărbat, nici rege.

Cleopatra se mîntui de acest din urmă și rămase singură regină. Ea este cea din urmă regină a dinastiei macedone. Domnea fără temere, în puterea armelor rarei sale frumuseți, mai mult decît în puterea oștirilor și a flotei; căci văzuse la picioarele ei pe fiul marelui Pompei; Iuliu Cezar uitase în brațele ei ale lui datorii. Antoniu, ce o văzu pentru întîia oară la Tarsus, se bătu în Armenia, gîndind la Cleopatra; învins, fuge în Egipt și nu are putere d-a se înturna la arme fără această femeie. Ea îl urmează la război. Octaviu, voind să surpe acest rival, dar necutezînd, atacă pe această regină, o acuză înaintea senatului.

Dar ca să nu întîrziem la lucruri de puțin interes aici, vom zice numai că Octaviu deschise război; că Antoniu luă parte cu Cleopatra; că acest din urmă, părăsit de flotă, de armie, urmărit de Octaviu, trădat de Cleopatra, se ucise singur. După ce se ucise însăși Cleopatra, Egiptul căzu cu totul în puterea romanilor. Lagizii domniseră de la 30 mai 223 pînă la 15 august anul 30, după era vulgară, sau două sute nouăzeci și patru de ani iulieni și șaptezeci și opt de zile, ori două sute nouăzeci și patru de ani egipteni și o sută cinci-zeci și două de zile. Avură șaisprezece regi și regine și dară douăzeci și una de domnii felurite.

Cel întîi prefect, sub romani, fu Corneliu Galu. Petroniu îi urmă. Alexandrinii se revoltară și fură învinși. Pe cînd armia lui August, sub Eliu Galu, intră în Arabia, unde suferi atîtea rele, regina Candace a etiopienilor intră în Egipt și, după ce despuie țara, se înturnă. Petroniu o urmă în Etiopia și o supuse la un tribut. August urmă politica lui Alexandru cu egiptenii, tolerînd religia și datinele lor. Cîteva întîmplări ce mai urmară, fiind numite la articolul Alexandriei, vom trece înainte.

Sub împărații Orientului, Egiptul fu turburat adesea de certe religioase.

Pe la anul 614, perșii intrară în Siria învingători; peste doi ani luară Alexandria. Împăratul Heraclie recunoscuse

autoritatea lui. Pe atunci ordele arabe ale lui Omar, conduse de locotenentul lui Amru, intrară în Egipt; bătură armia lui Heraclie şi pe Macaucas. În anul 641, Egiptul pică cu totul în puterea arabilor. Mai tîrziu, Constantin II trimise o flotă şi o armie în Egipt. Dar Amru veni din nou în Alexandria şi bătu pe greci, unit cu copţii. Atunci islamismul se statornici în tot Egiptul.

Marea împărăţie ca califilor se dezmădulă cu timpul; guvernorii ei se declarară peste tot suverani independenţi. Pe la 969, în Egipt se stabili o putere regală, ai cării principi cîrmuiră sub nume de califi fatimiţi. De atunci ei se certară cu califii Bagdatului; disputîndu-le acest teatru, califii Egiptului rămaseră stăpîni aici; se amestecară în certele religioase de secte. Mai tîrziu veniră în Egipt cruciaţii. În timpul califului Adhad el-Din, acesta chemă un neam de turcomani şi de curzi din Siria, precum şi pe Nur el-Din, suveran de la Alep. Ei scăpară pe Ahmad el-Din de tributul cruciaţilor şi de pretenţiile generalului lor; dar acesti străini se făcură epitropi ai califului. Selah el-Din, unul din acesti străini, luînd în anul 1171 comanda armiei, sugrumă pe calif. Astfel arabii Egiptului se supuseră la străini, ai cărora principi începură o altă dinastie în persoana lui Sehlah el-Din.

Următorii acestui principe, sub nume de turcomani, în anul 1230, după invazia mongolilor, cumpărară douăsprezece mii de circazieni, mingrelieni şi abasani, îi crescură, îi exersară în lucrurile militare. Mai tîrziu, această miliţie se răsculă şi dete legi principelui turcoman; pe următorul său îl scoase din tron. Pe la 1250 uciseră pe cel din urmă principe turcoman şi puseră în locu-i pe un şef al lor, cu titlu de sultan, păstrînd pentru ei numele de mameluci, ce înseamnă robi militari. De atunci Egiptul căzu în domnia mamelucilor carii cuceriră asemenea Siria şi Palestina. În două sute cincizeci şi şapte de ani ce domniră, avură patruzeci şi şapte de şefi, a căror tiranie fuse nesuferită. Pe la 1517, sultanul otomanilor, prinzînd pe Sumambeg, cel din urmă şef al lor, luă Egiptul. El nu ucise pe mameluci, după datinele turcilor, ci din contra, statornici un consiliu sau divan compus de guvernorul otoman şi şeapte din şefii miliţiei. Mamelucii trebuiau să dea, dintre ei, douăzeci şi patru guvernori sau bani de ţară şi fură însărcinaţi să ţină pe arabi în frîu,

să facă poliția înuntru, să stringă birul. Acest guvernămînt a ținut mai mult de doi secoli.

Mamelucii s-au înmulțit în Egipt, nu din prăsila celor dintîi, căci se stingeau mai toți neavînd fii, ci din vînzarea robilor de această origine. Poarta otomană, ca să ție în frîu pe pașii guvernori, dete divanului putere întinsă, și șefii ienicerilor și abazilor se făcură puternici. Șefii miliției căpătară voie să aibă proprietăți în pămînt și sate; aceste proprietăți depindeau de guvernul mamelucilor. Mamelucii căpătară o mare înrîurire de atunci asupra împroprietăriților. Proprietarii cumpărară robi, îi liberară în urmă, le deteră ranguri în armie. Un ienicer Ibrahim, colonel veteran în anul 1746, luă în mînă-i toate puterile. Își făcuse o mare partidă dintre oamenii ce înaintase în carieri felurite, sau liberase din robie. Mai pe urmă se însoți cu Rodoan, alt colonel de abazi. De atunci puterea pașii ajunse să fie o umbră; ordinile sultanului erau nule, pe lîngă ordinile lui Ibrahim. După moartea lui, anul 1757, toți oamenii casei, creaturile lui urmară a da ordine. După moartea lui Rodoan, care luase locul lui Ibrahim, mai mulți șefi urmară unul după altul; iar, la 1766, Ali-beg, un mameluc, luă toată puterea în mînă și mai în urmă se declară neatîrnat de Poarta otomană, goni pe pașa, nu mai voi să trimită tributul, bătu monedă în 1768.

Daher, în Siria, încă se revoltase atunci; Poarta, ocupată cu pretențiile Rusiei, nu putea să rădice armele; veninul, ștreangul, intriga, zice Volney, nu putură să izbutească.

Ali-beg trimise în Sais, în anul 1769, în contra unui șef arab, o ceată de mameluci, comandată de Mohamed-bei, care sparse puterea arabului; mai în urmă supuse Mecca; se alie cu Daher din Siria. La 1771, armia lui Ali-beg și a lui Daher merse la Damasc asupra armatei turcești; bătaia se dete, și turcii o luară de fuga. Aliații luară Damascul. Dar prin intrigile turcilor, Mahomed-beg se înturnă repede în Egipt cu toată armia sa.

În 1772, acesti aliați bătură pe turcii mult mai numeroși decît armia lor, aproape de rîul Aula, lîngă Saida. Șeapte pași, carii comandau, luară fuga. Aliații merseră și luară Jaffa.

Ali-beg se înturnă la Cair. Mahomet, vechiul său general, voia să se puie în locu-i. Acesta trimise una mie mameluci, sub comanda unui june mameluc, Murad, ce era înamorat de o femeie a lui Ali, ca să bată pe Ali-beg. Se întîlni cu Ali în deşerturi, îl lovi fără veste şi îl luă rob. Ali-beg muri în Egipt.

În anul 1773, Mohamet-beg se puse în locu-i şi se supuse Porţei, cu condiţie să rămîie la putere.

După aceasta veniră la putere Murat-beg şi Ibrahim-beg, ce domniră împreună. Un Ismail-beg le luă locul; dar iară fu gonit de cei doi dintîi carii acuma învinseră pe Hasan-beg, rebel.

Napoleon, intrînd în Egipt, mai în urmă, sparse puterea mamelucilor.

Mehmet Ali-paşa din Rumelia stîrpi pe cei din urmă mameluci. Următorii acestui paşă, ce domni în Egipt, dau astăzi pe viceregii acestei ţări.

CARTEA III

Damanhur ne aduce aminte de trecerea armiei franceze în timpul expediției lui Buonaparte.

Damanhur se surpă de francezi în anul 1799.

Orașul era ocupat de 60 de francezi. O mulțime de arabi fanatici atacară acest burg, ca să ucidă mica garnizoană; ceea ce se și făcu. Șeful de brigadă, Lefebvre, vine, îi atacă aici, ucide două mii, dar este reîmpins pînă la Ramanief. Mulțime de beduini se uniseră cu arabii. Generalul Lanusse sosește cu armia, bate, risipește grămezile arabilor și răzbună pe cei 60 soldați uciși.

După trei ore de călătorie de la Alexandria, cu drumul de fer, ajunserăm la Nil. De aici calea ferată are să urmeze pînă la Cair; dar atunci nu mergea mai înainte, nefiind făcută toată.

Aici dar, trecurăm pe un vas cu vapor. O mulțime de pelerini sau hagii turci, ce mergeau să se închine la Mecca, ne înecau pe vapor. În aceste vapoare serviciul, mîncarea, locul nu au nimica de însemnător, afară de prețul transportului care este destul de mare. Căpitanii de vapoare nu sunt destul de îngrijitori. Noi căzurăm de mai multe ori pe năsip în deosebite locuri. La cel din urmă loc, șezurăm trei ore și numai după ce se aruncară toți hagii turci în Nil să împingă vasul cu umărul de pe năsip, puturăm merge înainte.

Miss Lia era cu noi, ocupată a privi cu nesaț malurile Nilului.

Aceste maluri, pe ici pe colo, au o fizionomie răpitoare. Satele, semănate pe amîndouă malurile, înălțate pe movile, unde se scapă de înecăciunea apei, și încongiurate de păduri de curmali apăreau ici colo și semănau, ca printr-un efect

magic, că ies din pămînt sau din apa rîului încolăcit. Pe ici, pe colo, aceste maluri ne dezmierdau ochii, prin părți verzi și voioase; printre aceste părți înverzite, pline de tinerețe și de viață, se arătau părți albe sau galbene de nisipuri arzătoare, ca niște valuri sau torente, curgeau din sînul deșertelor.

Este timp a vorbi despre Nil. „Nilul, zice părintele istoriei, începînd de la cataracte, desparte Egiptul în două și se varsă în mare. Pînă la orașul Cercasora, are numai un canal, dar dincolo de acest oraș se desparte în trei ramuri, ce iau trei căi felurite; una se cheamă Gura Pelusiană și merge spre est, ceealaltă, Gura Canonică, și cură spre vest; a treia merge drept de la înălțimele Egiptului pînă la colțul deltei, pe care o desparte prin mijloc, mergînd spre mare... Această ramură se cheamă Canalul Sahenitin. Din acest canal pleacă altele două, care se duc asemenea de se varsă în mare prin două guri, Saitica și Mandeziana. Gura Bolbitină și Bucolică sunt făcute de mînă omenească, iar nu de natură... Nilul, cînd crește, îneacă nu numai delta (Egiptul cel de jos), dar încă locuri ale Libiei și niște mici cantoane ale Arabiei. Cît despre natura lui, nu am aflat nimic, nici de la preoții Egiptului, nici de la alții. Voiam să știu pentru ce el începe a se îmfla la solstițiul de vară și urmează a se îmfla în acest timp de una sută zile, și pentru ce cuvînt, crescînd în acest număr de zile, scade în urmă, încît iarna rămîne mic și stă asfel pînă vine iar solstițiul verei... dar nimeni nu a putut să-mi spună... Nu putui să aflu nici pentru ce Nilul nu aduce, ca alte rîuri, vînturi răcoroase. Cu toate acestea sunt oameni la greci, carii, ca să-și facă un nume prin știința lor, au cercat să explice vărsarea acestui rîu. Din trei opinii ce s-au dat, două nici sunt demne de a se dezbate. După cea dintîi, vînturile eteziene împing, prin suflarea lor, apele Nilului și le opresc d-a alerga spre mare. Astfel se cauză creșterea apei, dar de multe ori vînturile nu suflă încă, și Nilul crește. Apoi, dacă vînturile eteziene sunt cauza înecărei, ar trebui ca toate celelalte rîuri, al căror curs este în contra acestor vînturi, să încerce același lucru ca Nilul, cu atît mai ales că sunt mai mici și mai pline. A doua părere este mai absurdă încă... După aceasta, oceanul încongiură tot pămîntul, și Nilul face această înecare, căci vine din ocean. A treia părere este cea mai greșită, cu toate că are un grad mai

mult de asemănare, este a nu zice nimica, pretinzînd că Nilul purcede din topirea ninsorilor, el ce cură din Libia prin mijlocul Etiopiei şi întră de acolo în Egipt. Cum dar poate să fie din topirea ninsorilor, cînd vine de la o climă foarte caldă într-o ţară mai puţin caldă? Un om ce este demn să judece astfel de lucruri, poate afla aici mai multe dovezi că este peste putinţă ca aceasta să fie cauza vărsărei Nilului."

Autorul combate aceste trei păreri, apoi dă opinia sa astfel: „Mie îmi pare că Nilul se îngroapă vara, căci iarna soarele, gonit din vechea lui cale de asprimea timpului, merge atunci în regiunea cerului ce răspunde la partea de sus a Libiei. Iată în puţine vorbe cuvintele îmflării rîului, căci, cu cît acest zeu merge spre o ţară şi se apropie, cu atîta usucă rîurile. Dar să explicăm aceasta mai cu întindere: aerul este totdeuna senin în Libia de sus şi foarte cald, niciodată vînturile reci nu suflă acolo. Cînd soarele trece prin această ţară produce aceleaşi efecte ce produce totdauna vara, cînd trece prin mijlocul cerului. El trage aburii la sine şi îi împinge în urmă spre locurile cele înalte, de unde vînturile, priimindu-i, îi risipesc şi îi topesc . . . De aceea vînturile ce suflă din această ţară, precum cel de sud şi sud-vest sunt cele mai ploioase, cred încă că soarele nu împinge toată apa Nilului ce atrage pe fiece an, ci îşi opreşte o parte. Cînd iarna se moaie, soarele se înturnă în mijlocul cerului şi de acolo atrage aburii din toate rîurile; pînă atunci ele se adaogă foarte mult din cauza ploilor de care pămîntul este stropit şi care face torente; dar vara slăbesc, căci ploile lipsesc şi soarele trage o parte din apele lor. Nilul nu are ape de ploaie, ca în iarnă, şi soarele rădică din el aburi; aşadar, cu un cuvînt, apele lui sunt vara mai seci decît ale celorlalte rîuri. Soarele trage, precum din alte rîuri, apa Nilului vara; dar iarna, această stea trage apă numai din Nil. Soarele este dar cauza îmflărei şi scăderei lui . . ."

Herodot, ce combătea părerea grecilor, nu ştia că el însuşi se înşela. Astăzi se ştie cu siguranţă că vărsările periodice ale Nilului sunt pricinuite de ploi periodice în Abisinia, spre miazăzi a tropicului de la Cancer. Aceste ploi încep în luna lui martie; în Egipt, Nilul începe a se îmfla pe la sfîrşitul lunei lui iunie şi creşte pînă la echinoxul de toamnă, apoi scade.

Îndată ce Nilul începe să se verse, locuitorii de prin orașe se duc către Nil cu mulțimea, ca și cînd ar ieși înaintea unui oaspe iubit, și acolo fac un fel de ceremonie de priimire.

D. de Rozières zice în călătoria sa: „Era o vedere demnă de mirare, să vezi regulat în fiecare an, sub un cer senin, fără nici o simptomă prevestitoare, fără nici o cauză văzută și ca printr-o putere mai presus de natură, apele unui mare rîu, pînă atunci curate și limpezi, schimbîndu-și îndată fața la timpul hotărît al solstițiului de vară, prefăcîndu-se într-un rîu de sînge, mărindu-se, rădicîndu-se treptat pînă la echinoxul de toamnă și acoperind toată fața țărei; pe urmă trecînd regulat etc."

Herodot vorbește de o chestie ce are a face cu Nilul. Unde sunt izvoarele lui? Această întrebare a făcut pe învățați să-și bată capul mulți secoli, dar fără folos.

Herodot, ce se afla în Egipt în al V-lea secol înainte de Iisus, zice că nimeni nu pretindea să cunoască locul de unde purcede Nilul, afară de un interpret al Minervei la Saïs. Acesta îi spuse că între Siena, în Tebaida și Elefantina, erau doi munți, ale căror vîrfuri erau ascuțite, că unul se chema Grofi și celalt Mofi; că izvoarele Nilului, care sunt niște abisuri, ieșeau din mijlocul acestor munți, jumătate din apele lor curau în Egipt către nord, și altă jumătate în Etiopia către sud, că regele Psametic, ca să încerce aceste abisuri, aruncă în ele o funie de mai multe mii de orgii (orgia avea 4 coți sau 6 picioare grece), dar că funia nu se duse pînă în fund.

După aceasta, Herodot zice alte lucruri tot atît de nesigure și absurde ca zisele interpretului, însă le dă cu îndoială, și nu ca zise ale lui.

Pe la al III-lea secol după Iisus, Eratostan, unul din cei mai învățați oameni de pe timpul său și bibliotecar la vestita bibliotecă din Alexandria, pleacă cu regele Everget, ce purta război în Etiopia, ca să afle științi despre izvorul Nilului. El dă măsurile cursului acestui rîu mai presus de insula și cetatea Meroe către izvoare, la sud-est, și de la Meroe pînă la cataracta de lîngă Siena către Egipt, spre nord. Neron trimise romani înadins să descopere aceste izvoare. Cei ce se înturnară despre acolo ziceau că au văzut două mari stînci, din mijlocul cărora rîul ieșea cu repeziune, dar nici ei nu putură spune dacă acolo erau izvoarele.

În al XVI-lea secol, iezuiţii portugezi ce se duseră ca misionari în Abisinia, scriseră în Europa să au găsit izvoarele Nilului. Dar învăţatul d'Anville le arătă că ei luase drept Nil un rîuleţ ce se aruncă în Nil. Este cunoscut că Nilul, ce acolo se cheamă Rîul Alb, priimeşte în sînu-i din malul oriental întîi Rîul Albastru, al doilea un alt rîuleţ, Astaboras. Iată ce înşelă pe iezuiţi.

O societate s-a format pentru aceasta. Mulţi călători au încercat să afle aceste izvoare, însă în deşert; astăzi, nu se ştie mai mult despre el.

Acum să venim la cataractele Nilului.

Champollion-Figeac zice că mai nainte de a agiunge la hotarul Egiptului de sus, Nilul face cinci cataracte, a Sienei la întrarea despre miazăzi în Egipt, care este cea întîi, urcînd Nilul de la mare. Acest cataract a avut mult timp un renume spăimîntător. Astăzi s-a văzut că se reduce la cîteva cascade, împărţite pe o întindere de pămînt şi al căria total dă abia de cîteva picioare de înălţimea apelor din Nil la întrarea acestui rîu în Egipt.

Herodot crede că Delta sau Egiptul de jos era la început un braţ acoperit cu valurile mărei şi că, cu timpul, nisipu ce aruncă Nilul a înălţat acest loc şi marea s-a tras.

Iată cum se exprimă: „Pămîntul Egiptului, ce este un tărîm negru şi gras, se deosebeşte cu totul şi de pămîntul Africei, care este nisip roşu, şi de al Arabiei care este pietros şi argilos. Acest tărîm (Delta) este adus din Etiopia de Nil. Scoicile ce se află prin deşerte dovedesc că altădată marea se întindea mai departe de tărîme. . ." Herodot dă mai multe exemple, între altele alăturările Troadei, lunca Efesului etc. Opinia că Delta a fost odată un braţ de mare şi că s-a rădicat prin nisipul ce aruncă Nilul, este împărtăşită de mai mulţi oameni învăţaţi. Cu toate acestea, toate cuvintele ce dau ei pot să fie combătute. Pămîntul aici este negru şi roditor, pe cînd în vecinătăţi este pietros, dar pe părţile mărei din Siria spre Gaza, tărîmul pe multe întinderi este asemenea celui din Egipt, pe cînd vecinătăţile lui sunt pietroase. Am putea face mai multe observaţii asupra tutulor acestor păreri, dar să lăsăm mai bine pe învăţaţi să-şi caute ei singuri treburile lor, mai ales cînd se află atît de întunecate.

Apa Nilului este ușoară și plăcută la băut. Nilul, cînd se trage, este mai îngust decît Dunărea. Se zice că egiptenii prin vorba Nil înțelegeau ocean. Nilul a fost pentru Egipt principiul creator și viețuitor. Prin vărsarea lui, oamenii trăiesc în acele locuri; să lipsească a lui revărsare, și tărîmul Egiptului nu mai rodește. Un portughez, Albuquerque, voind să nimicească Egiptul, către al XV-lea secol, dete un proiect să abată apa Nilului pînă nu ajunge de cataractul Sienii, dar nu se puse în lucrare. Nilul era adorat la egipteni ca un zeu; îi rădicară un templu și îi dară preoți. Greci îl numeau Joe al egiptenilor. Egiptenii, zice Champollion, vedea Nilul sacru ca un chip pipăit al lui Amon, zeul lor cel mai înalt. Era pentru ei numai o manifestație pipăită a acestui zeu, care, printr-o formă văzută, înviețuia și păstra Egiptul. . . Filosofii lor își închipuiseră un Nil în cer și altul pe pămînt. Marele zeu Cnufis era văzut ca izvorul și rînduitorul Nilului pămîntesc și era reprezentat pe multe monumente, cu formă omenească, șezînd pe tron, cu o tunică înveștmîntat, cu cap de berbece, a cărui față era verde; ținea în mîni un vas, din care curgea apa cerească. Zeul Nilului ceresc avea cîteodată trei vase, emblema vărsărei apelor. Un vas reprezenta apa ce produce Egiptul singur; al doilea vas, apa ce de la ocean vine în Egipt, în timpul inundației; al treilea vas, apele ploilor ce cad la epoca creșterei Nilului, în părțile de miazăzi ale Etiopiei.

Această din urmă aplicație este făcută de Herapolon, ce a scris o lucrare asupra interpretației ieroglifelor.

Nilul pămîntesc era reprezentat printr-un om gros, ce seamănă să fi fost de amîndouă sexele. Pe cap purta un buchet de iris, simbol al rîului, la epoca vărsărei lui. Se mai reprezentă ținînd pe o tăbliță, cîteodată, patru vase cu apă sacră, despărțite printr-un sceptru, ce este emblema curățeniei, cîteodată, pîne, fructe, buchete de flori, iar cu sceptrul curățeniei despărțite. . . Mai era reprezentat pe două *bas-reliefs*, ce împodobeau două părți ale dealului, pe care se rădica obeliscul de granit, ce s-a transportat la Paris. . . Acest zeu se cheamă Hopi (Ch.-F.).

Pînă la Cair și de aici o distanță mai în sus, din cauza populației și a marei mișcări pe Nil, nu se mai află crocodili; iar de la o sută leghe de la mare în sus, se găsesc mulțime de aceste lighioane. Crocodilul este înrăutățit. Mărimea lui

se urcă pînă la 40 picioare. Herodot pretinde că în timp de patru luni ei nu mănîncă nimic; că locuiesc în apă şi pe uscat şi că ouăle lor le fac pe nisip, unde le şi clocesc. Ziua locuiesc pe mal şi noaptea în apă, aflînd în apă, noaptea, mai multă căldură. Ouăle nu sunt mai mari decît de gîscă şi puiul este în proporţie cînd iese; cu toate acestea creşte la urmă pînă la 17 coţi şi mai mult, de lungime. Ochii lui seamănă cu ai porcului, dinţii îi sunt foarte mari şi ies afară din gură. Crocodilul, din toate animalele, nu are limbă şi falca de jos nu se mişcă, ci falca de sus cade pe cea de jos, unghiile lui sunt mari, pielea dosului solzoasă, nu se poate pătrunde. În apă nu vede bine, pe cînd afară vederea îi este pătrunzătoare. Cerul gurei lui este totdeauna încărcat de insecte mici, ce se lipesc aici şi îi sug sîngele. Numai troşilus, o mică pasere, trăieşte în pace cu el, fiindcă, de cîte ori iese pe uscat şi după datina lui se întinde cu gura deschisă către vîntul de miazăzi, această pasere îi intră în gură şi mîncă toate insectele ce se lipesc de cerul gurei lui, şi că crocodilul, recunoscător, nu-i face nici un rău.

Unele din aceste zise ale lui Herodot s-au găsit neadevărate. S-a găsit că el mănîncă tot anul neîncetat; este crud, îndrăzneţ, neobosit şi şiret şi înţelept. Pîndeşte femeile ce vin să ia apă din Nil, le răpeşte şi se aruncă cu ele în rîu, dacă poate. Trăieşte pe uscat, dar mai mult în apă, pentru care este mai mult organizat. Limbă are.

Cinci feluri de crocodili sunt în Nil.

Mai este în acest rîu o reptilă ce se cheamă tupinanbis; trăieşte pe mal şi se hrăneşte în apă. Acest guşter este de patru picioare de lung, nu face nici un rău, locuitorii îl numeşte *cel ce scapă*. Se zice că pe cînd oamenii se află, fără să ştie, ameninţaţi de crocodili, acel tupinanbis îi vesteşte prin fluierături că este aproape crocodilul. Dar aceste strigăte el le face căci simte crocodilul şi se înspăimîntă el însuşi pentru el. Nu are picioare ca celealte reptile care înoată. Mai este un tupinanbis de uscat, ce seamănă cu al Nilului. Aceasta fărîmă oule crocodilului, unde le află. Cînd iese pe mal în mulţime, unul din ei face garda, lipind urechea de pămînt, ca să auză zgomotul vreunui inamic.

Ne rămîne să vorbim de o pasere numită ibis, ce văzurăm zburînd pe Nil.

Herodot vorbeşte încă de şerpi cu aripe care se află în Arabia, la Buto, unde se zice să s-a dus el însuşi şi a văzut o mare cîtăţime de oase de acei şerpi; mai zice că, după spusa unora, acei şerpi zburau din Arabia în Egipt pe la începutul primăverii, dar că ibis, o pasăre de Nil, alergînd cu mulţimea înaintea şerpăriei, îi ucidea; şi că, pentru aceasta, Egiptul onorau pe ibis ca pasere sacră, o bălsămeau. Se află o mulţime de mumii bălsămite din aceste paseri în Egipt încă astăzi.

Herodot mai zice că erau două feluri de pasere ibis: cel întîi fel avea fulgi foarte negri; ciocul întors; acest ibis se bătea cu şerpii; cel de al doilea fel se afla în număr mare; avea o parte a capului şi tot gîtul cu puţini fulgi; fulgii sunt albi, afară de acei ai coadei, ai vîrfului aripilor, gîtului şi capului, carii sunt negri. Astfel zice Herodot; dar pe acele timpuri erau lucruri multe, care numai astăzi au putut să se limpezească; apoi părintele istoriei a spus, pe lîngă multe adevăruri, multe fabule. Astăzi este dovedit că acei şerpi cu aripi nici au fost, nici sunt.

Ibis începe să se arate cu îmflarea apelor, cîteodată unii din ei vin înainte, cu scăderea apelor, cei mai mulţi se duc. Ibis este pasere din Nubia. În vechime era consacrată marelui zeu Thoth, inventatorul literilor şi al ştiinţelor. Ibis se hrăneşte cu insecte, viermi de apă şi peşti mici.

Soarele era aproape de a apune; razele lui, ce pînă aci nu ne iertau a sta pe podul vaporului, se îndulciră. O aură lină şi plăcută răcoarea aerul; malurile Nilului, ce de la un timp începuseră a perde mai mult cununa lor de verdeaţă, înotau acuma în valuri de umbră şi de lumină, în tăcere şi în întristare, palide şi albe, cu satele, cu arborii de curmali, mai rari pe aici. Unele din sate, mai departe, apăreau şi se perdeau în fundul umbrei şi al deşertului. Departe, printre raze, printre umbrele serei, printre valurile mărei de nisip cu mulţime de feţe, văzurăm piramidele. Dar nu puturăm să ne bucurăm mult timp de vederea lor, căci se învăliră sub umbrele serei.

În această ţară crepusculul este scurt: îndată ce apune soarele, seara îi urmează repede. Ar zice cineva că noaptea

este grăbită să ascunză sub aripele ei aceste locuri deşerte şi întristătoare, semănate cu morminte şi cu lacrimile unui popor neferice.

Vaporul cu care venirăm la Bulac era încărcat de pelerini musulmani ce mergeau la Mecca să se închine. Iată ce ştim asupra actelor de cuvioşie ce fac pelerinii în cetatea lor sîntă.

Cînd ajung la Geda, fac cea dintîi datorie sîntă, ce se cheamă *saharmo* şi care stă de a se arunca în mare; după ce s-au scăldat astfel, se învălesc, de la mijloc pînă la genuchi, cu o bucată de stofă, apoi, întorcîndu-se către partea unde se află Mecca, se pun toţi şi fac grămăjoare de nisip cu mînele.

După ce ajung la cetatea sîntă, fac o spălare generală, apoi se duc la templu, unde întră prin poarta scăpărei (Bab es-Selem), ce cade în înghiul drept al templului. Cînd întră în curtea în mijlocul căreia este Kaaba, conducătorii le spun că aici este casa lui Dumnezeu şi-i învită să fie cu respect.

Cînd se apropie de Kaaba, ei se roagă, sărută piatra cea neagră, apoi ocolesc o dată acest monument.

Kaaba este un edificiu cu patru feţe. Un văl negru şi foarte larg îl acoperă. Pelerinii ocolesc de şeapte ori Kaaba. Cînd trec pe la înghiul despre sud, întind mînile şi se roagă încă. După al şeaptelea ocol, încă se roagă. De aici se duc într-un loc ce se cheamă locul lui Abraham, unde iar se roagă şi de unde se duc la puţul lui Zem-Zem, de beau apă; apoi se duc de se urcă pe dealul Safa, unde se roagă încă. După aceasta îmblă pe strada mare, tot rugînd; de unde se înturnă către templu şi revin iar aici de şapte ori.

Casa lui Dumnezeu se deschide de trei ori pe an, o dată pentru oameni, a doua oară pentru femei; după cinci zile, o deschid spre a o curăţi.

După ce pelerinii au sfîrşit actele de cuvioşie în cetate, se duc la muntele Aarafat, ce se crede un loc sacru. Aici este o stîncă de granit naltă de cincizeci de metri şi ocolită cu ziduri. După ce fac şi aici închinăciunele cuvenite, unii se duc la casa diavolului, ce este în faţă cu fîntîna Mina şi aruncă aici şeapte pietre, pronunţînd: „În numele lui Dumnezeu; Dumnezeu este mare!"

Templul peste tot se numeşte El-Haram (templul mare). Înuntrul Kaabei este aşternut cu o stofă de mătase roşie, ce fiecare sultan, cînd se urcă pe tron, este dator să o schimbe. Vălul ce copere monumentul pe din afară îl schimbă pe tot anul.

Puţul Zem-Zem este de 56 picioare de adîncime şi şease de lărgime. Musulmanii cred să însuşi Dumnezeu l-a săpat pentru Agar, pe cînd ea era să moară de sete în deşerturi.

CARTEA IV

Ajunserăm la Bulac la două oare după miazănoapte, căci vaporul se opri mult timp la un pod de piatră ce trece peste Nil și unde, cu mare necaz, pătrunse printre două ziduri strîmte, ce ies din apă. Acest pod este o lucrare a lui Mehmet-Ali și seamănă a fi făcut cu scop d-a opri să înainteze spre capitala Egiptului orice flotilă inamică.

Bulacul este portul Cairului și face parte din această capitală. De la Bulac pînă la Cairul mare este o oară de distanță. Îndată ce ieșirăm din vapor, aflarăm pe mal mai multe trăsuri, ca omnibusul din Europa, ele așteptau să ia pe călători și să-i ducă la Cair pe la locande. Un omnibus, tras de doi catîri, ne duse la ospelul oriental, în piața numită Lesbekieh, afară din cetate. Stăpîna locandei se sculă din patu-i la sosirea trăsurei și veni ea singură să ne hotărască camerile ce fiecare din noi trebuia să ocupe. Era o femeie de treizeci și opt-patruzeci de ani, încă frumoasă și încă cochetă.

Această locandă este una din cele mai bune ce se află în tot Orientul.

A doua zi, deșteptîndu-ne din somn și căutînd pe ferestrele camerei noastre, văzurăm piața Lesbekieh. Ea este foarte întinsă, dar neașternută și împiedicată de un șanț, ce trece pe patru mici poduri. De la șanț începe o grădină de sicomori pe un tărîm mai jos, ce se îneacă de apă, la timpul îmflărei Nilului. Pe această piață locuise generalul Buonaparte. Piața recheamă mai multe suvenire despre Napoleon. Aici, acest mare căpitan ținu un discurs vestit soldaților săi carii, de aici electrizați, zburară la piramide, să înfigă în creștetul celei mai înalte stindardul tricolor.

Nu credeam să aflăm Cairul o cetate ca toate celealte ale Turciei, cu case mari, vechi, zidită fără gust; cu căi strîmte, nepavate, cu cîni ce nasc şi mor fără nume, fără stăpîn, pe strade nemăturate, cu dughene mizerabile etc., şi îl aflarăm astfel. Ba, încă văzurăm multe case de pămînt amestecat cu paie, multe strade prin care nu puturăm trece, din cauza materialelor aruncate pe ici, pe colo. Francii, armenii, copţii, ebreii, tirienii, mahometanii au în parte cuartierul lor. Bazarul încă nu răspunde la aşteptarea călătorilor. Cu toate acestea, Cairul are mai multe monumente vestite de arhitectură arabă, care, prin graţioasele lor fantazii, fac să uiţi mizeria cetăţei. Unele din geamii merită să atragă toată admirarea călătorului. Minarelele acestor geamii nu sunt ca cele din Turcia proprie; nişte coloane ce poartă pe creştet o galerie rotundă, de unde strigă imamul, şi de la galerie în sus o urmare ascuţită în vîrf. Ar putea să le compare cineva foarte bine cu sultanii cei vechi, ce purtau pe cap turbanul şi în turban o pană lungă, ascuţită la vîrf. Minarelele geamii'or din Egipt au o formă mai graţioasă ce seamănă cu o turelă.

În tot Cairul sunt mai la patru sute geamii, dar nu sunt toate frumoase.

Mahometanii, după prescrierea *Coranului*, se închină de cinci ori pe zi, care închinăciune se cheamă *namaz:* dimineaţă, la miazăzi, mai tîrziu, apoi la apusul soarelui şi la două oare după apusul lui; închinîndu-se, se înturnă, precum am mai spus, către Mecca, cu faţa; stau îngenuncheaţi, cei bogaţi pe tapete cusute cu aur, cei săraci pe alte aşternuturi ordinare. În singurătate, sau în mijlocul unei mari mulţime de oameni de orice religie, musulmanul se închină fără tulburare; ceteşte o rugă, se rădică, iar se pune în genuchi, se spală pe mîni, pe faţă, pe gură, pe barbă şi pe braţe.

Înuntrul geamiei se află un bazin pentru spălare. Locul altarului este coperit. În partea către care cade Mecca se află un mare scaun sau tron. Pe ici, pe colo, pe păreţi, se cetesc versete din *Coran.*

Cele mai frumoase geamii din Cair sunt: întîi geamia lui sultan Hasan, zidită în XIV-lea secol pe piaţa Rumeileh, de Malec el-Nazar Abu; ea pe dinafară este măreaţă. Zidurile ei înalte sunt zugrăvite cu bande roşii şi albe şi cununate de o cornişă, şi pe una din feţele sale sunt pătrunse de opt

rînduri de cruciade. Este încongiurată de capele, ce se deschid pe curte printr-o mare arcadă ogivă, figurată prin cele patru linii ascuţite. Un rînd de trefle, zice d. J. d'Estourmel, face balustradă pe creştetul zidurilor: şease porţi frumoase sunt practicate în nişte retrageri adînci de un picior; pe dasupra sunt înscripţii şi nişte feluri de ferestre. . . O fîntînă, cu o colonadă făcută în opt colţuri şi coperită de o cupolă destul de frumoasă, ocupă mijlocul curţei; la dreapta, în fundul unei capele, o poartă duce în sanctuarul unde se află mormîntul patronului sînt. Această urmatecă sală, pătrată şi rădicată, se rotunjeşte în sus ca o boltă; este încongiurată de o friză lată, ce poartă o inscripţie arabă. Mai adaogă o mulţime de mici podoabe pe lîngă această minunată arhitectură, sticle cu multe feţe, boaserii detăiate *à jour;* tavane zugrăvite şi aurite după gustul mauresc; lambrii de marmură preţioasă, pardoseala de marchetarii. . . şi vei avea o idee despre geamia lui Hasan. După această geamie vine aceea a lui El-Muarid, bogată prin podoabele ei. Cait-Bai, ce se află afară din cetate spre est, mică dar foarte elegantă; apoi El-Azhar sau geamia florilor. O parte a acestui mare edificiu este scobit şi sprijinit de coloane de marmură albă în număr de o sută treizeci. Toate formele podoabelor ce se află la alte geamii sunt şi aici. Această geamie, încongiurată de accesorii, formă totdodată un caravan-serail şi dă, în sînu-i, loc unei şcoli musulmane. În umbra ei locui Suleiman el-Halegi, ucizătorul generalului Kléber. Şi fiindcă suntem la geamia Azhar, la Suleiman şi la Kléber, cititorul nu se va supăra să-i dăm o idee de această întîmplare.

Iusuf-paşa, mare vizir, propaga în Siria, după bătălia de la Heliopolis, idei contra armiei franceze din Egipt. Un musulman fanatic, Suleiman el-Halegi, se arătă preparat a ucide pe Buonaparte. Autorii francezi pretind că vizirul ştiu de această hotărîre şi îl trimise în Egipt cu cheltuiala sa. Orcum ar fi, acest fanatic pleacă în Egipt şi află în Cair azil în geamia Azhar.

La 14 iunie 1800, generalul francez Kléber, părăsind casa generalului Damas, ca să se întoarcă la locaşul său, întîlni un om june încă şi rău învestmîntat, care se aruncă la picioarele sale; Kléber, atins la vederea mizeriei ce arăta portul acestui om, se apropie de dînsul şi se plecă ca să-l rădice. Suleiman se scoală şi loveşte pe Kléber cu un cuţit care îi pătrunde

inima. Generalul cade şi strigă: „M-a înjunghiat!" Arhitectonul Protain, martor la această întîmplare, alergă, să prinză pe ucigaş, dar el însuşi priimi şease lovituri de cuţit şi căzu fără cunoştinţă.

Astfel pieri acest mare general. Ucizătorul, fiind aproape de a-l pune în ţeapă, strigă: „Nu este alt Dumnezeu decît Dumnezeu, şi Mahomet este profetul său!"

Mai văzurăm geamia Calaum, spre nordul cetăţei, Gurih-Barcum, unde se află mormintele califilor, şi Tulum.

Populaţia Cairului poate să se urce de la patru sute mii la patru sute douăzeci mii suflete; ebrei, musulmani, copţi, armeni, sirieni etc. Cairul se compune din: Bulac, Cairul Mare, Cairul Vechi sau Tostat.

Bulac, pe unde am întrat, se află situat pe malul Nilului. Aici sunt fabrice de postav şi de pînză, torsături de bumbac, funierii, fonderii, şcoala politehnică, făcută de Mehmet Ali. Astăzi se zice că sunt în stare proastă; noi nu voirăm să le vizităm.

Bulac se arse şi se surpă de francezi în timpul expediţiei lor în Egipt, într-o zi de revoltă a locuitorilor din Cair. Populaţia lui se urcă astăzi la zece mii suflete.

Într-o dimineaţă, luînd pe frumoasa miss Lia, pe care ne-o încredinţă părintele ei, silit să şează în pat din cauza gutei, plecarăm să vizităm alte locuri şi lucruri din Cair.

Mai întîi merserăm să vizităm cetatea lui Saladin. Pe cale, ne duserăm în rîsete din cauza animalelor ce ne purtau, voi să zic de nobilul animal asinul. Acela care purta în spate-i pe graţioasa noastră călătoare nu voia nici într-un chip să înainteze. Lovituri repetate din partea călăuzei, strigăte, nimica nu putea face pe asin să meargă. Din norocire, nişte muşte, puindu-se în nările lui, îl făcură să alerge în galop. Acest exemplu îmbărbătă şi pe ai noştri, căci cu acesti asini este îndestul unul să o ia de fugă şi toţi ceilalţi îl imită. Cu noi se luase, de la locandă, un călător, al cărui corp putea să tragă cel puţin cît şease asini, şi cu toate acestea un singur asin îl purta în spate; lîngă acest personagiu cu formă rotundă, mergea pe alt măgar soţia sa, nu mai puţin uşoară şi optogoană. Cînd animalii nostri începură să galopeze prin nisip, ai lor însă o luară de goană. Domnul cel gros strigă, se leagănă, cade în nisip cu faţa către soare; soţia sa încă pică.

Tabloul ce făcură picînd cauză acele rîsuri frenetice ce în călătorie găsesc naşterea în cele mai mici subiecte.

Ajunserăm la citadelă.

Către sfîrşitul secolului al XII-lea, Saladin cel Mare zidi o cetăţuie pe coastele dealului Mocatan, pe un înalt mamelon. Această cetăţuie astăzi este locuită de o mică garnizoană şi cîteva tunuri.

Vizitarăm puţul lui Iosif, fiul lui Iacob. Acest puţ este tăiat în stîncă; adînc de 269 picioare. Lucrarea lui este minunată şi face de se miră toţi călătorii. Cu toate aceste, istoricii Rollin şi Ségur, precum şi cîţiva călători şi chiar locuitorii din Cair, care pretind că este puţul lui Iosif, se amăgesc foarte. Acest puţ este făcut cu trei mii de ani în urma lui Iosif, odată cu cetăţuia, precum arată însuşi construcţia lui. Cititorii mă vor ierta a nu le mai face descripţia amăruntelor lui. Vom spune numai că se făcu de arabi, ca să aducă, prin el, apă în cetăţuie. De aici vizitarăm palatul lui Saladin, restaurat de Mehemet Ali şi mobilat europeneşte. Acest palat ne aduce aminte d-o mulţime de scene tragice.

Pe teraţa cetăţuiei, s-a fost ucis o mare parte din mameluci din ordinul lui Mehemet Ali.

Buonaparte îi bătuse, dar mai rămaseră încă, şi acestia se înmulţiră mai tîrziu. Mehemet Ali-paşa se temea de puterea lor; rivali ai autorităţei lui, trebuia ori să împarţă această autoritate cu dînşii, ori să-i pearză. El îi combătu mai întîi, apoi se împăcă cu dînşii, ca să poată mai lesne a-i perde. Mehemet Ali numise pe fiul său al doilea şef al unei armii ce era să plece asupra vahabiţilor. Ziua de plecare la război era să se serbeze printr-o sărbătoare publică. Mehemet Ali chemă în cetăţuie pe toţi bărbaţii de căpetenie, corpurile armiei şi pe mameluci. Aceasta se întîmplă la 1 martie 1811. Arnăuţii, soldaţi credincioşi ai paşii ocupară palatul şi edificele vecine. Paşa sta în divan, în mijlocul oamenilor săi celor mai siguri. O lovitură de tun era să dea semnalul de a începe sărbătoarea. Tunul se auzi. Mamelucii, ce erau înşiraţi pe piaţa armelor, începură să pice sub împuşcăturile arnăuţilor şi ale soldaţilor şi sub loviturile tunurilor; cei ce nu picară alergară să iasă din cetate; porţile erau închise. Doi mameluci putură singuri să scape din această ucidere, sărind după teraţă pe talisul repede ce se află la picioarele zidului cetăţei; aceşti doi scă-

paţi fugiră de acolo prin deşerte, dar pe unul îl aflară şi îl uciseră, celalt scăpă în Siria.

Cîţi din mameluci nu veniră în cetăţuie, fură ucişi pe la casele lor şi ori pe unde îi aflară. Casele lor se despoiară de arnăuţi şi de populaţie. Optzeci de francezi, ce rămaseră în Egipt încă din timpul ocupaţiei şi care se făcuseră mameluci, fură cruţaţi.

Spre seară ne înturnarăm în Cair.

După cîteva zile de la venirea noastră în Cair, se arătă la locandă un călugăr român din Bucureşti, care se afla atunci în serviciul patriarhiei din Egipt. Acest călugăr se zise trimis de patriarhul să ne invite să mergem să-l vedem. Unul din soţii de călătorie, român, se duse să facă această vizită, pe cînd noi însoţirăm la masă pe miss Lia.

După trei ore, soţul nostru cel dus se înturnă, încîntat de persoana patriarhului grec.

Patriarhul ne invita pentru cîteva zile să mergem la monastirea Sîntului George, în Cairul cel Vechi, care monastire, prin poziţia ei, avea o vedere răpitoare, un aer binefăcător şi de unde am fi putut mai cu lesnire să vizităm piramidele şi alte locuri. Sănătatea mea suferea de cîtva timp, din cauza lungilor osteneli ale călătoriei şi din deasa schimbare a climelor felurite. Aveam trebuinţă de repaos şi de aer curat. Aceasta ne determină să priimim amabila propunere a patriarhului. Ne luarăm adio de la miss Lia şi părintele ei şi plecarăm la ţară, însoţiţi de compatriotul nostru călugăr.

La o jumătate oră între Cairul Mare şi Cairul Vechi, trecurăm pe sub un mare apeduc, ce aduce apa din Nil şi o împarte prin citernele cetăţei. Înălţimea lui poate să se urce la patruzeci metri; are arcade ce se multifică cu o perspectivă nesfîrşită. Astfel lungimea lui este de două mii o sută douăzeci metri.

După o altă jumătate de oră eram în Cairul Vechi. Călugărul ne duse la o casă aşezată pe o înălţime şi care casă ea însuşi era foarte înaltă, cu mai multe etage, de unde vederea predomnea preste tot oraşul. Aici era monastrirea St. George.

În adevăr, aici nu simţirăm atîta căldură: un vînt răcoros sufla neîncetat. Aerul era mai curat; însă nimica nu era mai frumos, mai măreţ, mai nou pentru ochii nostri decît vederea ce ni se înfăţişa asupra locurilor vecine! După teraţa acestii case, văzurăm Cairul cel mare cu geamiile lui, cu mina-

relele sale ce se perdeau prin buchetele de arbori de curmali; cetățuia, satele vecine, cîmpiile verzi și galbene; Nilul cu apele lui caprițioase ce se întурnă ca un șearpe printre grădini și nisipurile deșertului spăimîntător; lanțul muntelui Mocatan, hotar între luncile Cairului și deșertul, între viață și moarte; apoi piramidele mărețe ce seamănă că vor să impuie deșertului, amenințîndu-l cu puterea geniului omenesc ce ele poartă în fruntea lor de atîtea mii de ani. Toate aceste lucruri ne fermecau.

Într-o zi eram singur în acest locaș, trist prin singurătatea lui. Eram puțin bolnav. Stam pe terață, privind această natură plină de noutate. Deșertele păreau că se răsfrîng pe inima mea. Seara venea repede și cu dînsa gîndurile cele mai triste zburau pe sufletu-mi obosit de durerile vieței, de amărăciunile unui lung exil. La aceste se adăoga impresiunea dureroasă a locurilor ce vedeam cu sîngeroasele suvenire, de care ne vorbește istoria lor. Oriunde ochiul se oprește, oriunde piciorul călătorului calcă acest tărîm, pulberea acestor locuri este amestecată cu țărîna eroilor. Ferice pămîntul care produce încă inime nobile și generoase!... Dar iarăși nu este un singur loc unde piciorul călătorului să nu calce pe lacrimele, pe sîngele acestui popor nefericit! Încă din noaptea secolilor, într-un spațiu de multe mii de ani, acest tărîm fu prada tutulor nefericilor; zilele de bucurie ale locuitorilor lui pot să se numere, fiecare, cu un secol din timpul de suferință.

Oh, dacă zilele noastre de durere ar putea să fie egale la număr cu cele de fericire, cît de dulce ar fi încă această viață mincinoasă. Căci orice durere se stinge fără urmă în razele unei bucurii, și niciodată fericirea nu este mai dulce decît după o durere. Dar nu, aceasta nu s-a dat omului!

Sub orice parte a cerului, soarele răsare numai ca să lumine o crimă, o barbarie, o nedreptate omenească! Pretutindeni relele au întins umbra împărăției lor! Virtutea se înclină umilită înaintea crimei ca o frumoasă și timidă fecioară ce atrage înfruntările unei femei nerușinate, fără să poată să se apere; și soarele nu se întunecă, cerul nu se despică încă? Totul pare părtinitor celor răi! Nu mai este nici o speranță de a se vedea vreodată împlinite visele inimilor frumoase!

Nici chiar acea speranță fatală că pămîntul se va nimici cu cei răi!

O, patria mea! Ţară frumoasă şi întristată! Pot eu vorbi de o mare suferinţă, fără să-mi aduc aminte de tine? Streinătatea a încreţit fruntea mea încă de tînăr; departe de tine, de amorul tău, care este românul ce ar fi ferice? Primăvara vieţei mele a înflorit şi a scuturat florile cununei ei în străinătate, la umbra singurătăţei. Departe de tine, nu am cunoscut bucuria. Dar străinul, nici inamicul tău nu s-a bucurat văzînd curgînd lacrimile din exil; ele au picat în tăcere şi în umbră, ca roua nopţilor ... Eu nu m-am hrănit cu laptele vieţei tale. Mîna ta nu a răsfăţat fruntea mea. În cartea fiilor tăi, numele meu este şters. Nimica nu-ţi sunt dator şi cu toate acestea nu pot să te urăsc; şi fericirea ta poate încă să-mi aducă zile de bucurie. Ah! o zi numai de fericire pentru acest pămînt şi voi fi ferice! ... dar o cugetare amară se întinde ca umbra pe inima mea; mormîntul se va închide peste anii mei, înainte de a vedea această ţară fericită!

Eram cufundat în astfel de meditaţii cînd, deodată, pe o teraţă, alături, auzind o voce, şi nu ca aceea a fantasmei ce apăru lui Volney; o voce adevărată, blîndă şi dulce, care îmi zise;

— Domnule, seara vine; aici în ţară nu e înţelept a sta seara afară.

Era o fecioară de 16 ani, albă, frumoasă, delicată şi poetică ca floarea deşerturilor.

Această jună copilă îmi spuse că locuieşte cu maică-sa meu apartament al acei monastiri, pe a cărei teraţă se afla.

Atuncii soţii mei veniră şi mă coborîi la masă. Cîte zile mai şezurăm aici, căutai să aflu cine era acea fecioară; dar ori pe cine întrebam, nu-mi răspunse nimica, şi încă schimba vorba: un mister!... De atunci niciodată nu se mai arătă.

Patriarhul ne dase apartamentul său să-l locuim. O masă, nu luxoasă, ci curată, se punea de două ori pe zi pentru noi. Petrecurăm aici cîteva seri, voioşi. Egumenul monastirei, unul din cei mai mari partizani ai zeului Bachu, ne desfăta printr-o mulţime de anecdote comice.

Dar este timp să vorbim de Cairul Vechi, unde ne aflam atunci.

Aici era altădată o cetate numită Babilonia. Nu se ştie nici de cine, nici în ce epocă a fost zidită. Cu toate acestea, se crede mai veche decît Alexandria. Ptolomeu, geograful, vorbeşte de cetatea Babilonia din Egipt, că ar fi fost pe locul

unde era mai în urmă Fostatul. Aici era scaunul guvernorilor constantinopoliţi.

Nişte scriitori pretind că Babilonia ar fi fost zidită de următorii lui Cambis, care îi deteră numele de Babilonia, spre aducere-aminte despre Babilon. Dar se pare o simplă supoziţie. Această cetate se încongiură de Amru, şef de arabi, pe la 644. Era apărată de Macaucas, guvernor al Egiptului sub împăratul Heraclie. Căzu în puterea arabilor.

Cartierul copţilor de aici este ocolit de ziduri. Aici se află o capelă suterană, unde, după tradiţie, Maria, Iosif şi Iisus, în fuga lor în Egipt, ca să scape de furia lui Erod, ar fi locuit cîtva timp.

În această cetate se mai află geamia lui Amru. Se crede că ar fi zidită de acest general arab. Geamia este mare şi a trebuit altădată să fie frumoasă; astăzi însă începe a se ruina.

Egumenul de la Sîntul George ne duse să vizităm o biserică (nu-mi aduc aminte ce nume purta) greacă, făcută pe un loc unde se găsesc neîncetat fărămături de coloane de granit şi de marmură, precum şi alte antichităţi. Biserica este mică şi nu are nimica frumos.

În partea bisericei despre sud-est văzurăm mai multe morminte coperite cu pietre, pe care era scris, în mai multe limbi, numele răposaţilor. Erau cîteva nume ale unor călători ruşi. Mai văzurăm mormîntul unui căpitan englez; acest ofiţer, aflîndu-se în Egipt şi voind să se coboare de pe piramide, arătă bărbăţie, nevoind a se sprijini de arabii orînduiţi de guvernămînt pentru aceasta, şi, coborînd singur, căzu, se prăvăli pînă jos, unde ajunse în bucăţi; ţărîna lui se îngropă la biserica greacă unde eram. Nu departe de acest mormînt, se află altul, al unui june francez mort în Cair. Acesta îşi făcuse singur epitaful, în versuri, cîteva ore pînă a nu muri. Epitaful era scris pe mormînt. Zicea că moare în floarea juniei, înainte de a pune în lucrare dorinţele lui binevoitoare pentru patrie şi umanitate. Dar acest frumos simtiment perdea tot farmecul său printr-un vers ce urmează în epitaf şi care vorbea de cai şi de harem; „*Adieu, mes beaux chevaux, mes femmes adorées !*"

Cetatea Babilonia, sau Cairul Vechi, ori Fostatul, are o fizionomie mizerabilă; stradele sunt strîmte, încît de la fe-

reastra unei case poţi săruta femeia vecinului la fereastra casei din faţă.

Mai în toate zilele ne duceam la Cairul cel Mare, să mai vizităm cîte ceva.

Această din urmă cetate se zidi după venirea arabilor. Meez el-Din-Alah, calif din Africa, trimise o mare armie în Egipt, sub comanda lui Giauer. Cel din urmă tăbărî cu oştile sale între Cairul Vechi şi picioarele Mocatanului. Generalul arab dete ordin să se facă aici un zid, ca o barieră de apărare pentru soldaţii săi. Acel ocol se populă cu case, geamii şi se făcu un oraş, căruia se dete numele învingătorului. Neguţătorii veneţieni schimbară pe El-Caharah (numele oraşului) în Cair (De Maille). Sub Meez el-Din-Alah, fondatorul dinastiei Fatimiţilor, precum şi sub următorii lui, Cairul se înfrumuseţă cu monumentele artelor şi binefacerile civilizaţiunei. Ştiinţele, literatura înfloriră aici sub marele Salah el-Din şi sub următorii lui ce formară dinastia Aubiţilor. Cairul urmă a înflori din ce în ce mai mult; dar cînd acesti sultani cumpărară de la Gingis-han (1230) o mulţime de sclavi, care formară un corp de armie şi uzurpară puterea sultanilor, Cairul, sub acesti barbari, cerchezi, mingrelieni şi georgieni, începu să pearză înflorirea lui. Sub turci încă scăzu, pînă la Mehmet Ali, care dete încă un lustru de viaţă acestei capitale.

Este timp să vorbim de această epocă şi de omul ce schimbă faţa lucrurilor în Egipt. Am zis că Mehmet Ali se născu în Macedonia, în satul Cavala. Se născu pe la 1769, odată cu Napoleon cel Mare. Familia din care purcese era modestă: tată-său era un impiegat otoman, din cei mai mici. În timpul expediţiei lui Buonaparte în Egipt, Poarta otomană strînse din toate părţile împărăţiei soldaţi şi başibuzuci. Satul Cavala dete asemenea oamenii săi. Mehmet Ali se puse în capul a trei sute de oameni, care plecară din Cavala să se unească cu corpul ce era să combată pe francezi. Mehmet Ali perdu la bătaia de la Abuchir soldaţii săi, şi el însuşi abia scăpă. De atunci întră între mameluci. Geniul său, deşi necultivat, luci şi îl făcu cunoscut celoralţi. Şefii lui, mulţumiţi de el, îl înaintară. Mehmet Ali se făcu cap peste una mie oameni, apoi şef al poliţiei palatului, mai pe urmă şef secret al unui corp de albanezi ce veni în Egipt. Poarta voi să înfrîngă puterea mamelucilor şi trimise oaste în Egipt, dar mamelucii bătură pe soldaţii sultanului. Mehmet Ali luase parte

cu mamelucii. După ce scăpă de urgia Porţei, revoltă pe albanezi, carii atacară pe mameluci şi goniră pe capii lor în Egiptul de Sus. De atunci Mehmet Ali luă toată autoritatea în mînile sele; numi însă nu paşă turc vicerege al Egiptului şi el îşi păstră postul de caimacam. Această a lui supunere de bunăvoie către Poartă îi da timpul să rînduiască lucrurile şi să complice intrigile care întrebuinţa, ca să ajungă la alt rezultat. Dete sume mari oamenilor din care voia să-şi facă partidă şi neîngriji cu totul pe soldaţi. Acesti din urmă, nemulţumiţi în contra paşei în numele cărui se făcea lucruri nemulţumitoare pentru oştire, totodată învitaţi de agenţii lui Mehmet Ali, se revoltară în contra lui şi cerură pe caimacam să fie paşă. Aceasta se făcu; Poarta îl recunoscu la 9 iulie 1805, cu condiţie să trimiţă la Constantinopol un tribut anual de şeapte milioane cinci sute mii franci. Mehemet Ali chemă, după aceasta, mamelucii şi se împăcă cu ei.

Sultanul îi dete ordin să meargă cu oştire asupra vehabiţilor în Hetjaz, să-i supuie. Mehemet Ali pleacă; dar Poarta voia să se folosească de plecarea lui, ca să numească pe altul în locu-i; astfel, după plecarea-i, se numi Latif-paşa guvernor în Egipt. Acesta veni la Cair, dar în secret. Mehemet-bei, om credincios al lui Ali, ţinea locul lui în Cair. Acesta se arăta a fi de partida paşei celui nou; îl învită în cetăţuie, dar, cum veni aici, îi tăie capul.

Mehemet Ali făcu o flotă mare, adăogă armia şi-i dete organizaţie şi disciplină militară, însărcină ofiţeri francezi şi italieni să înveţe trupele.

Poarta era în război cu grecii. Flota ei arsese la Navarin. Mehemet Ali visa să se urce pe tronul sultanilor din Constantinopol. El însă nu schimbă încă nimic în purtarea lui cu Poarta; dar căuta ocazie să se certe. Această ocazie se arătă în anul 1840. O mulţime de ţărani din Egipt, ca să scape de tirania lui Mehemet Ali, emigrară în Siria. Paşa Egiptului ceru de la Abdalah-paşa de la Acra darea înapoi a fugiţilor, precum şi despăgubire pentru o sumă mare de bani ce dase la Poartă să ierte pe acel paşă, pe cînd fusese rău văzut de sultanul. Tot într-un timp scrise la Poartă, cerînd voie să silească, prin arme, pe Abdulah-paşa să împlinească cererile sale. Poarta răspunse că ţăranii din Egipt erau supuşii împărăţiei, iar nu robii paşii din Egipt şi, prin urmare, aveau dreptul a se strămuta oriunde ar voi, în ţinuturile Imperiului

otomn. Mai tîrziu, după ce se revoltă pașa de la Scutari, ca să nu-și facă tot într-un timp inamic și pe Mehemet Ali, Poarta îi dete voie să meargă cu arme în Siria, dar sub ordinele lui căpitan-pașa. În luna lui octombre 1831, o armie de treizeci mii oameni, condusă de fiul său, Ibrahim-pașa, plecă în Egipt. Totdodată o flotă de douăzeci și două bucăți de corăbii armate porni spre coastele Sirie. Gaza, Jaffa, Caifa căzură în puterea lui Ibrahim. De aici înaintă la Acra, Abdalah-pașa se opuse; atunci Poarta cătă să-i împace, dar nu izbuti, căci Mehemet Ali nu voi să auză vorbindu-se de pace. Poarta declară atunci pe Mehemet Ali și pe fiul lui de rebeli. Ibrahim merse înainte cu toată armia, afară de cinci mii soldați, ce lăsă lîngă Acra. Aproape de Tripoli, bătu o divizie a sultanului de cincisprezece mii de oameni (7 april), apoi se înturnă la Acra, pe care o luă cu asalt. De aici, după ce luă Palestina și Siria, plecă spre Tauru și Eufrat, coprinse Asia Mică. La 24 decembre 1832 atacă la Conieh armia sultanului, ce o bătu și o sparse cu totul. La 2 februarie 1833, se puse în capul unui corp compus de un regiment de gardă, de două de cavalerie și de 6 tunuri și ajunse la Chiutaia, în zgomotul bucuriei locuitorilor. Aici făcu un tractat cu sultanul la 16 apriliu 1833, prin care i se da Siria în stăpînire, cu condiție să se tragă din celealte staturi ale sultanului.

Expediția din anul 1840, ce mai întreprinse Mehemet Ali în staturile sultanului, avu alt caracter. Englitera, Prusia, Austria și Rusia subsemnaseră un tractat la Londra, la 15 iulie, prin care asigura lui Mehemet Ali administrația moștenitoare a Egiptului și guvernămîntul pe viață al Siriei cu titlul de pașă al Acrei. După acest tractat, Mehemet Ali era dator să-și tragă, în termin de zece zile, armiile sale, din celealte provinții ce ocupase. Mehemet Ali nu se supuse acestor condiții. Atunci puterile cele patru îi declarară război. Flota engleză atacă Bairutul, ce căzu la 11 septembre, cu toată apărarea curagioasă și demnă a lui Soliman-pașa. Sidonul, Acra încă picară. Viceregele Egiptului încheie atunci un tractat, prin care se îndatora să dea ordin fiului său Ibrahim să lase cu totul Siria și să se întoarne în Egipt.

Mehemet Ali a schimbat cu totul fața lucrurilor din această țară. Tot ce face astăzi din Egipt o țară civilizată, pe lîngă celelalte provinții otomane, vine de la acest om extraordinar. Mulți scriitori îl critică ca un mare tiran. Dar cînd va lua

cineva cu nepărtinire în băgare de seamă timpul și locul, cînd și unde Mehemet Ali se purtă astfel, precum și ținta unde voia să ajungă, sub raportul civilizației, neapărat că-i iartă mijloacele despotice ce întrebuință. A făcut o școală de agricultură; școală de arte și măiestrii; școale de limbi; școală politehnică; școala militară de cavalerie, de dreptul administrativ; canalul Mahmudie; arsenale, cazarme, șosele; școală de medicină; spitaluri; un colegiu la Paris pentru junii egipteni, fabrică de hîrtie, de filaturi și manufacturi de tot felul de mătase; ateliere pentru facerea roadelor chimice; fonderii; vapoare; o flotă pe apă; o armie mare și disciplinată etc., etc.

Sub următorii lui, toate aceste au degenerat.

CARTEA V

Într-o seară hotărîrăm să mergem a doua zi de dimineață să vizităm piramidele de la Giza, cele mai mari și mai vecine cu Cairul.

A doua zi plecarăm, dar, călări pe asini, avînd cu noi pe călugărul român Marinescu.

Ajunserăm la malul Nilului, ce se află în marginea orașului; aici ne îmbarcarăm, cu vitele noastre, într-o luntre mare, ca să ne treacă apa. Aceasta se făcu într-o jumătate de oară.

Ieșind pe malul din față și încălecînd pe asini, urmarăm călătoria către piramide. Trecurăm printr-o alee de sicomori, apoi printr-o pădure de curmali, ce nu ne apăra de soare, căci acesti arbori au ramuri în vîrf puține, și frunză încă mai puțină.

De aici ieșind, intrarăm într-o luncă. Pe cale întîlnirăm o mulțime de fete tinere de felahi. Numele de felahi se dă țăranilor cultivatori ce locuiesc satele Egiptului.

Populația Egiptului se urcă mai la trei milioane și se compune cum urmează:

2.000.000 felahi musulmani
170.000 copți, creștini
18.000 turci otomani
70.000 arabi beduini. Această cifră este o supoziție numai, căci beduinii, trăind prin deșerturi, fără case, loc stabil, nu se știe numărul lor exact; și poate să fie mult mai mulți.

6.000 sclavi circazieni, georgieni etc.
4.000 sirieni
18.000 negri, sclavi și liberi

10.000 ebrei, cel puţin
10.000 greci
10.000 franci, italieni, maltezi şi alte neamuri.

Cetăţile cele mai populate astăzi în Egipt sunt: Cairul, Alexandria, Damieta, Rozeta; cele de a doua mînă sunt: Suez, Coseir, la Marea Roşie; Romanieh, Damanhur, Mansurah, Fuah, Tantal, Belbias; acestea în Delta; iar în Egiptul de Mijloc şi de Sus Benisuef, Siut, Minieh, Girget, Coneh, Esneh, Cus, Etfu, Assuan etc.

Satele stabile sunt peste două mii.

Dar cîtă osebire se află între numărul de populaţie a Egiptului de astăzi cu cel din timpii vechi! Herodot zice că sub regele Amasis erau în Egipt douăzeci de mii de oraşe şi sate.

Cititorii nu se vor supăra să aruncăm aici o repede idee asupra originei vechilor egipteni. Champollion le Jeune, care a studiat la faţa locului Egiptul în monumentele sele, zice: „Cele dintîi seminţii ce locuiră în Egipt veniră din Abisinia sau din Senear. Locuitorii Egiptului [sunt] dintr-un neam de oameni asemenea cu canuzii sau cu barabrasii ce locuiesc acuma în Nubia. Nu este nici o asemănare între ei şi copţii din Egipt; nici o trăsură caracteristică. Sunt rezultatul unui amestec încurcat din toate naţiile care cu neîncetare au domnit în Egipt ...“ Astfel scria lui Mehemet Ali acest autor renumit, după ce vizitase Nubia.

Un autor vechi, Diodor din Sicilia, zice: „Etiopienii pretind că Egiptul a fost colonizat de ei. Chiar pămîntul Egiptului este adus de Nil, din Etiopia. Este asemănare foarte mare între legile şi datinele acestor două ţări. Aici se dă regilor nume de zei ... scripturile ce se întrebuinţează în Etiopia sunt tot acelea ce se întrebuinţează în Egipt, şi cunoştinţa caracterelor sacre, ce în Egipt numai preoţii le înţelegeau, în Etiopia erau cunoscute de toată lumea. În amîndouă ţările erau colegiuri de preoţi organizate tot într-un chip; cei care erau hotărîţi pentru serviciul zeilor practicau tot acele regule ... şi erau învestmîntaţi şi raşi tot într-un fel.“

Emigraţia etiopienilor în Egipt nu se ştie la ce epocă se făcu, căci se perde în noaptea timpului.

Dar să ne înturnăm la timpurile de astăzi. Vom vorbi de o clasă de oameni ce, prin numărul ei, merită cîteva vorbe. Această clasă este aceea a felahilor sau ţăranii Egiptului, ce

dispută cu copţii onoarea de a fi următorii vechilor egipteni. Felahii sunt sîmburele populaţiei Egiptului. Sub mînile lor se despică aici pămîntul şi izvorăsc bogăţiile ţărei; celelalte populaţii, în număr mai mic, sunt, în Egipt, oaspeţi flămînzi, veniţi să domnească şi să consume rodul muncei lor.

Asupra originei felahilor sunt felurite păreri: unii pretind că ei se trag din vechii egipteni; alţii, din feluritele seminţii arabe ce s-au aşezat în Egipt, după ce Omar luă această ţară. Fiece călător ce a scris despre Egipt are opinia sa despre multe; iacă pentru ce nu ne încredem mult pe nici una din aceste păreri. În această confuzie, fiecare poate zice ceea ce îi place; orice călător, înturnîndu-se din Egipt, scrie o carte; dacă va scrie ceea ce o sută alţii au zis înaintea lui, cartea lui n-are nici un merit; trebuie să scrie lucruri ce nimeni încă înainte de dînsul n-a scris. De aici vine mania de a combate, adesea fără cuvînt, opiniile celor ce au scris înainte. Noi nu ne vom opri asupra acestor felurite dezbateri: un vom hotărî care are dreptul şi care se înşală, care este originea felahilor etc., mai întîi că nu se poate dovedi.

Ne vom mărgini a spune ce sunt astăzi aceste populaţii. Felahii vorbesc toţi limba arabă şi numai această limbă. Ei sunt sobri, dedaţi la arşiţa soarelui, care pe străin aici îl ucide; dedaţi cu nemîncarea, cu toate privaţiile; dar sunt necuraţi şi fără nici un simtiment de ruşine *(pudeur)*, superstiţioşi, plecaţi şi ipocriţi înaintea celora de cari au trebuinţă, ingraţi cu cei ce le fac bine. O purtare delicată ei o iau de slăbiciune, o purtare aspră face să te asculte cu respect. Ca să-ţi facă un bine, trebuie ori să aibă o temere, sau un interes material; linguşitori, hrăpitori, avari, răi, cînd nu se tem de tine, degradaţi, sacrificînd onoarea lui şi a familiei sale pentru bani; tîlhari, şireţi, laşi, gîlcevitori, mincinoşi; în scurt, sunt astfel cum i-a făcut despotismul atîtor guvernăminte de cuceritori ce de atîţi secoli i-au strivit sub picioare. Beduinii ce au aflat în deşerte mijloace de a nu se supune jugului, în comparaţie cu felahii, sunt mai buni. Felahii sunt toţi mahometani, dar au nişte supersitţii, nişte datine religioase (afară din cele puse de *Coran*) întemeiate pe ale vechilor egipteni. Ei se învestmîntă totdauna cu nişte cămăşi de pînză albastră. Pe cap poartă sau fes, sau un fel de turban, îmblă cu picioarele goale totdauna. În Alexandria, Cair şi alte cetăţi, servii, cocişii, bucătarii sunt din felahi. Portul lor nu şi-l schimbă

niciodată şi servă pe puţin lucru. Femeile lor sunt mai muncitoare decît ei. Ele iau parte la tot lucrul bărbaţilor; în cîmp fac demîncarea; cresc şi hrănesc copii; vînd în tîrg lapte, legume şi alte lucruri. Sunt privite ca roabe ale bărbatului. Herodot zice că femeile vechilor egipteni făceau trebile ce fac în alte ţări bărbaţii. Sub multe raporturi această datină se păstrează la felahi. Ele nu se învelesc la faţă. La turci, din contra, femeia nu lucră nimica.

Copţii sunt o populaţie şi mai curioasă. Sunt creştini; au un şef spiritual ce urmează doctrina lui Eutişes, heresiac vestit ce fu osîndit de consiliul din Constantinopol şi al Halcedoniei şi care muri pe la anul 451 dupe Iisus. Acest şef de sectă recunoştea numai o natură în Iisus. Iată ce zice un scriitor stîmat, Champollion-Figeac, despre această sectă: „Creştinătatea se făcea sectatoare a lui Eutişes, în Egipt, şi era ursită a se păstra astfel aici pînă în zilele noastre ... Sub timpul lui Heraclie, secta iacobiţilor era a lui Eutişes, se statornici ... această sectă era înflăcărată de spiritul egiptean, cu totul în contra autorităţei Romei şi era o legătură la toate împotrivirile. Iacobitul fu văzut ca un adevărat egiptean, şi această cualificaţie era ca un semn de unire în contra oricăria autorităţi străine. Iacobiţii sau copţii păstraseră încă, ei singuri, antica limbă naţională; cărţile lor de liturgie erau scrise în idioma egipteană, alt element ce trebuia să întărească unirea lor şi să-i despartă mai adînc de celelalte asociaţii care vorbeau şi scriau limba greacă, ebraică sau siriană."

Acesti copţi au păstrat pînă astăzi secta lor religioasă; şi cărţile bisericeşti ale lor sunt scrise în limba egipteană pe care ei n-o mai înţeleg. Astăzi vorbesc limba arabă.

Copţii se comunică în două feluri: se taie împregiur ca mahometanii şi ca ebreii; au numai o femeie însă, şi preoţii lor sunt însuraţi. Fetele, la copţi, se mărită unele la vîrsta de zece ani. Femeile sunt roabele bărbaţilor. Ele nu cutează să şează la masă cu bărbaţii, nici să şează jos, pînă ce bărbaţii nu le dau ordin. Cînd ies din casă, se învălesc la faţă cu mare îngrijire.

Copţii au o sută treizeci biserici sau capele în Egipt. Arabii îi numesc El-Cubt. Numărul lor cel mai mare se află în Saida sau în Egiptul de Mijloc, unde se află şi cîteva sate numai de copţi.

Volney crede că ei se trag din egipteni. Numele de copt, zice el, trebuie să vie de la vorba greacă αεηουπρα-ος, un egiptean. Găsește că copții au pielea gălbicioasă și frumoasă, care nu este nici greacă, nici arabă; fața buhăită, ochii îmflați, nasul strivit, buze groase, ca figura sfinxului de la piramide, al cărui caracter este acela al unui negru. Volney citează pe Herodot, care zice așa: „Copții sunt o colonie de egipteni, pentru că, ca dînșii, au pielea neagră și perii creți și groși". Volney încheie dar că egiptenii erau oameni negri din felul celor din Africa și că de atunci sîngele lor s-a schimbat prin crucire cu grecii, cu romanii și alții.

Maillet și Denon încă sunt de părerea lui Volney. Cercetări mai serioase ce s-au făcut întru aceasta mai în urmă au dovedit că părerile acestor scriitori sunt greșite.

Dar este timp să lăsăm autorii și opiniile lor și copții cu originea lor și să vorbim de alte lucruri.

Din toate lucrurile curioase și mărețe din acest pămînt, ce mi-am închipuit, aveau pînă să nu le văz, în imaginația mea, un farmec strălucit; dar după ce le văzui, le aflai mai prejos mult de ideea ce îmi făcusem despre ele. Dintre toate, însă, piramidele se deosebesc; le aflai mai presus de orice poate imaginația să-și închipuiască.

Cu cît ne apropiam de dealul pe care piramidele sunt zidite, în loc să ni se arate mai mari, ni se păreau că se micșorau. O mulțime de arabi felahi, ce întîlnirăm, se luară după noi, ca să ne serve de ciceroni, sau să ne ajute a ne urca în vîrful piramidei celei mari. Ei au învățat, de la călătorii străini ce vin aici, toate limbile ce i-au auzit vorbind. Astfel ne vorbiră în limba franceză, italiană, germană și engleză, destul de rău, dar se făceau că înțeleg. Acești oameni sunt plini de vioiciune și de inteligență, păcat numai că nu putem zice tot astfel și despre onestitatea caracterului lor.

Nu urcarăm pe coasa dealului. Numai la picioarele piramidelor văzurăm, ca printr-un efect magic, cît erau de mari și de majestoase.

Ca să dăm cititorilor o idee cît mai deslușită despre aceste monumente mărețe, vom face o descriere prelungă, începînd din timpurile antice.

Herodot ce le-a văzut, cinci secoli înainte de Iisus, zice: „Heop, următorul regelui Ramsinit, puse pe locuitori să sape pe carierele munților Arabiei, să tîrască de acolo pînă

la Nil pietrele ce scoteau, să le puie pe bărci, dincolo de rîu. Alții le priimeau și le tîrau pînă la muntele Libiei. În fiece trei luni se întrebuințau una sută mii oameni. Cît pentru timpul cît oamenii suferiră cu această lucrare, fuse de zece ani, numai ca să facă șosea pe unde era să treacă pietrele. Această șosea este demnă de toată mirarea, ca și piramidele căci are cinci stade de lungime și zece orgii de lățime, precum și opt orgii de înălțime. Este de piatră poleită și împodobită cu figuri de vite ... Piramida a costat douăzeci de ani de lucrare, este bine păstrată, fiecare din fețele ei are opt pietre de largă și opt de înaltă; este de pietre poleite, bine unite și mari de treizeci picioare fiecare. Piramida se zidi în formă de scară ... Și se spune că: după ce înălțară piramida, se scrise pe ea, în caracter egiptean, cît se cheltuise cu a ei zidire ... Heop, stors de bani din cauza cheltuielilor, ajunse pînă să trimită pe fie-sa într-o casă publică, ca să se prostituie, cu ordin de a cere de la fiecare amant o sumă de bani ... Nu numai că aceasta urmă ordinului ce-i dete părintele ei, ba încă îi veni în cap să lase și ea un monument ... Astfel, cîți în casa publică venea să o viziteze, le cerea cîte o piatră. Preoții egipteni îmi spuseră că din aceste pietre ea zidi o mică piramidă ce se află în mijlocul celorlalte, în față cu piramida cea mare și este de un pietru și jumătate pe toate fețele ei ... Sefren, fratele lui Heop, venind la tron, rădică asemenea o piramidă. Această piramidă nu este așa de mare ca a lui Heop, nu are nici edificiu în pămînt, nici canal care să aducă apa din Nil aici; pe cînd ceialtă, unde se zice că ar fi mormîntul lui Heop, se află într-o insulă și este ocolită cu apa din Nil adusă printr-un canal făcut înadins. Cea dintîi asiză a acestii piramide este de o piatră din Etiopia, cu mai multe fețe; are în înălțime mai la treizeci picioare mai puțin decît piramida cea mare. Aceste două sunt pe același deal ce este de o sută picioare de înalt ... Miserinus, fiul lui Heop, domni după Sefren . . . Acest rege lăsă asemenea o piramidă; este pătrată și de piatră de Etiopia pînă la mijloc, dar mult mai mică decît a părintelui său, avînd douăzeci de picioare mai puțin și fiecare din părțile ei trei pietre de lărgime.“ Părintele istoriei spune multe adevăruri, vorbind de piramide; însă cele mai multe s-au găsit astăzi neadevărate . Mai la vale vom arăta ce este adevăr și ce este fabulă din cele zise.

Herodot se înşală cînd zice că aceste trei piramide sunt făcute de Heop, de Sefren şi de Miserinus. Pe credinţa lui Herodot, piramidele priimiră numele acestor trei regi şi sub acest nume sunt cunoscute şi astăzi; dar s-a dovedit că le zidiră cei dintîi regi din a patra dinastie; cel întîi rege se chemă Sufi, al doilea Sensasufi şi al treilea Manheres.

Champollion le Jeune a descoperit, în şanţul piramidei a doua, mormîntul unui ofiţer a lui Sesostris. Pe sfinxul cel mare a aflat o inscripţie hieroglifică din timpul lui Tutmosis IV, ce fusese înaintea lui Sesostris mai mult decît două sute cincizeci de ani. Alte morminte ce s-au mai aflat în vecinătate au avut inscripţii cu numele împăraţilor ce trăiau două mii de ani înainte de era creştină, cu cinci sute ani înainte de autorul ce dă Herodot piramidei. Maneton, preot egiptean, dînd lista regulată a regilor Egiptului, încredinţează că aceste piramide s-au zidit de cei trei primari regi din a patra dinastie. Ar trebui să se ia în vedere un lucru: pe nici una din aceste piramide nu se află nici o inscripţie hieroglifică, nici pe dinuntru, nici pe dinafară, ceea ce face pe d. Champollion să încheie că piramidele sunt mai vechi decît epoca cînd s-a introdus scriptura alfabetică în sistemea hieroglifică. Aceste piramide dar sunt zidite într-un timp mai vechi de cinci mii de ani înaintea erei creştine. Numele celor trei fundatori ai piramidelor, de care vorbeşte Herodot, nu se află nici în lista lui Maneton, nici pe vreun monument din Egipt, cît pentru prostituţia fiicei regelui Heop, din ordinul tată-său, este o fabulă curată, ca şi ceialtă adăogire a lui Herodot că de la fiece om cu care avea comerţ lua cîte o piatră. Un călător a făcut băgare de seamă în aceasta astfel, că piramida cea mică este zidită din trei sute mii de pietre şi că acea jună princesă n-a putut să aibă trei sute de mii de amanţi.

Un autor din cei mai serioşi şi care, în călătoria sa în Orient, plînge asupra oricării pietre ce vede, plînge şi ursita acei princese, ce din ordinul tată-său a fost silită să se sacrifice şi să-şi dea atîta osteneală. Dar, după Herodot, Filista, sau juna acea princesă, nu luă această faptă ca ostenitoare, căci îndată ce strînse banii cîţi trebuia tată-său, îi veni în minte să facă şi ea o piramidă. Se vede dar că tînăra princesă se îndulcise în această meserie.

Preoţii egipteni mai spuseră lui Herodot că Heop a fost un despot şi răuvoitor clerului. Aceasta poate bine să dove-

dească că preoţii născociră această muşcătoare fabulă, ca să-şi răzbune în contra familiei acelui rege.

Pietrele cu care s-au zidit piramida sunt aduse de la Torah, pe malul drept al Nilului, în faţă cu locul unde a fost cetatea Memfis, iar nu Etiopia. În aceste carieri s-au găsit inscripţii vechi ce zic că faraonii, perşii, romanii încă au tras pietre de aici. Pietrile dinuntru piramidelor seamănă prin natura lor cu cele din aceste carieri.

Cît pentru scriptura ieroglifică, de care Herodot zice că se afla pe piramida cea mare şi coprindea suma cheltuielilor ce se făcuseră cu a ei zidire, este încă îndoială, căci pe nici o piramidă nu s-a aflat nici o urmă de inscripţii. Şoseaua de care vorbeşte nu trecea prin valea Nilului. Avea în lungime cinci stade, ceea ce nu este nici a cincea parte dintr-o leghe. Înălţime de opt orgii, adică paisprezece metri 4/5 şi lărgime de zece orgii, adică optsprezece metri 1/2 nu a putut să fie, zice d. Giske, decît o rampă pentru suirea pietrelor pe deal.

Piramida cea mare noi nu am măsurat-o; alţii au măsurat-o înaintea noastră şi cu toate că numeroşi măsurători au fost matematici renumiţi, au aflat totdauna deosebite distanţe, astfel încît chiar astăzi nu se ştie sigur dimensiunile ei.

D. de Chazelles, ce a măsurat piramida cea mare în anul 1693, îi dă o sută zece stînjini de diametru, sau şase sute şaizeci picioare, şi şaptezeci şi şapte de stînjini 1/2 (patru sute şaptezeci şi cinci de picioare) de înălţime perpendiculară.

Niebuh îi dă patru sute optzeci picioare de înălţime perpendiculară. Napoleon cel Mare era de părere că piramida cea mare este de un milion o sută nouăzeci şi opt de mii stînjini cubi şi zicea că din pietrile ei s-ar face un zid de patru stînjini de înalt, care ar coperi cincizeci leghe şi ar putea încinge Egiptul de la Baratron la Siena, la Marea Roşie, şi de la Suez la Rafia, în Siria.

Champollion-Figeac zice că înălţimea piramidei este de patru sute cincizeci picioare, adică mai mult de două ori de înaltă decît turnurile bisericei Notre-Dame din Paris. Baza ei sau temelia are şapte sute şaisprezece 1/2 picioare, ceea ce dă un volum de un million patru sute patruzeci şi patru de mii şase sute şaizeci şi patru stînjini cubi.

Fiecare din colţurile piramidei se uită către cele patru puncturi cardinale. Faţa despre nord a piramidei este aceea prin care se află întrarea înuntrul ei, şi care se află în dreptul

a cincisprezece asize sau trepte, şi la patruzeci şi opt picioare mai sus de bază.

Cel întîi loc către care ne îndreptarăm fu faţa de la nord către intrare. Pe această faţă călătorii se urcă în vîrful marei piramide. Treizeci de arabi cel puţin ne încungiurau, invitîndu-ne să ne urcăm în vîrful ei. Suirea, deşi este grea, dar nu e cu pericol, din cauză că te ţin arabii ce se urcă cu tine. Noi ne urcarăm mai mult ca să nu trecem de fricoşi, decît de plăcere; căci era o căldură nesuferită, şi soarele era foarte arzător. Dacă niscariva oameni cu minte şi cari nu se află sub înrîurirea maniei călătorilor ne-ar fi văzut agăţîndu-ne ca mîţele din piatră în piatră, pe astfel de mare căldură, ne-ar fi crezut nebuni. Şease oameni puseră repede mîna pe mine; doi mă ţineau de mîni, doi de mijloc, doi de picioare. Eu nu atingeam de pietre decît cîteodată, ci zburam, rădicat în braţele nervoase ale acestor sălbatici. Soţii mei mă urmară. Nu departe de vîrf se află în colţul despre nord al piramidei o scobitură. Şezurăm aici să ne odihnim. Panta piramidei ni se părea lunecoasă şi deprtarea de la pămînt ne da ameţeli. Aici aflarăm, stînd să se odihnească, doi călători englezi: ei ne dară aici veste că un cutremur de pămînt, întîmplat la Brusa, a fărămat cu totul această cetate şi a ucis pe toţi locuitorii. Această nefericire ce privea pe unii din amicii noştri din acel oraş, ne făcu să uităm arşiţa soarelui şi temerea ce ne inspira poziţia noastră. Lăsarăm pe englezi şi ne urcarăm în vîrf. Pe vîrful piramidei, unde pot să şează cîteva persoane, toţi călătorii ce se urcă aici scriu numele lor. Dar fiindcă nu a mai rămas loc vacant, spre a se scri, călătorii cei mai noi şterg numele celor mai vechi şi scriu în locu-le pe ale lor. Vederea de aici, peste cîmpii, este desfătătoare. La o parte apare valea Cairului cu satele şi cetatea, pe de altă parte deşertul, această mare cu valuri mişcătoare de nisip.

Dar nu puturăm să ne bucurăm în pace de această privire, căci arabii ne cerură bacşişul înainte de a ne coborî, ameninţîndu-ne că de nu îl vom da acolo, ei ne lasă şi să coboară singuri. Această tîlhărie atîta ne supără, încît lăsîndu-i aici începurăm să ne coborîm singuri. Ei, văzînd aceasta, ne ieşiră înainte; astădată se luară cu noi prin rugăciuni. Ca să scăpăm de atîtea cereri, le darăm un ban de zece franci, pentru care nu fură mulţumiţi. Arabii din Egipt, Siria şi Palestina, cînd îţi fac un serviciu, cît de mare să fie suma ce le dai sub titlu

de bacşiş, nu se mulţumesc; dar fie o para sau o livră engleză; ei tot mai cer. Ne coborîrăm la locul întrărei în piramidă, de unde am fost plecat.

Arabii ne invitară să vizităm înuntrul piramidei. Temîndu-ne să nu repete şi aici cererea ameninţătoare ce ne făcuseră pe vîrful piramidei, noi ne îndoirăm; dar aflîndu-ne aproape de întrare, puseră mîna pe noi, ne împinseră înuntru şi iată-ne coborînd în piramidă fără voia noastră.

Galeria ce duce în piramidă este de trei picioare, cinci degete de lărgime şi tot atîta de înălţime; te cobori aici, la o înclinaţie de douăzeci şi şase trepte, într-o lungime de nouăzeci şi cinci picioare; de aice apuci altă galerie de o sută douăsprezece picioare, dar pe aceasta te urci. La puntul unde întîia galerie se uneşte cu a doua, este un cadru de granit. Din a doua galerie întri într-un canal, de unde te urci pînă la margine-i şi afli un loc unde te odihneşti. La dreapta a fost orificiul unui puţ foarte adînc, tăiat în piatră şi sucit. Aici începe un pasagiu orizontal şi lung de o sută şaptezeci picioare; acest pasagiu te duce în camera numită a reginei. Camera aceasta este de şaptesprezece picioare de lungă şi şaisprezece de largă, Spre partea orientală se vede o scobitură mică.

De aici te înturni înapoi şi te duci prin altă galerie ce merge spre centrul piramidei, coborînd. De aici întri pe altă galerie, în camera regelui. Această cameră este de treizeci şi două picioare de lărgime şi lungime şi şasesprezece de înălţime. La dreapta, întrînd, văzurăm un cosciug de granit roşatec, fără coperămînt şi deşert, ce se zice că a fost acela al regelui, autorul piramidei. După o inscripţie ce a găsit Belzoni în cea dintîi cameră, piramida s-a deschis de arabi. Inscripţia sună astfel: „Stăpînul Mohamed Ahmet a deschis aici, şi stăpînul Otman a fost de faţă la deschidere". Arabii ne supărară şi aici cu bacşişul lor. Văzînd că nu le dăm nimica, stinseră luminările şi rămaserăm prin întunerec: trebui să le dăm, şi numai astfel aprinseră luminele şi puturăm ieşi.

Văzurăm de aproape şi celelalte două piramide. A treia este mai mică decît a doua şi a doua decît cea dintîi.

Un mameluc a cercat înainte timp să deschiză a treia piramidă, ca să scoaţă bogăţiile ce se credeau a fi ascunse aici. El deschise piramida tot pe faţa şi la puntul de înălţime unde este deschisă întîia piramidă; dar, după ce trase cîteva sute de pietre, fără folos, se lăsă.

Piramida cea mai mică a Filistei sau fetei lui Heop, după Herodot, este încă în picioare, dar vîrful ei este ciuntit.

Pe toată fața acestui loc văzurăm o mulțime de piramide mici de doi sau trei metri, și cele mai multe fărămate. Aceste din urmă, cu totul neînsemnate, a trebuit să fie făcute de particulari, servind de morminte. Afară de aceste, se văd camere suterane și scorburi prin maluri, de unde s-au scos sarcofage și mumii.

Un lucru nu mai puțin curios decît piramidele este sfinxul cel mare. Se află aproape de piramida cea mare spre est, tăiat din stîncă de piatră. Sfinxul era la egipteni o ficție desemnată cu corpul de vită și capul de om. Statua lui de aici este lungă de treizeci și nouă de metri sau o sută șaptesprezece picioare; împrejurul capului spre frunte, de douăzeci și șapte metri; înălțimea de la pîntece pînă la creștetul capului de șaptesprezece metri. Sfinxul era înainte îngropat cu totul, în nisipul ce de atîția secoli vînturile grămădiră împregiurul lui; numai capul era încă afară. De la cercările ce făcură învățații francezi în Egipt, în timpul expediției francezilor, se săpă un șanț foarte larg împregiurul sfinxului. Atunci se cunoscu că între gît și picioarele de dinainte în sus fusese o intrare care ducea la niște galerii suterane săpate în stînci și comunicau cu piramida cea mare, pe sub pămînt. Sfinxul avea pe cap o podoabă regală sau religioasă, ce servea să determine care era expresia simbolică a lui. Fizionomia-i seamănă unui negru; fața buhăită, ochii îmflați, dar dulci, nasul strivit, buza largă etc.

Piramidele se zidiră pentru două cuvinte: 1. să fie niște monumente care să spuie secolilor numele celor ce le-au făcut și 2. să serve ca morminte. Mulți călători au dat felurite alte păreri despre țelul pentru care ele se zidiră; dar toate acele păreri mi se par niște fabule.

Aici ne preîmblarăm două oare prin sînul mormintelor suterane. Oriunde se lasă ochii, se lasă pe multele săpături, unde locuitorii țării și călătorii streini au săpat, ca să afle lucruri interesante. Cînd vedem șacalul scobind mormintele cele proaspete, ca să-și scoață hrana vieții, un simțiment de dezgust și de groază ne încongioară. Cu toate acestea, mult mai nesuferită trebuie să ni se apară lăcomia omului ce turbură pacea mormintelor, ce înfruntă majestatea lor, ca să tragă

din sînul lor cadavre omenești și să le vînză pe bani! Aceasta se face neîncetat de locuitori și de călători!...

Noi trecurăm ziua la umbra ce aflarăm în dosul capului acelui mare sfinx. Aici făcurăm și o gustare din provizii ce luaserăm cu noi. De aici puturăm observa că corpul sfinxului este crăpat pe la mijloc și crăpătura este atît de largă, încît un om nu o poate sări.

Este peste puțintă să rămîie cineva simplu privitor în mijlocul unei populații de morminte, unde odihnesc atîtea generații. Vederea acestor locuri îmi inspirară aceste strofe.

I

Acei ce vă-nălțară, periră în uitare,
De cincizeci evi, pe dînșii s-a-nchis al lor mormînt;
Țărîna lor perit-a l-a vîntului suflare
Pe-acest deșert pămînt.
Popoare noi venit-au și au trecut din viață;
Mai multe tronuri mîndre d-atunci s-au răsturnat,
Și lumea fugătoare schimbat-a a sa față
În cursu-i minunat.
Chiar mintea omenească luat-a o schimbare;
De zeii săi poetici și cerul a scăpat;
Iar voi, o, monumente d-eternă admirare,
Nestrămutate-ați stat!

II

Colo se arată valea dalbă, verde
Unde Nilul vesel, șerpuind, se perde
Pîntre sicomori.
Cairul înalță albele-i palate,
Vesele moschete, grațioas săpate
'N marmură cu flori.

III

Dar mai colo se zărește
Cel deșert spăimîntător:
Unde viața își oprește
Pasu-i verde, rîzător.
Emblemă de tăcere a tristelor mormînturi
În care tot adoarme, plăcere, lungul chin;
În care numai pasul fantasticelor vînturi
Deșteaptă un suspin;
Unde vîntul ce omoară
Nalță munții de nisip,
Ce pe fiecare oară,
Schimbă forma, se risip.
Dar luncile deșearte atît sunt de mărețe,
Atît de melancolici, cît ochiul privitor,
Ce cată tinerețe,
Se-nturnă să ascundă o lacrimă de dor!

IV

Dar ziua se abate. — Pe undele pălite
A mărei de nisip
Se luptă umbra tristă cu razele ei mute
Ce-n noapte se risip;
Iar formele lor albe se schimbă cu durere
Pe fiece minut,
Și tremurînde-noată în umbră și-n tăcere
Sub vălul lor tăcut.

V

Dar colo pe hotarul deșertelor tăcute
Era odinioară acel vestit Memfis:
Luminele, știința și artele plăcute
Făcuseră acolo al lumei paradis.
Aici era cetatea cu magice palate;
Aici locuitorii trăiau în sărbători;
Dar una dată, moartea aice se abate

Şi mîna lor îngheaţă pe cupe şi pe flori;
D-atuncea, în tăcerea anticilor deşerte,
Şacalul cel sălbatic se plînge întristat
Şi vînturile-ntonă lugubrele concerte
În vechile ruine ce timpul a-nfruntat.

VI

Voi umbre nevăzute, o, fii de-nchipuire!
Sculaţi-vă odată din ast tăcut mormînt!
Iar tu, lumina vieţei, învie c-o zîmbire
Al lor trufaş pămînt!
Tăcere! iată noaptea!... o umbră se arată,
Răsare din pămînt!
Ea face semn cu mîna-i plăpîndă şi uscată,
Şi mii de alte umbre se-nalţă din mormînt.
Trei regi ce rădicară aceste piramide,
Trei umbre, în tăcere s-aşează la benchet;
Trei cupe aurite, la stelele splenditde
Rădică în tăcere o mînă de schelet.
O tînără princesă s-aşează în tăcere
Şi cheamă lîngă sine fantastici trecători,
Şi intonînd armonii d-amor şi de plăcere,
Deschide vălul d-aur pe sînul ei de flori.
Dar iată se aude o surdă nechezare
De ageri cursieri;
Cambis păşeşte-n capul popoarelor barbare,
Mii ţipete se-nalţă în sînul desei seri;
O luptă cruntă-ncepe şi armele în vînturi
Răsună cu tărie pe braţele de os;
Iar cetele-egiptene reîntră în mormînturi
Şi aerul răsună d-un zgomot dureros.
Eroul macedonic în urma lor apare.
El trage dupe caru-i popolii cei coprinşi;
Aceste turme sclave se luptă cu turbare
Să-nvingă în robie alţi populi neînvinşi.
Oh! nu mai e speranţă d-această omenire!
Tu, dulce libertate, ce lumea-ai amăgit,
Ori nu ai fost tu oare decît închipuire?...
O, popol, încetează d-a cere-o fericire
Pe care nu ştii însuţi s-o laşi la cei robiţi!

Dar cine sparge încă nisipurile dalbe?
Soldații lui preurmă al său car aurit;
Ei sunt fieroși și falnici și pletele lor albe
Sub arme au albit;

O manta de purpură pe umeri-i s-abate;
Iar brîul lui lucește ca cerul înstelat;
Alături stă amanta-i: divina-i voluptate
Pe toți a fermecat.

El trece, dar s-arată ordiile păgîne:
Sub pașii lor pămîntul în doliu s-a-nvălit;
Dar ei chiar se strecoară și-n urmă nu rămîne
Decît o suvenire de dor ce a perit.
Dar cine e eroul a cărui strălucire
Pe toți a întrecut?
Soldații lui sunt palizi de lungă nedormire,
Ei n-au nimic în față și-n vorbe neplăcut.
Eroul îi conduce în valea glorioasă;
În purpură, în aur el nu-i învestmîntat;
Un redingot albastru, o șlapă colțuroasă
Acopere scheletu-i, de vînturi legănat.
Dar ochiul lui străluce de-o flacără străină
La ceilalți muritori!
Tăcere! Mamelucii se-adună, se dezbină
Prin umbra nopței deasă pe caii lor ușori.
El face semn din mînă . . . ostașii lui s-adună;
Scadroanele s-avîntă prin cîmpul nisipos,
O luptă crudă-ncepe și armele răsună
Pe albele schelete ce strălucesc la lună,
Pe hîrcele de os.
Dar mamelucii zboară prin cîmpii cei sălbatici
Ca pulberea în vînt,
Și umbrele lor mute, cu caii lor fantastici,
Reîntră în mormînt.
O, geniu al durerii! tu ai trecut în lume
Și globul sub picioru-ți gigantic a săltat;
Căzut-au edificiul coprins de putreziune,
Legi, datine și tronuri cu regii au picat!

Dar cînd picară toate, prea mic d-a le abate,
Tu tremurași de viață-ți sub greutatea lor!
Și începuși d-al doilea să dregi cele stricate,
Trufașe muritori!
Așa la locuință-i, cînd un copil foc pune.
Surîde de plăcere pîn' totul s-a încins;
Atunci se înspăimîntă, văzînd că se răpune,
Și vrea cu mîna-i mică să stingă ce-a aprins;
Ca șearpele din fabuli ce-n via-i nerăbdare
Fărîm-a mă-sei pînteci născînd înveninat,
Așa, venind în lume, zdrobiși cu nepăsare
Republica ta mumă, ce-n vieață zbor ți-a dat!...

CARTEA VI

La Giza se află un cuptor public, unde clocesc oule de găină, ce dau pui, fără să aibă trebuință de cloşti ci numai prin căldura lui. Acest aşezămînt se cheamă pe limba ţării Mahmal Ferugi. D-aceste cuptoare sunt mai multe în Egipt. Este despărţit în două scorburi; oule se depun în scorbura de mai jos; în cea de mai sus arde focul. Căldura se cere să fie totdauna de 32 de grade Réamur. Aici se depun dodată patru mii de oue, pe trei rînduri. Oamenii însărcinaţi cu privigherea lor le înturnă adesea. Clocirea se face în douăzeci la douăzeci şi cinci de zile cel mult; îndată ce puii ciocnesc oul, îi scoate din ou şi-i dă femeilor îndatorate să-i crească. Fiece particular poate aduce aici ouă. Pentru o sută ouă, primeşte proprietarul lor cincizeci de pui de găină. Suma puilor ce scoate acest cuptor, pe fiecare an, este foarte mare.

Tot ce poate cineva să-şi închipuiască mai graţios, mai feeric, mai oriental, tot ce se aseamănă mai mult cu acele grădini magice din o mie şi una de nopţi, este grădina Şubrah, făcută de bătrînul Mehemet Ali. Aleele ei cele mai mari sunt pavate cu mozaice albe: arborii cei mai rari şi mai delicaţi se află aici. Chioşcul unde bătrînul paşă căuta umbra în zilele de vară este elegant şi pare că învită pe fiecine la repaos şi la desfătare. Mai este un labirint ce poartă în vîrfu-i un pavilion graţios. Aici te urci pe 15 trepte. Pavilionul este pătrat; în mijlocul lui se află un bazin mare de marmură albă ocolit cu figuri săpate graţios , care varsă aici apă limpede ca cristalul. Este cel mai frumos monument din această grădină. Eleganţa, bogăţia, aici sunt vărsate din urna frivolă şi graţioasă a plăcerilor celor moi, mai mult decît oriunde. Aici Mehemet Ali, în mijlocul celor mai frumoase

odalisce, venea să uite cîteva minute grijele sale, răpit de plăcerile băiei şi beat de răsfăţările nimfelor graţioase ce îl încongiurau; şi iară de aici, sătul de plăcerile unui simţualism brutal, se arunca din nou în viscolul luptelor pătimaşe ale sufletului său ambiţios.

Dar acest bărbat nu mai este, şi toate cad în ruină.

La trei oare departe de Cair, pe Mocatan, începe pădurea împietrită, despre care o mulţime de călători vorbesc cu entuziasm; mulţi însă cu dispreţ. Să nu credeţi că voi descrie o pădure împietrită ca cele din o mie şi una de nopţi, ce este numai..., dar mai nainte să vedem care este părerea d. Gische despre aceasta. Acest autor pretinde că este o adevărată pădure împietrită, ba încă, cercetînd trunchii arborilor, a aflat coaja, rămurile şi nişte crăpături unde altădată locuiau viermuleţi în lemn şi adaogă că poate să spuie chiar felul lemnului acestor arbori împietriţi. Dar să cităm chiar cuvintele sale: „Apele mărei au împietrit această pădure atît de întinsă; dar, de cînd s-a tras marea, partea arborilor lipită de pămînt s-au făcut de fer... această a doua schimbare se făcu din cauza căldurei din centru... toţi arborii împietriţi, ce zac pe pămînt, sunt de fer în jumătatea grosimei lor şi de piatră în ceialtă jumătate... materia primară a acestor minunate împietriri a fost sigur de lemn... şi nu se poate tăgădui... se deosebeşte foarte bine coaja de ceialtă parte; se cunoaşte arborul ce se uscase mai nainte de a se răsturna şi a se coperi de apa sărată a mărei; mii de înţepături mici arată locul viermuleţilor ce-i rodeau, şi se găseşte, cu toate că este împietrită, pulberea rumegăturei lor şi pulberea produsă de putreziunea de mai nainte... Toate caracterele se păstrează aşa de bine, că orice ar zice cineva în contra, ar fi o nebunie... este lesne să dovedeşti din ce esenţă era lemnul... seamănă că este de felul acelui ce creşte în climele noastre..."

Acest autor, cu o lovitură repede şi absolută, hotăraşte două lucruri: că această pădure era de lemn şi că marea a fost înecat aceste locuri altădată, apoi iar s-au tras. Adaogă că în timpurile antice muntele Mocatan şi munţii Libiei se fărămară de la natură..., că aceşti munţi au în sînul lor mulţime de scoici de mare, de unde încheie că marea se afla pe locul unde aceşti munţi se rădicară şi goniră apele

mărei: că atunci izvoarau de aici ape dulci ce produseră pe acest munte păduri etc.

Volney zice că întîmplarea singură a dat acestor minerale forma unui vegetal împietrit.

Fiecine poate să-şi dea o părere; dar în deşert oamenii vor căuta să dea soluţie unei asemenea probleme: nu este dat minţei omeneşti să pătrunză toate secretele naturei.

Ceea ce văzurăm înşine despre această pădure este: o mulţime de trunchiuri de piatră, cu forma de arbori, erau culcaţi pe pămînt, ca nişte cadavre despoiate, şi răsturnaţi în toate felurile ... cei mai lungi erau de treizeci de metri. Unii erau fărămaţi.

Dar să lăsăm pădurea împietrită.

Într-o zi merserăm să vizităm insula Rudah. Se află mai în faţă cu satul Ghifa şi Fostatul. În această insulă se află un Nilometru făcut de Amru. Încă de la venirea arabilor, acest Nilometru era o măsură a apei Nilului; după el se ştia, la mărsarea Nilului, gradurile înălţărei apei. Este o coloană ce stă în mijlocul unui bazin, a cărui adîncime este egală cu fundul Nilului. Pe o coloană sunt scrise gradurile. Această coloană este locuită. Se zice că înaintea venirei arabilor era o cetăţuie. În cercul acestei cetăţui se află Nilometrul. În această insulă, se zice că fiica lui faraon, mergînd să se scalde, găsi în apă şi scăpă pe Moise. Aici paşa are cîteva grădini frumoase şi case.

Este timp să vorbim de relele la care se află supusă această ţară.

Înainte timp, în fiece an, ciuma se declara aici pe la februarie şi ţinea pînă toamna.

„Cîteva persoane, zice Volney, au voit să ne facă să credem că ciuma se naşte în Egipt; dar această opinie, întemeiată pe prejudecăţi nesigure, nu seamănă cu ceea ce se întîmplă. Neguţătorii *nostri*, stabiliţi aici, şi pămîntenii zic că ciuma nu vine din Egipt; ci întîi se arată pe coasta Alexandriei; de aici trece la Rozeta, Cair, Damieta şi alte locuri. Mai spun că ea se arată după ajungerea vreunui vas venind de la Smirna şi Constantinopol ... se vede dar că vine de la acest din urmă oraş, unde se împroaspătă neîncetat din cauza neîngrijirei etc".

Mulţi alţii pretind că se naşte în Egipt, din aerul cadavrelor ce exală peştii sau crocodilii rămaşi prin nisipul

deşertelor, după ce se retrag apele vărsate ale Nilului. Alţii iar cred că vine din aerul ce exală lacul Mareotis de lîngă Alexandria. Noi să nu cercetăm cauzele ce o produc, dar să luăm o cale mai sigură. De cînd s-au aşezat carantine regulate în Orient, ciuma a perit cu totul. Dacă era născută în Egipt, ciuma s-ar fi arătat din nou, căci atunci carantina ar fi fost nefolositoare. Nu putem zice nici că vine din Constantinopol, că nici în acest oraş ea nu se mai arată. Dar ori de unde ar veni, măsurile de curăţenie, prefacerile spre îmbunătăţire, făcute de atunci în toate părţile ca să o stîrpească, au izbutit. Poate iară că ciuma să fi fost una din acele boale ce se arată într-un timp de mai mulţi ani şi piere.

Una din epidemiile cele mai rele în Egipt este perderea vederei. Într-o zi, intrînd în Cair cu soţii mei, făcurăm băgare de seamă la cei cu ochii stricaţi. Aflarăm că la o sută de persoane cu ochi buni, erau cincizeci orbi ochiaţi şi cu ochii îmflaţi. Nu am întîlnit nici un om care să aibă ochii cu totul sănătoşi, adică fără să aibă o căutătură care este naturală. Închipuiţi-vă o populaţie întreagă: copii, femei, oameni orbi, albeţiţi, sau cel puţin cu ochii roşiţi şi lăcrimaţi cu *necontenire purtînd* asupra ochilor, oriunde purced, un nor de muşte, pe care nimica nu poate să le gonească, şi veţi avea idee de această neferice populaţie. Nicăiri nu am văzut încă acea mulţime de muşte care se află în Egipt. Ele intră în bucate, în apă, în gură, în nas. Cauza ce le produce este marea necurăţenie ce domneşte aici.

Inflamaţiile ochilor, în Cair, sunt mai dese decît în orice alt oraş din Egipt. Bogaţii şi străinii sunt mai puţin supuşi decît locuitorii.

Această epidemie a domnit în Egipt încă în timpii antici. Mai mulţi faraoni erau, după istorie, orbi. Herodot vorbeşte de un rege din Egipt ce era orb şi căpătă vederea printr-o minune. Această anecdotă mi se pare foarte picantă şi pentru aceasta o reproduc aici:

„Preoţii din Egipt îmi spuseră că după moartea lui Sesostris, fiul său Feron se urcă pe tron. Acest principe nu făcu nici o expediţie militară şi orbi. Nilul, vărsîndu-se atunci de optsprezece coţi şi înecînd toate cîmpiile, un vînt mare se ridică, care vînt întărîtă aspru valurile. Atunci Feron, printr-o nebunească îndrăzneală, luă o ostie şi o aruncă în mijlocul întărîtatelor ape, după aceasta îndată

orbi. Zece ani fuse orb. În al unsprezecelea an, i se aduse răspuns de la oracolul de la Buto, ce-i vestea că timpul prescris pentru pedeapsa lui se sfîrșese și că are să dobîndească vederea, dacă se va spăla la ochi cu udul unei femei care nu a cunoscut alt bărbat străin decît pe al ei. Feron încercă mai întîi cu acela al femeiei lui, dar fiindcă nu se vindecă cu acesta, alergă la acela al altor femei. În sfîrșit, găsind unul de la o femeie, care îl tămădui, strînse într-o cetate, numită Eritrebolos, pe toate femeile ce le încercase, afară de aceea al cării ud îl vindecase, și le arse de vii cu oraș cu tot; iar pe aceea ce contribui la a lui vindecare, o luă de soție."

Aerul mărei, unit cu umezeala, care umezeală, unită iarăşi cu o mare căldură, este cauza acestor inflamații; nisipul cel mărunt ce se rădică în aer în aceste locuri și se aruncă pe nesimțite în ochi contribuiește la propășirea acestui rău.

Mai este un rău ce numai aici se întîmplă; o irupție ce vine la piele, sau cu alte vorbe mulțime de broboane și pete roșii ce se răspîndesc pe corp, însoțite de mîncărime nesuferită. Cauza acestui rău se crede că vine din apa Nilului. Unul din soții mei de călătorie, N. Apolonie, nu îl văzusem de patru zile; cînd îl revăzui, era atît de împodobit de aceste broboane, încît îmi fuse cu neputință a-l cunoaște.

Primăvara domnesc aice niște friguri rele care ucid pe om în timp scurt. Sub alte raporturi, clima Egiptului este sănătoasă.

Egiptul este o țară roditoare, plină de bogății. Prin poziția sa are parte foarte favoritoare pentru comerț. Dar această țară nu poate nici să înflorească, nici să existe, decît cu condiția ca să o cultive, sub toate raporturile, spre a ajunge la civilizație. Egiptul nu este o țară frumoasă; cîmpiile au numai vegetația ce este din munca omului; dumbrăvi, păduri, ierburi și flori sălbatece, rîulețe nu se află pe aici. Volney zice că nici o țară nu este mai puțin pitorească pentru zugrafi și poeții ... „Este de însemnat, adaogă el, că nimeni, nici chiar arabii, nu zic că aici să fi născut un poet. În scurt, ce ar cînta egipteanul pe fluierul lui Gessner și Teocrit? N-are nici rîulețe limpezi, nici brazde fragede, nici adîncimi singuratice ... Thomson nu ar afla aici nici șuierătura

vînturilor în păduri, nici zgomotul tunetelor în munți, nici lina majestate a dumbrăvilor antice, nici vijeliile turbate și liniștea ce le urmează."

În Egipt rareori plouă iarna; iar vara, niciodată. Cerul aici este totdauna senin și monoton; ochiul întîlnește numai văi semănate de oameni, sate cu fizionomie mizerabilă, înălțate pe cîte o movilă nisipoasă, deșertele nemărginite, ale căror valuri sunt mai temătoare decît ale oceanului, pe care călătorul niciodată nu începe să le străbată, fără să fie sigur că aceste valuri nu or să-i fie mormîntul.

Vitele aici sunt multe și de cel mai bun soi; cai, asini, mule, cămile de mai multe feluri, oi, toate parcă ar fi mai îmbunătățite în soiul lor, decît ori în ce altă parte, însă nimica mai mult decît boii și bivolii din Egipt.

Vînturile sunt foarte rele; dar cel mai rău este vîntul numit camsin, în Egipt, și samun, prin deșerturi. Din norocire suflă puține zile; zilele cînd suflă sunt cele mai calde: suflarea lui lovește ca căldura unui cuptor aprins. În deșerturi, acest vînt este mult mai periculos; ucide pe călătorii ce află în sînul nisipurilor. Cămila, fiică a deșerturilor, cînd vine acel vînt, bagă capul în nisip, închizînd ochii, ca să scape de omorîtoarea lui înrîurire. După Herodot, armia lui Cambis, ce plecă în contra oazisului lui Amon, aflîndu-se în deșerturi la calea jumătate, întîlni acel vînt, și toți soldații periră în valurile de nisip.

Acum să vedem care sunt animalele ce se află în Egipt numai.

Printre pești, cel mai curios este cela ce se cheamă *bișir*, ce seamănă cu șearpele și totdodată cu patrupedele. Coada lui este scurtă; e lung de două picioare; multe aripi înotătoare are pe spinare; mănîncă cărnuri. Cuțitul nu poate pătrunde solzii săi. Mai este un fel, ce se cheamă *fahaca*. Acesta se îmflă cu aer, cînd răsuflă afară din apă, și pîntecele lui se face atunci foarte mare. Cînd, din greutatea dosului, cade pe spinare, nu poate să se mai întoarcă și seamănă cu un glob ghimpos. Se apără ca ariciul. Vine în Egipt cu apa pe Nil. Cînd se retrage Nilul, nu poate cu apa să se înturne; atunci locuitorii aleargă și îl prinde. Copiii se joacă cu el. Arabii zic că acest pește are glas. Mai este încă un pește electric numit silurul tremurător. Arabii îl numesc *road* (tunetul). Arabii cred că grăsimea ce are sub piele vin-

decă boalele, o ard pe tăciuni aprinşi şi pun pe bolnavi asupra gazului produs de ardere.

În Nil se află nişte broaşte ţestoase foarte mari, ce se numesc trionix. Au falca cu buze mişcătoare; sunt de trei picioare de lungi. În altă parte am vorbit de tupinambis şi de crocodili.

Şerpii sunt de cinci feluri mai cunoscuţi. Cel mai frumos este cel cu capuşon, vestit prin graţia coloarelor. Corpul lui este lung de un picior. Şearpele scital de la piramide, ce seamănă cu vipera, are ace veninoase ca vipera; rareori îl afli mai lung de două picioare; este privit de locuitori ca cel mai înrăutăţit şi toţi se tem de dînsul. Vipera ceresta sau cornorata este tot atîta de temut; are pe deasupra ochilor un fel de corn, de trei linii de nalt. Vipera hage este cel puţin de cinci picioare de lungă şi trei degete de groasă. Cînd te apropii de dînsa, rădică capul şi se pune în poziţie de apărare; muşcătura ei este periculoasă, dar nu atacă, dacă nu o superi.

Fiindcă suntem la şerpi, să vorbim şi de psili sau descîntători de şerpi, ce se află în Egipt. Originea lor este foarte veche. Psilii figură în sărbătorile religioase şi sunt cea mai curioasă podoabă. Ei zic că cine nu se trage din neamul psililor nu poate să aibă putere asupra şerpilor. Se preîmblă, mai goi, pe strade, cu şerpi încolăciţi după gît. Unii pretind că au văzut şerpi ce muşcă pe psili de mîni, de sîn etc.; şearpele lor favorit este vipera hage (Champ.).

Denon zice că, aflîndu-se odată în Cair, la generalul Buonaparte, văzu nişte psili. Li se făcură cîteva întrebări despre şerpi, între altele dacă se află vreun şearpe în acea casă şi, de este, pot ei să-l scoaţă de unde se afla? Psilii răspunseră că este un şearpe şi că pot să-l scoaţă. Apoi se răspîndiră prin camere, însă, în unghiul unei camere se opriră şi spuseră că şearpele era acolo. În adevăr, căutînd, aflară un şearpe.

Se vede că iscusinţa lor stă într-o chemare ce imită strigarea de amor a şearpelui: ei contrafac glasul printr-o şuierătură, cînd ca a şearpelui bărbat, cînd iară ca a şearpelui femeie, atunci şerpii ies din locul unde stau ascunşi.

Sunt încă şopîrle frumoase şi guşteri mari şi hidoşi la vedere, precum şi scorpii veninoase.

Liliecii sunt de opt feluri; însă cel mai curios este acela care se cheamă ruseta. Mai nu are coadă, și pe față seamănă cu cînele. Este priimitor de educație; se dedă cu omul ce îi dă să mănînce; linge ca un cîne.

Animale patrupede, Egiptul are: șacalii, singurul lup al locului; hiena, ce trăiește în deșerte; ipopotamul se locuiește părțile Nilului cele mai spre miazăzi, fărîmă semănăturile, dar nu atacă pe oameni; cu zgomote și focuri, locuitorii îl gonesc în Nil. Egiptul are, printre vegetale, curmalii, ce nu se află în Egiptul de Sus; sicomorul, tamarinierul, cordia, maxi, acația, lebcec și casia-fistula, ce sunt de origină din India. În Egiptul de Jos cresc trestii, două feluri de nimphaea, lotusul și papirus; cel din urmă este rar astăzi.

Locuitorii cultivă mai toate legumele și bucatele noastre. Afară de acestea, orezul, bumbacul, trestia de zahăr se cultivă mult.

Papirus sau biblos, din toate plantele, în vechimea era aici foarte mult, creștea prin lacuri, se înălța la zece picioare. Coceanul (strujanul) lui are în vîrf o cosiță. Altădată, sub romani, și chiar în al XI-lea secol, în Franța, se scria pe papirus. De aici vine și vorba de *papier*. Se află încă prin arhive, scrise pe papirus din Egipt șartele regilor Franței, ale împăraților și papilor; cărți în grecește și latinește. S-a găsit asemenea în Egipt, prin morminte, acest papirus, din care unii sunt încă din timpul lui Moise. Cel mai fin papirus pe care scriau cei vechi era acela ce sub egipteni se cheama *împărătesc* și sub romani *augustus*; după acesta era cel ce se cheamă *hieratin*, întrebuințat la lucrurile religioase. De cînd s-a născocit hîrtia de bumbac, acel papirus nu se mai cultivă și s-a rărit mult.

D. Champollion astfel arată mijlocul cum din această plantă se făcea papirus, pe care se poate scrie: „Se scotea cele două margini, tăia tivga în două părți egale în lungime și despărțea c-o împunsătură cămășuțele ce erau mai la douăzeci și care formau tivga, al cărui diametru este de două sau trei degete. Albețea cămășuțelor creștea cu cît se apropiau de centru. Aceste cămășuțe se întindeau deosebite; fiecare forma o foaie; iar după felurite preparații, lipeau două foi una după alta; bătea, strîngea și poleia fiece foaie, și cu mai multe foi lipite una de alta făceau bucăți de hîrtie

de orice lungime. Ungea pe urmă cu unt de chitru această hîrtie, ca s-o întărească în contra putrezunei."

Vom sfîrşi aceasta cu o scrisoare a lui Omar către Amru, după ce luă Egiptul şi răspunsul acestui din urmă către Omar.

„Amru, fiu al lui D'El Aaz! doresc de la tine, la priimirea acestei scrisori, să-mi faci despre Egipt o scriere dreaptă şi vie, cît să pot a-mi închipui că văz cu ochii mei această ţară frumoasă. Salutare!"

Amru răspunse astfel:

„O, domn al credincioşilor! închipuieşte-ţi un deşert sterp şi o luncă minunată între doi munţi, care unul seamănă cu un deal de nisip, şi altul cu pîntecele unui cal ofticos, sau cu dosul unei cămile. Iată Egiptul! Toate producţiile şi toate bogăţiile de la Asun (Siena) pînă la Mensa purced dintr-un rîu binecuvîntat, ce cură cu mărire prin mijlocul lui. Minutul creşterei şi scăderei acestui rîu este tot atît de regulat, ca cursul soarelui şi al lunei. Este în an o epocă hotărîtă, cînd toate izvoarele din univers plătesc acestui împărat al rîurilor tributul la care providenţa le-au supus. Atunci apele Nilului i se înmulţesc, ies din patul lor şi acoperă toată faţa Egiptului, pe care depun o humă roditoare. Atunci se taie comunicaţiile de la un loc la altul; numai cu bărcile cele numeroase ca foile curmalilor îmblă încă oamenii.

Cînd vine minutul ca apele vărsate să nu mai fie folositoare pămîntului, rîul reîntră în marginele ce ursita i-a prescris şi lasă astfel să se adune, pe unde a călătorit el, comorile ce a ascuns în sînul pămîntului.

Un popor părtinit de cer şi care, asemenea albinei, pare ursit să lucre pentru ceialţi, fără ca el să se folosească din rodul muncei lui, deschide cu uşurinţă înuntrurile tărîmului şi depune sămînţa, a cării rodire o aşteaptă de la facerile de bine ale acei fiinţi ce face să crească şi să pîrguiască bucatele. Sămînţa se dezvoltă, mreaja se rădică, spicul se face prin ajutorul ce-i dă o rouă ce ţine aici locul ploilor şi care hrăneşte sucul îndestulător din tărîm. După cea mai îndestulată rodire, vine cîteodată seceta. Astfel, o, doamne al credincioşilor, Egiptul este chipul unui deşert nisipos, unei văi apoase şi argintate, unei mocirle negre, unei lunci verzi şi undoase, unui parter împodobit cu flori de tot felul şi

unei grindiostii coperită cu grîne galbene... binecuvîntat să fie urzitorul acestor minuni!

Trei lucruri fac, mai ales, îndestularea Egiptului și fericirea locuitorilor; cel întîi, să nu se priimească proiecte născocite de lăcomia fiscală, cu scop de a mări birul; a doua, să se întrebuințeze a treia parte din venituri pentru ținerea în bună stare a canalelor, podurilor și stăvililor; a treia, să nu se puie bir astfel decît în natură pe roadele ce produce pămîntul. Salutare!"

În Cairul vechi, cumpărai un cap de mumie de om, pentru puțin lucru; dar fusei silit să-l arunc, pentru dezgustul ce-mi pricinuia a lui vedere. Era bine păstrat. Este lucru de mirare această artă de a bălsămi la vechii egipteni. Cînd cineva vede corpuri omenești de mai multe mii de ani întregi încă sub pînza ce le coperă de atunci, nu poate să nu se mire de geniul acestui popor.

Herodot explică chipul cu care se îmbălsămea morții, ale căror mumii le vedem pînă astăzi.

„Doliul și funeraliul, zice Herodot, se fac astfel: cînd moare un om mai deosebit, toate femeile din casa lui spoiesc cu tină capul și chiar obrazii, lasă pe mort acasă și își dezvălesc sînul și, agățîndu-și vestmintele cu o cingătoare, își lovesc peptul și aleargă prin oraș, însoțite de rudele lor. Pe de altă parte, oamenii încă își bat peptul. După această țeremonie, duc corpul mortului în locul de bălsămit... Sunt în Egipt niște persoane pe care legea le-a însărcinat cu îmbălsămitul și care fac o meserie din aceasta. Cînd li se aduce un corp, ei arată aducătorilor modeluri de morți de lemn... și întreabă după care model să-l îmbălsămească. După ce se învoiesc la preț, rudele se retrag [1]. Bălsămătorii lucrează la dînșii; și iată cum fac la îmbălsămitul cel mai prețios: Mai întîi trag creierii prin nări, parte cu un ferămînt întors, parte prin mijlocirea unor doctorii ce introduc în cap; pe urmă fac o incizie în pîntece cu o piatră din Etiopia ascuțită; prin această deschidere ce fac, scot înuntrurile, le curăță și le trec prin vin de palmieri, apoi prin aromate măcinate; pe urmă reimple pîntecele cu mîră curată măci-

[1] Bălsămitul cel prețios costa un talant d-argint sau cinci mii patru sute liv., cel d-al doilea, douăzeci de mine sau o mie opt sute livre, și cel din urmă puțin lucru *(n.a.)*.

nată, canelă și alte miroase; pe urmă le coasă. Îndată ce au făcut aceasta, sară corpul, coperindu-l cu natrum în timp de șeaptezeci zile. Nu este iertat să-l ție mai mult în sare. Aceste șeaptezeci zile trecute, spală corpul și îl învelesc peste tot cu bande de pînză de bumbac, spoite cu gomi [1] cu care egiptenii se servă ca de o cocă (clei); rudele reiau apoi corpul, zic de fac o cutie cu formă omenească, de lemn, închid aici pe mort și îl pun într-o sală hotărîtă pentru acest sfîrșit; îl așează drept împotriva zidului. Astfel este chipul cel mai magnific de a bălsămi pe morți.

Mai este un chip mai puțin costător. Se imple cu o licoare, ce se scoate din chedru, și stropește pîntecele mortului, fără să facă nici o incizie și fără să scoață mațele. Cînd a introdus această licoare prin fundament, îl astupă, ca să oprească licoarea de a ieși, pe urmă sară corpul în timp iar de șeaptezeci de zile. În ziua din urmă scoate din pîntece licoarea care are atîta putere cît topește înuntrurile și le trage cu el afară. Natrumul consumă cărnurile și nu mai rămîne din corp decît pielea și oasele. Această operație sfîrșită, dau corpul.

Al treilea fel de bălsămit este pentru cei mai săraci. Injectă corpul cu licoare numită surmaia; pune corpul în natrum în timp de șeaptezeci de zile și îl dau la cei ce l-au adus.

Cît pentru femeile mai însemnate, cînd mor, nu le dă îndată bălsămuitorilor, nici pe cele care sunt frumoase și care au fost mult considerate, ci le dă trei sau patru zile după ce au murit. Se face aceasta de frică ca bălsămuitorii să nu facă abuz cu corpurile ce li se încredințează. Se zice că pe unul l-a prins cu o femeie moartă de curînd..."

Noi mai făcurăm cîteva excursii în vecinătățile Cairului. La două leghe și mai bine de la Cair se află satele Matarieh, El-Canca și Abuzael. Cel dintîi se crede să fie situat pe tărîmul unde fuse altădată vechiul oraș Heliopolis. Acolo legiutorii Greciei, filosofii, poeții veniră să se adape din luminile cunoștințelor omenești.

În această cetate era templul soarelui. Obeliscul ce s-a aflat aici se crede să fi fost făcut în timpii lui Ozortasen care domni înainte de nașterea lui Abraham. Preoții de la

---

[1]. Gom arabic *(n.a.)*.

Heliopolis cei dintîi rînduiră numărul zilelor ce compun anul. Macron pretinde că mai multe popoare din Italia luară de la preoţii acestui vechi oraş datina d-a face asemuire între fazele vieţii omeneşti şi acelea ale anului solar. La începutul periodului, adică la solstiţiul de iarnă, soarele se reprezenta printr-un copil născut de curînd; primăvara, soarele avea simbolul unui tînăr, vara avea drept emblemă un om matur, iarna un bătrîn pleşuv.

Herodot descrie o sărbătoare curioasă, ce se făcea la Heliopolis; dar locul nu ne iartă să o producem. Tot acest istoric zice că un fiu al lui Sesostris rădică aici două obelisce. Tărîmul Heliopolis, numit în vechime pămîntul lui Gesen, fuse însemnat copiilor lui Iacob spre locuinţă. Iosif luase de soţie pe Asineta, fiica unui preot din acest oraş, ce se numea Putifar. Se crede că aici a stat cîtva timp familia lui Iisus. Copţii au rădicat o capelă pe ruinele casei ce ar fi fost locuit Maica Domnului. La o fîntînă ce se află în vecinătate, se zice că Maria a spălat scutecele copilului.

Astăzi, templul cel vestit, oraşul, palatele măreţe, oamenii, totul au dispărut sub nisipurile deşertului.

Noi vom vorbi despre ieroglife ce le vom vedea de acum înainte pe multe monumente. Apoi despre limba egipteană.

CARTEA VII

Vechea scriptură egipteană este cunoscută sub nume de scriptură ieroglifică; este compusă de semne numite ieroglifice, a cării etimologie înseamnă caractere sfinte săpate. În sistema scripturei ieroglifice, trebuie să se ia în băgare de seamă două lucruri: 1 — i, forma materială a semnelor, ce fac trei feluri de caractere, numite ieroglifice, ieratice și demotice; 2 — le, expresia în partea a fiecărui semn, care face trei feluri de semne, ce sunt: figurative, simbolice și fonetice.

Scriptura ieroglifică, în parte, se compune de semne ce reprezentează obiecte din lumea fizică, cum: animale, plante, figuri de geometrie etc. Numărul acestor semne felurite se urcă la opt sute.

Scriptura ieratică este un chip de scurtare a semnelor ieroglifice; spre exemplu un arbor, în loc să-l arate întreg, ca în ieroglifie, îl arată prin silueta lui numai.

Scriptura demotică este de aceeași natură ca cea ieratică, numai că numărul caracterelor lor era mai mic.

Cea ieroglifică se întrebuința pentru monumente mari; cea de a doua se întrebuința de preoți, în ale lor lucruri; cea de a treia era cea mai întrebuințată și mai populară.

Semnele figurative arată ideea unui lucru ale cărui forme le reproduc semnele: ideea unui leu, cal, om etc., exprimată chiar prin figura fiecărui din aceste obiecte.

Semnele simbolice exprimau o idee metafizică prin chipul unui obiect material, ale cărui cualități aveau analogie cu

ideea ce era să explice. Albina era semnul simbolic al ideii unui împărat etc.

Semnele fonetice exprimau sunetele limbei vorbită și avea aceleași foncții ca literile în alfabetul de astăzi al europeilor.

D. Champollion-Figeac, unul din cei mai competinți autori sub raportul acestii scripturi, zice: „Scriptura ieroglifică... întrebuința, deodată, în același text, în același fraz și, cîteodată, în aceeași vorbă, cele trei feluri de caractere: figurativele, simbolicele și foneticele, pe cînd scripturile noastre moderne, ce seamănă întru aceasta cu scripturile celorlalte popoare din anticitatea clasică, nu întrebuințează decît caracterile fonetice, adică alfabetice... cu toate acestea, nu se întîmplă nici o încurcătură, căci știința acestii scripturi este răspîndită în țară, și închipuind acest fraz: *Dumnezeu a creat pe oameni*, scriptura ieroglifică se exprima lămurit: 1-i, vorba Dumnezeu, prin caracterul simbolic al ideei Dumnezeu; 2-le, a creat, prin semnele fonetice ce reprezintă literele care formau vorba egipteană a *creat*, precedată sau urmată de semne fonetice gramaticale, ce arată vorba radicală; a *creat* era la a treia persoană bărbătească a preteritului de la indicativul acestui verb; 3-le, *pe oameni*, sau scriind foneticește aceste două vorbe, după regulele gramaticei, sau trăgînd semnul figurativ *om*, urmat de trei punturi, semn gramatical al înmulțitului; și nu era nici un echivoc în expresia acestor semne: 1-i, că cel întîi, ce era simbolic, nu avea valoare nici ca semn figurativ, nici ca semn fonetic; 2-le, căci semnul figurativ *om*, ce încheie fraza, avea numai același înțeles figurativ; 3-le, căci semnele fonetice mijlocitoare exprimau sunete ce formau vorba trebuincioasă pentru lămurirea propoziției; și, cu toată această osebire a semnelor, egipteanul care citea acest fraz scris pronunța ca și cînd ar fi fost scris în întregime cu semne alfabetice... Cît pentru semnele fonetice sau alfabetice, iată cum mergea... Egiptul, dedat cu o scriptură ideografică ce zugrăvea ideele, iar nu sunetele limbei, nu putea să se rădice deodată la simplicitatea arbitrară a alfabetelor noastre. Silit să combine forma semnelor noi cu acelea ce le avea, nu se lepădă de figurile obiectelor naturale, urmă întrebuințarea lor și otărî numai — după ce analiză silabele limbagiului său și descompuse sunetele pînă la cele mai simple elemente, care sunt literile

— că figura unui obiect, al cărui nume, în limba vorbitoare, începea prin glasul A, va fi în scriptură caracterul A; că figura unui obiect al cărui nume, în limba vorbitoare, ar începe prin articulaţia B, va fi în scriptură caracterul B, şi astfel înainte. În scriptura fonetică, achila, ce se chema Ahom în limba egipteană, se făcu litera A; o strachină, *Berb*, litera B; o mînă *Tot*, litera T şi D; o săcure, Kelebin, litera K şi C etc., etc. Din aceasta ajunse că toate obiectele al căror nume începea prin C se făcură semnul grafic al acestei litere; dar cîteva obiecte numai, cele mai cunoscute, acele a căror formă era determinată sigur şi putea să se transcrie lesne, se otărîră să reprezinteze sunetul C, şi astfel înainte. *Fură dar un număr oarecare de semne omofone ce* exprimau acelaşi sunet în alfabetul scris de egipteni, şi aceasta era trebuincios într-o scriptură în care combinaţia şi rînduirea materială a semnelor erau supuse la regule demne de monumente... Numărul ieroglifelor fonetice nu se urcă mai mult decît la două sute..."

Pînă la aflarea pietrii cu inscripţii, ce se găsi la Rozeta, nu era nimica sigur despre această limbă. Această piatră, înaltă de cîteva picioare, era săpată cu trei inscripţii. Cea dintîi era în caractere ieroglifice. A doua, în caractere demotiee, şi a treia, în limba greacă, ce era traducţia inscripţiilor de mai sus, neînţelese încă. După douăzeci de ani de încercări, lumina ieşi din acest monument: 1-i, textul grecesc, zice d. Champollion, dovedeşte că inscripţia este un monument al preoţilor din Egipt în onoarea lui Ptolomei Epifan; 2-le, acest decret spune de mai multe ori numele acestui rege şi alte nume proprii; s-a putut traduce şi scrie în limba egipteană toate ideile exprimate în textul grec; dar numele proprii grece, neexprimînd nici o idee în limba egipteană, nu s-au fost putut traduce; [3-le], a trebuit dar să scrie în caractere egiptene sunetele ce formează aceste nume proprii în greceşte; 4-le, trebuie să se afle în inscripţia egipteană de la Rozeta semne ieroglifice exprimînd aceste sunete; poate asemenea să se afle în scriptura ieroglifică semne fonetice sau exprimînd sunetele, iar nu ideele; 5-le, textul egiptean arată o grămadă de semne ieroglifice, deosebite printr-o întrupare eliptică ce le ocoleşte; această grămăzioară este de mai multe ori repetată în textul egiptean; numele propriu al regelui Ptolomei era repetat de mai multe ori în textul

grec; grămăzioara de ieroglife încadrate poate să fie numele lui Ptolomei şi, în această supoziţie, semnele astfel grămădite, scriind acest nume în ieroglife, aceste semne sunt alfabetice şi cel întîi este un P, al doilea un T etc. Iată dar mai multe ieroglife alfabetice regăsite şi rămîne numai a complecta acest alfabet atît de aşteptat; 6-le, multe stavile sunt încă: grămăzioara încadrată într-un elips, sau cartuşă, este numele lui Ptolomei sau nu este? În cazul dintîi, este trebuincios d-a încerca adevărul acestui dintîi rezultat alfabetic asupra altor nume scrise în ieroglife şi totdodată în greceşte şi în care se află toate literile cunoscute sau supozite a fi, prin numele lui Ptolomei. Inscripţia greacă de la Rozeta are mai multe alte nume proprii către începutul ei; dar textul ieroglific, fiind zdrobit la acest punt, nu se poate face comparaţie. Nu era nimica sigur de tot pînă atunci în rezultatul atîtor căutări. 7-le, Belzoni descoperi în insula File un chip cu o inscripţie grecească şi un mic obelisc purtînd o inscripţie ieroglifică: se cunoscu că chipul şi obeliscul formau un singur şi acelaşi monument...; inscripţia greacă numea asemenea pe un rege Ptolomei, o regină Cleopatra, şi se vedea în inscripţia ieroglifică, în locul chiar unde trebuia să se afle numele regelui Ptolomei, tot aceeaşi încadrată grămăzioară ce este inscripţia de la Rozeta; se dase cu socoteală că era vorba Ptolomei. Acest întîi rezultat tras din inscripţia de la Rozeta era dar cu totul sigur: numele regelui Ptolomei era scris, dar cu ieroglife; de atunci grămăzioara de ieroglife, încadrată, care, pe obelisc, urmă numele acestui rege, nu putea fi decît numele Cleopatrei, şi întîiul semn al vorbei Ptolomei, P, se află în scurt al cincilea d-al Cleopatrei; al doilea a celui întîi, T, al şeaptelea al celuialt; al patrulea al celui dintîi, L, era al doilea. Numărul semnelor recunoscute crescu dar din toate celealte ce compunea numele Cleopatrei şi ieşi jumătate din alfabet. Şi odată ce grămăzioarele de ieroglife încadrate, sau cartuşele, se recunoscură pentru nume de împăraţi şi regine, deosebite de etichetă, astfel şi aceste cartuşe, fiind numeroase pe monumente, alfabetul fuse lesne complectat şi descoperirea cea mai dorită şi neaşteptată... se întîmplă...

Champollion le Jeune fuse acela cărui ştiinţa îi este datoare această descoperire.

De atunci se făcu o gramatică despre ieroglife.

Pe la începutul cristianismului în Egipt, alfabetul copt luă locul ieroglifelor. De atunci limba egipteană, ce se scria cu semne ieroglifice, ieratice şi demotice, foarte numeroase, şi cu expresii felurite, sau figurativ, sau ideografic, sau alfabetic, şi reprezentînd, unii ideile chiar, alţii vorbele semne ale ideilor, începu să se scrie cu o serie de 31 de semne d-o expresie identică, toate înfăţişînd alfabeticeşte vocile şi articulaţiele cerute spre a compune silabele şi vorbele limbei vorbitoare, şi din aceste 31 de semne, 24 sunt acelea chiar ce compun alfabetul grec şi celealte şeapte sunt semne din vechiul alfabet demotic, întroduse în cel nou, ca să exprime sunetele proprii ale limbei egiptene.

Origina limbei egiptene se perde în noaptea trecutului. Poate să fie din locurile de unde vine Nilul? Nimeni nu ştie sigur. Limba egipteană dar se vorbi în tot timpul cît ţinu împărăţia egiptenilor şi însuşi sub concheranţii ce veniră aici. Vorbele egiptene ce le află în limbele ebraică, siriacă, haldee s-au întrodus prin influenţa celei egiptene, ca cea mai civilizată. Pînă la romani, limba egipteană încă nu perise pe acest tărîm. Sub dominaţia grecilor, numai contractul scris în limba egipteană avea tărie; sub romani, rugăciunile cuvioase, închise în morminte cu mumiile, erau scrise încă în limba egipteană, precum arată manuscrisele de atunci pe papirus, ce se află astăzi în muzeele Europei. Plutarh zice că Cleopatra, cea din urmă regină, vorbea în această limbă cu străinii; soldaţii romani rădicară împăratului Gordien III un mormînt pe care scriseră în limba egipteană şi alte patru idiome. Se zice încă că a fost o carte scrisă în limba egipteană, două veacuri de la Iisus. Sîntul Ieronim zice că sîntul Paul Ermitul ştia această limbă, şi sîntul Antonie vorbea numai limba egipteană. Biserica creştină din Egipt ne-a păstrat această limbă pînă la mijlocul secolului al XVII; asemenea exempluri sunt mai multe.

Limba, ce în Egipt se cheamă limba copţilor, este identică cu cea egipteană. O mulţime de oameni învăţaţi, ce s-au ocupat de asemănarea dintre aceste două limbi, au adus dovezi de natură ce nu se poate combate.

Champollion-Figeac merge pînă acolo de zice că era aceeaşi limbă: „Limba coptă, zice el, este limba egipteană; este acelaşi idiom în toate epocele existinţii ei; dar această existenţă se desparte în două preioade neegale, pe cînd se întrebuinţa

una după alta cele două scripturi felurite, ca să se scrie aceeași limbă: mai întîi semne antice și primitive numite ieroglife, și pe urmă semnele alfabetului grec, adăogite de cîteva semne din vechiul alfabet popular egiptean; astfel limba coptă este cea egipteană scrisă cu semne grece în loc să fie cu semne ieroglifice."

Limba egipteană era monosilabică în vorbele ei primitive. Orice vorbă, mai mult de o silabă este vorbă compusă sau derivată.

Construcția sau sintaxa ei este în ordine logică, ţiind socoteală de monosilabe, ce statornicesc raporturile vorbelor propoziției între ele și sunt supuse la regule.

Dar înainte de a da o scurtă idee de aceste regule, să mai facem cîteva observații. În limba egipteană se află o mulțime de vorbe formate onomatopee. Această limbă procede prin imitație, legînd un sunet mai curînd decît altul la expresia unei idei date, ca cînd acel sunet ar fi imitativ al ideei chiar. La egipteni numele celor mai multe animale este numai imitația aproximativă a strigătului fiecărui animal, astfel porcul se numea *Rir* etc. Pentru obiectele neînsuflețite, se urma încă această lege a imitației sau a zgomotului lor, cum *sensen*, sunet; cînd aceste mijloace de *imitație* nu se mai putură întinde asupra altor obiecte, se căuta *asemănări* și, prin alegerea sunetelor repezi, tari sau dulci, rechemau obiectele ale căror cualități fizice păreau analoge cu acele sunete; astfel vocea se chema *auo*, răsfățare, *șușu* etc. Pentru modul de a exprima ideile abstracte, întrebuințară asimilațiile trase din ordinea fizică. Iată un exemplu: inima, *het*, de la care, apoi, au făcut o mulțime de vorbe ce toate au raport cu *het*, fără să se schimbe rădăcina.

Sunt trei dialecte principale: dialectul Tebei, cel memfitic (de la Memfis) și cel bașmuric, din Taium. Cel mai vechi este acela al Tebei, ce se zice și saidic, și care fuse fondul limbei egiptene. Aceste dialecte erau caracterizate prin oarecare schimbări de consoane de la una la alta; P teban se făcea F în dialectul memfitic, C și T teban era Ș și *th* în cel memfitic etc.

Dar noi ne oprirăm aci, nevoind să intrăm în domeniul gramaticilor.

Pe lunca de aici, în anul 1800, marele vizir tăbărîse cu 70.000 oameni, pe picior de a se bate cu armia franceză,

stricînd astfel tractatul de la El-Aric, după cererea Engliterei.

După bătălia de la Abukir, generalul Kléber suscrisese cu condiții onorabile un tractat și promisese deșertarea Egiptului, și armia franceză se prepara de plecare. Englezii încredințară pe vizir că trebuie să lovească pe francezi, carii, în număr mic fiind, vor fi lesne zdrobiți. Vizirul ascultă și porni cu armia, pe cînd amiralul englez Keith scria lui Kléber că nu primește a ratifica convenția de la El-Aric și cerea ca oștirea franceză să puie armele jos, să dea corăbiile, munițiile și bagajele. Kléber răspunse printr-o proclamație către ai săi: „Soldați! La o astfel de insolență se răspunde numai prin victorie; preparați-vă de bătaie!"

Kléber cu nouă mii de oameni atacă pe vizirul ce avea 70.000, îi sparse și îi nimici armia, care fugi prin deșerte numai cu cinci sute de oameni.

De la Cair la Suez la Marea Roșie, prin deșert, sunt douăzeci și opt de leghe. Pe lungul acestui drum se află cîteva stații de repaos, ținute de o companie și unde călătorii află cele trebuincioase. Călătoria se face în mai multe feluri: cu trăsuri, cu cămile și cu asini.

Suezul este situat pe malul Mărei Roșii, pe coasta Egiptului, sub 29—58—10 de lat. nord și 30—15—6 de lung. est. Numele de Suez se dă asemenea istmului ce desparte Asia de Africa aici, și Mediterana de Marea Roșie. Orașul are o fizionomie de mizerie; nici un arbor nu înveselește marginile lui, nici un izvor nu se află pe aici, dar se văd lacuri stricăcioase sănătății în vecinătățile lui.

Fluxul și refluxul mărei aci este foarte însemnător. Cînd se trage apa, fundul golfului rămîne tot gol. Aici călătorii au căutat să afle locul pe unde evreii, conduși de Moise, au trecut Marea Roșie și unde egiptenii, urmîndu-i, s-au înecat. Unii sunt de părere că locul pe unde s-au întîmplat această trecere se află astăzi depărtat de cîteva leghe de țărmul mărei, căci pămîntul se lățește neîncetat între Marea Roșie și Mediterana și prin urmare apele Mărei Roșii se depărtează. Herodot zice că lungul canalului ce unește Nilul cu Marea Roșie îl călătorea în vechime în patru zile de navigație (canalul era cu ocoluri, adecă treizeci și două de leghe de lungime). Apoi mai zice: „De la Marea Septentrională (Mediterana) pînă la Marea Australă (Marea Roșie) prin

muntele Casius, ce desparte Egiptul de Siria, este cel mai scurt. De la acest munte la Golful Arabic (iar Marea Roşie) sunt o mie de stade; dar canalul este cu atît mai lung, căci face întorsături . . .“

Astăzi, în linie dreaptă, distanţa este, de la o mare la ceialtă, de treizeci de leghe. Prin urmare, de la Herodot pînă astăzi, s-a depărtat de mai multe leghe, şi locul pe unde au trecut ebreii nu se poate recunoaşte.

CARTEA VIII

Toţi locuitorii din Egipt vorbesc de nişte dănţuitoare numite almee. Aceste femei se află la un sat nu departe de Cair; se găsesc asemenea prin cetate. Ele se deosibesc în două feluri: în *oulem*, cele care cîntă numai, şi în *almee*. Aceste femei cîntă sau dănţuiesc prin haremurile celor bogaţi; purtarea lor este neruşinată, danţurile lor încă sunt scandaloase. În danţurile lor, ele se îmbată de exaltaţie pînă la delir şi atunci uită tot felul de respect către persoanele ce privesc şi însuşi către persoana lor. Se arată coprinse de o patimă adîncă pentru vreunul din privitori, căruia îndreaptă, fără nici o ruşine, fel de fel de provocaţii arzătoare de amor. Cele mai multe sunt frumoase; dar excesurile de tot felul şi mai ales băuturile spirtoase le vestezesc îndată. Sunt învestite ca cele mai luxoase odaliscе. Se află prin toate oraşele şi satele şi plătesc o taxă guvernămîntului. Mehemet Ali exilase pe cele mai multe din Egiptul de Sus. De atunci au început să degenere almeele. Cavalii le-au luat locul. Aceşti cavali sunt oameni neruşinaţi ce se învestmîntă ca femeile şi dănţuiesc într-un chip cu totul supărător bunelor moravuri.

Într-o zi merserăm să vizităm locul unde au fost vestita cetate Memfis şi piramidele de la Sakkarah.

Memfis era capitala regilor egipteni, centrul civilizaţiei omeneşti, artelor, ştiinţelor, rivala Tebei. Învăţaţii din secolii încetaţi au discutat mulţi ani asupra locului unde a fost această cetate; unii ziceau că este acolo unde se află Cairul Vechi; alţii, între piramidele de la Giza şi satul ce poartă acest nume. Diodor din Sicilia îl pune pe puntul de pămînt al Deltei, la locul unde Nilul se desparte în mai multe ramuri. Arabii cred că era pe lîngă satul Metrahenii.

De la expediția francezilor încoace, după cercetările membrilor Institutului, ce urmară armia franceză în Egipt, de la descoperirile ce s-au făcut în urmă și de alți călători învățați, s-a aflat că Memfis era pe luncile unde sunt astăzi satele Metrahenii, Bedrehen și Menf. Părerea arabilor era dată întemeiată.

Menes, care fu cel întîi rege al Egiptului, voind să scape de înrîurirea preoților, părăsi Teba din Egiptul de Sus, unde preoții aveau toată puterea, și, venind în Deltă, zidi cetatea Memfis, în al XVIII-lea secol înainte de era creștină.

Mai mulți autori vechi au vorbit de Memfis; între alții, Herodot. Dar să venim la un autor arab, Abdalatif, ce văzu ruinele acestei cetăți: „Cu toată întinderea nemărginită a cetăței acestia și înalta antichitate, la care se urcă, cu toată asprimea a multor guvernăminte ce au subjugat aceste locuri, cu toate stăruințele mai multor popoare, ca să o nimicească, cu toată greutatea a patru mii de ani, ce au trecut peste dînsa și au adăugat cauzele dărămărei ei, ruinele acestei cetăți arată încă în ochii privitorilor ca o unire de mai multe minuni, care cufundă înțelepciunea și pe care omul cel mai elocuent ar încerca în deșert să descrie. Cu cît o privești, cu atît simți mai mult mirarea ce-ți însuflă .... În numărul minunilor ce admiri, printre aceste ruine, este camera sau scorbura ce se cheamă *camera verde*, făcută dintr-o singură piatră de nouă coți de înaltă și opt de lungă, pe șeapte de largă. Cît pentru figurile idolilor ce se văd în aceste ruine ... este un lucru mai presus de orice descripție și despre care nu se poate da idee ... Dar ceea ce este încă mai demn de mirare, este exactitatea formelor lor, justețea proporțiilor și asemănarea lor cu natura. Noi am măsurat una care, fără piedestal, era mai mult de treizeci de coți de înaltă; lărgimea de la coasta dreaptă la cea stîngă era de zece coți ... era numai dintr-o piatră de granit tăiată ... frumusețea chipului acestor statue este tot ce arta omenească poate să facă mai excelent ... lipsea numai imitația cărnurilor și a sîngelui ... am văzut doi lei puși în față unul aproape de altul: vederea lor însuflă spaima. Cu toată a lor colosală mărime, păstrau adevărul formelor și proporției lor."

După autorii mai vechi, precum și după documentele istorice găsite în Egipt, boul Apis, imaginea taurului ceresc, era hrănit și adorat aici; tot aici era mormîntul lui Oziris,

templul zeei Ator (Venera) şi al lui Esculap, templul cel mare al lui Fta (Vulcan) şi o mulţime altele.

De la zidirea Alexandriei, Memfis rămase capitala preoţilor. Strabon vizită Memfisul şi îl descrise ca un oraş măreţ, cu toată întristarea ce pricinuiau ruinele palatelor, a bazinelor ce-i atraseră mirarea, şi cu toate statuele colosale ce-l oprea de a păşi. Dar sub domnia romanilor, după ce răspîndi atîta strălucire, acest oraş peri sub un mormînt de nisip. Astăzi nu mai rămîne nici o urmă din această măreaţă capitală. O pădure de curmali a răsărit pe mormîntul cetăţei cel gigantic. Din cînd în cînd, cîte un călător se vede rătăcind pe aceste locuri; şacalii se adună cu turmele, în toate nopţile, şi plîngerile lor lugubre pare că se îndreaptă la cei ce nu mai sunt.

Tristă şi sfîşîitoare vedere în adevăr, şi cu atît mai mult căci ne spune cît de mizeră este ursita omenească, cum piere fără urmă orice a vieţuit, ce a strălucit. Mărire, glorie, bogăţie, frumuseţe, tot ce ne farmecă se sting fără urmă. Nu este un singur om cărui aceste triste cugetări să nu-i vină în minte; cu toate acestea, oamenii pun atîta preţ pe aceste dulci vanităţi! Care este cauza? Asemănarea ursitei omului peritor cu natura bunurilor trecătoare face aceste bunuri să fie dorite atîta de oameni.

Nu departe de piramidele de la Giza se află piramidele de la Sakkarah, despărţite printr-o bucată de deşert. Aici a fost anticul cimitir al oraşului Memfis, semănat de piramide şi de morminte. Acest cimitir se cheamă Lunca Momiilor. „Vederea acestui loc, zice un călător, este cu atît mai întristătoare, căci lăcomia săpătorilor a răspîndit aici devastaţia; mormintele împodobite de sculpturi s-au despoiat; tărîmul este coperit de codri de nisip, pricinuit de săpături, şi este semănat de osăminte omeneşti pe dinafară, albite de timpuri, rămăşiţă din cele mai vechi generaţii omeneşti."

Aceste piramide se zidiră de regii din a treia dinastie şi sunt cele mai vechi monumente ieşite din mîna omenească.

Din aceste şease piramide, trei se află mai aproape de satul Sakkarah; celealte trei sunt mai departe şi vecine cu satul Abukir. Cea mai mare piramidă de la Sakkarah — şi în care generalul Munitoli intră cel întîi, sunt mai mulţi ani — are teraţe şi este formată de şease grămezi piramidale puse asupră-i. Înuntrul ei se compune de o sală întinsă cu

un plafond foarte înalt. Această sală și lespedele pe care calci sunt de granit roșu; un puț pătrunde aici în pămînt. Mai este un puț ce nu este acoperit ca cel întîi, afară din piramidă; servă de trecere și trebuie să te cobori pe aici, ca să întri în piramidă printr-o sălică strîmtă și cîteva trepte de scări Acolo se află, după zisa arabilor, mai multe camere, în care nimeni nu poate pătrunde și în care sunt cosciuge cu mumii; porțile lor sunt zidite.

Se află aici o piramidă de cărămizi. Herodot zice că a făcut-o un faraon Asihis și că avea inscripția aceasta: „Nu mă disprețui, comparîndu-mă cu piramidele de piatră; eu sunt mai presus de ceialți zei, căci am fost zidită cu cărămizi făcute din huma scoasă din fundul lacului..."

Părerea lui Herodot despre numele celui ce a zidit-o iesi cunoscut nesigură, prin aflarea mai multor dovezi contrare; în urmă.

În una din piramidele de la Abukir s-a deschis două întrări: una la nord, ceialtă spre sud, scoțînd pietrele cu mare osteneală. A doua piramidă încă este deschisă despre nord. Galeria prin care întri, coboară, apoi se urcă pînă la o cameră mormîntală. Sunt și alte mai multe piramide, dar nu merită a le mai înșira aici.

La jumătate cale de la Abukir si Sakkarah, în niște maluri, aflarăm scorburi foarte întinse. Aici este puțul lui Ibis. Toate aceste scorburi sunt pline cu mumii de ibis, învăluite în vase de pămînt. Aceste mumii sunt milioane. Egiptenii aveau aici cimitirul paserilor ibis, moarte în țară și pe care ei le priveau ca sînțite.

D. Jumelle a descoperit în vecinătate alte scorburi ce închipuiesc un apartament complect tăiat în piatră. Se zice că acest loc a fost mormîntul unui rege. Mai departe, în altă scorbură, se află statua lui Sesostris cea vestită, culcată pe pămînt. Picioarele ei nu mai sunt; dar fără aceasta, este de treizeci și patru de picioare în lungime. Lucrarea acestei statue este perfectă; este de piatră albă ca marmura. Această statue este aceea de care vorbește Herodot, că Darie, voind să-și puie statua lui lîngă a acestui principe, preoții îi ziseră că nu se cuvine, căci Sesostris bătuse pe sciți etc. În timpii vechi era pusă în templul lui Hator (Venera), care a trebuit să fie zidit aici. Tot aici se afla statua Venerei străine.

Este timp să lăsăm mormintele și să vorbim de religia egiptenilor celor vechi.

Idolatria materialistă nu a fost totdauna cultul egiptenilor. La început ei credeau într-un singur Dumnezeu. Porfir, filosof vechı, zice că egiptenii crezură la început într-un singur Dumnezeu. Herodot încă zice că locuitorii Tebei (cei din Egipt) aveau ideea unui zeu singur, fără început și nemuritor. Lambic, ce a pătruns serios spiritul filosofiei egiptene, mărturisește că egiptenii credeau într-un singur zeu, ursitor al universului, mai presus de toate elementele, nematerial, necreat, nedespărțit etc. Doctrina simbolică învață că prin marele număr al divinităților se arăta numai un zeu singur, și prin varietatea puterilor purcese de la dînsul arăta unitatea puterei lui. Religia lor dar era un monoteism curat, ce se arăta pe dinafară *printr-un politeism simbolic*, adică un singur Dumnezeu, ale cărui cualități și atributii se personificau în alți agenți activi, sau zeități supuse lui.

Trei punturi mai însemnate avea această religie: 1-i, dogmele sau morala; a 2-lea, ierarhia, ce arăța rangul și autoritatea zeilor supuși; 3-lea, cultul sau forma agenților și ceremoniilor sfinte ce întrebuințau în public sau în secret.

Prin dogme era recunoscută unitatea lui Dumnezeu, nemurirea sufletului, o altă viață de pedepse și recompense. Nimica nu poate să explice mai bine celealte două punturi, adică ierarhia zeilor supuși, decît următoarele rînduri scrise de d. Champollion le Jeune în mijlocul ruinelor și monumentelor din Egipt.

„În templul Calabshi, în Nubia, zice el, am aflat o nouă generație de zei, care adaogă cercul formelor lui Amon . . . Amon-Ra, ființă supremă . . . fiind însuși el tată-său, este calificat de bărbat al maicei-sei (zea Mut), partea lui femenină, închisă chiar în a lui persoană, bărbătească și femeiască totdeodată . . . Ceialți zei ai Egiptului sunt numai niște forme ale acestor două principii constituante, văzute sub deosebite raporturi, luate în parte fiecare. Aceste sunt numai niște abstracții curate ale marelui zeu. Aceste forme doiare, triare fac un lanț necurmat, ce coboară din cer și se materializează pe pămînt și sub forme omenești. Cea din urmă din aceste încarnări este a lui Horus, și acest inel din marginea lanțului face, sub numele de Horamon . . . al zeilor și Amon Horus (Amon cel mare) este A al acestui lanț. Puntul de

plecare al mitologiei egiptene este o triadă formată de trei părţi: de Amon-Ra, adică Amon bărbatul şi tatăl; de Amut, adică femeia şi muma, şi de Cons, fiul copil. Această triadă, manifestîndu-se pe pămînt, se înţelege din Osiris, Isis şi Horus; dar Osiris şi Isis sunt fraţi. La templul Calabshi am aflat triada de la sfîrşit, ai cării trei membri se confundă cu cei trei membri ai triadei iniţiale; Horus poartă aici nume de bărbat al mumei şi fiul ce a avut de la maică-sa şi care se cheamă Maluli, este zeul cel mare de la Calabshi. Cincizeci de *basreliefs* arată genealogia lui. Astfel dar triada de la sfîrşit se formă de Horus, de mumă-sa Isis şi fiul său Malulim, ce toţi întră în triada iniţială: Amon, mumă-sa Mut şi fia lor Cons. De aceea la acest templu şi Maluli era sub formă asemenea cu a lui Cons, sub acelaşi costum şi împodobit cu aceleaşi insigne. Numai zeul cel tînăr poartă aici mai mult titlu de domn de la Talmis, adică de la Calabshi . . ."

Întregimea sistemei religioase era compusă de o serie de triade felurite, dar nu despărţite, legîndu-se unele cu altele prin însoţiri colaterale. . . . fiecare *nom* (ţinut) avea triada sa şi aceea ce era adorată într-un templu în capitala unei provinţii, se adora în toate templurile acei provinţii; fiece *nom* avînd, astfel, un cult particular pentru trei bucăţi deosebite ale fiinţei dumnezeieşti, ce şi ele aveau forme şi nume în parte.

Pe multe monumente se află săpat iadul egiptenilor. Este un loc unde patruzeci şi doi de judecători stau şi aşteaptă sufletele morţilor. Multe din pedepsele rînduite pentru cei păcătoşi la egipteni seamănă cu ale noastre. Cînd faptele bune ale sufletelor judecate pot să fie de o seamă cu cele rele, acele suflete se trimit să se bucure de fericirea cerească ce gustă cei drepţi. Adesea acesti judecători trimiteau sufletele pe pămînt, ca să mai trăiască sub felurite forme, potrivite cu natura păcatelor ce făcuseră, pînă ce se pocăiau; lumea dar era luată drept un loc de dureri.

Această trimitere a sufletelor sub altă formă pe pămînt poate că a dat idee lui Pitagora, ce vizită Egiptul şease secoli înainte de Iisus, să croiască sistema lui de metempsicoză sau trecerea sufletelor sub alte forme pe pămînt.

Înturnîndu-ne din excursiile noastre şi trecînd apa Nilului pe la insula Podah, un arab ne arătă locul unde fuse înecată o fată tînără, sora unui bei mare, din ordinul autorităţei şi

din voința părinților ei. Cîțiva autori au vorbit de această tragică moarte, dar în felurite chipuri. Arapul ne-o spuse într-un chip mult mai simplu și mai aproape [de] crezămînt.

Era în Cair un franc tînăr și frumos, venit aici pentru speculații comerciale. Toate femeile, întîlnindu-l pe strade, stau și îl urmau cu privirea lor, atît era de grațios și plăcut. Faima se dase în tot Cairul despre frumusețea acestui om și ajunsese să fie idealul femeilor. O fată tînără, sora unui bei, ce se afla în serviciul lui Mehemet Ali, se înamoră de acest bărbat din vedere și din laudele ce auzea în toate zilele făcîndu-se despre dînsul. În scurt, această tînără fată, nemaiputînd înfrîna patima sa, se informă de casa și numele amantului ei și află mijloace să îl vază în secret. Odată ea se duse în casa lui; dar poliția, avînd bănuieli, o urmă și o surprinse în brațele acestui ghiaur. De la casa amantului său fu tîrîtă la închisoare; autoritatea o condamnă la moarte, dar Mehemet Ali hotărî să o trimiță în sînul familiei ei, pe care o rugă să o ierte. Părinții fetei declarară că numai sîngele acestei criminale poate să spele afrontul adus asupra familiei lor, și nici rugăciunea lui Mehemet Ali, nici lacrimile fiicei lor nu putură să schimbe hotărîrea luată de dînșii. Gîdea dar luă pe fată și porni noaptea cu dînsa, pe jos, către Cairul vechi, la locul unde era să o ucidă. Pe cale fata întrebă unde o duce și îl roagă să nu o piarză. Ajungînd în față cu insula Podah, o puse într-o barcă. Aici nefericita fată înțelese că zilele ei sunt în pericol și, îngenunchind, ruga cu lacrimi pe neîmblînzitul ei conducător să o cruțe. Dar în acel timp gîdea o lovi în cap, o puse în sac și o aruncă în Nil.

Fiindcă ne aflăm la datinele acestor popoare, să vorbim despre nunțile musulmanilor.

La musulmani poligamia este iertată; despărțeniile, foarte lesne. Musulmanul se însoară cu o fată pe care nu a văzut-o niciodată, numai ca să fie însurat. Femeia este la dînșii un instrument de plăcere, ce trebuie să-i serve atîta timp cît va voi el. Fetele nu dau zestre, ci bărbații asigură o sumă de bani oarecare în folosul femeiei. Un musulman are drept să se însoare cu patru femei și să aibă un nemărginit număr de țiitoare. Fetele se mărită foarte tinere; și s-a văzut de multe ori un om de cincizeci de ani luînd soție o fată de zece ani.

Cînd două familii se învoiesc pentru o însurare și se otărăște un termen pentru nuntă, bărbatul se dă la petreceri cu amicii săi, iar mireasa este condusă la baie de rudele ei cu țeremonie. În ziua de nuntă o duce la casa mirelui cu mare pompă și cu muzică. Toți amicii și rudele împrumută pe mireasă cu obiecte prețioase, cu care o împodobesc în acea zi. Convivii află o masă întinsă la casa ginerelui. După ospăț toți se duc și lasă pe miri singuri. Atunci mirele vede fața soției sale pentru întîia oară. Dacă mireasa a păstrat curățenia onoarei sale, ginerele trebuie să arăte, a doua zi, o batistă sîngerată la toți invitații și însuși la vecini. Dar dacă se întîmplă din contra, mirele gonește îndată pe mireasă din casa sa. Multe din aceste nefericite s-au ucis de părinții lor, la astfel de întîmplare.

Mai în toate zilele văzurăm, ca și în celealte părți ale Turciei, pe strade copii de musulmani, trecînd cu mare pompă ca să meargă să se taie împrejur. Dar aici, aceste procesii sunt și mai curioase. În ziua cînd fiul unui musulman bogat este să se taie, săracii se folosesc de această ocazie ce le cruță cheltuielele țeremoniei, și trimit pe copiii lor la tăiere tot într-un timp. Astfel vezi mai mulți copii călări, investiți măreț, însoțiți de robi și de o bandă de muzicanți, de dănțuitori cavali, de femei ce strigă și aruncă în trecători cu apă de roze, trecînd pe strade și urmînd unui om care poartă cu sine o cutie unde se află instrumentele de tăiere; ei se duc la geamie, de unde, înturnîndu-se acasă, se pun să mănînce; după mîncare se face tăierea împrejur.

Copii, feciori și fete, la musulmani, sunt supuși la această operație, de la etatea de șease pînă la zece ani. Pentru bărbați, este privită ca mijloc de igienă și de curățenie; pentru femei, ca un mijloc de a astîmpăra arșița dorințelor sımțuale.

Această datină este veche în Orient. Ebreii o practicau; ei o luară de la egipteni. Iar în Egipt se crede întrodusă de etiopieni. Toate mumiile bărbătești ce se găsesc în Egipt poartă urma acestei operații. Herodot încă vorbește despre această datină: „Colșidienii, etiopienii și egiptenii, zice el, sunt singurii oameni ce se taie împrejur încă din timpuri necunoscute. Fenicienii și sirienii din Palestina zic chiar ei că au luat tăierea împrejur de la egipteni; dar sirienii de la marginile Termodonului și ale Partenisului și macronii, vecinii lor, spun că o au de la colsidieni . . . Findcă tăierea

împrejur pare, la egipteni şi la etiopieni, că este foarte antică, nu voi putea spune care din aceste două naţii o are luată de la ceialtă... cît pentru celealte popoare, au luat-o de la egipteni..."

Bruce vorbeşte despre tăierea ce se face femeilor în Africa despre miazăzi: şi alţi autori încă arată modul cum se face această operaţie în Egipt. Dar noi vom trece sub tăcere aceste datine barbare pentru respectul ce purtăm gustului celui bun şi lăsăm medicii să vorbească.

Să ne înturnăm la costumul femeilor de aici şi să arătăm viaţa lor înlăuntrul familiei lor.

Ele se învălesc într-un văl de mătase numit *habarah*, ce le copere de la cap la picioare, un fel de domino, mai puţin graţios. Cînd o femeie este măritată, habarahul ei este negru, al fetelor este alb. Pe faţă poartă un fel de jumătate de mască de mătase sau de alte stofe. Sub habarah poartă alte vestminte. Acest port se schimbă însă după clasa şi averea acestor femei. Femeile felahilor puţine poartă măşti şi nici una văluri lungi.

Viaţa de harem este tristă în adevăr; dar pentru aceste creaturi, născute şi crescute în acest fel de închisori, se pare dulce şi frumoasă, ele par încă fericite de trista lor condiţie, dar această fericire este ca fericirea robului ce niciodată nu a gustat dulceţile libertăţei. Indiferenţa lor pentru soarta femeiei din Europa poate să se asemene cu nepăsarea orbului ce nu a văzut niciodată razele soarelui şi fermecătoarea privire a naturei. Femeile musulmane nu au nici cele mai dintîi cunoştinţe. Abia ştiu să coase; nu se ocupă de nimic folositor, trec timpul exercitîndu-se în danţuri să-şi frîngă corpul, să cînte, sau să asculte cîntînd, să fume şi să bea şerbetul, să meargă la baie şi să şează la oglindă toată ziua. Priimesc vizite de femei, dar adunările lor favorite sunt pe la băi, unde se desfătează mai toată ziua întreagă.

Acolo unde se află mai multe femei adunate, bărbatul, stăpînul de casă, nu poate să între nici într-un chip. Numai bărbatul singur are dreptul a pătrunde în haremul femeilor sale, cînd nu se mai află aici nici o altă femeie străină.

Apartamentul bărbaţilor are altă intrare şi altă curte deosebită. Poarta ce comunică dintr-un apartament în celalt nu se deschide decît stăpînului. Hrana şi alte lucruri trebuincioase trec de la seleamlîc la harem prin mijlocirea unei

ferestrui; această fereastră reprezentă o gaură în părete. În această gaură se află o cutie care o astupă și care se înturnă în loc. Cutia are în sine două caze: una văzută de o parte, ceialtă de altă parte. În una din aceste caze se depune hrana ce va să o ducă la harem; atunci cutia se întoarce și înfățișează caza din ceialtă parte, pe cînd cea încărcată se află în partea haremului.

Cînd femeile se preîmblă pe strade, bărbații lor nu le însoțesc mai niciodată. Ele îmblă singure, rareori se însoțesc de eunuci.

Femeile felahilor sunt tot atît de libere ca și bărbații.

Iată cum se exprimă un călător despre aceste din urmă.

„Aceste femei, supuse, răbdătoare, muncitoare și curajoase, ce merită iubirea și recunoștința bărbaților, sunt martire ale lor; bărbații le îndatorează la muncele cele mai grele, ca pe vitele trăgătoare, dar ele suferă, fără să murmure, cele mai rele tratări și îndreaptă către cei ce le chinuiesc astfel vorbe de iubire și de respect... vedeți acel om tăcut și posomorît ce trece serios, turburat de grija de a-și duce ciubucul, pe cînd femeia sa îl urmă, încărcată de mai mulți copii ce-i poartă pe umeri, cum și d-o mulțime de obiecte ce are pe cap, pe brațe, pe spate; se tîrește cu greutate, se abate sub poverile ei; dar ce-i pasă stăpînului! el merge și soția trebuie să-l ajungă... Fi-va oare ea răsplătită pentru devotamentul ei, pentru răbdarea-i angelică, cel puțin singurul obiect al răsfățărilor soțului ei? nu; are rivale, sau o să aibă... Fericită încă, cînd nu o gonește din casă... Puțini felahi sunt carii nu se însoară cel puțin cu zece femei în viața sa, alungîndu-le una după alta... Unii călători zic că femeile felahilor au mare pornire către libertinagiu... Călătorii judecă pe niște simple aparențe caracterul lor... Poate în treacăt au cunoscut niscarva ființe nefericite, împinse de mizerie, la o condiție rușinoasă; dar a crede că este astfel cu toate egiptencele, ar fi ca cînd s-ar lua excepțiile drept regulă... Femeile felahe ce nu sunt prea sărace, se îmbracă cu șalvari, cu o cămașă albă, altă cămașă de bumbac albastră și de o bucată de aceeași stofă, ce le servă totdodată de habarah, de văl de cap. O pun pe cap în chip ca cele două căpătîie să cază pe umeri; cu un căpătîi își copere talia, cu celalt fața cîteodată... Cele ce pot să cheltuiască cîțiva lei, cumpără o bucată de stofă cu fețe și își fac vălul. Îl prind în

dreptul ochilor prin ajutorul unor lănţuleţe de aramă sau de argint, ce le înfig în părul capului... Două toarte de aramă mari le servă de braţelete... Cele mai sărace au numai şalvarii, cămaşa albastră şi habarahul, şi toate îmblă cu picioarele goale... Datina d-a purta obiecte grele pe cap este poate ceea ce le face să capete acel echilibru, acea supleţă, acele poze elegante şi majestoase totdodată care fac să se uite vestmintele lor cele proaste. Cînd le vezi trecînd prin luncă... cu o amforă pe cap, cu un braţ sprijinit pe şale, pe cînd celalt, descriind un semicerc, se pune cu graţie asupra capului, ca să sprijine vasul, crezi a vedea mergînd o statuă antică sau una din muzele grecilor... şi înţelegi că Venera neagră de la Atena a putut să aibă tot atîţi adoratori ca cea albă. Cămaşa cea lungă fluturoasă desemnă formele şi face să te miri de a lor regularitate. Au braţele şi cracii rotunzi, picioarele mici... Coloana vertebrală arcată, ochii umbriţi de gene lungi, pieptul tare dezvoltat şi dinţii foarte albi. Dar gura lor este urîtă, nasul lat... faţa bronzată, şi fac obrajii foarte neplăcuţi, făcîndu-şi cu *indigo* o mare pată între buză şi bărbie. Palma, mînele, unghiile sunt tinte c-o fașă roşie cu foi de hene... Genele încă sunt tinte..."

Cînd un musulman moare, rudele mortului exprimă durerea lor prin ţipete; femeile îşi smulg părul şi adresează mortului felurite întrebări ce au raport cu viaţa lui. Îndată ce moare, se fac preparaţii de înmormîntare, căci profetul a recomandat această grabă, ca să nu se strice corpurile morţilor afară. Cum viaţa părăseşte pe un musulman, mortul se pune pe o masă; îl rade, îl spală şi îl acopere într-un giulgiu de pînză nouă. Îndată ce se aşează corpul în cosciug, îl poartă la mormînt cu capul înainte, privilegiu de care se bucură musulmanii, căci creştinii sunt îndatoraţi să scoaţă morţii cu picioarele înainte. Mai întîi convoiul mortului merge la geamie, unde se face o scurtă ceremonie; de aici, la cimitir. Pe cale este însoţit de oameni ce cîntă, de servitorii mortului, apoi plîngătorii pentru bani, căci în aceste locuri se află oameni ce au această profesie. Patru oameni poartă cosciugul, dar, pe cale, de este mortul sărac, orice musulman trece, se opreşte şi ia locul unui din purtători, apoi îl lasă altui ce întîlneşte mai în urmă. În mormînt mortul este aşezat cu capul către orient. Ei fac toţi gustare pe marginile groapei şi în urmă toţi se înturnă la casa răpo-

satului. Numai imamul rămîne încă la mormînt, ca să asculte întrebările ce fac mortului cei doi îngeri Nachir și Munchir; apoi se întoarce la casa mortului, să spuie familiei lui tot ce a auzit la mormînt.

Oamenii nu poartă doliu pentru un mort; dar femeile își tintă mînele și brațele și întorc pe dos șervetele, covoarele pernele etc.

Cimitirul musulmanilor de la Cair este spre sudul orașului, foarte întins. Fiece familie sapă în acest tărîm un mormînt, după plăcerea sa. Acest mormînt este coperit cu o boltă de cărămidă sau de piatră. Aici încap cinci și șease morți; înălțimea lui este atît cît un mort poate să se rădice, cînd va veni să-l viziteze cei doi îngeri Nachir și Munchir. Pe bolta mormîntului este o tertră lungăreață și zidită; pe căpătîiele ei se află o stelă de piatră ce seamănă prin formă cu o coafură de om sau de femeie. Acest cimitir, ca cele mai multe, este deschis. În Constantinopol, încă, cimitirile deschise și umbrite de chiparisi deși sunt locul unde se adună locuitorii la preîmblare. Pe cimitirele creștine de la Campo Mare nu numai merg locuitorii să respire aer curat, ba încă, pe la sărbătorile Paștelui, se fac danțuri publice. Cimitirele din provinții și cele din Egipt, musulmane, sunt expuse la lăcomia șacalilor ce scobesc mormintele.

Între Nil și Mocatan se află mormintele mamelucilor. Aici este și mormîntul lui Mehemet Ali și al familiei sale. Dar cele mai frumoase morminte sunt acele făcute de califii Aiubiți și Fatimiți. Între celealte, acela al sultanului Barcuc se deosibește prin mîndrețe. Este zidit în al XIV-lea secol. Pe cele două căpătîie ale fațadei lui se înalță două minarele la o înălțime de patruzeci de metri; pe cele două unghiuri ce corespund se află două cupole, în care se găsește: într-una mormîntul califului, în ceaaltă, mormîntul fiului său.

Am uitat să vorbim de două porți monumentaale ale acestui oraș și care se află spre nordul lui: Bab el-Fotuh (poarta învingerii) și Bab el-Naar (poarta ajutorului). Cea din urmă poartă aduce aminte de o cruzime a lui Selim I. Cînd luă Egiptul în anul 1517 și prinse pe Turman-bei, cel din urmă cap al mamelucilor, îl spînzură deasupra acestii porți. Amîndouă aceste porți au o frumoasă arhitectură.

Călătoria de la Cair în sus pe Nil pînă la Teba și mai departe este cea mai interesantă, din cauza mulțimei și

frumuseţei monumentelor rămase de la egipteni. Ruinele Tebei, mai ales, au fermecat pe toţi călătorii care le-au vizitat. Călătoria într-acolo se face cu bărci mari şi învelite, ce se închiriază pentru două şi trei luni. Noi eram otărîţi să vedem aceste locuri interesante, dar ne fuse cu neputinţă, din cauza căldurilor celor mari care începură atunci şi din cauza unei epidemii ce începuse să cosească oamenii. Ne înturnarăm la Alexandria cu speranţa de a vizita Teba în toamna viitoare. Aici mă despărţii de soţii mei de călătorie; ei plecară din Egipt, iar eu rămăsei încă pînă ce casa fraţilor Polihroniade îmi trimise banii trebuincioşi de a urma călătoria în alte părţi.

Miss Lia şi părintele ei plecaseră pentru Indii.

Fine

CĂLĂTORII LA ROMÂNII DIN MACEDONIA ŞI MUNTELE ATHOS SAU SANTA-AGORA

CĂLĂTORII LA ROMÂNII DIN MACEDONIA

Scris la 1858

CARTEA I

PÎNĂ LA SALONIC

Două mari simţiminte au ocupat mai cu tărie inima omenească: religiunea, naţionalitatea. Originea lor se perde în noaptea timpurilor: oamenii, în stare de sălbăticie, rătăciţi, în familii sau indivizi, în umbra pădurilor, înţeleseră îndată că nu erau ei regii universului; soarele le apare, îi lumină şi încălzeşte, lipsa lui aduce umbră pe pămînt, stelele pe cer. În aer apar vijeliile, norii, fulgerile, trăsnetile; slăbiciunile omului, moartea mai cu seamă, deşteptase în oameni admirarea şi temerea — una şi alta le deteră ideea de o putere mai presus de dînşii. Iată izvorul religiunii. Fiecare adoară acea putere ce este mai presus de om: fiecare, după cum o înţelege.

Cînd acesti indivizi sau familii, împinşi de instinctul de conservare, se formară pe ici, pe colo, se aruncă sămînţa naţionalităţii: urmare a acestor adunări ce ele înşile fură povăţuite de trebuinţa de a apăra în comun viaţa contra altor bande de oameni sau de heare. Aceste mici, sălbatice şi nestătătoare grupe, mărindu-se cu timpul, polindu-se şi stabilindu-se, aceea ce la începutul lor fusese o alianţă pentru a ataca sau a se apăra, crescu, se poli, se aşeză pe reguli şi deveni simţămîntul de societate. Cînd toate interesele parţiale se unificaseră, cînd toţi avură acelaşi pămînt, aceleaşi legi, aceleaşi datine, aceeaşi limbă, acelaşi trecut, prezent şi viitor, societatea deveni naţiune.

Poezia din toţi timpii îi împrumută strălucirile sale, şi inima omenească dete un loc acestui lucru real şi poetic totodată. Unii au mustrat acest simţimînt. Au avut oare cuvînt? Nu credem. Cosmopolitismul este o idee nepractică. Lumea poate fi patria celui ce nu are o patrie; însă lumea

nu poate fi patria popoarelor. Cele din urmă sînt totdauna de undeva: au totdauna ceva să păstreze sau să pearză. O familie este mai mult legată, decît un singur individ, la locul naşterii sale — un popor mai mult decît o familie: aceste legături au raport cu interesele lor. Dar ne va zice unii: s-au văzut oameni singurateci, fără familii, fără averi pe tărîmul naşterii şi cu toate acestea adorînd patria lor! Să poate; şi daca trebuie a o zice, am înţeles aceasta prin oarecare indivizi: acestia îşi iubesc patria ca oricare, dar pe dînşii, nici familia, nici averea nu-i leagă cu acest pămînt. La dînşii este un simţimînt poetic. Ceea ce îi leagă de pămîntul naşterii este mormîntul părinţilor, este o nebunie sublimă, este ceva ce nu ştim ce este, ce ne spune şi nu ne lasă a cuvînta. Poate că acest amor de ţară nu este cu totul dezinteresat? A-şi împleti o cunună cu simpatiile amicilor săi, făcînd să tremure o coardă ale cărei sunete sînt atît de dulci încă în lume, mulţumită educaţiunii, nu-mi pasă! Această cauză este totdauna nobilă. A crea o naţiune... Care este trebuinţa? Trebuinţă mare, necesarie. Globul despărţit prin oceane, munţi şi deşerturi, deosebiri de clime, nu se află oare însuşi el menit a forma nişte hotare naturale între popoarele ce îl locuiesc? Aceste deosebiri nu sînt cauza deosebirii legilor, datinilor, limbilor, interesului popurilor? Negreşit. Priviţi acele colţuri de lume locuite şi căzute în puterea altor popoare, cu alte limbi, cu alte datine. Sînt oare ele fericite? Ceea ce diferă pe concheranţi de conchişi este cauza urei între stăpîni şi servi.

Toate popoarele vorbească aceeaşi limbă, primească aceleaşi legi, aceleaşi datine, aceleaşi credinţi, şi cauza urei va lipsi. Iată ce ne spun visătorii cosmopolitismului. Toate acestea să pot face: dar pe cît globul nu-şi va schimba umbrele şi luminele sale, va rămînea totdauna o deosebire între popoare: această deosebire va fi cauza antipatiei între ele.

Cosmopolitismul nu a reuşit în trecut; el a căutat să se închine, cu toate urmările ce trage după sine. Religiunea, mai modestă decît cosmopolitismul, dar mai întinsă decît naţionalitatea, s-a coborît un moment de la înălţimea ei ideală, ca să înfrăţească societăţile. Panteismul anticilor, înlocuit de doctrina ebraică, Crist complectînd ideea unui singur Dumnezeu, urma neapărat a forma lumea după noua

imagine a lui Savaot: a unificat! Sub aceste auspice, cristianismul înflori. Trebuia a despica grămezile popoarelor unite prin sabie și a le reuni prin credințe religioase. Religiunea dar uni mai multe popoare. Dar caracterul omenesc reapăru; interesele popoarelor suferiră. Lanțurile, coperite cu flori, se resimțiră prin greutate. Se uitase un singur lucru de schimbat; acesta era: osebirile naturale între popoare, și religiunea căta să renunțe la planul său social sau să-l prefacă.

Nu este compatibil cu natura omenească decît naționalitatea. Domnia în parte a tuturor popoarelor, împărtășirea la lucrurile publice a tuturor cetățenilor este viitorul societăților omenești ce au să vie.

A se cîrmui bine individul, este a cîrmui bine familia, a cîrmui bine familia, este a cîrmui bine națiunea. A se cîrmui bine națiunile, este a satornici armonia.

Experiințele o dovedesc. Organizați o mare armată cu un cap, dar nu-i dați nici companii, nici batalioane, nici regimente, nici brigade, nici diviziuni, nici corpuri, nici capi parțiali. Această armată va fi confuziunea personificată, se va risipi.

Lucrarea cugetării omenești asupra experienței trecutului nu rămase fără rezultat. Acest rezultat este dovedirea existinței unei cauze întîitoare a efectelor: este Dumnezeu. A dovedi care poate să fie natura lui, nu este dat omului: mărginirea înțelegerii sale îl oprește. De aici fabula și poezia care cutează să însufle însuși gravele meditațiuni ale filosofilor. Științele filosofice, politice, sociale, religioase sînt încă amestecate cu spiritul poeziei. Această înrîurire a fabulei asupra lucrurilor omenești este naturală omului. Orice silinți de a o înlătura vor fi nefolositoare. Cu toate acestea, poezie pentru poezie, nu este mai logic a ne înrîuri de ceea ce se apropie mai mult de natura omenească?

Naționalitatea are de bun aceasta din urmă. Pentru mine înțeleg simțul naționalității dintr-un punct de vedere practic și poetic. Practic, căci credem că spre a îmbunătăți soarta lumii trebuie mai întîi a îmbunătăți soarta națiunei din care facem parte. Poetic?... Acesta este un simțimînt ce nu se explică. Sub aceste cugetări arunc ochii către un popor de un milion de români risipiți în Macedonia, Tesalia, Epir și alte locuri. Un milion de români este un popor; este

o fărămătură mărită din acele legiuni romane neînvinse de oameni, neînvinse însuşi de secoli; este o idee, este geniul, este civilizaţiunea lumii vechi, doborîtă, dar neînvinsă; este ruina antică a unui monument ce reclamă geniul omenesc. V-aţi aflat vreodată la poalele Partenonului? Colizeului? La umbra templului lui Apolon Indimian? În sălile amfiteatrului de la Milet? La picioarele piramidelor? În mijlocul ruinelor Ascalonului? La vederea acestor ruine încă în picioare, nu v-a venit o idee ciudată de adevăr? Secolii au bătut cu putere maiestatea acestor monumente; le-au surpat pe ici, pe colo; timpul dărîmă tot, învinge tot. Ei bine! iată o eroare; timpul a dărîmat, dar nu a învins; timpul a dărîmat, dar timpul el singur este învins; ruinele, pînă se vor rade dupe faţa pămîntului, vor rămînea învingătoare. Căci tot ce exprimă o idee de mărire, de strălucire nu piere, nu poate să piară: ruinele vorbesc mai mult şi mai bine decît operile scriitorilor noi. Astfel la vederea acestui milion de români, această nobilă ruină a legiunilor ce umplură lumea cu gloria lor, putem zice: această naţiune nu piere niciodată, şi în căderea ei seamănă mai interesantă decît în a sa strălucire.

Cu toate acestea, acest milion de români, în timpii de mijloc, avu strălucirea lui. Aceasta o vom vedea mai tîrziu. Românii din Macedonia-mi sînt scumpi prin mai multe raporturi. Daca Valahia fuse patria maicii mele, Macedonia fuse aceea a părintelui meu, limba lui fuse aceea a acestor români; sîngele lui, sîngele lor; speranţele şi suferinţele lui, speranţele şi suferinţele acestui milion de români. Ca român, născut în România proprie, încă cată să am simpatii pentru cei din Macedonia. Aceleaşi suferinţi aici ca şi acolo! Poate şi aceleaşi speranţe? Aceiaşi inemici, pentru ce îi vom mai numi? Grecii vechi, căzuţi sub puterea romanilor, căutară a-i învinge prin înrîurirea moravurilor lor fermecătoare. Cei bătrîni lăsară urmaşilor lor în moştenire acest spirit de învingere asupra următorilor acelora ce domniseră Grecia. Românii din Dacia Traiană, precum şi cei din Dacia Aureliană avură a suferi această înrîurire, o suferă încă. Cei din Dacia Traiană avură domni greci numiţi de Poartă. Limba lor fuse mai înlocuită în şcoale, în biserici, cu limba greacă; a treia parte din teritoriul lor trecu la călugării greci ca danie. Sîngele se amestecă în unele din familiile de sus, şi

datinile lor intrară şi se aşezară în locaşul românilor viteji. Răzbunarea cea făcută era teribilă. Strănepoţii plătiră greşalele străbunilor lor. Astăzi, însă, fanarioţii au perdut dreptul de domnie în Principate, dar înrîurirea lor este încă în vigoare prin sămînţa aruncată pe acest tărîm. Multe familii din Principate sînt fanariote; atît că astăzi aceste ţări ar fi nişte provincii grece, daca printr-o lege ce regulează lucrurile omeneşti, renegaţii unei naţiuni nu ar deveni pentru naţiunea din care au ieşit mai aprinşi decît adversarii naturali. Românii din Macedonia, uniţi cu bulgarii, avură mai mulţi regi din sîngele lor. Acest regat scurt, dar strălucitor, căzu într-o zi cu fondamentele societăţii cei vechi. De atunci, suferinţele lor fură adînci. Ei avură aceeaşi soartă cu românii din Principate. Principalii lor priimiră, cu amăgitoarele datine ale grecilor, înrîurirea lor morală. Veni un timp cînd acesti capi, nobili prin sîngele străbunilor lor, avură ruşinea a se zice români şi primiră a fi renegaţi. Fii stăpînilor deveneau cu mîndrie protejaţii învinşilor, cu condiţiune de a uita originea lor. O, neînţelegere a lucrurilor omeneşti! A trebuit oare ca tot ce a fost mare să se micşoreze? Ca tot ce a strălucit să se întunece?... A se ruşina de naţiunea sa, este a se ruşina de sine însuşi. Şi pentru ce se vor ruşina ei să fie români? Cînd un popor naşte un om ca Coletti şi alţi eroi ce contribuiră la strălucirea Greciei de la 1830, acel popor nu poate să peară.

Noi nu urîm pe greci; din contra, îi iubim, îi iubim căci avem aceleaşi moşteniri ca dînşii; o naţionalitate a forma; căci avem aceleaşi interese, aceleaşi dureri, aceleaşi speranţe; şi cînd zicem „îi iubim", nu sînt vorbe deşarte, le putem sprijini cu dovezi: sînul României este deschis cu ospitalitate comerţului grec din toate părţile; mii de greci sînt priimiţi aici cu strîngere de mînă; cei mai mulţi posesori sînt din această naţiune, şi aceasta pe cînd românii, pe tărîmele greceşti, nu căpătă o cupă de apă! pe cînd gazeta greacă din Smirna declară pe emigraţii români (cine ar crede!) pederasti şi periculoşi, spre a corupe pe turci şi pe greci! Şi invita pe guvernul otoman a-i goni din statele sale. Dar noi nu vom imputa naţiunii grece rătăcirile unui individ cîştigat de politica inamicilor Greciei. Zicem toate acestea ca să dovedim că românii nu urăsc, nu îmbrîncesc pe greci. Însă ceea ce trebuia a zice înainte de toate este că

românii trebuie să fie români, şi grecii să fie greci. Aceste socoteli întreţin totdauna amicia cea bună. Românii din Macedonia nu sînt greci, sînt români: trebuie să fie români; nu este ideea noastră a-i uni cu noi, căci sîntem depărtaţi de dînşii; nu este ideea noastră a-i ajuta să opereze răsculări. Cugetul nostru este că acest popor de un milion, aruncat în Macedonia, cată să aibă conştiinţa naţionalităţii sale; cupa vieţii sale poate să fie mică, însă trebuie să fie cupa sa; iată cugetările ce mă frămîntau, cînd mă hotării să vizitez acest pămînt clasic al Macedoniii. Voiam să văd cu ochii daca acest popor există, daca păstrează limba, datinele sale — iată ce face subiectul acestei călătorii.

*

La 11 iuniu, anul întîi al resbelului Crimeii, mă îmbarcai pe un vas cu aburi al companiii austriace „Lloyd".

În momentul cînd mă îndreptam către vasul cu aburi, văzui un fel de ofiţer otoman trecînd pe lîngă mine într-un caic. Figura sa mi-era cunoscută. — Căutai în fundul suvenirilor mele... Era Eliade. Era marele poet, marele filolog român, era unul din locoteninţii guvernului român la anul 1848. Unul din capii revoluţiunii democratice şi sociale a românilor sub un fes otoman! încins cu spada otomană! Nu era nimic de zis — nu aveam nici un drept a blama. Ţara sa, jumătate slabă, jumătate ingrată, îl uita. Inamicii ei nu uită niciodată. Eliade ascundea oare, sub această aderare la politica otomană, un scop mare şi patriotic? Credea el că numai astfel poate să ajungă la mîntuirea patriei sale? Atunci Eliade este îndreptat, ca Mircea, ca Bogdan, care supuseră ţările lor turcilor, ca să le scape de moarte. Aceasta este un secret între Eliade şi Dumnezeul său. Eliade făcu multe erori politice. Eliade nu va trăi în viitor prin laurii săi politici; cu toate acestea, va trăi ca om de litere. Nici un român nu avu mai mulţi amici, nici mai mulţi inamici decît dînsul între ai săi. Talentele sale căuta să-i facă aceasta. Soarta oamenilor de talent, în ţările mici, este amărîtă. Tărîmul mare, al mai multor şi felurite glorii, deschis ambiţiunilor felurite, lipseşte, este monoton, este strîmt: cată să se dispute al cui să rămîie. Orice armă este priincioasă. Eliade trebuia respins de aici. Eliade, amărît, abătut, descuragiat, se lasă să cază. Astfel va fi soarta mai

multor oameni de talent în România, în viaţa lor. Oameni mediocri, oameni fără merite, fără talente, fără scop, fără tendinţe în viaţă, unelte ale celor prefăcuţi, vor huli pe toţi oamenii de bine ai Româniii; vor încerca a le răpi însuşi onoarea. Astfel este ursita, că ţărîna eroilor este menită a fi prada vulturilor şi cînilor! Noi nu tînjim aceasta. Astfel fuse începutul tutulor naţiunilor. Cel ce a făcut lucrurile astfel, singur poate să ştie cuvîntul său, şi nu este dat nouă a-l smulge. Eliade, mîne mort, va deveni mare! Ca poet, ca filolog, va trăi. Urmaşii noştri, depărtaţi de luptele noastre politice actuale, nu vor vedea oamenii, ce nu vor mai fi, prin fumul acestor lupte prin care îi vedem noi. Daca vreodată suferinţele exilaţilor români vor avea de rezultat o formă de guvern reprezentatif, o, ţară! este de datoria ta să gîndeşti la bătrîneţile bardului român, ale cărui merite literare fac să se uite erorile sale politice.

În Marea de Marmara întîlnirăm mulţime de vase armate: franceze, angle, sarde. Sevastopolul nu căzuse încă. Resboiul urma. Cine cunoaşte rezultatul acestei lupte de uriaşi? Lumea toată îl ştie de mai nainte. Resboiul de sub zidurile Sevastopolului nu este un resboi între împăraţi, nu este un resboi între naţiuni; este resboiul între spirit şi materie; între lumină şi întuneric: unde lumina apare, umbra caută să se retragă. Tu te vei fărăma, o, Sevastopol! Ridicat ca să aperi această întinsă naţiune rusă contra lumii din afară, tu ai devenit propria închisoare a naţiunii ce crezi a proteja. Ca Rusia să fie liberă, trebuie să se dărîme temniţa sa. Tu fuseşi spiritul barbariei sub o formă de granit. Tu ai trăit sub altă formă, în toate epocele, în toate locurile, înainte de a te ridica pe malurile Euxinului! Totdeauna învins, totdeauna renăscuşi din ţărîna ta! În fine, apăruşi pe marginile lumii barbare. Privirea ta trufaşă ameninţa lumea civilizată; tu erai acolo, pentru Europa luminată, ca un nor de vijelie pentru navigatori; regii guvernau rău, naţiunile erau neodihnite, materia avea un templu.

Apărarea ta fu teribilă! Aceasta fuse izbirea între două lumi. Căderea ta va fi şi mai teribilă.

A umili trufia puterii brutale, a fărăma bariera ce opreşte luminele a se răspîndi pe partea lumei ce tu ascunzi, iată scopul acestui resboi. Astfel, dupe căderea ta, învingătorii vor fi generoşi, şi vulgul, văzînd că învinşii nu au perdut

nimic, se va mira, fără să înțeleagă, de mărinimia biruitorilor.

Copiii Europei risipesc nobilul lor sînge, ca să te surpe! A te surpa pe tine, este a libera Rusia. Rușii mor cu fericire, spre a-și păstra temnița lor. Nu-mi pasă; a combate spre a-și păstra lanțurile, este a combate spre a fi liberi; orice sacrificiu făcut este o arvună dată libertății.

Aceste cugetări erau ale lumii întregi. Ca român, ca exilat, căutam să le simț mai viu. În fiecare piatră căzută din această uriașă cetate vedeam fărămat un inel din lanțurile patriii mele. Nu voi să pîrăsc pe nimeni, nici chiar politica rusă. Oamenii sunt numai niște unelte în aceste lucruri neînțelese. Binele și răul, a căror imagine sunt lumina și întunericul, nu sunt lucrarea voinței omenești. Aceste lucruri au trebuit oare să existe? Pentru ce? Aceasta poate să fie misterul lui Dumnezeu. Adevărul este că ceea ce noi numim nefericirile Rusiei aveau o mare înrîurire asupra a ceea ce numim nefericirile Românii. România ne interesa de aproape. Această Românie era frumoasă și adorată de departe de exilați. Cele mai duioase *cîntece* ale ebreilor fură acelea ce se auziră în exilul Babilonului. Patria este ca un tablou în ulei. De aproape se vede lutul culorilor; de departe acel lut dispare. Ochiul nu mai vede decît ceea ce este frumos. Ceea ce iubea exilații nu era țara astfel cum este; era portretul ei ieșit de sub penelul lui Rafael, era fantasma sa; era o idee. Am văzut mai mulți din acești exilați nefericiți, în mizerie, suferind de foame, de frig, de disprețul oamenilor materialiști. Erau însă tari în credințele lor. Pe unii i-am văzut murind. Unul mai ales, nu voi a-i spune numele, în cele din urmă minute ale vieței sale, era trist pentru patria sa ce o credea perdută.

— Patria ta, îi zise medicul ce veghea lîngă sine, te exilează — apoi ce raporturi aveți împreună? Acolo nimeni nu te reclamă; patria te lasă să mori de foame, acolo nu ai nimic, nici doi coți de pămînt, ca să te îngroape. De vei muri, nimeni nu se va întrista acolo pentru tine.

Murindul se uită la medic — fizionomia lui era luminată.

— O, doctore, zise murindul, oare am nevoie de o avere oarecare în patria mea, cînd ea însăși este averea mea?

Acestea fuseră cele din urmă vorbe ale murindului.

Iată ce diseamnă amorul exilaţilor pentru pămîntul natal. Amor ideal, sublim, unic! Cine a înţeles acest amor, a înţeles pe Dumnezeu.

Era frumos însă acel timp! timp de speranţe, de iluziuni, de poezie! Un viitor strălucit; o patrie liberă, strălucită, frumoasă — o patrie unde domneşte veacul de aur al imaginaţiunilor moderne, o patrie unde relele sunt necunoscute, unde sufletele sunt mari, inimile iubitoare, cugetările curate, unde tot răsuflă abnegare, sacrifice pentru o idee mare. La 1848, în timpul de revoluţiune, în ziua cînd poporul aleargă la palat unde reacţiunea caută să fărîme programa revoluţionară, ale cării mai multe principii astăzi sînt în Convenţiune, unul din acesti exilaţi, june încă, alergă cu ceilalţi. Un om îl vede şi îi zice:

— Maica ta moare, du-te acasă!

— Maica cea mai mare încă moare, răspunse el. Cată să scapăm mai înainte pe aceasta.

Toate acestea le zicem, ca să arătăm cît acesti oameni aveau în inimile lor simţimîntul patriei, cît acest simţimînt era generos.

Şi patria, atunci cînd exilaţii o vedea atît de frumoasă, de simpatică, jumătate gemea răsturnată sub aspimile timpului şi ale oamenilor; jumătate dănţuia cu capul cununat de flori. O, iluzie! Tu eşti virtutea sufletelor alese!

Ceea ce este sublimul martirului este simţimîntul acelor oameni ce sufere şi per pentru o idee, fără să cugete că numele lor nu are loc pe paginele istoriei. Capii acestor oameni, cunoscuţi, siguri că au să lase un nume dupe dînşii; ei se mîngîie cu această idee. Dar soldaţii lor necunoscuţi ce se sacrifica cu fericire, siguri că cu dînşii vor peri şi numele lor şi orice aducere aminte; acesta este sublimul.

Acesti soldaţi ai revoluţiunei nu înţelegeau decît o idee: binele patriei. Aceasta era destul pentru dînşii, ca să se sacrifice. Nu le spuneţi mai mult! Nu le deschideţi poarta sanctuarului, unde se trece toate acele dezbateri misterioase ale capilor, să nu le vază în nuditatea lor, căci atunci credinţele lor poate să slăbească!

Ce fuse această revoluţiune de la 1848 în Bucureşti? Era ea faptul a cărui cauze fusese turburările din Europa? Era faptul unui partit ambiţios? unui individ înrîuritor?

Nu credem. Această revoluţiune nu avu drept cauză turburările din Europa, ci numai drept ocaziune. Nu fuse fapta nici a unui partit, nici a unui individ — fuse fapta naţiunei române. Iată cum se exprimă istorianul N. Bălcescu, într-o scrisoare a sa din anul 1850.

„Revoluţiunea din 1848 în România este dezvoltarea acelii lucrări neîncetate şi providenţiale începută în societatea noastră, precum şi în toate societăţile omeneşti, încă de la a sa origină. Ea derivă mai d-a dreptul de la revoluţiunea din 1821. La acea epocă, apăsaţi de fanarioţi în numele statului, românii se răsculară împotriva acestora. Rezultatul acei revoluţiuni fuse că românii cîştigară cauza lor pe lîngă turci: fură scăpaţi de fanarioţi, cîştigară cauza naţională; dar perdură în urmare cauza democratică, căci Regulamentul organic constituă mai tare aristocraţia, şi poporul, în loc a fi apăsat numai în numele statului, fuse încă în numele claselor. Care căta să fie programul revoluţiunii din 1848? Era dezvoltarea progresivă a revoluţiunii din 1821, mai mult a ideelor democratice şi sociale. Astfel era programa din 1848... Românii n-au făcut revoluţiunea nici contra turcilor, nici contra ruşilor.. Românii, în puterea autonomiii lor, reclamară observaţiunea tratatelor, fără să voiască a se libera de ele. Această revoluţiune făcută, rămînea a se gîndi la Unire... Ca să facă a intra naţiunea în drepturile sale naturale ... Unirea Valahiii şi a Moldovii este *un fapt cîştigat pentru toată lumea, chiar în ochii Rusiii şi nu poate întîrzia spre a se îndeplini*..." (1850).

Iată în scurt istoria acestii revoluţiuni, spusă de unul din autorii ei. Dar să lăsăm istoriii să adîncească nişte fapţi împliniţi şi să ne înturnăm la subiectul nostru.

O convorbire ciudată alături de mine mă atrase din aceste cugetări. Umbrele se întindea pe faţa lină a Propontidei şi învăluiau în sînul lor ţărmurile vecine, unde s-au trecut în toţi timpii fapte strălucitoare. Eram pe podul vasului. Doi oameni ce îi luasem de greci, dupe costumul lor, vorbeau limba română, dar un limbagiu ce nu era al nostru: limba română din Macedonia, ce se porocleşte de vecinile popoare ale acestor români *limba ţînţărească*, pentru că pronunţă des pe *ţ*.

— Acest vapor cu tre chetartori este, zise cel dintăi român macedon către soţul său de călătorie.

— Cu tre, răspunse acesta. Muşat este (frumos este.)

— Tru noaptea aesta ventu va batere foarte cu via (cu viiciune).

Cînd unul, cînd cellalt, în convorbirea lor, făceau din timp în timp nişte frazuri cu totul cum le-ar face un român din Principate, apoi acele fraze se perdeau în altele de vorbe greco-slave-latine.

Prinsei din toată această convorbire vorbele: *ne* (pentru *nu*), *petrece lepseşte* (pentru *lipseşte*), *remaneţi* (pentru *rămîneţi*), *urut* (pentru *urît*), *paţit* (pentru *păţit*), *Domne* (pentru *Doamne*), *lanced* (pentru *bolnav* sau *lînced*), *capul*, *manc* (pentru *mănînc*), *aeri* (pentru *ieri*). Ei au păstrat pe *a* înaintea mai multor vorbe, pe care noi l-am păstrat numai la *amiază*, *acasă* etc. *Facia* (pentru *faţă*, *obraz*), *mentea* (pentru *minte*), *menţiune* (pentru *minciună*), *arăpi* (pentru *răpi*) etc. Despre fraze am zis că sunt unele întregi ca la noi. Spre exemplu: *„Care de turbat ce era! Nu era mult ma bine se aveai cu aeste şi alante duoă. Este bine se ajuni. Cînd seceri livadea.“*

Dar să ne oprim aici despre această limbă, ca să vorbim mai tîrziu într-un chip mai delung, la locul său. [1]

Ştiţi ce este o societate de pasageri pe un vas cu aburi în Oriente la cel dintîi loc? Să vă spui eu, şi ca să fiu mai adevărat, să vă descriu cercul în care mă aflam. Colo un neguţător din Pera, care vorbea cu toţi, fără a-i cunoaşte şi făcînd cunoştinţe, dînd cîte o ţigară de havană, ca cum ar fi dat cîte o priză de tabac. Mai dincolo o engleză tînără, frumoasă, blondă, cu ochi albaştri, cu faţa albă, poetică, melancolică, suavă, sălbatecă, tăcută, fugind de lume şi agăţată de braţul bărbată-său, scurt, gros, gras, roşu la păr şi la faţă ca un stacoj — un adevărat buldoc ce mîrîie necontenit, de cîte ori un pasager trece pe lîngă sine. Dincolo o damă leventină cu bărbatul său care o lasă singură; de urît, ea citeşte pe o carte — o călătorie, istorie, roman? Nu. O carte de rugăciune latină. Ochii ei se lasă pe carte o dată şi de zece ori pe pasageri, face ochi dulci tutulor. Colo patru ofiţeri englezi, din care doi nu vorbesc cu ceialţi doi, din

---

[1] Domnul Massime, unul din gramaticii şi limbistii cei mai renumiţi, a făcut o gramatecă a aceştii limbi. Noi o recomandăm românilor ca o lucrare de mare merit (Redacţiunea călătoriei) *(n.a.)*.

cauză că unii sunt nobili și ceialți fii de burghezi. Pe o canape, niște ofițeri francezi dezmiardă pe cei care îi ascult printr-o convorbire spirituală și plăcută. Mai dincolo doi oameni de litere germani, ce mîrîia împotriva francezilor. Mai dincolo doi sau trei neguțători greci ce vorbesc de o corabie înecată; întreabă-i cum se numesc — unul va fi Leonidas, altul Epaminondas, cellalt Alcibiade, trei nume strălucite, cu fesuri lungi, șalvari, iminee. Europeii îi privesc din înălțimea lor. Și cu toate acestea, acesti trei oameni ordinari, plecați cu gîndurile pe comerțul lor au merite mari. Un grec trebuie să-și ia căciula, întîlnindu-i. Unul este bogat, și ca să poată a-și lăsa toată averea sa patrii, nu a voit să se însoare. Cellalt are brațele amîndouă pătrunse de gloanțele turcilor. Al treilea a dat jumătate averea sa pentru școale la Atena. Ei însă nu au lustrul societății, o știu ei înșuși și șed retrași. Un boieraș din Tîrgoviște, mergînd la un boier în București, în zilele din urmă, și găsind acolo lume elegantă, se sfii și șezu aproape de ușă, boierul îi zise să șează mai aproape. Acesta răspunse:

— Eu șez aici, căci nu știu franțozește.

Aceasta este răzbunarea meritului desprețuit de aparință.

Mese se pune și se ridică, oaspii mănîncă cu ardoare. Adeseori fructele dupe masă sunt mîncate înaintea rasolului, cînd acesta întîrzie să sosească — oaspii sînt voioși. Deodată, un mic vînt se ridică pe mare, surfața mării se încrețește, pe urmă să valură. Fizionomia mesenilor se schimbă, căci vasul se mișcă. Pînă aci, ai auzit, toți sînt tari la mare — acum, cine ar crede, toți amețesc. Răul mării îi apucă! Redau mării prînzul ce au priimit în stomah, cu oarecare camătă. Unii rămîn lîncezi, căzuți pe cîte o bancă; alții cad cu nesimțire pe paturile lor. Acum vîntul poate să sufle, vasul poate să se fărîme de o stîncă, apa să între într-însul și să-l înghiță, lîncezii, abătuți, perduți, fără conștiință despre nimic, rămîn nepăsători — răul ce sufere este mai crud decît moartea, între vasul într-un port, înceteze mișcarea lui, și toți se ridică sănătoși și umblă ca ologii și săcații pe care Isus îi vindeca, de cum îi atingea, și umblau. Noaptea era senină, o aură lină se juca pe valuri. Vasul se mișca ușor.

Marea sorbea cu voluptate luna plină. Oaspii dormeau, cîţiva erau lîncezi. Auzii deodată pe podul vasului un cor — un imn religios. Şase voci unite, voci de femei, dulci, fragete, mlădioase, intonau un imn, o arie divină. Era un vis? *Un efect al imaginaţiunei auzului? Un cor al zeităţilor* mării ce treceau pe acolo? . . . Mă urc pe pod. Erau, pe acest vas cu aburi, îmbarcate şase *surori de caritate* germane protestante şi un preot. Acest imn urmă în tăcerea nopţii; era sublim.

Cine erau aceste femei? Unde se duceau? Care era scopul lor pe aceste mări depărtate?

Pentru cei mai mulţi din pasageri erau nişte surori sau călugăriţe; pentru oamenii echipajului, nişte pasagere ce au pălit locurile lor. Pentru omul ce cugetă erau mult. Pentru acesta erau subiectul unor adînci meditaţiuni. Erau umbrele spiritului profetic ce trece peste lume. Erau sufletele lui Hus, Luther, Calvin şi alţi reformatori.

Protestantismul se deosibeşte de catolicism, că el nu priimeşte altă autoritate decît aceea a *Evangeliii* şi a cuvîntului individual; protestantismul nu recunoaşte puterea papii, respinge cultul sînţilor, moaştele, purgatoriul, icoanele, spovedania, este rece ca cuvîntul. Imaginaţiunea nu are mult loc în templul său. El făcu să se verse mult sînge în lume şi acest sînge schimbă faţa societăţii omeneşti — fuse izvorul tutulor revoluţionarilor. Dar să lăsăm protestantismul şi înrîurirea lui asupra cuvîntului omenesc, să vorbim de această instituire de caritate.

Este sublimă!

O soră de caritate nu este o simplă rugătoare. Ea este mireasa nefericitului pe patul de moarte. Acolo unde sărmanul strein geme, părăsit, murind, această soară apare, îi îndulceşte cele din urmă dureri, îi şterge lacrima, îi închide ochii. Acolo unde soldatul cade lînced, rănit, pentru patrie, pentru datorie, sub ferul vrăjmaşilor, sau sub suflarea epidemiilor lipicioase, muritoare, ea, neţiind socoteală de contagiune, apare, caută pe lînced, pe murind, ferice dacă poate să piară ea însuşi în sînta împlinire a menirii sale. O găseşti rugînd la poalele altarului, o găseşti pătrunzînd mările, tărîmele, pretutindeni unde este un ospital, unde se află lîncezi — acolo este datoria sa.

Sunt multe din aceste surori din familii cunoscute. Multe din ele au fost crescute ca să poarte într-o zi pe frunţile lor cununa de nuntă; nefericirile de tot felul au făcut dintrînsele miresele sufletelor de martiri.

Aceste surori protestante sunt mai apropiate de lume decît cele catolice. Sacerdoţiul lor pare a fi mai mirean, ele nu umblă cu capul plecat, cu ochii la pămînt; nici o ipocrizie.

Una din aceste şase surori, ce părea să aibă autoritatea asupra celoralte, era o femeie de douăzeci şi cinci ani, palidă, delicată, cu părul bălai, gene bălaie, ochi albastri, era o fiinţă poetică, inspirată. Fizionomia sa exprima sulfetul său: femeia devenind înger; numai aceasta poate să exprime ideea noastră. A schimba natura sa, este mare! Sufletul ucide trupul. Numai nefericirile au puterea a face aceasta, nefericirile cele mari. A muri, a şti de mai nainte; a se despărţi de lume, încă tînără, este trist; însă a trăi în lume, şi a nu face parte din lume, a zice: lumea este moartă şi eu trăiesc! aceasta este amar! este crud!

Pentru ele lumea fericită e moartă; lumea lor este ospitalul. Suspinele, gemetile, lacrimile şi fizionomia morţii sunt totul.

Această soră fusese o principesă. Un amor neferice, o trădare umpluse sufletul ei de durere. Lasă soţul său şi se face soră de caritate.

Cum a fost această istorie? Care este şirul acestui roman dureros, tînăr, acestor fapţi măreţi de abnegare! Nu ştim. Asfel trecem peste toate.

Ele se duceau la Smirna, în trebuinţele propagandei protestante, la vreo şcoală sau ospital.

Timpul trecu repede. Lăsarăm în urmă Dardanelele, Smirna, ne apropiarăm de coastele Salonicului. Vederi încîntătoare! Locuri pline de interes pentru imaginaţiunile bogate; reci şi mute pentru toate acele turme de speculatori ai materiii.

Oriunde se lasă ochii, întîlneşti un loc ce amintă fapte mari sau crime, urme ale omului, urme ale trecutului. Istoria Macedoniii este mai aceea a tutulor acestor ţinuturi. Barbari, greci, romani, perşi, macedoneni au strălucit, au trecut şi

au perit, cum per toate generațiunile omenești, ca să strălucească mai tîrziu în cartea istoriii.

Macedonia este veche. Anul 813 înainte de Crist, Temenindes, tîrînd dupe dînsul o mare ceată de coloni din Argos și alte părți, se așează în Ematia, unde aruncă sămînța Macedoniii, acest regat ce deveni atît de puternic sub Filip și Alexandru. Acea țară era locuită; colonii se luptau spre a supune pe pămînteni și alte seminții vecine. Cel dintîi rege se zice că a fost Caranos, al doilea Cenos, al treilea Tires. Fondatorul regatului fuse Perdiccas, urmară alți regi, pînă la năvălirea perșilor. De aici istoria Macedoniii este cunoscută. Noi nu facem un curs de istorie aici. Asfel vom vorbi foarte pe scurt. Treaba noastră este a face istoria românilor din Macedonia. Înrîurirea Atenei asupra Macedoniii, epoca perșilor, înălțarea lui Filip, gloria lui Alexandru sînt epocele cele mai mari ale acestei țări în istoria antică. În istoria modernă, faptul cel mai strălucit fuse, fără îndoială, splendoarea acestui meteor nevestit de astronomii politici: Ali-pașa Tepeleni. El domni asemenea pe o parte a Macedoniii.

O altă stea se înălță din aceste locuri și străluci pe cerul Egiptului, Mehmet Ali-pașa. Acesta fuse mai mare decît Tepeleni. Se născu la anul 1769 în satul Cavala, în Macedonia, din părinți săraci. Tată-său era însărcinat cu garda unui dervent. Din optsprezece frați ce avusese, el singur rămase viu. Pentru aceasta era iubit de părinți, plăpînd și răsfățat, încît ceialți copii ziceau despre dînsul: „Ce va face acest băiat, cînd va rămînea fără părinți? Nu e bun de nimic!“ Aceste vorbe făcură pe Mehmet Ali să se gîndească. Îndrăzneț și șiret de copil, se arătă și ambițios. Într-o zi locuitorii de la un sat, nevoind a plăti tributul, tînărul Mehemet Ali se însărcină a-i face să se supuie. Luă o mică gardă cu dînsul, se duse în acest sat, intră în geamie să se roage, pe cînd un om al său se duse să cheme pe cei patru aleși ai satului, sub cuvînt de o mare treabă. Abia acestia veniră, fără grije, și Mehemet puse de îi legară și-i duseră la Cavala. Această faptă merită lui Ali rangul de bulucbașa și nunta lui cu o văduvă, rudă cu guvernatorul și cu care avu trei fii: Tusun, Ibraim și Ismail. El făcu comerț; cu cîștigul acestui comerț ținu o mică gardă pe seama sa, astfel cînd Poarta chemă la arme pe turci în contra francezilor în Egipt,

Mehemet Ali răspunse, plecînd îndată către Nil la 1800, cu o ceată de trei sute de oameni sub comanda unui Ali-aga care, dorindu-şi ţara şi familia, lăsă Egiptul şi comanda celor trei sute lui Mehemet Ali.

Am vorbit despre Mehemet Ali în călătoria din Egipt; vom sta aici şi vom vorbi despre altele.

SALONICUL

Ieşirăm din Elespont — intrarăm în Marea Egee; lăsarăm la dreapta grupa graţioasă de insole, Lemnos, Imbros, Samotracs, Thasos; văzurăm capetele ciudate, prin forma lor, desfătătoare prin poziţiunile lor, Acta, Sitonia, Palina, ce formă două porturi, Singitins, Toreniucus, ale căror nume astăzi sunt schimbate, corupte, ca şi locuitorii lor. Apoi intrarăm în golful Tesalonicului. Tesalonicul nu şi-a schimbat numele, decît a lepădat cea dintîi silabă a numelui, rămîind Salonic.

Insula Imbros — se cheamă astăzi Lembro — are zece leghe de ocol, văi roditoare şi munţi coperiţi de păduri. Insula Samotracs se cheamă astăzi Samandrachi, puţin mai mică. Plin o numeşte libera Semontracs. Această libertate s-a schimbat astăzi. Insola Thasos, sau Tasso, are munţi înalţi coperiţi de păduri. Canalul ce o desparte de uscat are în sînu-i încă o mică insoliţă numită *Tasso cel Mic*, greceşte Thassopolo. Această insolă fuse vestită în antichitate pentru minele sale de aur. Herodot vorbeşte de dînsa. Aceste mine făcură să i se dea încă numele de *Chryse* — Aurita. În acele mine se găsea încă petre de opal, amatiste; mina nu s-au astupat. Marmura albă ce să găsea aici şi care rivaliza cu cea de la Paros, se află încă. Ruinele cetăţii Thasos se văd încă. Ea este mai mare de trei ori cît insola Imbros. Este locuită; produce untdelemn, ceară, grîu, fructe, vinuri. Aceste vinuri, în timpii vechi, erau renumite la Constantinopol.

Odată însă opriţi în golful Termaicului altădată (Salonic) trebui să dezbarcăm. Aceasta se făcu cu mare înlesnire.

Cînd își aruncă cineva ochii asupra tutulor acestor țări și neamuri din aceste părți, cînd știe cît unele și altele au fost înfloritoare, au strălucit în timpii vechi și le află astăzi atît de căzute, de mizere, negreșit că nu poate a se opri de a striga: „Aceste neamuri a trebui să fie foarte mizere ca să ajungă asfel!"

Nu e nimic mai slab decît tirania otomană. Aceste poporațiuni o suferă. Ca să o sufere, trebuie ca ele să fie mult mai slabe. Altfel nu putem înțelege lucru. Să nu ne îndoim un singur minut; să nu avem nici o pietate pentru popoarele asuprite! Daca sunt asfel, merită să fie. Le lipsesc virtuțile. Acest popor turcoman, ce domnește peste dînsele, palid, înclinat, minat de mizerie, barbar, ingnorant are încă oarecare virtuți ce nu le au poporațiunele creștine. Altfel nu înțelegem că ar putea încă domni. Deșteptați-vă, o, popoare căzute, și înțelegeți că să ajungeți la libertate, la mărire, este numai o cale: aceea a virtuții! Voi puteți să aveți instrucțiune, lumini, cunoștințe întinse în litere, arte, comerț. Dar virtuțile să vă lipsească, și veți rămînea totdauna supuse.

Latitudinea orașului Salonic este de 40 grade, 41 minute, 10 secunde de latitudine; 20 grade, 28 minute de longitudine. Este așezat în fund, a cărui intrare este de nouă leghe de lărgime și lungimea de douăzeci.

Orașul a fost fondat de sora lui Alexandru, Tesalonica, pe tărîmul unui oraș mai vechi, numit *Terma*. Astăzi încă se văd aici ruine de monumente antice. Iustinian clădise aici o biserică Sînta Sofia, dupe modelul celei din Constantinopoli; această biserică este astăzi schimbată în geamie. Se vede încă *șeapte turnuri*, ca cele din Stambul. Sub romani, Salonicul fuse capitala Macedoniii. Locuitorii se revoltară împotriva împăratului Theodosiu, care puse de măcelări șapte mii locuitori, cînd erau la circ. Ținutul se numea în vechime *Migdonia*.

Fizionomia acestui oraș seamănă cu aceea a Iașului, sub raportul mulțimii ebreilor. Afară de ebrei, locuitorii sunt români, macedoneni, turci, greci, bulgari, arnăuți, armeni și franci. Ca port de comerț, Salonicul are unul din cele dintîi locuri în Arhipel. Aici este marele antrepozit de tutun turcesc, ce se încarcă pentru Constantinopoli, de grîne renumite, lînă, mătase, ceară, miere etc. [. . .]

Ţara împrejurul oraşului este frumoasă şi roditoare. Vegetaţiunea bogată, cultura înaintată. Copaci de tot felul încunună semănăturile întinse.

Aveam o scrisoare de introducere de la un român macedonean, rudă cu d. doctorul Paciura din Bucureşti, ce cunoscusem la Cair în Egipt, către un neguţător, amic al său, din Salonic, iară român. Păstrasem această scrisoare ce-mi era dată în urma dorinţei ce-i exprimasem a vizita Macedonia.

Mă prezentai cu această scrisoare la d. Cosmad.

Acest onorabil consîngean mă primi cu bucurie şi politeţă. Mă întrebă unde am tras. Spuindu-i că sunt la ospătărie, îmi răspunse cu interes că el nu va suferi aceasta şi că trebuie să mă mut la dînsul. Să înţelege că refuzai, mulţumindu-i şi îndreptîndu-mă că nu am să stau mult în Salonic. Ca să-l îmbun, trebui a-i promite spre a prînzi la dînsul.

Casa d-lui Cosmad era de lemn, roşie, cu două caturi; interiorul ei vestea lărgimea de care se bucură toţi aceşti neguţători, fără lux însă. Salonul său era bine mobilat, după datina europeană; două alte camere ale sale aveau paturi lungi spre ferestre, îmbrăcate cu stofe de damasc, perdele, oglinzi, mese de nuc, scrinuri.

D. Cosmad era însurat. La prînz mă prezintă la femeia sa, ce era încă tînără şi frumoasă. Vorbindu-i în limba română cum să vorbeşte în acele locuri, doamna Cosmad nu păru împiedicată. Îmi zise în aceeaşi limbă că îi pare bine că mă vede în casa lor.

— Îmi pare ghine că te văz la casa mea.

La masă fusei întrebat, cînd în limba greacă de d. Cosmad, cînd în limba română de d-na, soţia sa, despre scopul venirii mele acolo; şi mai mult încă, despre ţara noastră. Luai aminte că doamna nu vorbea greceşte, nu ştia acea limbă, şi că mustra pe soţul său de ce nu-mi vorbea româneşte.

— De ce sboreşti greceşte şi nu arumâneşte?

Ea îmi spuse că femeile române nu ştiu greceşte şi nu vor să înveţe; că bărbaţii sînt siliţi a învăţa acea limbă, avînd nevoie în comerţ, că şerbii din casă toţi sînt români, ca să înveţe copiii lor româneşte, că pă băieţi îi învaţă greceşte, dar pe fete nu; că ei nu mărită fetele după greci sau bulgari, nici pe băieţi după grece sau bulgare. Că are o fată de cincisprezece ani, că ea ştie limba franceză, turcă, dar nu ştie greceşte. Că ar fi dorit să-mi arate pe fie-sa, dar este sfioasă; că datinele

lor sînt ca fetele să nu se arate la streini, dar că, pentru că sînt român, mie o să mi-o arate într-o zi. În sfîrşit mă întrebă daca voi să vizitez Olimpul şi nişte mănăstiri ce nu sînt departe de acolo. La care îi răspunsei afirmînd.

D. Cosmad îmi zise că numărul poporaţiunei române din acele părţi şi cele vecine poate să se urce la două milioane, ceea ce mi se părea o exageraţie. Îmi spuse că sînt două feluri de aceşti români: locuitori de văi şi de munţi; că cei de munţi sînt cei mai curaţi, cei mai voinici, cei mai neatîrnaţi; că ei sînt bogaţi în turme mari de vite, în case de peatră, demne de oraşele cele mari; că unii sînt păstori ce trăiesc sub corturi şi schimbă neîncetat locul; că toţi acesti munteni vorbesc limba română, că cei din văi sunt orăşeni şi săteni aşezaţi, proprietari de pămînt. Că neguţătorii sunt foarte bogaţi. Că acestia s-au grecit afară din casele lor. Vorbesc greceşte, simt greceşte; le este ruşine să se zică români în public, din pricină că propaganda grecească i-au luat în rîs; dar că în casele lor, înaintea femeilor lor, tot atît de ruşine le este să vorbească greceşte, să simţă greceşte, să se zică greci, fiindcă femeile lor au rămas române şi rîd de greci. Că aceste femei nu vorbesc decît româneşte; că locuitorii satelor aşezaţi, proprietari de case şi tărîmuri, de vii, de grădini, cultivatori de tutun etc., nu s-au grecit şi că, cu toate silinţele bisericii greceşti a învăţa limba, ei nu vor să trimiţă copiii lor la şcoalele greceşti. Că mulţi greci însemnaţi din Atena, Viena, Londra, Bucureşti, Constantinopol sunt români macedoni. Neamul nostru, adăogă el, trimite mulţime de oameni în ţări streine; însă nu se fac şerbi la streini ca grecii; au toţi cîte o meserie; că cei mai mulţi sunt simitari, bragagii, alvigii, căldărimgii, făcători de cişmele şi apeducuri, de poduri peste ape etc.

Trecu o zi plăcută într-această casă ospitalieră. Era frumos să auzi această limbă română, plăcută şi ciudată, în gura unei femei gingaşe, naturală, simplă.

ORIGINA ŞI ISTORIA ACESTUI POPOR ROMÂN

Înainte de a urma şirul acestei călătorii într-o parte a Olimpului, cu domnu Cosmad, şi a pătrunde în ţară, unde sunt rădăcinile românilor, să vorbim despre originea lor, istoria lor.

Puţine popoare, atît de mici, atît de înecate de viţe streine, putură să facă atîtea fapte mari în scurta lor viaţă ca acest popor român, sau această colonie romană aruncată şi părăsită aici, ca o sentinelă perdută a învingătorilor lumii.

Sînt felurite păreri în istorienii bizantini despre acesti coloni; însă atestarea celor mai mulţi şi care este că acesti coloni fură aduşi din Dacia lui Traian în Dacia lui Aurelian, însuşi de Aurelian, din toate familiile mai alese, ca să le scape de năvălirile barbarilor din acele părţi, pe care împăratul nu putuse să le mai apere, este, dupe noi, cea mai adevărată şi se poate proba însuşi cu asemănarea limbagiului şi datinelor, apropiate mai mult între ele decît cu orice ale poporaţiuni din Italia şi Spania, ce fură vechile izvoare ale acestor colonii uriaşe. Următorii lui Traian, sub pretext de năvălirile barbarilor, îşi făcură o plăcere crudă a strica tot ce făcuse Traian în Dacia, care purta numele său glorios.

Astfel Adrian strică podul lui Traian dupe Dunăre şi ar fi părăsit colonii Daciei Traiane la barbari, dacă nu l-ar fi oprit unii din amicii săi; asfel Aurelian transportă pe acesti coloni de dincoaci, dincolo de Dunăre, şi părăsi Dacia. În anul 270, Aurelian transportă din Dacia Traiană soldaţii legiunelor romane şi cei mai principali coloni în Moesia şi formă ceea ce se numi de atunci Dacia Aureliană.

După trecerea bulgarilor în Moesia, mult mai tîrziu, bulgarii uniţi cu românii de acolo formară un rigat, care ţinu pînă la 1014, cînd Samuel, regele lor, fuse învins de Nichifor Uranus, ginerile împăratului Vasilii, care fărămă acest rigat luînd numele de Bulgarocton. Bulgarii şi românii păstrară cetăţile lor, şi autoritatea bizantină era numai o iluziune, cel puţin asfel ne zice Nichitas Choniates.

Împăratul Isac Angelo, pentru nunta sa cu fata lui Bela, rege al Ungariei, puse pă poporaţiunele acestea dări grele, care supărară pe bulgari. Petru şi Asan, doi fraţi români din muntele Hemus, aflîndu-se la curtea împărătească, şi unul din ei luînd o palmă în public de la însuşi împăratul, cătară să-şi răzbune, se întoarseră în ţara lor şi revoltară pe români şi pe bulgari. Românii păstori coborîră din munţi ca nişte torente, sub comanda celor doi fraţi şi uniţi cu bulgarii. Isac Angelo merse contra lor, în anul 1187, îi risipi. Dar cei doi fraţi români trecură Dunărea în Valahia, de unde luînd ajutoare de la fraţii lor, cu aceste ajutoare ei goniră oştirea îm-

păratului. Ioan Cantacozino, cumnat al lui Isac Angelo, merse cu oștiri contra rebelilor. Românii se ascunseră; dar pe cînd vrăjmașii lor erau fără pază pe lunci tăbărîți, rebelii se aruncară într-o noapte în tabăra grecilor, îi tăiară și îi risipiră. Generalul Cantacozino fugi cu puținii oameni și scăpă în Constantinopol.

Împăratul, la această veste, adună oaste mai mare și merse în persoană contra lor. Se întîlniră la Bereu. Nichita Choniates era de față ca istoriograf al împăratului. Lupta fuse ciudată, după scrisele acestui istoriograf. Românii înaintau, apoi se prefăceau că fug, ca să atragă pe greci, pînă cînd, văzînd că sînt învingători, se aruncară asupra grecilor și tăiară cu furie pe cei ce fugeau și pe cei se ce mai apărau. Isac Angelo fugi cu rușine.

În primăvara viitoare reîncepu resbelul și mai serios, sub zidurile Lobiții, pe care nu o putu lua. Mai tîrziu se duse cu oștire mare și pătrunse pînă în munții Hemus. Acolo, în niște pasagiuri, Asan și Petru căzură asupra grecilor și uciseră cea mai mare parte a armatei împăratului, care scăpă printr-o fugă rușinoasă.

Atunci românii luară în stăpînire Anhiela, Varna, Triadița, Stumpium, Nisus. Cînd Constantin Angelo avu ochii scoși din ordinul frate-său, românii, și bulgarii se puseră să arză Filipopolis, să dărîme Sardica și pătrunseră în Adrianopoli.

Tocmai în anul 1193, Isac trimise pe Alexi Gui și Vasile Vatațe, cu o armată foarte mare, să fărame pe rebeli. Dar armata aceasta fuse fărămată repede. Alexe Gui dete fuga. Vatațes căzu mort. Ioan se înspăimîntă serios. Ceru și dobîndi ajutor de la socră-său, regele Ungariii. Cînd Alexe Comnen, fratele împăratului, îl surpă, și surpătorul făcu pace cu românii, Petru și Asan nu o priimiră. Bătură oștirile noului împărat și prinseră pe generalul lor Aspiates. Asan și Petru erau la Strimon și Amfipolis, cînd sosiră noi oștiri grece, sub comanda lui Isac Sevastocrator. Acest general, tînăr, fără experiință, veni repede înaintea enimicilor. Cavaleria era obosită, pedestrimea căzută pe cale. Erau învinși, înainte de a fi bătuți. Românii și bulgarii, ascunși prin păduri, ieșiră repede, se aruncară asupra grecilor, îi fărămară; prinseră pe Isac. Abia jumătatea armatei scăpă cu viață. Isac rămase rob mai mulți ani. Asan se proclamase rege.

El muri ucis de vărul său Ivancu. Petru se făcu rege. Petru asemenea fuse ucis. Ioan, fratele lor cel mic, se urcă pe tronul românilor și bulgarilor. Protestatorul Manuel porni împotriva noului rege cu o mare armată; dar pe cale, toți soldații fugiră, zicînd că ei nu vor să se bată împotriva românilor și bulgarilor. În acest timp regele Ioan coprinse Macedonia și Tracia.

Era un căpitan român, anume Hrisus, care se bătea cu banda lui împotriva grecilor pe socoteala sa. Acesta luă cetatea Prosaca și să așeză acolo, pe la 1199. Împăratul Alexi Comnen merse să asedie această cetate. O bătu, fără să o ia, și fuse nevoit a face pace și a recunoaște pe Hrisus de rege și a-i da mîna uneia din nepoatele sale. După aceasta mai urmă o năvălire de români din Principate asupra cetăților grece. Cei de dincolo urmară lupta, luară Constanța și asediară Varna. Regele Ioan o luă cu o mahină ce născocise.

Acest rege Ioan fusese în relațiuni cu papa Inocent III ca să se facă catolic. Există și niște scrisori ale amîndorora.

Într-un din aceste scrisori, papa zice lui Ioan că el, Ioan, este de sînge roman [1]: „*Heredes descendentes a sanguine Romanorum*". Dar Ioan nu se făcu catolic, iar din cauza unor pretențiuni ale latinilor.

Constantinopoli căzuse în puterea latinilor la 14 aprilie 1204. Regele românilor și bulgarilor Ioan intră în corespondință cu noul împărat latin, Baudouin de Flandre. Acest din urmă îi făcu știre că trebuie să-i scrie ca unui suzeran, iar nu ca unui egal.

Latinii asediară Andrianopoli, locuitorii acestii cetăți cerură ajutor lui Ioan. Acesta porni cu oștiri, îi bătu și îi fărămă cu totul. Împăratul fuse prins și dogele Dendolo abia scăpă la Radosto. Ioan făcu un act barbar: tăie pe împărat în mai multe bucăți și din țeasta lui își făcu o cupă din care bea vin. Acest Ioan se făcu crud împotriva poporațiunelor grece, luă titru de Romeocton. Bătu de mai multe ori pe noul împărat Henric. Dar muri repede sub zidurile Salonicului, pe care îl asediase. Acropolitza zice că acest om a făcut mare rău grecilor, cît nimeni altul. El domnea asemenea în Banat.

[1] *Gesta Innocent*, III, pag. 31, cap. 67 *(n.a.)*.

După moartea lui, Florilă, nepotă-său, îi luă locul (1207), dar mai tîrziu, venind fiul lui Ioan cu oaste, îl goni (1217). Acesta luă de soţie pe Maria, fata regelui Ungariii Andrei II. Făcu pace cu Teodor şi se încuscri. Teodor îndată îi zise că trebuie să i se supuie lui ca vasal. Ioan Asan, regele cel nou al romăno-bulgarilor, porni cu oştiri împotriva grecilor şi îi bătu. După aceasta luă Adrianopoli, Dedemotişa, Bolerus, Sera, Prilop şi Pelegonia, Tesalia, şi pătrunse în Iliria, mai tîrziu făcu pace cu împăratul grecilor Vatages, al cărui fiu luă de soţie pe fata lui Ioan Asan. După aceasta se aliară amîndoi şi porniră contra latinilor ce aveau Constantinopoli şi alte cetăţi.

Ioan Asan muri [la] 1241. După el urmă Coloman, fiul său, în vîrstă tînără şi care muri în curînd veninat. Veni apoi Mihail Asan; pe acesta îl uciseră românii şi bulgarii, fuse urmat în tron de Coloman, fiul lui Alexandru Asan, care el însuşi fuse ucis mai tîrziu. Cu acesta se sfîrşi viţa bărbătească a regilor români de naştere. Sub regii ce urmară, românii rămaseră uniţi cu bulgarii. De atunci pînă la căderea lor sub turci, istoria Bulgariii este şi istoria acestor poporaţiuni române — sub turci, şi românii şi bulgarii sînt supuşi. Cei dintîi s-au răspîndit în Tracia, Macedonia, o parte din Tesalia, Epir.

Străbunii acestor coloni, pe care vecinii lor îi numesc ţinţari, coţovlahi, în rîs, luară iniţiativa a rădica vechiul rigat al româno-bulgarilor, şi viţa regilor de sînge român dete cei mai străluciţi regi a acestor două popoare unite. Ei slăbiră puterea bizantinilor. În sfîrşit astfel fuseră acesti români ce astăzi propaganda greacă îi dezlipeşte de elementul bulgar, ca să-i contopească în elementul elin.

MUNTELE OLIMPUL

Să ne înturnăm la Salonic.

Ţineam mult să văz Olimpul, acest loc unde zeii antici aveau locaşul lor. D. Cosmad decise să plecăm cu un caic, în ziua viitoare, ca să trecem golful de ceialtă parte. Acolo la uscat era să găsim cai şi să mergem înainte. D-na Cosmad era să vie cu noi. A doua zi sosi. Din nefericire acea zi era

vînturoasă. D-na Cosmad nu cuteză să între în caic. Plecarăm dar numai amîndoi, adică d. Comad şi eu, avînd cu noi un arnăut, armat de la cap pînă la picioare, şi un şerb purtător de merinde.

Ne îmbarcarăm de dimineaţă. Vîntul, fiind priincios, trecurăm repede golful şi ajunserăm de ceea parte la un loc unde găsirăm cai cu şele turceşti ce ne aşteptau. De aici pînă la un sat, ce se cheamă Caterina, făcurăm două ore. Aici descălecarăm şi merserăm să vedem pe subprefectul locului, un amic vechi al d. Cosmad. El ne priimi cu o politeţă deosebită, îi spuserăm că voim a merge spre Olimp şi daca drumul este sigur. El ne răspunse că nu avem a ne teme de nimic şi că va veni el însuşi cu noi.

Ne dete cafele şi ciubuce şi ne prepară o gustare turcească, care ar fi fost bună, daca noi nu am fi avut merinde mai bune. Turcul nostru nu era de acele tipuri grave, bănuitoare, ce întîlneşte cineva atît de des în aceste ţări. Era voios, vorbitor, deschis — un om de patruzeci şi cinci de ani: faţă rumenă, rătundă, fesul pe ceafă şi cu fruntea ieşită.

Îndată ce gustarăm, caii se aduseră. Cîte un ciubuc încă, cîte o cafea, şi ne aruncarăm pe cai.

Odihnirăm caii în două locuri. Înainte de seară eram la mănăstirea *Scala* sau Scara, la picioarele Olimpului, dupe ce trecurăm mai multe dealuri, plaiuri, cotişuri, văi, dumbrave, lunci, locuri sterpe, lăcoase, altele pietroase, sălbatice. Satele se află foarte depărtate unele de altele.

Schitul Scala are o poziţiune desfătătoare. De aici se vedea marea, muntele Athos, valea Macedoniii; mănăstirea este înconjurată cu păduri de brazi, fagi, frasini, stejari, castani. Interiorul mănăstirii, curat; biserica, nimic extraordinar.

Nu mă puteam sătura de desfătătoarea vedere a acestor locuri sălbatice, grandioase. Marea mai ales, văzută de departe, cu nemărginirea sa, cu nenumăratele sale umbre şi lumini, cu colorile ei nehotărîte, cu cerurile ce se răsfrîng într-însa, sub mişcarea aurelor sau a vînturilor de la ţărmuri, suflînd din mai multe locuri, încrucişîndu-să, turbure colo, lină alături, încreţită mai dincolo, apoi iară lină, lucea ca un cristal, luminoasă, formează unul din acele tablouri ce niciodată penelul unui artiste nu a putut prinde cu exactitate. Înţeleg pe toţi acesti insolari greci, ce aflîndu-se în grădina Cişmegiului se uită unde sînt şi stau privind pe acest lac mic.

Trecurăm noaptea în această mănăstire.

Întrebai pe superiorul daca are bibliotecă la mănăstire. Răspunse că nu are, că mănăstirea e săracă, că ei se hrănesc acolo cu bunăvoinţă a călătorilor. Lucru ciudat, toţi aceşti călugări, la toate mănăstirile, atît în Macedonia, cît şi în Palestina şi Egipt, îndată ce aud *că eşti român din Principate*, închid bibliotecile. La Ierusalim, voind să vizitez biblioteca, a trebuit să aştept trei zile pînă să întru acolo. Aceasta a făcut o treabă de stat în consiliul suprem al călugărilor.

Către acestea călugărul ne ospătă bine.

După cină ne spuse mai multe istorioare ale acei localităţi şi se plînse de arnăuţi.

— Şi eu sînt arnăut, zise turcul, rîzînd — te plîngi de mine la mine.

— Eşti arnăut? îl întrebai eu.

— Arnăut — de naştere, răspunse el, arnăut musulman. Cei mai mulţi arnăuţi sînt musulmani şi aceştia sînt cei mai cinstiţi, voinici şi cavaleri. Cei care sînt creştini, s-au grecit, s-au latinit, au încetat să fie mîndri de neamul lor. Nu au cuvînt, adăogă el, acest neam e plin de mărire şi nu va peri niciodată. O să aibă şi el o zi în viaţă; acea zi e departe, poate; dar o să vie.

— Moşu-meu era în casă la Ali Tepeleni. Cînd a murit Ali, ucis prin trădare, fuse şi el ucis împreună, căci îi rămăsese credincios . . .

— De ce să nu ne spui această istorie? îl întrebai eu.

— Să vă spui, răspunse el, astfel cum o ştiu de la tată-meu. Dar mai înainte, voi să-ţi vorbesc de consîngenii mei arnăuţi. Neamul nostru este aşezat în partea de la nord a Epirului şi Iliriii greceşti. Numărul acestor albani se urcă astăzi la un milion cu cei răspîndiţi printre neamurile vecine cu dînşii. Oamenii sînt viteji şi femeile frumoase, la munţi. Mai în toate părţile Turciei, pînă şi prin Asia Mică, autorităţile au în serviciul lor albani d-ai noştri, pentru două cuvinte: întăi că sînt voinici, şi al doilea, că în loc să ţie zece turci, pot să ţie doi albanezi; doi albanezi fac mai bună treabă decît zece turci. Oamenii cu care mă şerb eu sînt albanezi. Cu aceşti oameni Ali Tepeleni săvîrşi lucruri mari, în aceste ţări. Iată un om rar. Acesta se rădică din popor. Era fiul unui aga sărac din Tepelin, dar bărbăţia şi mintea îi deteră aripi să zboare, şi albanezii vîntul. Veni o zi cînd domnea pe Epir, pe Acar-

nania, munţii Pindului, Tesalia şi Macedonia. Era amic cu Bonaparte. Sultanul tremura la numele său. Nelson îi scria şi îl numea eroul Epirului; împăraţii cerşeau alianţa sa. Ianina era capitala sa. Din saraiul său, el despica secretul Orientului. Agenţii lui furnica în Asia, Africa şi în palatul sultanului. Un singur vrăjmaş se găsi: Paşa-bei, căruia Ali îi răpise averile. Acesta fugi în Constantinopoli, unde se puse a conspira împotriva lui Ali. Făcu pe sultanul să bănuiască că Ali-paşa va să-l răstoarne şi să-i ia locul. Îi spunea totdodată că Ali are comori nenumărate la Ianina. Ali-paşa aflǎ aceste uneltiri şi încercă să ucigă pe Paşa-bei, chiar în seraiul sultanului, unde acela era peşchirgibaşa. Un ucigător să prinse şi mărturisi că era pus de Ali-paşa. Sultanul îl chemă la Constantinopoli, hotărî să-l piarză. Trimise oştiri mari împotriva lui. Ali-paşa ţinu bine. Dar vînzarea veni să înlocuiască bărbăţia: sultanul era slab. Vînzarea intră între aliaţii săi, în amicii săi, în familia sa chiar. După doi ani fu nevoit să treacă din palatul de la Ianina la cetăţuie, unde se luptă crîncen.

Ali-paşa se închisese în cetăţuia lacului cu cîţiva oameni hotărîţi, între care era şi moşu-meu. Acolo el aştepta în tăcere ziua primejdiii, hotărît să puie foc pulberii şi să salte în aer. Un turc Selim şedea neîncetat în beciul cu pulbere, cu un fitil aprins în mînă, gata să puie foc la cel mai mic semn al lui Ali-paşa. Curşid-paşa, trimis de sultanul împotriva lui, cercă să-i zică că sultanul îl iartă, daca se va supune. Cînd Curşid îl primi în insola lacului, îi zise să dea ordine ca Selim să stingă fitilul aprins, din cetăţuie. La care Ali răspunse că Selim are ordin a nu se supune decît la poruncile sale verbale şi că trebuia să meargă el însuşi acolo. Curşid nu priimi să-l lase.

Ali-paşa tot credea că sînt adevărate făgăduielile lui Curşid. Scoase din sîn o jumătate de inel — Selim avea ceialtă jumătate — şi îl dete lui Curşid, zicîndu-i că la această vedere Selim va depune fitilul. Aceasta se făcu. Selim dete fitilul, dar fuse înjunghiat îndată. Ali-paşa, în insula lacului, în mijlocul a cîtorva ofiţeri ai săi, între care era şi moşu-meu, căzuse într-o adîncă abatere, deşi prin vorbe îmbărbăta pe oamenii săi. Era armat cu o carabină largă şi aştepta. Spre seară veniră acolo Hasan-paşa, Omer-bei, selictarul lui Curşid, cu o mulţime de ostaşi de gardă.

Ali-paşa se aruncă spre uşă strigînd:

— Ce-mi aduceţi?

— Fermanul sultanului, răspunse Hasan-paşa. Vei să-l citeşti?

— Dară, răspunse el.

— Supune-te ursitei şi fă-ţi rugăciunea, căci trebuie să mori, mai adăogă paşa.

— Nu va muri Ali aşa de lesne, strigă el, şi trase cu pistolul în Hasan-paşa, pe care îl răni rău. Descărcă încă două pistoale şi ucise doi din capii acestii deputaţiuni. Oamenii lui Ali scoaseră săbiile şi începură să se apere; Ali-paşa puse carabina cea largă la cătare, dar atunci silictarul paşii trase cu pistolul asupra lui Ali şi îi înfipse un glonţ în peptul de jos, încă un glonţ îi pătrunse peptul. Ali, căzînd, strigă către moşu-meu:

— Du-te de ucide pe Vasilichi, ca să nu cază vie în mînile acestor cîni neruşinaţi!

Dar abia zise această vorbă şi muri, ucigînd patru oameni. Oamenii ce înconjurau pe Ali se luptară încă. Moşu-meu muri în bătaie, lovit de un glonţ în cap. Capul lui Ali se tăie şi se trimise sultanului, care dete poruncă să-l înfigă în poarta seraiului. Asfel peri Ali, asfel peri tata tatălui meu, fără să fi putut împlini porunca lui Ali de a ucide pe Vasilichi, femeia sa cea iubită, greacă.

Iată ce ne spuse soţul nostru de călătorie, lucruri ce le ştiam din istoria lui Ali-paşa. Tot ce nu ştiam era rola moşului său la scena de ucidere.

A doua zi de dimineaţă lăsarăm acest schit şi pornirăm înainte. Nu departe de acolo, pe talerul unei măguri, este zidită o altă monastire, Sîntul Dionisiu (Agios Dionisios); în jurul monastirii se văd rîpe nalte şi sălbatice, cu forme ciudate şi variate. Aici găsirăm o bibliotecă de cărţi greceşti, latineşti, slavoneşti şi cîteva manuscrise; vizitarăm o peşteră în care se află un altar făcut de sîntul Dionisiu, dupe zisa superiorului, şi un izvor de apă curată, ce ieşi întîia oară, cînd acest sînt avu sete şi, negăsind apă, bătu din picior — şi iată că se arătă acest izvor.

Lăsarăm caii în această monastire şi ne urcarăm pe Olimp, cu picioarele, însoţiţi de superiorul schitului aceluia.

Suişul era greu. Dar eram mulţi la număr şi toţi dispuşi a rîde — făcurăm o mare distanţă de suire, fără să băgăm de

seamă. Aici ţiindu-ne cu mînile de petre, de copaci, de mărăcini, de ierburi sălbatice, aci mergînd lin, aci înturnîndu-ne, coborînd şi iară urcînd, stînd şi privind înapoi şi admirînd o vedere răpitoare. Era căldură mare, arşiţă, vîntul nu sufla. Pe un loc şeţ de cîteva picioare ne puserăm a ne odihni. Era timpul să gustăm cîte ceva. Aceasta se făcu, ne dete nouă puteri.

Ajunserăm la o înălţime oarecare, unde văzurăm tărîmul nins, pe ici, pe colo. De aici începe partea de munte coperită de nea. Aici nu era cald. Trecerea repede de la o mare căldură la frig făcu impresiune asupra noastră. Superiorul ne zise că ar fi bine să nu mai mergem înainte, căci fiind obosiţi şi găsind frig în sus, să nu răcim. Cînd ne aflarăm mai sus, cu picioarele în nea, cu mînile roşii de deasa atingere a neaii, avurăm o vedere ce anevoie se poate afla în alte părţi. De acolo se vedea valea Tempei, rîul Peneu, micşorate foarte.

Închipuiţi-vă că acesta este Olimpul, unde zeii se adunau în consiliu, şi mai des încă în banchete, unde curgea nectarul în cupe de aur, unde mirosea ambrozia! După spusa poeţilor antici, locul zeilor trebuia să fi fost în vîrful muntelui. Dar acest vîrf este coperit de nea; aerul îngheţat, zeii şi mai ales zeiţele nu erau bine coperite; dimpotrivă lăsau să se dorească mult, sub acest raport. Poate că acea adunare se făcea mai pe jos, în locul monastirii de astăzi, spre exemplu? Oricum va fi adevărul, noi nu mai puturăm a lupta cu frigul şi coborîrăm, plîngînd pe bieţii zei, expuşi la nea şi la frig.

Eram mulţumit că am pus picioarele pe acest Olimp, atît de renumit de mai multe mii de ani.

Noaptea aceea dormirăm la subprefectul otoman. Şi a doua zi ne înturnarăm la Salonic.

PLECAREA DIN SALONIC

Şezui patru zile în Salonic.

În cea din urmă zi fusei prezintat domnişoarei Cosmad, această pasăre gingaşă şi sălbatică a Olimpului. Maică-sa avu o mare luptă pînă să o determine a apărea înaintea unui strein. Cînd apăru, tremura ca o iepuroaică, cu ochii lăsaţi spre pămînt, rumenă ca o vişină.

Era seara. O societate de români, greci, europei trecu această seară la d. Cosmad în jocuri inocente: gagiuri şi altele. Orientul se bucură încă de aceste datine primitive; în orice casă, îndată ce se adună cîteva persoane, se pun să facă aceste jocuri. Domnişoara Cosmad, învitată să ia parte, întră în joc, cam fără plăcere, apoi fugi repede şi se ascunse în camera vecină, ca cînd aceste jocuri o speriaseră. Nu o mai revăzu nimeni.

A doua zi de dimineaţă sosiră caii. Aceste umblete pe uscat, în tot Orientul, se fac călare. Un cal pentru mine, un altul pentru postaş, pe care se puse şi bagajele, şi plecarăm înainte, dupe ce luai ziua bună de la cunoştinţele ce făcui în Salonic. Scopul călătoriii mele era Monastir, oraş, ca să zic asfel, românesc. Acolo putem vedea, cerceta, studia acest popor român, mai cu înlesnire. Dar mai nainte voi să merg la Pella şi Edesa. Monastirile Muntelui Athos le lăsarăm la dreapta în jos.

Aceste monastiri sunt o curiozitate a ţării. Aici sunt destinate a se trimite cele mai multe sume din Principatele dunărene, acest tribut ce nu se mai înţelege. Ciudată analogie cu tributul din timpii cei vechi! Prefecţii Daciii Traiane trimeteau tributul acestii ţări la prefectul Macedoniii.

Muntele Athos (Aghion-Oros — Muntele Sînt) se ridică la capul unii peninsule, altădată numită Calcidicia, între golful Contesa şi golful Monte-Santo. Înălţimea lui de 2060 metri. După o fabulă veche, acest munte a fost înainte aşezat în Tracia; un uriaş l-a luat în mînă şi l-a aruncat spre Olimp. Muntele, pătrunzînd aerul, căzu în Macedonia. Aceasta o cred însuşi călugării de la monastiri.

În timpul lui Strabone, la picioarele acestui munte erau cinci oraşe. Ocolul bazei sale se urcă la o sută cincisprezece kilometre. Muntele este închinat Maicii Domnului. Pe spinarea lui gheboasă sunt zece schituri, douăzeci de monastiri. două sute cincizeci chilii osebite şi o sută cincizeci sihăstrii. Caries este tîrgul acestui popor de călugări. El se numeşte Protaton (cea dintîi). Peste tot se zice că se aflǎ aici nouă sute treizeci şi şase biserici, capele, altare.

La Caries este rezidenţa unui caimacam turc, căruia monastirile plătesc o dare, spre a le proteja. Acolo se adună

pe tot anul consiliul compus de cîte un deputat trimis de toate monastirile, ca să aleagă pă epistaţii ce îngrijesc de interesele generale ale acestor monastiri.

Vom reveni asupra acestor monastiri, ca să vorbim mai amănunţios; atîta numai zicem că preoţii, călugării, neguţătorii, cultivatorii, ţăranii, grecii, în Elada sau în provinciile turce, fac sacrifice demne de laudă pentru întemeierea naţiunii lor. Cînd vedem pe greci la această întrecere de sacrifice şi cînd vedem pe români nepăsători de acest simţimînt, neaprinşi decît la ură, invidie, calomnie unii contra altora, reci la interesele generale ale naţiunei, incapabili de sacrifice pentru fericirea, mărirea neamului, fără credinţă într-înşii, în ţara lor, în viitor, cine poate să nu să abată, să nu se descurageze, să nu se îndoiască de viitorul lor? Daca grecii, pe lîngă patriotismul şi vitejia lor, ar fi unit virtuţile cerute popoarelor mari, astăzi naţiunea greacă ar fi liberă.

În timpul resbelului Crimeii, această epocă de speranţă a popoarelor apăsate, din toate părţile Turciii, grecii alergară în Atena. Nu vorbesc de oameni de elit. Toţi şerbii greci din Constantinopoli plecară în patria lor, ducînd banii adunaţi din muncă, ducînd sîngele lor, spre a-l vărsa pe altarul patriii. Stăpînul casii la care şedeam, un om sărac, cu femeia şi zece copii mici, plecă asemenea la Atena, ca să moară pentru patria sa.

Nenorocirile grecilor nu sunt nici lipsa de patriotism, nici lipsa de vitejie. Grecii, popor supus, caută a se libera, a se mări pe fărămăturile altor popoare supuse; vor libertatea numai pentru ei, patria numai pentru ei. Asfel cugetă şi magearii. Şi unii şi ceialţi n-au ştiut să se înalţe mai presus de tiranii lor. Acest egoism naţional va face încă multe timp trebile despotismului!

Grecii şi magearii au păcătuit prin prea multă ambiţiune naţională, românii prin totala lipsă a acestii ambiţiuni. Cei din urmă au avut bunul simţ a nu voi să scuture jugul lor, ca să-l puie în gîtul altor popoare. Dar au îngrijit cel puţin de dînşii? De autonomia lor? Această autonomie niciodată nu a fost mai violată de streini mai mult decît de români. Domnii diplomaţi, Mircea, Bogdan, ce supuseră ţara turcilor, Mihai el însuşi, marele resboinic, ce închină patria sa, cînd lui Bathory, cînd lui Rodolf, ca pe o prostituată, nobilară aceste triste călcări. Următorii lor din trecut făcură mai bine

oare? În loc a sacrifica persoanele pentru patrie, sacrificară patria pentru persoane, o ingenuchează, ca să o scape de îngenuchere, o robiră ca să o scape de robie, o înjosiră, ca să o scape de înjosire, o uciseră, ca să-i scape viaţa. Paradoxe dureroase! A îngenuchea, a robi, a înjosi, a ucide patria sa este trădare; a se sacrifica pentru dînsa, iată meritul.

A guverna o naţiune este anevoie; este a se sacrifica.

Luaţi istoria românilor şi cercetaţi! De cîte ori în trecut capii lor au făcut o faptă cutezătoare, a fost atunci numai cînd persoana lor s-a aflat în joc; dar ei au rămas surzi la durerile ţării; aceasta dovedeşte lipsa cugetărilor patriotice, mărinimoase.

Sîntem sau nu sîntem? Trebuie ori nu trebuie să fim?

Vorbă cutezătoare, vorbă amară, vorbă teribilă!

Nu vă plîngeţi de guvernele voastre, ele sînt ceea ce voi voiţi să fie; cu o naţie plină de virtuţi şi de mărire, nici un guvern rău nu poate exista. Această naţie română este bună? Este rea? De ar fi bună, nu ar putea să aibă guverne rele. Asfel ea nu poate să aibă guverne bune; cînd va avea un guvern bun, îl va mustra, îl va urî, îl va alunga. Cine sînt acei oameni ce speră încă la mîntuirea patriii? Românii îi mustră, îi urăsc, îi gonesc. Aceşti oameni sunt nişte nedemni negreşit, ori daca sunt demni, românii nu-i înţeleg, nu pot să-i înţeleagă; ei au venit prea curînd, sau prea tîrziu. Ca să te înţeleagă românii, trebuie oare a se închina streinilor? A dezvolta umilinţa? A tolera hrăpirile? Dar atunci la ce ar mai trebui o asemenea naţiune?

Grecii nu au virtuţi; dar ei au cel puţin vitejia şi patriotismul. Noi nu avem nimic, căci nu vrem să avem nimic, şi noi înşine suntem cauza acestor rele. Nu tînjiţi streinilor aceste rele: ei nu sunt vrăjmaşii noştri; România nu este junghiată de vrăjmaşi: România e plecată de sine.

Sunt vorbe amare, dar trebuie a le spune; nu ştim să măgulim. Ranele descoperindu-le, se pot vindeca; ascunzîndu-le, se măresc, gangrenează, şi moartea este aproape. Trebuie a se vindeca această rană, sau existinţa unei naţiuni române devine netrebuincioasă în planul aceluia ce a creat popoarele.

După moartea lui Filip, de vom crede pe Plin, Macedonia avea cincizeci de popoare diverse. Taulentienii, ilirii şedeau în Epidamna şi Apolonia; elimioţii avea pe Elimea, cea mai

mare a lor cetate. Orestida, Eordea, Dassareţia, Penestia, Lihnitida, Emeţia erau provincii ale Macednoei. Capitala fuse Edesa, loc de îngropare a regilor ei pînă la Filip. Pieţile cele mai mari fură Verea şi Europa. Vechea ţară pierea cu oraşele Piona, Filare şi Dion, unde Alexandru visă că o să ia Persia. La nordul Emaţiei venea Migdonia cu Antigonia, Leta şi Terpil; la orientul Migdoniii era Amfuxitida cu cetăţile Tesalonic sau Terma. Spre s.-e. de acolo intrai în Calcidonia, unde erau cetăţile Angeu, Singos şi Akente; de acolo începea Peraxida, lîngă Palena, ce face colţul golfului; Torona lîngă Olinta, patria lui Calisten filosoful. Bizalţii locuiau o parte a malurilor Strimonului şi avea pieţe Europa, Ossa şi Calitera; spre nord era Edonia ce avea Amfipolis, colonie ateniană, Scotusa şi Berga; aproape d-acolo era Filipa, altădată Crepida, de acolo venea Pelagonia cu capitala Stobi. Apoi, spre occidentul ei, era Orbălia cu oraşul Orma şi Gariscos. Venea încă Ioria cu oraşul Ioron; mai spre occident venea tărîmul almonienilor cu Europos, Albanopolis şi Apsal, aşezat lîngă rîul Apsos. Spre miazăzi de la almonieni locuiau estrienii cu capitala Estrion; lincestii veneau spre orient cu capitala Heraclia. Peracopolis şi Tristolos spre nord, oraşe ale Sintichii. Limbele ce se vorbea de aceste populaţiuni erau cea greacă doriană, macedoneană, ce poate fi cea schipă sau albaneză, iliriană şi celtică.

Din toate aceste oraşe erau pe lîngă Tesalonic în apropiere la stînga Metone, unde Argeu coborî ca să apuce tronul lui Filip şi unde fuse învins de acesta. El muri în bătaie. Pella, mai în sus, unde se făcu nunta cea renumită a lui Filip cu Olimpia; Magnezia, la stînga golfului, întrînd, unde Filip bătu pe Onomarkos, îi fărămă armata, şi unde peri cel dintîi. Olintus, în Calcidicia, partea dreaptă a golfului Salonic, renumită prin certele de atunci la supunerea ei de Filip şi care dară loc lui Demostene a compune vestitele discursuri *Olintiene*, etc. Vom vorbi numai de cîteva din ele pe care le vizitai urmele în treacăt.

Pe după-amiazi ajunsei la Pella. Aici este un sat. Nişte urme de ruine. Pella fusese încă o capitală a Macedoniii. Ea este aşezată aproape de malul oriental al lacului Enige, între două rîuri: Ahios la dreapta şi Lidinus la stînga. Ahios acură din Tracia, taie în două Macedonia şi se aruncă în mare în golful de la Salonic; Lidinus iese de mai sus de Edesa sau

Vodena, intră în lacul Enige, aproape de Pella, şi din acest lac iese iară şi se duce de se varsă în golful Salonicului. Pella se află în ţinutul *Ematiii*.

În această capitală, în palatul său strălucitor, Filip, tata lui Alexandru, auzi citindu-se versurile poetului Neoptoleme, care îi preziceau un viitor posomorît: „Mîndrele tale speranţe se rădică pînă la ceruri şi ai voi să-ţi întinzi puterea pînă la marginile pămîntului; viaţa ta are însă o margine, cu toate că ambiţia ta nu are nici una, minutul căderii tale se apropie şi nimic nu poate să te scape de lovitura fatală ce te ameninţă". La aceste vorbe bucuria strălucea pe faţa curtezanilor. Filip părea nepăsător. Aici în orice dimineaţă un om rînduit înadins zicea regelui: „*Adu-ţi aminte că eşti muritor!*" Tot aici se făcu nunta lui Filip cu Olimpia. Pe urmele acestor ruine, în palatul său splendid, Filip priimi ambasadorii Atenii. Acolo regele, întrebînd la plecarea ambasadorilor dacă unii din ei mai aveau ceva de dorit, Demohares, unul din ambasadori, răspunse: „Dară, negreşit, să te spînzuri tu!" Filip, cu sînge rece şi văzînd că curtezanii murmură, zise: „Lăsaţi să se ducă în pace acest om nebun!" Apoi, întorcîndu-se către deputaţi, mai zise: „Spuneţi compatrioţilor voştri că aceia ce fac astfel de înfruntări sînt mai prejos de aceia care, putînd să-i pedepsească, îi iartă".

Căutai să găsesc locul teatrului unde Filip, apărînd cu pompă, fuse ucis de Pausanias.

Aici la Pella şi la Edesa, cea mai veche capitală, se dară sărbători lungi, cu ocazia nunţii lui Filip cu Olimpia. Aici se născu Alexandru cel Mare. Acolo Alexandru, în vîrstă de doisprezece ani, priimi ambasadorii Persiii, în locul tată-său. În timpul de cădere al regilor Macedoniii, sub romani, Perseu, învins de Paul Emil romanul la Pydna, fugind, sosi la Pella noaptea , înjunghie cu mîna sa doi garzi de la casa lui cu aur şi se duse la Amfiopolis.

Amfiopolis este pe golful Strimon şi lacul Cercine. Astăzi se numeşte Ianikei. Sînt numai nişte ruine. Cîţiva locuitori pescari. Vom vorbi mai tîrziu despre această parte de loc renumită în luptele Macedoniii cu romanii şi unde astăzi se află o mare vînă de români.

Ar fi lung a spune tot ce s-a petrecut în aceste locuri. Satul ce a urmat Pellei este mic, locuit de români şi bulgari

cultivatori, proprietari: au vite, ară și seamănă, pescuiesc, au vii și arbori roditori.

Îndată ce mă preumblai pe aceste urme ale gloriii atîtor poporațiuni ce nu mai sînt, încălecai și trecui înainte către Edesa.

EDESA

Noaptea ajunserăm la Edesa. Trăsei la sat, la un bulgar.

La început, această cetate se chema Egea, în timpii lui Caranos, mai pe urmă Edesa. Astăzi se cheamă Vodena (apele), din cauza apelor ce se află aici. A doua zi vizitai tărîmul, însoțit de o cartă geografică veche. Niciodată în viața mea nu am văzut un loc mai frumos, nu se poatea vedea. Aici natura pare că a decis a face să se aprețuiască toate frumusețile sale. Închipuiți-vă o luncă lată și lungă de cîteva ore, ce se perde în depărtare în mare, coperită cu sate, cu dumbrăvi, rîulețe, grădini, cu lacul Ianige în mijloc. La capătul ei un munte, cu rîpe; pe marginele unui taler al muntelui volvoră douăzeci de cascade ce se varsă și se împreună pe vale, ca să se scure în lacul cel mare! Spre răsărit, din vîrfurile unei măguri, cade o mare cascadă de apă, fără să-și mai atingă rîpa, într-o scobitură ce și-a săpat jos. Acest taler de munte este destul de nalt și, vărsînd din rîndul său apele, aceste ape se lovesc de alt taler mai jos, de unde iară cură și formează două rînduri de cascade. Tărîmul dintre aceste cascade de sus și pînă jos este coperit cu arbori verzi. Pe talerul de sus se văd asemenea arbori. La mijlocul talerului de dasupra se înalță un chiosc, de unde vederea este minunată.

Cine nu a văzut acest loc, nu poate să zică că cunoaște frumusețile naturii. În poalele cascadelor se formează un lac împodobit de arbori rîzători.

Aici fuse capitala cea mai veche a Macedoniii.

Palatul regelui era pe înălțimea aceasta, dincolo de cascade. Ar trebui să facem un volum, daca am spune tot ce s-a întîmplat aici. Astăzi însă totul este ruine, tăcere, uitare.

Voi, ce călătoriți prin aceste mări, nu treceți fără a vedea Edesa.

Locuri interesante sub raportul frumuseții și istoriii! M-am urcat în vîrful muntelui. De acolo vedeam marea în fundul orizontului. Mai aproape, această vale desfătătoare, lacul Ianige ce doarme în mijloc; pe malul acestui lac era în vechime o cetate, Pella, de care am vorbit.

Să așezăm din această înălțime, pentru înlesnirea cititorilor, o idee generală despre locurile locuite de români.

Românii locuiesc într-o parte a Traciii, Macedoniii, Epirului, Iliriii, Tesaliii.

După însemnări pozitive ce putui să iau în urmă asupra populațiunei lor, atît de la autoritățile otomane, către care eram recomandat, cît și de la români, iată ce am încheiat:

În Macedonia sunt	200.000 albanezi
	120.000 greci
	300.000 bulgari
	450.000 români
	1.070.000
În Tesalia sunt	150.000 greci
	200.000 români
	50.000 turci
În Epir și Albania sunt	350.000 români
	100.000 greci
	700.000 albanezi
În Tracia sunt	200.000 români

Peste tot 1.200.000 români, afară din colonia din Grecia proprie. Tesalia este o țară antică, se chema la început Pandora, Pirea, Pelasgiotilda, Eolida, Xenia, pînă cînd Tesalos, capul unei orde de tesproțieni epiroți, fondă aci o colonie, șasezeci de ani după luarea Troadei. Se împărțea atunci în Ftiotida Magnezia, un cap ce înaintează în mare la stînga golfului Tesalonicului, cu muntele Pelion și cu cincisprezece orașe și sate; acolo în vechime era locașul centaurilor; Hesticiotida, Tesaliotida și Pelasgiotida; această țară are munții Olimpul, Ossa, Pelion, Oeta și Pind, un singur rîu, Peneu, în care se varsă Ananios, Ion, Apidenos etc.

În timpul resboiului Troadei, Tesalia avea zece mici rigate. În cele două capitale mai mari, Larisa şi Fares, doi capi mari aveau toată autoritatea. Mai tîrziu în Larisa domnea familia Alevados, din care, după Herodot, coborîtorii domniră pînă la Filip, tata lui Alexandru. Tesalia, despărţită în state neatîrnate, căzu sub domnia Macedoniii. Sub romani deveni una din provinciile diocezului Macedoniii, prefect[ura] Iliriii. Astăzi formează sîngiacatul Tricaliii; populaţiunea ei astăzi este de patru sute mii locuitori. Ţara este frumoasă, mai roditoare decît Grecia proprie.

Epirul număra în vechime patrusprezece cantoane: Helopia, Molosida, Perabia, Atintania, Dolopia, Atamania, Peravea, Driopia, Şaonia, Tesprotia, Aidonia sau Celtica, Celeida, Casiopia, Ambrania, Amfilohia. Asfel era locuit de mai multe poporaţiuni, unele grece, celealte scite (albanezi şi sciţi). Ce mai tare poporaţiune era a moloşilor, cîrmuită de domni din casa Arsacizilor, coborîtori din Pirus. Epirul căzu în puterea Macedoniii.

Iliria ce, unită cu Epirul, formează astăzi Albania, era o provincie mică, ce Filip o supuse Macedoniii. Această ruptură din Iliria cu Epirul se mărginesc la nord cu Montenegru, Serbia, Bosnia; spre vest cu Marea Adriatică, Ionică şi Corfu; spre miazăzi cu golful Arta şi Livadia; la est, cu muntele Agrafa şi Argentor, ce o despart de Tesalia şi Macedonia. Oraşele lor mai însemnate sînt: Scutarii, Aleneo, Ianina, Suli, Berat etc.

Epirul, cu o parte din Iliria este locuită de două mari elemente: elementul alban sau arnăut şi elementul român.

Albanii sînt răspîndiţi prin Macedonia, dar matca lor este în Epir. Originea lor este întunecoasă. Încă în timpii vechi, ei au vorbit un idiom ce nu avea nici un raport cu limba greacă.

Românii din Epir sînt mai atît de numeroşi ca cei din Macedonia. Către acestea este o parte din această ţară, *Zagor*, unde cei mai mulţi au început a se greci de la 1780. Iată pentru ce:

Pe atunci se arătă un profet, ce propagă ideea elenismului între români. Acest profet se numea sîntul *Cosma*. Ajutat de rivalităţile paşilor Ali şi Curd, care se disputau pe înrîurire, făcînd să joace rivalităţile grece şi româno-bulgare, el cuteză a arunca anatema pe toţi acei români care vor mai vorbi

limba română. Anatema lui sperie aceste poporaţiuni crezătoare şi simple, şi din patruzeci şi patru de sate române de la Zagor, numai patrusprezece a mai rămas care să vorbească limba română. Ceialţi, afară de bătrîni, vorbesc greceşte.

Acest sîntul Cosma, ce predicase asemenea împotriva ebreilor, fu ucis de Curd-paşa, după uneltirile celor din urmă, ca să-şi răzbune de profeţiile lui ce vesteau căderea lui Curd-paşa Albanezul şi rădicarea lui Ali-paşa Tepelin. Ali-paşa, drept recunoştinţă, proclamă pe Cosma sînt şi îi adună moaştele.

Persecuţiunile de la greci împotriva românilor nu încetară de atunci încoace.[1] Propaganda greacă are drept mijloc religiunea. Ei numesc greci pe toţi cîţi sînt de ritul oriental, numără pe români, pe sîrbi, pe bulgari şi alţii şi formează un element grec. Dar nu sînt pe toată faţa pămîntului nici trei milioane greci, adică pe jumătate cît bulgarii şi de patru ori mai puţini decît românii.

Ceea ce este o nedreptate neînţeleasă, este că românii plătesc pe tot anul mai multe milioane de lei la biserica de ritul oriental, şi preoţii acestii biserici sînt greci, propagă ideile, servă interesele grece, dar nu ideile şi interesele creştinilor din Orient. Ceea ce este şi mai trist, este că o mînă de călugări cîrmuiesc aceste aşezăminte, nu ca creştini orientali, ci ca greci, pe cînd românii care le susţin sînt combătuţi, călugării români persecutaţi, înlăturaţi. Orice nedreptate mare, ce ajunge la culmea ei, cată să se dărîme. Călugării greci nu au înţeles încă aceasta. O vor înţelege în curînd; dar va fi tîrziu.

Seara mă găsi pe aceste măguri desfătătoare ale Edesei.

Ea adăogă încă la frumuseţile acestor locuri.

Seara e ora inspiraţiunii.

Trebuie a saluta în limba zeilor aceste locuri clasice.

Asfel lăsai salutare celui mai frumos loc ce se poate vedea.

---

[1] Ni se spune de curînd că, în anul trecut, un diacon român macedon din Salonic, priimind acolo din Ţara Românească cărţi de biserică, mitropolitul Salonicului, grec (nu ştim pentru ce!!!), află, se necăji pe diacon, îi luă cărţile, le rupse el singur, o parte le dete rupte la băcan, altă parte le aruncă în foc. Şi aceste persecuţiuni le fac călugării greci asupra românilor, cînd priimesc treizeci milioane pe an de la români! *(n.a.)*.

Trecui încă o noapte în satul *Vodena*. Am zis că trăsesem la un bulgar.

O casă cu două caturi. O cameră simplă şi curată. Era tot ce îmi trebuia. Oaspetele meu nu se supăra să mai trec acolo c noapte. Ştirea se dase în sat că un călător român din alte părţi de lume a sosit acolo. Astfel, cînd mă înturnai acasă, aflai aici mai mulţi săteni.

Stăpînul casii îmi zise că sunt români. Acesti oameni erau bine făcuţi. Fizionomii inteligente, priviri pătrunzătoare, dar fără sălbătăcie. Portul lor mai acela al pietrarilor: sarica neagră de capră, fesul, nădragi româneşti negri.

Ei mă întrebară din ce loc anume de lume sînt, unde mă duc:

— De iu esti, domne, iu te duţi?

Le răspunz că sunt *armân* din ţara *armânească*. Mă întrebară unde este acea ţară şi daca sînt mulţi români acolo? Ce religie urmează? Cine îi stăpîneşte? Şi daca viaţa e lesne:

— ... *Ei, iu este acestă ţară? Cari sint mulţi armâni aclo? Ţi piste aveţi aclo? Hiţi ortodocsi? Care va urseste* (stăpîneşte)? *Bana este lişioară?*

Le dedei răspunsuri care îi făcură să se mire mult.

Ceea de care se mirară mai mult fuse cînd auziră că în pămînturile noastre nu sînt nici arnăuţi, nici greci, nici bulgari, nici turci; că domnul nostru este român, că avem oştire română, că în biserică să citeşte limba română şi că avem clopote la biserici *(kembam)*.

Îi întrebai daca sînt mulţi în acel loc, şi răspunseră că acolo sînt mai mulţi bulgari, dar că la Seres sînt ca iarba români: „*ca iarba armâni*“; spre Bitolie nu se mai ştie numărul lor: „*a nu se mai scie numărul*“. Că ei se întind în Albania, pînă la mărginele Mării Adriatice. Apoi sînt care locuiesc în Grecia: „*care şed tru Moreoa*“.

După aceste vorbe îmi cerură să vază un pistol revolver, ce aveam cu mine. Îl examinară, fără să înţeleagă nimic. Căutai să le explic. Ei nu crezură. Fusei nevoit să fac probe, descărcînd unul după altul gloanţele prin fereastră. Consîngenii nostri mă priviră atunci cu admiraţiune. Şi mă întrebară dacă acel pistol este făcut în ţara noastră *(hoara voastră)* ...

Le răspunsei că aşa este.

Şi mai multă mirare.

Le spusei că am venit la dînşii, ca să aflu ce deosebire este între limba lor şi limba noastră; le cerui să-mi spuie vreo poveste sau să-mi cînte vreun cîntec în limba română. Bulgarul, om voios, să însărcină să-mi facă această mulţumire; luă o tambură sau mandolină, cu gîtul foarte lung şi corpul mic, şi începu să sune şi să cînte mai multe cîntece poporane, din care scrisei pe cel următor, făcut de un poet improvizător de la Cruşova, Gheorghe Burac, croitor.

Acest cîntec este o satiră contra grecilor. El arată cel puţin că românii de acolo nu sînt greciţi, precum au zis unii. Merit literar nu are. Sătenii îl cîntă însă cu plăcere.

„*Lai* [1] *greci, lai greci, inclişi* [2]
Morvă [3] *cicior* [4] *s'narămănă d-işi*[5]
Că sunt toţi heersişi
Şi cei mulţi copisişi
Car-a da di gvine veara (că abia de)
Trăs[6] *tis stămăria*[7] *ţea mare*
Nu stiu ţe i agaţă zalea[8]
Şi un cu alt se-njură ţeara[9]
Din căceri[10] *şi din strigări*
S-avde[11] *pînă la Moceri*[12]
Şi sbubuiesc laiele[13] *di mulieri.*
Dură[14] *voă, greci maraţi*[15]
Aveţi mulţi ani ţi-e vă primnaţi,[16]
Taha grecească s'n-o adaraţi[17].

---

[1] *lai* — răi, negri *(n.a.)*.
[2] *inclişi* — ascunşi *(n.a.)*.
[3] *morvă* — dar-ar Dumnezeu *(n.a.)*.
[4] *cicior* — picior *(n.a.)*.
[5] *d-işi* — din ei *(n.a.)*.
[6] *trăs* — pînă *(n.a.)*.
[7] *stă Măria mare* — sînta Măria mare *(n.a.)*.
[8] *zalea* — ameţeala *(n.a.)*.
[9] *ţeara* — factia *(n.a.)*.
[10] *căceri* — certe *(n.a.)*.
[11] *s-avde* — s-aude *(n.a.)*.
[12] *Moceri* — un lac local de mocirlă *(n.a.)*.
[13] *laiele* — bietele muieri *(n.a.)*.
[14] *dură* — destul *(n.a.)*.
[15] *maraţi* — neomenoşi *(n.a.)*.
[16] *primnaţi* — plimbaţi *(n.a.)*.
[17] *adaraţi* — faceţi *(n.a.)*.

N-aveţi urşine[1] *lai maraţi.*
Cînd ti lume[2] *voi căutaţi*
Voi faţa voastră, nu vi o laţi[3]
C-ahtari[4] *ca voi lai...*
S' v-adunaţi mintea, s' v-asternaţi!
Că eu zic, ma mă iertaţi,
Cu armânile[5] *voi s'nu v-agăţaţi,*
Că din ei, voi dracul va s-aflaţi."

După ce-mi vorbiră, îmi cîntară, ba încă erau aproape să dănţuiască, ca să-mi facă plăcere, acesti bravi oameni să retraseră zicîndu-mi că ar mai şedea, daca nu s-ar teme că sînt obosit.

Rămîind singur şi adunîndu-mi aducerea aminte, făcui o mică listă de proverburi ce le reproducem aici.

PROVERBURI ROMÂNE MACEDONE

1 Un suhinciu adună, un răspînditor răspîndeşte.
2 Tine tai lamnele, s'eu adun surţialele.
3 Sborul pătrunde muntele.
4 Calul s'faţe bun ori rău după călăreţ.
5 Găllina care cîntă di seara, nu ouă demineaţa.
6 Cîţi oameni, alate distinii.
7 Cărbunele stins mai agonia ti arde.
8 Ţel gol nu li pasă se si ude stanile.
9 Strigarea oilor nu si alenă pînă în ţer.
10 Cu cît omul înveaţă, cu atît află că nu ştie ţeva.
11 Lenevosul alagă mai mult, silnicul cherde mai mult.
12 Nu este munte nalt fără adîncime din vărligă (alături).
13 Fudzi de puntea di iu ţel bun şi ţel reu trece de adun.
14 Nopţile muşate sunt ca mulierile auşe adirate şi drease.

---

[1] *urşine* — ruşine *(n.a.)*.
[2] *cînd ti lume* — cînd în lume *(n.a.)*.
[3] *laţi* — spălaţi, lăuaţi; de la *mă lau, te lai, se la* *(n.a.)*.
[4] *ahtari* — asemene, d-alde *(n.a.)*.
[5] *cu armânile* — cu românii *(n.a.)*.

15 Cleştele reu te faţe s' te arzi.
16 Ectrul răbdării este moartea.
17 Cătuşa (maţia) se închide şi cînele se s'lăghiaşte.
18 Cînd înfloresc trandafirul, chiare vioreaua.
19 Nu ti primla tăliind cînilor frînză.
20 Foamea faţe pe cîni ca s' mîcă mare.
21 Mai ghine astăzi un ou decît mîne un bou.

TRADUCEREA LOR

1 Un zgîrcit strînge, un cheltuitor risipeşte.
2 Tu tai lemnele, eu adun surcelele.
3. Cuvîntul pătrunde muntele.
4 Calul e bun ori rău după călăreţ.
5 Găina care cîntă seara, dimineaţa nu ouă.
6 Cîţi oameni, atîtea griji.
7 Cărbunele stins mai curînd te arde.
8 Cel gol nu-i pasă să se moaie.
9 Strigarea oilor nu se ridică pînă la cer.
10 Cu cît omul învaţă, cu atît află că nu ştie nimic.
11 Leneşul aleargă mai mult, scumpul perde mai mult.
12 Nu este nici o înălţime fără prăpastie.
13 Fugi de puntea pe unde cel bun şi cel rău trece împreună.
14. Nopţile frumoase, sînt ca femeile bătrîne împodobite.
15 Cleştele rău te face să te arzi.
16 Vrăjmaşul răbdării este moartea.
17 Mîţa se închide şi cînele se sloboade noaptea.
18 Cînd înfloreşte roza, moare vioreaua.
19 Nu umbla tăind cînilor frunză.
20 Foamea face pe cîni să mănînce mere.
21 Mai bine astăzi un ou decît mîne un bou.

A doua zi casa era plină de *consîngeni* — unul îmi aduse ouă proaspete, altul lapte, alţii găini fripte, unii nişte monede antice de argint *Alesandri, Filippi*. Voii să le plătesc, şi ei nu voiră să primească preţul. Le dedei însă ca să le împarţă la săraci.

Toate cercetările mele mă îndreptau neîncetat spre Pind.

Sătenii români glumeau cu bulgarii; cei dintăi porecleau pe bulgari că sunt greci, şi acestia se supărau. Bulgarii preferă să treacă de români; a trece de albanezi este o mîndrie

pentru ei, dar este prea mult, se vede. Țăranii români sînt făloşi să se dea de români, şi poreclirile adversarilor lor de *țințari*, *coțovlahi* nu-i supără nimic.

Plecai dar către Monastir, avînd la dreapta mai departe rîul *Vardarul*. Acel rîu altădată se numea Ahios. Era luat de rîu-zeu, tată al lui Flegon, ce avu cu Peribea.

OSTROVUL

De la Salonic la Pella sunt şapte oare cu piciorul, de la Pella la Vodena sau Edesa, cinci oare, de la Vodena la Ostrov, patru oare. Trebuia să merg pe la Ostrov, unde voiam a trece noaptea. Luarăm calea spre Ostrov; pretutindeni natura rîzătoare, dealurile pădurate.

Dormii noaptea într-un sat româno-bulgar, ce se cheamă Ostrovul. Acolo îmi complectai micul meu vocabular cu cîteva alte vorbe nouă.

Limba acestor români se împarte ea însuşi în felurite idiome, dar mai neînsemnătoare, urmînd localitățile fiecării poporațiuni.

Popoarele vecine cu dînşii, luînd vorbe din limba românilor, le-au dat asemenea de ale lor. Asfel unele poporațiuni române ce se învecinesc cu bulgarii au adoptat mai multe ziceri bulgare; cele ce se învecinesc cu grecii au împrumutat de la greci: românii din Albania au mai multe vorbe albaneze: limba le seamănă ca două fiice latine! Dar toate aceste vorbe streine nu fac o sumă de zece la sută; de la greci au luat două la sută cel mult, de la bulgari două, celealte sunt latine şi române, precum le auzim în limba românilor din Principate.

Vorbele luate de la greci sunt mai toate luate prin înrîurirea religiii, aceste vorbe sunt de religiune.

Gramatica lor se apropie foarte mult de a noastră sub toate privințele.

În anul 1770, păru la Moscopoli un mic dicționar de mai multe limbi, cum şi în limba română macedonă, de preotul Daniil, ceea ce dete poate naştere anatemii sîntului Cosma în contra tutulor acelora ce vor mai vorbi limba română!

Această carte se retipări în Veneţia la 1802. Thunmann reproduce multe de aceste vorbe române.

Mihail George Boiagi fuse cel dintăi ce scrise o grămatică macedo-română şi pe care o tipări la anul 1812 în Viena. Boiagi era român din Macedonia şi făcea pe profesorul de limba greacă nouă la Viena. Gramatica sa este foarte rară astăzi. Partea română este scrisă cu litere latine, şi explicările în greceşte şi în limba germană.

Un englez, Martin Leake, vorbeşte de românii macedoneni şi de limba lor. [1]

Puindu-ne în poziţia *Ostrovului*, Monastir cade la stînga rîului Erigon, aproape de vechea Heraclia. Ostrov în ţimpii vechi nu exista, dar nu era departe de Erigon, nici de Heraclia. Satul este locuit de români, bulgari şi cîţiva turci. La casa unde mă duse chehaiaua găsii români, era cea mai frumoasă casă din sat, de peatră şi cu două caturi.

Abia mă aşezai într-o cameră din această casă, şi stăpînul ei veni să mă vizite. Acesta era jumătate sătean, jumătate neguţător. Îmi vorbi greceşte. Mă întrebă noutăţi din Europa. Şi mă trată ca franţez. Îmi spuse că a ospătat mai mulţi din compatrioţii mei, de care a rămas mulţumit pentru politeţa lor şi buna creştere. Asupra acestui punt îmi spuse mulţime de anecdote. Cînd crezu că şi-a împlinit datoria, se retrase.

După cîteva minute, iată vine o fetică cu o tavă cu dulceaţă. Tînără, delicată, naltă, subţire, albă şi cu ochii negri, cu părul negru, cu gene lungi. *E featǎ jonă şi muşată, cu ochii lei şi perii lai.*

— Ce ai, lea feată muşată de pleci ochii lai şi dulci? o întrebai eu.

La această întrebare în limba ei, ea rămase înmărmurită, cu tava în mînă, deveni roşie şi nu ştiu ce să zică.

---

[1] În grămatica d-lui Massim s-au reprodus atît fabulele de la Boiagi, cît şi frazele române culese de d. Leake. Recomandăm asemenea *Florile de Macedonia,* sau *Liliţele,* adaose în această gramatică, cîntece poporane ce rivalizează cu fericire cu cîntecele poporane ale noastre. Vînă nouă de cugetări şi de expresii, unită cu graţia antică. Am reprodus cîteva din aceste mici cîntece la sfîrşit. D. Niculescu, care au trimis acele cîntece, este un poet cu talent, român macedonean ce astăzi se aflã la Giurgiu. Noi îl rugăm să împărtăşească încă aceste frumoase inspirări românilor de aici *(n.a.).*

— Doamne, eşti armân tene?

— Escu armân, îi răspunsei. Frate se-m-ai?

Luai dulceaţa şi apa, fata ieşi repede.

Nu trecu mult şi stăpînul casii reintră; astă dată avea un aer de simpatie, ce nu avusese înainte: reintră rîzînd.

El îmi spuse că aflase de la fie-sa că sunt român. Iată dar un lung subiect de convorbire. El îmi spuse că la Monastir este un paşe Liva şi consoli streini, lucru ce nu fusese mai nainte, că acest oraş are optsprezece mii locuitori, din care două părţi sunt români şi o parte turci, că mulţime de sate din împrejur sunt locuite de români, că însuşi numele acestor sate în parte sunt române şi îmi dete de exemplu: *Ostrovul*, *Florina*, *Cojani* şi altele multe în Albania, Tesalia şi chiar în Grecia. El îmi zise că numai în Albania sunt şeapte sute de mii de români, dar că în cărţi numărul lor este micşorat înadins, întîi pentru cuvinte politice ce are guvernul şi grecii, şi al doilea pentru că însuşi guvernul turc nu ştie bine; cînd este vorba de *haraci*, căpeteniile creştinilor mănîncă multe capete de supuşi şi ce scapă de la ei nu scapă de la oamenii guvernului turcesc. Îmi spuse că în satul lor se plăteşte guvernului astăzi pentru un număr de birnici care este tot acela ce era cunoscut acum treizeci şi cinci de ani, deşi satul lor s-a îndoit sau întreit, în numărul popolaţiunei; că tot asfel se urmează pretutindeni şi mai ales în munţi, unde nimeni nu poate să ştie numărul românilor, tot aşa precum nu poate să afle numărul brazilor sălbatici.

Îmi mai spuse că el are un nepot în Ţara Românească şi că i-a scris mult bine de acolo.

Oaspele meu vorbea ca o carte.

Adevărul este că numărul populaţiunei române din aceste ţări este în maioritate — nefericirea lor a fost că nu s-a aflat toţi adunaţi pe un tărîm. Daca vrodată guvernul românilor din Principate ar voi să aibă o idee nemerită asupra românilor de peste Dunăre, cel mai bun lucru ar fi să trimiţă a aşeza o cartă în faţa locului după o amănunţioasă cercetare a satelor, însemnînd cu o culoare oarecare toate satele române. Acesta era planul meu, daca împrejurările nu m-ar fi chemat înapoi.

Adresasem un memorandum lui F . . .-paşa în privinţa îmbunătăţirii soartei acestor poporaţiuni române, arătîndu-i totodată şi interesele imperiului otoman a întinde mîna aces-

tei mici naţionalităţi. Era vorba de a le întinde mîna, a le crea şcoli româneşti, biserici cu preoţi de ai lor, să citească în limba lor, şi a organiza o miliţie armată, pentru garda liniştii publice şi derventelor dintre dînşii, în felul grănicerilor şi dorobanţilor noştri. Înţelegătorul paşă pricepu toată importenţa unei asemenea idei, dar lucrul se amînă pentru cuvinte de oportunitate.

D. Poujad, vechiul consul general al Franţei, trimisese un asemenea memorand la guvernul său. Războiul Orientului căută să răstoarne toate aceste cestiuni, de interes atît de mic pe lîngă marele interese ale Europii.

Răposatul Grigore Ghica, fostul domn al Moldavii, avusese ideea să vie în ajutorul populaţiunelor române din Macedonia, cu mijloacele de învăţămînt. Căzu, fără să-şi împlinească aceste frumoase idei.

Celealte guverne din trecut ale Principatelor, incapabile de a face fericirea românilor din Principate mai întîi, nu puteau să se gîndească la românii de peste Dunăre. Guverne fără misie, fără ţintă, ele se spăimîntau la orice idee ce nu era de talia lor; a figura în capul lucrurilor în Principate, a se păstra aici, nu ca să facă fapte naţionale, dar ca să-şi mulţumească nişte ambiţii de *mudiri* cu orice preţ, ele nu puteau să se gîndească la îmbunătăţirea soartei consîngenilor lor de peste Dunăre.

Guvernul ce va veni [1], guvernul unui regim mai naţional, mai liberal, prin urmare mai demn, sperăm că se va gîndi la colonia lui Aurelian.

Aceşti români şi albanezi sînt cele mai frumoase neamuri din aceste locuri, mai ales în părţile muntoase, unde corupţia streină nu a pătruns încă. Românii sînt mai inteliginţi decît albanezii; cei din urmă, mai cavaleri şi mai resboinici decît românii.

Românii, prin propaganda preoţilor greci, urăsc pe turci şi împărtăşesc simpatiile grecilor pentru ruşi; dar aceste simpatii, fiind rezultatul propagandelor schimbătoare, nu au nici o semnificaţiune politică. Grecii ei înşuşi pot să-şi schimbe nişte simpatii întemeiate pe interese politice astăzi.

O cină simplă şi curată mă aştepta în altă cameră. Cinai împreună cu stăpînul casei. Acesta era un om de cincizeci de

---

[1] Aceasta este scris în anul 1858 *(n.a.)*.

ani, cu părul cărunt și împuținat de pleșuvie, această lună ce se arată în creștetul capului. O fizionomie înțelegătoare, o privire vie și plină de pătrundere. El îmi spuse că este om de cinci sute de mii de lei, că este văduv, că are două fete, din care una, ce nu o văzusem încă, este logodită cu un român, că în satul lor femeile sunt foarte frumoase, că au vinuri bune, și la această din urmă mărturisire turna mereu în paharul său. Îmi recomandă să trec negreșit pe la satul *Florica*, unde o să iau o idee de *mușetiețea* femeilor lor, *albe cu coseta laie*, îmi spune că nevasta lui era din acel sat, că o luase din dragoste. Apoi reveni asupra fetelor sale. Îmi spuse că aceea care îmi adusese dulceața avea voce frumoasă (voce dulce).

Îl rugai să o facă să cînte și, mai ales, ceva cîntice române ce sunt acolo. El zise unui șerb să cheme pe Șiana. Șiana sau Jiana nu voia să vie. Se duse tată-său s-o aducă. O aduse. Ea păru sfioasă, dar acea sfială prefăcută ce ține de ipocrizie și pe care creșterea femeilor în Orient o naște. Șezu pe un scaun. Trebui un pătrar de oră, pînă să se hotărască a cînta. Tată-său, ce voia să ție *ison*, își drese vocea de mai multe ori; începu cîte un cîntec și se opri. În sfîrșit, frumoasa noastră aureliană cîntă cu o voce fragedă următorul cîntec:

Mi s-a aurît tu eta aoața [1]
Că cama [2] *zore* [3], *dado, nu si fațe* [4].
Cînd îmi ticnește [5] *cîte ver-oară* [6]
Peril [7] *din capulu-mi mi se răscoală.*
Ma țe tu ai casa din aparte [8]
Tu chiare [9] *feata gură de gmiare!*
Strigă-gmi și a gnia [10] *s'vin* [11] *ti dormiare* [12]
O scumpă feata gură di gmiare,

[1] *oață* — viață *(n.a.)*.
[2] *cama* — mai mare *(n.a.)*.
[3] *zore* — durere, amar *(n.a.)*.
[4] *nu si fațe* — nu să poate *(n.a.)*.
[5] *ticnește* — îmi dă în gînd *(n.a.)*.
[6] *ver-oară* — dodată *(n.a.)*.
[7] *peril* — părul *(n.a.)*.
[8] *aparte* — vizavi *(n.a.)*.
[9] *tu chiare* — în loc umed *(n.a.)*.
[10] *a gnia* — și eu *(n.a.)*.
[11] *s'vin* — să viu *(n.a.)*.
[12] *dormiare* — să dormim *(n.a.)*.

Că esc[1] *vrut*[2] *de sinele*[3] *tale.*
A-lea[4] *țe te adari*[5] *țe te dredzi*[6] *?*
Pe palmați[7] *țe fați? ma ti-ngrăți*[8] *?*
Va s'li surpi, scumpă, laele direți[9]
Ca eu, vrută, d-a ta vreare[10] *.*
Tine di iu[11] *mena ai de habare*[12]*?*
Di țu dai tot cu alegare[13]
Și mi mutrești tot cu aredare[14]
Atunția îmi badzi gnică crapare[15]
Ma Dumnezeu să ne dea răbdare.

Timpul trece repede, cînd o gură frumoasă de fecioară, după cină, cîntă cu o voce dulce. Era miezul nopții și trebuia a ne retrage, fiecine la ale sale. Aflai de la stăpînul casii că Ostrovul avea două școale, dar că aceste școale erau grecești. Nici o școală românească! Copiii românilor, daca nu învăță în acele școale carte, învață cel puțin să desprețuiască nația lor; cel puțin aceasta este scopul celor ce fac școalele. Tot acest patriot îmi spune că în biserica lor se citește grecește, cu mare nemulțumire a femeilor, care nu înțeleg această limbă.

Cunoscînd de aproape acest popor, înzestrat cu multe daruri ale acestii nemuritoare vițe latine, plin de viață, de viitor, format din stofa din care se croiesc națiile, și văzînd cu ce înlesnire poate să piară, numai pentru cuvîntul că nu a cătat nimeni să-i spuie că trebuie să trăiască de viață națio-

---

1 *că esc* — că eu *(n.a.)*.
2 *vrut* — iubit, dorit *(n.a.)*.
3 *sinele tale* — sînii tăi *(n.a.)*.
4 *lea* — lea cutare *(n.a.)*.
5 *adari* — îmbraci *(n.a.)*.
6 *îndredzi* — împodobești *(n.a.)*.
7 *palmați* — pe grile *(n.a.)*.
8 *ma ti-ngrăți* — te pleci *(n.a.)*.
9 *laele direți* — bieții stîlpi *(n.a.)*.
10 *vreare* — iubire *(n.a.)*.
11 *di iu* — de unde *(n.a.)*.
12 *habare* — știre *(n.a.)*.
13 *alegare* — alergare, ocol *(n.a.)*.
14 *mutrești cu ardare* — privești cu zîmbire *(n.a.)*.
15 *gnică crapare* — mai mult necaz *(n.a.)*.

nală, pe cînd vecinii lui, ce caută să-l absoarbă, îi spun necontenit că trebuie să roşească d-a fi român, orice inimă de român se aprinde de o dreaptă indignare! Şi cu toate acestea, viţa latină nu pere! Acest popor român va avea să sufere mult încă. Cînd se va fărăma jugul ce îl apasă astăzi şi va crede a răsufla liber, un alt jug va veni să-i încline fruntea: acest din urmă jug va fi mult mai periculos, căci îi se va pune pe cerbice în numele religiunii!

Conformitatea de religie a acestui popor cu celealte a devenit oare o nefericire pentru dînsul? Iată ce face un patriotism fanatic şi necuvîntător! Negreşit că dacă românii din Macedonia, încă sub Ioaniţiu, regele lor, recunoşteau autoritatea bisericii Romii, astăzi nu ar fi fost expuşi a-şi perde viaţa naţională. Este însă prea tîrziu astăzi a schimba biserica. Răul nu se mai poate înlătura prin acest mijloc. Românii macedoneni vor să scape viaţa lor naţională? Caută să cugete, să simţă, să se exprime prin ei însuşi; caută să se lumineze, să se agaţe de limba lor română, precum cel ce se îneacă se agaţă de o scîndură, care îl duce la ţărm. Caută să se înţeleagă între toţi cîţi locuiesc Turcia, ca să contribuie a face şcoli în limba română, a introduce în bisericile lor limba română. Asfel pus pe o cale adevărată, va putea să meargă înainte. Mijloacele nu îi lipsesc — în toate timpurile acest popor a născut oameni renumiţi.

La acest sat este un munte a cării înălţime urcă la o mie picioare de Francia, muntele de la Florina la o mie cinci sute douăzeci şi şase, cel de la Monastir la o mie cinci sute şaptezeci şi patru. Acesti codri de munţi, ca şi satele, mai mulţi au numiri române, precum muntele Bistriţa, Sultăniţa, muntele Vlachi, Palanca, Prespa, Cojanii.

Puţini călători şi puţin au vorbit de românii din Macedonia. Nu se află notiţii întinse în scrierile lor; i-au confundat totdauna cu grecii, cu albanezii, cu bulgarii. Lucrul se explică lesne. Cei mai mulţi ce au călătorit prin aceste ţări, cu ochii pe harte şi pe alte cărţi de călătorii, nu au cercetat ţara, ca să afle ceva nou, şi s-au mărginit să copieze pe cei de mai nainte călători. Au trecut numai pă aici şi au întrebat, cercetat, studiat ceea ce puteau să ştie, fără a veni în aceste ţări, pe aceşti români în oraşele lor, în satele lor, în văile lor, în munţii lor, i-au auzit, i-au văzut şi i-au luat de greci, de albanezi, de bulgari; populaţia lor a numărat-o la aceste

două alte popoare; limba lor a luat-o de greacă, slavă sau albaneză, portul lor, datinile lor avură aceeași soartă, atît în Macedonia și Tesalia, cît și în Albania și Tracia. Și cu toate acestea ei formează un milion două sute de mii de suflete, cel puțin!

Vecinii lor le-au luat tot ce au avut: originea, istoria, datinile — numai limba a scăpat, mulțămită femeilor române. Dar am văzut cum sîntul Cosma, acest al doilea sînt Angheluși, dar mai fericit decît cearlatanul din Silistra, puse anatema pe limba lor!

Albanezii le-a luat multe vorbe din limba lor, sau le-au avut de la romani; noi dăm aicea un tablou de limba latină, albaneză, româno-macedonă și română din Principate.

TABLOU DE LIMBA ALBANEZĂ, ROMÂNO-MACEDONĂ ȘI ROMÂNĂ DIN PRINCIPATE ȘI LATINĂ

Română-maced.	*Albaneză*	*Latină*	*Română din Princ.*
mente	ment	mens	minte
cocot	gauh	gallus	cocoș
palma	peleme	palma	palma
cruce	cruc	crux	cruce
ceara	keri	cera	ceară
lepure	liepur	lepus	iepure
hoare	catun		sat, cătun
tată, părinte	tate	parens	tată
muma, mama	meme	matrix	mamă
flacarae	fliake	lumina	flacără
rădicina	rene	radix	rădăcina
dzie	di	dies	ziua
auș, betrîn	bgictere	senex	bătrîn
frică	frike	terror	frică
groapă	grope	fosse	groapă
lilița	liule [1]	flos	floare
campane	campane	campana	clopot
familie	femidje	familia	familie
pălat	palat	palatium	palat

[1] *Lilia* — în limba bască *(n.a.)*.

balsam	valsam	balsamina	balsam
capu	coc	capud	capul
başiu	put	basium	pupat, sărut
ritor	retor	rhetor	ritor, orator
selină	selim		ţelină
chiparis	kiparis	cyparissus	chiparis
idol	idolo	idolum	idol
moară	muli	moletrina	moară
purpură	porfuri	purpura	purpură
nepot	nip	nepos	nepot
roşu	rus	russeus	roşat
sînt	skent	sanctus	sînt
tra	tra	trans	printre
hrisafiu	ar	aurum	aur
furculiţă	furculiţa		furculiţa
aer	ere	aer	aer
scala	scala	scala	scara
stomacu	stomaki	stomachus	stomac
carta	karta	cherta	carte
porta	porte	porta	poartă
	guberis	gubernum	guvern
roata	rote	rota	roata
diamant	diamant	adames	diamant
margaritar	margaritar	margarita	mărgăritar
peper	biber	piper	piper
jugu	zugoi	jugum	jug
dente	demp	dens	dinte
sapun	sapum	sapo	săpun
corona	korona	corona	coroană
cer	kiel	coelum	cer
pace	pake	pax	pace
chitara	kitara	cithera	chitară
mort	mort	mors	mort
barca	barke	barce	barcă
spirt	skiprit	spiritus	spirit, spirt
neam	gint	gens	gintă, neam, naţiune
sociu	şok	socius	soţ
	profet	profeta	profet, proroc
cumnat	knati	cognati	cumnat

fecior	pire	puer	pui, copil
oire	mic	amicus	amic, prietin
înalt	nalt	altus	nalt
plin	pliut	plenus	plin
puţin	pauke	pauco	puţin
due	di	duo	doi
tre	tri	tries, tria	trei
patru	kator	quator	patru
este	echte	est	este
cugetare	koigtoig	cogitare	cugetare
cîne	kien	canis	cîne

Nimic nu mai deosibeşte pe români de celealte popoare vecine decît limba, înaintea călătorilor ce trec. Ca să înţeleagă cineva semnele naţiunii lor, trebuie să între în familiile lor şi să observe. Niciodată grecii, bulgarii, albanezii n-au avut cîntece poporane mai originale [ca] ale acestor români.

Dimineaţa îmi luai ziua bună de la domnul casii ce mă ospătase şi care nu voi să ia nimic.

Noi consiliem pe acei români, care vor voi să viziteze aceste locuri, să cunoască pe acesti români, să-şi tragă de mai nainte calea lor de la Salonic la Seres (vechea Siris), să exploreze toată acea parte despre Tracia, apoi întorcîndu-se la Salonic, să treacă la Caterina, Servia, Disicata, să treacă lanţul Pindului, în Albania, la Sturia, Coriţa, Istarda, Ohrida, muntele înapoi pe la Cîstovo, Velesa, Prilip, Monastir, Florina, Ostrovu, Vodeni, Pella, explorînd toate satele în apropiere de această cale, precum şi malurile rîului Verdar (Ahios) şi tot muntele Pindul şi Tesalia.

FLORINA

Despre datinile românilor macedoneni

Locurile pretutindeni sunt desfătătoare: dealuri, măguri, stînci, munţi, văi, plaiuri, lacuri, rîuri, rîuleţe, fîntîni, nimic nu lipseşte; toate pline de viaţă, de frumuseţe.

Florina este un sat de munte. Poate să fie locul Heracliei cei vechi? Aici sunt multe familii române. Oamenii sunt nalţi, cu feţe fragede, femeile albe şi frumoase.

Voii a trece noaptea acolo. Aici trăsei la un han.

Înaintea serii mă preumblai în părțile învecinate. Trecui peste o podișcă, asupra unui izvor, de aci mă urcai pe o înălțime; la picioarele acestii înălțimi femeile spală rufele. Cele mai multe desculțe — albețea picioarelor face să nu să dorească încălțămintea. O femeie, cu o trîmbă de pînză pe cap, trecu pe lîngă mine. Ea era mai mult decît frumoasă: încîntătoare. Față albă și ușor rumenită, gură mică, nasul grecesc, ochii negri tăiați în migdale, gene negre, lungi, dese, ușor încrețite, sprincene negre cu grație desemnate, un păr des, supțire, negru, ieșind de sub pînză și răsfrîngîndu-se pe un gît grășcior și în adevăr alb ca neaua, picioarele goale, mici, albe și rumene — apărerea acestei frumuseți fuse de un minut, trecu repede, cu ochii plecați și dispăru asemenea unei fantasme.

Seara întrebai pe birtaș cine să fie această femeie atît de frumoasă? El îmi spuse că femeile din satul lor sunt vestite de frumoase, dar că cea mai frumoasă este fie-sa, că prin urmare femeia ce văzusem trebuia să fie fie-sa, ce este fată mare, și că locuiește chiar la spatele acestui han dasupra, pe o înălțime, într-o casă mai mică. Că ar dori să mi-o arate, dar că este peste putință, fiindcă fetele sunt sălbatice. În țara noastră, mai adăogă el, cînd vine un strein într-o casă, fetele se ascund în dulap, unde ziua este strîns așternutul.

Ocazia este bună, ca să aflu de la acest om mai multe amănunte asupra datinilor locale.

El îmi spuse că de mai multe ori un june, cînd se însoară, nu vede pe fată și că rudele lui, femei sau oameni bătrîni, trebuie să o vază pentru dînsul; el o vede numai la logodnă sau la cununie, că, odată logodit, nu poate să mai vază pe fată pînă la cununie. De la logodnă pînă la cununie, are însă voia să rupă, daca la logodnă nu i-a plăcut fata; dar că acea fată reareori să mărită. Asfel părinții fetei sunt nevoiți să-i dea mai multă zestre, ca să nu se lase.

Îmi spuse că la botezul unui prunc, femeile bătrîne plîng, avînd în vedere nefericirile ce așteaptă în viață pe prunc, după ce se face om, că în acel timp, pe cînd la greci preotul și nașul suflă, ca să gonească pe diavolul, la români, toți cîți sînt de față trebuie să sufle și să scuipe. Muma nu poate să stea de față la botez. Copiii ce se află acolo să trimit să dea de știre numai că botezul s-a săvîrșit și li se dă bani sau

cofeturi. După botez, să pune masă la martori, și în timpul mesii se aduce un tas cu vin, la fiecare oaspăt care aruncă înîntru bănișori sau parale, menite a se coase pe scufița copilului. Celealte formalități să fac ca la noi, fără nici o deosebire, muma rămîne patruzeci de zile în casă pînă la binecuvîntarea bisericii, sub cuvînt că este necurată. Foc nu se împrumută la vecini din casa unde este lăuza; în aceste patruzeci de zile în acea casă nu se cîntă, nu se joacă, în timpul lăuziii, și un străin ce ar întra noaptea în casă este îndatorat să pășească peste un tăciune de foc, ce se aduce înadins în tipsie. Ca și la țăranii noștri din Principate, românii, macedoni au ursitorile: trei zile de la naștere, cred că trei femei spirite vin în casa unde s-a născut prunc și țin sfat la căpătîiul leagănului lui despre a lui ursită. La românii din Principate se pune atunci o masă în cameră, încărcată cu demîncări: se crede că cele trei femei, sau ursitoarele, venind noaptea, au nevoie să mănînce.

Despre ceremoniile nunților seamănă mult cu ale noastre din Principate, pe la sate. Cortegiul iese întăi de la ginere și se duce la mireasă. Preoții fac parte. Ginerele, înconjurat de rude, merge călare. Toți sînt călări, toți cîntă cîntece ce se îndreptează către mireasă. Femeile duc de frîu un cal împodobit cu flori și *gevrele*, ce este al miresei. Soacra sau muma miresei întîmpină pe ginere la ușa casii, cu un vas cu apă, în care moaie un mănuchi de flori și stropește pe ginere, căruia dă mănuchiul de flori și îi pune o batistă pe umărul drept. La unele sate, nunul cel mare este însărcinat a cîrmui ceremonia și a ține locul ginerelui în multe formalități; la altele, este locotenentul ginerului, un amic al său, ce se cheamă fîrtate. Dupe aceste se pune masa, bărbații mănîncă. Femeile sînt în altă parte, unde mireasa vine și le sărută mîna. Acolo se face *disgovirea;* nunul îi aduce papucii și brîul. Fîrtatele fură de la masa bărbaților două linguri. După desgovire, pe mireasă o urcă călare, și ea să împotrivește încălecînd, se închină de trei ori la lume, apoi pleacă, acoperită cu un văl alb ori roșu. Toți cîți se află în cale, pe unde trece cortegiul, sînt nevoiți să arate bucuria lor. Ajungînd acasă la ginere, descalecă; muma ginerului aruncă grîu asupra cortegiului, mireasa să dă jos după cal, și un copil ce are părinți vii încă trece pă sub calul ei. Atît ginerele cît și mireasa trebuie să ia seama spre a nu atinge pragul ușii întrînd. Pă

prag să pune un cerc de butie prin care sînt nevoiți să treacă, plecîndu-se și țiindu-se de mînă; pe urmă acel cerc se rupe în două asupra capetelor lor.

După aceasta începe cununia, ce se face ca și la noi.

După cununie, iară masă și mîncare. În acest timp mireasa șade în picioare cu mînile la pept. După masă începe danțul, hora miresii. Atunci ginerele se repede la mireasă, ce danță între femei, o ia si danță cu dînsa. Ospeții aruncă cîte un dar miresii, ce le sărută mîna, și se retrag. Noaptea, ginerele să ascunde în cămara nunții. Acolo i se aduce mireasa, ce trebuie să se împotrivească spre a veni, o tîră cu sila în cameră, și cei ce o duc acolo se retrag și închid ușa pă dinafară. Daca mireasa nu a avut cualitățile de verginătate, a doua zi nu se împart cofeturi și rachiu pe la casele rudelor, și mireasa se trimite acasă la părinți.

Legăturile de măritagiu precum și rudenia sînt privite de dînșii cu sînțenie; pentru părinți, junii au cel mai mare respect, precum și frații cei mai mici pentru cel mai mare. Nurorile privesc pe socru și pe soacră ca persoane sacre.

Înmormîntările se fac întocmai ca la sate în Principate, atîta numai că o văduvă poartă toată viața negrele, și, daca se mărită, poartă o batistă neagră pe podoaba de nuntă. După un mort vin femeile plîngătoare de profesie, ca la cei vechi. Pă morminte, rudele mortului improvizează cîntece și plîngeri despre lucruri din viața mortului. Pă mort îl citește în biserică sau dinaintea intrării în biserică. După înmormîntare, se pune masă. Parastasele se fac iară ca la noi.

Românii macedoni cred că un om ce a fost călcător de jurămînt nu putrezește. Găsind un mort neputred, vin preoții de-i citesc și îl dezleagă. Ei cred încă în strigoi, vîrcolaci, pricolici, în care credeau și cei vechi și chiar românii din Principate, și într-o mulțime de alte spirite binefăcătoare și răufăcătoare — zîne, iele, zburători, nagode, din care unele au același nume ca la noi, altele schimbate. Cînd cineva este lînced într-o familie, o rudă moartă, făcută strigoi din cauza păcatelor, se recunoaște din aceasta, că o persoană din familia lui cade lîncedă; el începe a suge viața familiii sale mai nainte. Atunci preoții citesc la mormîntul mortului strigoi. În insola Nicaria (Icar), lîngă Samos, locuitorii ei, jumătate sălbateci, merg și mai departe; în asemenea caz, dezgroapă mortul și îl bate, și daca lîncedul nu se vindecă,

atunci taie pe mort în bucăţi şi îl ferbe în cazan cu apă pe foc. Această acţie la Nicaria se cheamă *cupariţi* [1]. Românii macedoni se mulţumesc cu citirea preoţilor.

Costumul românilor macedoni se varie după localitate. Cu toate acestea cei mai mulţi poartă sarica de păr de capră şi fesul cel mic roşu. Sub sarică , o cămaşă, cioareci de păr de capră; în unele sate mari sau oraşe poartă şalvari, ilec, fes. Păstorii, vestiminte albe. Ţăranii sînt rău hrăniţi, deşi mulţi sînt proprietari de tărîme, vii, case, vite. Pîne de făină sau de mălai de porumb, ceapă, usturoi, rădichi, brînză, legume fierte cu apă; rareori pastramă de capră şi miei, rareori încă carne proaspătă sau peşte. Numai la zile mari frig cîte un ied sau un miel. Mai toţi fumă, vin beau puţin — nu am văzut nici un om beat în aceste locuri.

În toate mişcările politice ale grecilor, trebuie să fie şi din ei amestecaţi.

Ca toate popoarele vecine cu dînşii, ca toate popoarele slabe şi apăsate, aceşti români a cătat să facă fini; viaţa lor este o luptă de apărare împotriva enimicilor; ei se apără cum se poate apăra un popor slab; cu arma inteliginţei. Ei singuri au mai mulţi enimici decît celealte popoare. Turci, greci, albanezi, bulgari asupra lor se rădică neîncetat. Pe lîngă oarecare viciuri, născute de trebuinţa de a exista, fiind slabi, românii macedoni au multe cualităţi. Cea dintăi cualitate este ospitalitatea! Onoarea familiii pentru dînşii este sacră.

Religia lor este religia noastră, ritul oriental.

Se crede că românii din vechea Ilirie grecească şi cei din Pind îmbrăţişară cristianismul încă sub Nerone; dar numai sub Constantin, această credinţă se întinse asupra tuturor românilor din Macedonia şi vecinilor lor. Cartea lui Constantin din 983 către Raguzini sună: „*Constantin, şerbul lui Dumnezeu, născut de sînge roman, amic al amicilor lui Crist, împărat pe Constantinopoli, Brusa, Amasia, Laţinia, Romania, Bulgaria, Sclavonia, pînă la Drava şi Sava şi dincolo de Dunăre pînă la cercul polar*".

---

[1] În Mehedinţi se făcea aceasta mai nainte, dar nu ferbeau mortul, ci îl luau, îl duceau la munte şi îl aruncau sau îngropau acolo *(n.a.)*.

Stăruirile acestui împărat întări credinţele şovăitoare ale acestor poporaţiuni. Cînd schismul lui Foţius despărţi biserica de Orient de aceea a Occidentului, toţi aceşti români părură nehotărîţi, dar trebuiră să treacă cu grecii, sub a căror înrîurire se aflau, mai mult de temerea şi făgăduielile ce li se dau, decît de convicţiune; astfel vedem mai tîrziu, sub regele Ioaniţiu, o mare aplecare din partea acestui popor spre a se reînturna la papa. Cîţiva în Iliria greacă rămaseră pentru papa; aceia fură persecutaţi de greci şi priviţi ca rebeli. De la al XIV secol, grecii triumfară cu desăvîrşire.

Românii sînt armaţi pe alocurea. Femeile lor, am mai zis, nu au voinţă înaintea bărbaţilor. Fetele, cum şi feciorii se mărită şi se însoară după voinţa tatălui. Se mărită foarte tineri, cîteodată de mici sînt logodiţi.

Este datina cum era în Principate mai nainte, la ţărani, a tăia copiilor *moţul* (părul), cînd ajung într-o vîrstă de cîţiva ani. Această tăiere de moţ se face cu oarecare ceremonie; alţii în alte locuri frîng o turtă pe capul copiilor, cînd sînt de un an. Pentru bătrîni în genere au mare respect. Copiii, mai ales care au înfruntat pe părinţi sînt răsvăţaţi de toată lumea, de multe ori *anatemaţi*. Copiii de partea bărbătească singuri moştenesc averile nemişcătoare; fetele, tot ce este mişcător, afară daca nu se învoiesc cu toţii ca să facă altfel.

Ca să ne înturnăm la femei, ele sînt frumoase şi plăcute, mai albe, mai delicate la trăsurile chipului decît albanezele, mai mlădioase; cu mîni şi picioare mici; au graţia viţei latine şi cu aceasta statura *romanelor*. Nimic mai frumos decît a vedea o mare cavalcadă de aceste femei, cu portul lor pitoresc, mergînd printre munţi sau rînduite împrejurul unui izvor şi spălînd pînzele cu mînile lor albe şi mici, cu picioarele goale, mici, albe şi roze.

Soarele era aproape de apus. Doream să revăz acea persoană frumoasă, ce trecuse ca un fluture pe dinaintea ochilor mei; şezui la o fereastră deschisă şi aşteptai. Nimic. A se duce în locuinţa unde era această familie, fără voia stăpînului casii, ar fi fost cea mai mare înfruntare făcută. La o fereastră a casii cei mici, care da pe o grădină, nu departe de fereastra unde mă aflam, văzui o umbră; înaintez capul — văzui pe acea fată frumoasă. Ca să o poci vedea bine, trebuia să înaintez cu capul; amîndouă ferestele, într-o aşezare mai pe aceeaşi linie, priveau pe aceeaşi parte. De mă vedea,

ea s-ar fi ascuns. Cu toate acestea, ori că mă văzuse şi se prefăcea că nu vede, ori că nu mă văzuse încă, ea nu mai rămase acolo, dar încă înaintă capul afară. În adevăr era frumoasă: o adevărată vestală romană, astfel cum imaginarea cea mai delicată a artiştilor au putut să-i dea o formă. Ea rămase acolo, absorbită în vise, mai un pătrar de oră. Apoi să retrase repede, aruncînd în partea unde eram o căutătură furişă, ca cînd ar fi zis: *„Ştiu că mă priveai, voi n-aveţi în ţara voastră asemenea frumuseţi!“*

Seara chemai pe stăpînul casii să mai vorbesc cu dînsul despre români.

— Fata ce ai văzut la fîntînă, îmi zise el, este fata mea. Eram sigur; acum mi-a spus ea însuşi că a văzut acolo un franc. Nu ştia că eşti român. Nu e aşa că e mai frumoasă decît toate celealte femei ce ai văzut în acest sat?

— Este cea mai frumoasă decît toate femeile ce am văzut în lume, răspunsei eu.

— Daca vei să o iei de nevastă, eu ţi-o dau, zise el surîzînd.

— Ha! ha! îi răspunsei. Dar ştii cine sînt eu? Poate să fiu vreun berbant... ori însurat...

— Însurat, poate; crai nu te arată chipul.

Dar fiindcă lucrurile ce priveau pe români mă interesau mai mult decît cele ce se atingeau de o fată frumoasă, ce trebuia să treacă în umbra tutulor viselor frumoase ale vieţii, îl întrebai ce sate române se află împrejurul acelui sat.

La aceste vorbe, hangiul clătină din cap şi se gîndi, apoi zise cu oarecare mărire:

— Care sunt pădurile locuite de vînat? Totuna este. Toate satele sunt locuite de români. Dar în unele sate sunt şi bulgari, în altele albanezi; de mă întrebai asfel în ţara grecească, aş fi răspuns: aesta, aela; de mă întrebai în Tesalia, aş fi zis: ţinutul aesta, ţinutul aela, sunt tot români. De la *Vlaco-Livada la Bolianu* şi *Vlaco-Iani* şi pînă la Poiana şi Vlaco, treci tot printre români, ca printr-o pădure. Dar poci să-ţi spui sate cu sutele pînă la Atena, care au numiri româneşti ca cele ce am zis: Duminica, Cărpenişi, Geogiţa, Vălemisti, Flamuristi, Creţianu. Prin Tesalia, dar încă prin Macedonia!

Toate aceste pretenţiuni îmi răspundeau foarte mult la dorinţele mele, dar trebuia a cerceta lucrurile prin mine însumi. Mă decisei, odată la Monastir, a pleca în toate satele

cu oameni de acolo şi a constata adevărul asupra acestui lucru, însă pe atît pe cît văzusem prin mine însumi, îmi era destul ca să crez că acest popor român nu poate să piară; îmi era destul ca să mă mir cum atîţi călători au trecut printr-o ţară de români şi nu i-au văzut, nu i-au auzit sau i-au luat de greci, albanezi, bulgari! În ziua viitoare plecai către Monastir.

MONASTIR SAU BITOLIA

Acest oraş are vreo cincisprezece mii de suflete, din care cei mai mulţi sunt români macedoni, care în ochii călătorilor neprevăzători au trecut totdauna de greci.

Situaţia lui este frumoasă, un mic rîu cură printre dînsul. Aici albanezii de dincolo de Pind se arată mai des în portul lor cel pitoresc. Sunt mulţime de români din Albania ce nu se pot osebi de albanezi. Aceste două neamuri sunt cele mai vînoase din aceste ţări. Românii se învoiesc mai bine cu albanezii decît cu ceialţi. Lucru ciudat! Datinele albanezilor sunt întocmai ca ale românilor din Macedonia, şi ce este şi mai curios, că seamănă mai în toate cu ale românilor din Principate. Cum şi o mare asemănare în limbă, precum se vede în tabloul de la sfîrşit.

Este un adevăr ce nimeni nu l-a scris: *„Cine ve avea pe albanezi şi pe românii macedoni, va avea Orientul“*. Turcii pare să fi înţeles jumătate din acest adevăr. Albanezii musulmani sunt un mur de aramă între greci şi otomani — trebuie să fărame acest mur ca să ajungă la turci, şi acest mur este tocmai în calea grecilor, acolo unde ei vor ca să se reverse.

Am mai vorbit de albanezi şi mă întorc la dînşii cu plăcere. Cestia originii albanezilor este tot atît anevoie de rezolvat, ca şi izvoarele Nilului. A fost mare dispută pentru aceasta; unii din învăţaţi, desperaţi de a putea găsi adevărata lor origină, s-au lăsat. Alţii îi cred încă coborîtori din colhi. Cu ocazia expediţiunii lui Jason în Colhide, o seminţie din acea ţară ar fi întemeiat Colhinium (Dulcingo) pe coastele Iliriii macedone şi s-ar fi amestecat mai tîrziu cu locuitorii ţării. Tucidite vorbeşte de dînşii. Zice de Doberus (Dibra)

ca de locul unde ei se adunau. Ptolomeu ne arată pe albanezi la nordul rîului *Scombi* (Toli) în Albanopolis (Elbasan). Pă skertoni (şipesari) îi arată spre hotarul Macedoniii, lîngă lacul Labeatis (Balta). Plin, care îi împarte în douăsprezece seminţii, îi numeşte *scirtari*; printre aceste seminţii numeşte pe colentini, cepari, epetini, grabei. Anne Comnen se exprimă asfel: „Printr-un scit, uşor ca Mercur, Alexi dete de ştire împăratului despre dezbarcarea lui Böemond în Iliria. Sciţii, comendaţi de Cantacuzin, tăbărîţi pe rîul Harzan (Apsus), năvăliră împotriva francezilor..." Magiu Patavinu îi numeşte asiatici şi fii ai Caucazului. Eneas Silvus avea aceeaşi opinie. Cît pentru noi credem că limba trebuie să serve spre a cunoaşte originea unui popor. Limba dar este o fărămătură latină, nu putem însă spune din ce vînă latină au ieşit, nici că sunt francezi, cum zic unii.

Albanezii se numesc şipetari. Formează patru mari familii: *ghegii* şi *mirdiţii*, *tocsizii*, *iapizii* şi *humizii*. Aceste familii formă alte ramure. Albanezii se împarte prin limbi.

Limba sau viţa ghegă se întinde de la Budua pînă la marginile Herţegovinii, şi de la orient spre miazăzi pînă la lacul Ohrida (acolo sunt mulţi români). Pe această întindere sunt: antivari, dulcigno, zogi, murdin, hiscangii. În Zadrima sunt: pardii, cucii, leproşii, bucmirii, darzii, colescenienii, driveştii. Spre orientul şi nordul Zadrimii sunt: pulatii, hotii, mogulii, castratii, bogii, sivanii, colbanii, scodrenii, pananii. Pe lanţul muntelui, între rîurile ce cad în Zenta, sunt clementii.

Mirdiţii sau vitejii sunt a doua divizie a limbei ghege. Herodot crede că aceşti mardiţi sau mardaiţi să trag din perşi. Daperron îi numeşte antibarini. La nordul lor sunt spasii, calcanderensii; împrejurul lor sunt opt poporaţiuni de şipetari, ale căror omonime seamănă cu numirile, zice d. Chopin, naţiunelor *mardeite*, de origină scită. Daperron zice că în al optulea secul, aceşti mardaiţi locuiau în Liban şi mai tîrziu Iustinian Renocent chemă douăsprezece mii de aceşti viteji care îi aşează în partea Iliriii ce locuiesc astăzi. Oroşer e capitala lor. În văile lor sălbatice locuiesc lazii, sumagorii şi grănii. (Chopin zice că sunt din griscii din valea de la Tanais şi cea din urmă ramură din gheghi, mergînd spre lacul Lignidus.)

Limba tocsară este a doua a Albaniii. Istorienii bizantini zic că Baiazet, temîndu-se de sciţi, numiţi tocsani, ucise pe capii lor şi transportă o parte din ei la Salonic (Terma) şi pe malul Verdarului (Ahios). Chardin, în călătoria în Persia, zice că în Mingralia găsi un popor numit tocsid. Barat e capitala. În ţinutul lor, Musaşe, este un oraş, Moscopolis, numit de albani, şi Voscopolis de românii din Pind. La sudul acestii regiuni, zice d. Chopin, se află satul Georgea, nume ce aduce aminte de georgienii din Siberia. Noi nu punem însă mare temei pe aceste omonime între numirile vechi streine şi numirile ce au astăzi aceste poporaţiuni. Ele pot să ne amăgească.

Iapuria (iapizii) formă ţara limbei a treilea. Albanezii iapizi s-a zis de unii scriitori că ar coborî din iasigi, cu toate că Magius Patavinus combate această opinie. După acest scriitor, în faţă cu Iapigia Epirului, în vederea Acrocenurei, s-ar afla pe tărîmul Italiei o asemenea numire, şi că italienii din acea parte de loc ar fi fost străbunii albanezilor din Epir, trăgîndu-şi originea din albani, ieşiţi din Colhida.

Duplessis, istorianul lui Schinderbei, zice că epiroţii albanezi coboară din acel nobil popol italian. Troge-Pompée zice asemenea că izvorul albanezilor este d-origină italiană, asigurînd că ei urmară pe Ercule la plecarea din Italia.

A patra limbă, a humizinilor, se formează de massaranieni, aidoniţi, vecini cu malurile Aheronului şi sulioţii de la Lestrin, astăzi Lasca.

Aceste patru poporaţiuni poate să aibă aceeaşi sau mai multe origini. Destul că ei locuiau aceste pămînturi mulţi secoli înaintea lui Traian. Istoria lor este aceea a acestui pămînt ce locuiesc. În anul 1395, turcii pătrunseră la dînşii. Turcan despoia Ianina la 1424 şi făcu la poarta acestei cetăţi o piramidă de două mii capete de albanezi. Schinderbei îi răzbună; dar murind marele căpitan, albanezii suferiră jugul turcilor. Atunci cei mai mulţi se făcură mahometani, de amorul ce avea pentru armele lor, de care nu puteau să se despartă: a purta armele era condiţia lor. Mirdiţii rămaseră creştini.

Cei mai sălbatici sunt ghegii. Oameni frumoşi, ochi negri şi plini de mîndrie, regularea trăsurilor, dinţii tari şi scurţi, barbă deasă anunţă originea lor caucaziană, zice Chopin; faţa lor are culoarea feţii grecilor. Sunt sănătoşi, nalţi de

cinci picioare şi jumătate în genere; vestmintele lor roşii, mîndria şi mărirea căutărilor, gesturilor, unită cu mărirea corpurilor, fac dintr-înşii cea mai măreaţă cavalerie. În război sunt viteji. Mirdiţii albanezi catolici sunt mai gingaşi în maniere, dar nu atît de făloşi. Tocsizii sunt mai supuşi decît grecii. Sunt mai bogaţi şi mai apropiaţi de civilizaţia streină. Vesmintele lor se compun de vesmintele eroice: coturna, clamida, cingătoarea, brîul, tunica pînă la genuche, chica lungă. Ei sunt cei mai frumoşi şi cei mai eleganţi. Iapizii locuiesc în munţii Acroceraunii, sunt cei mai codaci dintre albanezi. Macri, necuraţi, mici, cu priviri crunte. Poartă acelaşi vesmînt ca tocsizii, poartă fesuri. Himarioţii şi argirocastriţii sunt mai puţin barbari şi foarte curaţi la portul lor. Hamizii locuiesc malurile Mării Ioniene, în văi păduroase ale Tesproţiii. Părul lor e blond castaniu, faţa plăcută, căutarea dulce.

Femeile albaneze se deosibesc între ele si seamănă seminţiii din care face parte. Femeile ghegilor se cunosc pă căutarea lor mîndră, pă mersul lor semeţ, pă pistoalele ce poartă la brîu. D. Chopin zice că aceaste mîndre femei, ca să-şi răzbune o înfruntare ce le-ar face un om, nu ar aştepta la bărbaţi, ci şi-ar răzbuna singure, şi că temerea caută să fie străină la copiii hrăniţi şi crescuţi de asfel de femei. Ele merg după bărbaţi în luptele de seminţii. Nu poartă iaşmacul. Curagiul lor pare îndestul, ca să le ferească de orice patime. Femeile tocside sunt cele mai frumoase şi mai delicate. Femeile din Acroceraunia sunt urîte. Cele hemide sunt cu păr şi ochi frumoşi, brune şi delicate. Datinile lor, am mai zis, sunt mai acelea ale românilor. Oricare ar fi originea acestui popor, este unul din cele mai viteze, mai nobile, mai frumoase popoare din Turcia.

În Monastir trăsei la o ospătărie destul de curată. Acolo aflai că consolul englez plecase cu două zile înainte pentru Seres. Trimesei două rînduri secretarului său d. A . . . S . . ., pe care îl cunoscusem foarte bine la Brusa. Acesta veni îndată la ospătărie, şi din acea oră petrecurăm împreună cîteva zile.

Amicul sau oaspele meu, cum zic românii macedoni, îl găsii rău dispus împotriva consîngenilor nostri de acolo, din cauza simpatiilor pentru ruşi, şi tocmai în timpul războiului Crimeii. Prin şederea mea acolo, se îndulci această

antipatie. Îi arătai că acesti români aveau cuvînt — părăsiţi de orice sprijin de către turci, *francezi şi englezi, în trebuinţele* şi simţimintele lor, lăsaţi în voinţa grecilor, ce umblă să-i contopească, să-şi mărească elementul lor cu dînşii şi să se facă importanţi şi periculoşi interesélor de atunci ale Occidentului în Turcia, pe cînd puterile, luînd o rolă binevoitoare pe lîngă ei, ar fi putut să-i aducă la alte simtimente, simt lucrurile ca grecii; *că orice alt popor, în locul lor*, tot asfel ar fi trebuit să simţă. Iată-mă propagandistul unei idei, de bunăvoia mea şi fără ştirea nici unui guvern, nici unei partide, nici unei societăţi!

Intrai în mai multe case române.

Aici sunt neguţători avuţi, ce au relaţii cu case europene.

Sina este român din Macedonia. După exemplul acestuia, mulţi alţi neguţători români se sfiesc a-şi spune naţia din care a ieşit. Femeile singure ţin la naţia lor. Daca vreodată acest popor va scăpa de a fi contopit, va avea o limbă cultivată, o literatură, o istorie, un nume în sfîrşit, el va fi dator aceasta numai femeiior române. Femeile sunt sprijinul cel mai puternic al naţionalităţii. Sparge acest sprijin şi o naţionalitate dispare.

Pindul pare a fi cuibul românilor macedoni. Altădată era muntele Hemus.

Izvoarele lor sunt atît în Macedonia, cît şi Tesalia, Epir şi Tracia. Limba lor este mai aceeaşi, afară de cîteva nuanţe ale locuitorilor. Datinile diferă şi mai puţin; caracterele însă se deosibesc mult, atît despre oameni, cît şi despre femei.

Am vorbit de mai multe ori că românii macedoneni au luat parte la războaie, s-au sacrificat, au strălucit şi au trecut de greci. Să dăm aici o parte din numele acelor bărbaţi români pe care streinii i-au luat de greci.

Caciadon, renumit în războaiele în contra lui Ali-paşa Tepeleni. El muri tăiat de viu în mici bucăţi, şi în tot timpul acestii operări barbare, nu înceta de a insulta pe Ali, ce era faţă, şi pe toţi turcii.

Cionga, fuse unul din generalii ce să războiră în numele creştinătăţii cu turcii.

Eftimiu Vlahava, preot, născut în ţinutul Tricale, Tesalia.

Hagi Petru, mare căpitan, renumit în războaiele cu turcii, născut la Aspromontamo în Tesalia. Turcii îl numeau Vlah-bei.

Andruțul, și fiul său *Odisa*, români de la Vlaho-Livadea, capi de oaste în resbelul cu turcii.

Palașca — Bașdechi, *Catarahia*, *Leanu*, *Kețaru*, *Jiaga*, *Bucuvala*, *Ioti*, fură din cei mai viteji căpitani. Toți sunt români.

Coletti era născut la satul Săracu în Epir, lîngă Ianina, din părinți neguțători. El era medic doctor, făcuse studiile în Italia. Începu cariera sa ca doctor la Muhtar-pașa. Român curat. Vorbea bine această limbă.

Dosiu sau *Deciu*, om de litere.

Dionisiu Piru, membru Universității la Atena.

Mihail Botli, legist în Grecia. Născut la Bitolia sau Monastir.

Vafa, om învățat.

Postolaca, capul muzeului de antichități din Atena. Român născut la Mețova.

Riga, poet mare, născut în satul Velestina, pentru care turcii îl numeau *Velestenlî*. Grecii, ca să-i pearză originea, îl numea Fereos, după vechiul nume al districtului aceluia.

Alexe Nuțu, român, născut la Zegor.

Marcu Bociari, născut la Suli, din părinți români, sau albanezi.

Giavela, *Dracu*, *Zerva*, *Fortumar*, *Lambru*, capii sulioților. Români albanezi de la Suli. *Dracu*, român curat.

Diacon, pus în țeapă de turci. Cu optzeci oameni s-a bătut contra optsprezece mii de turci. Român născut la Platana.

Miauli și *Condurioti*, *Bulgaris*, albanezi de origină de la Idra.

Darvari sau *Dărvaru*, născut în Clisura Macedoniii.

Semințiile. Acesti români se împart în șase semenții: 1 *lintopenii*; 2 *niculenii*; 3 *gramustenii* sau *muntenii*; 4 *moținii* sau *moții*, în Tesalia; 5 *moscopolenii*, dincolo de Pind; 6 *gobișenii*.

Afară de acestia sînt *subdivizii* cu felurite numiri ce le iau de la ținutul lui, cantoane, sate, munți.

Lintopenii sînt oamenii cei mai hotărîți și cei mai încăpățînați. Stabilitatea lor este proverbială. Ei locuiesc mai în toate părțile Macedoniii, Albaniii, Tesaliii, Sereziii. Cei mai mulți din neguțătorii români din Viena sînt lintopeni, precum: Dumba, Curti, Spirta, Gehan. În Principate:

German, Hagiat etc. Oamenii către femeile lor sînt severi, reci, nu le pune la masa lor (cei din ţara lor) decît la zile mari. Şerbă pe bărbaţi ca nişte domestice; fac bucatele, pun masa, merg la cîmp, la vite, hrănesc şi cresc copiii. Tot ce este greu vine la dînsele, şi face totul, fără să murmure.

Ele sînt frumoase, înalte, trăsurile chipului regulate, brune, cu părul şi ochii negri în genere. Această seminţie coboară de la părţile Castorii.

Niculcenii din părţile Ohridei să deosebesc dintre toţi prin aplicarea lor către eleganţă. Satele, casele, portul lor sînt curate, îngrijite, au un aer de eleganţă, care, la oameni şi la femei se întinde şi la săraci. Femeile sînt cele mai curate şi mai îngrijite în costumul lor, şi cu aceasta şi cele mai cochete şi gingaşe.

Ele fac un mare lux în casele lor din manufactura naţională ce iese din mînile femeilor române gramustene. Deşi iubitoare de curăţenie şi lux, ele iubesc munca, ce le procură mijloacele a-şi mulţumi dorinţele lor.

Moscopolenii cobor despre Colonia: dintre toate seminţiile, aceasta este cea mai apropiată de civilizaţie. Ea a dat oamenii cei mai însemnaţi românilor, precum: Sina, Mocioni, Şaguna, Gojdu, marele grămătic şi patriot Boiagi, Roza, ale cărui scrieri pentru români, o istorie şi geografie, s-au perdut. La Moscopoli a fost cea dintîi tipografie. Acolo s-a tipărit o *Evangelie* în limba română, de părintele Daniil. Limbagiul lor este cel mai ales, precum se vede în scrierile lui Boiagi.

Ei sînt românii cei mai plini de politeţă, manieră delicată, vorbe alese pentru toată lumea şi însuşi cu femeile lor care, ca şi dînşii, au şi delicateţa simţimîntelor, şi delicateţa corpului. Din toate femeile române, acestea sînt cele mai plăpînde, mai graţioase, mai delicate. Mîni şi picioarele mici, dinţi mărunţi si sănătoşi, talia de mijloc, blînde, supuse, dulci de caracter, trăsurile capului delicate, mai albe decît altele, părul castaniu închis. Ele nu se dau la lucrări anevoioase. Către acestea le afli în cîmp la muncă; să recunosc îndată după poziţia ce iau: un minut de odihnă, ele se reazămă pe sapă, cu graţie particulară, gînditoare, sub portul lor pitoresc, si pare nişte fiinţe ce au conştiinţa unei ursite mai presus de aceea care trebuie să o sufere.

Dintre toți acestia, gobișenii sau pisoderenii sînt cei mai războinici; ei singuri să pot măsura cu ghegii albanezi, nu să lasă să se calce de nimeni, sprinteni, vii, viața lor este mai mult armele. Iau parte în orice războaie s-ar ivi împrejurul lor. Atît ei cît și femeile lor sînt bruni, bine făcuți.

Moțenii sau moții locuiesc cei mai mulți prin Tesalia. Ei sînt cîmpeni cultivatori, meseriași, simitari, brutari etc. Românii ceialți îi privesc cu oarecare mîndrie. Din sînul lor au ieșit Hagi Petru, învățatul Dionisiu Piru, despre Aspropotamen, în Tesalia.

Seres, oraș mare de români, închide în sînul său și localitățile vecine locuitori din trei seminții deosebite; are treizeci și cinci mii locuitori, turci, bulgari, greci, din care românii sînt în maioritate.

Crușovu, oraș mare, nu departe de un orășel Tîrgoviștea și de izvorul Zerma-Reca, spre orientul Dibrei albaneză, unde locuiesc mulți ghegi, este locuit numai de români. Ei au un voivod turc și cinci alți turci ce îl înconjură și guvernă împreună ca un consiliu (mesglis) de cetățeni români. Numărul locuitorilor se urcă la douăzeci și patru mii suflete.

Se află încă o mare vînă de români spre Scodra sau Scutari, de la Antivari la Dulcigno, și mai ales despre munții orientali.

Ei nu plătesc tribut turcilor, dar sînt datori, ca și o parte de albanezi, să ia armele în timp de resbel. Unii din ei sînt catolici. Limbajul lor este mai latin decît al românilor macedoni. Se împart în cultivatori, păstori și negutători marchitani. Marchitanii pătrund pînă în Macedonia. De la Elbasan pînă la Berat și mai jos, spre mare și spre munți, se întind niște rămuri de sate în număr de două sute și mai bine, locuite de români. Ei se deosebesc de albanezi prin religie, limbă și portul femeilor, au mai aceleași datine și simțiminte de vitejie. Ținutul Muzachiii este întinderea unde se grămădesc aceste două sute de sate române. Ei trăiesc în cea mai mare armonie cu albanezii.

D. Lan, ce a făcut un studiu serios asupra limbii albanezilor, nu vorbește nimic nici de aceste două sute de sate, nici [de] Muzichia, nici de românii din părțile orientale ale Albaniii, și, cu toate aceste, aceste două sute de sate române există! Consolii străini nu se ocupă mai mult de naționalitatea română din aceste țări, și, cu toate astea, sînt mai mult de

un milion de români dincolo de Dunăre! Ce obiect mai frumos, însă pentru agenţi inteliginţi decît a studia, fără părtinire, aceste poporaţiuni de viţă latină, pe care nimeni nu au putut descoperi încă! Văzînd această nepăsare despre acesti români, ar crede cineva că toţi cei ce au văzut aceste locuri şi-au dat cuvîntul a face trebile grecilor.

Gramustenii sunt păstorii munţilor, viţa cea mai curată română. Ei au casele lor în munţi şi coboară cu turmele, cu femeile şi copiii ca nomazii, în toate ţările vecine. Aceşti gramusteni sunt renumiţi, pentru că niciodată nu ştiu să minţă. Femeile lor se ocupă cu facere de covoare, velniţe, ciorapi renumiţi în Turcia etc. Ele au păstrat tipul roman cu datinile. Limba lor este cea mai curată.

Din acesti oameni au ieşit oameni de arme precum Cara-George, fraţii Farmachi, generalul Cioga etc.

Atît păstorii acestii seminţii, cît şi toţi păstorii români ce locuiesc muntele Pindul, au o viaţă simplă şi apropiată de timpii întîitori. Ei fac tasuri, fluiere, găvane, căuşe, linguri de lemn, foarte fin lucrate. Cîntă cu fluierile arii duioase şi pare că se aşeză oarecare raporturi între sunetul fluierului şi turmele lor. Ei le comandă cu muzica; au sărbători păstoreşti, dintre care cele mai mari sunt *ţunderea oilor* şi *fătarea mieilor*.

Bitolienii fac parte din moscopoleni. Găsirăm în toate cunoştinţele ce făcurăm, oameni foarte poliţi şi delicaţi, pe cît par reci şi posomorîţi, cînd nu-i cunoşti de aproape. Ei trăiesc mai mult între dînşii. Ocupaţi în comerţ, toată ziua afară din case, reintrarea lor în familie este o trebuinţă de linişte şi de singurătate. Astfel, fără voia lor sunt retraşi.

În ceea ce are raport cu datinele, vom mai adăoga ceva despre erese. Românii macedoni au mai toate acele erese ca noi. Ei au sărbători păgîne, ca noi, între altele, *rusaliile* (asfel numite şi în limba lor). Le ţin patruzeci de zile. În acest timp ei nu spală nimic cu apă caldă. *Drăgaica* o numesc cu numele grecesc *clidona.* Se adună flăcăi şi fete la o casă şi, într-o tingire cu apă, depune fiecare cîte un mic obiect; a doua zi fetele cîntă un cîntec, oricare ar fi după inspiraţie, scoţînd, pe rînd, cîte unul din acele obiecte, pă care nu le vede: scopul este să afle dacă obiectul scos, ce este al cutării persoane, s-a scos cu un cîntec trist sau voios. Grecii fac asemenea.

Au filipii ca românii din Principate.

Paparudele sînt şi la dînşii. Le fac fetele de ţigani. Colindele se fac în noaptea Crăciunului; le numesc, ca la noi, *colinde*. La Anul Nou copiii umblă cu sorcova, pă care o numesc *surva*; este de ramuri de maslin. În carnaval umblă *vicleemul* şi *steaua*.

A doua zi de Anul Nou, orice strein întră în casă cel dintîi este îndatorat să ia sarea, ce stă pe masă înadins, şi să o arunce în foc: de aci trebuie să meargă la cuibar să puie ouă spre a cloci. Daca găina cloceşte, acela este văzut ca un om de bun augur. Afară de aceasta, oaspele, toată ziua aceea, în casa unde a întrat este sărbătorit. Fapta se cheamă *cicior în bar* (picior norocos).

Ei fac plăcintă la sîntul Vasilie, dar nu cu răvaşe, ci pun semnele fiecăruia, cu o mică pătrată de beţişoare, ce însemnează casa. Cine găseşte acea pătrată, este un semn că ţine cu casa. Daca o găseşte un oaspe strein, este semn că o să se cuscrească cu acea casă.

Cea dintîi cămaşe ce se pune unui mic copil, muma, înainte, trebuie să treacă printr-însa un fer oarecare, ca copilul să fie tare ca ferul.

În toate satele române din Tesalia şi cele mai multe din Macedonia şi Albania, la o zi din luna lui februarie *se bat cîinii* — în aducerea aminte negreşit a venirii streinilor în Roma.

Ei sărbătoresc *moşii*, sau sărbătoarea sufletelor străbunilor, ca şi românii de la Dunăre. [1]

Pretutindeni românii sunt apăsaţi de streini.

De unde vine aceasta?

Întrebare gravă, dureroasă.

Două cauze unite produc acest efect. O cauză este naturală: există în această lege ce domneşte în lume dodată cu creaţia — *orice viaţă căutînd a atrage viaţa*. Totul pentru sine. Lege numită fatală de înţelepţii nebuni. Noi nu-i vom da nici un nume.

---

[1] Într-o operă ce este a se tipări în curînd, tratînd despre poporaţiunele române şi datinele lor, se va reproduce o colecţie aleasă de cîntece poporane, colinde, oraţii ce se zic acolo, şi cu o hartă a ţărei pe care munţii, văile, oraşele şi satele locuite de români vor fi însemnate cu roşu, mulţămită stăruirii şi cunoştinţelor românilor macedoni de aici, d. Cazacovici, Sideridi, Carajani etc. *(n.a.)*.

Este caracterul ființei. Cine a făcut lucrurile, a trebuit să fi avut un cuvînt a le face asfel. Cuvîntul omenesc, mărinimia omenească sunt poate antidodul acestui venin născut odată cu viața? Tot ce vom zice este că orice popor caută să se mărească asupra altui popor. De aici aceste atacuri de popoare la libertățile altor popoare. Dar acela care a făcut atacul, a făcut și rezistința. Este oare culpa celui ce a făcut lumea? Este oare culpa popoarelor ce vor să contopească alte popoare, daca acestea din urmă nu întrebuințează apărarea? Daca, în loc de a întrebuința această armă, ele singure se dau a fi prada celor ce caută să le ucigă?

Iată negreșit a doua cauză ce numirăm mai sus a unui efect dureros.

Cercetați bine originea căderii acestui neam român.

Veți afla că streini nu l-au învins, dar că el singur s-au plecat. A voit să fie supus la streini: este ceea ce a voit. O singură zi să fi voit să fie mare, și s-ar fi făcut. Răul este aici — nefericirile lui vin de la sine însuși. Și tocmai aceasta face mai mari nefericirile acestui neam român. Dați-mi o nație ce nu cruță nici un sacrificiu ca să devie mare, puternică, strălucită, oricît de grele ar fi stavilele ce ar găsi la streini, acea nație va fi ceea ce va voi. Cînd însă toată lumea se va uni, ca să înviețuiască un popor, și acest popor nu va voi, nimic nu poate să-l scape.

Relele noastre însuși nouă le datorim.

Răul se poate încă vindeca; vrăjmașul națiunei se poate încă învinge; dar lupta trebuie să fie mare, căci acest vrăjmaș nu este altul decît însuși prejudecățile națiunii.

Popolii slabi iubesc să trăiască în slăbiciune, precum minciuna iubește întunerecul. Dar atunci unde este misia lor? Pentru popoare, ca și pentru indivizi, viața are un scop; popoarele, indivizii au o misiune. A trăi pentru a trăi, nu este nici misia națiunelor, nici a indivizilor. Misiunea lor este mai nobilă. Viața are îndatoririle sale: *viața îndatorează.* Cel ce nu înțelege această îndatorire, înșeală pe creatorul zilelor sale.

Pretutindeni românii sunt nepăsători de misia neamului lor! Și cu toate acestea nu este, nu poate să fie nici viață, nici fericire, nici mărire pentru indivizi, daca nu simt viață, fericire, mărire pentru nația din care fac parte. Ridicați un

templu din bucăţi din marmura cea mai strălucitoare, dar acest edificiu legaţi-l slab; edificiul se va surpa şi petrile se vor ţărîna.

A fost totdauna greşala popoarelor, a se gîndi mai mult la viaţa, fericirea, mărirea indivizilor decît a naţiunei. Idee streină, idee rătăcită! idee imorală! pe care a căutat să o plătească mai tîrziu cu un preţ amar: căderea naţiunei, căderea indivizilor!

Să ne înturnăm la Monastir.

Îmi propusei să plec spre a vizita toate satele din împrejurul Monastirului, precum: Pradintol, Lara, Bolinsa, Moloviţa, Marchiva, Turnovu, Dragor, Mragarova, Căprina, Veluşina, Bucovul, Lăieţ, pînă la Presba, şi de acolo spre Ohrida, unde sunt Luboniţa, Bucova, Trepeziţa, Paşcanii, Petrina, Razna, către albanezii mirdiţi.

Însemnăm aici, pentru curiozitatea cititorilor, următoarea listă de oraşe şi sate cu numiri ce se află însuşi în Principatele Române. Afară de aceste sate, cele mai multe locuite de români, au luat diverse numiri streine.

ORAŞE ŞI SATE DIN MACEDONIA, TESALIA, EPIR, ALBANIA CE AU NUME ROMÂNEŞTI CA ALTE SATE DIN PRINCIPATELE DUNĂRII

Tesalia

Furca	Baba Spilaca	Bolianu
Gura	Rabsana	Dumineca
Drachia	Pîrgotu	Vlaho Iani
Tusla	Cărpenişi	Turnovu
Macriniţa	Ciuca	Disicata
Plăşia	Tîrna	Janota
Mureşi	Racoviţa	Criţeanu
Viziţa	Vlahu	Miriţa
Golu	Sclatina	Crevena
Cucurava	Săracul	Voivoda
Bacrina	Vadu Vlahului	Poiana
Marmarianii	Piatra	Palma
	Coşani	

În Macedonia, Albania

Paşcani	St. Georgi	Rîmnic
Galaţ	Bania	Comanova
Ostrovul	Dobrişan	Turşani
Florina	Pepelistea	Bucovu
Cucova	Marina	Dragor
Dragomanul	Izvorul	Dragoş
Vlaşca	Cărsteţ	Laieţi
Turn	Parisu	Căprina
Târgoviştea	Tudoriana	Ciurlica
Tarşani	Romanaţi	Bărbuşca
Stania	Graţiana	Denescu
Petrinu	Trepeziţa	Mălovistea
Potgoria	Petrani	Lunca
Poiani	Costrăţi	Beliţa
Niculiţa	Coşana	Iancovăţ
Gorniţa	Dolieni	etc.
	Samarina	

ORIGINEA ROMÂNILOR

Praefuit his, Graecine, locis modo
Flaccus; et illo
Ripa ferox Istri sub duce tuta fuit,
Hic tenuit Mysas gentes in pace fideli,
Hic arcu fisos terruit ense Getas.

Ovid, libr. IV *De ponte*, eleg. IX

Ovid şi pe urmă papa Aeneas Silvius fuseră de părere că numele de *valahi* vine de la Flaccus, general roman ce învinse pe geţi. Astăzi orice îndoieli au căzut asupra originii românilor. Numele de valah, nefiind cîtuşi de puţin cunoscut nici la românii din Dacia Traiană, nici la românii din Dacia Aureliană, se înţelege că numirea de valahi vine de la streini, de la slavi spre exemplu, care dau acest nume italienilor, din care coboară mai cu seamă românii.

Am vorbit de izvorul românilor macedoni, că este Dacia Traiană, şi timpul trecerii lor peste Dunăre l-am arătat, după toţi scriitorii vechi, sub Aurelian. Se poate însă în epoca resboaielor românilor aureliani cu grecii să se fi repe-

tat aceste emigrări din Principatele dunărene de ceea parte. Limba romănilor de dincoaci atît de mult seamănă în fond, în ordin, în ritm, în sintax, datinile atît sînt de vecine cu ale romănilor din Principate, încît este cea mai mare dovadă că cei de dincolo au plecat de aici. Asfel nu punem nici un temei pe opinia unora că romănii de dincolo sînt coborîţi din fărămăturile armatei lui Pompeu, ce se adăpostiră în munţi după bătălia de la Farsala, nici pe opinia celor ce-i cred ieşiţi din Abruzzi, precum o cred romănii aspropotemiţi [1]. Dar poate că aceste mici fărămituri se confundară în elementul daco-român?

Noi am vorbit de resboaiele lor împotriva grecilor. Acum să reproducem aci cîteva rînduri ce le păstrează Pouqueville, cu colori energice:

„În secolul X-lea, romănii intrară în luptă cu grecii, arzînd şi prădînd cele mai frumoase ţări ale Traciii şi Macedoniii. Cîteodată învinşi, dar foarte des învingători, ei strălucesc prin curagiu şi prin virtute, uniţi cu comanii şi cu sciţii, coborau, ca nişte torente înecătoare, din vîrful munţilor Hemus şi Rodopa. Seres, Filipopoli, Tîrnova, Rodosto încearcă furia lor şi Orientele, spăimîntat, tremură la singurul zgomot al numelui lor. Născocesc toate revoluţiile, ca să ia parte la ele, şi se amestecă în convulsiile sîngerînde ale statului, ca să-l dăzmădule şi ca să împarţă făşiile. În sfîrşit, în anul 1205, dau o lovire fatală acestii fantasme de împărăţie greacă ce latinii cercau să sprijine. Acesti romăni se arată înaintea taberii franceze sub Andrinopoli; o lovesc şi atrag pe vijelioşii noştri resboinici într-o ambuscadă, în care avangarda lor, tăiată în bucăţi, ispăşeşte greşala vitejiii nesocotite. Comitele de Blois, capul vitejilor, perdu viaţa, şi împăratul Baudouin, prins, să ucide la Tîrnovo ... [2] Europa creştină

---

[1] Vlahi-bruzi, romăni bruzieni *(n.a.)*.

[2] Villehardouin ce scapă fărmăturile armatei françeze din mînile romănilor spune vorbele comitetului de Blois: *„Ne plaise dam le dieu que iames me soit réprouvé que je fuie de camp et laisse l'empereor.“* Zice că împăratul îşi făcu datoria foarte bine: *„que onques mes cors de chevaliers mielz ne se defendi de luy“*. Cu împăratul periră încă acolo comitele de Blois, episcopul Petru de la Betlehem, Etienne de Perche, Renault de Montmirail, frate cu comitele de Nevers, Mathieu de Vaslencourt, Robert de Ronçoy, Jean de Friaise, Gauthier de Milli, Ferri de Herres, Jean, frati-său, Eustache de Henmont, Baudouin de Neville şi alţii care fură ucişi (Villehardouin, L. XII, pag. 131) *(n.a.)*.

tremură la auzirea acestii știri grozave. Pietatea părintelui tutulor credincioșilor se înflăcără, dar numai dupe douăzeci și mai bine de ani Grigoriu IX cuteză să trimiță pe legatul său, episcopul Strigonii, către regele româno-bulgarilor Acest trimis află pe bulgari sau români șezînd sub corturi de aba; dar nu izbîndi nimic; căci aceste bărbății trufașe, ce nu cunoșteau decît ferul și războiul, erau îndîrjite; ei despreţuiră pe trimisul papii, îl înfruntară, arătîndu-i hîrca împăratului Baudoiun, pe tărîmul chiar unde se arată străinilor, lîngă Turnova, aproape de Hemus, mormintele francezilor . . . "

Am împărțit semințiile române din Macedonia, Albania Tesalia în șase; dar aceste numiri de semințîi ele însuși sînt subîmpărțite în mai multe numiri după localități, despre care vom vorbi mai în urmă. Pînă atunci să ne ocupăm cu românii ce locuiesc înălțimile Pindului, megalo-vlahii (marii români) din cantoanele Malacasis și Aspropotamos [1] ce țin de sangiacul Tricalii (Tesalia). Românii aspropotamiți se zic coborîți din românii bruțieni. Sînt încă românii mezoviți sau perebieni, zagorienii, masaragii sau deserații, ce rezidiră Moscopolis, căruia dară numele de Voscopolis. „Această vitează poporațiune [2], ale cării seminții sînt întinse în cantoanele Colonias, Georgea și pînă aproape de Durazzo, cred că sînt coborîtori unei colonii romane așezate de Quintus Maximus în Taulentia sau Musașeu, de unde ar fi trecut mai tîrziu în munții Candavieni. Sînt semințiile române pe lîngă Pernas și Cefiza din Focida."

Chalcocondyla zice că românii se găsesc așezați din Dacia pînă la Pindul Tesaliii [3]. Nicetas numește această din urmă vatră meteorii munților, ce au nume de Megalo-Vlahia (Marea Valahia) [4]; izvorul acestii mari seminții este vîrful munților. Românii ocupă prin numeroase sate părțile înalte ale munților ce să învecină cu izvoarele rîului Peneu, Ahelous, Inahus, alții au atîrnat satele lor pe colțurile stîncilor, ca

---

[1] Rîu alb, altădată *Ahelous (n.a.)*.
[2] Pouqueville, tom II, *Voyage en Grèce (n.a.)*.
[3] Απὸ Δακίς ἐπὶ Πίνδον τὸ ἐς Θεσσάλιαν Καρῆκον ἰνοιχήσας ἔρνος βλάχοι *(n.a.)*.
[4] Vechea Dolopia *(n.a.)*.

să trăiască în deplină libertate; alţii au coborît şi călătoresc cu familiile şi turmele ca nomazi. Alţii însă s-au coborît prin oraşe în mare număr.

Anne Comnen şi Cantacozin [1] au confundat pe aceşti români din Pind (megalo-vlahi) cu albanezii. Alţi autori moderni greci şi franci au făcut aceeaşi greşală. Asfel Pouqueville, singurul călător ce s-a apropiat mai mult de adevăr în ceea ce priveşte pe români, le aruncă o muşcătură energică zicînd: „Se vede că Du Cange şi Pachimere spun cu greşală că armata lui Ioan Paleologu era compusă de greci de origină şi anume *megalo-vlahiţi, ai căror străbuni se luptară sub Ahile;* pentru că românii nu sînt nici pămînteni, nici greci, nici pelagi... Pentru că se află în Dolopia, nu va să zică că sînt coborîtori din luptătorii lui Ahile... dar eruditia greacă este totdauna îngîmfată de pretenţii de antichitate, pe care nu le poate sprijini. Viciul celor noi (greci) a fost totdauna să trăiască din fala lui Platon, Miltiadi, Simoni, fără a îngriji a-şi face singuri o strălucire a lor proprie."

Vedem dar cum grecii, şi după ei cei mai mulţi călători streini, îi lasă la o parte. Grecii văd în toate celealte poporaţiuni creştine din aceste ţări, greci. Străinii caută să afle în aceste locuri urmele civilizaţiunii antice: tipurile lui Socrat, Alcibiade, Epaminondas.

După ce turcii luară aceste ţări, ce mai fericiţi fuseră românii Pindului; ei rămaseră neatîrnaţi, din cauza poziţiilor rîpoase ce ocupau. Mai tîrziu ei singuri, de bunăvoie, capitulară cu turcii, ceea ce îi puse în condiţii mai bune decît celealte poporaţiuni. Întîmplarea voi ca ei să cază sub protecţia validei mumei sultanului, căria plăteau un tribut uşor ca vasali, şi nu ca supuşi şerbiţi. [2] De atunci fură guver-

[1] Anne Comnen zice: „Sirgianis, fugind de la Galata la insula Eube, se îmbarcă şi, ajungînd la uscat, trecu prin ţara locrienilor şi acarnanienilor, ca să meargă la albanezi, oameni cîmpeni, daţi la grija turmelor, ce să cîrmuiesc cu legile lor, de care fuse bine primit pentru vechea amicie ce avusese cu ei." Apoi: „Pe cînd împăratul Mihai Paleologu era în Tesalia, *albanezii* ce poporăsc aceste locuri şi trăiesc neatîrnaţi, chemaţi cu numele capilor lor (erau românii), malacasis, bobieni, masaraţi, veniră în număr de douăsprezece mii să-i dea tribut. Se temeau să nu-i fărâme romanii iarna, căci nu au oraşe închise şi trăiesc răspîndiţi prin munţi" *(Cantacuzen) (n.a.).*

[2] Românii din Dolopia *(n.a.).*

nați în orașele și satele lor, formînd douăsprezece căpitănate mari, de cîte un sfat de bătrîni aleși dintre ei, fără să aibă a face în nimic cu turcii. Aceasta ținu pînă la Ali-pașa Tepeleni, care îi supuse pe toți și cercă cu toate mijloacele a-i corupe. Cu toate acestea, românii nu sînt clăcași, ci proprietari, afară de cinci sate mici, care cu două mii galbeni se pot răscumpăra.

ORAȘE ȘI SATE ÎN MACEDONIA

Precum am văzut, noi nu ne ocupăm de nimic alt decît de poporația română din aceste țări. Lucrul este anevoios, căci trebuie a deschide o cale nouă. Toți scriitorii streini și greci au vorbit atît de puțin de români, încît este ca cînd nu a vorbit nimic. Pouqueville, ce păstrează cîteva cărți în călătoria în Grecia, zice că numărul tutulor românilor din Macedonia, Epir, Tesalia, Grecia se urcă la șaptezeci și patru mii patru sute șaptezeci suflete. Pentru toți cîți cunosc această poporație, ideea călătorului francez pare o glumă. El a crezut, dupe cum zice Cantacozin pentru timpii vechi, că românii locuiesc numai vîrfurile cele mai înalte ale Pindului. Asfel, numai de acei români vorbind, îi numește asfel. A trecut prin satele și orașele lor și i-a luat de greci, bulgari, albanezi sau de ceea ce este mai obicinuit, de creștini, precum îi și numește. [1]

Acest cuvînt de creștini răsună neîncetat în Imperiul otoman. Turci și creștini sau ghiari! Iată ce au născocit turcii ca mijloc de guvernămînt; dar acest mijloc va fi fatal pentru dînșii, căci nu servă decît să mărească numărul adversarilor lor. Guvernul otoman nu a avut acea dibăcie politică de a deștepta simtimintele naționale ale poporațiunilor, ca prin aceasta chiar să poată afla aliați între unele din ele, la trebuință. Turcii, disprețuind naționalitatea și

[1] Cifrele ce am adunat noi despre români sînt cu totul altfel. Aceste cifre, complectate cu altele după noi *rensegnemente* date de românii macedoni de aici despre țările nașterii, sînt cele mai îndestulătoare. Noi ne apropiem sub multe rapoarte cu Falmerait *(n.a.)*.

rămîind mahometani, trebuia să se aştepte a vedea în faţă cu dînşii creştinii uniţi. Culeg aceea ce au semănat.

Din Monastir să luăm dar deocamdată o cale pînă la Comanova şi să căutăm pe români, apoi iară de la Monastir să ne înturnăm pe lanţul Pindului prin Macedonia, Epir, Tesalia, Grecia şi pe urmă să cercetăm litoralul Albaniei. Dupe informări mai noi, luate în Monastir în urmă, aflai că capitala Macedoniii, Monastir, ar fi prosperînd neîncetat şi că poporaţia sa de patruzeci de ani încoace s-a întreit, prin românii ce se adună aici necontenit. Rîul ce cură prin oraş are izvoarele sale dintr-un munte Dovlegic. Pouqueville crede că numele de Bitolia îi vine de la Stobi, vechi oraş ce s-ar fi aflat pă acolo, după zisa lui Tit Liv. Dar Stobi, după toate hartele vechi, se afla mai aproape de unghiul ce face rîul Ahius la Almonia decît de tărîmul pe care cade astăzi Bitolia. Şi acest oraş nu este toemai în vechea Pelagonia, ci mai mult spre Lincestida, după chiar poziţia unghiului marelui rîu. De la Monastir, ca să mergi la Comanova şi Scopla în sus, întîlneşti mai multe sate [1] înainte de-a ajunge la oraşul Perlep.

De la Monastir la Perlep sunt opt leghe. Calea, udată de Vardar, este bogată de semănături şi de verdeaţă strălucitoare; văi cu turme numeroase, dar lipsesc arborii.

Perlep este pe o vale bogată, în ţinutul vechii Peonii. Se crede că a fost fondat în timpul bizantinilor. Fizionomia oraşului este mizeră. Poporaţia lui se urcă la opt mii suflete, mahometani, români şi bulgari. Aici se face un tîrg mare, o dată pe an. Se exportă grîne.

De la Perlep la Kiupruli sunt unsprezece oare. Pe această cale sunt trei rîuleţe. Întîlneşti mai multe sate [2]. Oraşul Kiupriuli este aşezat în amfiteatru pe coasta a două maluri ale Vardarului, în unghiul ce se face aici.

Se crede a fi aşezat pe tărîmul Bilazgarei. Are o poporaţie de douăzeci mii suflete, din care cei mai mulţi sunt turci, bulgari şi români.

---

[1] Morliva, Clăpoşca, Noşptal, Ragos, Staviţa, Loho *(n.a.)*.

[2] Lenişcea, Cîrsteţ, Trojac, Topliţ, Vareş, Vosarţi, Orciovaţ, Cafadeici, Marina, Crivolac, Polosco, Cetişti, Izvor, Bulsiţa, Monastiţa, Rosaman, Parisi etc. *(n.a.)*.

De la Kiupriuli la Comanova sunt zece oare. Comanova este un orăşel de trei mii suflete, între care sunt şi români. Între Kiupriuli şi Comanova, spre orient, se află oraşul Stib sau Karaorman şi mai multe sate [1].

Spre apus cad oraşele Scopia, Sub, Karadag. Şi mai spre apus este Calcandelen pe o ramură a Vardarului.

Coborîndu-te pe această linie către Vlainiţa, spre apus, afli, între alte sate, Tîrgoviştea, apoi mai în jos Cruceovu, despre care am vorbit, unde sunt douăzeci şi patru mii de români, scaun cu patruzeci sate.

Acum să ne coborîm la Bitolia.

Sate mai însemnate române curate şi amestecate cu bulgari sînt mai multe pe lîngă Bitolia. Din cele curate române însemnăm Magarova cu cinci mii de români suflete, Turnova cu o mie cinci sute români suflete [2]; urmînd partea despre Castoria, găsim tîrguri şi sate mai însemnate de români, pînă la Meţovo, Smicsi cu trei mii de români, Brisna, o mie, Furca, trei mii, Amer sau Milia, două mii, Lipista, opt sute, Blaţa, patru mii, Grevena, două mii, Baiasa, două mii, Laca, două sute; Cîrnesi, cinci sute, Cunuli, cinci sute, Zadile, cinci sute, Negades, o mie, Molovista, o mie cinci sute, Gopis, o mie cinci sute, Şatista, Chiafa, Crupista cu o mie de români.

Reş, o mie, Pipilista, cinci sute opt, Neveasta, patru mii, Clisura, opt mii, Padi cu mulţime de sate româneşti, Hrupista, o mie, Beliţa, Denesco, Selea cu trei mii [3], Mezovo, cincisprezece mii. Afară de aceste oraşe curat române şi o mulţime de sate ce nu însemnarăm aici sînt oraşe şi sate de români renegaţi sau, cum se zice acolo, *çopăcieri*. Spre exemplu, Macronoru, o mie, Burbosco, două mii, Apilio, cinci sute, Giurliaco, opt sute, Baglar, o mie, Disicata,

---

[1] Carageali, Paşakoi, Novoselo, Rîmnic, Drama, Engel, Sulşiţa, Bania spre apus, Creloviţ, Rumilia, Ceaşestiţa, Dobrişan, Clopşaţ, Guriler, Bar etc. *(n.a.)*.

[2] Rocodina, Molovistea, Trestenic, Birina, Cernuş, Beliţa, Iancovăţ, Gopiş, Moscopolea, Nicoliţa, Gramustii, Lintopii, Clisura, Grabova, Şipisca, Blaţ, Nevesco, Golemova şi şasesprezece sate de români mahometani *(n.a.)*.

[3] Dorinovo, Peleohori, Acistea, Vovuse (Brasa), Cerneşi, Şaşu, Flamborasi, Macrin, Doleni, Creveniti, Cavalari etc., toate române curate *(n.a.)*.

o mie, Comati, o mie, Chiprio, opt sute, Şurgani, cinci sute, Filchi, o mie, Mevronei, o mie două sute, Vodinisco, o mie, Cosmati, o mie, Tista, o mie două sute, Lavda, o mie două sute, Şaştiţa.

Oraşe mari, curat româneşti, afară de celealte sunt: Samarina, cu o mie cinci sute români. Avdale, cinci mii, Perivolia cu zece mii, Pisoder cu două mii români. De la Meţovo încep românii aspropotamiţi, despre care vom vorbi mai tîrziu. *Acum să dezvoltăm puţin şirul acestor oraşe* mai însemnate ce am numit.

De Bitolia ţin patruzeci de sate, de Prelep treizeci şi şase, de Castoria şaizeci, de Creveno şaptezeci.

CASTORIA

Castoria este aşezată pe un lac şi în apropiere de tărîmul unde a fost altădată *Celetrum*, sau *Iustinianopolis*.

Numărul locuitorilor Castoriii se ridică la cincisprezece mii suflete, turci, români, albanezi creştini. Lîngă Castoria sunt ruinele vechiului Celetrum, ce merită să fie văzute. În Castoria este scaunul unui mitropolit. Lacul este frumos, dar exală vara miasme ce dau friguri.

De jur împrejurul lacului se văd cîteva sate de bulgari şi români, precum Sodoma, Sistevo, Lunga, Tricoviţa; Clendoropina, ce are o monastire, Plotiniţa, mai nainte Mavroro, cu o mie români, renegaţi în maioritate, şi unde se face un tîrg mare la 25 septembre.

Vlaho-Clisura, cu opt mii români, este o veche colonie din Moscopolis. În acest oraş se află mai mulţi neguţători bogaţi români.

Nu prea departe de aici este Pisoderi, tîrg român, cu două mii, cu drumul ce are acelaşi nume şi care duce, prin cantonul Caulonias, la podul Ostaniţa în Epir.

Şatiţa sau Sisani fuse fondată în secolul al doilsprezecelea de păstori români, ce o numiră Bun sau Bune, din cauza bunătăţii apelor ei. Românii o numesc încă Tiriţa.

Tista este aşezată pă regia de mijloc a munţelui Spilion. Smicsi cu trei mii români, nu departe de Avdela cu patru mii români, apoi Perivolia, tîrg mare român, aproape de

Haliagmonts. Acest oraş era în timpul împărăţiii bizantine atîrnat de Sînta Sofia; dupe venirea turcilor era atîrnat de vacuful Chitab-hane.

MEZOVO

Mezovo numără cincisprezece mii suflete, români. Fuse fondat în al zecelea secol de păstorii români. Acest oraş se rădică în caturi lipite de coasta şi de coroana malurilor rîului ce o desparte în două. De la o parte trece la ceialtă pe un pod. Pe părţile de sus ale coastei, românii cei bogaţi au zidit case frumoase şi cu mari cheltuieli. Aici iarna este foarte rece şi lungă.

De la Mezovo, pe lanţul Pindului, atît în partea Albaniei, cît şi a Tesaliii, se întind cantoanele românilor pînă în adîncurile Greciei proprii. Vin oraşele române, Malacasi, cu satele române ce depîndă de dînsa; în jos, spre apus, vin Săracu, Calaritas; spre orient, Clinovu, Gardichii, Agrafa, Carpenisi, Neapeatra sau Petragic şi altele, despre care avem a vorbi.

Acum să descriem vechea Dolopie sau *Marea Vlahie*, ce se compune de cantoanele Malacasis şi Aspropotamos.

Mergînd de la Ianina spre românii din Munţii Pindului, treci prin mai multe sate române ce învecinează Ianina. De aici afli Parchio, aproape de biserica Sîntului Atanasiu, unde ţiganii români serbează în fiece an pă sîntu George, cu un chip zgomotos. Puţin mai nainte, Cuţulios, sat de cinci sute suflete, români şi greci. Înainte d-a intra în valea Bargamudi, zăreşti mulţime de sate române. Se mai vede în cale Musachios, Vrasta şi Serviana. După ce treci gîtul Bargamudi, găseşti satul Gula, nu departe de schitul Socli. De acolo spre sud se văd satele Culiarades, Galenţii şi Lozesti. Pe muntele Spanos, printre rîpe, se văd colibele păstorilor români, numite Paleohori. Pe aici este şi satul Vejani (român), calea este rîpoasă, strîmtă, întoarsă şi face capăt cu tărîmul rîpos, pe care să află monastirea Sîntul George, în muntele Polianos. Această monastire este zidită de românii de la Calarites. La o distanţă de o oară este oraşul Calarites, atîrnat de stînci. Acest oraş numără astăzi nouă mii de români, aşezaţi

cu casele lor pe caturi de munte pe coasta muntelui *Pădurea Mare*. Aici sunt numai români. Orașul se formă pe la începutul secolului al treisprezecelea, întîi de cîțiva păstori, apoi deveni oraş de industrie şi comerț, făcînd Mezovo un antrepozit al productelor lor. Calariții vindeau francezilor mai cu osebire. Ei lucrau stofe de lînă foarte mult căutate de marinarii după Adriatica şi de albanezi. Mai tîrziu merseră pe mări, sub pavilionul Francii, cu mărfurile lor, pînă la Marsilia. Românii din Săracu, Mezovo, Aspropotamos, Zagori îi imitară, întrebuințînd corăbii grece. Unii din acesti români, încă din anul 1760, aşezară cantoare de comerț la Neapole, Livurno, Genua, Sardinia, Sicilia, Malta şi chiar Marsilia, Veneția, Triest, Ancona, Raguza; cei mai cutezători la Viena, Mosca, Constantinopoli. Toți acesti români fură luați de greci în streinătate. Românii mai săraci sunt lucrători de stofe de lînă, argintari.

Pouqueville zice: „Românii ce au călătorit vorbesc mai multe limbi şi au biblioteci bine înzestrate de cărți franceze şi italiene. Un strein află la dînşii un ajutor literar ce e greu a purta cu sine pe cale. Dar este încă şi mai de mirare să vezi spiritul de rînduială ce domneşte în oraş şi în familii. O înțeleaptă prevedere s-a împrospătat necontenit, ca să îndrepte tot ce omul plecat sub despotism poate face ca să îmbunătățească soarta sa."

La Calaritas au case mari multe; dar stradele sînt anevoioase pentru umblare şi chiar periculoase, căci poate cineva, alunecînd, să se prăvale în abimuri, în timpul iernii. Iarna este rece aici. Aerul iute, dar curat şi sănătos. La sfîrşitul lui septembriu neaua cade aici. În iernele grele, comunicațiile să întrerup cu celealte sate.

La Calaritas se află o peşteră pe rîul Chipina, foarte curioasă.

Locuitorii au un subaş turc numai cu numele. Ei rămîn neatîrnați, ca în celealte sate şi oraşe locuite numai de români.

Bărbații şi femeile deopotrivă sînt vîrtoşi, în toate clasele, şi dați la muncă. Femeile lor sînt fragete, rumene, umerii lați, pieptul bine dezvoltat, membrii vîrtoşi. Calarites face parte din cantonul Malacasis; ca să treci în cantonul Aspropotamos, să ia calea prin Pădurea Mare şi Calichi.

Tîrgul Malacasis, scaun al cantonului, are cinci mii suflete, români. Malacasiţii au aceleaşi meserii, ca şi calarioţii şi aspropotamiţii. La cîteva leghe este hanul Mocozi, şi în apropiere un sat cu trei mii de suflete români, de unde, la un mil mai jos, este rîul Zigospros-Ilion, de unde se văd tîrgurile Glizani şi Godovistea, pe valea Godovistea. Toate măgurele vecine sînt locuite de păstori români. Toţi călătorii se unesc să zică că, din toate popoarele, românii sînt cei mai producători şi muncitori.

De la Calarites pănă la Calichi este o distanţă de cîteva mile, calea este printre munţi rîpoşi; întîlneşti Avados, unde sînt ruine, muntele Niculiţa, Baros, ce se leagă cu Polianos şi Cacardista prin Palaeomandra, Negri şi mai multe rîuri.

Calichi sau Halichi pare să fie vechea Halcis; numără trei mii trei sute suflete, români, care deşi săraci, dar ospitalieri şi poliţi. Ei se numesc bruzi-români. Ei sînt mai delicaţi decît cei din Calarites la trăsurile chipului. Femeile lor nalte şi cu talii subţiri, zice Pouqueville, au toate părul castaniu şi bălai, cu ochii albastri plini de dulceaţă. Oraşul este aşezat pe nişte ruine vechi. De la acest oraş, la o leghe şi jumătate, se află Lăpeniţa, oraş de o mie suflete, români; la patru leghe de aici este Cotari sau Cot, oraş cu o poporaţiune de nouă sute suflete, români. Apoi Milias (Amărul), cu cinci sute suflete, români. Cardichi este la două leghe de aici. Cardichi este oraş cu o mie opt sute suflete români, atîrnat pe rîpe, pe malurile unui rîu. Giorgea este la o leghe şi jumătate de Cardichi. Mai sălbateci decît ceialţi. De aici vine Dragovista, apoi Musara, cu cinci sute locuitori români. Oameni blînzi şi liniştiţi.

În dosul măgurii numită *Piatra inprosta* (în picioare) intră într-un plai şi la o leghe se află satul Velizani, locuit de patru sute români. Dogliani nu sînt departe. Aici locuiesc nouă sute români. La două leghe de la Velizani este Schiniase, tot români, apoi Crania, oraş de şase mii români. Vine în urmă Scamnai, cu cinci sute suflete, români, pe malul rîului Capo, sat de români, apoi Tiflosel, locaş de sărăcie, cu trei sute suflete. Nu departe de Tiflosel este mănăstirea Sacanica făcută de un tîlhar. Mai departe este Desi, români, apoi Pira, cu o mie opt sute români, şi Vaternico sub muntele Moroţo, nu departe de hotarul Megalo-Vlahiii de Tesalia. Vine în urmă Pertoli, la o oară de distanţă.

Pertol de Sus şi de Jos. La schitul Veterniste să curmă cantonul Aspropotamos, lîngă podul făcut de romani, Coracos, şi unde sulioţii fuseră ucişi de albanezii musulmani, în luna lui ghenariu 1813. Femeile lor, în număr mai mare de două sute, văzînd pe soţii lor ucişi, se aruncară cu pruncii în braţe în rîul Ahelonus, unde se înecară. Această faptă fuse drama cea mai tristă şi ce mai mare a acestui secol!

De la Pertoli se face o vale la *Paleohori*, unde locuiesc tripoloidii, jumătate sălbateci, ce nu sînt nici greci, nici albanezi, ci români. De la Pertoli, este Clicovu, la două oare şi jumătate pe ligheanul Tesaliei. Este încă Vatirina, Velcitas, sat de tripoloidi, apoi Marcovu. Pe malul drept al rîului Ahelonus trei oare şi jumătate de la Mussara, este Pacturi; la o oară, Bucovu; la altă oară, Schiveno; la două oare, Vaternista.

PĂSTORI NOMAZI

Am zis că în toate părţile Pindului, unde locuiesc români stătători, sînt şi români nomazi. Să vedem acum seminţiile şi numărul lor cel adevărat.

Marii români din *malacasiţi*, *aspropotemiţi*, *mezoviţi*, *zagoriţi, numără cincisprezece mii români nomazi.*

Românii bovieni din Nea-Peatra, Petragic, Cărpeniţa şi Zeitum (în Grecia astăzi, afară de alţi români din acea ţară) *patru mii români nomazi.*

Masariţii sau *dassariţii*, români macedoneni despre Bitolia, Vascopoli, Perivoli, Avdela, San-Marina şi satele ce depindă, *patrusprezece mii români nomazi.* Peste tot, afară de cei din munţii Albaniii, Traciii şi alţii, *treizeci şi trei de mii români nomazi.*

Voim a complecta descrierea acestii mari poporaţiuni păstoreşti.

Ei se coboară din vîrfurile Pindului către văi, spre mare, şi se urcă din nou, după timpurile anului. Cei din Tesalia apar pe la începutul lui mai la poalele măgurilor, aproape de izvoarele Peneului. Pun trei luni ca să urce, cu încetul; dar îndată ce se apropie toamna, se coboară din nou. La

începutul iernii se află pe lîngă Tricala și alte locuri, de unde au fost plecat înainte. Afară de capre și de oi, ei au cu dînșii cai, catîri și vite cu coarne. Ei se subîmpart în cete pe văi, unde așază corturile făcute de păr de capră, pe lîngă izvoare și păduri. Femeile îngrijesc de familie, fac pînea în coptoare sub pămînt, fac leșia, spală rufele, lau pe copii, torc lîna, adună ierburi pentru hrana vitelor bolnave, pe care ele le îngrijesc. Toți acesti păstori umblă armați. De multe ori se întîmplă să aibă lupte cu tîlharii ce vin să-i calce. Păstorii sînt supuși la mai multe nefericiri: la mortalitatea vitelor, asprimea timpului — vărsături și înecări de apă, ploi reci ce ucid toți micii născuți, stîrpirea mumelor de lapte.

Păstorii români aspropotamiți coboară în Acarnania, unde află pășunea cea mai priincioasă. Păstorii români despre Mațavo, Paianos și Mercica pleacă spre octombriu, coboară pe valea Tiamisului, unde așează corturile lor de la gura acestui rîu pînă la Dulvino. Celealte, spre Amfilohia și Casiopia sau pe la Teoduria. Păstorii români de la Cărpenița, Petragic cobor în Etolia, în văile Amfise, pe talerele Cefisei din Focida. Mulți din acesti păstori români sînt luați de albanezi.

Păstorii români din Pindul Macedoniii, la sîntul Dumitru se adună să serbeze o sărbătoare la Avdela, Perivoli și San-Marina, orașe mari române. După ceremonie, se aleg acei bărbați, care trebuie să rămîie spre paza caselor ce ei le părăsesc. Se aleg oamenii cei mai voinici și vîrtoși pentru această. După aceasta, preoții citesc binecuvîntarea și se dă ordin de plecare. Toată mulțimea se mișcă, pleacă în cete. Soții se opresc de mai multe ori, se uită spre locașele ce le părăsesc și strigă în semn de salutare.

Cai, catîri, asini, capre, oi, băițoi, fetițe, bătrîni, femei și fete merg înainte. Muma poartă pruncul în glugă pe spate. Catîrii poartă bagajele, coliviile cu găini, corturile etc. Păstorii din San-Marina merg spre Castoria și trec la rîul Vardar. Cei de la Avdela și Perivolia se duc spre Grenevo și văile orientale ale Olimpului. Acesti păstori plătesc guvernului capitația și dijma.

Acesti păstori români, zice Pouqueville, care poartă pe fruntea lor tipărirea timpurilor, sînt cei mai mulți tari și vîrtoși. Capul lor are proporțiile romane; și timpul, ce slă-

bește tipul național, nu a putut a-i *cufunda nici* cu grecii, *nici* cu albanezii. Li se impută încăpățînarea. Dar printre datinele lor cîmpene, ei păstrează o franchețǎ sălbatecă, ce nu se află în caracterul leventinilor. Femeile lor, înzestrate de natură de bogatele colori, despre care Rubens a dat modelul școalii moderne, au drept frumusețe o lungă coamă bălaie, o gură garofată și frăgezimea sănătății. Manta deasă ce le învelește, călțunii lungi pestriți, cu felurite fețe, ce se rădic mai sus de genunchi, o fotă de lînă roșie, abia îndestulătoare ca să ascunză părțile pudice, fac tot costumul lor obicinuit. Mobilele de corturi, ce sînt niște scoarțe de lînă, nu sînt nici mai mult căutate, nici mai mult delicate decît straiele unui popor menit să rămîie încă mult timp strein luxului în Oriente.

Acești păstori mănîncă mai bine decît toate poporațiunele din aceste țări — mănîncă de patru ori pe zi — dimineața, *gustarea;* la amiaz, *prînzul;* pe la toacă, *merinde;* seara, *cina.*

ROMÂNII DIN ALBANIA

Înainte de a vorbi de românii din Tesalia și Grecia sau Elada, să cercetăm pe acei din Albania sau Epir și Iliria. Am zis în altă parte că între Elbasan și Berat sînt două sute sate de români.

Începînd de la Scodra, în toate satele ținutului din care Scodra este capitala, sînt amestecați români și albanezi, din care cea mai mare parte sînt catolici. Limba acestor români, deși este tot aceea a românilor macedoni, pare a fi însă mai apropiată de cea latină, mai curată. Acești români sînt din cei mai bravi. Împreună cu albanezii, cu care trăiesc în cea mai bună amicie, ei formează o poporațiune armată, și, la toate războaiele turcilor, sînt datori a lua parte, pentru care lucru sînt scutiți de orice dare către guvern. Catolicismul a făcut din români și albanezi două popoare mai cultivate decît semenii lor de sînge din alte ținuturi.

Românii din acest ținut sînt renumiți atît pentru simțimintele lor cavalerești, cît și pentru amorul lor platonic.

În nici o ţară vecină nu se întîmplă mai multe cazuri de suferinţe şi de moarte din cauza amorului decît la dînşii.

De[ci] vom începe enumerarea acestor români încă de la Moscopolis sau Voscopolis.

Moscopolis cade în cantonul Ohrida.

Ohrida, canton cu şasezeci de sate, a căror poporaţie este amestecată cu români, bulgari, turci, are şi un oraş cu acest nume. Satele române ale acestui canton sînt: Lunca, tîrg, Nieca şi Pisca, Voscopoli, Corcea, Imborgea (români ameştecaţi cu albanezi), Ţerava, Imbrala de Sus, Imbrala de Jos, Strugul, Reşi, Tetova (aste două iară amestecate cu albanezi), Costivaro, Pizdrena, Spechi (iară amestecate cu albanezi) etc.

Ohrida are trei suţe case de români, două mii de bulgari, o mie de turci.

Anne Comnen, în cartea XII, pg. 371. zice că bulgarii, în timpul regelui lor Mohrus, care fondase un oraş lîngă Sation, schimbară numele lui de Lihnidus şi Iustinianopolis, în acela de Ahrida. Va fi asfel ori nu, acel oraş este astăzi ruine. În apropiere de dînsul se vede noua Ohridă, despre care se zice că a fost fondată în timpul despoţilor Serbiii. Acest oraş avu mai mare importinţă în secolul al XIV-lea decît în zilele noastre. Această capitală are şase geamii, trei biserici. Un mare lac este în vecinătate. La gura lacului se află Strungul, un orăşel locuit de români şi turci. A cincea parte sînt turci; numărul total este de cinci mii suflete [1]. Voscopoli se zice că este rădicat pe ruinele vechiului Moshes, patru leghe spre sud-vest de Gheorghea, de către nişte păstori români. Cu timpul a devenit metropolia comerţului din Epir. În secolul din urmă, Moscopoli sau Voscopolea avea patruzeci mii locuitori români. Şcoalele din Moscopoli erau renumite, aici se tipăriră cele dintîi cărţi despre români. Toţi învăţaţii, literaţii greci găseau aici un templu. Dar nişte cete mahometane de la Caulonias şi Dagli despoiară caravanele ce plecau şi veneau la acest mare oraş. Beii turci de la Musaşeu, ca să protejeze oraşul, aduseră acolo garni-

---

[1] Pouqueville nu zice că aici sînt români, dar atît înştiinţările noastre, cît şi românii locuitori din Strungu, ce se află astăzi aici şi care ne deteră *rensegnemînte* despre acele locuri, mărturisesc că sînt mai mulţi români *(n.a.)*.

zoană, şi de atunci tot se ruină. Cîteva mii de oameni, din care cei mai mulţi sînt români, este tot ce a rămas din vechea sa strălucire.

Ţinutul Ohrida se mărgineşte la nord cu Drinul, ce o desparte de paşalîcul Scodrii; la nord-est, cu Calcanderen şi, prin Starova şi Micri-Gruca, cu Berat; prin Matis, cu Elbasan.

BERAT SAU BELARDE

În vechime se numea Pulheriopolis, fondat sub Theodosiu cel Tînăr. Bulgarii, ce îl luară, îi dară nume de Belgrad. Înainte de bulgari se chema Palhimara. Cantacozin îl numeşte Balagrita. Astăzi este capitala ţinutului cu acelaşi nume. În acest oraş se află şase sute de case române pe lîngă mai multe albaneze [1].

Satele locuite de români amestecaţi cu albanezi sînt: Şind Printe (Sînta Vineri), Diviae, Tramiza, Zalanica, Curcuni, Gîrmara, Bişevsia, Grăbeni, Spuliad, Caratisti, Mateli, Colonia, Ciocani, Bitova, Gruva, Carbunarii, Luşani; toate acestea sînt tîrguri mai mari [2], Crîmpu, Coniata, Cruşova, Puntea Asanbei (acesta e tîrg mai mare), Murava, Pretindi, Tabia, Coclara, Polovin, Rugul, Ferica, Privdonia, Maiţeata, Cociova, Lepărdău, Chirişnic, Duşnia, Drupobia, Calrisira, Scrava, Paltin, Sadoviţa, Sinaia, Brăstan, Cozor, Gier, Cicaia Luşna, Gurăz, Cumanic, Cosova, Groşin, Cosovanic, Ortaniţa, Jasău, Cuman Mare, Cernăuţi Rubali, Curşi, Alnani, Cazameu, Timista, Rumbulina, Aleliani, Bălăceanil, Giopas, Bitova, Libofeca, Ferica Mare, Brustani, Levena, Progorta, Stolida, Cevi, Grabova, Domoro, Cioflica, Calpaşir, Regela, Prenondin, Meceata, Curţiova, Polovina Mare, Caziera, Leşerdin (tîrg mare), Drisnicu, Murava,

---

[1] Este de observat că în fiece casă din aceste oraşe se află pînă la cincisprezece şi douăzeci suflete, din cauză că fiece casă este locuită de mai multe familii ce cobor din o familie. Bătrînii, cu feciorii însuraţi şi de multe ori cu fete măritate, trăiesc în aceeaşi casă *(n.a.)*.

[2] Sînt din aceste tîrguri în care albanezii sînt în maioritate; altele în care românii sînt în maioritate *(n.a.)*.

Materani, Cameisti, Bresta, Ceanpalena, Cumana, Jerasa, Somaru, Sacuni, Lumti şi alte două sute sate mai mici. Berat se numea înainte Beligrad. Aici era un episcop ce se numea episcopul Belgradului şi Caninii. Beratul se află aşezat între cantonul Malacastre, Tomoriţa şi Scrapari.

ELBASAN

Ptolomeu vorbeşte cel dintîi de Albanopolis (Elbasan). Acest oraş, ce este un scaun al unui sangiac din Albania de Mijloc, se află aşezat pe o vale bogată, la nouăsprezece mile de la mare, lîngă Munţii Candavieni. A trebuit să fie un oraş din cele mai însemnate ale Iliriii macedonene. El este pe malul drept al *Genusăsului*, ce cură p-o luncă coperită de copaci, de rîuleţe, de sate, de holde bogate, poziţii frumoase şi aer curat. Numărul locuitorilor săi se urcă la cinci mii case, din care două mii case sînt române [1] şi trei mii albaneze şi turce. În ţinutul acesta sînt una sută sate de români amestecate cu albanezi, în minoritate, şi altele curate [2]. Tîrgurile principale, unde sînt români: 1 Stermenii; 2 Ţiabova; 3 Molaşla; 4 Goriţa; 5 Salaţi; 6 Cearava; 7 Cioţali; 8 Bişcani; 9 Coşarii etc.

De Elbasan ţin opt cantoane sau vilaietis: Cerenic, cu cinci mii familii creştine şi turci, Velşa, cu două mii cinci sute familii din care numai a şasea parte sînt turci, Suliova, o mie familii, Dgirat, cu zece sate, Cadinaşa cu douăzeci sate, Travnic, treizeci şi şase de sate, Chiara Crabus, douăsprezece sate, Pesa, cu patru mii familii catolice.

TIRANA

Tirana, unde stăpînea Skanderbeg, se schimbă in sandgiac cu două coade pe la 1501. Se hotăraşte cu Cavalia, Diuraţo, cu Croia şi hotarul lui Elbasan. Are trei cantoane: Tirana, cu patruzeci sate, Preza, cu treizeci, Işmid, cu patruzeci.

---

[1] Cîte zece numai de casă, fac douăzeci mii români *(n.a.)*.
[2] După note aflate la urmă *(n.a.)*.

Orașul Tirana fuse rădicat de Iustinian.

Tirana numără două mii case, din care o sută turcești și nouă sute case românești și albaneze. Albanezii și românii sînt latini în mare parte.

Satele românești sunt: Reșcaia, tîrg mare, Retul, Leaga, Repeli, Dușeu și încă cincisprezece, care peste tot fac douăzeci.

CAVAIA

Cavaia este un oraș așezat pe un deal din grămada centrală a munților Candaviii. Este scaunul voivodilîcului al doilea al Albaniii de sus, depărtat de trei leghe de Peching, șapte de Elbasan, șase de Tirana, trei de Diurațo. De dînsul țin treizeci și cinci sate mahometane și patruzeci și șase sate locuite de creștini latini.

Orașul Cavaia are o sută cincizeci case de români, o mie de albanezi și o sută de mahometani. Satele locuite de români în mare maioritate sunt: Durzi, cu o sută case de români, Peleni, cu patruzeci, Vilea, cu douăzeci, Creața, cu cincizeci, Rialini, cu treizeci, Brutli, cu douăzeci, Scandali, cu douăzeci, Canuși, Dușcazean, Geaeal, Muru, Vleașcani, Dușev etc.

Peching este un voivodilîc, orașul se află la trei leghe de Cavaia. Acest oraș are două sute case de români și alte două sute de albanezi și turci. Sate românești ce țin de acest voivodilîc sunt Cipan, Curcudani, Cinceli, Moiani, Moaligesti și alte douăzeci sate încă.

Acest oraș este acela ce înainte se chema Scuria.

Voivodilîcul sau cantonul său se întinde pe cele două maluri ale rîului Tobi. Toate satele lui sînt treizeci, locuite de români și albanezi creștini, atîrnați de episcopul de la Diurațo; numai în orașul Peching sunt turci.

AVLONA

Este un oraş pe malul Adriaticii, cu şapte sute case române şi şapte sute albaneze. Ptolomeu o numeşte cetatea maritimă [1]; ea recheamă încă pe veneţieni, printr-o stradă ce are împodobită cu portici. Cînd veneţienii se retraseră de aici în anul 1691, săltară două forterețe din vecinătate, ale căror ruine se văd încă.

De patruzeci de ani încoace Avlona a prosperat cu repeziciune, sub toate privinţele. Împrejmuirile sale sunt frumoase, verzi, roditoare, bogate. Către acestea aerul nu este curat. Dar fiindcă noi nu avem misia a descri istoria oraşelor, ne înturnăm la calea noastră şi însemnăm aici tîrgurile şi satele române ce se ţin de dînsa.

Aceste sate locuite de români şi albanezi sînt două sute douăzeci. Tîrguri mari sunt: Coteli, Poprada, Tronofoza, Imşa Mare, Alelian, Bolina Mare, Sieştena; mai mici sunt: Coroşani, Tronovin, Scapola, Curgi, Ronoveaza, Caşteta, Poşozi, Rişcada, Cradişta, Imsta, Resdi, Veani Ciocalini, Matea Mare, Matea Mică, Geagodini şi alte două sute sate.

AGRAFA

Agrafa este un tîrg şi scaun al cantonului ce poartă acelaşi nume. Cantonul are şaizeci şi cinci sate româneşti [2], oraşul este în apropiere de Peleo Castro şi de ruinele Ochaliii.

Pe coasta munţilor despre Etolia se întinde cantonul Cărpeniţa, între coasta Muntelui Calidromo şi Panetolicon

---

[1] Αὔλος Πόλις ἐπινειον (Ptolomeu) *(n.a.)*.

[2] Gialistra, Agia, Triada, Vulpi pe malul unui rîu, Petrilas, Leontitos; ruinele Paleocatuna, Liascovo, două oare de la Leontitos, Asmocovo, trei pătrare de oară. La Gerdichi şi Fanari şade episcopul ce ia numele Agrafiii *(n.a.)*.

sau Plocopari, ce se hotărăşte cu cantonul Vlahos. Subîmpărţirile lui sunt Vlaho-Horia spre occident; la centru, Politohoria; la est, Suvalahos, şi în susul rîului, Apocaru.

În cantonul Cărpeniţa, în împărţirea orientală, se află mulţime de români, coborîtori din acei români care, în secolul al X-lea, veniră în Grecia. Valea ce ocupă este tot aceea ce face capăt cu Tatariana; de unde sunt trei leghe pînă la Cărpeniţa, oraş de opt mii suflete, români şi albanezi (acestia în minoritate) [1].

Cărpeniţa. Satele cele mai mari dintre Politohoria sunt Marino, Vignia, Pidia, Terovo, Episcopi, şi în valea de mai jos: Aniade, Cutiba şi Crosicades.

Spre orientul şi miazăzi a subîmpărţirii Politohoria, pe coastele muntelui Cuporachi, locuiesc *suvalahii*; satele lor, răspîndite, se întind dincolo de lacul Sauria. [2] Nu departe de aici este oraşul român Cosina, cu cîteva sate şi cu cincisprezece mii suflete, române, care, în timpul lui Ali-paşa, se luptară vitejeşte pentru apărarea tărîmului lor. Cravari e cel din urmă canton din partea coastei Etoliii. Amurani, tîrg de o mie cinci sute locuitori, este scaunul acestui canton.

Cantonul Agrafa este de treizeci şi cinci mii suflete, Cărpeniţa, douăzeci şi două mii suflete; Cravari, optsprezece mii. Maioritatea se compune de români.

Dupe mărturia mai multor călători, în muntele Pindoros, la nord-vest de la valea Curbesi, udată de rîul Vernaçova, se află încă o colonie de români bomiani împărţiţi într-o mulţime de sate şi tîrguri pînă la Oeses şi Acifas. [3] Pe malul stîng al acestui rîu, se mai văd Criaţi, Pantagius, ce rămîn la dreapta drumului prin care intri în Dorida.

---

[1] Pe malul stîng al rîului ce desparte Cărpeniţa de Agrafa, la o jumătate oară spre sud de Franguista, este Seliţa, apoi Domniţa, Castanula etc. *(n.a.)*.

[2] Pe o întindere de patru oare de la n.-v. la s.-e., sunt satele române Vutiro, Milotica, Sîntu Andrei etc., în valea Fidachi sunt Lastovo, Terovo, Fidachia *(n.a.)*.

[3] O leghe la nord de Vlaho-Cătune, Nuţombru, Tristene, Surţi, Copadi, opt leghe pînă la mare *(n.a.)*.

Valea Sparhius formează cantonul Petragic. Întinderea lui îmbrățișază partea țărilor coprinse între Muntele Oeta și Oris de la hotarul Zeitum pînă la Agrafa. Are patru subîmpărțiri. Cea dîntîi ocupă, la marginea orientală a văii, malurile Sperhiului, cinci leghe de la mare în întindere.[1] La o oră de aici se află Petragic, scaunul cantonului; se zice că acest oraș s-a fondat în secolul al VIII-lea de o colonie aheană.

Tîrgurile cele mai însemnate din această subîmpărțire sînt Perlevto, Sofo, Bogomilo etc.; a treia subîmpărțire este Geaculadi, cu vreo patrusprezece sate de albanezi, greci și români amestecați. Spre occidentul hotarului acestii subîmpărțiri se află subîmpărțirea Bunaia, udată de Levca, în ale cării stînci se află treisprezece sate de români, și cîțiva albanezi, dedați cu armele. Spre apusul Vlahohoria, pe valea de sus de la Sperhius, este subîmpărțirea Politohoria, ce se învecină cu cantonul Agrafa.

Colonii române se înaintează spre centrul Greciii proprii și mai ales păstorii nomazi. Românii așezați în Grecia proprie, deși grecii îi silesc a se greci prin școlile lor, vor rămînea împreună cu albanezii două elemente streine. Mai-marii lor se vor greci; poporul, niciodată. Cît pentru păstorii nomazi, nu este nici o temere, nefiind așezați.

Falmereit zice că românii și albanezii fac maioritatea în Grecia proprie. Luați pe români și pe albanezi de la greci, și Grecia modernă nu este nimic și însuși istoria modernă a Greciii se desființează! Grecii au înțeles aceasta, și de aceea caută să grecească pe români și albanezi.

---

[1] Samti-Vlahohoria (sate române). Să hotărăște cu Leitum Salone și Lidorichi; la stînga, la două ore de la hotarul Zeitum, este Mihedei, cu opt sute suflete, români numai; la o oară spre vest, Cupohori, cu o mie două sute suflete, români; cele opt sate zise Chefalohorie, așezate la o leghe depărtare, sînt Castrița, cu patru sute români, Camiriani, cu opt sute români, Siliachi, cu o mie două sute români, Colochitia cu patru sute români, Argirie, cu patru sute r. Castania, cu opt sute r., Pulcohoria, cu cinci sute r., Lele, cu patru sute r., asilica, cu cinci sute, apoi vreo zece altele, cum: Marmera, Sica, Alpohori, Rogozena etc. *(n.a.)*.

Grecii nu au un viitor ca nație continentală, și încercările lor de a eliniza poporațiile continentale vor rămîne fără de rod. Viitorul Greciii va fi mare: ca fenecienii, cartaginezii, englezii, grecii încă sunt destinați a apărea în toate orașele, porturile de mare, în Oriente, a se sili de a-și însuși comerțul lor, a avea o flotă comercială, este a pune mîna pe inima Orientului, este a domni pretutindeni, a face legi pretutindeni, a crea pretutindeni o înrîurire grecească, o acție, o putere, este a greci tot ce se învecinește cu marea. Mai teamă îmi este că grecii vor deveni stăpînii Brăilii și Galațului, decît a domni pe un singur canton din munții Albaniei.

Dar este timp a ne înturna în Tesalia și Macedonia orientală.

ȚESALIA ȘI MACEDONIA ORIENTALĂ

În timpul studiilor mele despre români, căzui lînced de friguri intermitente în Monastir, ceea ce mă opri din orice lucrare. Pînă atunci voiam a vizita eu însumi toate aceste locuri, despre care am vorbit, după raporturi sigure, adunate atît acolo atunci, cît și mai în urmă aici, în București, de la locuitori din acele locuri [1], dar cerul a voit altfel. Frigurile m-au făcut a mă înturna la Salonic și de aici la Constantinopoli. Afară de aceste, banii de călătorie se împuținaseră. A nu avea nici un venit din țara sa, a trăi exilat în streinătate, și cu toate acestea a călători în țări depărtate, Asia, Siria, Egipt, țările locuite de români, a scri broșuri în limba franceză despre drepturile patriii care te gonește, cu jumătate prețul din modesta hrană a vieții sale de exilat, ca să te înturni odată în sînul patriii, unde poate că te așteaptă persecuțiile consîngenilor tăi, hula și calomniile confraților tăi, sînt lucruri ce trebui a fi cineva exilat, ca să i se întîmple. Dar să uităm lucrurile ce sfîșie inima. Era în Constantinopoli un român cu nume Constantin Polihroniade. Patriotismul acestui om a fost cauza tutulor acestor fapți, neînțeleși

[1] Am mai zis, noile *renseigneminte* comparîndu-le în urmă cu cele priimite în București, am prefăcut pe alocurea ideile vechi, unde le-am găsit neexacte *(n.a.)*.

împreună. Acest om a împrumutat toată emigrația română. Toate aceste lucruri se făceau cu o sumă mare ce mi-a împrumutat și care pînă astăzi nu i-am plătit încă cu desăvîrșire.

Atît d. C. Negri, cît și alții, de mai multe ori s-au adresat către guvernul otoman, rugîndu-l a lua măsuri pentru scăparea de la moarte, ca nație, a românilor din Macedonia, Tesalia, Epir, Iliria etc. Ministrii otomani nu au gustat această idee, deși era favorabilă intereselor comune. Iată cum explicăm noi această încăpățînare: turcii nu se tem de slavi, nu se tem de greci, pe cît se tem de români — cu cuvînt sau fără cuvînt, acest lucru există. Oamenii și-au făcut o idee greșită despre simțimintele turcilor pentru greci. Adevărul este altfel. Grecii nu au mai buni amici decît pe turci, este simpatie între dînșii, simpatie tradițională, a cării existință are naștere într-o epocă înainte de luarea Constantinopolului. Ura grecilor pentru latini i-a aruncat în brațele turcilor. Această politică, cu toate războaiele ce a urmat de atunci între turci și greci, cu toate ura ce pare să se manifeste între concheranți și concuisti, urmează încă: umbra fantasmii latinității ajunge ca să facă pe unii și pe alții a se înțelege. Preponderința grecilor asupra celorlalți creștini este păstrată cu îngrijire însuși de turci. Turcii cred că asigură interesele lor prin clerul grec, al cărui cap este patriarhul. Patriarhul și toți mitropoliții, episcopii și alții din toată Turcia, unde sunt creștini de mai multe nații, sunt greci de nație. Ei au mari răspunderi către turci și mari drepturi asupra popoarelor creștine. Cînd un mitropolit va declara că în ocolul său nu mai răspunde de liniștea publică, guvernul otoman trimite îndată oștire acolo. Capii clerului grec sunt niște guvernori asupra creștinilor, recunoscuți și protegeați de turci. Acești capi bisericești puțină parte au luat în 1821 la mișcarea grecilor.

Această politică a turcilor, de a impune celorlalți creștini elementul grec, are și partea sa dibace, și partea sa rea. Partea dibace este că prin greci sau clericii greci ține în frîu pe toți creștinii; partea cea rea este că, făcînd din toate popoarele creștine, prin încuragearea ce lasă grecilor a greci pe ceialți, o singură tabără, mai mare și mai puternică, prepară singuri, măresc, împuternicesc o tabără vrăjmașă ce, în fund, caută a-i lovi odată.

Aceste puţine cuvinte ce nu putem a dezvolta mai mult, de temere a nu întra, dupe tărîmul descripţiunei noastre generale, în tărîmul politicei unui stat, pă care avem nevoie a menagea, chiar în interesul patriii noastre, se va înţelege pentru ce turcii nu au voit niciodată a se ocupa, spre a scoate pe români din ghearele grecismului. Pe lîngă aceasta vine încă un cuvînt ce îi face să recule. Acest cuvînt este că ei nu înţeleg că românii sunt de viţă latină; el îi cred ca pe bulgari şi sîrbi, slavi, şi prin urmare rusolatri. Grecii, părîndu-li-se singurul element ce nu va putea niciodată a se împăca cu slavii, îi păstrează, deşi în oarecare hotare.

Avem sub ochi o lucrare sistematică a guvernului otoman despre poporaţia românilor din Tesalia orientală de la hotarele Epirului. Românii sunt împărţiţi în două categorii: *pămînteni*, în Tesalia, şi *nomazi*.

Satele şi tîrgurile românilor pămînteni sunt: Vlaho-Livadea, cu opt mii patru sute suflete, români curaţi: Clinosu, cu o mie opt sute, Bendista, cu două mii cinci sute douăzeci, Castania, cu trei mii şase sute, Gondovasta, cu o mie două sute, Ciureneo, cu şase sute, Halichi, cu trei mii trei sute, Coturi, şase sute, Lepeniţa, nouă sute, Veletini, cu trei sute, Selinesa, o mie două sute, Crania, cu şase mii, Doliana, cu nouă sute, Dragovisca, cu trei sute, Cardichi, o mie opt sute, Pira, o mie opt sute, Desi, o mie cinci sute, Veterino, şase sute, Pertuli, două mii o sută, Huziana, şaizeci, Pirneagul de Sus şi Pirneagul de Jos, două mii patru sute, Ciocan, o mie cinci sute. Aceste tîrguri şi sate sînt libere, românii sînt proprietari. După acestea vin satele unde românii se învoiesc cu proprietarii, luînd două din trei, şi care sunt: Lezesci, cu trei sute suflete; Marovico, cu şase sute, Cocleu, cu o mie două sute, Coţufliani, cu trei sute şaizeci, Mocoşi, trei sute, Strueţa, trei sute, Crinciada, o sută optzeci, Tineredes, cu două sute patruzeci, Ciraşia, cu trei sute şaizeci, Cologriani, şase sute. Colonii veniţi din Epir sunt: arvanioţii vlahi, două mii şapte sute, calarioţii, trei sute, siracioţii, trei sute, mezoviţii, trei mii, apeliaţii, o sută douăzeci, milioţi sau ameriţii, trei sute, malacasiţii, trei sute, perivolioţii, douăsprezece mii, avdelioţii, douăsprezece mii, samarioţii, douăsprezece mii, balcioţii, trei sute, brăngioţii, trei sute, sau altfel patruzeci şi şase mii nouă sute optzeci români

pămînteni din Tesalia şi patruzeci şi trei mii nouă sute douăzeci de coloni veniţi din Epir [1] sau nomazi.

Să numărăm încă pe românii din celealte părţi ale Tesaliii şi vom avea o sumă apropiată de două sute mii suflete, adică jumătate din locuitorii Tesalii.

De la Salambria pînă la satul Aia sunt vreo sută sate de români, care încep cu Vlaho-Livadea, Conipoplo, Sîntul Dimitrie, Ftari, Cochino-Hori, Meniteri, Izvorul, Castria etc.

Toate aceste însemnări sunt aruncate aici cu neîngrijire, scopul fiind a da o idee numai de existenţa românilor. În opera statistică a tutulor românilor aureliani, ce este a se publica împreună cu o hartă, se va enumera toate sîngeacurile cu cantoanele şi cu toate satele cu poporaţia română, într-un chip regulat şi complect.

ÎNTURNAREA LA SALONIC

Frigurile puseră o barieră între mine şi dorinţele mele d-a vizita toate sau o mare parte din aceste locuri despre care am vorbit. Căutai a mă reînturna la Salonic, cu atît mai mult că erau speranţe a mă înturna la Bucureşti. Îndată ce frigurile îmi mai dară răgaz, mă pusei pe cale, tot pe aicea pe unde venisem.

Nu am vorbit îndestul de ruinele de la Pella, vechea capitală a Macedoniii. Ruinele ei sunt pe o înălţime ce se pleacă spre apus şi spre lacurile ce o înconjură. Se recunosc încă multe lucruri între ruine. [2]

---

[1] Apropozito de tîrgurile vechi Dolopii, între Epir şi Tesalia, am vorbit de mai multe din aceste sate însemnate aici şi care sînt pe hotar, cum Halichi, Coteri, Lapeniţa, Milia, Cardichi, Dragovişte, Doglieni, Scliniase, Vitecio, Pertuli etc. *(n.a.)*.

[2] „Pella pervenit consul, quem non sine causa delectam esse regiam advertit, sita est in tumulo vergente in occidentem hibernum. Cingant paludes inexuperabilis altitudinis, aestate et hieme, quas restagnantes faciunt lacus. In ipsa palude, que proxime urbi est, velut insula arx eminet, aggeri operis ingentis imposita, qui et murum sustinent et humore circumfusae paludis nihil laedatur. Muro urbis con-

Cei dintăi ce surpară capitala lui Filip fură gaulii, înaintea romanilor. Pe locul vechii cetăţi, se văd încă mulţime de morminte, fărmături nenumărate de cărămizi, olane, sticle. Pă aceste locuri se găsesc, dupe ploi, monede vechi. Pe o înălţime, cea mai înaltă din aceste măguri, se vede fărămăturile unor zidiri de peatră groase, unde a trebuit să fie *cetăţuia*; coborînd spre miazăzi, întîlneşti urma unui alt zid de îngrădire, ce duce la un lighean pătrat. Pe fîntîna din sat se citeşte: ΔΙΟΝΙΣΙΟΣ ΜΕΓΑΚΛΕΟΥΣ.

La morminte este o galerie de pămînt ce are gura spre miazăzi. Această galerie de treizeci picioare de lungă şi şapte picioare de lată, duce la două săli pătrate. Se mai găsesc şi alte galerii.

MUNTELE ATHOS

Ne rămîne a complecta ştiinţele ce am dat despre Salonic.

Locuitorii acestui oraş, în timpul verii, temîndu-se de miasmele necurate a unor lăcuinţe, se retrag la Calamaria spre vestul oraşului, aproape de Vardar.

O stradă lungă desparte oraşul în două de la est la vest, paralelă cu marea. Aici este cartierul populat, tîrgul; la dreapta şi la stînga, magazii. Sunt în Salonic treizeci şi şapte de geamii. Printre ele sunt zece biserici vechi schimbate în geamii. Dintre aceste din urmă Sîntul Dimitriu este cea mai curioasă de văzut.

Pe mormîntul sîntului Dimitriu, martirat la Salonic în anul 307 după Crist, s-a rădicat această biserică în al VIII-lea secol. Turcii arată mormîntul sîntului la călugări într-un colţ al geamiii. După Nicetas, istoricul grec, din acest mormînt curgea mai nainte un izvor de untdelemn, care a secat îndată ce Amurat a intrat în această cetate. Ajungi la biserică printr-o curte de smochini; în biserică intri prin prid-

---

juncta procul videtur, divisa est intermurali amni, et eadem ponte juncta, et nec oppugnante externo aditum habeat; nec şi quem ibi rex includat, ullum nisi perfacilimae custodiae pontem effugium" (Tit. Liv., libr. XLIV, c. 46) *(n.a.)*.

vor, care are două uşi. Această biserică este împărţită în trei, prin două rînduri de coloane care sprijin galeriile laterale. O despărţire este mai mare şi se formează din şasesprezece coloane de marmură neagră-verde cu vine albe, altarul de patru coloane de granit roşu. Lespezile sunt de marmură albă. Mai este în apropiere o biserică Sîntul George, rotundă. Înăuntrul ei păreţii sunt aţinaţi cu mozaice. Să zice că acolo predica apostolul Pavel. Se mai zice că această biserică este mai veche decît cristianismul. Astăzi este schimbată în geamie şi se numeşte *Ostendji-Efendi.*

Mai vine Sînta Sofia, despre care am mai vorbit, rădicată de Iustinian, în cuartierul Suuc-Su (apă rece). Ea este renumită prin frumuseţea mozaicelor sale. Cincisprezece chipuri nalte mai mult de trei metri se văd împrejur: Maica Domnului, un înger şi cei doisprezece apostoli. Împrejurul lui Crist, ce este în mijloc, să scrie asfel: „Om din Galilea, pentru ce te opreşti şi ridici ochii la cer? Isus, care, părăsindu-te, s-a înălţat la ceruri, va veni cu acelaşi chip cu care s-a rădicat.“

Mai este Eschi Djuma, biserică cu două, caturi, *Serali Geamisî*, ce formează o cruce latină, apoi *Chessengilar Geamisî* etc.

Strada cea mare, ce taie oraşul, se numea în vechime *Egnatia.* La amîndouă capetele acestii strade se află două arcuri de triumf, rădicate unul lui August, celalt lui Constantin. Ele sunt perdute în alte clădiri. Se mai văd tot în această stradă cinci coloane de ordin corintian, cu cariatide săpate în bas-relief. Se crede că acolo era ipodromul, unde Theodosiu ucise pe creştini.

Înainte de a părăsi Salonicul, să vorbim de munţele Athos.

Calea cea mai de drept de la Salonic la muntele Athos este prin Vasilica, Galaţ, Pirgardinia. De aici ori urmeezi calea pe uscat, sau treci golful cu un caic la Cseropotamo sau la monastirea rusă, apoi la Caries. Am spus fabula acestui munte. Înainte, locuitorii acestui munte se chemau macrovi, cu viaţă lungă. Acolo, după zisele călugărilor, ar fi trăind peste trei mii călugări din şase mii, ce erau în alte dăţi. Orice călători trebuie să meargă mai întâi la Caries să vază pe epistaţi şi să ia de la dînşii carte de recomandare. Femeile, ca şi la Sîntul Sava în Palestina, nu sunt primite

la mănăstiri. Nici o ființă de partea femeiască nu se primește, nici mițe, nici cățele, nici măgărițe.

Biserica rusă este pe o înălțime: o grămadă de peatră și dă lemne vechi. Te urci pe o potecă repede. O poartă veche, dasupra căria este icoana Maicii Domnului, se deschide pe curtea cea mare. În această curte este biserica cu cinci turnuri, de jur împrejur sunt chiliile pe un îndoit rînd de arcade.

Călugării sunt greci, români, bulgari și ruși.

Mai în toate aceste monastiri se află oameni din aceste patru neamuri, dar pretutindeni grecii au supremația! Pe români și bulgari mai ales îi prigonesc. Din aceștia nu să înalță niciodată în rang. Românilor li se face tot felul de nemulțămiri, ca să-i gonească.

De la această monastire la Caries sunt patru oare; calea este printre grădini cultivate de călugări. Vegetația e bogată.

Mai este o legendă că această monastire ar fi clădită de un domn al Vlahiii[1]. Într-un colț de mur vechi este îngrădit un bas-relief înfățișînd această închinare a acelui domn către Preacurata Fecioară. La dreapta să vede Fecioara cu Isus, copil, în brațe. La stînga, domnul închinător, ținînd în mîna dreaptă biserica și mîna stîngă dasupra ei liberă. Între dînșii se vede un cap de taur negreșit, ce seamănă cu un cap de berbec. Acel domn să crede că ar fi fost catolic. Noi credem că a fost vreun domn al românilor Marii Valahi din Aspropotamos.

Aici se fondă în secolul trecut o școală de teologie de Evgheniu Bulgaris și Nicefor Teodoxis. Biserici sunt mai multe în această monastire. Biserica cea mare este zugrăvită de Panselinos. Sunt cîteva mozaice frumoase, un tetramorf mai ales s-a păstrat foarte bine; tetramorful este coprinderea într-un singur trup a patru atribute ale evangeliștilor: îngerul sîntului Matei, acvila sîntului Ioan, cartea sîntului Marcu și boul sîntului Luca, grămădiți pe un corp omenesc cu aripi.

La această monastire dezbarcă toți închinătorii ce vin la Muntele Athos.

---

[1] Marii Valahii din Pind *(n.a.)*.

Monastirea Esfigmenu a fost închinată lui Simeon de către Theodosiu cel Tînăr şi soră-sa Pulheria. Acest Theodosiu făcuse chiar în palatul său o monastire: trecea viaţa în posturi şi rugăciuni. La această monastire s-a adăpostit patriarhul Antimos.

Nu este fără folos a spune aici pe scurt ce rolă joacă în Turcia acesti patriarhi sub turci. Mahomet II, după ce luă Constantinopoli, numi patriarh pe un călugăr Ghenadius, cu putere spirituală asupra celor ce urmau această credinţă, cît şi cu autoritatea civilă şi judecătorească, ca un cap al grecilor, astfel că patriahul ecumenic din Constantinopoli este de atunci jude înalt în trebile civile şi religioase; pune impozite, leagă şi dezlează măritişele, judecă procesele etc. Autoritatea lor a fost mare, dar nu a făcut nimic pentru mîntuirea popoarelor creştine; ei au fost mai mult pentru turci decît pentru creştini.

Chiliandari este monastire bulgară. Curtea monastirei este largă. Biserica mare este de cărămizi. Muntele ce atîrnă pe dînsa este verde: copacii se pleacă pă învălitoarea chiliilor.

Bulgarii şi sîrbii ascultă aici leturgia în limba greacă! Să nu ne mirăm de aceasta, fiindcă o ascultăm în această limbă, în unele biserici din Ţara Românească, însuşi noi românii, cu cea mai mare nepăsare a capilor bisericii din Principate, al căror patriotism întîrzie a se deştepta.

Sîrbii în anul 1351 scuturară jugul patriarhului grec şi numiră patriarh al lor pe mitropolitul lor; dar în anul 1737 patriarhul grec din Ţarigrad dobîndi de la Poartă dreptul a anula pe patriarhul sîrb şi a numi el pe episcopii sîrbi. Atunci să şi impuse limba greacă în bisericile sîrbe. Grecii au interes a fi capii bisericii, pe care ei o numesc grecească, şi noi românii, bulgarii, sîrbii o numim de ritul oriental. Am putea a o numi slavă fiindcă sunt două milioane de slavi în Turcia; am putea-o numi română, fiindcă suntem şase milioane de români în Turcia; dar nu o numim. Grecii însă ce nu sînt nici trei milioane, au curagiul să o numească grecească? Au avut dar cuvînt cei ce au zis că românii, bulgarii şi sîrbii sunt boii de la plug şi grecii sunt cei ce îi mînă.

Monastirea Chiliandari este așezată aproape pe istmul de la Seres, ce perșii au tăiat și de care vorbește Juvenal [1], Herodote [2] și alții. Mai multe păsări scăpate în marmură beau din vasul sînt. Acolo se vede zugrăvit sîntul Atanasiu lovind cu varga o stîncă de unde iese apă. Călugării zic că această minune s-a întîmplat cînd se zidea această monastire și cînd stana secase apele acolo, și arată, lîngă monastire, stînca, și în biserică, varga.

În anul 1277, Lavra primi pe patriarhul Venus, care afurisise pe grecii ce vor părăsi pe papa. Prin aceasta, Lavra se făcu urîcioasă celoralte monastiri vecine. Cînd fiii lui Mihail Comnen, Nicefor și Ioan, se rădicară contra lui Paleologu, papa Nicolai III trimise legați în Orient, cu misie a afurisi pe toți aceia ce vor fi contra unirii celor două biserici. Acești legați atacară și pe călugării din Muntele Athos. Înaintea porții monastirei Chiliandaru s-au ucis o mie de călugări. Cei din Constantinopoli afuriseau pe cei din Roma, și cei din Roma pe cei din Constantinopoli. La 845 papa Nicolas afurisi pe Fotius și acest pe papa. Mai tîrziu, un alt papă afurisi pe Celularius și acesta pe papa. În anul 1204, cînd cruciații luară Constantinopoli, aceste uri religioase avură urmări crude și barbare.

Cruzimile cruciaților fură încuviințate de papa. Aceste uri se măriră și deveniră cauza perderii Ierusalimului și Constantinopolului și căderea lor sub turci. Cînd grecii erau aproape de peire, cerură unirea și ajutorul latinilor. Ioan

---

1 . . . . Creditur olim
Velificatus Athos et quid quid Graecia mendax
Audet în historia . . . *(n.a.)*.

2 „Se făcură gătiri cu trei ani mai nainte, ca să pătrunză muntele Athos, căci în cea dintăi expediție pluta perșilor cercase o mare perdere ocolind acest munte . . . Locuitorii acestui munte ajutau la tăierea lui. Buberes al lui Megabiz și Artaxes sin Arteu prezidau la lucrare . . . Iată cum începu să taie. Trase cu sfoara tărîmul lîngă orașul Zane. Cînd canalul se află la oarecare adîncime, cei ce erau în fund săpau, ceilalți dau pămîntul celor ce erau pă scări, acești din urmă treceau la alții din mînă în mînă, pînă ce ajungea pe malul canalului. Malurile canalului se surpară, afară de partea lăsată fenicienilor, și lucrătorii avură îndoită muncă . . . Xerxes făcu acest lucru de mîndrie, ce să-și arate puterea. . . Ar fi putut cu mai puțină greutate să transporte vasele dintr-o mare la ceialtă mai pe sus pe istm; dar el voi mai bine să sape un canal de comunicare cu marea ce fuse destul de largă, ca două trireme să poată pluti alături" *(n.a.)*.

Paleologu se duse singur la Roma şi unirea se decise în soborul de la Florenţa, dar poporul, a cărui ignoranţă îl oprea de a vedea în această unire bisericească mîntuirea sa, se revoltă, şi împărăţia căzu în anul 1458.

Această monastire suferi încă în anul 1821. Călugării fură nepăsători la această mişcare naţională: patria lor era cazanul cu supa.

Diamantis cu românii şi albanezii veni ca să-i apare la Palena, lîngă Athos, unde învinse pă Isuf-bei, în cea dintîi luptă. Mai pe urmă venind Abuludub-paşa cu oştiri mari din Salonic fărămă pe revoluţionari. Călugării tremurară atunci în Muntele Athos, luară averile lor şi se închiseră în două monastiri mai spre vîrf, Zografos şi Ierofon, paşa ceru să facă pace cu călugării închişi, cu tocmeală a le lăsa proprietăţile lor, dar a le pune o garnizoană. Călugării primiră, dar turcii despoiară aceste două monastiri, după ce intrară aici. Către acestea avură timpul să îmbarce moaştele, petrele scumpe, argintăria şi auria pe vasele amiralului Combesis, care le duse la Egina şi mai tîrziu se putură readuce la Athos.

Lavra are cele mai multe obiecte preţioase.

Pe vîrful cel mai înalt al muntelui este biserica Sînta Ana, unde călugării se duc o dată pe an, să se închine, în luna lui august. Acolo sunt icoane în relief, încă din timpul *iconolatrilor*. Cultul icoanelor, prigonit de mult timp de episcopul Egiptului, fuse prigonit încă în Orient de Leon Isaurianu. Teofan, în analele sale, spune o fabulă, că în vara anului 726 ieşi un fum des între insola Tera şi Terasia în Arhipelag. Marea îşi rădică valurile şi aruncă pietre pînă pe ţărmurile Asiii şi Europii şi dodată se născu o nouă insolă, lîngă insola Tera. Împăratul Leon, luînd aceasta ca un semn dumnezeiesc de mînie împotriva iconolatrilor, adună poporul (anul 727) şi zise că a să închina la icoane este o idolatrie. De aici începu cearta între iconolatri şi iconoclastri. Constantin Copronim dete ordin ca bisericile să se văruiască şi adună un sobor care osîndi pe iconolatri. Soborul de la Nicea hotărî asemenea. Sub Mihail, fiul lui Theofil (824) se făcu patriarh Metodius. Acesta apără pe inconolatri şi reaşeză prin biserici icoanele cu pompă. În acea zi, biserica de ritul oriental luă numele de ortodoxă. Către acestea, statuele rămaseră încă

înlăturate, căci rechemau prea mult idolatria. La biserica Sînta Ana se văd încă din aceste vechi statue.

Ca toate celealte monastiri, Vatopedi este o grămadă de turnuri, de învelitori, de bolţi; este aşezată aproape de mare. Aici sunt mai numeroşi călugării. Se zice o fabulă asupra înălţimii acestii monastiri. Fiii lui Theodosiu, Arcadiu şi Onoriu, întorcîndu-se de la Napoli la Constantinopoli, cu muma lor, avură o mare furtună lîngă insula Imbros. Arcadiu, căzînd în mare, se găsi de sihastrii din muntele Athos, culcat pe nişte zmeuri. Cînd Arcadiu deveni împărat, zidi pe Athos această monastire ce o numi Vatopedi-de βάτος zmeuri; παίδιον copil.

Nicefor Gregores, unul din scriitorii bizantini, zice despre acest loc: „Dulceaţa aerului, mulţimea verdeţurilor ce bucură vederea şi îmbălsămesc aerul, cîntecului păsărilor, şopta apelor, zborul albinelor, privirea luciului mării, liniştea văilor, tăcerea şi singurătatea pădurilor, toate aceste fac o ţesătură de voluptăţi se răpesc simţurile şi rădic către Dumnezeu sufletul".

Aceste păduri sunt de stejari şi de castani d-o grosime nededată. Caries este un sat ascuns în umbra unui munte, între schituri lipite de poalele lui. O singură stradă este în Caries; pe această stradă sunt prăvălii, în prăvălii călugări ce vînd mătănii, iconiţe şi unelte de casă săpate de sihastri sau *pustnici*. Casele sunt mici, cu un rînd, de lemn. În capătul acestii strade, într-o casă mai făloasă, este locul consiliului care cîrmuieşte Muntele Athos, compus de douăzeci de epistaţi pentru douăzeci de monastiri. La fiece patru ani se alege cîte un prezidente de acest consiliu, care împarte cîrma cu patru epistaţi ai monastirilor *Chiliandari*, *Vatopedi*, *Iveron şi Lavra*. Acesti patru epistaţi cîrmuiesc muntele şi dau socoteală de administrarea lor către adunarea generală, care judecă totdodată şi crimele acestui popor negru şi masculin. Acesti patru epistaţi au o pecete ce se pune la orice ordine se dau; fiecare are cîte un patrar din acea pecete — unul, daca nu se uneşte la o hotărîre, nu-şi pune pătrarul de pecete, prin urmare, nu se poate da hotărîrea; trebuie să fie cîte patru uniţi. Iată o republică în toată forma. Poarta otomană a recunoscut, încă de la luarea Constantinopolii, administrarea şi autonomia acestor călugări, cu învoire a i se plăti un tribut de cinci sute mii de lei pe an, ce se dau

antică, ce recheamă vechiul *Olofizos*. Monastirea s-ar fi zidit în onoarea *sîntului Ioan mergătorul înainte*, de trei georgieni sau iberieni; dar nu se știe în ce an. În biserică sunt mulțime de icoane trimise de la Petersburg, fără nici un merit artistic, dar împodobite cu mărgăritare și cu șic. De aceste icoane sunt înecate bisericile aici...

Aici este icoana Maicii Domnului, renumită ca făcătoare de minuni în tot muntele. Este dasupra porții de intrare. Se zice de călugării crezători că Theofile, patriarhul Alexandriii, vrăjmaș al sîntului Hrisostom, dînd foc la cîteva monastiri, căci era certat cu călugărul Isidor, făcu să se arunce icoanele. Această icoană a Maicii Domnului, aruncată în mare, reveni către țărm lîngă Iveron și un călugăr Gavril o culese. Mai este încă o icoană a Maicei Domnului în fundul unei bisericuțe a Sînților Apostoli. Aceasta este rănită la obraz, din care rană, zic călugării, iese sînge. Pe la anul 650, pirații călcară monastirea Iveron, capul piraților lovi icoana cu un cuțit și din rană ieși sînge. Pirații, văzînd această minune, se făcură toți călugări.

Monastirea Stavronichitas nu este departe de aici. Această monastire are un donjon pătrat, învîrfuit cu turnulețe; aici sunt puține lucruri de văzut.

Filoteos s-a zidit în al zecelea secol, de trei călugări din Olimp; Filoteu, Arseniu și Dionisiu. La această monastire se află coperemîntul unui manuscris slav, care este o raritate. În visteria de la Caries sunt mai multe lucruri prețioase, între care o cădelniță reprezintînd religia amenințată de filosofie.

Înainte de cruciați, zestrea acestor monastiri era un lucru rar. Cruciații, apoi turcii la 1821 a despoiat pe călugări.

Monastirea Caracalos a apostolilor Petru și Pavel, dedicată de Ion Antoniu Caracal, are o vedere încîntătoare asupra mării.

Nu departe de această monastire este *Lavra*, pe un tărîm uscat și rîpos. În timpii de demult, aceasta era cea dintăi sub toate raporturile, astăzi dărăpănarea se întinde în acest loc. Turnurile se surpă și iedera se întinde prin galerii. Decorația bisericii cei mari de la Lavra, lucrare în mare parte a lui Panselinos, merită să fie văzută.

Niște figuri mari de jumătăți de trupuri se văd în josul zidurilor. Isus, în fundul bolții cei mari; mai jos îngerii,

arhangelii şi heruvimii, la stînga Isus înaintea lui Pilat, *patima şi învierea*; se văd războinicii martiri; Isus înaintea învăţaţilor, uciderea nevinovaţilor, intrarea lui Crist în Ierusalim şi Buna-vestire; apoi Adormirea Maicei Domnului. Înaintea porţilor de bronz, dăruite de Nicefor Foca, pe nişte stîlpuleţi de granit, este fialul, pe marginea ligheanului, lîngă doi lei. Chiliandari, am zis, este aproape de acest istm spre marginea muntelui. Înuntrul curţii acestii monastiri are două rînduri de arcade. Biblioteca monastirei are multe manuscrise slave. Ea este fondată de sîntul Sava. Moaştele lui se află în catolicon [1]. Acesti călugări bulgari, sîrbi sunt cei mai muncitori.

Monastirea Zografos este a doua a bulgarilor. Se zice că, spre anul 895, Leon înţeleptul înălţă un schit în Muntele Athos şi încredinţă decorarea bisericii unui pictor vestit. Pictorul, după ce zugrăvi zidurile şi ajunse la locul unde era să facă pe sîntul George, nu putu să mai facă nimic, ştergea tot ce zugrăvea. Într-o dimineaţă, cînd revenea la lucru, abătut, văzu în fundul bisericii, în mijlocul unui chedru, o icoană a sîntului George, minunat de frumoasă. Un călugăr ce intra atunci recunoscu pe sîntul George, pe care îl văzuse la Sinai. De atunci mănăstirea luă nume de Zugrafos. Această legendă urmează că un călugăr de la muntele Sinai, venind aici şi ameninţînd pe sîntul cu pumnul, de gelozie, sîntul îi apucă mîna şi îi tăie degetele cu dinţii.

Acest schit este aşezat pe o înălţime ascuţită; este înconjurat de păduri înalte, cu izvoare reci. Vederea este cea mai desfătătoare din această înălţime din tot Athosul. Castamoniti este o mănăstirioară în mijlocul unei păduri dese. Dacă omul n-a făcut nimic pentru podoaba acestii mănăstiri, natura a făcut mult prin părtinirea cu care a înfrumuseţat-o. [2]

---

[1] Mai este un sîntul Sava, în Palestina, care a fondat biserica Sîntul Sava din deşerturi, aproape de Marea Moartă. Am văzut acolo o peşteră ce ne-a spus că a locuit-o sîntul Sava şi un maslin ce ne-a spus că l-a plîntat sîntul Sava *(n. .)*.

[2] Neagoe V. V. făcu o pristatiste în Ascalon la mare ... şi o au zidit cu zid împrejur şi o culă cu arme şi tunuri şi alte metohuri cu de toate ... din care are monastirea mult venit şi i-a pus numele *Lavra cea mare.* Iar lavra Sîntului Atanasiu, toată biserica cea mare cu oltarul şi tinzele le-au preînnoit ... şi o au coperit de iznoavă şi

Mai sînt Dochiarios, Sîntul Xenofon şi altele ce nu au nimic de interesant spre a vorbi.

Ce este oare această instituire monahică, ce există pînă în zilele noastre? Însuşi vorba greacă μοναστήριον ne spune că va să zică singurătate, sihastrie. Originea aşezămîntului monahic se urcă în al IV-lea secol după Crist, cînd sîntul Pahomeu în Orient şi sîntul Martin în Occident începură să facă aceste reuniri de fraţi, sub o regulă comună. Doi secoli această regulă dăíni cu neschimbare, dar în al VI-lea secol, călugării, abătîndu-se din calea cea bună, căută a se face alte reguli mai aspre. Cea dintăi reformă se făcu de sîntul Benoit, dar nu izbuti a ţine mult timp. În Occident mai ales, călugării deveniră puternici în atît, încît ei dispuseră de oştirile regilor şi împăraţilor. Credinţa oamenilor avuţi făcuse tot, ca să înavuţească prin legate acest aşezămînt. În secolul de mijloc, în acest timp de deluviu al popoarelor, mănăstirile Occidentului serviră de singurul adăpost al ştiinţelor omeneşti.

Creatorii acestor aşezăminte avură neapărat, la a lor întemeiere, o idee mult mai înaltă despre misia lor, decît a crea nişte temple de închinători: o cugetare politică, socială, umanitară a cătat să dicteze trebuinţa creerii unui asemenea aşezămînt. Orice a fost, a avut un cuvînt să fie. A se ruga numai, aceasta nu este îndestul pentru o societate de oameni: ruga este mijlocul; îmbunătăţirea vieţei omeneşti este scopul.

---

toată clişărbiţa a zidit din temelie şi au făcut vase de aur şi de argint, şi zăverze cusute cu aur, au dat şi mertic mare cîte zece mii talere de an. Iar în lavra Iverului a lui Sîntu Eftimiu mai presus de ziduri au adus apă cu urcioare, ca de două mile de loc de depărtare. Iar cinstita lui doamna Despina a dat o zevelcă cusută tot cu aur... Iar la monastirea Pantocrator au făcut mari ziduri ca şi la Iver şi multe daruri au făcut domnul român, şi în lavra cea mare a Chiliandarului iar a adus apă ca şi la Iver. Iar în lăudata monastire a Vatopedului, tocmi să dea milă pe an, ca şi la lavra Sîntului Atanasiu, şi au pus pre făcătoarea de minuni icoană a Maichii Precistii, umer de aur cu mărgăritar şi petre scumpe, şi zidi şi pimniţă mare din temelie. Au împodobit şi marea monastire Heropotam, că au făcut trapezărie din temelie şi pimniţă; iar la Sîntul Pavel a zidit o culă din temelie. În sfîrşit toate monastirile din Sîntul Muntele Athon le-au îmbogăţit cu bani, vase, dobitoace, şi fuse ctitor al Sîntului Munte acest Neagoe V. V. al Ţărei Româneşti (*Istoria Ţărei Române, Magazin istoric*, tom. IV, p. 256, 257, 258 etc.) (*n.a.*).

Mai toate testamentele credincioşilor, ce lasă averi la mănăstiri, recomandă ţineri de şcoli, de spitale, măritişe de fete sărmane, ajutoare celor nefericiţi. Aşezămîntul monahismului a perdut oare această misie? Dacă el o are încă, este încă trebuincios; dacă a perdut-o, nu mai are drept a fi.

Monahismul Orientului pare că s-a înlăturat de nobila sa misie. El nu poate să fie o lumină pentru biserica ritului oriental, căci făclia cunoştinţelor s-a stins în mînile sale. Nu poate să fie un sprijin al poporaţiunilor creştine, căci el primeşte viaţa, autoritatea de la acei ce au interes a ucide zborul poporaţiunelor creştine din Orient. El însuşi se află într-una din acele crize, cînd trebuie să se reformeze sau să cază de sine.

Acest monahism nu este nici progresist, nici conservator. Progresul îl înspăimîntă, căci nu-l înţelege; conservarea îl nemulţumeşte, căci este mizeria. El nu ştie nimic, nu voieşte nimic. Monahismul oriental cade în extremitatea diametral opusă cu aceea în care cade monahismul occidental; în Orient, prea mult întuneric; în Occident, prea multă lumină. Ochii oamenilor nu pot să vază bine nici în prea multă întunecime, nici în prea multă lumină. Dar să vorbim numai de monahismul oriental.

Clericii acestui rit sînt ignorinţi, şi ceea ce este mai rău, că au perdut chiar acea credinţă simplă a sihastrilor primitivi. Creştinismul Orientului este menit a se rădica numai atunci cînd acest cler se va rădica. Dar pentru ce vom mai vorbi de nişte răni ce sînt cunoscute?

ÎNCHEIERE

Grecii şi românii

Care caută a fi aspirările românilor macedoni? Este o cestie serioasă, şi vom termina cu dînsa. Văzurăm că sînt mulţime de români în Grecia proprie, Tesalia, Epir, Iliria, Macedonia, Tracia şi chiar în Bulgaria. A forma toţi acestia un rigat peste celealte naţionalităţi, mi se pare un vis, ba încă un vis nedrept, ca şi acele ce visează grecii: de a subjuga pe celealte naţionalităţi. Toate aceste lucruri sînt secre-

tele viitorului. Ceea ce credem noi că toţi acesti români ar trebui să facă, este *de a-şi păstra cu sînţenie limba şi datinile române*, oricare ar fi soarta ce viitorul le păstrează. În aceste vorbe se încheie toată politica românilor aurelieni. În aceeaşi categorie sînt şi fraţii lor din Austria: ia exemplu de la dînşii.

Slavii, grecii mărească-se, întinză-se, strălucească, ei, românii, să-şi păstreze limba şi datinele lor!

În privinţa puterei otomane, credem că ei ar trebui să urmeze politica străbunilor lor, care capitulară cu turcii, păstrîndu-şi astfel multe drepturi şi privilegé [1] pînă la satrapul Ali-paşa Tepeleni.

MIC VOCABULAR

Macedo-rom.	*Române*	*Macedo-rom.*	*Române*
arapire	răpire	chinisesc	mă duc
paţient	pătimaş	adeliu	adiu (a adia)
leul	leul	portiţia	portiţa
lupul	lupul	mene	eu, pe mine
lierta	iartă	isvor	izvor
padure	pădure	cuturbură	turbură
întavălea	tăvălea	muştele	muştele
bucata	bucata	aclo	acolo
cervu	cerbul	hiţi	sînteţi
cane	cîne	mulierea	muierea
rîu	rîu	pulili	pui
calul	calul	lesioară	uşoară
mente	minte	vinvici	douăzeci
cală	cale	muşata	frumoasă
mielul	mielul	selagit	liber
apa		aşarţira	măritată
actari	asemeni	mendui	gîndi
bana	viaţa, traiul	alenă	urcă
de iu	de unde	demanda	întreba

[1] Grecii se bucură astăzi de dorinţele a se mări prin ajutorul Engliterii. Noi nu credem aceasta. Englitera nu poate să mărească, să întărească un popor ca să-l facă într-o zi rivalul ei în comerţ şi plutire *(n.a.)*.

lilițile	florile	usuc	usuc
nisu	dînsul	slabesc	slăbesc
boce	glas	sbora	vorbe
d-un ora	dodată	mușaitățea	frumusețea
cupaciu	stejar	ma	dar
iamană	timp	banezu	trăiesc
dala	lapte bătut	menduiri	gînduri
chicasmo	înțelegere	nama	nume
prepsește	lipsește	sclinciu	zgîrcit
glar	prost	gargalenul	gușa
pecuni	bani	agiului	sîntului
acaciare	a prinde	pelacresește	roagă
scurta	sorți	stepselă	păcatele
giela	mîncarea	agudești	bați
midia	jumătate	dumiaia	lumea
apustrusire	atacară	brești	cauți
liguria	lucrul	rea fara	neam prost
aznească	gonească	cerapul	coptorul
numerilă	umerii	sigisească	cîntărească
ferida	fereastră (firida	vînătatecul	albastru
	sobii în Valahia)	unzesc	se cuvin
parte	parte	frescu	proaspete
suflet	suflet	in	în
peptul	peptul	di	de
aumbrită	umbrită	schipona	vulturul
peri lei	peri negri	agre	sălbatice
coseța	cosița	pade	cîmp
pițior	picior	legătura	legătură
dulce	dulce	mumă	mumă
buzia	buze	tată	tată
demeneața	dimineața	topește	topește
gardena	grădină	truba	turba
zina	zîna	castraveți	
stele	stele	castane	
lumina	lumină	mere	
aestor	acestor	pepeni	întocmai
strene	straie	trupul	
îngrupați	îngropați	purici	
protlu	cel dintîi	amanatalui	tîrziu
iatripsește	vindecă	seara	seara

gorţie	pere	taci	taci
către seara	către seară	bele	belea
napoi	înapoi	vai!	vai!
culaltazu	alaltăieri	alegro	blînd
di mult	de mult	pecatu	păcat
una oară	o dată	ohu!	oh!
mîne	mîne	locu	loc
poimîne	poimîne	muiere	muiere, femeie
aeri	ieri	vicină	vecină
ancerţ	anul trecut, anţărţ	lungu	lung
astăzu	astăzi	gros	gros
ază	azi	unul, o	*idem*
tru oară	îndată	doi	*idem*
contra	contra, împotriva	trei	*idem*
dupe aceea	dupe aceea	patru	*idem*
di astăzi încolo	de astăzi încolo	cinci	*idem*
cu	cu	şase	*idem*
către	către	şepte	*idem*
la	la	opt	*idem*
după	după	nau	nouă
sub	sub	zace	zece
pretu, presub	pentru	unsprezece	
de	de la	jinjici şi	
cando	cînd	vinvici	douăzeci
atuncea	atuncea	treizăci	treizeci
panu	pînă	una sută	una sută
nescande ori	cîteodată	una nilie	una mie
altă oară	altădată	două milii	două mii
candocido	totdeauna	una milione	un milion
cancido		a doilea	a doilea
în zare	în zori	a treilea	
bravo!	bravo!	a patrulea	
a zinzicilea	a douăzecilea	în sus	în sus
îndoit, -ă	îndoit, -ă etc.	auce încoa	aice, încoa
a tale	ale tale	acolo	acolo
a tei	ai tăi	pe aţia	pe aceia
a ta	a ta	pre au, pre auce,	pe aici

sa	a sa	în jos	în jos
a sai	lui	disupra	dasupra
a nostru	al nostru	înuntru	înîntru
a nostri	ai nostri	afoară	afară
a noastre	a noastră	dinaparte	în faţă, vizavi
a voastru	al vostru	aproape	aproape
aistu	acest	indirept	indirect
aisci	aceşti	di îndireapta	din dreapta
aista	aceasta	nică	încă
aiste	aceste	ahtant	atîta
acel	acel	eu	eu
acelii	acei	de la mine	de la mine
eu însumji	eu însumi	mine, me	mine, mie
tu însuci	tu însuţi	noi	noi
el însuşi	el însuşi	a noster	a nostru
ia însuşă	ea însuşi	tu	tu
noi înşină	noi înşine	a tui	a ta, ţie
a meu	al mei	voi	voi
a mei	ai mei	el	el
a mea	a mea	a lui	a lui
a mele	ale mele	di la el	de la el
a teu	al tău	elu	el
verun, verună	vreun, vreună	a lor	a lor
avere, a	avere, a	ia	ea
	(se conjugă ca	a liei	a ei
	verbul român		
	din Principate)	di la ia	de la ea
ele	ele	a lor	a lor

Cando va si jini la mine?	Cînd o să vii la mine?
Mîne va si jinu.	Mîne o să vin.
Vinici încoa.	Veniţi încoa.
Iu este fratile a vostru?	Unde este fratele vostru?
Ajine te purtaşi.	Bine te purtaşi.
Muri omul acel bun.	Muri omul cel bun.
Cum treci zamanca?	Cum treci timpul?
Cu preimnarea.	Cu plimbarea.
Nu aveci vor ună cunoştinţire?	Nu aveţi vreo cunoştinţă?
Neci una.	Nici una.
Eu va si vă facu cunoscutor.	Eu voi să vă fac cunoscuţi.
Vreci si grici încă cu mine?	Vreţi să vorbiţi încă cu mine?
Eu esc auce csenu.	Eu sunt aici strein.

Si ma lierţi, domne.	Să mă ierţi, doamne.
Nji pare foarte ghine.	Ne pare foarte bine.
Tut' una.	Numai una.
Ahtan bun si curat cătu poate si hibă tru citate	Atît de bun şi curat cît poate să fie în cetate.
Icido mesu aveti czarşahi late?	În fiecare lună sunt cearceafe spălate?
Cu trei meşi, i cu un mesu?	Cu trei luni, ori pe o lună?
Cu septimana.	Cu săptămîna.
Nu e dure un taliru?	Nu-i destul un taler?
Lipseaşte si u facă.	Lipseşte să o facă.
Cum si chiamă aista socac?	Cum se cheamă această stradă?
Icido demaneaţă va si vă aducă Ună ligene cu apă frescu.	În toată dimineaţa o să vă aducă. un lichgean cu apă proaspătă.
Gjine vinatu, doamne.	Bine ai venit, doamne.
Me rog fără complimente şedeţi.	Mă rog fără complimente şedeţi.
Si mi liertaţi că nu era putere şi am ma bun traitament.	Să mă iertaţi că nu era putere să am mai bun tratament.
Eu manc di tuta inima.	Eu mănînc din toată inima.
Eu biui dure.	Eu băui bine.
Va armănem foarte obligaţi.	Vă rămînem foarte obligaţi.
Aista este prînzul di toată ziua.	Asta este prînzul pentru toată ziua.
Vreţi să vă jucaţi cărţi?	Vreţi să jucaţi cărţi?
Plicatu servulu a vostru.	Plecat vostru şerb.
Escu lanzid.	Sunt bolnav.
Este aduncoasă apa.	Este adîncă apa.
Cîte sunt numerile?	Cîte sunt numerile?
Aista casă este moară.	Astă casă este o moară.
Nji frică si nu mă muşcă.	Mi-e frică să nu mă muşte.
Acolo şă du cu dialagă unu liepure.	Acolo aleargă un iepure.
Ci om este acel cu stranie verzi?	Ce om este acel cu straiele verzi?
Sunt pulji inuntru?	Sunt pui înuntru?
Tră exemplu.	Spre exemplu.
Curios că avem noi una plase di fortuna.	Curios este că avem acest noroc.
Ce e di care?	Ce este aşadar?

Va si me obliguişti vîrtos.	Va să mă îndatoreze mult.
Fără îndoire absenţa va si nu lji hibă longă zamane.	Fără îndoire lipsa ta să nu fie lung timp.
Va si videm, si furi că nu ai prea mult fede.	Să vedem de ce nu ai prea multă credinţă.
Foarte muşiat! tu puteai si niji cumuniţi.	Foarte frumos! tu puteai să ne comunici.

O SCRISOARE LUATĂ DIN BOIAGI, ÎN LIMBA ROMÂNĂ MACEDONĂ

Tu aşteptaşi ahtant ghine enumeracia a călătorii a mei, vrută Lenă, cîtu ngi u am tră mare şi ce enumeru inscrită, nascute muşeteţi din Hamburg, pănă si potu si ce cuminicu cu gura tute a mele obscerationele. Tu va si crei că eu păpu tora ceva altă nu fecsu dicăt că măncu, că ma di pranzulu a meu ce aduceam aminte. Ma lipseaşte nică si ce pun de înainte, impresionea ci şencii cădo întrai tu portu, ică ma ghine si zicu, trecundalui pretu pădure di catrizi ci se află acolo, nji se părea că eram translocat tru lume nao; lucrulu ci se spune iucido, io arucă omul oclili multe plăşi di limbu ci arde omlu si sburască a verigă di el (că acolo se află catrize di tute nacione) curioasele fiziognomii ci nă esu di uccido di înante, tute aiste aduc un haosu di idei si simceari ci nu poate omlu singur ghine si le pune di înante. Şi singure catrigile me injirară cu mareacia şi fabricacia a lor, cu tutaceia ci minduiam că am ună acurată idee tră ele din pre icoane şi di descripcione; nică şi tora nu este acurată ideea, că pănu tora ma aceia di afoară vezui, ma mumă mea, nji se obligui că va si me ducă tru un catrig, tre si pot tute parcile ghine si le liau pre minte. Auce tru portu se află unu catrigu di oaste a lăsătilii citate Hamburgu care va si ngi dau in prara şi lu cunoscu ghine, şi care si me tornu va si ce enumer tute di căte vizui; cu gura va si ci descriu si ună recreacione ci me aşteapte seara aistă; este una preimnare pre apă, un nghic riu ci se numişcaşte Alster formă din untru a citatilii una mare cisternă, tru care se preimnă cu barca, şi multe ori se află nescanci, ci cenu musicanţi

are alegrează sarbatoarea. Si era călătoria a noastră iarna vrea si am fortuna si vedu nemcesti sti francezeşti comedii; ma eu tragu dinainte ma mult acele ci gni procură muşată zamene care spune gardinile di auce tru tută lucirea a lor; suntu multe, care i ma mult i ma pucinu sunt di citate dipartate, şi acolo face omlu zefcă foarte ghine. Tu vezi, vrută sor, că auce nu gni lipseaşte civa tră trecirea zămanilii; eu u profitesc cu mare alegreaţă, ma ce dau tru cunoscire că nu vream tut'diuna si şed auce; inviciata hiindului tru incietu, care domnuaşte ma mult tru partea a citatilii a noştrei, iu esti casa a mumă meai, nu vream si audu tutu din una publică strigarea a tutulor municioni di gură. Şi multu altor lugurii: nu cutează omul si imnă pre tu cale fără mare loare aminte, di frică si nu lu calcă verună cheră i caretă. Acolo în ante vrundu eu şi mumă mea si facemu ună cale pre pade, fumu angustaci si lungimu calea către una socacă, ahtantă mulcime de oameni era, ci nu era putere tră trecire pre aolo; nă ziseră că era oara iu si adună negocitorlii la bersă şi multu numerlu a lor este ună spunere, cât floreaşte negociul; u credu, ma eu nu voi ahtantă murmurare, şi va si me torn cu tută inima tru a noastră njică citate, iu va si aflu vruta mea soru, a cui ambraciăndalui cu delicatesă va si lji zicu că u voi di tută inimă.

MACEDONIA

Ieşi flacăre din pept
Acum sau niciodată!
Acuma îmi arată
Să strig al ţării drept, —
Al ţării ce de secoli cu lacrime de sînge,
Ca muma văduvită, neîncetat se plînge.

Eroi de la Carpaţi,
A căror famă zboară
Ca acvila uşoară

Din secoli depărtaţi, —
Voi cari înfruntat-aţi atîte ginţi barbare,
Voi care Europei aţi fost drept apărare! —

Cum oare aţi uitat,
Sau nu aţi avut milă
D-a Emului copilă,
Ce plînge nencetat?
Ea geme în sclavie, şi hidrele streine
Prin uneltiri ascunse o sfîşiu între sine!

Nu ne-au şoptit ades,
Plîngînd, părinţii noştri?
„Şi ei sunt fraţii voştri?
Şi sîngele ales
Le curge lor prin vine, un sînge ce rodeşte;
Într-înşii al mărirei dor încă mai trăieşte."

Români, ce aşteptăm?
Daţi icea mînă-n mînă,
Cu inimă română
Din lanţuri să-i scăpăm;
Sunt fraţi cu noi d-o mamă, fraţi buni de-acelaşi sînge.
Acuma se cuvine concordia d-a strînge.

Acum şi pentru noi
Un soare se aprinde,
Lumina lui se-ntinde,
Ne scapă din nevoi.
Curagiu! N-aveţi teamă, căci sînt în agonie
Fiastrii ţărei noastre . . . şi moartea nu-ntîrzie.

Noi nu ne vom lupta
Pe cîmpul bătăliei,
Din fiarele sclaviei

Spre a o libera
P-a României scumpă şi dulce surioară.
Noi n-avem trebuinţă de nimeni ca să moară.

Dar vrem să le strigăm:
— Români macedoneni!
Voi nu sunt eleni,
D-un sînge noi suntem.
Trimite-vă-ţi feciorii aici în ţara noastră,
Căci Roma, nu Atena, vă este mama voastră.

Uniţi-vă cu noi,
Căci patria ne plînge;
Daţi mîna ici a strînge,
Căci umbre de eroi,
Asan, Corvin şi Mircea ne strigă din morminte:
„Concordia va face România putinte!""

Grandea

MACEDONEANUL

„— Pastorele, de voieşti,
Spune-mi mie cine eşti?
— Sînt român ca ceia care
Trăiesc colo la Carpaţi,
Şi de dînşii am dor mare
Că sunt mie prea buni fraţi.
— Pastorel cu mieă turmă,
De ce plînsu-ţi nu se curmă?
— Cum n-a plînge cel ce-i brav
Şi trăieşte-n lanţ ca sclav?
Cum n-a plînge cel ce are
Fraţi în număr foarte mare,
Dar de dînşii e uitat
Şi suspină-nstreinat?
Cum n-a plînge mîndrul june,
Cînd nu-i liber a-şi răpune

Viața pentru țara lui?
Cînd nu are nimălui
Spune chinul ce-l sfîșie?
Cînd chiar frații în sclavie
Fără milă-l părăsesc,
Iar ei liberi blînd trăiesc?
— Pastorele, te-ntreb iară,
Mare este a ta țară?
Și ca tine români vii
Mulți sunt p-ale ei cîmpii?
— Zi la vînt să o măsoare,
Că-n Epir nu se găsesc
Cai atîți cît trebuiesc
România s-o-nconjoare.
Cîte stele sunt pe cer,
Cîte frunze cresc și per,
Cîte paseri trec în cale,
Cîte flori pe Pind la vale,
Tot așa la număr ei
Sunt de mulți românii mei.
— Pastorele, te-ntreb iară
A ta gintă n-o să piară,
Dacă voi nu vă uniți
Un stat mare ca să fiți?
— Cît va fi Balcanul munte,
Tot atît și noi de frunte
Vom fi gintă pe pămînt,
Căci e scris de Domnul sînt:
„A românilor unire
Îi va duce la mărire."
Puțin să mai așteptăm
De fiastri să scăpăm,
Și republica romană
Se va înălța titană! . . .
Ah! și cred în visul meu
Precum cred în Dumnezeu."

Grandea

Fine

CĂLĂTORII ÎN ASIA MICĂ

Eram la Samos. D. Ion Ghica, ce era atunci domn în această insulă, îmi propuse o preumblare pe coastele Asiei Mice, unde au fost altădată atîtea cetăți strălucite. Plecarăm într-o dimineață, îmbarcîndu-ne pe un bric de resbel otoman cu zece tunuri și optzeci de oameni de echipagiu. Acest bric era în dispozițiunea domnului de Samos. Timpul era frumos. Vasul ieși din portul de la Vathi, luă calea la dreapta, trecu printre canalul ce desparte insula Samos de muntele Mycale, apoi reieși din nou în lumina Arhipelului, spre a urma coasta Asiei Mice.

O boare favoritoare sufla în pînzele elegantului bric, care, cu cochetărie plecat la o parte, aluneca pe suprafața mării ușor încrețite și spumate. Nici zgomotul monoton și neplăcut, nici fumul nesuferit al vaselor cu aburi nu ne întrerupeau plăcerea ce se încearcă în aceste călătorii nautice. Vasul aluneca ca o pasere în aer.

Lăsarăm la stînga frumosul munte Mycale, renumit prin bătălia navală ce se dede aproape de aici în anul 479 înainte de Crist, și în care Xantipe și Leotyhide învinseră pe perși, în ziua chiar cînd Pausania cîștiga bătălia de la Plateea.

Nu cred a fi de prisos daca am spune aici pe scurt cîteva trăsure despre istoria acestor popoare, cari locuiră frumoasele țărmuri ale Ioniei.

Muntele Mycale este pe coasta Ioniei. Dupe fabule, Ion avea tată pe Xuthus, bun pe Helen, străbun pe Deucalion și mai sus pe Prometeu și Iaphet. Pe cînd fratele lui Ion, Aheus, părăsise Peloponesul și mergea în Tesalia, Ion cu

colonii săi se duceau în Egiale (aproape de Corint). Selium îi dede pe fie-sa în căsătorie şi îl făcu moştenitor. Ion fundă o cetate numită Helia, dupe numele soţiei sale. Domni mult timp şi muri la 1360 înainte de Crist, lăsînd fiii săi pe tronul Egialei, care luă numele de Ionia, fundară douăsprezece cetăţi. Mai tîrziu veniră preste Ioania aheenii, goniţi din Argos şi din Micene de dorieni, cari, ajutaţi chiar de cei din urmă, goniră pe ionieni. Numele ţărei de *Ionia* se se schimbă în *Ahaia.* Ionienii se duseră în Atica. Aici se născu între viţa dorică şi ionică o mare rivalitate, care forţă pe ionieni, cu timpul ,să emigre. În capul emigraţiunii ioniene se puseră Neleu şi Androcles (1130 îna. de Crist). Veniră cu ei şi locuitori din Focida, din Beoţia şi alte provincii, rădicară pînzele spre Asia Mică; acolo goniră dupe ţărmurile meridionali ale Lidiei, dupe ţărmurile nordice ale Cariei, pe locuitorii cei vechi, amestecătură de carieni, lidieni şi pelasgi. Luară în posesiune şi insulele Samos şi Hio; fundară sau repărară douăsprezece cetăţi: Focea, Erithea, Clazomena, Theos, Lebedos, Colofan, Efesu, Priena, Miunte, Milet şi insulele Samos şi Hio. Eolienii şi dorienii, ca ionienii, formără două confederaţiuni diferite. Doi seculi, ionienii luptară contra regilor lidieni, de la Gyges pînă la Gresus, care îi supuse. Acesta fu învins de perşi la Thimbreu în 545. Grecii din Asia Mică deveniră cu timpul mai civilizaţi decît cei din Europa, prin progresul lor în arţi şi în ştiinţe. Striviţi de domnia perşilor, ionienii se revoltară sub Dariu şi gonirăm pe tirani. Şase ani ţinu lupta.

Milet, încungiurat pe mare şi pe uscat, căzu împreună cu Ionia. Femeile şi copiii ionienilor, dupe victoria perşilor, se luară robi; oamenii trecură sub sabie. Unii se scăpară în Italia, în Africa. Mai tîrziu Ionia reînflori. În timpul resbelelor medice, perşii se serviră cu ionienii contra grecilor. La Salamina, ionienii trădară pe perşi.

Cînd grecii bătură pe perşi la Plateea, armata lor de mare, comandată de spartiatul Leotyhidas, purtă celebra victorie de la Mycale, şi de care am vorbit mai sus. Flota era staţionată la Delos. De aici plecă spre Samos, unde căpitanul, văzînd pe perşi că fug, îi urmă pînă la Mycale. Persianii dupe flotă coborîră pe ţărm, ca să se pună sub protecţiunea armatei persiane de şaizeci mii oameni. Grecii coborîră dupe dînşii. Perşii, temîndu-se de vreo trădare,

dezarmară pe samieni și goniră din tabără pe milesieni. În momentul cînd lupta devenise mai înverșunată, perșii primiră știre că Mardonius fuse bătut în Beoția. Aceasta îmbărbătă pe greci. Tabăra perșilor se sfărîmă, generalii lor fuseră uciși. Atenienii comandați de Xantipe avură cea mai mare glorie a acestei zile.

Aici peri și se stinse puterea Asiei. Toată mulțimea perșilor nu putu rezista contra unui număr mic de oameni, dară cari avea pentru dînșii geniul, civilizațiunea și geniul libertății, unite cu ordinea.

Pe acest munte era în anticitate celebrul Panionium. Acolo era adunarea deputaților celor douăsprezece cetăți ale Ioniei confederate. Dupe Strabone, acest Panionium era situat la capul Trogila, trei stade de la țărmul mării, și pus pe coasta muntelui Mycale, cu fața spre nord. În mijlocul acelor muri, numiți Panionium, se afla templul Heliconius. Tot anul, deputații confederațiunii se adunau aci și discutau despre interesele generali ale Ioniei. Noi lăsarăm la stînga capului Trogila, numit astăzi Budu: este la marginea nordică a canalului de la Samos. Chandler și Charles Texier spun că au vizitat acest munte și au găsit ruine. În dosul muntelui a fost celebra cetate Priena.

De dimineața pînă la patru oare dupe-amiază, vasul nostru pluti pe această frumoasă mare, nu departe de țărmii Asiei. Este cu neputință a exprima impresiunea ce produce asupra simțurilor această frumoasă mare, în unire cu niște țărmuri desfătătoare, a căror climă este cea mai plăcută ce se cunoaște în lume! Marea, cerul, coastele Asiei, insule, pare că rivalizează, expunînd ochilor nenumăratele și variatele lor frumuseți. Pe la patru ore ne amenința un mare pericul, ce nime nu-l prevăzuse. Din întîmplare d. Ion Ghica, aruncînd ochii pe o cartă marină engleză și venind tocmai la locul unde noi navigam, văzu că eram aproape să cădem pe niște stînci ascunse sub apă și însemnate pe cartă. Cheamă pe comandante și îi spune că suntem amenințați. Comandantele cercetă carta sa turcească trămisă de Ministerul de marină; nu văzu nimic. Pilotul grec fuse asemenea întrebat și nu spuse că acolo era o stîncă ascunsă sub apă. Nu era de mirare, fiindcă acesti navigatori călătoresc cu caice mici, care, neluînd fund mult, trec peste stînci. Ordin se dede a schimba calea. Cînd ne crezurăm scăpați de pericul, căpi-

tanul dede ordin unor marinari să se coboare în barcă și să măsoare apa în dreptul unde se bănuia că se află stîncile. Aceasta se făcu și se găsi o stîncă foarte aproape de puntul în care vasul schimbase calea; astfel scăparăm d-un mare pericul.

Nu departe de acest loc se opri vasul, și noi, coborînd într-o barcă, cercarăm să intrăm în rîul Meandru, care se varsă în mare. Această intrare fuse cu neputință, din cauza grămădirii nisipului la gura Meandrului. Ne înturnarăm către bric și purceserăm înainte, să aflăm un alt loc pe unde să debarcăm.

Rîul Meandru are izvoarele sale într-un loc ce se chema odată Autocrene, pe un munte cu același nume. Trecea prin cetatea Celene, stropea districtul Apameu (Titu Liviu, *lib.* XXXVIII). Plutare zice că Meandru se chema mai în vechime *Anaboenon*, adică: *„cel ce se întoarce pe urma sa"*; s-a chemat astfel, zice acest autor, din cauza lui Meandru, fiul lui Cercaphus și al Anaxibii, care, în timpul unui resbel contra cetății Pasinunte, promise Junonei că, de va învinge, îi va sacrifica pe cea dintîi persoană care va veni să-l felicite. Întîmplarea voi, la întoarcerea lui, cele întîi persoane ce se prezintară lui să fie Arhelaus, fiul său, soră-sa și maică-sa. El le sacrifică; apoi de multă durere și părere de rău se aruncă el însuși în rîul *Anaboenon*, care se numi în urmă Meandru, din cauza lui. Alți autori, cum Demostrate, vorbește altfel. În timpii antici, cetatea Milet era la gura Meandrului; în timpii romanilor nu mai era. Golful de la Milet se închise cu încetul și se schimbă într-un loc ce se cheamă astăzi *Oufa-bafi* și Milet este depărtat de malurile mării.

Înaintea serei ajunserăm la capătul Posidium, astăzi Arbor. Aruncarăm ancora în micul port Panormus. Proiectul nostru era să vizităm ruinele celebrului templu al branhizilor, consacrat cultului lui Apolon Didimien.

Trecurăm noaptea în bric. A doua zi foarte de dimineață debarcarăm. Locurile ce trebuia să vizităm erau vizitate mai mult de tîlhari, decît de călători. Fuse trebuință să luăm cu noi o escortă de șase soldați turci și doi ofițeri. Însă cea mai mare asigurantă a noastră era într-un grec, vechi căpitan de clefți, celebru prin viteziele sale, și acum unul din capii gendarmeriei guvernului creștin din Samos. El cunoștea toate aceste locuri, pe care mulți ani înainte

le cutreierase cu picioarele în fugărirea turcilor. Mergea înaintea noastră cu şişinoava pe umeri. Ne aduse cai, căci locul unde se afla templul era depărtat de locul unde debarcasem aproape de o leghe, apoi de acolo căta să mergem înainte pînă la ruinele Miletului.

Trecurăm o luncă şeţă şi coperită de pămînt roditor încununat cu plante de tot felul. Aici întîlnirăm mulţime de şerpi.

Locul pe care se văd ruinele templului este puţin mai rădicat decît lunca. El se cheamă astăzi Gheronda. Sunt vreo zece sau cincisprezece case de ţărani, o moară de vînt, cîteva grădine cu legume. Locuitorii sunt greci de la Samos şi de la alte insule.

Ruinele templului ne apărură de departe ca un deal de dărîmături pe peatră surmontat de trei coloane superbe de marmură, care a rămas încă în picioare. Două coloane apropiate se împreună către vîrf printr-o arhitravă, altă coloană apare mai departe izolată. Am zis că ruinele formează un deal de peatră. Acest deal este deşert la mijlocul lui, murii au căzut neapărat de vreun mare cutremur şi au format acest deal, al cărui sîn lasă un mare deşert, interiorele templului. Cei mai mulţi cred că templul a căzut în periodul de la 400 la 1600. În această mare grămadă de marmură văzurăm mulţime de coloane sfărămate, capete lucrate cu mare artă şi păstrate în bună stare.

Templul pare să fi fost diapter, prin urmare decastil. Se vede încă un mare petic de mur, înalt ca de trei metri, despre *celă*. Grămada petrilor este mai mare spre locul *pronaosului*. Coloanele sunt de ordinul ionic.

Noi nu avurăm timpul a face asupra acestor ruine cercetări mai îndelungate.

Ne vom mărgini însă, dupe unii din anticii autori, a da oarecari relaţiuni despre starea acestui templu în timpii săi cei buni.

Acest templu fusese cel mai celebru din aceste locuri, dupe templul de la Delf; ţinea de teritoriul Miletului. Grecii vechi credeau că aşezămîntul acestui oracul venea de la eroul Branhus, favorit lui Apolon. Preoţia templului acesta rămăsese un drept în familia lui Branhus, şi de aci luă nume de Branhide, cu care era cunoscut. Muma lui Branhus, visînd odată, fiind însărcinată, că soarele i se arătase şi îi

intrase în sîn, dede fiului său nume de Branhus (βρανκοῦς). Acesta, cînd se făcu flăcău, întîlni într-o pădure pe Apolon, care îi dede o sărutare și îi acordă darul profeției. Rădică acestui zeu un templu numit Branhide. Jocuri numite disymine se așezară și se celebrară la Milet mai mulți seculi. Leodamas din Milet, de viță regală, aduse cu dînsul dintr-un resbel cu caristienii o femeie roabă, ce era mumă. Branhus adoptă copilul și îl numi Evangelus, din care se trase familia milesiană Evangelida. El luă locul lui Branhus; ofrandele ce veneau la templul acesta formară cu timpul un tezaur imens. Dupe ce reduse pe milesieni, Darius ordonă să pună foc templului; dară ruina lui fuse sub Xerxes, care arse toate templurile din Ionia și luă tezaurii templului acestuia. Pe timpul lui Alexandru cel Mare, milesienii construiră acest templu pe un plan mai măreț. Acest monument este acela care a venit pînă la noi și ni se prezintă astăzi ruinat.

Dafnis din Milet și Paeonius din Efes fură arhitectonii lui. Vitruve pune acest templu în numărul celor patru mărețe lucrări ale Greciei. Către acestea, templul nu se terminase cu totul. Templul putea să priimească în sînu-i toată populațiunea unui burg. Era acolo statua lui Apolon, sculptată de Canahus din Ciciona, era de bronz pe modelul lui Apolon Ismenien din Teba. Zeul sta în picioare, cu chica înnodată și aruncată pe spate; ținea în mînă o liră. Principalele preot din acest templu era *stephanophorul*, care purta cunună de aur în timpul sacrificielor, profetul ce da răspunsul oraculului. Un prefect și doi ajutori gardau tezaurul, apoi *hydrophorii*, însărcinați să poarte apa la sacrificie.

Imperatoarele Adrian era onorat ca binefăcător și fundator al templului.

Plecînd de aici și ieșind din micul sat, văzurăm mai multe statue foarte vechi, din cari cele mai multe sunt cu capetele sparte.

Priena, în poalele lui Mycale, nu mai prezentă astăzi decît niște ruine. Nu puturăm să vizităm ruinele ei, fiindu-ne preste mînă și neavînd ce vedea care să merite sacrificiul ce am fi făcut ca să le vizităm. În Priena se alegea președintele serbărilor Panionium în onoarea lui Neptun Heliconius. Priena era o cetate cu totul religioasă. Pausanias citează templul Minervei ca o statuă foarte antică a zeiei (P., *lib.* VII, ch. 5). Ruinele lui se zice că se văd grămădite.

Se vede asemine ruinele unui teatru şi unui stad. Chandler a găsit acolo următoarea inscripţiune: „Regele Alexandru a dedicat acest templu la Minerva Poliade".

În cîteva ore de călătorie ajunserăm într-o pădure, unde, descălecînd, ne puserăm să mîncăm proviziunile ce aveam cu noi, pe cînd soldaţii făceau gardă împregiurul nostru, în mai multe direcţiuni. Dupe ce ne ospătarăm astfel, încălicarăm din nou şi pornirăm către celebra cetate Milet. Ajunserăm într-un sat mizerabil. Cîteva case locuite de turci trenţăroşi şi gălbejiţi de friguri. Vitele lor însă erau mari şi grase. Aici ni se spunse că este Miletul. Traserăm la subprefectul locului; acesta nu era aici. Se duse să-l caute. Peste cîteva minute, el veni, închinîndu-se cu adînc respect, înaintea principelui de Samos. Ni se prezentă ciubuce şi cafele, dupe obicei. Subprefectul otoman ne spuse că acolo sunt ruinele pe cari mulţi călători vin să le vază, dară nu ştiu să ne spună nimic mai mult despre ele.

Ne dede un albanez, ca să ne conducă la ruine. Mai toate templurile şi cetăţile din aceste locuri se crede că ar fi căzut din mari cutremure de pămînt. Theo Claros, Priene, Branhide şi Magnesia erau împodobite de templuri mărețe de marmură albă de ordinul ionic. Toate aceste templuri zac pe pămînt, fapte a cutremurelor, neapărat, iară nu a mînei omeneşti, căci tot materialul se află încă aici răsturnat: coloane, capite, tot.

Milet se fundase la gura Meandrului, ceea ce îi da comunicaţiunea cu marea şi cu Frigia prin calea uscatului pe calea Meandrului. Aceasta dase Miletului atîta dezvoltare în comerţ. Nu se ştie desigur cînd s-a fundat această cetate. Înaintea venirii ionienilor, aceste locuri erau ocupate de lelegi. Milet era situat pe partea stîngă a rîului Meandru şi pe teritoriul Cariei. Se zice că carienii, veniţi de la Crit cu Sarpedon, goniră pe lelegi şi fundară cetatea Milet dupe alta din Crit. Mai tîrziu ionienii, conduşi de Noleu, o luară şi fundară altă cetate cu acel nume în vecinătate. Miletul avea patru porturi pe mare, unul golful, care astăzi este astupat, altul al micei insule Lada, astăzi uscat. Cele două alte pe pămînturile din dreapta şi stînga cetăţii, cetatea fiind aşezată pe un istm. Toate sunt umplute şi uscate. Am văzut insula Lada, unde se reuneau în consiliu aliaţii greci, cînd cu resbelul perşilor, şi lîngă care insulă se zice că altădată

plutea flota grecilor. Astăzi între Milet și Lada este o vîlcea umplută de nisipurile aruncate de Meandru, care trece aici foarte aproape și tocmai dupe cîteva ore cade în mare. Regii Lidiei cusură intrige cu cetățenii din Milet, promițîndu-le guvernul. Resbelul se declară sub Sadyate.

Alyate, fiul acestuia, urmă resbelul contra milesienilor. În tot anul venea cu armata și distrugea semănăturele milesienilor. Două mari bătălii se dederă: una în lunca Meandrului, ceaaltă lîngă Limeneium. Lidienii puind foc la niște case, flacăra se întinse și arse templul Minervei Asesiene. Alyate căzu bolnav. Pitia nu voi să zică nimic, pînă cînd templul Minervei nu va fi reconstruit. Se făcu pacea. Cît trăi Cresus, milesienii trăiră în pace cu vecinii lor. Dupe căderea regatului Lidiei, făcură tractate cu Cirus, în timpul lui Darius. Milet intră în capul revoltei. Darius îl atacă cu puteri mari și ajutat de fenicieni, rivali ai milesienilor. Adunarea ionienilor în muntele Mycale decide că să se însărcineze Miletul să-și apere zidurile sale singur, iară confederațiunea să apere cetatea pe mare. Herodot descrie frumos bătălia de la Lada. Bătălia se dede; flota greacă fu zdrobită; Darius începu asediul Miletului pe mare și pe uscat. Dupe șease ani, perșii luară cetatea, împărțiră pămînturile Miletului: ei luară lunca și dederă carienilor partea muntoasă. Nici un milesian nu mai rămase în Milet. Dupe bătălia de la Mycale, milesienii scuturară jugul perșilor, ca să cază sub acela al atenienilor. Ei se revoltă contra atenienilor, căci de mult se adunaseră aci. O mie de *hopliți* și o mie cinci sute argieni și o mie de aliați, plecați de la Atena pe patruzeci de vase, abordară la Samos și trecură pe urmă la Milet, unde au tăbărît. În bătaia ce se dede, milesienii fură învingători.

Miletu nu voi să deschidă porțile lui Alexandru cel Mare, care o luă cu asalt. Către acestea ei fură tractați cu blîn ețe. În timpul romanilor, Milet fuse un oraș comercial,dsub bizantini deveni obiectul lovirilor din partea mahometanilor. Cu toate că de atunci porturile sale se umpluseră și vasele muiau în Meandru. Văzurăm aici multe templuri răsturnate la pămînt din temelie. Băile stau încă în picioare în mijlocul ruinelor. Însă nimica mai frumos ca teatrul, construit cu totul în mari blocuri de marmură fină, dară despoiat de ornamente, cum coloane, capite și alte decora-

ţiuni. Teatrul este nalt, în semicerc; băncele există încă, de marmură, galerii largi îl încongiură. În aceste galerii găsirăm mulţime de vaci, adăpostite de soare.

La o mică depărtare de la acest teatru este o geamie părăsită, bolţile de cărămidă, murii de peatră îmbrăcaţi în plăci de marmură albă, graţios sculptată.

Iată tot ce rămase din această cetate, unde ştiinţele şi arţile frumoase au făcut gloria Ioniei. Iată cum se perd cetăţile, populii şi, ceea ce este mai grav, însuşi geniul şi civilizaţiunea.

Nici o călătorie nu poate să aibe o mai mare parte de descripţiuni poetice şi de reflecţiuni filosofice ca aceea ce ar face cineva în Ionia. Am cîntat şi am filosofat atît de mult în *Ionienile*, încît orice aş mai zice aici de felul acesta, ar fi o repetiţiune. Filosoful, poetul, arheologul, artistul găsesc în aceste locuri o plăcere ce nu se poate exprima. Turistul, gastronomul el însuşi poate afla aici ceva care să-i placă: vite grase şi de o vedere răpitoare, cari promit cele mai bune biftecuri.

Fără a ne odihni mult în aceste locuri, plecarăm înapoi către locul dezbarcaţiunii noastre, trecînd din nou pe la templul de la Branhide, unde locuitorii veniră să ne ofere pentru monete curgătoare, monete antice.

Seara ne reîmbarcarăm şi trecurăm noaptea în micul golf. A doua zi apariind, rădicarăm pînzile şi pornirăm către anticul Halicarnase, unde se făceau scobirile pentru găsirea *mausoleului*. O zi frumoasă, o boare plăcută în spate; noi zburam. La stînga coastele desfătătoare ale Asiei, la dreapta grupa poetică a insulelor, la mijloc o mare de azur plină de plăceri fără pericule; asupra noastră, un cer strălucitor de senin; era o adevărată fericire a naviga.

Trecurăm pe lîngă insulele Leros şi Calemnos, înaintarăm către Kos, insulă verde ce pare o nimfă care se rădică asupra mării şi ţine pe braţele sale grădini dezmierdătoare. Lăsarăm Kos, ne îndreptarăm către coasta Asiei, către Halicarnase. Două ore înaintea serei eram în portul acestei cetăţi renumite în timpii vechi şi aruncam ancora aproape de o fregată engleză.

Dezbarcarăm şi merserăm să vedem pe d. Newton, consul englez într-o insulă şi amic al d. Ion Ghica, iară acum însărcinat de guvernul englez să scobească şi să dezlege dificila

problemă a mormîntului lui Mausole de la Halicarnase. Acest arheolog ne văzu cu mare plăcere. Pe mine mă întîmpină însă cam rece, crezînd că sunt vreun arheolog francez, venit acolo să profit de descoperirile importanți ce el făcuse; dară se liniști, îndată ce auzi că nu sunt nici francez, nici arheolog, și deveni amabil. D. Newton ne făcu o lungă teorie asupra istoriei mausoleului, apoi ne spuse că de mulți ani era frămîntat de ideea să găsească mormîntul lui Mausole. În fine ne spuse că l-a găsit. Guvernul englez cheltuise sume mari de bani, ca să cumpere o mahala întreagă din oraș spre a dărîma și a săpa sub case. Peste o mie de oameni erau întrebuințați la această lucrare. Pînă vom spune cu de-amănuntul starea mormîntului dupe descoperirea făcută de d. Newton, să dăm lectorilor nostri o idee răpede despre acest mormînt, care trecea între minunile lumii vechi. Halicarnase fuse unul din cele mai mari orașe ale Cariei. Este așezat în fundul unui golf, în față cu insula Kos, despre care avem a vorbi mai tîrziu. Se zice că Anthis fuse fundatorele acestui oraș. Strabone zice de acest Anthis că veni aici în capul colonilor *traezenieni*. La început se numi Zephiria, de la o mică insulă ce era aproape; făcu întîi parte din confederațiunea dorienă; dară fuse scoasă mai tîrziu. Vitruve ne spune că aici Mausole, care locuia mai întîi orașul Mylesa, se decise a-și muta capitala în Halicarnase. Acest loc, zice el, se face rond în forma unui teatru. În partea cea mai de jos, aproape de port (în fundul golfului) era forum, și mijlocul curburei era o piață mare, în mijlocul căreia se afla construit Mausoleul, adunătură de atîtea capodopere ce treceau între minunile lumii. În mijlocul cetățuiei din vîrf era templul lui Mars, conținînd o statuă colosală. . . făcută de celebrul Levharis. Pe vîrf la dreapta, la marginea curbei, se afla templul Venerii și al lui Mercur, lîngă fîntîna Salmacis, și la stînga palatul lui Mausole. De acolo se vedea la dreapta forum, portul și toată priveliștea zidurilor, la stînga portul secret ascuns de munți, astfel încît nime nu putea să vază, nici să cunoască ceea ce se făcea aici, cînd regele din palatul său putea, fără a fi văzut, comanda flotei și soldaților. Cei mai mari autori vechi vorbesc de acest mormînt: Vitruve, Pausanias, Strabone, Lucien și alții. Pausanias zice: „S-a construit sub domnia lui Mausole, rege din Halicarnase. Este însemnat prin mărimea imensă a arții cu care este

construit. Astfel romanii, în admirațiunea lor fără margine, numesc mausoleu toate mormintele remarcabili." În Vibius Sequester se zice: „Mausoleul, care este în Caria, este înalt de o sută optzeci picioare și are patru sute picioare de congiur. Acolo este sicriul regelui în marmură de Lihnite." Pliniu zice ceva mai bine decît toți: „Scopas avu tot într-un timp rivali pe Briaxis, pe Timoteu, pe Leoharis. Nu trebuie a-i despărți aici, fiindcă ei întrebuințează împreună foarfecele lor pentru Mausole, mic rege al Cariei, care muri în al doilea an de la a o sută șeaselea olimpiadă. Lucrările acestui artist puseră acest monument în rîndul minunilor lumii. Fețele expuse spre miazăzi și spre miazănoapte au șeasezeci și trei de picioare. Este mai scurt despre frunți. Tot purturul este de patru sute unsprezece picioare; se rădică pe o înălțime de douăzeci și cinci de coți; este ocolit de treizeci și șease coloane, și s-a numit această coloană *pteron.* Scopas lucră în partea răsăritului, Briaxis în partea nordului. Timoteu spre miazăzi și Leoharis spre apus. Regina Artemisa, care rădicase acest monument în memoria soțului său, muri înainte ce acesti artiști putură să termine lucrarea; dară ei o terminară pentru propria lor glorie și pentru onoarea artii: un al cincilea artist se uni cu cei pe cari i-am numit, căci asupra *pteronului* rădică o piramidă, a cărei înălțime era egală cu partea inferioară... Pe vîrf puse un padrigiu de marmură, lucrare a lui Pythis, și care adaus cu restul da edificiului o înălțime totală de o sută patruzeci picioare."

D. Newton a găsit fărămăturele mausoleului într-un loc catrangular, ce se înălță spre sud-est al coloanii, numit templul lui Mars. Dupe raporturile sale către guvernul englez, se zice că mausoleul se odihnea pe un subasemînt catrangular, ocolit de o friză, înfățișînd bătăliile amazoanelor; că acest subasemînt era surmontat de o coloană din ordinul ionic, cu un intablement întreg, a cărui friză era împodobită cu bătălii între greci și amazoane. Văzurăm trase din pămînt și zăcînd pe suprafața pămîntului un mare număr de figuri de lei în marmură, un fragment de statuă ecuestră d-o mărime prodigioasă.

D. Newton ne spuse că acest monument a fost răsturnat de un cutremur de pămînt și că cavalerii de la Rod l-au despuiat dupe fărămarea lui.

Să vorbim puţin despre regele Mausol şi soţia sa Artemisa. În timpul autorităţii perşilor, carienii se administrau de domni din naţiunea lor. Artemisa, fiica lui Lygdamis, tiran din Halicarnase, priimi titlu de regina Cariei. Această princesă făcuse lui Xerxes cele mai mari servicii în timpul resbelului celui mare, oferindu-i soldaţi, pe cari ea îi comanda în persoană. Regele Persiei, drept mulţămire, îi dase puterea suverană, care se întindea chiar asupra insulelor vecine. Aceasta avu un fiu, Lygdamis, care o moşteni, ca principe tributar perşilor. Hecatomnus se aşeză în Halicarnase ca rege. Acesta avu trei fii: Mausole, Hydrieu şi Pyxodore, şi două fiice Artemisa şi Ada, cari se măritase dupe fraţii lor. Mausole moşteni pe tată-său ca rege. Acesta avu mai multe războaie cu vecinii şi făcu ca ţara lui să capete o mare putere şi avuţie prin multele contribuţiuni ce pusese în Licia, pînă chiar pe dreptul a purta părul lung. El domni douăzeci şi patru de ani, muri în anul al patrulea al 106-lea olimpiadă, 353 ani înaintea lui Crist, şi lăsă puterea reginei Artemisa, văduva şi soră-sa, care muri repede dupe dînsul, de mare durere despre moartea soţului său. Dupe ei veni Hydrieu, ce lăsă regatul soţiei sale Ada, care fuse gonită de Pyxodore, alt frate. Acest din urmă chemă pe un pers să cîrmuiască împreună cu dînsul, Orontobates. Persul se însură cu Ada, fata regelui. Pe atunci veni aici Alexandru cu armata sa. Ada cea detronată se duce atunci la Alexandru, să-i ceară ajutor contra uzurpatorilor. Alexandru consimţi. Dupe împărţirea imperiului lui Alexandru, Caria fuse dată lui Antiohus, pînă cînd se anexă cu statele devenite romane. Astfel este istoria acestor cetăţi ce vizitarăm, aceeaşi care este a Cariei, din care a făcut parte.

Dupe ce văzurăm şi admirarăm aceste rămăşiţe ale unei civilizaţiuni stinse, rămăşiţe în adevăr demne să fie admirate pentru perfecţiunea arţilor, făcurăm o vizită guvernorului turc, boier de ţară. Nu voi spune multe despre această vizită, neavînd nimica interesant. De aici ne duserăm să vizităm cetăţuia ce este asupra portului, unde se află arsenalul şi unde se văd încă urmele cavalerilor. Arsenalul nu are nimica ce ar merita o descripţiune. Ce am văzut mai curios este urma cavalerilor, armele lor, numele lor încrustate pe murii cetăţii. Orientele trebui să treacă şi prin această nouă tiranie! Seara fuserăm invitaţi pe fregata engleză;

mă dusei cu d. Ion Ghica. Trecurăm mai multe ore aici. La plecare, se făcură ceremonie în onoarea domnului de Samos. A doua zi bricul nostru întinse pînzele și o boare plăcută ne scoase răpede din acest golf plin de suveniri istorice. Seara petrecurăm în micul port de la Kos.

Aici am coborît în sunetul tunurilor. Populațiunea greacă venea să vază pe domnul Samosului. Guvernul ne priimi cu multă distincțiune.

Insula Kos, astăzi Stankieu, este una din cele mai frumoase Sporade în față cu golful Ceramic și aproape de Doride. Are patruzeci și patru kilometri în lungime, șaptesprezece și douăzeci și doi în lărgime, o sută douăzeci și trei în circumferință. În timpii antici ia numele de *Menepa*, de *Caea*, de *Nymphea*, de *Caris*, de *Meropis*; apoi numele de Kos sau Koos, ce-i dede fata lui Kos, regele ei. Întîi guvernul ei avu formă monarhică, pe urmă căzu în mîna poporului, apoi în mîna aristocrației.

Istoria ei este tot aceea a celorlalte provincii vecine. Hipocrate și Apelles născură aici. Ea mai este patria Canphilii, femeia căreia industria mătăsii îi este datoare nemurirea sa. Purpura se pescuia în aceste ape, și gazurile sale de mătase erau atît de fine, încît poeții le numeau *vînt țesut*. Erau aici două templuri mari, al Venerii și al lui Esculap. Statua *Venerii ieșind din mare*, lucrată de Apelles, făcea mirarea străinilor în vechime, în aceste locuri. Pe templul lui Esculap erau scrise pe plăci de aramă numele maladielor, simptomele, progresul, paroxismul, curele și virtuțile leacurilor cu doza lor. Aici Hipocrate scrise, spre 400 înainte de era creștină, acea vestită clinică a anticității: *Aforismele*.

Diodore din Sicilia face frumoase elogiuri Kosului. Tot felul de arbori fructiferi și de flori delicate nasc și acoperă această insulă, sub clima cea mai dulce din lume. Una din curiozitățile actuali este un platan, care se află în oraș și care acopere cu ramurele sale mai multe case.

Marginea golfului de la Halicarnase, patria lui Herodote, marginea ce formează un cap mai ascuțit, avea nume de Doride și capul *Tripaeum*, în memoria lui Triopos. Acest erou fundă celebra cetate Cnide, metropole a confederațiunii doriene. În al șeaptelea secul înainte de Crist, Cnide era în toată floarea sa. Această cetate era situată pe partea cea mai despre răsărit a capului; partea cea mai mare a

orașului se întindea pe uscat. Iată ce zice Strabon de Cnide: „În față cu Cnide este o insulă de șeapte stade de circuit, rădicată în amphiteatru și unită cu pămîntul printr-un mol, ce face din Cnide un oraș îndoit, căci o parte din cnisieni locuiesc în insulă". Venerea cnidiană făcută de Praxitele era aici un obiect de admirațiune din partea totor suveranilor.

Vom reproduce un pasagiu dintr-un autor vechi despre templul de la Cnide:

„Ne hotărîrăm a dezbarca la Chide să vedem orașul și să admirăm templul Venerii, celebru prin statua acestei zee, cap d-operă al lui Praxitele... Apropiindu-ne de curtea sacră, profumul cel mai delicios ne îmbăta. Căci înîntru nu este parc poleit, *area* este dispusă cum se cuvine unui sanctuar al Venerii și este plin de arbori odoriferanți, ce parfumă aerul.

Mirtul, care înflorește neîncetat și se copere cu fructe, onor mai ales pe zee: nici un arbore aici nu sufere de bătrînețe, sunt totdauna tineri și totdauna dau noi lăstare. Cei care nu fac fructe se osebesc prin frumusețea lor, astfel sunt chiparisii înalți, înalți ca platanul cel mare, și obendru. Iedera îmbrățișează cu amoare toți acesti arbori, pe cînd via arată fericita unire a celor două divinități. La umbra arborilor se află locuri de repaos destinate la mîncare, care cu toate că rarebri sunt frecuentate de poporul orașului, sunt vizitate însă de vizitele străinilor. Dupe ce cu lăcomie ne-am săturat de frumusețile naturii, intrarăm în templu; în mijloc este divinitatea, în marmură de Paros, operă splendidă. Un surîs pe jumătate oprit pare pe buze. Nici un văl nu ascunde frumusețea ei, nici o parte a corpului nu este ascunsă, afară d-aceea pe care o învelește mîna sa stîngă. Arta sculptorului a fost astfel încît marmura tare și ribile reprezintă forma delicată a fiecărui membru.

Hericles într-un moment de extaz strigă: «ferice între zei acela care fuse lănțuit de tine!» Și, aruncîndu-se cu gîtul întins, sărută statua de mai multe ori... La fiecare margine este o intrare în templu, astfel încît poți admira pe zei din toate părțile. Poarta a doua este destinată particular, aleasă de se vede dosul statuei. Ne întoarserăm împregiurul *porticului*, unde gardianul porții, deschizînd poarta, furăm loviți de o mirare răpede la vederea acestui cap d-operă... "(Lucien: *De Amoribus*).

Această statuă se transportă la Constantinopole de Theodosiu, în palatul Lausus, dară arse într-un incendiu mare în anul 475 cu tot palatul.

Ne rămîne a vorbi de multe alte cetăţi antice ale Cariei, chiar în vecinătatea Halicarnasului, precum de pe sus Sygagela a lelegilor, Milassă, Labranda, Euromus, Stratonicea, Alabanda şi altele. În toate aceste cetăţi au existat teatruri şi templuri renumite, ale căror ruine se văd şi astăzi: pretutindeni urma unei mari civilizaţiuni. Dar civilizaţiunea nu se mărginea la hotarele Cariei; dincolo de Caria venea Licia Panphicia, apoi Cilicia despre mare, cu mulţime de cetăţi renumite prin civilizaţiunea ce domnea întru toate. Cum civilizaţiunea s-a stins cu totul din aceste părţi! Aceasta face să credem că vor veni timpuri cînd naţiunile cele mai mari, cele mai civilizate de astăzi, nu vor mai fi, şi pămînturile ce au ocupat vor prezenta ochilor acelaşi aspect ce prezentă aceste locuri sălbatice ale Orientului. Dară asta nu opreşte pe popuIi de a face tot să se civilizeze şi să trăiască în lumină, ca, perind, într-o zi, să lase dupe dînşii trăsurele strălucite ale geniului.

Noaptea dormirăm pe bric.

A doua zi de dimineaţă plecarăm către Samos. Astă dată vîntul ne fuse împotrivitor. Trecurăm toată ziua a face volte, adică a merge în dreapta şi în stînga, curse lungi, întorcîndu-ne de unde am plecat şi cîştigînd la fiecare voltă cîte un kilometru de depărtare.

Seara vîntul se înteţi. Eram pe podul bricului. Căpitanul cheamă pe toţi matrozii şi le ţine un discurs:

Marea este furtunoasă, astă noapte, le zice el. Voi, acum, mai mult decît totdauna, să vegheaţi spre a combate furiele vîntului şi ale mării. Nu uitaţi că acesta este o datorie sîntă către sultanul, părintele nostru. Acum faceţi rugăciunea de seară!

Vorbind astfel, căpitanul era jumătate adormit. Ce trebuiau să fie matrozii!

Toată noaptea ne legănarăm pe mare, urmînd a face voltele.

A doua zi vîntul căzu cu totul. O linişte complectă se făcu, şi bricul nostru, cu pînzele întinse, se văzu nevoit să stea pironit pe loc. În deşert căpitanul dede ordin să dezlege o barcă, să pună într-însa matrozi, să o lege cu funie

de bric, să vislească din barcă, ca astfel să tragă puțin dupe dînsa bricul cel greu. În zece ore abia înaintarăm cincizeci de metri. O boare ușoară, ce veni din muntele Mycale, ne aruncă, dupe treizeci și șase de ore, în strîmtoarea de la Samos, dară această boare încetează îndată și noi cădem din nou în amorțire. Trei zile petrecurăm aici, nemișcați și nefăcînd altceva decît prinzînd pește cu undița, sau uitîndu-ne cum turcii trăgeau cu tunurile la semn în spinarea unei stînci rîpoase despre Samos.

Credem că este timpul a vorbi aici de insula Samos, care încă din timpii antici pînă astăzi jucă un rol atît de însemnat în istoria națiunilor, ce părură și dispărură în aceste locuri clasice.

Samosul are șase mirametri pătrați, situat aproape de coasta Ioniei, din Asia Mică, în față cu Efesul. Turcii oe numesc Samo sau *Sussan-Adasi*. Face parte din eyaletul *Djesair*. Încă din secolul al șeaselea, înainte de Crist, Samos își făcu o mare reputațiune, căci ea avea flote, nu numai în interesul comerțului, dară încă pentru apărarea patriei contra inamicilor și dezvoltă o activitate extraordinară. Aici Pitagora avu școala lui, aici fuse încă o școală de artiști arhitecți în toată Grecia. Istoria antică a insulei este bine și prelung descrisă în imortalele cărți ale lui Herodote, mai ales în timpul tiranului Policrate care, răsturnînd republica, deveni capul guvernului. Erau pe atunci mai mu.te cetăți celebre aici. Cetatea Samos pare a fi fost cea mai mare. Astăzi ea poartă numele de *Tigani*. Nu mai prezentă decît mici ruine.Pe un munte, o cetate formidabilă, ale cărei ziduri stau pînă astăzi în picioare; pe vale, pe malul mării se văd ruinele vechiului oraș. El pare că a fost foarte întins, căci ruinele care acoperă tărîmul sunt răspîndite pe o întindere foarte largă de pămînt.

Mai multe templuri se văd pînă astăzi răsturnate în fărămături de coloane, capite și alte obiecte.

Toată această mare întindere de ruine apare coperită cu un des tapet de vase fărămate și amestecate cu mozaicuri ordinare de toată mărimea.

Nu ai decît să rîcîi puțin, ca să găsești monete și medalii antice.

Aceste templuri fură rădicate în onoarea a mai mulți zei și zee, între cari unul era al zeei Hera, ca protectriță a

insulei întrege. Templul acestei zee se cheamă *Heraeum*. Era afară din cetate; astăzi nu se mai vede decît o singură coloană în picioare. Samos, împreună cu Argos, se lăudau că Herea sau Juna era născută la dînsele. Poeţii greci pretind că Herea se mărită cu Jupiter în insula Samos şi istorisesc lucrul că, dupe ce a iubit-o de mult timp, fără a fi dobîndit ceva, Jupiter o văzu într-o zi pe cînd ea se plimba fără sclave, şi şezuse atunci pe un parter de iarbă, şi trămise o vijelie răpede preste Samos, pe cînd el se aruncă la picioarele Junei, sub forma unei cuc, ud de ploaie şi tremurînd de frig. Juna sau Here, cumpătimind, îl luă şi îl înveli în mantila ei; iară Jupiter atunci, reluînd adevărata lui formă, îi promise să o ia de soţie. Apropo de acest templu, Cicerone mustră atît de aspru pe Verres, că a cutezat să-l despoaie, întorcîndu-se din Asia cu armata. Aici erau instituite acele sărbători renumite *junonienele*.

Instituţiunile ei republicane existau pînă în timpul lui Alexandru şi ţinură pînă sub Vespasian în 70 ale erei creştine. Ea trecu în puterea arabilor, veneţianilor, genovezilor, apoi a turcilor. În timpii din urmă, refugiaţii din Asia, Ipsara şi din alte locuri veniră să [se] aşeze aici. La începutul insurecţiunii grece, samioţii luară asemenea armele în mînă şi combătură ca nişte eroi. Prin protocolul subsemnat la Londra în 1830, Samos fuse constrîns a recunoaşte din nou suveranitatea Porţei. În 1835, fură supuşi între toate, dupe ce însă se dede semioţilor amnistie şi dreptul să aibe principi din neamul lor.

Populaţiunea Samosului se urcă la treizeci mii suflete; pămîntul, deşi petros, dară este coperit cu mai multe plante decît în alte insule vecine. Samosul are munţi foarte înalţi şi mai mulţi torinţi şi şioaie. Comerţul său se compune de fructe de tot felul, de vinuri, untdelemnuri, munbre, mătase, miere, ceară, marmură, şi de un pămînt renumit încă din anticitate pentru facerea olăriei. Am vizitat mai multe sate din munţi. Populaţiunea este săracă, cu toate acestea au case bune cu interiore curat, şi se vede în popor un polei de civilizaţiune în datine, care nu se află la noi încă. Satul cel mai din vîrf al munţilor este Pirgo. Acolo am văzut cele mai frumoase femei din toată insula.

Am stat zece lune în Samos; am avut ocaziunea să studiu constituţiunea insulei. Este foarte liberală în privinţa autonomiei. Samosul este guvernat de un principe creştin, numit sau întărit de sultan. Principele n-are drept de vieaţă şi de moarte asupra supuşilor, dară tribunalele lor condamnă la moarte sau achită pe incriminaţi. Ei au o Cameră şi un Senat. Senatul este permanent. Funcţionarii se aleg. Armata este numai cu numele, deşi au dreptul să aibe o gendarmerie. Toţi sunt deopotrivă înaintea legii, domiciliul este inviolabil. Domnul este răspunzător, acesta are un aginte oficial la Constantinopole. Au libertatea presei, dară n-au nici o gazetă. Camera şi Senatul fac legile care le sancţionează domnul.

D. A. Zane, la care şedeam, era adus înadins de principele Ion Ghica, spre a face o şosea în insula Samos. Cînd plecai din insulă, şoseaua era aproape de a se termina. Această lucrare este remarcabilă prin nişte muri gigantici de blocuri mari de peatră, cari formează talerul şoselei, la Vathi, despre mare; lucrare făcută cu arestanţii. Dupe ce d. Ion Ghica şi-a dat demisiunea şi s-a înturnat în ţară, am auzit că următorul său la domnia Samosului ar fi părăsit această frumoasă lucrare. Astfel de lucruri pe noi românii nu ne mai pun în mirare, fiind dedaţi acum să vedem un ministeriu nou stricînd orice lucrare a proiectat un minister mai vechi, şi urmînd această manoperă de destrecţiuni de şeapte ani!

Boarea unei alte dimineţe ne făcu să reintrăm în portul de la Vathi. Abia ajunserăm, şi auzirăm o bubuitură de tunuri pe uscat la care răspunse bricul cu altă bubuitură. Clopotele se uniră cu tunurile şi făcură un tapagiu care ne sparse urechile.

DE LA SAMOS LA SMIRNA

Era în luna lui 1 iuliu, într-o zi la cinci ore de dimineaţă, plecarăm din Samos pentru Smirna, pe un caic de poştă, mic şi uşor. Acest caic căta să mă ducă pînă la coasta Asiei Mice, împrotivă, distanţă de vreo şease ore de navigaţiune. La cinci ore de dimineaţă ieşisem din port, aveam un pilot şi doi matrozi. Un vînt tare începu să sufle deodată, acest vînt ne bătea în coastă şi ne întîrzia. Pe la şase ore vîntul

se schimbă în vijelie. Pe urma noastră văzurăm mai multe caice și vase mai mari ieșite din port și luptînd a se înturna în port. Se dede aviz pilotului daca trebuie să urmeze exemplul celoralte vase. El răspunse că este peste putință, aflîndu-ne prea depărtați de port, și nu se poate întoarce fără a risca de a fi aruncați pe vreo stîncă. Vasul nostru era de un metru și ceva de larg și de cinci la șease metri de lung. Spre mijlocul lui, pe margini, era destul de jos, astfel încît, ca să oprească apa de a intra purta bende de pînză. Aceste bende erau acum netrebuincioase, căci valurile treceau peste ele și intrau în caic. Veni un moment cînd pilotul își perdu capul, cînd un matroz începu să plîngă, cînd vasul făcu mice salturi ce semănau a răsturnare, cînd în fine ne așteptam pe tot minutul să vizităm imperiul întunecos al lui Pluton. Această teroare se adause prin tristul spectacol ce ne dede un caic în urma noastră, care se răsturnă, sub ochii noștri, și dispăru cu oameni cu tot. Pentru întîia oară în vieață-mi văzui murind și avui un simțimînt penibil. Nu perdurăm însă capul. Aruncarăm în mare mai multe obiecte, ce îngreuiau caicul; pînă și panerul meu cu proviziuni de mîncare. Eram scăldați pe tot momentul de apă. Pe lîngă toate acestea eram toți pătrunși de amețeală, de atîtea zguduiture. Luptarăm astfel cu valurile pînă la 9 ore seara. Atunci nu mai știam unde suntem. Cînd simțirăm caicul lovindu-se de o stîncă, dară dodată salturile încetară, un matroz zise că am căzut pe o insulă. Aprinde fanarul: eram lîngă o insulă.

Nu putu cunoaște ce insulă.

Plini de apă, nemîncați, obosiți, trebuie să dezbarcăm și să trecem noaptea pe un colț de peatră, ceea ce am și făcut. Dupe cinci ore, începurăm a zări și a ne recunoaște. Eram pe insula deșartă ce se află în față cu orașul turc *Cuș-Adasi*, sau Scala-Nova, punt opus celui către care plecasem.

Pilotul, profitînd de liniște, întinse pînzele și plecarăm la locul destinațiunii noastre. Făcurăm trei ore de cale cu lopețile. Așteptam răsărirea soarelui deasupra muntelui, ca să decidă de vînt. Soarele se arătă pe munte. Tablou minunat, desfătător! O mare limpede, liniștită și albastră ca azurul, respirînd turbilioane de aburi ușori, transparinți; mare și aburi aurindu-se la razele soarelui născînd. Eram răpiți de această vedere delicioasă, cînd zării în departe, tocmai acolo unde noi mergeam, o sprînceană umbroasă

desemnîndu-se pe luciul mării. Această sprînceană era vîntul ce venea. Din grosimea acestei sprîncene înţelesei daca o să avem vînt tare sau mai lin. Zisei să ne întoarcem la Scala-Nova; cîrmaciul nu voi. Cîteva minute încă, şi vîntul ajunse răpede, turbat. Din fericire, pînzele erau lăsate. O mică pînză la catarg mai era întinsă. Cîrmaciul, înspăimîntat acum, voi să întoarcă vasul. Manevra se făcu fără pericul. Acum trebuia să mergem avînd vîntul în spate. Zburam. Zece minute fuseră îndestul, că să ne ducem în portul oraşului Scala-Nova. Odată în port, aruncarăm ancora. Portul el însuşi era întărîtat. Matrozii strigară să vină cineva de la corabie cu o luntre să ne ia. Nime nu cuteza să se apropie. Dupe multe rugăciuni, văzurăm un maltez înaintînd spre noi cu o barcă mică, în care abia avea loc un om pe lîngă dînsul.

Ne luă cîte unul-unul şi ne depune pe mal.

Aici găsiserăm un han, unde mîncarăm ceva. Cîrmaciul, ce era totdodată şi curierul guvernului de la Samos, îmi zise că el va rămînea acolo pînă va sta vîntul şi că eu aş face bine să mă duc la Smirna, călare, d-a dreptul. Această idee îmi surîse, căci mă face să văz mai multe ruine, între altele ruinele *Efesului*. Un preot grec pleca la Smirna călare; găsii şi eu un cal, mai găsii unul pentru un soldat turc ce mergea pe jos la Smirna, îl tocmii pe seama mea, cu condiţiune că soldatul să se abată din drum pe unde mă voi abate şi eu.

Doi alţi călători, plecaţi pentru Smirna, întîlnindu-ne pe drum, se uniră cu noi şi preferară a face mai bine cu noi ocoluri decît singuri a se expune a fi despoiaţi de tîlhari.

Scala-Nova, în timpii vechi *Neapolis*, este situată în fundul golfului şi adăpostită de insula unde am căzut noaptea, *Cuş-Adasi*, adică *insula paserii.* Casele se rădică în amfiteatru şi se uită pe mare. Grecii sunt aşezaţi pe partea de sus, turcii pe partea de jos; partea cea mai puţin curată este cartierul evreilor.

Nu departe de Scala-Nova sunt ruine ce se cred a fi acelea ale cetăţii Pygelii, a cărei origine se rădică pînă la Agamemnon. Aici a fost şi un templu al Dianei Munychie, dupe cum zice Dioscoride (*Civ.* V, 12). Pînă la Efes, locul este deşert, muntos, uscat. Am întîlnit rîul Caystru, muntele *Corissus;* o vale seacă şi stearpă şi cîteva ruine, un apeduc. Aici sunt locurile care în antichitate ar fi fost populate de amazoane. Amazoana Smirna şi Sisirba luară Efesul de la

lidieni şi lelegi şi dederă numele lor oraşului. Cultul Dianei era cunoscut aici înaintea venirii amazoanelor; templul fusese fondat de Cresus şi Efesus, care dase numele său cetăţii. Efesul vechi purta nume de Smirna şi era situat pe panta muntelui Prion, lîngă gimnaziu, într-un loc numit Trahea. Cetatea, care o fondase Androclus, era lîngă templul Minervei şi fîntîna Hypelea (Strabon). Cînd lidianii veniră aici, schimbară încă locul cetăţii. În timpul perşilor, generalii perşi făcură cuartierul lor în Efes, pe cînd Cir era la Sarda.

Efesul bău atunci din cupa amărăciunii, ce trebuia mai tîrziu să-l spulbere în vînturi; din cupa moliciunii, ce omoară naţiunile şi pe cele învinse şi pe cele învingătoare, conchişi şi concheranţi deopotrivă. Cir, în Sarda, dezvăluia un lux fără margini. Grecii, bine tractaţi de perşii concheranţi, se lăsau cu fericire a se duce la această vieaţă de moliciune. O asemene vieaţă nu lipsi a ucide într-înşii spiritul resbelic. Atunci artele frumoase lîngeziră, ştiinţele păliră, nu se mai făcu nimic pentru binele public. Lucrurile nu se îndreptară aici, decît cu venirea lui Lisandru. Cînd o naţiune cade în moliciune, în corupţiune, în nepăsare despre tot ce este public, este peste putinţă să se îndrepteze prin sine însăşi, afară de o mare revoluţiune, sau de străin ce vine a da altă cale lucrurilor. Lisandru duse armata sa în Efes. Găsi aici spiritele pentru sparţiaţi; dară ele fuseseră pentru perşi asemene, pentru oricine ar fi venit la dînşii; însă ce nu găsi Lisandru fuse spiritul resbelic, fuse vieaţa. El îi dede vieaţa. Aruncă o nouă sămînţă de civilizaţiune; tărîmul nu fuse ingrat; aruncă fundamentele acei măriri ce se văzu mult timp în urmă şi care făcu admiraţiunea neamurilor.

O vale mare se întinde aici. Caystru trece preste dînsa. Aici se vede muntele cu numele vechi de Lepreu, apoi de Prion. Celebrul munte Corissus închide despre sud şi merge spre est pînă la muntele Messagis. De aici văzurăm încă desfătătorul tablou ce prezenta marea Samosului, cu insulele semănate pe suprafaţă. Din nemărginita ruină a Efesului se văd încă eleştaiele Caystrului, numite în antichitate *Selinusiene*. Ele dau un mare venit la templul Dianei. Murii lui Lisimac sunt ruinele cele mai bine păstrate, pe creasta Corissului, lungi încă de vreo două sute cincizeci metri. Între templul Dianei şi templul lui Jupiter Olimpianul,

aproape de poarta Magnesiei, era mormîntul lui Androclus. Urcîndu-te de la oraş pe Corissus, vezi un edificiu pătrat şi cunoscut sub numirea de Închisoarea sfîntului Pavel. Este însă un turn antic. Aici se vede murul lui Lisimac. Acest mur este încălecat ici şi colo de turnuri şi poterne, se întinde pînă la gimnaz şi la teatru. Un mic drum tăiat în peatră duce pînă în vîrful muntelui, unde sunt murii cu turnurile cele minunate prin lucrarea lor. Ele sunt pătrate, cînd în asize regulate, cînd în pseudisodomon: au porţi pătrate curonate de arhitrave, cele mai multe sunt bine păstrate. Acesti muri închideau cetatea ce Lisimac făcuse efesienilor pentru siguranţa lor, deşi ei preferau să locuiască valea unde era templul Dianii. Strabon zice că Lisimac profită de o ploaie răpede, ca să astupe şanţurile, astfel încît oraşul din vale se văzu inundat fără veste.

Monumentele ce există astăzi în cetatea lui Lisimac sunt toate din epoca romană; cele vechi s-au risipit. Intrînd în oraş despre *Aiasaluk*, vezi o mare grămadă de ruine în giurul unui deluşel sau movili. Sunt toate construcţiuni romane de la cel dintîi şi cel d-al doilea secul de la Crist: stadul, teatrul, băile. Stadul are săli întinse. Arena este înecată de dărîmăture. Partea stîngă a monumentului era sprijinită pe munte aproape de locul unde era săpată cavea teatrului. Grădinele erau aşternute cu marmură. Intrarea în stadă, unde au fost *carcerele*, se termină printr-o arcadă din care mergi la o scară. Poarta este de bucăţi de marmură. Teatru a fost spre sud de stadă. Proscenium este dărîmat, era construit în blocuri mari de peatră, fără var. Locul spectatorilor se vede încă în bună stare, ca acela de la teatru din Milet. Arhitectura teatrului este romană. Lîngă teatru era un portic sau plimbător public, care, dupe Vitruve, trebuia să se afle aproape de toate aceste edificii.

Era mult timp de cînd cei vechi nu mai permiteau jocurile în amfiteatru, ci numai în stadă şi în teatru.

Băile sunt curioase de vizitat. Luasem, să vizităm ruinele, pe un călugăr grec şi pe soldatul turc. Călugărul grec îmi vorbea mereu despre sîntul Pavel, soldatul turc despre geamia nu ştiu cărui emir, pe cînd eu mă interesam de ruine mai vechi, acelea cari, pe lîngă vechime, aveau pentru dînsele meritul arţii.

Cînd merserăm de la galeriele teatrului spre terme şi spre agora, văzurăm ruinele unui templu de ordinul corintean, prostile şi titrastile, despre care vorbesc mai mulţi călători. Bolţile salelor de băi au căzut; păreţii stau încă; abia pe aici, pe acolo se mai vede pe faţa lor urma unor picture. Gimnaziul prezintă încă un ce întreg. În muntele Prion sunt mici cariere foarte însemnate.

De aici s-a scos marmura trebuincioasă pentru edificiele din Efes. Se încredinţează de unii autori că, pe cînd efesienii stau la gînduri de unde să aducă marmura pentru construirea templului Dianei, unii din ei fuseră de părere să o aducă din Thasos, Proconese sau Paros: cheltuiala transportului păru însă mare.

Din muntele Prion să o aducă, era depărtare prea mare şi drumul impracticabil.

Pe cînd efesienii se gîndeau ce vor face, un păstor ce-şi păştea turma în munte aici văzu o capră, în bătaia ei cu alta, lovind cu cornul stînca vecină, din care sări o ţandără de marmură albă d-o rară frumuseţe. Păstorul alergă în oraş să spună această veste şi fuse priimit cu strigări de bucurie, apoi recompensat, schimbîndu-i numele de Pyxodor în Evangelius.

Cultul lui Apolon şi Dianei exista în Ionia înaintea venirii aici a ionienilor din Grecia.

Templul fuse fundat de Cresus şi Efesus. Cel din urmă dede numele său oraşului, locuit d-o amestecătură de carieni, de lelegi şi de amazoane. Statua templului era foarte antică, un consul roman, Mucianu, a scris un tractat despre dînsa, unde zice că era de lemn de viţă. Se vorbeşte multe încă, dară toate le spun pe timpul fabulelor, prin urmare nu cred că trebuie să vorbim mult timp. Vom spune numai că picioarele ei nu erau despărţite unul de altul, că corpul forma un făt acoperit cu mulţime de ţiţe; că braţele îi erau dezlipte de corp; în stînga şi dreapta statuei erau două figure de cerbi, cum se vede în medaliele antice. Zeea era acoperită cu vestminte preţioase, şi în faţa ei era o perdea lungă lăsată, pe care o rădica în timpul ceremonielor. Preoţii erau aduşi aici din toate ţările şi se numeau megalobizes.

Erau eunuci. Mai multe preotese, fete tinere din familiele cele mai însemnate, ce se lepădau de măritat, ajutau în serviciul divin pe preoţi. Ele se chemau *iereia*, însă dupe ce

treceau prin grade mai mice. Cînd se retrăgeau, li se da o pensiune şi se bucurau de oarecari privilegii. Astfel vorbeşte Strabon în XIV, 640. O inscripţiune de la finele întîiului secul, găsită, spune că la acea epocă colegiul preoteselor exista încă, dupe stingerea preoţilor sau megalobizilor. Această inscripţiune sună astfel: „În onoarea Ulpiei Evodia Mundiana, preoteasa Artemisei, fiica lui Mundianu şi a Evodiei, nepoata lui Straton şi a lui Dyonisius, familie din care au ieşit preotesele şi cosmeteresele surorii Ulpiei. Straton Cosmeter a funcţionat executînd misteriele şi făcînd toate cheltuielele cu ajutorul rudelor sale."

Se crede că cosmetera era preoteasa sau iereia, sau caloiereia (călugăriţă) însărcinată cu vestmintele şi podoabele statuei. Tot în descripţiunea Asiei Mice, tom. II, 280, găsim şi inscripţiunea unde este vorba de un donator, rudă al lui Lucius Phoenias Faustus, care a instituit o sărbătoare pentru toată luna, purtînd numele zeei, care a aşezat concurs în onoarea Artemisei, care a adaus preţul în jocurile publice, care a consacrat statue în onoarea învingătorilor. Să nu ne mai mirăm de unde vine instituţiunile clericali cu datinele lor, şi ceea ce se practică la noi pînă în zilele noastre cu monastirile şi călugării. Originea lor o vedem aici.

Templul, care fuse ars de Erostrate în ziua naşterii lui Alexandru, nu era cel vechi din timpii primitivi ai barbariei. Acel templu se rădică mai tîrziu de efesieni şi era cel mai splendid monument al lumii civilizate. Întîiul său arhitect fuse Hersiphron. Acesta fuse cel care trecu printre minunile lumii. Îndată ce arse întîiul edificiu, prin nebunia lui Erostrate, efesienii se gîndiră a rădica un altul. Alexandru cel Mare, venind mai tîrziu în Efes, propuse ca el să se însărcineze cu construirea noului templu şi cu a sa cheltuială, cu condiţiune însă ca să fie el declarat ca fundator. Efesienii nu voiră şi unul chiar îi zise: „Nu se cuvine unui zeu de a construi templuri pentru zei".

Atunci efesienii făcură contribuţiuni mai splendide decît cele ce se fac la noi, cînd patria este în pericul. Toate femeile din toate clasile depuseră pe altarul patriei toate bijuteriele şi podoabele lor preţioase, averile lor în bani şi cele nemişcătoare, cum şi sumele ce le reveneau din vînzarea coloanelor templului cel vechi. Templul nou fuse construit în ordinea ionică. Strabone numeşte pe arhitectonul noului tempu

Kirocrate, şi Vitruve, Dinocrate, care fundă cetatea Alexandriei în Egipt. Dupe autorii vechi, iată cum făcură la rădicarea templului: De frica cutremurelor de pămînt, aleseră pentru templu un teren mociorlos, aşezară fundamentele pe un strat gros de cărbuni pisaţi şi coperiţi cu piei de berbeci. Patru sute douăzeci şi cinci picioare era lungul şi două sute douăzeci picioare era largul templului. Nimic mai frumos decît coloanele lui: o sută douăzeci şi şeapte coloane de marmură, fiecare dăruite de cîte un rege, erau înalte de şeasezeci picioare. Din ele treizeci şi şease erau sculptate în toată lungimea lor fără osebire. Lucrarea templului dăini două sute douăzeci de ani şi se termină de arhitectonii Paeonius din Efes şi de Dimitrie Hierodule.

Avem si noi românii un mic, dar frumos monument la Curtea de Argeş. De cînd s-a rădicat acest monument, care nu s-ar construi astăzi cu zece, nici cinsprezece milioane, nu s-a mai pus o peatră, nu numai cu intenţiunea a se complecta planul, dară nici a se repara.

Toate catedralele din Europa au sume mari anuale pentru urmarea lucrărilor şi reparare. Celebrul dom din Milan nu este încă terminat şi se lucrează într-însul pe tot anul regulat. Micul, unicul, dară frumosul edificiu ce are România la Curtea de Argeş este menit spre a se ruina. Şi orice vor zice ministrii, orice vor proiecta pentru repararea lui nu va avea rezultat. Arţile frumoase, cu toate celelalte artere ale civilizaţiunii, sunt în mormînt; şi spiritul lor nu mai locuieşte ţara românilor. Dară să lăsăm mormintele României, ca să vorbim de acelea ale Ioniei, unde chiar morminte cum sînt astăzi inspiră mai multă vieaţă decît vieaţa din nefericita noastră patrie.

Templul era octostil şi dipter, adică avea opt coloane în frunte şi o portică îndoită laterală, cu un număr pereche de coloane.

Urmînd cele ce zice Pliniu, Diana ar fi pus marea arhitravă ce corona poarta de intrare, pe cînd arhitec tonlu dormea; şi cînd acesta se deşteptă, văzu peatra aşezată pe locul ei. Coloanele de şeasezeci picioare erau dintr-o singură bucată. Ctesiphon învelise aceste coloane în cutii de scînduri şi de la cariere pînă la templu le rostogolise. Astfel făcu şi cu arhitravele.

Templul se rădica pe un subasemînt de zece trepte. Sub ele erau pivnițe foarte large, unde s-au depus tezaurii zeei, și unde multe familii depuneau obiectele lor cele mai prețioase (fără să le fure oamenii templului). În anul 75 al erei creștine, Mucianu, vizitînd Efesul, găsi porțile ca noi, deși aveau patru sute de ani. Ele erau de lemn de ciparis; patru ani înainte de a le pune la locul lor, se lasă lemnul a se usca. Plafonul și *harpanta* era de lemn de cedru, scările de lemn de viță. Praxitele, dupe cum zice Strabon, lucrase cele mai multe sculpturi din altar. Tot Strabone zice că peribolul templului acesta, ca acela de la Samos, avea mulțimi de săli cu tablouri cele mai prețioase, între care un frumos portret al lui Alexandru cel Mare, făcut de Apelles. Porticii erau decorați cu sculpture nenumărate și se vedeau însemnate pe pereți ofrandele tuturor prinților din Asia. Templul avea, încă din timpul amazoanelor, dreptul de azil, pînă la August, care rezervă acest drept numai în *templu*, căci Mitridate, Marc Antoniu îl întinseseră pe jumătate cetatea.

Astăzi însă nu se mai vede nici o urmă din acest templu, și nu se știe sigur nici locul pe care a fost construit.

Doi seculi dupe era creștină, templul de la Efes era încă centrul religios cel mai căutat din Asia Mică.

Filostrate ne spune, în *Vieața sofiștilor*, că un sofist, Damian, făcu un portic de marmură ce duce de la poarta Magnesiei la templu și o sală pentru banchete ce se dau la templu. Murii ei erau îmbrăcați în lespezi de marmură de Frigia sau de Sinada, ce era pe atunci o mare raritate.

Geții și sciții, anticii noștri vecini, în timpul lui Galien, făcură o invaziune în Ionia și despoiară templul. Poporul atribui această nefericire ideei profane ce avu Neron de a transporta la Roma toate averile templului Dianei, din Ephisthodome.

În timpul cînd cultul lui Crist începu să se întinză în Orient, templul de la Efes era rău privit de toți creștinii, din cauză că cea mai mare opozițiune într-însul ei o găsiseră. Constantin dede ordin ca toate aceste *cuiburi de diavoli*, cum le numea el, să se dărîme și să li se ia materialele. Eroare nedemnă de un om atît de mare! El nu avea decît a introduce în aceste superbe monumente cultul lui Crist și ar fi înzestrat biserica creștină cu aceste edificii memorabili. Coloane, statue, capite, lespezi, vase și orice alte obiecte

de preț se trămiseră la Constantinopole, spre a împodobi noile biserici, care mai tîrziu erau menite să se schimbe în geamii musulmane! Cele mai multe obiecte, sub Iustinian, ce se transportară la Sînta Sofia, fuseră luate din templul de la Efes. Cele douăsprezece coloane de marmură verzi ce decoră neful Sîntei Sofie sunt luate de la templul Efesului. Ce a scăpat din mîna destructrice a omului, nu a scăpat mai tîrziu de păragină și de cutremure.

Această cetate, scăpată din mîna romanilor și bizantinilor, căzu sub jugul mahometanilor în timpul lui Alexis. Mahometanii coprinseră Efesul. Ioan Duca bătu și fugări pe Tangriperm și pe Marace, generali mahometani, de aici, într-o luptă de care vorbește Ana Comnen. Teodore Lascaris deveni stăpîn pe Efes în 1206; dară mahometanii se întoarseră sub Andronic Paleologu. Mentesce cîștigă toată Caria. Timur, dupe bătaia de la Angora, veni cu toți prințișorii din Asia Mică la Efes, și în timp d-o lună nu făcu decît să despoaie cetatea aceasta. Giumeid, căpitan turc, se bătu cu fiii lui Asin, care se așezară la Efes; învinse, dară mai tîrziu fuse învins și fugărit de alt fiu al lui Asin. Acesta se uni cu Mentesce, principe al Cariei, și veni la Efes cu zece mii soldați. Karasupași comanda în cetate cu trei mii de oameni. Cetatea se apără cu bărbăție, dară încongiuratorii îi pun foc. Karasupași se mai bătu din cetățuie, dară fără succes și se predă lui Mentesce, care dede Efesul lui Amir. Giameid plecă din Smirna cu o galeră și dede știre tată-său că veni la Mamalus, unde acela era prizonier. Prizonierii dederă să bea atît de mult garzilor, încît îi îmbătară, și coborîră cu funie, apoi scăpară în Smirna.

Spre toamnă, începură resbelul la Efes. Amir se retrase în cetate; orașul se luă și se dede în voia brutală a soldaților. Efes cade dupe aceasta în puterea lui Mahomet I. De atunci Efesul a rămas la turci.

Pe un deal în față cu Efesul, Procop pune biserica Sîntului Ioan.

Acum ne rămîne a vorbi de un lucru care interesă mult pe români, și mai ales pe clericii nostri. Vom vorbi de sfîntul Pavel, ce locui în Efes, dacă le-a mai rămas gust a citi chiar lucruri ce-i interesară altădată.

Una din fețele istoriei creștine în începutul ei, între cele mai interesanți este, fără îndoială, șederea și luptele sîntului Pavel în Efes, în contra sectatorilor cultului Dianei.

Romanii domneau în Efes. Cultul Dianei se celebra încă și atrăgea mulțimea vizitatorilor din toate părțile, venind, unii pentru specule, alții pentru curiozitate, și cei mai mulți pentru devoțiune către zee. Între alții veniseră niște evrei, cari au fost priimit botezul chiar de la sîntul Ioan Botezătorul, practicînd un cristianism cum îl înțelegeau ei pe atunci, un fel de cristianism. Sîntul Pavel veni în Efes. El urmă datinelor de propagandă așezate de Crist, adică a strînge în giurul său oameni de bună-credință, a-i face disceputi și dintre cei mai neînvățați, precum el însuși o mărturi. Pavel îi boteză mai întîi în numele lui Crist și apoi începu predicele sale în sinagoga evreiască. Subiectul predicelor era: descoperirea unui singur D-zeu și virtuțile ce noii creștini trebuiau să practice. Evreii și grecii merseră la adunările sale, unii începură a se converti. Aceasta dede de vorbă oamenilor și aduse în Efes o mare senzațiune. Sîntul Pavel reuși, prin convertiți, a înălța o biserică în Efes; apoi în șeapte alte provincii, sub nume de *cele șeapte biserici ale Asiei Mice*, despre care vorbește îngerul din *Apocalips*.

Numărul discipulilor crescu în doi ani. Pavel păru înzestrat cu darul de-a face minuni. Populațiunea din Efes îl crezu. Magia era foarte aspru pedepsită la Efes, de legi.

Către acestea erau evrei fermecători. Acesti evrei își închipuiră d-a invoca numele lui Isus, spre a goni spiritul cel rău. În numărul lor era șeapte fii ai lui Sceva, evreu, șef al preoților.

Se arseră toate cărțile de magie în piața publică, chiar de către evreii fermecători, cărți în care erau multe documente prețioase și cari costară atunci cincizeci mii bucăți de argint, ceea ce făcu un mare zgomot în Efes și dede lui Pavel și mai multă autoritate în public.

Era aici un Dimitrie, argintar, ce făcea figuri mici ale Dianei în argint. Acesta adună într-o zi pe lîngă el pe toți uvrierii de această meserie și le zise că predicele lui Pavel le aduceau o mare perdere în cîștigul lor asupra statuetelor Dianei. „Asta se face, urmă el, nu numai în Efes; dară încă și în alte orașe".

Era o datină veche, ce în timpul procesiunilor religioase păgîne, a ţine în mînă statue şi statuete, reprezentînd pe zea sau pe zeul ce celebrau; toţi păgînii trebuiau să le aibe cu ei în procesiune, unele fiind de lemn, altele de fer, altele de argint sau de aur. Ele se găsesc încă astăzi între antichităţi. Aceste statuete le mai purtau chiar la bătălie soldaţii.

Străinii ce plecau din Efes cumpărau aceste statuete şi le luau cu dînşii. Se mai făcea încă comerţul cu *exvoto anathemata*. Acestea se face chiar astăzi la diferiţi culţi în Indii şi în budismul chinezilor. În luna Artemisius se făceau sărbătorile cele mai mari ale Dianei, lună ce corespunde cu primăvara.

Cînd vorbesc de faptul ce se petrecu la acel Dimitrie argintarul, eram în timpul acestor mari sărbători. Erau atunci bîlciuri mari. Străinii cîntau imnuri în onoarea zeei. Toţi acrobaţii, prestidigitatorii, comedienii, fermecătorii din Asia se aflau adunaţi în Efes. Oraşul şi stradele erau coperite de flori. Magistraţii, numiţi cosmeteri şi neocori, sub preşedenţa unui asiarc, regulau ceremoniele. Hipodromul, teatrul erau deschise poporului, lacom de aceste petreceri.

Pavel zicea poporului: „Nu sunt dumnezei acesti idoli ce v-aţi făcut voi înşivă“ ; pe cînd Dimitrie zicea lucrătorilor: „Nu numai industria voastră este în pericul, dară şi templul marei zee Diana este lovit cu ridicul de către Pavel şi discipulii săi“.

Mulţimea, auzind aceste predice îndoite, striga: „Mare este zea din Efes“. Doi macedoni, Caius şi Aristarc, soţi de călătorie ai lui Pavel, se duseră la teatru . Pavel voi să facă şi el aşa; discipiulii se opuseră. La teatru, mulţimea striga şi nu ştia pentru ce. Unii cereau un lucru, ceilalţi alt lucru. Atunci un Alexandru voi să se justifice înaintea poporului adunat în teatru ; dară cînd poporul recunoscu că acesta era evreu, începu să strige în timp de două ore: „Mare este Diana efesienilor!“ Veni grefierul oraşului, Gramateus, magistrat al templului, voi să împace mulţimea şi vorbi în simţul perturbatorilor: „Cetăţeni, le zise el, este cineva care nu ştie că oraşul Efesului se închină Dianei, a cărei icoană este căzută din mîna lui Jupiter? Fiindcă nime nu putem combate aceasta, cată să staţi în pace şi să nu faceţi nemica necuviincios. Oamenii ce aţi adus aici nu sunt nici hoţi, nici blestemători ai culturii zeei. Dacă Dimitrie şi cei ce sunt cu el au vreo plîn-

gere a face, tribunalele sunt acolo spre a-i asculta; dară cată ca toate acestea să se treacă în liniște.“ Poporul se liniști. Pavel plecă răpede pentru Macedonia.

Acesta fuse cel dintîi simptom de reacțiune contra păgînismului.

Noaptea dormirăm într-un sat la o cafenea, cum se doarme în aceste locuri sălbatice, pe o bancă de scînduri. Înaintea zilei eram pe cai.

Cîtă schimbare de atunci pînă astăzi! Cel care cuteza, sunt cîțiva ani, să pătrunză prin aceste locuri, nu era niciodată sigur că va ajunge la locul destinației lor. Guvernul tot ce putea face era să pună gardă prin munți, deși acesti garzi se uneau cu tîlharii, ca să despoaie sau să ucizǎ pe călători de multe ori. Astăzi un drum-de-fer pleacă din Smirna și pătrunde, ca un geniu al civilizațiunii, aceste regiuni minunate de frumusețe și spăimîntătoare de barbarie. Șacalul, tigrul, leopardul, la șuierul machinei drumului-de-fer, rădică capul cu teroare și fuge și se depărtează în fundul deșertului, încredințat că domnirea lui încetează de acum în aceste locuri.

În cel dintîi an, cînd convoiul drumului-de-fer se opri la o stațiune, mergînd spre Smirna, se arătară niște tîlhari. Ei întrebară pe conductori unde este cămara cu bani. Acestia, fără a perde sîngele rece, le deschiseră o trăsură. Intrară toți, curioși să vază banii. Ușa se închise dupe ei; convoiul plecă cu răpeziunea fulgerului. Cîteva minute încă și trenul ajungea în Smirna, aducînd o duzină de tîlhari.

Pe toată calea pînă la Smirna se văd urmele cetăților antice. Munți, dealuri, văi desfătătoare, rîulețe limpezi, păduri se arată ochilor și, din cînd în cînd, dupe înălțimi, se zăește în departe marea, ca o imagine a cerului pe pămînt, cu mii de frumuseți variate. Civilizațiunea se va întoarce într-o zi să-și ia leagănul său cel vechi în aceste locuri desfătătoare prin clima lor. Turcii ei înșiși vor fi siliți a se supune înrîuririi ideelor de progres, sau să lase tărîmul la populii civilizați. Ceea ce lungește această agonie, sau mai bine această transformare, este ignorența populilor creștini din Orient. Conchiși și concheranți sunt deopotrivă legați în lanțurile unui fanatism necugetător. Cu toate acestea, vieața începe a se zări pe ici și pe colo în Orient; patru căi-de-fier sunt deja terminate în Turcia. Noi nu avem nici una!

Herodote zice că Smirna primară fuse fundată de eoliani şi căzu mai în urmă în mîna ionienilor. Strabone, care se bazează pe Callinus, zice că Smirna veche s-a fundat în timpii emigraţiunii ionienilor şi că la început nu făcu parte din confederaţiune, căci populaţiunea ei era o ramură din aceea a Efesului.

Efesienii, cari locuiau un cuartier numit Smirna, goniră de aici pe lelegi şi fundară o altă cetate cu numele de Smirna; acestia fură goniţi de eolieni şi trecură la Colofon; dară reveniră cu colofonienii şi recăpătară cetatea lor. Mai tîrziu căzu în puterea lidienilor. Alyate, fiul lui Sadyate, goni din Asia pe cimerieni şi luă Smirna. De atunci patru sute de ani smirnioţii se răspîndiră şi trăiră prin satele vecine. Smirnioţii celebrau sărbătorile numite *Eleutheriele*, cu ocaziunea liberării cetăţii prin mijlocirea servelor. Iată cum. Lidienii incongiuraseră cetatea Smirnei; cînd era s-o ia, trămiseră să ceară pe nevestele smirnioţilor, a căror reputaţiune era celebră. Smirnioţii p-aci, p-aci să subscrie acest act, cînd servele lor se devotară pentru stăpînele lor şi, plecînd în locul lor, se purtară astfel în tabăra inamicilor, încît se sparse tabăra lidienilor, ba încă căzură în mînele smirnioţilor. Strabone a dat de lucru geografilor moderni, cari nu pot să se împace despre locul unde a fost în vechime cetatea. Dupe dînsul, pretind unii că au fost două golfuri, din care unul s-a astupat, acela de la Burnaba.

„Este, zice Strabone, golful Smirnei şi cetatea. Apoi un alt golf, în care este vechea Smirnă, la douăzeci stade de la ceea ce se vede astăzi."

Dară toate acestea nu interesă pe cititorii nostri, astfel le lăsăm să le descurce geografii. Smirna, ale cărei ruine se văd astăzi pe muntele ce domină oraşul cel nou, este fapta regilor greci. Pausanias zice că a fundat-o Alexandru, dupe ce a avut un vis inspirat de Nemesis, dormind pe muntele Pagus. Alexandru începu clădirile; dară se terminară de Antigon şi de Lisimac. Am vizitat aceste ruine dupe Pagus. Spre nordul acestui munte se fundă vechea Smirnă, pe munte şi pe vale. Meles cură în partea răsăritului acestui munte. Autorii vechi ne spun că oraşul era magnific, cu strade liniate, palaturi mărețe. Cum era crezut că Omer născuse aici, i se rădicase

pe rîul Meles un templu numit *Homerium*. În vale era templul Junonei, templul Nemesisei, pe coasta muntelui erau acropolis, stadul, teatru.

La consursul cine va rădica un templu mai măreţ în onoarea lui Tiberiu, înaintea senatului roman, Smirna reuşi. În timpii primitivi [ai] cristianismului se dede Smirnei numele de una din cele şeapte eclesii ale Asiei, căci cea dintîi luptase în favoarea cristianismului. Astăzi nu mai rămîne nimic din frumuseţile trecutului. Perşii, macedonenii, romanii, bizantinii, cavalerii, arabii, turcii au trecut cu războaie peste aceste locuri, însoţiţi din timp în timp de sabie, de cutremure, de incendii. Are o sută cincizeci mii locuitori din toate naţiunile, turci fiind mai mulţi. Mă opresc aici, căci am mai vorbit undeva de Smirna. Şi voi spune cititorilor despre alte oraşe din Asia, mai puţin frecuentate de călători, dară unde vor avea mai multe lucruri curioase de citit.

LIDIA

Căutai soţi de călătorie pentru Brusa de la Smirna, pe uscat. Găsii un călugăr grec, care se ducea la un oraş aproape de Kintaia. Călătoriele erau pe atunci întrerupte de frica ce inspira un celebru tîlhar, numit Catargi-Iani.

El nu ucidea pe nime, pe săraci nu despoia, dară aresta în munţi pe toţi călătorii de oarecare consideraţiune şi îi forţa să scrie la casele lor a trămite sume mari de bani pentru răscumpărarea lor; în caz contrariu, îi ameninţa cu moartea. Ast marafet nu-l cunosc tîlharii din Principatele Unite. Şi tîlharii chiar au rămas îndărăt la noi! Eu însă, care nu aveam motive a mă teme d-a fi oprit şi a mă răscumpăra, neavînd nici cine, nici cu ce să mă răscumpăr, nu mă temeam a străbate aceste deşerturi. Călugărul ce venea cu mine nu era mai expus decît mine.

Drumul este prin Burnaba, sat unde smirnioţii avuţi au cele mai frumoase case şi parcuri. Vezi rîul Meles, Hermus, muntele Sypulus, Tmolus, satul Nymphis sau Nympheum, altădată loc de plăcere al împăraţilor bizantini.

Aici se vede încă zidurile unui palat construit de Andronie, cu trei etage. Într-o stîncă, nu departe de aici, este săpat un bas-relief, foarte curios, descoperit în 1839. El reprezentă un om armat, de profil, privind spre răsărit, în mîna stîngă ține o lance, în dreapta un arc, poartă tunică. Învățații din zilele noastre cred toți să găsească aici monumentul de care vorbește Herodot astfel: „Se văd în Ionia două figure de Sesostris, sculptate în peatră, unul pe drumul ce merge de la Efes la Foceea; celalt pe drumul de la Sarda la Smirna, fiecare reprezentă un om de patru coți ... ținînd o lance în mîna dreaptă și un arc în mîna stîngă" etc. Astfel această sculptură are o vechime de treizeci și patru de seculi sau trei mii patru sute de ani.

Pe tot acest drum văzurăm o țară cultivată și avută, văzurăm un sat numit Cassaba, de unde vin în Smirna pepenii galbeni cei renumiți, tomatele și alte legume. Trecurăm prin Debrent, două ore de la Cassaba; apoi Ahmedji, pe un loc foarte pitoresc. Pe aici încep a se vedea iurucii, populațiune nomadă, dară blîndă. Dormirăm noaptea în cel din urmă sat, sub un fel de umbrar, și cinarăm cu lapte și caș.

Îndată ce te apropii de locul unde a fost în vechime vestita cetate Sarda, capitala lui Cresus, în Lidia, vezi morminte și ruine risipite. Vechia Sarda era surnumită *Regina Asiei*, din cauza mulțimii și strălucirii edificielor ei, fără exemplu. Știți ce se mai vede aici astzi? Cîteva petre fărămate.

Înainte de a face descripțiunea acestor ruine celebre, vom spune cîteva vorbe despre Lidia, istoria și geografia ei. Aici nu mai eram în Ionia propriu-zisă.

Lidia se întinde dincolo de Ionia. Spre est se mărginește cu Frigia, spre nord cu Misia, spre sud cu Caria, despre care am vorbit. Altădată se chema și Meonia.

Celebrul munte Tmolus trece prin această țară.

Muntele Messogis face încă parte din Lidia. Ea este stropită de rîul Hermus, ce primește în sînu-i pe Hilus sau Frigius. În timpii vechi, un drum mare trecea prin toată Lidia, de la est spre vest, mergînd de la mare pînă la Suza. La fiecare stațiune a drumului erau case mari regale și locuri de repaus pentru călători, unde erau ospătați gratis. Această datină de a ospăta gratis pe călători există încă pînă astăzi în mai multe părți ale Asiei. Pămîntul Lidiei era și este foarte fertil, mai ales văile Meandrului. Figele sau smochinele, stafidele sau

strugurii uscați, bumbacul, untdelemnul și susanul Lidiei sunt renumite pe toate părțile lumii.

Lidienii nu erau greci, nu erau nici asiatici de origine. Erau originari din Europa. Frigienii și lidienii erau la început mai civilizați decît grecii, cari împrumutară la populii Orientului germenele civilizațiunii. Lidienii învățară pe greci acele melodii populare, cari fuseră originea sublimii poezii lirice a Greciei mai tîrziu. Din Lidia se duse în Grecia modul melodios al muzicei. Încă din timpul Heraclizilor se simți înrîurirea civilizațiunii lidiene asupra grecilor. Cele mai minunate pirostrii și cratere de aur și de bronz ieșeau din atelierele Lidiei și se transportau în cele mai mari templuri ale lumii, pe cînd grecii nu fabricau încă decît obiecte grosolane de bronz.

Herodot ne spune că lidienii aveau legi cari semănau cu acelea ale grecilor.

Herodot vorbește mult și detaliat despre istoria lidienilor, cu ocaziunea resbelelor persane. În timpul întîi al dinastiei Heraclizilor, sub coborîtorii lui Ninus și Belus, Lidia era aliată a marei împărății. Lidienii, ca să se asigure contra asirienilor, începură de atunci să aducă în serviciul lor pe greci, cari se înmulțeau pe coasta Asiei Mice.

Carienii se făcuseră puternici la curtea lui Candaule; Gyges, carian, comanda armata lidiană.

Herodot ne spune că Candaule avea o femeie jună și frumoasă, anume Nysida, de ale cărei frumuseți era înamorat soțul ei. Acesta spunea lui Gyges mai în toate zilele că nici o femeie în lume nu are mai frumoase forme decît regina și stăruia de Gyges să i-o arate în toată nuditatea ei. Gyges refuza, zicînd că nu se cuvine unui serv să vază pe suverana sa nudă; regele stăruiește. În fine Gyges se decide a urma voinței regelui. Într-o noapte, regele conduce pe Gyges în camera de culcare a reginei și îl ascunde, pe cînd frumoasa regină își scoase cele din urmă vesminte și voia să se arunce în pat. Întîmplarea făcu ca ea să zărească pe Gyges. Cu toate acestea se culcă, fără a zice nimica. A doua zi, ea cheamă pe Gyges și-i zice să aleagă între două lucruri, ori să se decidă a muri, sau să se decidă, ucizînd pe regele, bărbatul ei, să o ia pe dînsa de soție. Gyges se hotărî pentru cea din urmă. Candaule fuse asasinat. Gyges ia de soție pe Nysida și devine rege. Această fabulă a lui Herodot nu mască însă adevărata situațiune a lucrurilor pe atunci. Carienii erau în fruntea armatei; Gyges

era carian; ei tindeau a cotropi pe lidieni, şi oricare ar fi fost cauza morţii lui Candaule, un complot întins a trebuit să fi existat între toţi carienii contra regelui.

Cu Gyges, puterea lidienilor crescu şi se întinse pînă la coasta mării, ocupată pe atunci de greci. Lidienii se decid a supune Ionia. Lidieni, misieni, carieni se aliară contra grecilor ionieni. Ionienii se gîndeau a se alia cu Atena. Resbelul începe. Gyges atacă întîi Smirna şi este respins; atacă Colofon şi cetatea cade în puterea lui. Ardys, următorul lui Gyges (670), luă Priena, dupe o rezistenţă eroică. Ionia era să cază cu totul sub lidieni, daca cimerienii, populi nomazi de la Marea Caspiană, nu ar fi apărut pe malurile Mării Negre, supuse lidienilor.

Dupe cimerieni veni alt popol, numit treri. Acestia au venit pînă în Magnesia, lîngă Smirna.

Erau barbari şi cruzi. Cimerienii luară Sarda; dară, neputînd lua şi cetatea fortificată, lăsară şi oraşul cîştigat şi plecară. Poetul Callinus, ce trăia în Efes, compuse imni minunaţi să deştepte curagiul ionienilor contra barbarilor sciţi. Orientalii numeau *sakai* seminţia scită din munţii (Koh) din Crimeea, ale cărei horde erau cunoscute sub numele de *koh-sa-kai*, sciţii din munte, din care mai tîrziu moscoviţii au făcut *cosacii*. Aceste năvăliri făcură să înceteze resbelul între lidieni şi greci.

Cimerienii şezură doisprezece ani în aceste ţări. Alyate, părintele lui Cresus, rege al Lidiei, reuşi a goni pe cimerieni în anul 606, ant. Chr. Sadyate, fiul al lui Ardys, se urcă pe tron în 621. Alyate, fiul lui Sadyate, se urcă pe tron dupe doisprezece ani.

Alyate, dupe ce goni pe cimerieni, reîncepu resbelul cu ionienii, luă Smirna şi Miletul. Apariţiunea mizilor dincolo de rîul Halis făcu să înceteze resbelul lidienilor cu ionienii. Ciaxare, fiul lui Phaorte, aliat cu regele Babilonului, Nabonasar, sub pretextul unor refugiţi sciţi, declară resbel lui Alyate. Lidia, ce se întindea de la Misia pînă la Taurus, avea popoli resbelnici să opună inamicului. Resbelul începu şi ţinu cinci ani şi se termină printr-un accident. În timpul unei mari bătălii, un eclips de soare schimbă ziua în noapte. Midii, spăimîntaţi de aceasta, încetară de a combate şi încheiară pacea.

Alyate dete pe fie-sa, Arienis, în căsătorie lui Ciaxare. Alyate avusese două femei, una cariană, alta ioniană. Cu cariana făcu pe Cresus, care devenise guvernor în Misia: pe acesta Alyate îl hotărî a-i fi moştenitor la tron. Cu ioniana avusese alt fiu, Pantaleon, pe care Cresus îl ucise. De aici se prelungi o ură teribilă în familia regală, care făcu nenorocirile grecilor în Asia Mică.

Dupe moartea lui Alyate, regatul Lidiei era în toată mărirea şi puterea lui, şi a cărui avuţie întrecea toate statele cele mari de atunci. Poporul îi rădică un mormînt, la care contribui cu sume mari toate *curtezanele* timpului. Vom vorbi mai tîrziu despre acest mormînt, ce există încă la Sarda.

Dupe ce Cresus ucise pe frate-său Pantaleon, trămise la toate centrurile religioase din Asia daruri de mare preţ. Cetăţile grece văzuseră cu îngrijire pe Cresus pe tronul Lidiei, şi nu se înşelară, căci nu trecu mult şi Cresus atacă Efesul. Pandarus puse oraşul sub protecţiunea templului, legînd cu o furie templul de partea oraşului. Cu toate acestea, Cresus luă oraşul, dară se mulţumi a cere un tribut mare şi se întoarse acasă. Toate oraşele ioniene căzură în puterea lui Cresus. Guvernul lui fuse blînd. El chemă la curtea sa pe toţi cei mai mari artişti ai Greciei. Domnia lui Cresus fuse periodul cel mai strălucit al Lidiei. Muzele grece sorbeau din fîntîna asiatică noi inspiraţiuni. Statul ajunse într-o stare de bogăţie imensă. Comerţul său mişca toate porturile lumii. Cresus cugetă acum să conchidă alte ţări mai depărtate, precum Chipru şi Capadocia, ce era atunci sub suzeranitatea perşilor. Oracolii consultaţi, în faţă cu darurile preţioase ce le dede Cresus, ziseră că resbelul ce proiectează va avea rezultat fericit. Cresus voi să atace Persia şi luă de pretext scăparea rudei sale Astiage, ţinut în robie de Cir. Cresus se alie cu babilonienii, cu Amasis, rege al Egiptului. Cir căuta de mult timp să zdrobească pe greci, cu gîndul ca să propage ideele religioase ale perşilor. Perşii atunci recunoşteau numai un zeu unic şi nevăzut. Sacrificau lui Jupiter pe vîrfurile înalte ale munţilor, fără să rădice nici templuri, nici statue. Ei urau şi despreţuiau cultul naţiunilor de la vest, spărgeau idolii unde îi găseau.

Cresus merse contra perşilor cu armata lidiană şi ajutoarele de la grecii din Asia Mică, către Capodocia. Cir trămise emisari în Ionia, ca să zică grecilor a se revolta contra lui

Cresus. Ionienii refuzară de a se asemăna acestor dorințe. Bătălia se dete lîngă Pterium, Bogaz-Keiu; fuse sîngerîndă, dară fără rezultat.

Cele două părți se retraseră. Cresus se întoarse în Sarda, licenție trupele și ceru ajutor aliaților săi pentru viitoarea bătălie. Dară Cir profită de eroarea ce făcu Cresus cu licențiarea armatei și se răpezi către Sarda, dupe Cresus, care nu avu timpul nici să-și strîngă trupele risipite.

Rezistă însă cu cele ce putu să găsească sub mînă, se lovi cu Cir pe lunca lui Hermus, nu departe de Thynibrea. Poate că Cresus ar fi bătut marea armată a lui Cir, fără stratagema de care vom vorbi. Harpagus, general med, știind cît vederea și mirosul cămilei speria pe cai, puse în primul rînd al armatei persane o turmă de cămile încălecate de cavaleri. Caii de cavaleria lidiană, ce era cea mai mare parte a armatei, la vederea cămilelor, se spăriară și luară de fugă în toate părțile. Armata lidiană, deși se apără vitejește, fuse silită a se retrage în Sarda.

Perșii încongiură cetatea, o bat în timp de patrusprezece zile, apoi o iau cu asalt. Cresus cade rob în mînele perșilor. Ionienii și eolienii trămiseră lui Cir deputați a-i recunoaște cu acele condițiuni cu care îi recunoscuse Cresus. Cir refuză. Grecii se armară să-și apere libertățile, Astfel căzu acest mare imperiu al Lidiei printr-o singură bătălie. Astfel vor cădea și se vor risipi toate statele guvernate de oameni cari nu vor fi la înălțimea misiunii lor și formate de popoare care nu se vor înțelege între dînsele.

Lidienii și grecii din cele mai bune familii fuseră siliți a se expatria în Europa; în diviziunea imperiului persan făcută de Dariu, Lidia și Misia făceau parte din satrapia a doua; Sarda se alese ca reședință a satrapului. Vine Alexandru cel Mare, apoi Antiohus. Dupe bătălia de la Magnesia, ea se anexă cu regatul Pergamei, apoi deveni provincie romană și bizantină.

Musulmanii o luară în urmă, mai întîi arabii, apoi cavalerii și turcii.

Dară să ne înturnăm la ruinele Sardii.

Dupe Strabone, Sarda ar fi mai veche decît Troada, și înaintea fondării Sardei ar fi fost, pe același loc, o altă cetate, numită Hydea. Pliniu crede că Hydea era fortereța Sardei. Alți autori zic multe despre aceasta; dară nu ne interesă mult.

Forteretea ocupă un deal rămas din Tmolus. Ea a fost zidită de regele Myles. Cîteva bucăți din ziduri au rămas încă în picioare. Rîul Pactole cură prin locul unde fuse orașul, pe lîngă teatru. Cibela era zea indigenă a Lidiei. Ea avea în Sarda un templu, care arse cînd ionienii luară cetatea. Se vede aici ruinele templului Cibelei și se crede că acest templu fuse reclădit sub Alexandru. Templul era construit de marmură albă; edificiul este pus de la est spre vest; fața orientală despre Acropole, ceaaltă spre Pactole. Se vede pînă astăzi două coloane în picioare. Pe teren se văd mulțime de bucăți de coloane, de capite, de arhitrave. Coloanele sunt cam îngropate în pămînt. Capitele sunt de ordin ionic; dară lucrate cu o artă și o delicatețe cari atrag mirarea călătorilor. Templul a fost octostil și dipter, cu opt coloane în frunte și treizeci și două pe cele două părți ale lui. Mai departe se vede teatrul; a rămas numai forma *caveii* cu zidurile fundamentului, cari sunt de peatră lată. Acest teatru, dupe mai mulți autori, ar fi conținut pînă la zece mii spectatori. Se vede asemene ruina *stadei*; apoi ruina unui palat între teatru și templu, și o mulțime de alte ruine. Pe Pactole este o biserică mare, ruinată, din timpul bizantinilor; această biserică interesa pe călugărul ce era cu noi, mai mult decît locașele idolilor. Vizitarăm asemenea și geamia. Aceasta fusese în vechime iară o biserică, unde văzurăm cîteva coloane vechi.

Am vizitat cimitirul. Aici se văd o mulțime de tumulus de diferite mărimi; între altele se vede unul foarte mare, ca un deal, mormîntul lui Alyate, părintele lui Cresus. Iată ce zice Herodote despre acest mormînt: „Se vede în Lidia un monument, care nu este mai prejos de acelea ale egiptenilor și babilonenilor, mormîntul lui Alyate. Fundamentul este format de un subasămînt rădicat și surmontat de un colț de pămînt grămădit. Este fapta artizanilor, lucrătorilor și a curtezanilor". Lucru curios cum în acei timpi femeile publice sacrificau tot pentru rădicarea de monumente. Una din piramidele Egiptului este rădicată cu cheltuiala unei curtezane.

La patruzeci de stade de oraș este lacul Gyges, zice Strabone, lac de care vorbește Homer și care s-a mai numit Coloe. Aproape de lac se vede templul Dianei Coloene. În giurul lacului sunt mormintele regilor. Despre Sarda este mormîntul lui Alyate . . . Lacul a fost săpat de oameni, ca să primească apele cînd sunt înecăciuni. Astăzi se vede aici

nişte ruine de peatră îngropate de pămînt şi de mărăcini. Pe acest lac se vede cociocuri mari, pe care cei vechi le numeau insule mişcătoare şi le da numele propriu de insule Calamine.

Cîţiva romani şi-au scăpat viaţa în timpul resbelului cu Mitridate, ascunzîndu-se în aceste cociocuri. Varon vorbeşte de insulele Lidiei, insulele Nimfelor, care insule se punea a dănţui la sunetul fluierelor, întorcîndu-se împregiur.

Călugărului începu a i se urî cu atîtea ruine, pe care călugărul le numea *idoli*. Aş fi dorit să văz Filadelfia, Trales sau Aidin-Guzel-Hissar. Dară ele se aflau opuse cu itinerarul nostru. La Aidin-Guzel-Hissar este astăzi o cale-de-fer, ce vine de la Smirna. Dară cîte alte multe cetăţi antice, ruine, demne a fi vizitate, nu se aflau în Asia Mică? Trebuia mult timp şi mulţi bani, ca să vedem cea mai mare parte a acestor ruine. Putem merge la Brusa pe două căi: prin Ukiak şi Kiutaia, sau pe coastele mării, pe unde avem a vedea celebra Troada. Decisei pe sălbaticii soţi de călătorie să urmeze itinerarul cel din urmă.

Să vorbim însă puţin de Aidin, unde poţi să mergi astăzi cu drumul-de-fer, şi mai întîi de Filadelfia. Aceasta din urmă este aşezată spre orientul Lidiei, aproape de Tmolus. Se fondă de Atale Filadelfe, rege al Pergamiei, care îi dede numele lui. Strabone ne spune că această cetate a fost în vechime supusă la mari cutremure de pămînt. Ea se fundă o sută treizeci de ani înainte de era creştină; există şi astăzi cu acelaşi nume. Este aşezată pe mai multe dealuri. Aici veni sîntul Ioan la începutul cristianismului. Cetatea primise dreptul a face parte din cele şeapte biserici ale Asiei, din cauza blîndeţei ce arăta creştinilor. Astăzi casele sunt de lemn şi de pămînt cele mai multe. Populaţiunea este însă foarte avută, din cauza rodirii cei mari a pămîntului. Are la zece mii locuitori, din care două mii de religiunea creştină. Turcii o numesc Ala-Keher.

Trales, astăzi Aidin-Guzel-Hissar, fuse unul din oraşele cele mai înfloritoare ale Lidiei. În vechime, oraşul ocupa picioarele muntelui Messogis. Se crede că ar fi fondat-o argienii şi tralii, un popor trac. Ea se mai numea Evantea înflorita şi Ergina cea tare. Rîuleţul Eudon stropea zidurile ei. Avea locuitori foarte avuţi.

Se văd urmele unui teatru, unui stad. Oraşul de astăzi Aidin-Guzel-Hissar nu ocupă tocmai locul celui antic; rîu-

lețul Eudon trece prin mijlocul lui. Aidin este orașul cel mai însemnat din provincia aceasta în comerț; populațiunea din Aidin se urcă la optzeci mii suflete și douăsprezece mii case, din care patru sute sunt ale creștinilor. Spre sudul orașului se vede lunca Meandrului; rîul ce cură prin mijloc face hotărul între Lidia și Caria.

Noi plecarăm din Sarda. Trecurăm noaptea la Marmara, într-un han unde călătorii sunt ospătați gratis. Eram încîntat de varietatea costumelor ce se găsesc în aceste locuri. Pretutindeni întîlneam zeibeci, ce nu seamănă cu ceialți locuitori. Zeibecii au un turban foarte nalt pe cap, șalvari albi de pînză sau de aba ce coboară numai pînă la genuche și mai puțin jos încă. Șalvarii nu sunt largi, ci strînși. Un brîu foarte larg cu pistoale, iatagane, alibiuri, ciubucul, chiseaua și punga. Ei domina mai ales în satele din munții Tmolus și Messogis. Se pretinde că zeibecii nu sunt turcomani, ci o ramură din vechii traci sau tralieni, cari în timpii antici serveau în toate părțile cu armele în mînă pentru soldă. Astăzi sunt de profesiune despoietori de caravane. Ei nu practică atît de bine ca turcii islamismul. Tahir-pașa voi, este cîtva timp, să schimbe costumul zeibecilor, care insufla frică. Ei se revoltară; dară pașa de la Aidin trămise asupra lor oștirea regulată și măcelări pe mulți din ei, în urma cărei învingeri se supuseră. Trecurăm seara în acest han cu niște derviși călători cari făceau tot felul de profeții.

Un bun pilaf și un cadaif ne serviră de cină.

A doua zi la patru ore de dimineață eram pe drum. Trecurăm prin Ak-isar, care în vechime se numea Thyatira. Saleucus Nicanor ar fi fondat această cetate. Pliniu zice că se numea altădată Pelopia. Această cetate, dupe ce Antiohus fuse învins, se uni cu Pergama. În timpul romanilor, era aici un senat și popolul Thyatirii.

Antonin Caracala rădică aici edificiuri mari și căi de comunicațiune. Se văd încă mai multe ruine pe ici pe colo în mijlocul orașului.

Thyatira trecea în numărul celor șeapte biserici creștine ale Asiei. În secolul al șeasesprezecelea, Andronic fugi din Pergama, gonit de turci, și se retrase aici. Ak-isar are vreo zece mii suflete.

Pe tot acest drum se văd munți și văi lungi și roditoare; rîulețe, grădine cu fructe pe lîngă sate, holde îndestulătoare.

La satul Bakir, unde naşte rîul Caic, se găsesc ruine, fărămăture de marmură. Se crede că aici a fost *Nacrasa.* La satul Sama se văd încă nişte ruine bizantine.

PERGAMA

Pausanias vorbeşte de originea Pergamei. Dupe moartea Hermionei, Pirus se însură cu Andromaca; avu cu ea trei fii. Pirus murind, acesti trei fii se separară. Pergamus, însoţit de maică-sa, veni în Asia Mică, merse în Theutrania, unde domnea Arius, ucise pe acest rege şi îi luă tronul. Apoi dede oraşului numele lui. Tot Pausanias zice că se vedea aici mormîntul lui Pergam şi al mumă-sei Andromaca, precum şi mormîntul Eugeii, muma lui Thiliphe. Astăzi aceste morminte se văd şi se recunosc la intrarea în oraşul Pergama. Sunt ca nişte deluşele coperite de iarbă. Unul se cheamă Maltepi. M-am urcat pe dînsele. Dară cine ştie daca ele au fost mormintele acestor personage din fabulă?

Pergama avea în vechime o fortereţă ţeapănă. Lisimac puse aici tezaurii săi, estimaţi 9000 talenţi sau 140.000.000 lei. Philatere din Tium fuse însărcinat cu garda acestor bani. Acesta era fiul unei dănţuitoare şi curtezană, numită Boa. Intră sub protecţiunea lui Docime, în armata lui Antigon, de aci trecu tot cu Docime la Lisimac.

Philatere plăcu lui Lisimac, care îl numi tezaurier.

Acesta, temîndu-se de intrigele Arsonoei, femeia lui Lisimac, pe cînd acest din urmă muri în război, se proclamă singur rege, promiţînd a împărţi tezaurii lui Lisimac. El domni, şi dupe moarte lăsă tronul nepotului său Eumen. Acest Eumen bătu pe Antiohus, pe cîmpul Sardei, şi rămase tare în tronul său. Dupe dînsul veni la tron Atale I, văr al lui Eumen. Cînd gaulii sau galaţii sau francezii, cari emigrară în Asia Mică, veniră asupra lui Atale, şi toate popoarele Asiei se înspăimîntară la singurul lor nume, Atale le ieşi înainte cu curagiu, armata sa tremura de spaimă. Atale întrebuinţă o stratagemă; scrie pe palmă d-a-ndăratele vorba *niko* (biruinţă) şi lipind palma de ficatul unei victime ce o sacrifică atunci, arătă soldaţilor ficatul victimei, pe care se văzu scris

foarte lămurit vorba *biruinţă*, ce el o avusese scrisă pe palmă. Soldaţii crezură că zeii sunt cu dînşii, luară curagiu; bătălia se dede şi gaulii fură biruiţi. Atale se mai măsură cu regele Siriei, în care fuse biruitor. Theos şi Colofon i se supuseră, precum şi Smirna, Cimea şi Foceea. Regele Pergamiei se alie cu republica Bizanţiei, cu rodienii. Filip al Macedoniei trămise un corp de armată contra Pergamei, nu reuşi nimic. Atale aruncă întîiele fundamente ale celebrei bibliotece din Pergama. Eumen II, fiul acestuia, se alie cu romanii şi mări încă statele sale. Acest Eumen II aduse în Pergama civilizaţiunea, ştiinţele, frumoasele arte şi-i dede o prosperitate mare. Biblioteca lui Eumen era de două sute mii tomuri. Perderea ei este simţită de toată lumea civilizată. Eumen II făcu fabrici de pei preparate a se putea scri pe dînsele şi care de atunci au păstrat numele oraşului unde această nouă industrie s-a născocit, *Pergamenae chartae*. Pînă atunci se întrebuinţase în lume *papyrus* din Egipt, care era scumpă şi se fabrica cu mare greutate. Lucru curios! Chiar astăzi pelarii din Pergama se deosebesc prin arta cu care prepară ei peile.

Fără acesti *tabaci*, ce îi vezi aşezaţi pe rîul Selinu, lumea nu ar avea astăzi ideele ce s-au păstrat pe pergamene.

Din această dinastie, domniră încă Atale II, Atale III. În timpul lor, regatul Pergamei căpătă şi mai mare influenţă. Atale II luă Frigia şi Pamfilia, zidi cetatea Atalia şi Filadelfia. Spre bătrîneţe, neîngriji cu totul trebile publice, lăsîndu-le toate asupra lui Filopoemen, ministru favorit, şi partita acestuia; dară muri înveninat de nepotu-său. Lumea se săturase de dînsul, care nu mai făcea nici bine, nici rău, care nu mai era trebuitor. Nu este mai mare nefericire pentru o naţiune decît aceea de a fi guvernată de un rege care nu are personalitatea sa. Acela nu poate să aibe amici, căci nu poate nimic. Toţi sunt indiferenţi pentru el, prin urmare toţi sunt contra lui, şi îndată ce o partită s-ar rădica asupră-i, nu găseşte nici o pedică. Această indiferenţă în care căzu regele prepară un viitor neferice pentru Pergama. Atale III o duse rău. Domnia lui fuse un şir de cruzimi şi nebunie, apoi trecu vieaţa retras şi tulburat de mustrarea cugetului.

El lasă statele sale moştenire romanilor. În acel timp, regatul Pergama, care începuse cu un singur oraş, se întindea pînă la muntele Taurus (Caramania). Aristonie, fiul natural al Atalilor, rădică arme şi căpătă neatîrnarea tronului. Resbe-

lul contra romanilor ţinu trei ani. Publius Crasus consul, care intră în bătaie cel întîi, fuse ucis la Leucae.

Perpenna, care îl înlocui, învinse pe Aristonie; dară muri şi el. Aristonie, rob, fuse dus la Roma, unde îl omorî. Un proconsul vine şi se aşează în Pergama, în numele poporului roman. Sub romani se rădicară aici mulţimi de templuri, între cari era şi templul lui Esculape. Cultul lui Esculape se adusese în Asia de Arhias. La acest templu veneau pătimaşi din toată Grecia şi toată Asia, spre vindecarea relelor lor. Maladii se culcau noaptea sub porticii templului unde visau ce fel de medicină au să ia, ca să le treacă. La intrare vedea un *triped* cu trei mari statui de aur; a lui Esculap, a lui Coronis şi a lui Telesphor. Templul era afară din oraş, aproape de teatru, dupe Aristide.

Prusias, rege al Bitiniei, despoaie acest templu de cele mai preţioase obiecte. La poalele acestui templu, în timpul lui Mitridate, se măcelăriră mulţime de romani.

În acest templu, Caius Fimbria, proconsul, părăsit de oştirile sale, fugind de Sylla, intră aici şi îşi pătrunse cu sabia peptul. Claude Galien institui la Pergama o şcoală de medicină. În timpii cristianismului, Pergama luptă pentru triumful acestei noi religiuni. Se aşeză mai în urmă aici o episcopie. În 1306 selgiuchizii veniră pe aici. Emirul de la Karasi se face stăpîn pe provincie şi-i dă numele de Karasi-ili. Orkan, sulţanul turcilor, încongiură pe Karasi în Pergama. Pergama se ia şi Karasi se ucide. Soliman iubea literele şi arţile, cum şi frumoasele ruine ce găsi în Pergama. Dupe moartea lui Soliman, monumentele Pergamei fuseră supuse dărămăturei de către următorii săi.

În timpul regilor greci, dupe Strabone, două drumuri pavate duceau la Propilee şi la templul Minervei Poliade, ce se rădica măreţ asupra zidurilor cetăţii pe deal. Urcîndu-te spre Acropole vezi mai întîi un palat, ale cărui ziduri sunt despoiate de podoabe. Aceste ziduri erau în vechime încongiurate de portici cu coloane de ordinea greacă. Drumul este pavat cu lespezi mari.

Vezi încă la capătul acestui drum poarta unui castel din secului de mijloc. Zidurile lui sunt făcute cu coloane de diferite măşuri, toate de marmură. Castelul lui Lisimac era în vîrful cel mai superior. Se vede încă ziduri rupte din el. Templul cel mare se rădica pe o piaţă frumoasă şi domnea măreţ

valea rîului Caic. Coloanele templului erau corintiane și de marmură albă. Pe malul stîng al Selinului se vede și astăzi ruinele *unui mare palat bizantin. Fațada alungă mult strada*, este plină de ferestre și decorată de pilastri de marmură. Un portic era lipit de dînsul. Coloanele lui se văd căzute pe strade. Pe ici, pe colo multe din podoabele fațadei palatului sunt încă pe la locul lor. Podurile din oraș sunt minunate. Ele sunt vreo cinci, făcute încă de la romani. Se vede aici și un tunel minunat asupra rîului. Nu departe de la acest tunel, este un monument întins: ziduri mari de cărămidă cu baze de marmură, împestrițate cu bucăți de coloane de marmură. Unii cred că aici a fost biserica Sîntului Ioan; alții că a fost o biserică romană în partea vestului a orașului actual. Am fost să vedem un loc ce se cheamă *gun-ghel-mes* (lumină nu vine), din cauză că acolo sunt niște galerii subpămîntene. Acolo este amfiteatru Pergamei. Este pus pe un rovin adînc, în care se aude murmurînd un rîuleț. Cînd voiau, opreau apa, și apa se aduna într-un larg lighean, unde se forma un lac mare pe dinaintea privitorilor. Acest amfiteatru pare să fie făcut în timpul romanilor. Axul cel mare al arenei are cincizeci și unu de metri de lungime, și axul cel mic treizeci și șapte metri. Monumentul a trebuit să fie circular. Grădini multe a cătat să fie împregiurul amfiteatrului. Construcțiunile porticului sunt groase. Se văd mai multe galerii, care mai toate dau asupra prăpastiei. Erau în giurul edificiului patruzeci de arcade. Grecii din Asia Mică nu iubeau amfiteatrul. În toată Asia Mică nu se găsesc aceste amfiteatre decît la Pergama și Cizica. Atena nu voi niciodată să rădice asemeni edificii. Grecii iubeau teatrele, romanii iubeau amfiteatrele. Grecii, în Asia mai ales, aveau *stade*. Stadele erau o carieră sau un spațiu în care se exercitau jocul alergăturei. Cînd era timp rău, acel exercițiu se făcea sub un edificiu, și acest edificiu făcea parte din gimnaziu. Sub romani, circul în locul stadului, și pentru formă, și pentru datine. Amfiteatrul, din contra, era destinat la bătaia gladiatorilor, a hiarelor sălbatice. În Italia se văd încă mulțime de amfiteatre, la Roma, la Alba, Otricoli, Pozzoles, Capua, Verona, Poestum, Siracuza, Agrigento, Catana. Pe cele mai multe le-am văzut și sunt în stare foarte bună. Locul rezervat în mijlocul acestor edificii servea pentru luptă și se chema arena, din cauza nisipului subțire. Era îngrădită de giur

împregiur cu un zid larg de douăsprezece-cincisprezece picioare. Era un rînd de bance rădicate spre ziduri, numit *podium*; veneau apoi alte rînduri rădicîndu-se pînă la vîrful zidului şi erau curmate prin alee circulare numite *praecinctiones*. Scări practicate pe ici, pe colo între aceste etagiuri se chemau *scalae*, şi locul între ele, *cunei*, colţuri. În giurul arenei se aflau bolţi, unde şedeau ascunşi gladiatorii, sau în care se ţineau hiarele sălbatice, ce trebuiau să iasă la bătaie, sau unde se stăvilea apa, care trebuia să schimbe arena într-un lac pentru înotători şi exerciţii nautice, lupte. O poartă, numită *libitinensis*, servea ca să rădice pe acolo pe gladiatori, răniţi sau morţi. Amfiteatrul era descoperit. Cînd era soarele prea iute sau cînd ploua, întindeau asupra privitorilor corturi largi de pînză albă şi cîteodată şi alte stofe de mătase şi de purpură cusute cu aur. Fiecare condiţiune de oameni avea partea ei să şează acolo, hotărîtă dinainte: *cuneus*. Şi *designatores* erau însărcinaţi să arate fiecăruia locul lui. Logea împăratului era aproape de aceea a ambasadorilor, în rîndul dintîi numit *podium*. Veneau senatorii, dupe ei cavalerii, apoi popolul, care şedea pe bănce de peatră. Sunt autori cari pretind că în amfiteatrul de la Pergama nu s-a dat decît lupta între animale amfibii, crocodili, hipopotami, pe cari înotătorii se duceau să-i atace în apă. Cîteodată chiar trupe de nimfe jucînd cu conca, expuneau aici tot felul de tablouri nautice.

S-a rădicat din Pergama, de la o baie, un vas de marmură foarte mare şi s-a dat guvernului Franţei, care l-a depus la Louvre.

S-a criticat cu amărăciune de mai mulţi călători că Franţa şi Englitera despoaie Orientele de aceste rare antichităţi. Pînă la un punct oarecare, acesti orientalisti au dreptate; dară cînd cugetă cineva că toate aceste lucruri preţioase prin arte, prin timp, lăsate aici nu au alt viitor decît acela de a le vedea sau fărămate, sau întrebuinţate în ziduri la clădirea grajdurilor, orice blam trebuie să înceteze. Europa, adunînd aceste fărămături ale civilizaţiunii trecute, dovedeşte că ştie să le apreţuiască. Ferice naţiunea unde guvernul ei sacrifică arţilor şi ştiinţelor atîtea milioane, ca să strîngă în cabinetele lor acele fărămături ale geniului, aruncate în mijlocul acestor populi orientali ce nu ştie a le apreţui! Aceste populaţiuni

grece și de alte vițe, încuscrite și întrunite cu timpul într-o civilizațiune demnă de toată gloria, nu mai sunt!

Dară, cel puțin, ele au lăsat urma de măriri, de lumină neperitoare; moarte, sunt încă vii; stinse, luminele lor strălucesc neîncetat și vor străluci pe cît va fi o lume; ele fac, prin puterea lor magică, să palpite încă inima grecului la amoarea patriei, la vocea viteziei, oricît de schimbat ar fi el astăzi. Dară noi, ce vom lăsa dupe noi? Nefericită Românie!... Cerul a făcut tot pentru tine, și omul nimica! Lumina este proscrisă în România, proscrisă sistematic de *guvern* și de generațiunile de astăzi.

Îmi făcusem planul a vizita cîmpiele Troadei, unde se ținu acea lungă bătălie care cîntă Omer. Itinerarul nostru era prin Kidonia și Adramytti.

Soții de călătorie începură să murmure contra prelungirii călătoriei; îmi trebuia elocința lui Cicerone, ca să-i conving, și din nenorocire, nici limba turcă, nici limba greacă nu le cunoșteam așa de bine, încît să-i înduplec prin putere de argumente. Cu toate acestea, ei se îmblînziră și deciserăm să vizităm cîmpiele Troadei.

Acum eram aproape de mare, acest element pe care îl revede cineva totdauna mai mult decît cu plăcere. Acum vedeam cu fericire insulele Arhipelului, unde trăiesc încă atîtea aduceri aminte, Lesbos, Tenedos. Lesbos fuse patria poetei Safi și poetului Alceu. Acolo Cornelia așteptă și întîlni pe soțul său, dupe ce acesta perdu imperiul lumii și îl cîștigă Cezar. Ajunserăm într-un sat ce se cheamă Tzenderli. Aici a trebuit să fie în vechime Pitana. Făcurăm acest drum în mai multe oare pe malul Caicului. Nu văzui nici o urmă însemnată de la acest vechi oraș.

Mai departe este satul Kidonia, celebru prin suferințele sale în timpul insurecțiunii grecești. Kidonienii fuseră cei dintîi care rădicară armele contra turcilor; dară, constrînși de puteri numeroase în satul lor, ei periră pînă la cel din urmă și satul fuse prada focului. Pe ruinele acestui sat, a renăscut altul, un sat de pescari.

Adramytte astăzi, Adramyttium altădată, este acum un mic oraș, nu departe de mare, de la șapte mii la opt mii locuitori, greci și turci. Este așezat pe o luncă. Acest oraș n-a păstrat din vechime decît numele său. Pliniu spune că Adramyttium ar fi mai vechi decît Troada; că la început se numea

Pedasus şi că numele de Adramyttium îi veni de la Adramys, frate lui Cresus, care îl împodobi cu monumente frumoase. Acest oraş primi în sînu-i o colonie din Atena şi se alie cu celealte oraşe dupe Propontida. Perşii, supăraţi pe adramyoţi pentru simpatiele lor puse în atenieni, veniră aici şi măcelăriră pe toţi locuitorii acestui oraş prin Arsaciu, locotenente al lui Tisaferne. Adramyttium se aliase cu Mitridate şi locotenentele său Diodore asasină tot senatul adramyţilor şi se lăsă apoi să moară de foame, de frica romanilor. În fundul golfului Adramyttium era cetatea Astyra, cu un templu al Dianei, într-o pădure sacră.

Aici, în momentul ce voiam a încăleca, ca să urmăm călătoria spre cîmpiele Troadei, întîlnirăm o companie de englezi, mai multe familii, bărbaţi şi femei, copii şi servi, călări toţi, unii pe cai, alţii pe măgari, urmaţi de un dragoman greç, de servi turci cu cai, pe care se transportau corturi mice, paturi de fer şi alte obiecte şi proviziuni de gură, negreşit. Ei debarcaseră prin golful Adramyttium şi se duceau spre cîmpiele Troadei. Dragomanul grec spuse englezilor că noi mergem tot la punctul la care ei plecaseră. Schimbai cîteva vorbe cu dînşii şi plecarăm. Toţi, bărbaţi, femei, copii aveau în mînă cîte o carte de voiagiu în Asia Mică. Ei mergeau mai întîi să viziteze ruinele de la Assos. Merserăm împreună.

Urcarea pe munte se făcu cu estulă greutate. Acest munte este posomorît; puţină vegetaţiune are asupră-i. El se formează de mai multe feluri de lavă, vîrful lui este coronat de ruine. Aceste ruine sunt încă din epoca eroică. Urcarăm printre bolovani de peatră dărîmaţi din înălţimi, ne urcarăm pe picioare. Assos a fost fondat de locuitorii din Metimne. Priimi o colonie eoliană. Strabone spune o istorie curioasă despre eunucul Hermias. Acesta era în casa unui bancher. În Atena urmă lecţiunile lui Aristote şi Platon. Întors în patria lui, se uni cu stăpînă-său, care luase prin arme cetatea Assos şi Atarnea, şi îl moşteni. Atunci chemă la Assos pe Aristote şi Xenocrate, dede lui Ariostote în căsătorie pe o nepoată a lui. Memnon îl atrase la dînsul acasă şi îl trămise la regele Persiei care dede ordin de-l ucise. Astfel Assos perdu coroana sa şi urmă să aibe aceeaşi soartă ca toate celealte oraşe. Assos a dat naştere la mulţi oameni străluciţi în litere.

Aici veni sîntul Pavel și Luca, cari propagau la Troada. Se vede aici chiar urmele unei biserice. Satul turcesc, dupe vechiul oraș, se cheamă Beiram-Kei.

Toate zidurile cetății, ce sunt încă în picioare, sunt clădite de blocuri mari de peatră, fără ciment, ca cetățuia de la Samos. Am văzut mulțime de sarcofage deschise. Despre nord nu mai sunt ziduri. Se vede mai multe porți mari cu turnuri, unele în picioare, altele dărîmate. Acropolis este în vîrful unei stînce, care domină preste oraș. În mijlocul lui a fost un templu de ordinul doric. Acest templu a fost exastil cu treisprezece coloane de o parte. Arhitravele și bas-reliefele găsite aici se află acum la Louvre în Paris. Multe încă se află zăcînd pe lîngă templu. Afară din Acropolis, se văd ruinele unui teatru; aproape de acest teatru, se vede un alt templu ruinat, precum și mai multe alte edificii.

Lăsînd la o parte toate aceste ruine, destul de interesanți și ideea ce tulbură pe oricari amatori de antichități că n-are decît să rîcîie pămîntul, ca să găsească obiecte de artă de mare preț, mărturesc că o vedere mai măreață încă nu avusesem în vieața mea, ca aceea ce se prezenta ochilor din vîrful acestui munte. Oricare ar fi expresiunile ce aș întrebuința, ar fi neîndestulătoare: marea, munții sălbatici, insulele în depărtare, cerul, înălțimea unde ne aflam, grupa englezelor blonde și frumoase în mijlocul ruinelor antice, toate acestea formau un tablou desfătător și ciudat, ce semăna văzut într-un vis. Ne odihnirăm pe muchea muntelui, avînd sub ochi nemărginita întindere, cînd un englez, acela ce părea șeful expedițiunii, intrînd cu mine în vorbă, mă întrebă de unde sunt.

— Din Valahia, răspunsei, sigur că este destul a zice această vorbă ca tot să fie zis.

— Ce lucru este acela Valahia? mai întrebă el.

— România.

— Sînt trei oare de aici pînă la România? mai întrebă el. Aveți acolo ruine?

— Sunt patru zile cu vasul cu vapor pînă la România, îi răspunsei eu.

— Ce fel? Este așa departe? Nu sunteți greci? Sunteți poate armeni? Bulgari? Muntenegreni?... Sîrbi?. . .

— Nimic din toate acestea. Suntem un popor de vreo patrusprezece milioane, de viță latină tracă, locuim malurile Dunării de la Tisa pînă la Marea Neagră.

— Mi-aduc aminte, zise el; am auzit la Liverpol, la bursă, vorbindu-se de România, că face grîu bun. Iară bine, urmă el, că tot produce ceva.

Englezul era ironic, dupe cum văzui în urmă. El ura pe turci, dară dispreţuia populii creştini supuşi Turciei, necrezîndu-i demni de o soartă mai bună decît aceea care o aveau. Ca să domine concheranţii osmanlii pînă astăzi, zicea el mai tîrziu, preste atîtea naţionalităţi creştine, trebuie ca concheranţii să aibe încă mari virtuţi şi conchişii mari viciuri. Este o rătăcită credinţă, urma el, că puterile europene, în interesul nu ştiu cărui echilibru imaginar, păstrează pe turci; turcii sunt păstraţi chiar de populii cari se supun lor. Dintre toţi populii creştini din Turcia, grecii sunt singurii încă cari au început să roşească de a purta jugul, şi cu toate acestea ruşinea lor de a fi sclavi încă nu a devenit atît de tare, încît să admită sacrificiul a tot ce are.

Turcii fac acest sacrificiu însă, şi nu ici şi colo, din jumătate de secol în jumătate de secol, dară îl fac preste tot locul, în toate zilele; peste tot locul, în toate zilele mor cu armele în mînă. Ce vom zice de celealte naţionalităţi creştine?

— Ele fac puterea turcilor. Nu vă cunosc ca naţiune; dar mă prind că voi valahii sau românii urîţi pe greci, pe bulgari, pe sîrbi, mai mult decît pe turci. Grecii, bulgarii, sîrbii trebuie să vă urască pe voi mai mult decît pe turci. Este o lege nestrămutată de a fi pizmaş mai mult pe acela ce este egalul tău, decît pe acela ce este stăpînul tău. Acest simţimînt a servit totdauna pe concheranţi. Cestiunea Orientelui spînzură asupra lumii ca sabia lui Damocles. Europa se uită la popoarele Turciei, să vază ce zic, ce fac.

Totul este în mîna lor. Am auzit ce zic grecii, slavii, arabii. Nu vor pe turci, dară fiecare din aceste viţe cată să le ia locul. Nu se va termina astfel niciodată cestiunea Orientelui. Osmanlîii nu au mai mult drept în Turcia decît creştinii; nici creştinii mai mult drept decît osmanlîii. În Asia sau în Europa, acesti osmanlîi au dopotrivă aceleaşi drepturi cu creştinii.

Turcu şi creştinu, acolo unde se află, este la casa sa, în patria sa. Ceea ce trebuie să ceară creştinii, nu este tronul cezarilor din Bizanţa, ci egalitatea drepturilor civile şi politice. O constituţiune, o cameră compusă de musulmani şi de creştini, chiar avînd pe tronul Constantinopolei familia domnitoare astăzi.

Astfel vorbea englezul.

Dar să lăsăm pe acest om de stat din vîrful muntelui Assos şi să vorbim de Troada.

CÎMPIILE TROADEI

Pe cărţile vechi, Troada se găseşte în Misia.

Misia, în antichitate, spre sud se întindea pînă în rîul Caic, coprinzînd Elastida şi Teutrania, spre est pînă la Rhyndacus, spre vest pînă la rîul Aezepus. În lărgime se întindea de la mare pînă la poalele Olimpului. Misienii erau de origină traci. Ei trecură în Asia, şi dupe o lungă şedere aici, confederîndu-se cu tecucrienii, se înturnară în Tracia, supuseră pe traci înainte de resbelul Troadei. Se credea chiar în antichitate că ei erau tot dintr-o familie cu moesienii de la Dunăre, cari locuiau ţările numite astăzi Dobrogea, Bulgaria şi Serbia.

Cititorii cari cunosc celebra epopee a lui Omer îşi vor aduce aminte toate numele locurilor, cetăţilor, oamenilor despre cari voim a vorbi. Lunca Troadei, unde se făcu marea bătălie, descrisă de părintele poeziei, se compunea de tărîmul dintre capul Sigeu sau Ianiceru, şi promontoriul Lectos sau Cap-Baba. Între aceste două capuri era un vad unde dezbarcară grecii la venirea lor pe ţărmii Helespontelui. Acolo aveau tabăra. Pe o înălţime ocolită de stînci, spre sud-est de la capul Sigeu se rădica cetatea Troada. Pe aici erau grădinele lui Priam şi sorgintele Seamandrului. Pergama era un deal în mijlocul cetăţii. Valea Thymbra, unde erau tăbărîţi aliaţii troienilor, pe cînd Ector ţinea consiliu pe mormîntul lui Ilus, era situată între rîuleţe şi cetatea. Dealul numit Calicoloneu se întindea în faţă cu cetatea, pe malul Simoisului; valea în care intra toate aceste lucruri începea a se rădica de la malul mării pînă la porţile cetăţii. Pe faţa ei trecea rîuleţul Seamandru şi Simois; ele îmbrăţişau valea în toată lungimea ei şi îşi împreunau apele la capătul ei.

Această vale astăzi nu mai prezentă nici o urmă. Resturi stinse de ruine apar pe ici, pe colo; călătorii cari au scris

despre aceste ruine găsesc în fiecare urmă ceea ce ea a fost în antichitate și-ți prezentă prin puterea imaginațiunii pe vechea cetate a troienilor și pe toate persoanele de care vorbește Omer.

Strabone însuși se îndoiește a spune precis locul ocupat altădată de cetatea Troada. Înaintea sa, locuitorii acestor locuri arătau călătorilor mormintele eroilor morți în resbelul Troadei, a lui Ahile, a lui Patrocle, a lui Aiax, a lui Ector și altele multe.

Noi nu credem nimic din pretențiunile arheologilor moderni asupra acestor vestige, însă ceea ce este pozitiv este că aici se crede că a fost Troada și că locurile ce se văd astăzi sunt astfel precum le descrie Omer, în tot ce este natură.

Să revenim la istoria misienilor.

Opiniunea noastră este că dacii nu sunt tocmai ceea ce se chemau geți. Geții pe care, dupe Herodote, îi găsi Dariu pe malul drept al Dunării, în partea despre Dunăre și Marea Neagră, geții, de al căror port și limbă vorbește Ovid, deși locuiau o parte din Tracia, dară chiar dupe Herodote, nu sunt clasați printre populațiunile trace, propriu-zise. Ei au trebuit să vină în Moesia prin Schitia. Ovid îi găsește lîngă sarmați, au barbe mari, păr lung, cojoace, nădragi persani; vorbesc un fel de limbă persană. În *Tristele* sale se exprimă astfel: „Cu toate că populațiunea (orașului ce locuia) este o amestecătură de greci (coloni) și de geți, vița neînvinsă a celor din urmă este cea dominantă... Cojoace, nedragi largi nu-i pot bine garanta contra frigului; părul lung acopere fața lor grozavă. Limba lor (a colonilor) abia mai păstrează vestige din limba greacă și încă sunt desfigurate prin pronunțiațiunea getică... Limbagiul lor barbar este cu totul străin limbei latine și din care elementul grec se șterge, dominat de elementul getic..."

Din toate acestea vedem că geții sunt descriși de Ovid, care trăi printre ei, ca un popor mult mai barbar decît geții lui Herodote. Atît de barbar și înspăimîntător, încît nu pot să ne dea pe daci astfel cum ne lasă a-i cunoaște notițiunile ce s-au putut avea despre dînșii cu ocaziunea resbelului lui Traian. Dacii au trecut pe malul stîng al Dunării, în partea munților, înainte de a trece geții propriu-ziși în partea Moldovei orientale și a Basarabiei, se acordă a zice

cei mai mulţi autori vechi. Noi credem că dacii trecuţi din Tracia în Munţii Carpaţilor de peste Dunăre au fost un popor mult mai puţin barbar decît geţii şi iată ce voim să expunem aici. Credem că dacii erau traci asiatici, surnumiţi misieni, bitinieni, frigieni, pe cînd geţii erau o seminţie sarmată, a căror origine părea să fie mai proprie Schitiei decît Traciei. Herodote se exprimă astfel despre traci: „Naţiunea tracilor este cea mai mare din lume dupe indieni, daca ar fi guvernată printr-un singur, sau dacă ar avea o singură cugetare: ar fi neînvinsă şi cea mai puternică; dară această unire lipseşte şi nu se va realiza niciodată. Tracii au diferite numiri, fiecare dupe provincia sa. Ei observă toţi, în orice lucru, mai aceleaşi datine, afară de *geţi* şi de *trausi*. Am vorbit despre datinele geţilor, care se cred nemuritori".

Din aceste rînduri vedem că geţii aveau alte datine decît ceialţi traci, şi nu vedem nicidecum că geţii de cari vorbeşte Ovid erau tot aceia de cari vorbeşte Herodote, cărora le dă pe un Zamolxis de zeu sau profet şi cari credeau în nemurirea sufletului. Nu credem că dacii să fi fost nici geţii lui Herodote, nici geţii lui Ovid. Credem că dacii erau o viţă din tracii asiatici, de origine pelasgă. Credem că numele de daci le vine din limba medă, ce înseamnă munteni *(dagh)*. Credem că acesti traci asiatici au trecut Dunărea în urma lui Alexandru şi în urma emigraţiunii iasigilor spre Carpaţi.

Dupe Herodote, tracii trecură odată în Asia Mică, în Misia şi Bitinia; dară mai tîrziu se înturnară la locul lor cu datinele şi numele misienilor.

De la dînşii se dede numele de Moesia părţii dupe malul drept al Dunării.

Strabone zice că misienii aveau aceeaşi origine cu tracii şi chiar Bosforul Traciei dintre Bizanţa şi Halcedonia se numea bitinian, căci misienii locuiau şi Bitinia, chiar dupe zisele lui Omer. Toţi scriitorii antici pretind că misienii din Asia Mică erau din aceeaşi familie cu cei de la Dunăre. Acum să vedem pe ce ne întemeiem în aceasta.

Herodote ne dă o listă de contingentul dat de Asia Mică infanteriei armatei persane. Din toate aceste popoare vedem numai pe misieni, numiţi şi bitieni sau traci din Asia, al căror costum diferă cu totul de acela al celoralte naţiuni şi se apropie de costumul dacilor, dupe cum ni se prezentă pe coloana lui Traian şi dupe cum se vede pînă astăzi în

munţii nostri. Tracii din Asia, zişi misieni şi bitinieni, purtau pe cap căciulă de blană de vulpe, apoi o tunică (cămeaşă), asupra căreia aruncau un veştmînt cusut cu multe colori şi numit *zeira* (zeghe?); la picioare purtau încălţăminte de pele de cerb (opinci?), o ostie în mînă şi sabia scurtă, cum şi o pavăză de apărare.

Forma căciulei nu este descrisă, dară avem cunoştinţă de forma căciulei frigiene, care trebuie să fie tot aceea şi care nu este alta decît căciula ţurcănească, atît de cunoscută la noi chiar astăzi. Se observă că în aceeaşi listă de contingente se află diferite popoare, atît civilizate, cît şi barbare, şi nici unul, afară de misienii traci, nu avea acest costum. Astfel paflagonienii purtau pe cap un coif de fer. Matienienii, pigienii, mariundienii, capadocienii purtau vestmîntul şi armele ca paflagonienii. Armenii mai tot aceea. Lidienii, cari erau vecini cu misienii, chiar ei difereau în costum de misienii traci. Pisidienii purtau coifuri de aramă cu urechi şi coarne de bou din acelaşi metal. Cabalienii, cilienii, milienii purtau asemene coifuri. Printre populii barbari de la nord-est numără pe moschi, tibarenieni, macroni, mosieneci sau mositeni [1], cari purtau coifuri de lemn.

S-a zis că limba dacilor era slavă, că românii de astăzi sunt fructul împerecherii colonilor romani cu dacii cari erau slavi.

Daca dacii vorbeau o limbă slavă, daca dacii s-au încuscrit cu colonii romani şi au produs pe românii de astăzi, romanii în timpul lui Aurelian ar fi vorbit un dialect slav. Dară ni se va zice că limba ce vorbim astăzi este amestecată cu vorbe slave? Aceste vorbe slave nu sunt moştenire de la daci şi iată o vom dovedi: Este un fapt incontestabil că, sub Aurelian, o mare parte din colonii romani au fost transportaţi în Dacia Aureliană. Acei coloni sunt românii

---

[1] Acestia erau populi din Caucaz ce locuiau malurile Phasului între Marea Neagră şi Marea Caspică. Numele de mosineci sau mositeni se mai găseşte dară la alte popoare din Pelasgi. Nu este de mirare ca numele de *moş, moşicu. moştenire, moşneni, moşteni* să nu aibă o rudenie din timpii vechi prin rudenie cu populii antici. Îi găsim în Caucaz, cum şi în Grecia. Valaksa, vorbă sanscrită, desemna pe oamenii albi în genere, în părţile Asiei, între care se desemnau chiar misienii traci. Cine ştie dacă nu vine de aici chiar vorba de *Vlaşca, Valahia* prin tracii misieni? *(n.a.)*.

din Macedonia, Epir, Tesalia. Acesti români nu au nici o vorbă slavă în limba lor. Cu timpul au împrumutat vorbe la greci şi la turci. Românii din Principate au multe vorbe slave în limbă. Ei le-au luat mai tîrziu de la slavi prin relaţiunile care au avut cu dînşii. Daca ar fi avut aceste vorbe slave de la dacii români din Principate, negreşit că era să le aibe şi chiar românii din Macedonia, cari s-au despărţit de noi tocmai sub Aurelian, şi ei nu le au. Şi acei români şi noi însă avem în limbă două familii de vorbe grece,care se disting îndată unele de celealte. O familie de vorbe este veche, moştenită de la daci; aceste vorbe sunt în coliba poporului, care nu a avut nici o relaţiune cu grecii în urmă; ele sunt: *pirostria*, *pădure*, *sfecla*, şi altele multe trecute în limbă şi cari nu supără urechea; cele noi căpătate prin frecuentarea cu grecii în oraşe sunt *lipon* cu toate rudele sale.

Se ştie că în cel din urmă resbel definitiv al lui Traian cu Decebal, numai dacii (muntenii) s-au bătut. Toate celealte seminţii germane şi slave au refuzat, pînă şi iasigii, cari erau o ramură din sarmaţii slavi.

Ar-fi neapărat foarte dificil a pretinde ca să dovedim cum că românii de astăzi nu sunt fructul împerecherii între daci şi colonii romani, deşi, dupe raţionament, am putea să zicem. Dacii propriu-zişi nu erau un popor mare. Chiar Munţii Carpaţilor nu era tot locuit de dînşii. Se întindeau pînă la Olt despre munţi.

Erau acolo diverse fracţiuni de populi emigraţi sau din Schitia sau din Germania, cari în timpul războiului cel mare se supuseseră lui Decebal, şi cari, dupe resboi. trebuiră să se ducă la urma lor. Se înţelege, dupe mînia imperatorelui asupra acestui popor dac, că nu cruţă pe locuitorii munţilor, ce singuri se luptară. Geţii de la gurele Dunării nu au putut lua armele, căci Traian nu atacă acele părţi, ci părţile munţilor, şi cînd armata romană se duse să ia posesiuni în Basarabia, nu află nici o împotrivire de la nişte populaţiuni nomade, cari nu avură decît a se retrage în fundul Schitiei.

Afară de aceasta cine nu ştie că un popor nu poate niciodată să dispară cu totul, prin încumetrire. Dacia fuse colonizată nu numai cu militari, dară încă cu muncitori aduşi din Italia, însuraţi.

Cît despre port, este lesne de înțeles că romanii trebuiau să adopte portul dacilor, din cauza climei. Ovid mărturisește că grecii ei înșuși au fost nevoiți, din cauza climei, pe malurile Mării Negre, să adopte costumul locului.

Acum să căutăm în datinele și limba misilor traci, doară vom găsi care au fost datinele și limba dacilor.

Misienii aveau reputațiunea de oameni ce sunt de bună-credință. Aceasta era în caracteriul tracilor și o găsim în acela al dacilor.

Bitinienii, tinienii, bebricii, mariandinienii, misienii aveau aceeași origine cu traci și nici limba, nici datinele lor nu difereau mult între dînșii [1]. În timpii antici, opiniunea tutora era că misienii erau din aceeași familie cu moesienii de la Dunărea de jos. În timpul resbelului Troadei, misienii pare că ar fi fost așezați în Asia Mică, căci Omer citează printre auxiliarii troienilor pe bravii misieni, veniți din fertila Ascania, adică din giurul lacului Ascania, numit mai tîrziu Niceea, loc unde veniră din Tracia mai nainte misienii. Herodote zice că misienii erau o colonie lidiană; dară aceasta nu contrazice originea lor tracică, fiind un fapt recunoscut că misienii, lidienii și carienii ieșeau dintr-aceeași ramură. Acesti trei populi, în Asia Mică ofereau sacrificii la Zeus Carios pe teritoriul Milesiei. [2]

După Xnathos lidianu și Menecrate din Eleu, dialectul misienilor era o amestecătură din lidian și frigian. [3]

Thiod Meneke, în *Lidiacą* sa, precum și alți scriitori atribuie lidienilor origine semitică. Dară Vivien de St. Martin, în istoria descoperirilor geografice, descurcă lucrul, prin găsirea că erau două elemente în poporul lidian: unul tracic, mai vechi, reprezentat prin meoni, cellalt mai nou, avînd legături cu arameenul și care adusese cu dînsul numele de iud.

Frigienii, dupe Herodote, purtau numele de brigi, pe cît timp locuiau în Tracia, nu departe de Macedonia. Cînd trecură în Asia Mică, luară numele de frigi (Φρυγες);); în Tracia, brici; în Macedonia, brigi; în Germania, bructeri; în Pont, bebrici; în Gaulia, lalobrigi; în Britania, briganți; în Alpi, brigiani.

---

[1] Strabone *(n.a.)*.
[2] Omer, Strabone *(n.a.)*.
[3] Strabone, lib.XII*(n.a)*

De unde această asemănare între numirile diverselor popoare ce văzurăm? Toate acestea dovedesc că aceste popoare au originea lor indo-europeană. Brigussi din Indus, arieni, se răspîndiră în toate aceste părţi unde găsim aceste nume, precum şi în Tracia, de unde trecură în Asia Mică. Inscripţiunile găsite pe mormintele regilor Lidiei, deşi nu au putut fi bine descifrate, dară s-au putut citi cîteva şi în care se găseşte elementul celui mai vechi alfabet grec, şi între ele un număr de vorbe barbare, vorbe cu totul grece, precum: MIDAI FANACTEI Μιδα ἄναχτι, EDAE, pentru ειαισαν. Cramer, în descripţiunea din Asia Minoră, zice că limba brigilor, adusă din Tracia sau Macedonia, ar fi fost un dialect din pelasga veche, dară că în timpii din urmă se uni cu idiomele asiatice vorbite mai de demult în Asia Mică.

Carienii vorbeau, precum am zis mai sus, aceeaşi limbă cu lidienii şi misienii, cu care erau uniţi prin rudenie religioasă. Omer le dă epitetul de *barbarophoni*. Phillipos de Thiangela pretinde că fondul idiomei carienilor era helenic. Aceasta nu este greu de ghicit, din momentul ce toate aceste popoare au originea în Indii.

Limba acestor popoare ale Asiei Mice venite din Tracia era dară un idiom trac, barbar, pe un fond pelasg. Aceasta a trebuit să fie şi limba dacilor. Cei mai vechi locuitori din Asia Mică au fost de viţă semitică. Viţe de Schitia se uniră mai în urmă cu acesti populi; printre acesti din urmă erau macronii, halibii, drilii, tibarenii, mariandinienii, holizonii. Veniră încă despre est fenicienii şi sirienii, cari se amesticară cu ceialţi de aceeaşi viţă şi cu cari sunt rudiţi capadocienii, cilicienii, pamfilienii, picidienii, soenii, milienii, paflagonienii. Tracii şi pelasgii reprezentă viţa indo-europeană, din care se trag, în Asia Mică, misienii sau teucrienii, meonienii sau lidienii, bitinienii, carienii şi frigienii; în Europa, între alte viţe, dacii.

Viţa semitică este aceea care coprinde toate idiomele ce se vorbeau în părţile situate spre estul Eufratului, pînă la coastele Mediteranei şi Arabiei, avînd aceeaşi lege fonetică, şi în care predomină sunetele guturali; această familie se diviză în trei: 1-iu, *arameena*, ce se vorbea în Siria, Babilonia şi în Mesopotamia, subdivizîndu-se în arameen siriac şi arameen haldeen; 2-lea, canaaniticul, vorbit în Palestina

și în Fenicia, din care fac parte ebrea, feniciana; și araba din care a născut *siriacul egiptean*, și idiomele statelor barbarești, cum și idiomul Maltei.

Idiomele indo-europene sau indo-germanice coprınde toate ramurele viței cei mari caucaziană, răspîndite într-o parte a Asiei, mai în toată Europa, apoi în America. Aceste limbe oferă între ele o mare analogie, din cauza comunei lor origini. Sunt șease subdiviziuni, coprinzînd fiecare limbă care au între dînsele raporturi de afinitate mai apropiate decît altele. Două dintre dînsele coprind limbele asiatice, și celealte patru coprind limbele europene indo-germanice; cele asiatice sau arice, sau ariene, coprind pe cele indiene, cu *sanscritul*, ca cea mai veche din familie; coprind asemene limbele iraniene sau medopersice, sau arice, din cari cea mai veche este zenda, ce are raporturi mai apropiate cu sanscritul și care coprinde limba persiană de astăzi, limba afgană, curdă și ossetă și armeană. Limbele din Asia Mică, cum cisiana, frigiana, liciana, cariana, paflagoniana. misiana etc., au trebuit să aibe strînse raporturi cu grupa limbelor indo-germanice.

Limbele indo-germanice din Europa, împărțite în patru subdiviziuni, cuprind: 1-iu, familia limbelor greco-italice, despărțite în două ramuri, cea dintîi helenă, a pelasgilor, a doua, limba italiană sau latină, muma limbelor *romane*; 2-lea, limbele *celte*, despărțite în două ramuri mari, kymri și gaelie; 3-lea, limbele *germanice*; 4-lea, limbele *slave*, despărțite în două grupe pruso-lituaniană și slava propriuzisă.

Rudenia ce se dovedește prin coborîrea acestor limbi-dintr-o mumă depărtată a dat ocaziune slavilor să pretinză că dacii erau slavi, germanilor, că dacii erau germani. Aceasta a făcut pe mulți din oamenii nostri cei mai învățați să arunce din limbă multe vorbe, numai pentru că le-au găsit și în limbele slave. Astfel văzurăm *robia* înlocuită cu *sclavia*, cînd *robor* în limba latină desemnează închisoare.

Astfel sunt *vecernia* ce nu este alt decît *vesper* latină; *iubirea*, ce nu este decît *lubididem* vechi și *libidinem*, nou *libet*. Astfel *mahala*, *magalia* în limba cartagă, priimită de

romani, se înlătura la noi ca turcă. Am putea aduce o mie de alte vorbe.

Osteneala călătoriei mă abătuse; lăsai dară ideea de a merge la Brusa pe uscat și mă îmbarcai, la Cenakealesi, pe un vas cu aburi francez, ce pleca pentru Constantinopole, însoțit de călugărul grec.

Fine

INSOLA TENEDOS ŞI CANARIS

Fragment din călătoria d-lui D. Bolintineanu
în Arhipel

Ne apropiam de această insolă poetică atît de renumită în istoria veche. De aici ochii se încîntă asupra unei infinităţi de insole semănate pe faţa de azur a mărei.

În timpii vechi, ştiinţele şi artele înfloreau în aceste insole; fiecare pagină a istoriei lor aduce aminte o epocă strălucită, o faptă minunată, un nume imortal. Astăzi, singurătatea şi barbaria îşi dispută locaşul vechei civilizaţiuni. Locuitorii de astăzi cu fesuri şi cu cecşiri abia ştiu că sînt oameni. Sclavi ai streinilor şi mai sclavi încă ai ignorenţei lor, rătăcesc în sînul acestor stînci, turburaţi toată viaţa cu singura ocupaţiune a trage din inima rece a pietrelor hrana lor şi a tiranilor lor. Cu toate acestea, natura este încă frumoasă, deşi a perdut cununa strălucitoare ce numai civilizaţiunea ştie să împletească. Muzele, deşi mute, deşi cu vesmînt de doliu, vin încă pe marginele rîpelor, cu ochii plini de lacrimi şi visează la vechea prosperitate. În adevăr, aceste insole păstrează încă poezia lor; un poet francez le compară cu un buchet de flori într-o cupă de cristal.Ele au vărsat în cîntecele lugubre şi rîzătoare ale lui Byron un parfum de suavitate antică şi de durere poetică, cel mai mare merit al bardului albion.

Insola Tenedos şi-a păstrat pînă astăzi numele său vechi. Numai turcii o numesc Bogaz-Adasî. Strabon în a XII, Ed. Takel, III, 116, zice că de la coasta Troadei din Asia, de care este despărţită printr-o strimtoare, sînt patruzeci de stade de lărgime, şi insola are optzeci de stade de circuire. Tărîmul coastii insolei este muntos şi pietros; ţărmurile sînt stîncoase. Productul principal al acestii insole este vinul care are oarecare popularitate. Pe medaliile vechi ale inso-

lei se vede scobit un topor cu două tăiuşuri şi o ramură de viţă încărcată cu struguri. În vechime, Tenedos avea o cetate, Eolis, un templu al lui Apolon Smintien şi două porturi. Cetatea înflorea pe timpul Troadei. Originea acestui surnume dat lui Apolon vine, dupe mai mulţi autori vechi, dintr-o fabulă locală. Mularii se chemau de criti, de eolieni şi alte popoare σμινδος; acesti mulari făceau mari stricăciuni pe luncile Troadei. Se consultă oracolul Delfilor, care dete ordin să sacrifice lui Apolon Smintien. Pe două medalii antice se văd doi mulari cu capul strălucit al acestui zeu.

Diodor din Sicilia, V. 83, *Cic. nat.*, *De or*, III, 15, zice despre această insolă că în vechime era locuită în chipul următor: „Tepes, fiul lui Kiknus, rege al Coloniei, în Troada, era un om vestit prin curagiul său; adunînd un număr de colonieni, plecă şi veni să subjuge insola Leukoforis, ce era situată în faţă şi deşartă, împărţi moşii pe la supuşii săi; fondă o cetate şi o numi cu numele lui Tenedos; guvernă cu înţelepciune şi, încărcînd pe locuitori cu faceri de bine, îşi făcu în viaţă o mare reputare, iar dupe moarte merită onoarele diverse: i se ridică un tumul şi se aşezară, în onoarea lui, nişte sacrifice. Această datină s-a păstrat pînă mai încoa."

Cu toate acestea, fabula joacă o mare rolă în lucrurile popolilor vechi. Ea a dat o altă direcţiune credinţii tenedonilor. Se zice că Kiknus era fiul lui Neptun; luase de soţie pe Proclea, sora lui Caletor care se ucise de Aias, pe cînd căuta să arză vasele lui Protesilas. Din această căsătorie se născură Tenes şi Xemista. Dupe ce muri Proclea, Kiknus luă de soţie pe Filonom, fiica lui Crogasus. Această Filonom se înamoră de fiul ei vitrig Tenes, care, dupe ce înţelese patima criminală a mumi-sei, nu voi să o vază; dar femeia, de la amor trecu la furie şi se plînse soţului său că Tenes a voit să o violeze. Scoate martor întru aceasta pe un jucător de fluier de la curtea ei. Kiknus crezu în virtutea femeii sale şi dete ordin să pearză pe fiul său. Pe Tenes şi pe soru-sa, ce ceru să moară împreună cu frate-său, îi închiseră într-un coş şi îi aruncă astfel în mare. Coşul notînd pe mare, se împinse de valuri pe coasta insolei Leukofris. Tenes fu găsit cu soră-sa în coş; scos şi proclamat rege al insolei de locuitorii ei şi numi insola cu numele său de Tenedos. Kiknus, în sfîrşit,

a aflat adresul şi a cunoscut inocenţa fiului său. Merge la Tenedos să se împace cu fiul său, dar acesta nu numai nu voi să-l vază, ba încă merse la port şi tăie cu securea funia ce ţinea vasul părintelui său la mal.

Virgil vorbeşte de această insolă că se afla în mare înflorire.

Insola aceasta, pînă a nu lua numele de Tenedos, se vede că purtă şi alte numiri, cum se vede în legendele vechi, de: Kalinda, de Lirnesus, de Leukofris etc. Bochart dă o origină feniciană acestii insole, pe care o aduce de la Tenedan, ce însemnă în limba finiciană pămînt roşu, cu care s-ar fi făcut aici oale. Lois Le Croix este de părere că Tenedos fu în timpul prosperităţii sale o colonie sau un cantor finician, singurul lucru ce Bochart zice că poate să explice prosperitatea insolei d-atunci şi se întemeie pe zisele lui Raoul Rochette care crede că Tenedos are o origină crită şi Cretul fu încă o insolă finiciană.

Tenedos fu despuiat şi stricat de cetele venite spre înconjurarea Troadei. Tenes, regele insolii, se ucise de mîna lui Ahil. Pentru aceasta, locuitorii insolei făcură o lege care oprea d-a se pronunţa numele acestui erou în timpul lui Tenes.

În dosul înălţimelor acestei insole se ascunse flota grecilor, dupe ideea lui Ulis, ca să înşele pe troieni, ce se înturnaseră spre Grecia.

Ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta
(Horresco refrens) immensis orbibus angues
Incumbunt pelago, pariterque ad litora tendunt . . .

Zice Virgil că de la Tenedos pleacă şerpii săi cei doi ce trec marea şi merg să muşte pe Laocoon şi pe fiul său. Cetatea Tenedos se rezidi de grecii care o şi dărămaseră. Pe la 1210 înainte de Hrist începu emigraţia eolienă. Prima expediţie fuse condusă de Pisander şi de Orest. Pindar zice apropo de Orest „care ar fi condus pe ţărmul Tenedos o trupă eolină cu arme de aramă", cu toate că acest din urmă muri bătrîn şi liniştit pe tronul părinţilor lui. Tenedos, dupe acea epocă se numără în rîndul posesiilor eoliene dupe epitetul ce-i da mai mulţi autori, între alţii Denis Periegetul. Dupe ce căzu în puterea eolienilor, Tenedos dispăru din istorie, pînă către al VI-lea secol, pe timpul cînd dominarea perşilor se aşeză peste grecii din Asia Mică şi din insole.

Tenedos căzu în puterea perşilor şi le dete ajutor. Dupe bătaia de la Salamina şi de la Mycal, Tenedos căzu sub atenieni ca insolă tributară, apoi sub lecedemonii, de la care iar veni sub confederaţia celor dintăi. Tenedos fu despoiat de Nikolok către 378 n. Ch., locotenent al spartiatului Antalcidas şi care se retrase repede la Abidos. De aci se dete lui Alexandru cel Mare. Arien zice că dupe aceasta Tenedos căzu sub perşi din nou, dar iar se scăpă. După moartea lui Alexandru, păstrînd oarecare libertăţi interioare, această insolă se afla sub înrîurirea vecinilor popoli potenţi din Asia Mică. Pe la 129 căzu în puterea despotică a romanilor. Verres, dupe ce despoaie insula de bogăţiile sale, îi luă chiar statua vestită a lui Tenes, eroul şi fundatorul ei. Sub Vespasien se declară provincia română. Pe la 73 ani nainte de Hrist aproape de acestă insolă Lucullus, general roman, sparse o parte din flota lui Mitridat ce trimisese în Italia în ajutorul lui Spartacus.

Sub împărăţia Orientului, insola nu făcu nimica însemnat. Însă suferi de atacurile piraţilor şi ale arabilor. Veniţianii o luară sub puterea lor dupe a patra cruciadă, dar Vatatzesi o reluă la urmă. Sub Otman, pe la 1307, turcii începuseră să prade insolele Arhipelului şi Tenedos încă nu scăpă de a lor furie.

Împăratul Peleolog Ion şezu în Tenedos doi ani, înainte d-a se urca pe tronul cezarilor (1353—1355). Sub acest împărat, locuitorii din Tenedos se revoltară contra unui italian, Martin, ce îl lăsase împăratul a-i guverna. Dar revoluţia lor se stinse îndată ce împ. se arată din nou la Tenedos. Pe la 1364, veniţienii cerură insola de la Paleolog, care întăi refuză, dar la urmă fu silit să o dea. Pe la 1377 Andronic, ce detronase pe tată-său, Ion Paleolog, plecă spre Tenedos cu douăzeci şi două de galere. Dar Carlo Zeno ce comanda forţa veneţiană îl reîmpinse cu mare succes pe Andronic şi pe genovezi. Resbelul continua între genovezi şi vene ţieni; pacea dă pe Tenedos veneţienilor. Turcii luară insolade la veneţieni sub Mahomet II, dar pe la 1656 veneţienii reluară această insolă dupe cincisprezece zile de înconjurare. În urmă turcii se încercară să o reia de la veneţieni, dar în deşert. Tocmai în anul 1657 putură să-i dea de cap, silind pe veneţianu Loredano ce comanda şapte sute oameni a se preda; de atunci rămase în puterea otomanilor.

În timpul resurecției grecilor, insola Tenedos rămase liniștită. La 1822 flota otomană se arse aici de vestitul Canaris.

Canaris plecă cu o barcă, un hidriot, Chiriac, cu alta, amîndoi preparați să puie foc flotei otomane. Gardienii mărgineni îi văzură fără nici o bănuială alungînd unul din capetele insolei. Barcile lor purtau pavilionul otoman și se prefăceau ca cum ar fi urmăriți de greci. Se strecurară printre țărm și printre flotă. Barca lui Canaris se încurcă în vasul amiral, unde și puse foc, strigînd: „Veți arde cu totul ca la Hio!"

Spaima se împrăștie peste turci. Cu toate acestea, aprinzătorul lui Canaris, nefiind bine întocmit, se stinsese; fu silit să se înturne, ca să ațîțe focul. Turburarea în care se aflau turcii îi opriră d-a se mai gîndi să tragă într-însul cu puști. Asfel avu timp să scape. Vasul amiral se aprinse cu atîta repejune și teroare, că din două mii și mai bine de oameni ce se aflau într-însul abia putură scăpa amiralul și cu vro treizeci de inși; ceilalți toți periră, unii se aruncară în mare, dar se înecară; alții arseră, alții se aruncară în aer și se pulberară. Strigările de spaimă se ridicau la cer. Al doilea aprinzător al lui Chiriac hidriotul puse totdodată foc la una din cele mai mari vase otomane. Tunurile vasului înfierbîntate se descărcară singure și adăogară spaima în flota otomană; soldații turci din forteréță crezură că a sosit flota grecilor, se puseră să tragă cu tunurile în flota turcă. Restul flotei căta să scape prin fugă, o furtună teribilă cade peste dînsa, cele două vase aprinse săriră în aer, două alte fregate și o corvetă, lăsate singure, căzură lîngă Pares; alte două fregate și douăsprezece bricuri picară pe țărmurile Troadei. Canaris cu ceialți aprinzători în număr de șaptesprezece oameni stau de se uitau la această învălmășeală teribilă. Iar locuitorii din Tenedos rămaseră liniștiți ca totdauna: se crede că, din toți grecii, cei de la Tenedos se deosibesc prin moliciunea lor [1].

---

[1] Auziți, boieri, nu sînteți singuri în lume *(n.a.)*.

Noi ne folosirăm de puținul timp ce face aici vaporul și merserăm să vizităm satul de astăzi din insolă.

Din înălțimele insolei vederea este încîntătoare. Marea cu insolele ei vecine și pămîntul Asiei și Europei se înfățișează sub formele lor bizare și felurite, al căror capăt depărtat spre nord-vest este Muntele Athos, sub manta sa de aburi.

Fine

CĂLĂTORII ÎN MOLDOVA

SCURTARE

Plecarea din Constantinopoli. Societatea dupe vapor. Marea Neagră. Dariu, regele Persiei. Un boier din Moldova şi o baroană din Pera. D-na Avramovici. Gurele Dunărei. Insula Peuca. Oraşe vechi pe Dunăre. Ciudata conversaţie între boier şi baroană. Ajungerea la Galaţi. Brăila — ce mi se întîmplă într-acest din urmă oraş. Înturnarea la Galaţi. Calea de la Galaţi la Iaşi. Vestita bătălie de la Văslui, între moldavi şi turci, în timpul lui Ştefan cel Mare. Vas-Bîrladul. Poziţia Iaşului. Iaşii. Societatea ce cunoscui aici. Amicii mei din Moldova. Prînzul la caimacamul Vogoridi. D. Ralet. Ospitalitatea moldavilor. Familia Negri. Aristocraţia Moldovei. Despre despărţenii între bărbaţi şi femei. Divanul ad-hoc. Declaraţia Unirei; ce se întîmplă în Divan, în ziua cînd se pronunţă Unirea. Plecarea pe la mănăstiri. Tîrgul-Frumos. Ştefănică Catargiu. Mănăstirea Războienii. Maica Agafia. Bătălia de la Valea-Albă sub Ştefan cel Mare. Tîrgul Neamţului; Cetatea Neamţului. Maica Eugenia Negri şi casa sa la Văratec. Mănăstirea Văratecul. Mănăstirea Agapia; superioara mănăstirei. Mănăstirea Neamţului; părintele Dionisie. Fălticenii. Cetatea veche Baia: vestita bătălie de la Baia între Ştefan şi între unguri, conduşi de Corvin. Întoarcerea în Valahia.

Dupe înţelegerea ce s-a urmat între cabinetele Engliterei şi Austriei şi cu Poarta otomană, pentru înturnarea emigraţilor români în ţară, căpătai şi eu voie, ca toţi ceialţi, a mă înturna în Valahia. Mai nainte d-a merge în Valahia,

unde sînt născut, voii să văz Moldova, acest vechi pămînt al luptelor și unde astăzi mă fălesc că am cei mai buni ai mei amici.

La 20 sept. . . . mă îmbarcai pe un vas cu vapor al companiei dunărene austriace. O societate numeroasă și aleasă se afla aici; între alții, mai multe dame europene și grece, cele dintăi îmbărcîndu-se pentru Viena, cele din urmă pentru Galați și Brăila.

Urcarăm Bosforul pînă la Buiuk-Dere, pe un timp de liniște și seninătate, și pe la o oară cînd apele și malurile Bosforului apar în toată frumusețea lor.

Mărturisesc că nu este nimic mai desfătător ca această poziție. Ochiul muritorului se ostenește pînă în sfîrșit de toate ce vede neîncetat, cît de rară ar fi frumusețea care-l atrage. Bosforul singur poate face excepție, vederea lui niciodată nu satură, și cauza trebuie să fie minunata variație ce-l îmbrățișează. Nicăiri ochiul nu cade, fără să întîlnească o schimbare de forme în poziție, niciodată; chiar acolo unde am privit un minut, colorile cadrului se variază neîncetat și seamănă ca un vis desfătător în care toate se mișcă, se schimbă și se îngînă cu voluptate.

Malurile, cînd înalte, drepte, cînd plecate, îndoite, cînd verzi de ierburi și de arburi; cu grădinele lor, cu casele cu forme felurite și bizare, cu gemiile cu minarele, cînd priimesc coloarele lor de la valuri, cînd ele împrumută formele bizare acestor unde limpezi, capricioase și curgătoare. Malurile și cerul se îngînă în sînul undelor. Pe surfața lor lunecă mii de caice ușoare înaintea mulțimei vaselor cu vapor.

Dar să lăsăm descripția acestor unde și să urmăm călătoria noastră.

Ieșirăm din Bosfor pe un timp senin și liniștit.

Multe suveniri istorice are această parte de pămînt. Mulți popoli au vărsat sîngele lor într-aceste unde, porniți și aprinși de un simtiment sub care se ascundea ambiția conducătorilor lor. Nu departe de aici cată să fie locul unde Dariu ședea să privească flota sa, mergînd spre a supune pe schiți. Dariu merse de la Susa, zice Herodot, la Halcedonia pe Bosfor, unde se făcuse un pod. Se îmbarcă aici și plecă spre insulele Cianee, ce ar fi fost înainte plutitoare, d-am sta să credem ce zic grecii. Dariu șezu în templu și de acolo privi Pontul Euxin (Marea Neagră).

Pe malul bosforului se rădică, din ordinul acestui rege, două coloane de piatră albă. Se scrise, pe una cu litere asiriene şi pe alta cu litere grece, numele tutulor popolilor ce tîra dupe el. Armia lui se compunea din şapte sute de mii de oameni cu cavaleria, fără flotă, ce era de şase sute vele.

Astăzi nici urma templului din care Dariu privi marea, nici coloanele nu mai sînt. Tot Herodot zice, despre coloane, că bizantinii le rădicară mai tîrziu şi le purtară în cetatea lor, servindu-se de ele la templul Dianei Ortosiene, afară de o peatră ce se lăsase lîngă templul lui Bachus în Bizanţ şi care era încărcată de litere asiriene.

Plutirăm cîteva oare în linişte. Ieşind din gura Bosforului, malurile se lăţesc şi merg tot asfel, pînă cînd se perd. Vasul nostru se alătură de coasta Europei.

Soarele apuse şi îndată un vînt rece şi violent începu să bată de la coasta Europei. Marea luă o coloare mai întunecată; se încreţi şi începu a fierbe. Valurile se rădicară, se spumară. Ofiţerii vaporului dau ordine marinarilor spre a se prepara pentru orice întîmplare. Vîntul ne bătea în coasta vaporului, prin urmare mişcarea vasului era la o parte. Această mişcare, pe care marinarii o numesc ruli, este cea mai supărătoare pentru pasagerii ce suferă de răul mărei. Cea mai mare parte din ei căzură pe paturile lor.

Cu vîntul începu o ploaie repede, întunerecul era acum mare.

Mulţime de oameni erau pe podul vaporului, expuşi la asprimea timpului: printre ei femei cu copii mici. Ce vor face aceste nefericite? toată lumea se întreba. Poziţia acestor femei atinse inima căpitanului şi dete ordin să le coboare şi să le aşeze sub scara pe care te dai jos în camera pasagerilor de clasa întîi.

Către acestea, timpul devenea tot mai aspru. De frică să nu cădem pe vro stîncă, despre coastă, căpitanul dete ordin să ţie spre plina mare.

Nimeni nu dormea; dar puţini din pasageri erau în stare a se mai ţine pe picioare. Temerea ce aveau adăoga răul ce simţea.

Era în cameră un boier de la Moldova. El fusese la Constantinopoli, cu speranţa a se face caimacan, dar, nereuşind, se înturna la urma lui, strigînd furios către toţi că turcii

sînt un popol perdut. Acesta era încă în salon, culcat pe o canapea și înspăimîntat.

— O să scăpăm cu viață? mă întrebă el.

— Nu știu, îi răspunsei, dar vaporul merge spre plina mare.

— Mergem spre plina mare! O, Doamne sînte, sîntem perduți!...

Într-acel timp, căpitanul intră în cameră. Boierul meu, cum îl văzu, se scoală, face un pas către căpitan, se aruncă la picioarele lui și îi strigă:

— Vaporul merge spre plina mare... sîntem perduți! Căpitane! Căpitane! Cinci sute de galbeni vei avea, de voi scăpa cu viață... Nu merge la plina mare, trage la mal...

Căpitanul începu a rîde.

— Nu este plina mare de care ne temem noi, ci dimpotrivă malurile, pe care d-ta le crezi favorabile.

Zise și se duse, iar boierul rămase încă în genuche, neputînd să se scoale de mișcarea cea mare și neregulată a vasului.

Trecurăm asfel toată noaptea. A doua zi vîntul se mai liniști. Și cu patru oare mai tîrziu ajunserăm în portul Varnei.

Aici șezînd cîteva oare, damele noastre ieșiră pe pod, liniștite, dar cu figuri mult mai interesante: suferința le dase o peliță plăcută.

Între cele ce suferiseră mai mult, se afla soția unui neguțător din Galați, d-na Avramovici, una din frumusețile portului Moldovei. Această persoană gentilă și interesantă suferise atîta, încît în cele din urmă vărsase sînge. Făcui cunoștința tutulor damelor. Printre ele se afla o baroană perotă, ce mergea la Viena: urîciunea încarnată, nimeni nu putea să o apropie, însuși malul mărei fugea de dînsa, pentru care lucru noi o surnumirăm *malul mărei.*

Ieșind din portul Varnei, aflarăm marea lină cu totul.

Baroana perotă sau catolică, singură, nu ne da pace, întra în toate conversațiile neînvitată și apropozito de orice idee găsea mijlocul de a vorbi de sine în sensul cel mai favorabil. Nimeni, dupe dînsa, ca dînsa nu a avut frumusețe, spirit, talente, de era vorbă de aceste lucruri; de ziceam vorba vapor, ea răspundea că familia ei are șapte vapoare; la vorba mare, răspundea istorisind întîmplări din viața ei, cînd s-a fărămat vaporul și a scăpat înot; la vorba nobleță,

te oprea și începea să vorbească de genealogia familiei ei, unde numea chiar împărați.

Dar această din urmă cualitate îi atrase simpatiile compatriotului nostru.

— Și eu sînt nobil, zicea el, trei împărați au stătut în neamul meu, ba încă împărați de cei mai vestiți. Șase domni; generali mari ce s-au bătut cu turcii și unii din ei cu americanii cei din Staturile Unite, sînt acum o mie de ani.

— Mă iartă, domnule, zice baroana, dumneata ori vrei să glumești, sau că altceva voiești a zice; zici că strămoșii dumitale s-au bătut cu americanii sînt acum o mie de ani; dar America se descoperi mai tîrziu de Columb.

— Columb... Nolumb... nu știu eu...

— Dar știe istoria.

— Istoria? Lăsați-mă cu procopsiții... nu știu ce spun: America nu s-a descoperit... a fost totdauna cunoscută, d-o mie, de șapte mii de ani, de cînd s-a făcut lumea... nu știi d-ta aceasta?

— Zău, domnule, îmi vine să rîz, dar întreabă pe toți acești domni și îți vor spune ca mine...

— Pot spune ce vor: opiniile sînt sînte, ceea ce zic eu este opinia mea.

— Dar asupra acestui lucru nu este loc de opinie.

— Dar daca eu crez așa?

Baroana da din umeri și noi rîdem.

— Pereche minunată! zise o altă damă.

— Așadar, domnule, daca nu trebuie să credem istoria, nu vom crede nimica, nici în Hrist că a fost; d-ta poți să ai opinia d-le.

— Da, daca voi avea opinie că nu a fost.

— Cum se poate, d-ta care ești un bun catolic să...

— Catolic! catolic! eu... Să mă ferească Dumnezeu... D-ta ești catolică; eu sunt creștin, nu catolic, încă o dată.

— Creștin, nu catolic! dar catolicii ce sînt? nu sînt creștini?

— Nu. Aiasma lor nu ține, se strică îndată.

— Toți cîți cred în Hrist sînt creștini deopotrivă.

— Ba nu, baroană, nu sînt de această opinie, asta este ideea voastră, care ziceți că pămîntul se învîrtește, iar nu soarele.

— Pentru cea din urmă îţi mărturisesc că este adevărat...

— Nu este adevărat... nu poate să fie... mai întîi că pămîntul este pe apă, zice în Scriptură. De s-ar învîrti pămîntul, noi am cădea cu case cu tot, sau ne-am îneca în apă. Ei! Ei..., baroană! Vezi că şi eu mă pricep. Dar voi, ce ziceţi că ştiţi toate, spuneţi-mi mie pe unde ouă găina, auz?...

Această conversaţie aprinsă şi bizară, făcută într-un fel de limbă franceză, adunase mai mulţi oameni să o asculte, rîsul era general.

De acolo pînă la Galaţi avurăm cu ce petrece. De cîte ori ni se ura, făceam asfel încît baroana să înceapă vorba cu boierul.

În cea din urmă zi a întrărei în Dunăre, avurăm încă vînt; vîntul începu pe cînd noi eram la masă. Spre seară, boierul şedea lîngă baroană. Aceasta din urmă spunea că are la Pera şase case mari şi că numai pe două le închiriază; în celealte patru şade ea pe rînd, o dată pe an în fiecare, împărţind asfel cei patru timpi ai anului. Boierul nu-i da pace să vorbească şi căta să-şi spuie şi el laudele averilor sale.

— Eu am, zicea el, optzeci de mii de fălci de pămînt, cît crăia unui crai din cei de rîndul al doilea; douăzeci şi cinci case la oraşe.

— Ştiu, răspunse dama, ce sînt moşiile voastre: locuri deşarte; de acelea găseşti multe în Turcia... Ştiu ce sînt şi casele, nişte bordeie, ca în toate ţările sălbatice...

— Sălbatică eşti d-ta, madamă! daca crezi că noi sîntem sălbateci, auzi colo! Dar casele voastre din Pera ce sînt alt decît nişte grajduri de lemn, ce mai lucru! Să vezi case la mine, la moşii! Palaturi! Vezi bine că te-i fi mutînd de patru ori pe an dintr-o casă în alta, daca te gonesc ploşniţile.

Într-acest moment vaporul se mişcă foarte tare. Boierul perdu echilibrul şi căzu cu scaunul. Căzînd, se agăţă cu mînile de masa de pînză şi răsturnă asfel castronul cu supă dupe masă, ce opări pe baroană. Baroana căzu sub aceeaşi lovire, căci boierul cătase totdodată să se sprijine de scaunul ei.

Acest nefericit, dupe ce căzu, rămase întins şi cu ochii la căpitan. El credea că vaporul se spărsese şi că era în fundul mărei.

Asfel se puse termen acestor conversații ce ajungeau să fie interesante, de mult ce erau dezbrăcate de bunul-simț.

Rîurile, afară de Nil, răspîndesc mai în toate părțile o răcoare a lor proprie. Pe aproape de ziuă, mă deșteptai în patul meu, tremurînd de frig; înțelesei îndată că eram pe Dunăre. Mă scol, ies pe pod și văz canalul Dunărei, pe care intrasem atunci. Am scris într-altă parte mai multe lucruri despre Dunăre. Aici mă voi mărgini a spune cîteva vorbe despre gurile Dunărei. Dunărea curge în Marea Neagră prin cinci guri: 1 Tiagala, la cei vechi, acum pe turcește Cheli sau Chilia; 2 Birsum, astăzi Sulina-Bogas; 3 Psilom, acum Sîntul George; 4 Nalon, astăzi Capu-Bogasi; 5 Noranon, acum Ieni-Schele. Sub romani, tot aceste guri luaseră următoarele numiri: Borium, Calum, Naverum, Sacrum, Peuce. Insula Șerpilor se chema Ahilis.

Noi intrarăm prin Sulina-Bogas sau Birsum.

Aici nu mai văzurăm sentinelele puse, ca în alți timpi. Soldații turci au luat locul rușilor de la tractatul de Paris încoace.

Delta Dunărei, numită asfel de cei moderni, dupe exemplul luncei Egiptului, ce seamănă cu o deltă din alfabetul grec, este în posesia turcilor, de la cele din urmă dispoziții ale Congresului din Paris, din anii trecuți.

Delta aceasta purta în vechime nume de insula Peuca. Aici Alexandru trecu Dunărea la schiți. Dariu tot pe aici aruncă podul său. Arian, în lib. I a vieței eroului macedonean, păstrează cîteva trăsuri despre această insolă.

Către anul 335 înainte de Crist, Alexandru cel Mare, înțelegînd că tribalii și ilirienii se poartă ca neamici, pleacă împotriva lor. Regele tribalilor, Surmos, ia știre de ajungerea concherantului și trimite copiii și femeile din țara lui în insola Peuca. Tribalii fură bătuți la un loc aproape de rîul Liginos. Armia lui Alexandru, zice Arian, îi goni în timp de trei zile și ajunse pe malul Istrului. Acolo macedonienii aflară bărci lungi, care se umplură cu soldați d-ai lui Alexandru și porniră spre insola Peuca, unde erau copiii și femeile tribalilor. Barbarii îi priimiră cu o ploaie de săgeți. Apărarea lor energică și repejunea rîului decidă pe Alexandru să lase insola și să treacă Dunărea la schiți (Vezi și art. despre discursul skiților).

Partea aceasta a Dunărei pînă la Galaţi este formată de un tărîm nelăcuit, stufos şi umed. La stînga încep a se vedea la o depărtare dealurile Bulgariei. După mine este locul cel mai trist care poate să întîlnească cineva. Canalul cură şerpuind în toate direcţiile.

Pe malul Dunării mai în sus erau în timpii vechi mai multe cetăţi şi castele, ce nu au lăsat astăzi nici urmele lor.

Cunoaştem între altele, începînd de la Salmorubis, pe al doilea canal, malul drept, în faţă cu insola Peuca, ce avea în dos lacul Halmiris.

Solsovia, Oegisus, peste drum de locul podului lui Dariu, mai sus de Peuca; Novidionium; Dinogeţia, unde rîul se înturnă la dreapta şi face un colţ; Arubium, Peristilaba, pe malul stîng în faţă cu cei dintăi; Trosmi, Boreum, Cius, Carsus, Calidava, Ahiopolis, unde Dunărea curge în stînga, făcînd un unghi; Sucidava, Sagadava, Dorestorum, Tegulisium, Candidiana, Nigrininiana, Transmarisca, peste drum este gura Argeşului, Ginton, Apieria, Tagrae, Sesanta-Prista, Salto-Pirgos, Trimanium (Ruşciuc). De aici vin altele.

Timpul era frumos, deşi rece. Şedeam toţi pe podul vaporului să ascultăm o nouă dispută ce se rîdicase între baroană şi boierul nostru despre nobleţă. Dama zicea că la noi românii nu este nobleţă, ci o distincţie foncţionară, un fel de biurocraţie, cu privilegiuri, dar că aceste privilegiuri sînt pe viaţă, nu pot să treacă moştenire la copii, ca averea etc. Prin urmare nu este nobleţă ca în Europa, ci boieria, care se deosebeşte mult de cea dintăi. Că însuşi domnii români, fiind pe viaţă, nu lasă tronul fiului lor moştenire. Prin urmare princia e numele foncţiei, şi cînd se dezbracă de foncţie, se dezbracă asemenea de princie, ce nu este un titlu de nobleţă.

Dar că ea, fiind baroană din moşi-strămoşi, va fi din strănepoţi în strănepoţi şi că, fiind asfel, numai ea este nobilă.

Aceasta supără foarte pe boierul nostru, care, neaflînd argumente, căzu în personalităţi supărătoare. Baroana ducea la tăvăleală. Pe urmă se linişti (boierul) şi adunîndu-şi suvenirile istorice zise:

— Sînt o mie opt sute de ani aproape, de cînd Radu Negru descălică în Valahia, mi se pare că era nobil acela? Avem cărţi că ne tragem din el, din partea mumei. Traian-

împărat, ce bătu pe daci, era nobil, mi se pare. El se trăgea din Radu Negru din neamul nostru.

Aceste argumente istorice, fătate din ignoranța compatriotului meu, ne făcu să rîdem cu hohot. Dar ne distrarăm îndată, căci vaporul căzuse pe nisip. Trecuse o oară de cînd se sileau să-l scoață. Boierul nostru era și galant cu damele cînd voia; de multe ori și fat. Îl auzii adresînd vorba unei dame frumoase:

— Eu nu sînt supărat de această întîmplare, ba încă aș dori să ședem nomoliți un an, căci la Galați ajungînd astă-seară, o să ne despărțim, puiculița mea!

Dama roși și rîse totdodată.

Seara eram în Galați. Pasagerii coborîră toți aici. Eu vrui să mă dau jos la Brăila, unde voiam să văz un camarad vechi de școală — pe M. Marghiloman —, acum neguțător brăilean. Plecai cu vaporul la Brăila. Tot acest vapor, după ce descarcă pasagerii la Galați, trece îndată la Brăila, apoi se înturnă din nou la Galați, unde este stația sa generală.

Este peste putință a descri impresia ce încearcă cineva, dupe o lipsă de zece ani, înturnîndu-se în patria sa. Mi se părea că vaporul umblă prea încet și cugetele mele zburau înaintea lui, să întîlnească rude, amici, cunoscuți, mulțime dorită, ce ni se pare că ne așteaptă cu brațele deschise, cu lacrimi de bucurie în ochi. Astă dată îmi aduceam aminte că timpul schimbase fața și inima celor ce iubeam, căci nu mă vor recunoaște încă și voi fi mai strein între ai mei, decît în streinătate, și atunci aș fi dorit să mă înturn de unde plecasem. Se uită cel ce lipsește. Locul său la banchetul amiciei se perde, numele său se șterge; și cînd se înturnă, se află strein între ai săi, și de multe ori întoarcerea lui este privită ca o indiscreție.

În sfîrșit vaporul stătu la Brăila. Era seara. Soldații de la schelă nu ne lăsară să coborîm, fără ordinul unui superior, și superiorul era dus în oraș să facă curte. Un soldat merse să-l cate și șezu o oră, vaporul era să plece la Galați, și eu nevoit a mă înturna cu dînsul. Cînd iată că sosi omul așteptat. Îndată ce veni, ne spuse că nu poate să ne lase în oraș, căci a trecut ora, și asfel este legea.

Mai nainte de toate trebuia să ne supunem la legile țării, la care, din nefericire, puțini ascultă. Reintrai în vapor.

Într-acest timp, omul cu legile găsi mijloc și schimbă articolul din legi, căci veni și ne zise:

— Ei, aide, vă fac grație... intrați!

El trecu în revistă pe toți pasagerii. Cînd veni la mine, zise:

— Ce profesie ai — negustor?

— Negustor.

— De ce?

— De ce se întîmplă.

— De unde vii?

— De la Țarigrad.

— Poți da chezășie pe cineva în țară?

— Poci.

— De mult lipsești din țară?

— De zece ani.

— Și ce d.... ai făcut atîția ani p-acolo?

— Negoț.

— Voi să te întreb cum nu ți s-a urît prin țări streine?

— Nu mi s-a urît.

— Cum te cheamă?

— Vezi pasportul.

El citi numele. Apoi păru impresionat, mă luă de mînă, cătă să mă sărute. De aici înainte se schimbă scena.

Merserăm amîndoi în oraș, trăsei la o locandă.

În fond acest om, ce nu avea mai mult de nouăsprezece ani, era un băiat bun și inteligent, puțin aspru cu cei ce nu cunoștea, lucru ce vine din multe daravere cu tot felul de oameni în serviciul său, dar foarte amabil și îndatoritor cu cei care îi cunoștea; nu-mi aduc aminte numele său.

A doua zi văzui amicii ce aveam în Brăila, și a trei zi plecai din nou la Galați, în societatea d-lui Petre Nenișor și a consoarței sale.

Brăila are două calități ce nu le are Galații: strade largi și clima sănătoasă; dar Galațul are populație mare; este singurul port al Moldovei. El numără în sînu-i mulțime de case mari negutătorești.

Viața este foarte scumpă și mijloacele de hrană numeroase.

La locanda unde mă duseră era așa de scump ca la cele întăi oteluri din Londra, deși aceste locande erau vecine cu mizeria.

Trecui o noapte la locandă, a doua zi de dimineață plecai cu diligența la Iași.

Servițiul cu diligența este bun.

În diligență mă aflai cu patru negutători greci, niște vechi cunoscuți din Constantinopoli. La prînz ne oprirăm la un orășel ce se cheamă Tecuci, cîteva poști departe de Galați. De aici merserăm la Bîrlad, apoi la Văslui.

În orașul Văslui, Ștefan cel Mare a zidit un palat și biserică Sîntului Ioan Predidici, spre memoria bătăliei în care învinse marea armie a turcilor, asupra Racovățului, pe apa Bîrladului.

Vom trece printr-aceste locuri, fără a vorbi despre o luptă în care moldavii se încununară de glorie?

În anul 1475 de la Crist, sultanul Mahomet, cătînd să înfrîngă puterea moldavilor și să supuie această țară la aceleași condiții ca pe țara Valahiei, trimise în Moldova o armie de o sută douăzeci mii de oameni. Pretextul sultanului era că voiește să silească pe Ștefan a întoarce toate perderile ce domnul Moldovei făcuse să încerce de mai multe ori Radul, domnul Valahiei și vasal al Turciei. Oștirea otomană se compunea de turci, arabi, albanezi și tătari, precum și de cîteva cete de valahi, sub comanda domnului lor. Ștefan, îndată ce luă știre despre această invazie, prepară oștirile sale moldave, ce se urcau la patru zeci mii de soldați. Pe lîngă oștile de țară, se mai numărau cinci mii de unguri, ce Mateiaș Corvin îi trimise ajutor; regele Poloniei, Cazimir, încă trimisese în Moldova, spre ajutorul lui Ștefan, sub comanda hatmanului Bucețki, două mii de poloni. Dupe ce strînse aceste oști, Ștefan purcese înaintea turcilor din sus de Văslui, la Podul Înalt.

Ștefan într-această luptă întrebuință o stratagemă ce contribui mult la învingere, o stratagemă care în alte timpuri și cu alți neamici, nu numai nu ar fi reușit, dar ar fi fost privită ca o cercare copilărească. El dase ordin mai dinainte la mai mulți țărani să se ascunză prin desișurile pădurilor în două sau trei părți, în jurul cîmpului luptei ce era să înceapă. Acești oameni erau porunciți, la un semnal, să înceapă a suna din trîmbițe și din buciume, ca printr-aceasta să facă pe turci a crede că vin ajutoare noi din mai multe părți și să-i descurajeze. Un fenomen veni încă în ajutorul moldavilor: îndată ce începu lupta, se făcu o mare negură, deși era

încă departe de apusul soarelui; această negură era atît de mare, încît abia se vedea om cu om la o mică distanţă.

Din mai multe părţi, ţăranii rînduiţi să sune din trîmbiţe şi buciume alarma începură a-şi face datoria lor. Turcii se înspăimîntară la sunetul trîmbiţelor, ei crezură că au să combată cu alte noi oştiri încă ce sosesc în ajutorul lui Ştefan. Pe de altă parte se văzură că sînt împiedicaţi de armia lui Ştefan, de rîu, de luncă şi de negură. Stau, ascult, se socotesc, tremură; sunetul trîmbiţelor din ce în ce pare că se apropie; spaima face să se uite datoria: instinctul conservaţiei le vorbeşte mai tare decît vocea gloriei. Unii din ei vor să treacă lunca; această rupere servi de exemplu la toată armia turcă. Atunci Ştefan cel Mare îi loveşte. Turcii nu au loc a-şi reaşeza rîndurile. Atacul moldavilor este teribil; apărarea turcilor slabă, ba încă perzătoare, căci sub impresia ameţelei lor şi a negurei se taie turci pe turci. Armele moldavilor lovesc în mulţime deasă, tărîmul se încarcă de cadavere şi de arme; sîngele rîură. Mulţi se prinseră vii din pedestri şi trecură sub sabie; mulţi, înspăimîntaţi, îşi curmară viaţa ei înşuşi; alţii reuşiră a scăpa prin fugă şi în cel mai mare dezordin.

Într-această luptă, de vom sta a crede pe Ion Stryikovsky, cron, polon (cap. 20, z. 3), ar fi căzut o sută de mii de oameni. Acest Stryikovsky zice că a văzut cu ochii săi, viind din Turcia la anul 1575, în locul acestii lupte, grămezi mari de osăminte omeneşti. A mai văzut trei cruci de piatră puse în memoria acelei învingeri.

Mulţi paşi aleşi au perit într-acest resbel; fiul lui Isan-paşa s-a prins viu. S-au luat mai mult de o sută steaguri. Pe cei mai mulţi robi i-au ucis; pe patru prinşi din cei mai de frunte cu treizeci şi şase de steaguri i-a trimis Ştefan, pentru ajutorul ce-i dase, regelui Cazimir al Poloniei.

Ştefan nu s-a îngîmfat de această învingere — el o atribuia mai mult voinţei devine, decît agerimei minţei sale; patru zile după aceasta au postit, nemîncînd şi nebînd decît pîine cu apă. Turcii ce au scăpat dintr-această luptă s-au dus în jos de Podul Înalt prin păduri şi au ieşit spre apa Smilei. Iar Ştefan a plecat după ei cu moldavii şi cu cei două mii de poloni şi i-au gonit pînă la Siret, la Ionăşeşti: acolo turcii au trecut rîul; iar locului trecerei i-a rămas numele Vadul Turcilor. Sunt puţine suvenire ce recheamă învingeri atît de glorioase precum este aceasta. De vom căuta să

o comparăm cu cele mai celebre bătălii ale grecilor și ale romanilor, nu vom greși. Și cu toate aceste puțini sînt aceia care știu că, pe locul ce călcăm astăzi cu nepăsare, moldavii s-au încununat odată cu o glorie mai strălucitoare decît gloria luptei de la Termopile. Streinul abia știe că există o Moldovă și, la numele acestii țări, mulțimea întreabă în ce parte a globului se află. Românii calcă în picioare acest tărîm fără păsare și fără să știe cît el este de interesant pentru dînșii. Nu este îndoială că va veni un timp, cînd istoria faptelor române va fi cartea noastră de predilecție; dar pentru aceasta va trebui o altă generație. Inimi române, pline de viață și de mărire, ca să poată înțelege viața și mărirea patriei lor.

Diligența merse toată noaptea și nu putui vedea pozițiile pline de frumusețe ale Moldovei; tărîmul de la Tecuci în sus, spre munți, începe să se încrețească; pretutindeni ochii întîlnesc dealuri și văi desfătătoare — dealuri cununate de avută vegetație; văi împodobite cu holde.

Pe la miezul nopței ajunserăm la Bîrlad. Noaptea mă opri d-a mă preumbla prin oraș. Traserăm la o locandă, unde ni se prepară cina. Dupe cină plecarăm înainte; cu toate acestea, orașele ce întîlnirăm ne recheamă multe lucruri de interes istoric.

În Văslui, din ordinul lui Ștefan cel Mare, s-au tăiat trei boieri: Negrilă paharnicul, Alexe stolnicul și Isaia vornicul. Aceste orașe, pe la 6984, au fost prada uciderilor și focului turcilor și tătarilor. Din Vaslui a plecat Ștefan cel Mare la lovirea cu cazacii, pe care i-a bătut și i-au fărămat la Prut, lîngă Grumuzești.

Siretul îl lăsaserăm de mult în urma noastră.

Acest rîu încă ne recheamă mulțime de suveniri — mult sînge strein român a curs în undele acestui rîu, e prea lungă lista luptelor întîmplate pe malurile sale, pentru cadrul nostru.

Poștile în Moldova sînt în stare mai puțin proastă decît cele din Valahia. Cu toate acestea, două poști aproape de Iași le găsirăm înapoiate cu totul. Caii atît slabi, cît nu puteau trage: conducătorul diligenții se armase cu un toroipan și bătea caii nesimțitori la lovituri.

Cînd ajunserăm a doua zi de dimineață în dealul numit Repedea, văzurăm capitala Moldovei culcată cu lene pe o

coastă lină, spre nord-vest, ca un călător obosit de cale și de suferințe, ce se culcă în mijlocul cîmpului verde și visează la trecutul său.

Pe toată coasta ce coprinde Iașii văzurăm, din înălțimea unde ne aflam, o pulbere de case albe cu învelișuri de fer alb, în care se răsfrîngea razele soarelui. Clopotnițele bisericilor se înălțau mai presus de case, cu formele lor capriţioase și păreau că ne salută și se ascund prin arborii grădinilor.

Coborîrăm dealul Repedei, o neexprimabilă senzație mă domina, intrînd în capitala Moldovei; plăcerea de a o cunoaște se îngîna în sufletul meu cu temerea că voi afla un oraș de o mie de ori mai pejos decît mi-l închipuiam. Poziția Iașului este desfătătoare. Într-o țară atît de frumoasă ca Moldova, nu era greu să se aleagă această poziție.

Cu toate acestea, capitala nu are un rîu ale cărui ape ar fi de ajuns să împlinească trebuințele ei. Un rîuleț, ce se usucă în timp de vară, trece pe la poalele orașului și pere umilit de el însuși, gîndind poate că nu este în stare a spăla nici necurățeniile evreilor, printre care el trece. Bahluiul a avut onoare a fi cîntat în versuri de poetul Alecsandri, ce-i dete epitetul de lăcaș al broaștelor. [...]

Sînt în Iași cîteva strade frumoase. Strada cea mare, pavată sub Gr. Ghica, merită a fi citată aici. Cîteva case bune și palaturi încă se găsesc pe ici pe colo. Podul Verde, pe unde mergi la Copou, este frumos: muntenii bucureșteni nu au nici o intrare ce ar putea să se egaleze cu aceasta. Grădina ce afli pe această ieșire este mai mică și mult mai jos de grădina șoselei de la București. Grădina Socola a lui Sturdza este demnă d-a se cita.

Sînt cîteva oteluri în Iași: eu trăsei la otelul ce se cheamă al lui Binder, destul de modest și incomod. Abia putui afla o cameră, căci toate otelurile erau ocupate de deputații veniți în Iași, pentru Divanul ad-hoc.

Spre seară ieșii, doară voi întîlni pe vreun cunoscut, care să-mi spuie adresa vreunui din amicii mei. Umblai pe jos pe stradele Iașului; timpul era foarte frumos. Stradele încărcate de trăsuri. Ieșenii, ca și bucureștenii, au mare falā să umble în trăsuri; ei pun preț mare pe acest chip de circulație, pe care îl cred că face parte din condițiile nobleței. Asfel se cred înjosiți a privi pe cei ce umblă pe jos și umiliți a-și exersa

picioarele. Pe lîngă aceasta se adaogă încă necurățenia stradelor, și face pe acești locuitori să uite a umbla.

Întîlnii în cale pe un vechi amic de Paris, Brănișteanu; acesta îmi sări în brațe; ani trecuseră mulți, dar amicia nu se ștersese din inima lui. El îmi dete adresa mai multor persoane și mă invită a doua zi la masă la dînsul, să fac cunoștința soției sale.

Iașii nu au fost de mult timp capitala Moldovei. Pe timpul lui Ștefan, înainte de această epocă și mult timp în urmă, Suceava s-a bucurat de această onoare. În timpii vechi, pe acest tărîm a fost o cetate romană, pe care mulți scriitori și celebrul D'Anville o numește Iassiorum, de unde vine și numele ce poartă pînă astăzi.

Populația Iașului se urcă pînă la o sută mii suflete, cu evreii.

Clasa boierilor mai este putentă. Acesti boieri au superioritatea asupra celor de la București, prin inițiativa ce totdauna știu să ia în lucrurile politice și prin sacrificele ce fac pentru țară, deși multe din ele par a fi interesate; însă tot mai bine asfel, decît nicidecum, cum se întîmplă prin alte locuri, căci oricum ar fi, țara profită. Clasa a doua este mică; *comerțul se află în mîna evreilor, popolul Iașului, mai puțin* înapoiat decît al Bucureștiului, nu se ocupă de lucruri publice.

Cînd mă înturnai la otel, aflai un adiotant al principelui Vogoridi; acest tînăr veni din partea domnului său să mă felicite de bună venire și să-mi spuie că principele sau caimacamul este totdauna acasă pînă la douăsprezece ore dimineața.

Abia plecă ofițerul și iată o vizită pe care o doream foarte mult. D. Ralet, un amic vechi de călătorie, pentru care am avut totdauna o vie simpatie. Inimă, spirit, caracter leal, nobil, toate fructele ce dă o creștere îngrijită, iată ce este Ralet. El fusese ministru sub domnia lui Gr. Ghica, veni însoțit de un muntean, Marin Sergiescu, ce-i zice și Naționalul, acela despre care mai vorbesc în călătoria din Palestina și Egipt. Marin fusese condamnat la anul 1840 în Valahia, bănuit că ar fi luat parte într-o conspirație politică; mai tîrziu, după evenimentele de la 1848, emigrat în Turcia. Un om înfocat, prea înfocat pentru patrie, și unic în felul său.

Ralet mă conduse seara la dînsul acasă, unde văzui pe toți amicii și cunoștințele mele, între alții pe spiritualul istoric M. Kogălniceanu, Urmuzache, frații Scribani, ce fac onoare

clerului moldovean, C. Negri, Mavrogheni, Rolla și alții, despre care vom vorbi la locul lor. Toți deputații Divanului ad-hoc erau aici. Acesti deputați luaseră o metodă foarte bună. Ca să nu se întîmple certe sau discuții în Divan asupra unor chestii noi, se adunau să le dezbată în particular, unde se vărsa toată furia deputaților și sfîrșeau prin a se înțelege într-un fel: asfel a doua zi erau toți uniți.

Moldovenii sînt foarte ospitalieri. Această virtute străbună ei o păstrează mai mult decît noi muntenii: noi ne-am civilizat prea mult! În tot timpul cît șezui în Iași priimeam cîte zece invitații pe zi, asfel încît nu știam unde să mă duc mai întăi. Adevărul este că în Moldova aveam mai mulți amici, și prin urmare mai multe simpatii. Apoi zice și proverbul: „Nimeni nu este profet în țara lui".

Făcui cunoștințe noi de oameni și de dame, prin mijlocul unor dame ce eram ferice a le numi amice.

Maica Eugenia, sora lui C. Negri, d-na Zulnia Sturza mă introduseră într-o parte a societății din Iași. Casa d-lui Georgiaș Sturzda mi se deschise ca unui vechi amic. D-na Sturza, fia patrioatei familii Urmuzache, este una din acele rari excepții ce recheamă vechiul timp al damelor române, care știau cu grația cea mai exchiză să împace virtuțile casnice cu virtuțile patriotice.

După trei zile făcui vizită caimacamului; ne cunoșteam de mult timp din țări streine. Caimacamul mă priimi cu bucurie; și în timpul cît șezurăm împreună, eu uitai că eram în casa capului guvernămîntului, că el era caimacamul Moldovei.

A doua zi mă invită la masă, mă dusei cu compatriotul meu. Găsii aici o societate numeroasă de amici și cunoscuți și de dame plăcute din familia Negri. D-na Vogoridi era dusă în Franța. Cîteva zile le petrecui a face cunoștințe de tot felul. Acum eram așezat cu șederea la d. Ralet.

Trebuie a spune adevărul: boierii moldavi sînt patrioți, dar tare aristocrați. Poetul nu ține de nici o clasă, se hrănește cu aer, se adapă cu rouă; răpit de vise, ca spiritele divine, el nu poate fi dintr-o clasă, nefiind din lumea aceasta, și asfel este nobil prin grația cerului d-a dreptul ca regii. Într-această cualitate mă întrodusei în cercul boieresc. Cu toate acestea, îmi veni gust să mă cobor în clasa a doua. Aici aflai mai puțină etichetă, mai puțin fast, dar aflai inimă, aflai franchețǎ.

Junii moldavi de mult timp își completează studiile lor în Germania. Germania este o comitesă bătrînă, cu idei aristocratice, deși studioasă și romantică, și junii moldavi, ce lăcuiesc în sînu-i cîțiva ani, se înturnă în Moldova parfumați cu odorul bătrînei aristocrate. Nouă ne place a imita popolii streini în datinele lor, din nefericire nu-i imităm în cele bune, ci în cele frivole, de multe ori în cele rele. Asfel nu-i imităm în virtuțile conjugale, ci în vițiurile conjugale; nu în virtuțile arstocrației, ci în vițiurile aristocratice. Luăm titlurile, decorațiile, vanitățile aristocratice, ne îmbrăcăm cu ele și ne credem serios că sîntem aristocrați, dar ce facem mai mult decît actorii care pe scenă se îmbracă cu mantii regale, ceea ce-i face a crede că sînt regi. Nobleța care virtuți, sacrifice, merite, căci orice drept cere datorii.

Dar aceasta este epidemie ce va trece de sine cu timpul. O altă boală este despărțenia celor căsătoriți; cele mai multe căsnicii se strică după trei, după zece luni; cele ce au ținut un an, doi ani sînt rari. Aceasta se face pentru că nunțile nu sînt bine combinate, pentru că legile permit divorsul, pentru că oamenii sînt vițioși. Nunțile se fac în multe feluri, niciodată silite, apoi nu se fac mai rău combinate decît la alte nații, exempluri s-au văzut multe de căsătorii bine întocmite și stricate după cîteva luni. Cît pentru a doua întrebare, adică legea încuviințează divorsul, încă nu o priimim; aceeași lege este în Valahia, și cu toate acestea despărțeniile sînt rari. A treia întrebare este mai probabilă. Cu toate acestea, toate despărțeniile nu se întîmplă numai între soți vițioși. Este o epidemie, ca toate epidemiile, a cării cauză nu o putem bine determina.

Efectul există însă. Mi s-a întîmplat să văz dame ce au avut doi și trei bărbați cu cununie, cu două și trei rînduri de copii, întîlnindu-se cu toți soții săi într-același timp, într-același salon, și toți acesti soți, întîlnind două și trei soațe, ce au avut fiecare și cu care se află în relații de amicie.

Aceasta în toate limbele se cheamă poligamie. Așadar unde este respectul pentru familie?

Dar să lăsăm aristocrația și poligamia și să venim la Divanul ad-hoc.

Deputații erau aleși și era sigur că are să se ceară unirea cu Valahia. Acum rămăsese să se exprime Divanul.

Într-o dimineață fui invitat a mă afla la Divanul ad-hoc, ca român din Valahia, să asist la declarația nației.

Mă dusei la adunare. Mulțime de lume, toate fețele pline de bucurie și de speranță; viața națională încinsese într-o zi inimile celor mai mulți. Sala adunărei era destul de mare, în fund era tribuna oratorilor, pe o înălțime de scînduri cioplite cu artă, pe această înălțime se află scaunul mitropolitului și scaunele membrilor biuroului. În mijlocul sălei erau băncile deputaților; de lături, în cele trei părți libere, se înălțau niște coloane de lemn, pe care se odihnea o galerie. Acest loc era destinat pentru privitori. Galeria din stînga era plină de dame, cea din dreapta și cea opusă cu tribuna, pentru bărbați. Consolii streini aveau loja lor la dreapta pe galerie.

Seanța se deschise prin citirea ce dete d. M. Kogălniceanu declarației acestii adunări; această citire fu aplaudată de toată lumea și se depuse pe biurou, ca să se suscrie de toți deputații. După aceasta, d. Urmuzachi ceru să citească cugetările sale la tribună, voia i se dete, și oratorul ne dete un discurs bine gîndit, bine simțit și plin de patriotism. Veni timpul, citind și arătînd avantagele unirei, să se întrebe cine poate să fie împotriva unei dorinți fără care nu este fericire pentru români. O voce dintre deputați răspunse în sală:

— Eu!

Toată lumea rîse, cît viceprezidentul Negri fu nevoit să citească cu voce tare un art. din regulamentul adunărei, despre cei ce vor face zgomot într-acest lăcaș. Nefericitul „eu" ce se auzi venea de la un membru al clerului; în adevăr, acesta era contra unirei. Trei deputați au fost contra: părintele Hermenziu, Alexandru Balș și Varnav B. Acest din urmă nu voi să fie față la adunare; astfel la apelul nominal lipsi.

Mitropolitul luă vorba în chipul următor: cîți sînt de părere împotrivitoare acestei declarații a adunărei, să vorbească! Atunci, între toți deputații, se rădicară doi, un preot și un boier.

D-l Balș (Alexandru) zice că are să citească ceva; fu chemat la tribună, văzui un om negru și gras; în mînă ținea o hîrtie scrisă.

— Citești, îi ziseră.

— Nu poci singur, răspunse.

— Nu poate citi singur, zise d. Hurmuzachi, apoi luă hîrtia boierului din mînă și o citi. El pretinde că unirea nu este bună, dînd acele argumente ce s-au citit prin *Gazeta de Constantinopoli*. Suscrisese el și părintele Hermenziu.

D. Ralet, ce se afla pe tribună, declară că părintele nu are drept să vorbească în chestia unirei, fiindcă declarase solemn că va susține unirea.

Către acestea, deputații merseră cîte unul de suscriseră actul; cei doi deputați contrarii unirei suscriseră în contra.

Cele ce se treceau în adunare se știau afară în popolul adunat în curte.

Cei doi antiunisti, ieșind, fură nevoiți a cere protecția d. M. Kogălniceanu de frică să nu-i insulte mulțimea.

Din contra, cînd ieșiră ceialți deputați, popolul îi îmbrățișă, pe C. Negri îl urcară pe brațe în trăsură.

Asfel se trecu această seanță memorabilă. Moldova își aduse aminte de vechea sa mărire. De mulți secoli nu se arătase o zi atît de frumoasă pentru această țară, căci într-acea zi sufletul lui Ștefan trecuse în sufletul deputaților. Bucuria strălucea pe toate fețele moldave; poporul se îmbăta de speranța fericirilor ce strălucesc în viitor: nimeni însă nu se gîndi că, pentru dobîndirea drepturilor naționale, nu este destul a exprima numai o dorință, ci a face sacrifice mari.

A doua zi dupe această solemnitate hotărîi să merg a vizita mănăstirile Moldovei. D. Dassiadi, avocatul, ce cunoscusem în streinătate, pe cînd el însuși fusese nevoit a se depărta de Moldova, ne oferi o trăsură cu cai pentru această călătorie.

A treia zi plecai dar cu compatriotul meu.

Trecurăm pe la Tîrgul-Frumos. Nu știu pentru ce poartă acest nume. Eu îl asemănai cu mulți de ai noștri, ce poartă nume de patrioți. Cea mai mare parte de lăcuitori sînt evrei [. . .]. Aici rămaserăm la un han, să gustăm cîte ceva. Evreul ne servi două cotlete arse, pîne neagră și vin acru, și ne costă mai mult decît un prînz la otelul prinților din Paris.

Aici veni un preot moldovan; cu bună ziua ne adresă mai multe întrebări, la care răspunserăm dupe mulțumirea lui. Acesta era un om inteligent și aprins de simtimentul patriotic. Se chema preotul George. Dupe dînsul veni încă un preot, un lucru ce contrasta cu părintele George, era bețiv și beat, și aprins împotriva unirei. Văzînd poziția în care se afla, noi

îl invitarăm să ne lase şi să se ducă, ceea ce şi făcu. Acum rămaserăm cu părintele George. Atunci veni în camera noastră un domn, pe care ni-l prezintă preotul, sub nume de spătarul Mardariu. La plecare, d. Mardariu ne rugă să mergem împreună, fiindcă aveam tot o cale. Dupe o oră de călătorie, stăturăm la marginea satului, pe o mare moşie ce acest domn ţinea cu arendă. Ne invită să mergem la dînsul, să luăm cîte o cafea. Merserăm.

D. Mardariu mi se păru un caracter nobil. Preotul George îmi spuse că este melancolic de cîţiva ani încoace, de la moartea soţiei sale; că atît a iubit-o, încît de atunci nimica nu-l consolă, că a suferit din această despărţire, pînă a ajuns aproape de moarte, că are copiii în pension la Iaşi şi că numai aceştia îl mai ţin în viaţă, fără care şi-ar pune sfîrşit însuşi vieţei sale. D. Mardariu ne rugă să dormim noaptea acolo. Noi vream să plecăm, ca să ajungem de timpuriu mănăstirea Războienii. Îi promiserăm că vom face aceasta la întoarcere. El nu ne lăsă să plecăm singuri, ne însoţi cu trăsura sa cale de două ore. Apoi ne despărţirăm.

Noi luarăm valea şi îndreptarăm calea spre Războieni. Seara ne găsi în cale, carii erau osteniţi, evreul vizitiu perduse drumul. Rătăcirăm într-o pădure; nu întîlneam pe nimeni să ne arate calea. Întîmplarea ne scoate la rîul Moldova, la pod. Aici ni se spuse că eram în... moşia d-lui Ştefănică Catargiu, un boier din Moldova, ce fusese ministru sub Gr. Ghica.

Întrebarăm, mai este departe Războienii, şi ni se spuse că mai este mult. Evreul nu va să mai meargă înainte. Un om al proprietarului venise acolo să afle ce trecători sînt şi să-i invite la curtea boierească.

Noi ţinurăm consiliu ce am putea face. Eram odată legat cu fiul proprietarului. La şcoalele Parisului mi-era amic şi îl stimam ca totdauna; dar el nu era la această moşie. Ne aştepta la Piatra. Compatriotul meu cunoştea pe bătrînul Catargiu şi avea mare stimă pentru caracterul său, ne hotărîrăm să mergem.

D. Ştefan Catargiu are aici o casă mare. Ca toţi boierii din Moldova, el petrece o parte din an la ţară. Această datină a moldovenilor a trăi şase luni şi mai mult la ţară, printre ţărani, şi o viaţă cîmpenească, îi fac să fie români, adică să simţă, să gîndească, să se exprime româneşte. Căci

nimeni nu poate tăgădui că la ţară, mai mult decît în oraşe, se păstrează naţionalitatea română. Limba încă este aici mai curată. Influenţa streinismului a fost mai mică.

Vătaful curţei ne ieşi înainte la scară cu lumînări, apoi ne întroduse în casă la d. Catargiu. Compatriotul meu mă prezintă, şi stăpînul casei păru mulţumit de vizita noastră.

Acest boier este patriot, inteligent, purtarea sa în lucrurile politice ale ţărei au fost totdauna frumoasă.

D. Catargiu ne ţinu de vorbă, vorbirăm de toate şi mai mult de starea ţăranilor din Moldova.

În adevăr, ţăranii din Moldova se află în condiţii mai grele decît cei din Valahia. Ceea ce făcu pe deputatul antiunist, *în Divanul ad-hoc al Moldovei, să zică că unirea ameninţă a* se strica frumoasele instituţii ale Moldovei.

Iată îndatoririle ţăranilor Moldovei:

Douăzeci şi opt de prăjini de arat pentru proprietar cu boii ţăranului, pe fiecare an; o prăjină este a patra parte din falce.

O podvadă de trei sute şaizeci de oca pe an, cale de patru poştii.

Patruzeci şi două de prăjini să se curăţe pe tot anul pentru proprietar.

Cincizeci şi şase prăjini să se secere şi să le care la arie pe tot anul.

Patru zile de meremet cu mînile sau cu carul.

O falce de cosit şi de făcut claie.

O zi să dreagă la coşare de bucate.

Două palme de lemne.

Peste tot fac şaizeci de zile pe an, termen de mijloc.

Afară de acestea, trei zile pe an pentru guvernămînt.

Un galben contribuţia; şi mai mult pentru cel ce are vite mai multe.

Ţăranul dar din Valahia este mult mai uşurat.

Trecurăm dar noaptea în casa d-lui Ştefănică Catargiu, ce ne dete o ospitalitate plăcută. A doua zi pornirăm înainte la Războieni, la mănăstire, unde ne şi aflarăm dupe o oră de cale.

Mănăstirea Războieni este aşezată pe o mică înălţime, în comparaţie cu albia micului rîu ce curǎ despre sud, la poalele unui şir de dealuri. Această biserică s-a zidit în timpul lui Ştefan cel Mare, din al lui ordin, pe osămintele soldaţilor

moldavi căzuţi în resbelul ce avu într-acest loc împotriva turcilor.

Pînă la epoca cînd se întîmplă acest resbel, valea unde ne aflăm se chema Valea-Albă; dupe resbelul lui Ştefan cu turcii, luă numele de Războieni.

Mărturisesc că dintre toate locurile ce văzui în Moldova, cele care mă interesau mai mult erau acelea unde se trecuse, înainte, o faptă strălucită. Asemenea locuri nu sînt rari în pămîntul Moldovei; suvenirile glorioase ne vorbesc oriunde trecem printr-această ţară.

Ştefan a zidit peste patruzeci şi patru biserici în ţară. Cronicarii ne păstrează, pe lîngă faptele strălucite ale acestui domn, cîteva trăsuri asupra caracterului său. Cronicarul Ureche zice: „Era acest Ştefan-Vodă un om nu mare la stat, mînios şi de grabă vărsa sînge nevinovat; de multe ori la ospeţe omora fără judeţ; iară întreg la minte, nelenevos şi lucrul său ştia să-l acopere, şi unde nu cugetai, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meşter: unde era nevoie, însuşi se vîra, ca, văzîndu-l ai săi, să nu îndărăpteze. Şi pentru aceea rar război de nu biruia. Aşişderea şi unde biruia alţii, nu perdea nădejdea, că, ştiindu-se căzut jos, se rădica d-asupra biruitorilor.“

Dar noi să venim la resbelul de la Valea-Albă, unde ne aflăm.

Sultan Mahomet nu renunţase la planul său d-a supune Moldova. Perderea ce încercase oştirile sale la Vaslui înveninase şi mai mult dispoziţiile sultanului asupra lui Ştefan. Chilia şi Cetatea-Albă căzuseră sub puterea moldovenilor. Cu orice preţ se hotărî să umilească mîndria lui Ştefan şi să supuie ţara Moldovei. Pentru aceasta strînse oşti numeroase din toate părţile împărăţiei şi trimise ordin hanului tătărăsc şi domnului Valahiei să se prepare cu oştirile lor, de resbel.

Ştefan ia ştire despre aceste preparaţii. Dă ordin să se adune toate oştirile sale şi să stea pe picior de resbel. Pe d-altă parte scrie lui Cazimir, regele Poloniei, că Moldova este ameninţată de otomani; că sora ei Valahia se supune turcilor; că de va cădea şi Moldova, însuşi poziţia Poloniei se face mai critică şi cere ajutor sau, cel puţin, să trimiţă un corp de oştire spre hotarul Moldovei, ca, auzind sultanul, să se teamă şi să-şi schimbe planul.

Pe lîngă aceasta, Ştefan scrise papii de la Roma şi lui Mateiaş Corvin, regele Ungariei, cerînd ajutor în contra inimicilor creştinătăţei.

Ştirea armărei turcilor trecu repede în Polonia şi toate provinciile lor se înfricoşară. Opinia publică în Polonia era favorabilă lui Ştefan. Regele singur se codea. Lituania consilia pe rege să dea ajutor Moldovei, ba încă să o apere cu toată puterea sa împotriva turcilor. Regele refuză. Cincisprezece zile s-au ţinut dezbateri în consiliul regal, daca trebuiê să se dea ajutor Moldovei. Într-acest consiliu, domnul Cracoviei, Dieslab Rizvanski, s-a sculat cu vorbe aspre împotriva regelui, sprijinit de castelanul Sandomirului şi de mareşalul ţărei. El zise că din nepăsarea regelui, precum în trecut şi a tată-său, şi a frate-său, a ajuns Polonia în slăbiciune, că era Polonia în floarea puterei sale, cînd o a priimit, dar că acum, nu numai neamicii, dar chiar aliaţii săi o despreţuiesc. Dupe aceste dezbateri, regele trimise ambasadori la sultanul Mahomet, pe Martin Brocomosky cu alţii, să invite pe sultanul a se lăsa de proiectul său a supune Moldova, căci la din în inpotrivă, regele Poloniei va fi nevoit să alerge la alte mijloace. Ambasadorul găsi pe sultanul la Varna, dar nu reuşi nimic şi se întoarse în Polonia. Sultanul dase răspuns regelui că poate ar fi priimit a face pace cu Ştefan, daca nu era plecat deja cu o mulţime de oşti, după rugăciunile vasalilor săi munteni şi tătari, daca Ştefan nu ar fi oprit tributul anual, daca ar fi liberat prinşii turci şi daca ar fi întors turcilor cetăţile Chilia şi Cetatea Albă.

Dupe acest răspuns, Cazimir dete ordin unui corp de oştire să se apropie de hotarul Moldovei şi să stea acolo, crezînd printr-aceasta să împuie sultanului.

Ştefan cercă să intre d-a dreptul în negoţii cu sultanul, dar nu putu reuşi. Acum toată speranţa rămînea în curagiul său şi vitejia ostaşilor moldavi.

Domnul Moldovei încercă să oprească turcii la hotar, dar bărbăţia sa nu putu lupta contra numărului. Atunci căzu cu toată puterea asupra corpului de tătari; îi frînse cu multă înlesnire şi îi goni pînă la Nistru. [1]

---

[1] Ureche, *Leat. Mold.* pag. 130, t. 1 (*n.a*).

Această învingere îmbărbătă pe Ştefan. El hotărăşte să atace corpul turcilor, în capul căruia se afla însuşi sultanul Mahomet. Ştefan se afla într-unul din acele momente atît de dese în viaţa sa, cînd perderea totală, dar cu onoare a patriei sale i se părea mai dorită decît căderea în robie sau viaţa cu ruşine. Dar cei mai înţelepţi căpitani ai săi, văzînd lucrurile mai cu sînge rece şi cunoscînd marele puteri ale neamicului, consiliară pe domn să ia o poziţie defensivă numai şi să se tragă în partea munţilor, la strimtori, unde mai lesne ar putea să combată; asfel că de nu vor putea învinge, să poată cel puţin să se apere, fără a se expune la o perdere sigură şi totală. Aceste consiliuri înţelepte fură ascultate de Ştefan. Domnul dete ordin armiei sale să se tragă spre munţi, şi moldavii aleseră o poziţie pe un loc ce se cheamă Valea-Albă. Turcii sosiră repede dupe moldoveni. În ziua de 26 iunie (6984, de la facerea lumei) se dete acest resbel memorabil, unde pică floarea vitejilor Moldovei. Lupta începe, Ştefan dete ordin cavaleriei să descalece şi să combată pe jos, crezînd cu aceasta să-i ţie călării în luptă, luîndu-le asfel mijlocul de a fugi. Lupta ţinu mult, fără să se hotărască învingerea nici cu o parte, nici cu ceialaltă. Unii şi alţii erau acum osteniţi. Atunci sosiră turcilor ajutoare, ce se reînnoiau necontenit. Soldaţii moldavi vedeau cu desperare aceasta, ei singuri nu vedea să le vie ajutor. Moldavii aflară în desperare curagiul morţei. Lupta devine teribilă; fuga, o crimă. Cădeau soldaţii lui Ştefan apărîndu-se pînă la cel din urmă moment, mai mult năbuşiţi de mulţimea turcilor, decît loviţi de armele lor.

Retragerea moldovenilor a fost repede, lăsînd pe tărîmul luptei atîtea corpuri, cît se acoperise toată valea.

Mulţi boieri moldavi au perit într-această luptă şi mulţi viteji renumiţi au perdut viaţa.

Ştefan, în timpul resbelului, căzuse dupe cal.

Domnul cu oştirile ce scăpară din această luptă se retraseră spre Cetatea Neamţului; iar turcii, parte îl goniră, şi cei mai mulţi merseră la Suceava, prădară şi arseră capitala, de unde se înturnară prădînd şi arzînd în toată ţara pe unde ajungeau.

Se crede că Ştefan se duse la Cetăţuia Neamţului, unde era muma şi doamna sa, că această mumă sublimă nu voi să-i deschiză poarta, zicîndu-i că poarta fiului său numai atunci se va deschide, cînd se va înturna învingător; că

Ștefan, rușinat de acest răspuns, se înturnă, strînse oștiri, merse dupe turci, pe cînd aceștia treceau Dunărea și, lovindu-i fără veste, i-au învins și i-au pus pe goană, apoi le-au luat lucrurile și oamenii ce prădaseră și robiseră.

Domnul Basarab al Valahiei s-a aflat la resbelul de la Valea-Albă.

Cronicarul nostru Ureche zice că toți domnii creștini au criticat fapta domnului Valahiei.

Dupe ieșirea otomanilor din țară, Ștefan s-a înturnat la Valea-Albă, unde a dat ordin de s-au adunat leșurile morților, și din ele au făcut movilă mare. Asupra acestii movile de osăminte, tot din ordinul lui Ștefan, s-a zidit o biserică, spre aducerea-aminte a acelor morți.

Biserica trăiește și astăzi, deși reparată mai de multe ori. Mai încoace, cu timpul, s-au făcut schit de călugărițe.

Pe ușa bisericei spre sud-est, se află o inscripție în limba slavonă, ce se crede făcută odată cu fondația bisericei.

Superioara schitului îmi dete copia dupe traducția acestei inscripții interesante. Iată traducția: „Anul 1584. — În zilele credinciosului domn, eu Ștefan V. V., cu mila lui Dumnezeu domn pămîntului Moldovei cel strălucit domn, și în curgerea anului 1584 a domniei sale, s-a rădicat împăratul Mehmut cu toate ale sale puteri ale Răsăritului, încă și cu Basarab V. V. Venind cu toată puterea Basarabiei, ca să robească pămîntul Moldovei, și ajungînd pînă la locul ce se numește rîul Văiei-Albe; (avea Ștefan V. V. cu sine un fiu, anume Alexandru) a ieșit înaintea lor și a făcut cu dînșii mare resbel în luna lui iuliu 26 zile și cu purtarea de grijă cea dumnezeiască, au fost biruiți lîngă rîu și au căzut acolo mulțime multă de oșteni moldoveni. Atunci și tătarii au văzut pămîntul Moldovei, de ceia parte. Pentru care, voind Ștefan V. V. cu a sa bunăvoință, și a zidit acest lăcaș în numele arhistratigului Mihail, spre rugăciune și pomenirea lui și domniei sale Maria și fiilor săi Alexandru și Bogdan și spre cea d-a pururea pomenire a bine-credincioșilor creștini ce s-au ucis la războiul de la anul 7004, fiind în curgerea anilor săi de patruzeci de ani."

Superioara acestii mănăstiri se chema Iustina Pătrașca, aveam o carte de recomandație către dînsa de la d. Dassiade. Ne priimi cu mare bucurie. Era o bătrînă, „tare di treabă".

cum zic damele moldave, cu accentul lor dulce şi cu buzele lor delicate.

Mai aveam o scrisoare de recomandaţie către o maică, Agafia. Superioara îi dete de ştire că au venit doi călători din Valahia şi au o scrisoare pentru dînsa. Maica Agafia ne trimise ştire că putem merge să o vedem.

Plecarăm cu bătrînica superioară.

Maica Agafia are casă nouă, grădiniţă plină de flori, totul aici răsuflă curăţenia, liniştea şi meditaţia. Întrînd în salonul maicei Agafiei, ne păru că sîntem într-un salon din Iaşi, văzurăm două dame tinere, şi aşteptam să vie maica. Cît de mare fu mirarea noastră, cînd superioara, adresîndu-se către mine, îmi arătă pe una din cele două dame şi-mi zise că este maica Agafia, o femeie de douăzeci şi şase-douăzeci şi opt de ani, bine conservată, fragedă, albă şi rumenă, cu trăsurile cele mai potrivite unui tip oriental. Amica sa era fiica unui boier din Moldova, călugăriţă ea însuşi. Băgai de seamă că, de nu toate, dar cele mai multe din aceste maici au maniere frumoase; multe din ele au priimit educaţie; unele vorbesc şi scriu limbi streine şi toate, fără osebire, la toate mănăstirile unde se află, se ocupă de literatura română, ba încă şi de politică: toate sînt patrioate. Societatea, încă în fragеda lor copilărie, le-au aruncat în umbra unei mănăstiri, ca să se roage şi să se veştejască; ele îşi răzbună în contra societăţii, avînd cele mai vii simpatii pentru această societate ce le goneşte. Datina era înainte, părinţii de familie, ce aveau mai multe fete, să trimiţă o parte din ele sau pe toate, încă de copile, la mănăstire, ca printr-aceasta să scape de grija de a le mărita şi să lase stare băieţilor. Aceste copiliţe se încredinţau călugăriţelor, care le creşteau şi, cînd veneau în vîrstă, le călugăreau şi pe ele. Atunci părinţii, care aveau mijloace, le hotărau o pensie pe viaţă. Ele nu trăiesc de la mănăstire, ci din venitul lor; tot din acest venit îşi fac casele lor.

Superioara ne lăsă aici şi să duse, căci îi venise nişte vizitatori.

Maica Agafia ne invită să şedem la dînsa.

Spre seară ne însoţi în toate plimbările ce făcurăm în vecinătăţile mănăstirei. Ea ne arătă rîul unde a fost celebra bătălie a lui Ştefan cu turcii şi ne spuse o mulţime de lucruri ce aveau raport cu această faptă istorică.

Seara ne înturnarăm acasă, unde veniră mai multe călugăriţe, din care cele multe erau tinere şi frumoase; conversaţia fu variată şi plăcută. Unirea Principatelor ocupa mult spiritele lor. Lăudau pe toţi românii care, în timpul elecţiilor, se purtaseră ca români. În tot acel timp, aceste frumoase rugătoare se rugaseră în biserică pentru realizarea dorinţelor românilor. Toate aceste convorbiri se făcură în societatea unui ceai înfricoşat. Dupe ce se sfîrşi toate vorbile, călugăriţele se retraseră pe la casele lor. Noi care rămaserăm ne puserăm la masă să cinăm. După cină, stăpîna casei şi amica sa ne rînduiră o cameră unde să dormim şi ele se duseră să doarmă la una din surorile maicei Agafiei.

Este vorbă răspîndită în Moldova despre libertatea cea mare a călugăriţilor şi despre rezultatul acestii libertăţi. Mărturisesc că, în tot timpul ce trecurăm pe la aceste mănăstiri, purtarea lor fu asfel, încît nu văzurăm nici umbra unei fapte ce ar da dreptate opiniei sau calomniei. A doua zi de dimineaţă gustarăm la superioara. Această bună femeie ne rugă să aducem aminte lui C. Negri, ce era între epitropii mănăstirii, despre reparaţiile trebuincioase la această mănăstire. De aici plecarăm la Tîrgul Neamţului, dupe ce ne luarăm ziua bună de la maici.

Priimirea cea bună ce avusesem la Războieni, amabilitatea maicilor ne împăcă cu aceste delicate fiinţe, ascunse în umbra mănăstirilor.

Dupe cîteva ore ne aflarăm în Tîrgul Neamţului. Aici întîlnirăm, intrînd, un vechi amic din Paris, Donici, ce era acum director la ministerul Lucrărilor Publice şi care venise în trebi d-ale şoselei. Dar nu puturăm sta cu dînsul, căci era chemat la Iaşi. Moldova are mai multe şosele decît Valahia. Mai pozitivi, mai serioşi, mai practici decît muntenii, moldovenii să ocupă mai mult de îmbunătăţirea stărei materiale. Ei cred că prin îmbunătăţirea stărei materiale mai lesne ajunge un popol a-şi îmbunătăţi starea morală şi intelectuală. Asfel, cu toate abuzurile ce se fac, ei reuşiră să aibă astăzi mai multe şosele şi poduri în ţară; mai în toate părţile, unde circulam, călcam pe o şosea. Fostul domn M. Sturza se sili mult cu drumurile.

Tîrgul Neamţului [. . .] este aşezat într-o poziţie frumoasă. Spre nord-vest al oraşului se află frumosul aşezămînt filantropic, un mare spital şi o şcoală publică, institut făcut

și întreținut din veniturile mănăstirii Neamțului. Afară din oraș, tot într-această direcție, se înalță un șir de munți cu coastele întunecoase și cu vîrfurile verzi. Pe un scos din acest munte se află ruinele Cetățuii Neamțului. La poalele muntelui cură un rîuleț murmurînd și spuind poate, în limba lui, faptele frumoase ce s-au trecut într-acea cetățuie; dar călătorii trec fără să-l înțeleagă și fără să știe că pe țărîna ce calcă a curs sîngele străbunilor, pentru apărarea patriei.

În Tîrgul Neamțului găsirăm un vechi amic, Cozadini; acest june era din școlarii cei mai silitori din Școala Politehnică din Paris. Astăzi, înturnat în patria sa, se făcuse arendator de moșii și făcea bani. Caracterul său indipendent îl făcu să lepede orice altă ocupație ar fi fost dată de guvernămînt. Cozadini ne priimi cu bucurie și ne ținu aici trei zile. Într-o dimineață merserăm cu dînsul să vizităm Cetățuia Neamțului.

Aici ne urmarăm cîtva timp pe cărarea neregulată și scobită a torentului ce cade din munte, în timpul ploilor; pe urmă luarăm la stînga pe o cărare strîmtă printre pomi; urcarea nu este anevoioasă. Curînd ajunserăm la poalele cetățuii. Privirea de aicea asupra văiei și munților din față este încîntătoare. Ni se păru un moment că sîntem mai pesus de ființele omenești, dar ne deșteptarăm lesne din acest vis și cunoscurăm ursita noastră de slabi muritori, mai slabi încă decît ceialți, căci ne simțirăm osteniți. Cetatea, despre munte, este înconjurată cu un șanț foarte larg. La o mică depărtare de cetate este un pilastru gros de piatră, ce forma înainte cel dintăi pilastru, unde era capătul podului în cetate. La cîteva pasuri de la acest pilastru, se vede altul dărîmat, apoi tot atîtea pasuri, prin șanț altul, în scurt puturăm recunoaște cel din urmă loc, unde se sfîrșea podul. Zidurile cetății parte stau încă în picioare, altele sînt dărîmate. Partea castelului, despre vale, este așezat pe marginea unei stînci rîpoase. Nu voi vorbi de celealte detaliuri, mă voi mărgini numai a zice că fondația acestui castel nu se știe sigur în ce an și de cine s-a făcut. Cu toate acestea nu este o lucrare antică. Castelul a trebuit să fie făcut în epoca domnilor moldavi înainte de Ștefan cel Mare. Știm, prin tradiție, că aici Ștefan avea pe maică-sa și familia sa, în timpul resbelului de la Valea-Albă, că dupe acest resbel, eroul Moldovei veni aici să caute azil și că mumă-sa nu

voi să-i deschiză porţile cetăţei, că Ştefan plecă în urmă de aici şi, strîngînd oştiri, înfrînse o parte din armia otomană. Mai tîrziu Sobiesky, intrînd în Moldova şi neputînd determina pe Cantemir să ia parte cu el împotriva turcilor, se osteni cîtva timp ca să ia această cetate, ocupată de cîţiva plăiaşi moldavi.

De la Tîrgul Neamţului purceserăm la mănăstirea Văratecul. Calea este bună şi locurile pline de frumuseţe. Mănăstirea se află sub poalele unui munte, la o distanţă de o oră şi jumătate de la Tîrgul Neamţului. Pe cale întîlnirăm o trăsură urmată de două altele. În trăsura dintăi era maica Eugenia Negri, de la Văratec, care, cu vreo cîteva zile înainte, la aflarea sf. sale şi a noastră la Iaşi, ne învitase să mergem la Văratec. Acuma se ducea la Iaşi şi noi mergeam la mănăstire prea tîrziu. Stăturăm în cale. Maica Eugenia voi să ne înturne; noi nu priimirăm cu nici un chip. Atunci ne recomandă unei maice amică a sa, ce se afla în trăsură şi care era destinată a se întirna seara la mănăstire, să ne deschiză casa şi să ne dea ospitalitate. Asfel fiind, ei plecară şi noi pornirăm spre mănăstire.

Pînă a nu întra în curtea mănăstirei, trecurăm printr-un sat. Acest sat este format în mare parte de casele călugăriţilor. Un oraş de călugăriţe! Trăsura noastră întră în curtea mănăstirii: lîngă casa maichei Eugenii se opri şi noi coborîrăm aici. Două surori, servitoare ale maichei, dedate cu asfel de vizite, ne deschiseră casa şi întrarăm, fără să ne mai întrebe cine sîntem. Ardeam de nerăbdare să cunosc viaţa monăstirească, această mănăstire şi casa maichei Eugeniei, ce cunoşteam din auzite încă de mulţi ani de la amici cu care trăiam în plăcuta societate a lui C. Negri. Casa maichei Eugeniei este situată, despre poarta curţei, la dreapta, întrînd, dupe trei sau patru alte case de la casa superioarei. Are o mică grădină cu flori, prin care trebuia să treci, ca să te duci în casă. Casa are două caturi, cu un fel de balcon. La catul întăi *(rez de chaussée)* sînt două camere, în care pot să între vizitătorii; la dreapta, o cameră de conversaţie; aici se văd mobilile cele mai de gust, în faţă este sala de mîncare, unde tot ce poate dori cineva să vază într-o sală de mîncare, mai curat, mai bine combinat şi mai de lux, se află aici. Din săliţa de afară, aşternută cu tapete curate, te urci pe o scară elegantă, de unde începe altă săliţă ase-

menea mobilată cu eleganță. De aici intri în salon în stînga, dupe ce te înturni; acest salon poate să rivalizeze în lux cu cele mai renumite saloane din Iași, deși nu este prea mare. În sălița despre balcon se află o bibliotecă de cărți rumânești; orice carte tipărită într-această limbă se află aici legată; cu mare eleganță. În față cu salonul este o cameră de ședere; aici, ca în toate camerile, se află același lux; aceeași curățenie, dar într-alt chip mobilată. Tablouri și portretele familiei Negri, împreună cu alți amici ai familiei împodobesc păreții. De aici intri în camera se culcare a maicei Eugeniei; poci zice că aceasta este mobilată de mînile grecilor. Dupe ce vizitarăm toate camerile, ne coborîrăm în camera de conversație.

Atunci sosi și maica. .. ce petrecuse pe stăpîna acestui lăcaș elegant pînă la Tîrgu Neamțului.

Petrecurăm seara vorbind cu această maică, a cării conversație era interesantă. Și sfîrșirăm prin ceai, dupe ceai ne aștepta o cînă exchisă, apoi repaosul de care aveam trebuință. Eu ocupai camera de culcare a maichei și dormii dus pînă a doua zi: compatriotul meu ocupă camera cu portreturi; i se făcu patul aproape de portreturi; dormi rău și visă că toate portreturile se coborîseră din perete și avusese cu ele conversații bizare, că la sfîrșit cercară să-l sugrume.

Dimineața merserăm la superioara. Aceasta ne priimi bine; știrile bune despre unire ce-i aduserăm o umplu de bucurie.

De aici merserăm să vizităm biserica.

Văzurăm asemenea mormîntul Elisavetei Brîncoveanu, această femeie extraordinară pentru timpul nostru; ea lăsă poziție strălucită, bogății mari și, oprindu-și o parte din veniturile sale, se retrase într-această mănăstire. Călugărițile din Văratec ne spuseră că, puțin timp înainte de a muri, bătrîna Brîncoveană zicea: „Este un an de cînd era să sfîrșesc cu viața; dorința însă a vedea Principatele unite, mi-a lungit zilele: acum speranța este perdută pentru mine; nu mai am pentru ce să trăiesc“.

Cît de frumoase, cît de nobile, cît de patriotice sînt aceste simțimente! De vom face o comparație între aceste expresii și acele ale mumei lui Ștefan, putem încă a ne făli că în epoca noastră se află o femeie română.

Văratecul are mai multe sute de călugărițe; fondația lui nu este veche; călugărițile mi-au spus istoria acestui schit, dar mărturisesc că am uitat. Tot ce-mi aduc aminte, este de 120 de ani, un boier sau o damă ce se dusese într-acest loc să șează și a pus baza acestii mănăstiri. Mănăstirea are venitul ei.

Clima aici este bună, deși rece. Noi trăiam cu focurile în sobe și mărturisesc că tot nu-mi era cald.

Făcui cunoștința mai multora maici, unele din ele aveau cunoștințe și conversație foarte plăcută.

Era zi de sîmbătă. Prin urmare trebuia să stăm/ aici sau să pornim în acea zi la celealte mănăstiri; dar cu trăsură streină, căci evreul vizitiu nu voia nici într-un chip să plece în acea zi. Superioara mănăstirei ne împrumută trăsura, să ne ducă la mănăstirea Agapia și de acolo la Tîrgul Neamțului. Plecarăm într-această trăsură, luînd cu noi pe maica. . . care era să ne introducă în mănăstire. Calea prin munți de la Văratec la Agapia este mai grea, puserăm mai mult de o oră pînă acolo.

Agapia este situată mai înuntru celor dintăi munți pe marginea unui rîu. Poziția ei este mai frumoasă decît a Văratecului. Călugărițe sînt mai puține decît la Văratec, cele de aici sînt renumite pentru frumusețe, eu cred că nici Văratecul, nici Agapia nu întrec supt acest raport pe cele de la Războieni.

Voi face grația cititorilor de a nu le mai descrie chichițele acestii mănăstiri. Maica ce ne conducea ne duse la superioara locului, ce ne priimi ca o damă binecrescută. Această femeie era trecută, dar încă frumoasă, o expresie de nobleță și de mărire amestecată cu blîndețe evanghelică era răspîndită atît în fața sa, cît și în vorbele sale. Poți zice să o asemenea femeie ar fi rară în cele mai cultivate și strălucitoare cercuri.

Dorul țărei era mult mai simțit de aceste femei, decît de cei mai înflăcărați patrioți. Toată conversația noastră fuse despre țară.

Noi nu întîrziarăm mult aici, făcurăm cîteva vizite pe la maici, apoi plecarăm la Tîrgu Neamțului.

Pe cale întîlnirăm pe d. G. . ., un tînăr moldav, arendator moșiii Bălțătești, el ne zise că auzise despre venirea noastră și se luase după noi ca să ne întîlnească, făcurăm cunoștința sa într-un loc foarte poetic. De aici ne aruncarăm iar în

trăsuri. Ajungînd la Tîrgul Neamţului, acest amabil june ne învită la Bălţăteşti, dar ne era peste putinţă a priimi; priimirăm să ne ducă a doua zi la mănăstirea Neamţului cu trăsura sa.

Înturnîndu-ne la Cozadini, aflarăm o cunoştinţă, pe Iorgu Răsnovanul, administratorul ţinutului. Acest june ne dete ştire că frate-său Alesandru Catargiu ne aştepta la Piatra.

Altă schimbare de proiect. Cu toate acestea, nu puteam lăsa Tîrgul Neamţului fără a merge la mănăstirea Neamţului.

A doua zi, venind d. G., plecarăm la celebra mănăstire de călugări.

Mănăstirea Neamţului este situată în poalele munţilor, o oră şi jumătate departe de Tîrgul Neamţului, pe o luncă lată şi înconjurată despre nord-vest cu un şir de munţi încununaţi cu brazi. Această mănăstire se întinde ca un oraş. Se află aici peste o mie de călugări moldoveni, bulgari, ruşi. Au o bibliotică, un spital şi camere pentru călători; veniturile ei sînt foarte mari şi părţi din aceste venituri întrebuinţate pentru aşezăminte publice.

Pe la sfîrşitul domniei lui Gr. Ghica, era egumen arhimadritul Dionisie, om luminat şi cu dorinţa de a face multe lucruri frumoase. Reformele însă nu plăcură călugărilor. Să uneltiră mulţime de intrigi împotriva acestui reformator, pînă cînd ajunse lucru la un fel de revoltă din partea a cîţiva călugări. Atunci părintele Dionisie se retrase. În scurtul timp cît se află aici începu cîteva lucuri priincioase.

Acum era egumen un altul.

Noi furăm priimiţi într-o sală veche şi umedă; ne urcarăm aici pe nişte scări mizerabile. Economul ne trimise mîncare din care nici nu gustarăm, de frică să nu ne bolnăvim de gastrid: atît bucatele erau necurate şi rele.

Merserăm în biserică. Biserica, ce ar trebui să fie un adevărat templu sub raportul arhitecturei, căci mănăstirea are venituri, este ca toate bisericele sărace, ce n-au decît patru pereţi, înîntru bisericei este pavat cu cărămizi ca băile armeneşti. Îndată ce intrăm în biserică, auzirăm serviţiul zicîndu-se şi cîntăreţii cîntînd în limba rusească. Aceasta ne făcu ciudată impresie. Compatriotul meu, Marin, ieşi repede din biserică, urmat de econom şi alţi doi călugări,

și strigînd în gura mare, furios. Cum se poate în Moldova, la mănăstire pămînteană, să se citească în limbă streină!

Se duse să vază pe egumen și acolo încă protestă.

De aici vizitarăm biblioteca. De la plecarea părintelui Dionisie, biblioteca este neîngrijită. Camera de citire este întunecoasă, și cărțile suite într-un pod și lăsate în dispoziția șoarecilor.

Mai vizitarăm spitalul. Din cauza marei neîngrijiri, ne fuse peste putință să putem sta un minut în camerile bolnavilor. Bolnavii erau îmbrăcați în cojoace; ușele și ferestele nu se deschideau niciodată în cursul zilei, rareori se mătura pe aici.

Închisoarea nebunilor nu era în stare mai bună.

Cîtă osebire de regula și curățenia mănăstirilor de călugărițe!

Peste tot, oriunde aruncai ochii, îi înturnam cu dezgust, fiindcă pretutindeni nu vedeam decît expresia necurățeniei, decadenței și mizeriei.

Lăsarăm această mănăstire cu nemulțumire și ne înturnarăm la Tîrg.

A doua zi plecarăm spre Iași, căci ne temeam să nu se strice timpul, asfel lăsarăm proiectul d-a merge la Piatra.

În cale ne veni ideea să mergem la Fălticeni, ca să vizităm ruinele cetăței Baia, unde Ștefan cel Mare învinse armia lui Matei Corvin.

Luarăm dar calea Fălticenilor.

Seara eram la Fălticeni. Poziția orașului este rară prin frumusețea lăturărilor ei; [. . .].

Ne duserăm la un birt [. . .]; dar îndată ce intrarăm în casa lor furăm nevoiți a ieși, atît era aerul de stricat; hotărîrăm să dormim în trăsură.

Atunci se arătă polițaiul orașului. Aflînd cine sîntem și ce ni se întîmplase la birt, ne invită acasă la el: nu era timp a refuza.

Polițaiul nu era bogat și avusese nefericita idee să se însoare de curînd iar cu o săracă, ca să facă copii săraci, și să simță și mai mult dulcețile sărăciei.

Aflarăm aici cîteva dame cu idei. . ., dar recunoștința ospitalității nu mă iartă a vorbi mai mult. . . voi zice numai că trecurăm noaptea destul de rău.

A doua zi merserăm la vechea Baia.

Acest sat astăzi este proprietatea marchizei Betmar, care are aici o grădină și o casă foarte frumoasă.

Vizitarăm ruinele. Afară din sat văzurăm o biserică veche și dărăpănată, din timpul lui Ștefan cel Mare, poate; în grădina marchizei sînt mai multe ruine.

Un om bătrîn, ce îngrijește de lucrurile marchizei, ne priimi cu amabilitate. Acest om avea frumoase simtimente.

Dar este timp a vorbi de lupta memorabilă ce să întîmplă aici. Pentru aceasta ne vom servi de cronicile țărei și alți scriitori.

Într-al cincilea an al domniei sale, Ștefan cel Mare prădă țara Ungariii, din partea lăcuită de seclari, și se înturnă în Moldova învingător. Această călcare fu văzută de Mateiaș Corvinu, regele Ungariii, ca o mare insultă. De atunci se hrănea cu speranța că va sosi o zi să-și răzbune asupra lui Ștefan. Aștepta numai ocazia, și ocazia i se dete de domnul Petru Aron și un aventurier anume Berendea. Ei dupe ce căutară să afle ajutor la regele Lehiei, fără să reușască, trecură în Ungaria la Corvin și cerură oaste, ca să meargă în Moldova să gonească pe Ștefan. Corvin se înduplecă, crezînd ca să supuie Moldova la autoritatea lui. De cîtva timp Corvin se lăuda că luptele lui Ștefan se făceau din ordinul său și că însuși Ștefan era guvernorul său. Hotărî dar să între în Moldova cu oștiri și pentru aceste strînse o armie de patruzeci mii de oameni; s-a pus în capul ei el singur, îngîmfat fiind de învingerile ce avusese mai înainte cu alți vecini ai săi și cu turcii. Plecă și ajunse la hotarul Moldovei. Pretextul său era să scoață pe Ștefan din domnie și să puie pe Petru Aron. Armia sa a ieșit la Oituz, și de acolo a mers la Roman, unde au odihnit șase zile; plecînd de aici, ungurii au pus foc orașului. De la Roman s-au dus spre Suceava arzînd și prădînd. Pe cale, Corvin s-a abătut cu oștile sale la cetatea Baia la 14 dechemvrie.

Ștefan luase de mult de știre despre sosirea ungurilor și preparase armia sa de apărare. Ștefan priimise un mic ajutor de la regele Poloniei. Cu toate acestea, nu cuteza să se lovească cu ungurii la cîmpie, căuta să combată la strimtori, din cauza mulțimei neamicilor.

Ungurii, așezați la Baie, neavînd nici o temere despre Ștefan, se deteră la petreceri și la cele mai deșarte moliciuni,

fără să mai îngrijească de măsurele cuviincioase pentru siguranța lor.

Ștefan luă știre prin spionii său că ungurii sînt la Baia și că acolo petrec în desfătări și în prăzi, plecă spre seară din Suceava cu toată oștirea disponibilă, infanterie și cavalerie, și ajunse încă noaptea la Baie; aici găsi pe unguri adormiți, fără nici o preveghere și îmbătați de vin și de plăceri. Ștefan căzu cu furie asupra lor, noaptea, zice cronicarul polon Mihovie, cînd toate lucrurile apar în ochii oamenilor mai teribile și mai înfiorătoare, puseră foc orașului. Soldații lui Ștefan se repeziră în unguri, cu furie. Ungurii, amețiți și trăsniți, nu putură să se apuce de luptă, ci se puseră a fugi prin noapte, care unde apuca, spăimîntați de flacări și de sabia moldavilor. Dar fuga nu putea să-i scape, întunerecul și necunoștința locului îi duceau la peire, rătăcindu-i, apoi dîndu-i în mîinile învingătorilor. Prin păduri, prin strîmtori îi vînau țăranii moldavi, ca pe niște heare, și nimeni din acești nefericiți nu puteau scăpa. Măcelul din oraș era teribil; flacăra trecea pe șiroaiele de sînge pe strade, peste douăsprezece mii de unguri au căzut morți; regele abia a putut să scape cu puțini din suita sa, de trei ori rănit [1]. În acest resbel a perit și Berendeia; Pentru Aron a scăpat în Polonia.

Asfel de suvenire recheamă acest loc.

Pe ruinele acestii cetăți este astăzi un sat de țărani nefericiți, amestecați cu evrei ce le soarbe sudoarea muncii lor. Ei abia știu că aceste ruine sînt din timpul lui Ștefan. Văzîndu-le, neapărat trebuie să gîndească la trecut, dar în imaginația lor nu văd nici armiile lui Ștefan, nu aud nici nichezarea cailor și gemetele trufașilor unguri. În închipuiesc, poate, o cetate și cu jidani, ce cercau să înșale pe străbunii lor.

Noi nu șezurăm mult într-acest loc. Un cal se bolnăvi și furăm nevoiți a-l lăsa și a pleca numai cu trei.

Pe cale întîlnirăm încă pe d. G . . . , cu care ne duserăm la mănăstirea Neamțului.

---

[1] Kromer *(n.a.)*.

Umblarăm toată ziua pînă la miezul nopţei, întrebînd neîncetat despre drumul nostru.

În sfîrşit ajunserăm la moşia d-lui Mardariu, care păru încîntat de sosirea noastră. Trecurăm noaptea aici şi a doua zi plecarăm către Iaşi.

Mai şezurăm cîteva zile la Iaşi, apoi plecarăm cu diligința la Galaţi şi de la Galaţi la Brăila, şi pe urmă la Giurgiu şi Bucureşti.

VIZITA DOMNITORULUI PRINCIPATELOR UNITE LA CONSTANTINOPOLE

I

Vizita domnitorului român în capitala Imperiului otoman a ocupat şi ocupă încă spiritele în amîndouă principatele. Unii au crezut că are de scop realizarea unirei ţărilor într-un chip definitiv. Astfel auzirăm, cu durere, mulţime de oameni întrebîndu-se daca turcii au dat unirea ţărilor, daca domnitorul a căpătat această unire!

Călătoria domnitorului la Constantinopole nu a trebuit să aibă altă ţintă decît executarea unei voinţi a puterilor garante stipulată în tractate şi fără a cării executare s-ar fi atras asupra ţărilor urmări nefericite; a fost o datorie tristă, poate, dar care a căutat a se executa neapărat.

Cît pentru unirea ţărilor, domnitorul nu putea lucra lîngă Poarta otomană cu speranţa de a căpăta de la turci, fără să fi compromis autonomia română. De ar fi tratat numai cu Poarta, ar fi deschis cale turcilor în lucrurile noastre.

Convenţiunea, încheiată la Paris, suscrisă de şeapte plinipotenţiari, numai la Paris se poate schimba, numai cele şeapte puteri, împreunate, o pot modifica. Să ne explicăm. Românii sunt autonomi: numai românii pot lua iniţiativa, voi să zic, pot proclama unirea ţărilor prin domnitorul lor, prin corpurile lor legislative. Puterile streine pot recunoaşte cele făcute. Nimic mai mult; şi această recunoaştere se poate face în conferinţe.

Domnitorul Principatelor Unite a înţeles această importintă chestiune şi, în marele simţ de naţionalitate, nu a putut decît să surîză în faţă cu cei care aşteptau unirea ţărilor de la Poarta otomană.

Tot ce domnitorul ar fi putut face era să sondeze opiniunea puterilor garante, nimic mai mult. Această bază odată

aşezată, să începem descrierea călătoriii domnitorului în capitala Turciei. Ea poate servi într-o zi de fapţi veridici la cei ce vor scri istoria acestii epoce.

Această călătorie, pînă astăzi, este singură de felul său. Vizita M-S., în adevăr, deşi subordonată voinţei Europei, are aerul unei întrevederi a doi suverani, din care cel mai interesat în chesiune este imperatorul otomanilor. Niciodată în cazuri de această natură, Poarta otomană nu a exprimat atîta dorinţă de a vedea un *domn* român în capitala Turciei; *niciodată nu au oferit mai multe onori aleşilor românilor*; însă niciodată domn român nu a arătat mai multă demnitate, fiertate naţională şi mai puţină grabă de a face această vizită impusă de tractate. Situaţiunea actuală a Turciei, noile condiţiuni ale ţărilor române putea să fie pentru mult întru aceasta; dar atitudinea demnă şi naţională a principelui Alexandru Ioan şi conduita mintoasă a agentului ţărilor, demnul bărbat Negri, au contribuit cu desăvîrşire să încunune dorinţele românilor.

Chemat a face parte din astă călătorie, nu poci lăsa să treacă ocaziunea fără a descrie cele ce se întîmplară în cursul ei.

Îndată ce se decise epoca plecării, *domnitorul* anunţă numele persoanelor din Muntenia ce cătau să-l însoţească.

Şase serginţi din corpuri, cîţiva ofiţeri: Gorjan, Bălan, d. general Heresco, d. general Golescu Nicolae, d. Solomon, Vilara, Dadu Filipescu, adiotanţi, d. Ştefan Golesco, prezidentul Com. Centrale, d. M. Ghica, d. Plaino, d. Marin Sergiescu, d. Bolintineanu.

Dupe aceasta, se luă dispoziţiuni ca o parte din aceste persoane să plece înainte pe la Giurgiu, cu vaporul, şi să aştepte la Galaţi. Ei se îmbarcară joi cu vaporul. Domnitorul plecă luni de dimineaţă, însoţit numai de adiotanţii Silion, Pisoski, Pruncu, junele Aslan, de comisarul Dunării şi de d. Marin Sergiescu.

De la Bucureşti la Galaţi sînt unsprezece poşti. Plecarea se făcu pe la 10 oare prin urmare, seara nu puteam ajunge la locul destinaţiunei noastre, asfel merserăm a trece noaptea la Broşteni, moşia d. Vangele Zapa, situată pe malul Ialomiţei, la trei poşti şi jumătate de la Bucureşti.

Locaşul d-lui Vangele, în aceste părţi singuratice, este văzut cu plăcere de toţi călătorii. O casă mare, îngrădită cu ziduri, o grădină cu fructele şi florile cele mai plăcute;

o priimire de cele ce au rămas rari încă în pămîntul țărei române pentru toți călătorii întîrziați ce caută ospitalitatea în aceste locuri, iată acest locaș renumit în părțile locului.

D. Vangeli este de națiune albanez.

Călătorii își vor aduce aminte despre ofertele grațioase ce făcu d. Vangeli: cinci mii galbeni a depus pentru facerea unui dicționar român, unei istorii și unei gramatici. Își vor aduce aminte de suma ce mai oferi pentru armarea țării. Sumă mai mare decît toate acelea ce oferiră cei mai mari proprietari români.

Cu noi veniră încă directorul poștilor, T. Bolintineanu, ministrul dinîntru și alte persoane.

Douăzeci de servitori, greci, albanezi, români, se puseră îndată la dispozițiunea călătorilor.

A doua zi, pe la 5 ore, pornirăm de aici către Brăila.

Locul pretutindeni prezintă un aspect de stepuri, ceea ce românii numesc baragane. Daca frumusețea siturilor lipsește, cel puțin pămîntul pare foarte roditor.

Ajunserăm la Brăila pe la 3 ore.

Aici întîmpinarăm soldații români de garnizoană trimiși înaintea domnitorului. Trăsurile noastre trecură pe lîngă dînșii. M.—S. luă calea Galaților, fără a se opri; un peloton de dorobanți escortă trăsura domnească la oarecare distanță, în calea Galaților. Către seară ajunserăm la Galați.

Galații este cel mai mare port al țărilor unite, are optzeci la nouăzeci mii locuitori, deși numai zece case de comerț române. Casele cele mai numeroase, cele mai mari sunt grece. Comerțul cel mic, ca în toate orașele Moldaviei, este lăsat evreilor. [. . .]

Galații se fălește a fi patria domnitorului.

Mai toată populațiunea îi ieșise înainte.

Soldații de garnizoană erau sub arme. Fiecare crede că marele oraș de port preparase domnitorului cea mai mare și mai luxoasă casă spre a trece noaptea. Fiecare credea că principele Cuza va coborî în unul din acele locașuri. Care fu mirarea noastră văzînd că domnitorul coboară la mica și modesta locuință a maicii sale, astfel precum ar fi făcut-o cînd nu era decît un simplu pîrcălab. Cît pentru mine, vedeam cu plăcere toată acea mulțime de curtezani și de magnați muieți în aur venind și plecînd cerbicii lor înveliți în aur sub

locașul modestiei și simplității. Lecțiunea era sublimă. Vom ști oare a profita?

Toate ospătăriele erau pline. Cu toate acestea, noi găsirăm două camere la Otelul „Moldo-Valahiei". Aici aflarăm un vechi și brav amic, Mălinescu, membru inteliginte al Comisiunii Centrale, venit spre a însoți pe domnitor în capitala Turciei.

Joi, la 8 ore, ne îmbarcarăm la Galați pe vasul cu vapor francez „Taurus". Corveta „Bayrut", trimisă de Poarta otomană ca să ia pe domnitor, se afla la Sulina. Pînă aici trebuia să purcedem cu vasul francez despre cari am vorbit. Acest vas luă o mie trei sute galbeni ca să ne ducă la Constantinopole. Pe corveta otomană nu erau decît zece locuri disponibile. Prin urmare, o mare parte din cei ce însoțeau pe domnitor erau nevoiți să meargă pe vasul francez cu care plecarăm. Pe acest vas întîlnirăm pe toate persoanele plecate din București ca să însoțească pe domnitor. Văzui asemenea mulțime de români moldoveni, un consol englez din Iași.

Demnul bărbat C. Negri, agentul ambelor țări la Constantinopole, venise în Galați ca să întîmpine pe principele Cuza. El era totdauna adorat printre compatrioții săi.

Către seară ajunserăm la gura Dunării.

Aici vasul se opri, și un caic ne aduse pe guvernorul turc al locului, însoțit de alți doi funcționari. Domnitorul îi primii cu amabilitate, dar cu demnitatea cuvenită suveranilor români independinți.

Îndată ce ne apropiarăm de corveta otomană, ea repăru strălucitoare sub un foc de Bengal prelungit. În urma noastră, un alt vapor otoman, în stațiune la Sulina, ne dete același spectacol.

La Sulina furăm întîmpinați de bubuitul tunurilor de la vaporul otoman de stațiune.

Sosi îndată un canot de la corveta de resbel a lua pe principe și persoanele desemnate ca să treacă în acest vas.

Aceste persoane au fost: consolul englez, prezidentul Comisiunii Centrale, St. Golescu, d. D. Ghica, d. Plaino, d. Coco Sturdza, Gr. Balș, doctorul Kulk, doctorul Steege, generalii C. Heresco și N. Golescu, adiotantul, maior Pisoski.

După un pătrar de oră, generalul Heresco se înturnă la vasul nostru și ne spuse că acolo nu aflase loc de culcare comod.

Din persoanele mai însemnate ce rămaseră aici fură Mălinesco, membru Comisiunii Centrale, cumnatul domnitorului, G. Lambrino, Cozadini, A. Jopa etc.

Îndată ce corveta otomană imperială apareilă, pornirăm și noi, ținînd calea Varnei. Corveta pleacă d-a dreptul; mult timp văzurăm corveta, dar umbra și depărtarea ne opriră a o mai zări.

Pentru prima oară pe Marea Neagră mi se întîmplă să văz o mare atît de lină. Cele mai multe persoane ce se aflau aici veneau pe mare pentru întăia oară. Astfel se mirau cum sunt oameni care se plîng contra acestui element. Unii crezură că nu sunt supuși la răul mărei.

Rămaserăm trei ore la Varna.

Comandantul vasului îmbarcă aici vreo douăsprezece persoane străine, din emigrați tătari, deși nu avea acest drept după condițiunile făcute cu noi. Aproposito de tătari, vom spune aici că pretutindeni întîlnirăm vase pline cu familii de tătari emigrați: mai toți se îndreptau către Bulgaria. Ce rău gonește pe acesti oameni din patria lor, nu îl știm; dar putem a-l ghici.

De la Varna pornirăm înainte.

Marea se mai întărîtă și ținu astfel pînă la miezul nopții, cînd oarecine ne anunță că se zărește farul de la Kara-Burnu. Din ce în ce, vîntul se înfuria, și soții nostri de călătorie începură să cază unul cîte unul. Din fericire, peste două ore eram aproape de intrarea în Bosfor; aici marea fiind lină, toți se deșteptară și ieșiră pe podul vasului.

Corveta otomană, unde se afla domnitorul, ajunsese în Bosfor cu două ore înaintea noastră și aruncase ancora la gura Bosforului. Vasul nostru se opri asemenea, așteptînd ziua, ca să se ia dispozițiuni ce ne era încă necunoscute.

II

Duminică la 9 ore se dete ordin să trecem pe batelul otoman. Se trimise mai multe luntri ca să ne transporte. În zece minute eram toți reuniți pe acest vas. Corveta „Bayrut“ este elegantă. Comandantul ei este un negru abi-

sinian. Se zice că ar fi unul din cei mai renumiţi comandanţi otomani.

Pe la zece ore, vasul nostru pleacă pe Bosfor către Emirgian, unde se află palatul destinat pentru domnitor şi suita sa. D. C. Negri plecase înainte cu un caic către acest locaş.

După treizeci de minute ne oprirăm înaintea palatului. Mai multe caice d-ale sultanului, lăsate în dispoziţiunea domnitorului, sosiră aici, să ne transporte pe mal. Domnitorul, însoţit de capii corpurilor legislative, se coborî într-unul din aceste caice. Ceialţi îl urmară.

Atunci tunurile de la batel începură a face foc, după datina ce se observă în asemenea ocaziuni. Două rînduri de soldaţi otomani se înşirară şi lăsară loc de trecere dommitorului, prezintînd armele.

Îndată ce intrarăm în acest palat, ospeţii dunăreni se rînduiseră cîte unul sau cîte doi în fiecare cameră din apartamentele inferioare. Cele de sus fură destinate pentru domnitor.

Acest palat a fost mai înainte al celebrului Cosref-paşa. După moartea acestuia, trecu în posesiunea lui Reşid-paşa. Reşid muri, şi palatul deveni posesiune a sultanului. Astăzi este destinat pentru călătorii augusti ce vin la Constantinopole. În timpul resbelului Crimeii se preparase a priimi pe imperatorul francezilor, dar imperatorul nu veni. De curînd el ospetă pe duca de Brabant, apoi pe duca Constantin al Rusiei, acum pe domnitorul românilor. Se zice că aici, într-o sală din etagiul inferior, se suscrise vestitul tratat de Balta-Liman.

Eu nu lăcuii acest palat. Cerui voia domnitorului să ocuiesc în casa d. C. Negri, la Buiukdere.

Voia se dete, şi astfel, în toate serele, mă înturnam cu vechiul şi demnul meu amic în modesta, dar simpatica sa locuinţă. Satul Buiukdere este campania unde, în timpul verei, locuieşte cea mai aleasă societate europeană din Pera. Aici locuieşte mai mulţi ambasadori. Cheiul său este renumit pentru frumuseţea ce prezintă Bosforul.

Casa agentului nostru este situată pe mare. O grădină încîntătoare se desfăşură sub ferestele sale despre munte şi rivalizează prin farmecele ei cu frumuseţele ce marea prezintă pe ceialtă parte.

Locașul agentului nostru este azilul tutulor fiilor țărei rătăciți în aceate părți. Masa sa este întinsă pentru toți, și ne recheamă timpul patriarhilor. C. Negri, prin caracterul său cavaleresc, loial, generos, a devenit atît de iubit și stimat în aceste locuri, încît, ca să dăm o slabă idee, vom spune că copiii de toate națiunile de aici, cînd îl întîlnesc, ies înaintea sa cu bucurie și cu respect. Numele român, demnitatea națională s-au mărit prin înțeleapta sa conduită.

Abia ajunserăm în palatul de la Emirgian și se prepară o gustare pentru toți. O gustare de un lux cu totul oriental. Guvernul otoman se însărcinase, în tot timpul șederei noastre aici, să cheltuiască pentru hrana noastră. Cheltuielile pe fiecare zi erau fabuloase. Mai mult de un milion a costat pe turci vizita noastră pe Bosfor!

Abia ne sculărăm de la masă, și ambasadorii trimiseră pe secretarii lor să felicite pe M.-S. pentru buna sosire. Ministrul Afacerilor Străine al Turciei veni în persoană, îndată dupe ce ajunserăm, să vizite pe domnitor. Sultanul trimise pe secretarul său cu aceeași misiune.

D. Negri reușise să scoată de la guvern o programă despre ceremonii cu totul avantagioasă țărei și domnitorului.

Luni, pe la 2 ore, ne adunarăm toți românii la palatul ce ocupa domnitorul, ca să purcedem la saraiul sultanului. Românii noștri se adunară îmbrăcați ca pentru nuntă, cu decorațiuni, cravate și mănuși albe. Un mic batel cu vapor, al guvernului, ne aștepta la scara palatului. Ne îmbarcarăm pe dînsul, avînd în frunte pe capul țărilor române. Vasul se îndreptă către saraiul sultanului de la Dolma-Bacce. Dupe patruzeci de minute, ajunserăm la scara ce conduce la sarai. Aici ne debarcarăm toți și intrarăm prin galeria unor case ce sunt o dependință a saraiului. La capul galeriei ne priimi ministrul dinafară, Safeti-efendi. Mai departe aflarăm o companie de soldați din garda imperială ce ne prezintă armele. Această gardă este îmbrăcată în uniformă de coloare roșie. Trecurăm prin curtea saraiului, formată într-o grădină desfătătoare. Ne îndreptarăm către intrarea în sarai. Aici aflarăm mulțime de gărzi ce făceau două rînduri, în costum vechi otoman. Marele-vizir Ali-pașa priimi aici pe domnitor, apoi urcarăm scara pe sub un înveliș de sticle roșii prin care razele se răsfrîngeau roșii și vii, foarte nepriin-

cios pentru ochi, ceea ce făcu pe unul din noi să zică că în palatul sultanilor cineva devine orb.

Trecurăm o galerie cu coloane, apoi deodată ne văzurăm într-o sală mare. Sultanul ne apăru în mijlocul sălei, în picioare, și înaintă către noi cu pas lin. Sultanul purta o manta scurtă și neagră, cu gulerul cusut în diamante; sabia sa, cu mînerul muiat în diamante. Pe cap, un fes, dupe datina foncționarilor turci. Sultanul pare mai bătrîn decît vîrsta sa. Are fizionomie interesantă, fața sa este palidă și, pe ici, pe colo, zbîrcită ușor. Un surîs apare necurmat pe buzele sale. Cu toate acestea, figura sa este simpatică.

Domnitorul, din parte-i, se prezintă cu uniforma sa militară de general de diviziune, cu capul descoperit, precum se prezintă în toate saloanele în țară. Între domnitor și sultanul se afla marele-vezir Ali-pașa. Domnitorul pronunță un mic spiciu în limba franceză și în simțul că vine cu plăcere să esprime m.-s. sultanului simtimente de simpatie ale țărilor.

Sultanul știe limba franceză; dar eticheta curței cerea ca marele vizir să facă pe dragomanul. Asfel, acest din urmă să pune să traducă sultanului în limba turcească cele zise de domnitor. Principele Cuza zise cîteva vorbe cu voce tare; sultanul răspunse pe un ton atît de încet, încît abia se auzea; vizirul, slăbănog, vorbea și mai încetinel decît sultanul. Sultanul întrebă pe domnitor daca este mulțumit despre călătoria sa, daca este mulțumit despre felul ospitalităței sale în Constantinopole. Domnitorul, vorbind la început, tușise de două ori. Sultanul, aducîndu-și aminte de aceasta, îi zise că a auzit că a fost bolnav înaintea plecărei și i-a părut rău; dar că aerul de la Bosfor este sănătos și speră că va face bine alteței-sale domnitorului. Alteța-sa răspunse că atît boala cît și ostenelele călătoriei sînt uitate în fața cu buna priimire care au aflat în Constantinopole, priimire în care țara română are o mare parte de plăcere, că a fost foarte mulțumit și pătruns de îngrijirile ce s-au luat și de conduita îndatoritoare a lui Kiamil-bei, însărcinatul cu aceste îngrijiri. Aici sultanul aruncă o căutătură mulțumitoare asupra lui Kiamil-bei, iar acesta păru confundat de bucurie și sfială.

Sultanul zise că dorește a vedea pe domnitor mai multe ori și într-un chip amical; pînă atunci dorește ca M.-S. să poată găsi în Constantinopole, în priimirea ce i se face, toate mulțumirile dorite.

La aceste vorbe, domnitorul salută cu capul de două sau de trei ori, și toți ne retraserăm în *ordin* și într-un fel încît toți arătam sultanului fața. Marele-vezir și ministrul afacerilor dinafară merseră înainte, coborîrăm pe scară și intrarăm într-o cameră de dă pe mare. Aici șezurăm pe scaune cu toții. Domnitorul ședea lîngă marele-vezir; dupe dînșii veneau capii corpurilor legislative și cei doi generali, apoi fiecare cum întîmplarea voise să se așeze. Domnitorul și vezirul schimbară cîteva vorbe. În ast timp intrară în sală atîția servitori cîți erau oaspeți, purtînd fiecare în mînă cîte o cană cu sorbit și cîte un ștergar. Fiecare prezintă cana oaspetului său, care sorbi, dupe încrederea ce avu fiecare în obiectu prezintat.

Îndată ce se termină această formalitate, domnitorul se sculă să plece; îl urmarăm toți. Vezirul îl petrecu pînă la ușile saraiului. Ministrul de afară ne conduse pînă la scara dupe mare. Aici ne îmbarcarăm din nou pe vasul cu vapor și pornirăm către palatul de la Emirgien, nemaiavînd cu noi decît un colonel turc și pe Kiamil-bei.

Să zicem cîteva vorbe despre acest personagiu. Kiamil-bei este cumnatul lui Fuad-pașa și întroducătorul ambasatorilor streini la Poartă. Este un turc *zefliu*. Cu o zi înainte ne zicea într-o mică convorbire:

— De nouă ori pînă astăzi am fost în Principate; cînd voi muri, va fi în Marea Neagră, cu misiuni pentru Principate.

— Oare nu se vor mai sfîrși cu fermanele și cu țara? îi zisei.

— Aș dori prea mult să se sfîrșească, răspunse el, căci astfel aș fi sigur că n-o să mă înec în Marea Neagră.

Kiamil-bei fusese la Galați, pe cînd domnitorul era pîrcălab acolo. Kiamil-bei și-aduse aminte și într-o zi ne zise:

— Vezi ce este lumea; altădată eu ziceam alteței-sale: „Monsieur Cuza, assayez!" — astăzi alteța-sa îmi zice mie: „Kiamil-bei, assayez!" (șezi), acestea, cum vedeți, cu limba sa franceză proprie.

Vasul ne duse la palatul de la Emirgien.

Noi eram treizeci și trei care făceam parte din suita domnească. Pe lîngă acestea, se mai uniră cîțiva greci și cîțiva români rătăciți pe aici, între care d. Burdeanu, atașat

pe lîngă agentul țării, și d. doctorul în medicină Calomfirescu, ce face parte din misiunea română la Constantinopole.

Pînă aci nici o vorbă cu nimeni despre afaceri ale țărilor. În adevăr, domnitorul nu purcesese în Turcia să trateze după chestiuni politice. Convențiunea din Paris stipulează că domnii români să se adreseze, prin agenții lor, la ambasadorii din Constantinopole. Agentul român, dupe Convențiune, este de drept și de fapt adevăratul ministru al afacerilor streine al țărilor: agentul român căta să trateze toate cestiunele importante, și am aflat cu plăcere multe greutăți ce a întîmpinat, cum și privilegele ce ar fi căpătat. Între altele, a împăcat furia ministrului rus, amenințătoare a ocupa țările, în cestiunea călugărilor greci; a scos de la Poartă un ordin către ambasadorul otoman de la Paris, a lăsa agentului român de acolo dreptul de a viza pasporturile românilor; a căpătat de la Poarta programa priimirei domnitorului atît de demnă pentru țările ce l-au trimis să le reprezinte etc. etc.

Credem că este locul a vorbi despre un memorandum trimis de domnitor agentului său în cestiunea unirei țărilor și lărgirea voțului electoral. Acest memorandum s-a comunicat ambasadorilor puterilor garante. Cestiunea de oportunitate singură a putut amîna încă cercetarea acestui act remarcabil.

Principele Cuza, încă de la urcarea sa pe tronul țărilor române, a înțeles că misiunea sa excepțională era să lucreze pentru definitiva unire a țărilor. În adevăr, ales sub înrîurirea ideilor de unire națională, ideea unirei a trebuit să se personifice în omul de la 5/24 genarîu. Prin sprijinul ce ar da unirei, principele Cuza devine potinte, căci devine un principiu național. Poporul român a înțeles aceasta și nu a încetat a înturna ochii către alesul său. Domnitorul, din parte-i, ne dete în zilele trecute, prin facerea acestui memorandum, o dovadă că cea mai scumpă a sa dorință este definitiva unire.

Să spunem cîteva rînduri despre acest act.

Domnitorul expune prin acest act agentului său situațiunea lucrurilor în Principate, făcută de Convențiunea din Paris prin starea de separațiune a țărilor în condițiunile de astăzi, apoi prin regularea votului electoral așezat de aceeași Convențiune, și își da opiniunea că pînă cînd nu se va face

unirea definitivă cu o singură Adunare şi un singur minister, că pînă cînd legea electorală nu va priimi o mai mare întindere, aşteptările Europei şi mai ales intenţiunele puterilor garante nu vor putea fi încununate cu succes.

Argumentele pe care se reazimă, infirmînd aceste dispoziţiuni, sînt pline de logică şi veritate.

Pentru români, ele au un merit mai mult încă, ele ating cestiunea vitală de mărire naţională şi totdeodată cestiunea de instituţiuni egalitare şi liberale.

Aici lăsăm la o parte cestiunea de redacţiune a memorandului; facem ovservările noastre particulare asupra dispoziţiunilor convenţionale ce se raportă la aşezarea puterilor statului şi la legea electorală.

Ca particulari, am strigat cu toţi oamenii ce au o scînteie de amor pentru naţiune şi libertăţile ei, că cu două Adunări, o Comisiune Centrală, cu modul exersiciului operaţiunilor din Convenţiune nu putem niciodată ajunge la armonia lucrurilor celor două ţări, armonie ce pare a fi fost puntul de plecare al Convenţiunei: o tristă experienţă ce facem de doi ani a dovedit că prevederile de care este vorba erau întemeiate. În adevăr, de doi ani de cînd există aceste corpuri astfel cum le-a creat Convenţiunea, la ce armonie am ajuns, ce conformitate s-a făcut în legile ambelor ţării?

Tot ce a rezultat din această combinaţiune bizară a fost sau întîrzierea, sau paralizia în lucrările necesarii, astfel încît, din aceste, dispoziţiunele Convenţiunei au rămas, în doi ani, nişte litere moarte. Fiecare Adunare în parte, chiar atunci cînd ar lucra cu bunăcredinţă, este în natura lucrurilor, printr-un instinct de individualitate, să caute a se abate pe altă cale. Ceea ce este cu Adunările este asemenea şi cu ministerele, şi fapţii nu lipsesc spre a dovedi aceea ce zicem, dar nu este aici locul a-i înşira.

Toată lumea a simţit răul, a văzut fapţii. Cei mai mulţi au crezut că cauza pentru care lucrurile nu merg este pentru că ministerele sînt rele, de aici acest lung resbel contra puterei executive; nu zicem că ministerele nu se pot compune mai bine, din contra, credem că se poate; dar aceasta este o cestiune d-o importinţă secondară.

O singură Adunare pentru amîndouă țările, un singur minister pentru amîndouă țările se poate forma, prin raport la scăderea numărului, cu mai multă șansă.

Cestiunea lărgirei votului electoral este tot atît de necesară ca și aceea a unirei țărilor. Cum vor ajunge românii a se bucura de instituțiunele liberale și egalitare din Convențiune, cît o altă dispozițiune a Convențiunei cheamă să facă legile pe adversarii instituțiunelor liberale și egalitare? Cum se vor desființa privilegele dupe Convențiune, cînd aceeași șartă cheamă să desființeze acele privilege numai pe privelegiați? Legea dar este o absurditate.

A două zi ne mai aștepta o vizită oficială: la *Ars-odasi*, la Sublima Poartă, vizită ce se face nu ministrilor, dar guvernului otoman, în simțul abstract. Aici încă căta să mergem cu toții. Pe la două oare ne îmbarcarăm pe batelul otoman lăsat în dispozițiunea domnitorului. Aurul, argintul strălucea pe uniformele bravilor noștri ofițeri; cravatele albe, aceste zgarde de gală, erau tot ce albea la modestii civili.

Dezbarcarăm la poalele vechiului palat ce se repauză între valurile mărei și antica grădină a cezarilor. Aici ne așteptară mai multe trăsuri elegante și caii cu șele. Domnitorul se urcă într-o trăsură însoțit de președintele Comisiunei Centrale; celealte trăsuri fură ocupate de noi toți, afară de mai mulți ofițeri ce se urcară pe cai.

O gardă de cavalerie turci și cavazi ne însoți în cale. Trecurăm prin aleile grădinei acestui sarai; el ne aduse aminte toate epocele, toate întîmplările memorabile ce se trecură la curtea bizantină, crime și virtuți deopotrivă necunoscute de popolul ce a conchis aceste locuri.

Ieșirăm din grădină, luarăm la stînga și îndată ajunserăm la poarta Curței administrative, sau ceea ce se zice: Sublima Poartă. O companie de soldați ne prezintă armele. O bandă de muzică sună îndată. Trăsurile noastre trecură repede pînă la capătul de la nord al edificiului. De aici se înturnară spre vest și se opriră la o scară.

Intrarăm într-un coridor. Mii de oameni din toate națiunile erau adunați pe strade, în curte și în interiorul palatului. Noi eram obiectul de curiozitate generală; prin noi, înțeleg capul statului, ce era eroul sărbătorii. Domnitorul, în costumul său grațios, inspira admirațiunea privitorilor otomani și creștini care socotiseră să vadă un domn cu fesul pe cap

şi perdut şi închinat între două epolete de tinichea galbenă, cum poartă ofiţerii musulmani. Toţi turcii în urma noastră şopteau admiraţiunea lor.

Marele-vezir Ali-paşa ne priimi la uşă. Toţi furăm întroduşi în sala cea celebră numită *Arsodasi*, unde sultanul vine cîteodată să prezide consiliul statului. Sala este mare şi foarte elegantă.

Aici mulţime de servitori turci ne aduseră cafeaua. La unii abia erau negrite de cafea felegenele. Mie însă îmi prezintă felegeanul cu totul deşert; îl luai şi făcui că sorb şi îl dedei înapoi. Ali-paşa era locţiitor de vizir. Kiprusili-paşa, ce era actualul vezir, era dus în provinciile Turciei să cerceteze plîngerile creştinilor. El se aştepta să vie în curînd; pînă la înturnarea sa, Ali era mare-vezir.

Domnitorul, dupe ce schimbă cîteva vorbe cu vezirul, se scoală, şi noi toţi îl urmarăm. Vezirul îl petrecu pînă la uşă cu mare politeţă.

De aici trecurăm la sala ministrului dinafară, Safeti-efendi. Această vizită nu era în programă, dar domnitorul o ceru ca un semn de mulţumire pentru conduita amabilă şi bunavoinţă ce puse Safeti-efendi a face vizita la Constantinopole cu atît mai mult demnă pentru români.

Muzica otomană sună sub fereste aere române.

De aici ne coborîrăm la trăsuri şi plecarăm către vapor, tot pe calea pe care veniserăm. Curioşii se adunară pe strade. Abia ajunserăm acasă, şi sultanul trimise secretarul său intim că aducă domnitorului daruri: *cordonul cel mare* şi o sabie îmbogăţită cu diamante. Secretarul se adresă către domnitor cu respectul cuvenit suveranilor şi cu vorbele următoare:

— M.-S. imperială îşi face o vie plăcere şi vă roagă a priimi din parte-i aceste obiecte ca un suvenir personal pentru trecerea Înălţimei-voastre la Constantinopole.

Zicînd aceste vorbe, servitorul sultanului se retrase cu cel mai adînc respect.

Sabia costă trei mii trei sute de galbeni.

A doua zi de dimineaţă, marele-vezir veni să facă vizită domnitorului.

Dupe această vizită, domnitorul întoarse vizita sa marelui-vezir îndată.

Către aceste, M.-S. făcu vizitile sale la ambasadorii, ministrii și însărcinații puterilor garante și la toate puterile ce trimiseră să-l felicite de bună venire. Acesti trimiși primiră pe domnitor ca pe un suveran. Ei veniră îndată să întoarcă vizita m.-s. în cea mai mare gală, pînă la cel din urmă.

Sultanul și ambasadorul Francii, marchizul de Lavalette, făcuseră conchista domnitorului și domnitorul pe a lor. Ambasadorul francez ne făcu onori demne de suveranul francez.

O vizită ce făcu domnitorul, la care mă aflai însumi cu mica suită ce-l însoțea, fuse la ambasadorul Persiei. Acest ambasador este încă june; el a fost mai mulți ani atașat la ambasada persană la Paris. Cunoaște bine limba și datenele franceze. Simplu, ca toți orientalii, în maniere, posedă o pătrundere și o finețä superioară. El este unchi prin alianță regelui Persiei.

Aici văzurăm mai multe lucruri curioase. Lăsînd la o parte toate, voi face mențiune de un portret al șahului care dă o idee despre starea picturei în Persia și care ne recheamă chipurile ce se desemnau mai înainte, la noi în țară, pe păreți de copii.

Sir Henri Bulver veni de trei ori la palatul domnitorului; el dete o masă în onoarea principelui român, la care asistară toți ambasadorii, iar din români, numai d. C. Negri.

Cu o zi înainte invită la o serată pe domnitor și cîțiva români. Aici mă aflai și eu. Fusei prezintat ambasadorului de d. Negri, apoi îndată însuși de M.-S. domnitorul. Sir Henri Bulver fuse cu mine de o amabilitate rară. Lady Bulver nu fuse mai puțin amabilă. Lady Bulver și-a făcut reputațiune de filoromână, și puțini români sunt care, venind din Principate, să nu meargă să vază pe lady Bulver.

Domnitorul trecu mai toată seara vorbind cu sir Henri; damele invitate se aflau în alt salon, spre mare, unde din timp în timp o primadonă asolută (toate sunt asolute) și un bariton de la opera italiană din Pera cîntau, însoțiți de piano, diverse arii [de] operă.

Cunoșteam multe persoane, între altele d-na Blond, femeia consulului anglu de la Asquei, cunoștință din timpul exilului, fiica consului anglu de la Brusa, ce o cunoscurăm o mică copilă și o văzurăm astăzi mumă. Cunoșteam asemenea

mai mulți atașați pe care îi revăzui cu plăcere. Către 10 ore, domnitorul veni în salon, unde, luîndu-și seara bună de la lady Bulver și salutînd societatea damelor, plecă însoțit de toți românii. Eu mai rămăsei cu d. Negri, mai vorbirăm cîte ceva cu ambasadorul anglu, apoi plecarăm, ca să mergem la locașul nostru de la Buiukdere, ce este aproape de Terapia, locul unde ne aflam.

A doua zi seara să dete prînzul diplomatic la sir Bulver. Toți trimișii streini și din ministrii turci se aflau. Domnitorul și d. C. Negri erau singurii din români; să nu uităm pe adiotantul de serviciu din ziua aceea, de Pisoski. Pe la sfîrșitul mesei, ambasadorul anglu rădică un toast în sănătatea domnitorului român și prosperității Principatelor Unite. Domnitorul răspunse prin altul în simțul următor:

— Coprind aici toate puterile amice cîte ua contribuit la starea de astăzi a patriei noastre... Și, mai ales, cîte vor contribui de aici înainte la definitiva prosperitate și mărire a acestor țări.

Ministrii turci aflați aci încă rădicară toaste pentru sănătatea m.-s. și prosperitatea Principatelor Unite.

În ziua cînd marele vezir făcu vizită domnitorului, seara, acesta dete o masă splendidă la casa de la Kandilii, pe Bosfor, în onoarea domnitorului. Opt persoane din suită îl însoțiră. Între aceste persoane eram și eu chemat, dar nu putui merge. Aflai însă toate cîte se petrecură acolo. Masă splendidă, iluminațiuni în grădină și pe mare. Vezirul acela chiar, ce combătu cu atîta căldură unirea țărilor în anii trecuți, atît în Constantinopole, cît și în conferințele de la Paris, astă dată rădică un toast pentru prosperitatea *Principatelor Unite!* Cum timpii schimbă oamenii și ideile! A fi înțeles oare Poarta otomană pînă în fine că cea mai bună politică este aceea ce prevede și dă înainte de a fi silită să dea? Nu știu, dar unirea țărilor, mărirea puterilor ei nu numai nu poate fi periculoasă pentru Turcia în starea ei actuală, dar încă un mare ajutor.

Guvernul otoman au făcut mari și multe concesiuni pentru popolii creștini din coprinsul imperiului și, cu toate acestea, nici unul din acesti popoli nu i-a rămas recunoscător; nu numai atît, dar unii a rămas enimici neîmpăcați. Lucrul este lesne de înțeles: în loc să facă acele concesiuni la timp și prin propria sa voință, a întîrziat totdauna, pînă cînd puterile

streine i-a silit ca să le facă. Astfel popolii creştini, priimind aceste bunuri de la streini, nu au putut păstra nici o recunoştinţă pentru Turcia.

III

A doua zi după priimirea decoraţiunei şi a sabiei, domnitorul purcese la saraiul sultanului, să mulţumească acestui suveran, însoţit de cîteva persoane.

Sultanul îl priimi îndată şi arătă dorinţa ca d. C. Negri să rămîie cu aceşti doi suverani. Nici un turc nu se afla faţă. Această întrevedere familiară ţinu trei oare. Aici, sultanul făcu o lungă vorbă cu domnitorul şi cu agentul său, fără dragoman. Conversaţiunea se făcea în limba franceză. Suveranul otoman vorbeşte această limbă cu multă înlesnire. El arată celor doi oaspeţi intimi, făcîndu-se ciceronele lor, toţi tezaurii saraiului său (negreşit, afară de tezaurii din haremlîc), le arătă toate camerele saraiului, toate obiectele scumpe, toate darurile rari ce priimise de la diversii suverani ai lumei întregi, între alte obiecte, le arată un vas minunat de malachit, trimis de la Siberia.

— Este rea ţară Siberia! zise sultanul.

D. C. Negri afirmă, socotind că suveranul Turciei face aluziune la cualitatea de loc de esil: sultanul, crezînd că poate să se rătăcească asupra cugetăriei sale adevărate, urmă:

— Este frig în acel loc; nu e bun frigul.

Într-o cameră, păreţii aveau un lustru ce s-ar fi putut lua de o marmură foarte fină şi rară. D. Negri atinse cu degetul de un părete. Sultanul pricepu îndată ideea, surîse şi zise agentului român:

— Nu este aceea ce cauţi, ci o imitaţiune simplă şi care costă mai puţin.

În grădina vecină cu palatul sînt aruncături artificiale de ape. Dupe ce arată domnitorului toate lucrurile preţioase din sarai, îl duse către grădină şi de acolo dete ordin să joace apele:

Dupe toate acestea, suveranul otoman zise domnitorului.

— Toate acestea sînt deşertăciuni ce m-au costat sume mari. Înălţimea-voastră nu faceţi astfel; fiţi econom; cel mai bun lucru este a nu cheltui cineva pentru lucruri de care nu are trebuinţă.

Domnitorul plăcuse sultanului cu deosebire; pentru prima oară văzuse un principe român şezînd drept înaintea sa, cu

francheță și demnitate de suveran. Mai în toate zilele se informa pentru sănătatea domnitorului.

Cu cîtva timp înainte, duca Constantin al Rusiei vizită pe sultanul. Ducesa fuse învitată la masă de către sultana, în haremlîcul ei; se vede că sultanele mume și fiice rămaseră încîntate de genul de frumusețe al ducesei, de unde căta să nască un simtiment de gelozie atît de natural femeilor. Ducesa se prezintase în costumul cel mai simplu și cel mai grațios; este un adevăr: oricare ar fi frumusețele orientale, ele pălesc în față cu costumul excuis, cu manierele grațioase ale damelor Europei. Se zice că sultanul se ascunsese sub o perdea de unde putea să vază, fără să fie văzut, pe tot timpul cît ținu masa. Între alte vorbe ce sultanele schimbară cu ducesa, o sultană îi face un compliment de natură cu totul orientală și care lăsa să se vază gelozia sa:

— Ești atît de frumoasă! Dacă aș fi bogată și tu ai fi sclavă, te-aș cumpăra, ca să te fac dar sultanului.

Ducesa surîse cu bunătate.

Sultanul prepara o invitațiune domnitorului și suitei sale. Într-o miercuri furăm invitați a petrece seara la teatru particular ce se află în saraiul sultanului; dar timpul era atît de rău, încît vasul cu vapor ce ne-ar fi dus acolo nu ar fi putut aborda; spectacolul se amînă pe altă dată.

După trei zile se anunță această petrecere.

Trupa italiană venită de curînd pentru teatru de la Pera, se opri de a cînta pînă ce nu va debuta la teatru sultanului în onoarea ospetelui român. Sultanul are în curtea saraiului său un teatru particular, care întrece prin bogăție și lux toate teatrurile ce au existat în lume pînă astăzi. În seara destinată pentru petrecere ne îmbarcarăm toți pe vasul cu vapor și purceserăm la Dolma-Bacce. Îndată ce abordarăm la poarta curței despre Bosfor, mulțime de servitori, purtînd niște fanare de o mărime omerică, ne ieșiră înainte, cu toate că locul este destul de iluminat cu gazul. Mai nainte, în curți, întîlnirăm o companie de soldați din garda imperială ce prezintă armele. Noi luarăm spre apus. Aici ne suirăm pe o scăricică de marmură, apoi intrarăm într-un coridor spre stînga și ne oprirăm la o ușă deschisă, dar mascată de un paravan. Kiamil-bei era ca totdauna ciceronul nostru. Ni se dete permisiunea a intra în sală. Tot ce poate vedea cineva mai luxos era această sală, numită *Sala de așteptare*; o zecime de lustruri minunate

de bogăţie şi artă ardeau aici; osibit de acestea, ardeau încă atîtea becuri în candelabre cu diverse forme care, toate, rivalizau prin scumpetea şi raritatea lor. Nici un palat, în nici o ţară din Europa, nu are o sală care să poată rivaliza prin bogăţie cu această sală de aşteptare. Un colonel turc îmi spune că mobilarea ei şi decoraţiile costau şase milioane de franci; cifra mi se păru prea mare; dar astfel zise colonelul turc.

Aşteptarăm aici zece minute. Marele vezir Kiprusli-paşa veni aici tot prin uşa prin care întraserăm noi. El sosise în Constantinopol şi se răspîndise zgomotul că ministru Rusiei şi protestase contra venirei lui. Acest vizir are o fizionomie deschisă şi francă, lucru rar la turci. Dupe dînsul sosi Mehmet Ali-paşa, ministrul marinei şi cumnat al sultanului, apoi Ali-paşa şi Riza-paşa, ministrul de resbel, cel mai influinte pe lîngă sultanul. Toţi merseră să salute pe domnitorul nostru. Totdeodată intră un francez, cumnatul marchizului de Lavalette, ce sosise de curînd în Turcia; se luase dispoziţiune a-l prezinta cu această ocaziune sultanului.

O uşă a sălei se deschise şi sultanul apăru. El făcu cîţiva paşi cu gravitate, fără să ia ochii de la domnitor, ce îl salutase încă de la uşă, cu surîsele cele mai simpatice. Veni lîngă dînsul şi îi adresă în limba franceză mai multe vorbe. Ali-paşa îl prezintă atunci pe cumnatul ambasadorului; acesta se închină înaintea sultanului, care, prin Ali-paşa, îl întrebă cum găseşte Turcia. Francezul răspunse prin:

— *Tout est beau en Turquie.*

Apoi se retrase.

Sultanul întoarse din nou faţa surîzătoare către domnitorul român, învitîndu-l cu multă graţie să-l urmeze. Intrarăm toţi pe uşa prin care apăruse sultanul. Suveranul otoman mergea înainte; mai alături mergea domnul; dupe dînşii, ministrii otomani şi noi toţi, amestecaţi civili cu militari, săraci cu bogaţi, boieri cu mojici.

Urcarăm pe o scară, intrarăm într-o mică galerie, de aici într-o sală tot atît de luxoasă ca cea dintăi; văzurăm alte camere la dreapta, toate luminate, astfel cît ne aduse aminte de basmele din *Halima.* În urmă coborîrăm pe o scară aşternută cu tapete scumpe; sprijinul mînei era de mătase roşie, de o grosime extraordinară. De aici ne văzurăm în galeria lojelor teatrale, în faţă cu scena. Membrii Comisiunei Centrale şi Adunărei rămaseră în două loji din stînga; ceialaţi toţi

merserăm, unde, nu ştim, dar spre dreapta. Eu rămasem în urmă. Mehmet Ali-paşa mă luă de mînă şi-mi arătă să intru într-o lojă, de unde era să trec în altele; dar aici văzui cu mirare şezînd sultanul, domnitorul şi miniştrii otomani. Trecui repede. Alt loc nu era de trecere în celealte loji.

Sultanul şedea în dreapta lojei; lîngă dînsul, aproape, şedea domnitorul român, în faţă cu dînşii şi puţin mai retraşi, şedeau miniştrii imperiului.

Băgai de seamă că, în tot timpul reprezentaţiunei, sultanul vorbi cu domnitorul neîncetat şi părea foarte voios.

Piesa ce deteră este un subiect veneţian, unde un Pizani joacă mare rolă. Trupa mi se păru mediocră. În sala teatrului este un lux din cele mai rari. Dupe spusa unora, acest teatru, cu decoraţiune şi mobilele lui, ar fi costat optzeci de milioane de franci; fiecare lojă mobilată cu perdelele ei de velură şi satin, cu frangele de mătase şi groase ca frînghiile, cu aurul de care sunt încărcate ar fi costat optzeci de mii de franci. Sala teatrului este mai mică decît aceea de la Bucureşti; sunt două rînduri de loji, cele de jos sunt destinate pentru înalţii foncţionari, cele superioare pentru sultanul şi ospeţii streini de distincţiune ce ar invita. Al treilea rînd se compune de cîteva loji coperite cu cafase şi destinate pentru sultane şi odalisce. Cele două loji de jos, ce se uită una la alta aproape de scenă, încă sunt cu cafase, ele sunt pentru sultanele fiice şi mume.

Printre cafasuri zării o mînecă roşie; dincolo, un inel de briliant; mai dincolo, umbra unui păr castaniu sau lumina unor ochi înfocaţi. Veni un moment cînd domnitorul şi cu miniştrii otomani nu se mai văzură în loja sultanului. Noi crezurăm că se duse. Unul dintre noi voi să treacă prin loja imperială. Sultanul era aici singur, îl vede şi îi zice în franţozeşte:

— Alteţa-Sa nu a plecat; s-a dus la bufet, să mănînce îngheţată; faceţi şi dv. tot astfel.

În parter şi în lojile de jos erau o mulţime ofiţeri de toate rangurile. Toţi ochii erau îndreptaţi către domnitor.

În fine, piesa se termină.

Sultanul se scoală şi pleacă cu domnitorul, şi noi toţi le urmarăm tot pe calea pe care veniserăm, pînă în *Sala de aşteptare.* Aici sultanul exprimă dorinţa să ne vază pe toţi. Noi ne puserăm în rînd; ne privi şi zise domnitorului să ne

arate înalta sa mulţumire. Ceea ce se şi făcu. De aici ne închinarăm şi ieşirăm cu toţii. Sultanul rămase încă în sală cu miniştrii săi.

Trecurăm curtea. Soldaţii erau sub arme. Merserăm la palat pe la 11 oare, unde ne puserăm a mînca cu o foame foarte pronunţată.

IV

Acum începu distribuţiunea darurilor pe la servitori, căci este cu totul oprit foncţionarilor mari, miniştri şi alţii a priimi cel mai mic dar; însuşi servitorilor ce trăiesc din bacşişe le este oprit a priimi fără ştirea sultanului.

Se distribuă la echipajul corvetei, la acela al vasului francez daruri ce fac onoare ţărilor române. De aici, la servitorii sultanului, la aceia ai Porţii, ai vezirului, ai palatului în care şedea domnitorul şi care erau nu mai mulţi decît o sută cincizeci de persoane; la aceia ai vapoarelor, la caice, să dară la săraci etc.

Două dame din cele mai renumite familii catolice, din cele mai fumoase persoane, d-na Virginia Flori şi d-na Emil Durant, veniră într-o zi să facă vizita domnitorului şi să cheteze pentru săraci. Domnitorul, fiind indispus, nu putu să le priimească, dar săracii nu perdură nimica, căci li se dară o mare sumă. Asemenea sume se dară şi pentru săraci de ritul oriental.

Toate aceste daruri generoase dară un mare zbor numelui României.

Agentul român din Constantinopole este în tratare cu În. Poartă ca să se restituie ţărilor locurile pe care altădată au fost clădite casele agenţilor Moldovei şi Valahiei şi care se luaseră prin hrăpiri arbitrare de turci. Aceste locuri sunt în Fanar. D. Negri are mare speranţă de a reuşi.

Balul dat de ambasadorul Franţei în onoarea domnitorului român, la palatul său de vară de la Terapia, adună frumuseţele Bosforului cele mai renumite. Ambasadorul invitase pe domnitor să ia cu sine ori pe cine va voi din suita sa. Eu, ce văzusem deja ce sunt aceste baluri şi a cărui curiozitate era mulţumită, nu mă dusei. Asfel, nu voi putea spune cu amănuntul cele ce se trecură aici.

Prînzul dat a doua zi de ministru Rusiei fuse cel mai strălucit dintre toate. Aici se duseră puţini români, foarte puţini.

Cei mulți preferară să se culce. Cu toate acestea, ministru rus întrecu prin străluciri toate celelalte prînzuri. Localul misiunei ruse este unul din cele mai frumoase de la Buiukdere. Personalul convivilor era foarte numeros, deși nu erau dame.

Aici, ca pretutindeni, se ridicară toaste în sănătatea domnitorului și prosperităței Principatelor Unite. La sfîrșitul seratei, ministrul puse în dispozițiunea principelui vasul său cu vapor în stațiune, ca să-l ducă la palatul său de la Emirgian. Cînd domnitorul se urcă pe vapor, miriade de candele romane se aprinseră deodată și un grațios foc de Bengal se vărsă pe fața vasului.

În acea seară, la masa de la Emirgian, românii din suita domnească ridicară toaste în sănătatea domnitorului, d. C. Negri și în unirea țărilor.

Domnitorul priimi în palatul său vizita bătrînului vizir și cel mai bogat personagiu al imperiului, Mustafa-pașa. Acesta este un turc vechi, dar încă cu oarecare virtuți, ce cei mai noi le-au perdut.

Asfel se termină această vizită pe Bosfor, dupe douăsprezece zile. Luni se luă hotărîre ca să ne întoarcem către țară; miercuri se angajă un vas cu vapor francez, numit „Balcanul", să ne ducă pînă în Galați, cu prețul de cincisprezece mii franci, afară de cheltuielele cu consumațiunea. Luni, sultanul trimise diferite feluri de decorațiuni pentru toți românii ce figurau în suita domnească. În ajunul plecărei, domnitorul cu toți românii se duseră la sultanul să ia ziua bună de plecare.

Aceste decorațiuni se dete la români nici pentru serviciuri aduse turcilor, nici pentru trădări, ci pentru că asfel spun unii că este obiceiul. Oricum ar fi, noi ne consultarăm cu unii din membrii corpurilor legislative și se decise că nu se poate refuza, fără a comite un act compromițător pentru interesele țărei și de impolitețǎ. Deciserăm să le luăm, și cine va voi din noi, să nu le poarte.

Iată modul cu care se distribuiră aceste Medjidiele. Clasa a doua, de mare ofițer:

D. C. Negri, d. Ștefan Golescu, d. N. Golescu, d. C. Sturdza, d. C. Heresco, d. Plaino, d. D. Ghica.

Clasa a III-a, de comandir:

D. Melinesco, d. Gr. Belș, d. maior Pisoski.

Toţi ceialţi luară clasa a IV-a şi a V-a.

Ministrii stăruiau să ni se dea corvete de resbel, ca să ne înturne la Galaţi. Domnitorul refuză şi se prinse batelul „Balcan" al companiei franceze. Acest batel se înturna în Constantinopole, ca să intre în timp de cincisprezece zile în reparaţiune; dar comandantul priimi ordin să plece îndată cu noi toţi la Galaţi. Miercuri de dimineaţă el stătu la Emirgen, în faţa palatului. La 9 oare ne îmbarcarăm.

În momentul plecărei sosi la vapor ambasadorul Angliei. Se urcă pe pod, apoi intră în camera domnitorului. Ancora se rădică; pornirăm către Marea Neagră. Dupe o oră, vasul stătu ca să lăsăm pe sir Bulver la Buiukdere. Ambasadorul, dupe o conferinţă d-o oră cu domnitorul, coborî în caicul său, iar noi urmarăm calea spre Marea Neagră.

Afară ploua repede. Dejunul era preparat şi ne cheamă la masă. Dupe dejun, lumea se afla bine, şi marea părea adormită. Ieşirăm în Marea Neagră.

Atunci mă întrebai: Vom avea unirea ţărilor? Vom avea o lege electorală întinsă?

Credinţa mea este că cel mai bun lucru ce avem a face este deocamdată să fim, adică să ne armăm, şi, cînd vom fi tare, să proclamăm unirea ţărilor noi înşine, rămîind ca Europa să o recunoască.

Însă ce să facem ca să fim? Nimic. Ţara prezintă un aspect dureros. Unirea lipseşte chiar între fraţi. Vai! Fără unire între inimi nu vom avea niciodată unirea între ţări! Spiritul fatal ce desparte pe români în tabere este cel mai crud inemic. al ţărei. El este mai aspru decît politica turcă, rusă, austriacă. El este tot, el face tot răul. O singură zi, la 24 genariu, românii îşi dară mîna, şi cele două ţări avură un singur domn, şi streinii nu putură să fărame voinţa lor.

Vîntul de sud începînd a sufla, începu totdeodată să abată pe unii din soţii nostri de călătorie. Marea se întărîtă şi ţinu asfel pînă la ridicarea lunii. Atunci vîntul de sud căzu. Încă cu ridicarea soarelui, un vînt de nord, aspru şi furios, suflă deodată. Valurile se ridicară mari şi cu furie şi se aruncau contra peptului vasului ce ne purta. Din treizeci şi trei de soţi, abia cinci rămaseră în picioare: domnitorul, d. Negri, d. Marin Naţionalu, d. M. Solomon şi eu. Dedaţi cu capriciile

acestui element, aflaţi în timpuri de tempeste mai mari pe mări mult mai periculoase, în călătorii mult mai lungi, noi privim această turburare a elementului cu o plăcere ce ne procura o vie dorinţă de a mînca.

Cît pentru ceilalţi, căzură sub acţiunea teribilului rău al mărei, fără să poată să se mai scoale, sau să mănînce.

Către zece ore de dimineaţă, vîntul păru că se îndoieşte. Noi mergeam contra valurilor, şi mersul erau greu. Eram prea departe de malurile Bulgariei. Comendantul , temîndu-se de pămînt, dete ordin să se depărteze. Această manoperă cauză o lovire furioasă de mare, ce mugi în flancul batelului, făcînd un salt teribil. Unul din cei bolnavi, crezînd că vasul se perde, zise:

— Pomeneşte-mă, Doamne, cînd voi veni în împărăţia ta!

D. Marin Naţionalul, voind să glumească, zise:

— Încă o lovitură ca aceasta, şi ne vom coborî în imperiul întunecos al lui Pluton!

Totdodată, vaporul stopă.

Merserăm să vedem care este cauza. Unii crezuseră că focul se declarase pe vas. Din fericire, era numai o spetează de la roata vaporului ce se rupsese.

Noi cei cinci urmam ca totdauna a mînca regulat.

În scurt, vasul nostru se luptă pînă la 4 ore, cînd intră în apele Danubiului.

Puturăm intra cu înlesnire în Sulina.

Un vapor otoman salută pe domnitor cu tunuri.

Vasul nostru stătu să trecem noaptea aici. Căci este cu neputinţă a purcede prin întunerec pe acest canal strimpt şi încărcat cu mulţime de vase de comerţ fără să nu se întîmple vreun accident.

Îndată ce intrarăm în gura Dunărei, toţi bolnavii se treziră deodată. Orice indispoziţiune le trecu ca printr-un fermec.

Vineri, la 5 ore de dimineaţă, pornirăm către Galaţi. Pe la 4 ore eram în portul acestui oraş. Aici ne aşteptau alte ceremonii. Tunurile începură să bubuie, mai multe vase erau icărcate cu oameni ce strigau: „Ura". Oştirea de garnizoană se afla în picioare, precum şi toată populaţiunea.

Domnitorul păru contrariat pentru toate aceste preparative şi îmi zise:

— Ştiu cum se fac acestea. Nu-mi plac comediile.

Pe seară se alătură vasul; doi miniştri din Valahia, în fracuri negri, cravate albe, aşteptau pe domnitor, cu respectul ce se cuvine celor mai mari.

Domnitorul îşi luă ziua bună de la cei destinaţi să coboare la Giurgiu şi, înturnîndu-se către mine, îmi zise:

— Vei veni cu mine.

NOTE ȘI COMENTARII

Spirit proteic, devorat de pasiunea scrisului, cu mai multă sau mai puţină autoexigenţă, stimulat poate şi de necesităţile epocii de formare şi consolidare a literaturii române moderne, Dimitrie Bolintineanu a abordat, simultan, aproape toate genurile şi speciile literare, trecînd de la poezia lirică la epopee, de la fabulă la poemul dramatic, de la balada istorică şi fantastică la satiră, de la roman la teatrul istoric, de la publicistica literară şi politică la vieţi romanţate etc. Printre aceste multiple şi variate coordonate ale operei sale, un loc de primă însemnătate îl deţin şi memorialele de călătorie. Cultivînd acest gen de scrieri, Dimitrie Bolintineanu se înscria pe una din direcţiile esenţiale ale romantismului.

Însemnări de călătorie s-au scris şi s-au publicat, evident, şi înainte de apariţia romantismului, însă ele au căpătat o structură şi o substanţă cu totul aparte, s-au dezvoltat impetuos, şi-au lărgit aria de explorare şi viziunea odată cu afirmarea noului curent literar. O primă eflorescenţă a relaţiilor de călătorie s-a produs în Renaştere, datorită vastului ei orizont de cultură şi civilizaţie, propulsat îndeosebi de marile descoperiri geografice din această epocă. „În limitatul interval al Renaşterii, — relevă Edgar Papu — cărţile de călătorie înscriu o frecvenţă care, în această materie, depăşeşte tot ce s-a scris laolaltă din cele mai vechi timpuri şi pînă atunci. Asemenea scrieri ating acum, în unele expresii ale lor, cel mai înalt nivel artistic, din întreaga istorie a genului" (cf. *Călătoriile Renaşterii şi noi structuri literare*, Bucureşti, Editura pentru literatură universală, 1967, p. 46). În perioada clasicismului, cînd orizontul devine îngustat de dogme şi reguli imuabile, genul relaţiilor de călătorie cunoaşte o stagnare, e practicat extrem de puţin. În clasicism, scriitorii erau sedentari, aveau fixaţiunea spaţiului şi timpului dat, neîncercînd nici o desprindere din cadrul limitat al existenţei lor şi al surselor de inspiraţie. Paul Hazard,

în cunoscuta sa lucrare *La Crise de la conscience européenne, 1680—1715*, sintetizează astfel imobilitatea scriitorilor din epoca clasicismului: „Quand Boileau prenait les eaux de Bourbon, il pensait être au bout du monde: Auteuil lui suffisait. Paris suffissait à Racine; et tous deux, Racine et Boileau, furent bien génés, lorsqu'ils durent suivre le Roi dans ses expéditions. Bossuet n'alla jamais à Rome; ni Fénelon. Molière n'alla jamais revoir la boutique de barbier de Pézenas. Les grands classiques sont stables" (*La Crise de la conscience européenne, 1680—1715*, Paris, Librairie Arthème Fayard, 1961, p. 5). Spre sfîrşitul secolului al XVII-lea şi în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, remarcă Paul Hazard în continuare, se produce însă o profundă mutaţie în conştiinţa europeană, determinată în primul rînd de cunoaşterea altor zone geografice şi umane, cu complexitatea şi varietatea lor de manifestări spirituale şi materiale. Călătoriile întreprinse în această epocă, în scopuri diferite, atrag după sine apariţia şi dezvoltarea unui nou gen de scrieri, memorialele şi însemnările de călătorie. „Genre littéraire aux frontières indécises, — subliniază Paul Hazard — commode parce qu'on y pouvait tout verser, les dissertations érudites, les catalogues des musées, ou les histoires d'amour, le voyage triomphait. Il pouvait être une relation pesante, toute chargée de science, ou bien une étude psychologique; ou bien un pur roman; ou bien le tout à la fois. Qui le critiquait, qui le louait: mais les éloges et les critiques, aussi bien, montraient la place importante qu'il avait prise, et comment on ne pouvait plus se passer de lui" (*op. cit.*, p. 7). Primele importante însemnări de călătorie datorate scriitorilor au un caracter erudit, cum este *Voyage en Syrie et en Egypte* al lui Volney, apărut în 1787. Dar, „ce n'est pas un voyageur qui nous raconte ses aventures, c'est un philosophe, un géographe, un historien, qui nous expose l'état des connaissances contemporaines sur l'Egypte. Nous n'allons pas avec lui de place en place, mais seulement de question en question", observă Jean-Marie Carré în studiul *Les Ecrivains français en Egypte*, publicat în *Annales du Centre Universitaire Méditeranéen* (quatrième volume, 1950—1951, p. 45). Memorialul lui Volney a devenit, ulterior, o lucrare de referinţă, una dintre cele mai importante surse documentare pentru toţi cei ce au călătorit în aceste locuri. După cum vom vedea, a fost copios fructificat şi de Dimitrie Bolintineanu în relaţiile sale de călătorie. Un alt celebru memorial al lui Volney, *Les Ruines*, publicat în 1791, a fost la fel de bine cunoscut de scriitorii români din secolul al XIX-lea, inclusiv de Dimitrie Bolintineanu. Edificator este şi faptul că acest memorial a fost tradus în româneşte înainte de 1830, probabil de Ionică Tăutu, cu titlul *Sfă-*

rîmare sau procetire asupra revoluţiei imperiilor (cf. Dan Mănucă: *Ionică Tăutu şi Volney*, în vol. *Probleme de literatură comparată şi sociologie literară*, Bucureşti, 1970, p. 181).

Resuscitarea interesului pentru literatura de călătorii s-a produs mai accentuat în epoca luminismului european, care avea să facă tranziţia de la clasicism la romantism. Călătoria e încă departe de a constitui un prilej de încîntare în faţa unor peisaje pitoreşti, de euforie a sensibilităţii umane, punînd accentul în primul rînd pe informare, cu finalitate congnitivă şi instructivă, adresîndu-se cu deosebire spiritului, cu intenţia majoră de a-l lumina, de a-l cultiva şi educa, propunînd schimbul de idei, compararea realităţilor dintr-o ţară cu cele din alta, în vederea dinamizării progresului în multiplele direcţii ale vieţii sociale şi morale, transmiţînd un mesaj etic, filozofic şi estetic. Pe coordonatele luminismului european se înscriu şi primii călători români, Dinicu Golescu şi Ion Codru Drăguşanu. Aşa cum remarcă Romul Munteanu, „eflorescenţa însemnărilor de drum din epoca luminilor a fost anticipată de un străvechi interes pentru călătoriile în ţinuturi îndepărtate, considerate ca un mijloc de informare, de schimb de idei şi de cunoaştere a unor climaturi noi de viaţă. De la Erasmus şi Descartes pînă la Montesquieu, L. Sterne, Radişcev, Goethe, Golescu şi I. Codru Drăguşanu, însemnările de drum au devenit, înainte de consacrarea lor prin romantism, un capitol complex şi plin de semnificaţii etice, filozofice şi estetice al întregii literaturi universale" (*Literatura europeană în epoca luminilor*, Bucureşti, Editura enciclopedică română, 1971, p. 191).

Odată cu apariţia romantismului, călătoria dobîndeşte însă sensuri cu totul noi, cu reverberaţii prelungi în sensibilitatea celui ce peregrinează, adresîndu-se, desigur, şi spiritului, satisfăcîndu-i nevoia de cunoaştere, însă, într-o şi mai mare măsură, percutîndu-i afectivitatea intimă şi declanşîndu-i imaginaţia prin inedit şi exotic. Aceasta s-a datorat în primul rînd faptului că sentimentul naturii, ostracizat în clasicism, e reabilitat şi introdus în literatură, mai întîi de către precursorul romantismului, Jean-Jacques Rousseau, prin *La Nouvelle Héloïse* (1761) şi *Emile* (1762), şi îndeosebi prin *Les Rêveries du promeneur solitaire* (1782). De la admiraţia naturii se trece la o mistuitoare pasiune de a peregrina, izvorîtă din nestatornicia şi învolburarea sensibilităţii romantice, din necesitatea deseori simţită de a confrunta realitatea exterioară cu meditaţia interioară, uneori din atitudinea de nemulţumire faţă de realitatea înconjurătoare. În plus, romanticii sînt propulsaţi de o aprinsă sete de cunoaştere, de aspi-

rația către pitoresc și inedit, trăiesc intens sentimentul evaziunii și al reveriei, sînt stăpîniți de tentația și farmecul exoticului.

Interesul scriitorilor europeni se îndreaptă în primul rînd spre realitățile Orientului, începînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, însă luînd o amploare deosebită sub auspiciile romantismului. În epoca anterioară romantismului, tentația Orientului se manifestase izolat și fortuit, expresia literară a acestei tentații avînd mai mult aspectul unei galanterii exotice. De regulă, cei ce își alegeau subiecte din Orient nu-l văzuseră, inspirîndu-se din relatările și însemnările de călătorie ale altora, informații bogate în acest sens oferindu-ne Pierre Martino în lucrarea *L'Orient dans la littérature française au XVII-e et XVIII-e siècle* (Paris, Hachette, 1906), și Jean-Marie Carré în voluminoasa sa exegeză *Voyageurs et écrivains français en Egypte* (Cair, Imprimerie de l'Institut Français d'Archéologie Orientale, 1932). „Lorsque, Racine compose *Bajazet* en 1672, — spune Jean-Marie Carré — ne s'inspire-t-il pas d'un récit du comte de Cézy, déjà utilisé dans une nouvelle de Segrais? n'écoute-t-il pas les bons avis de M. de la Haye qui revient justement de Constantinople? Et quand Molière prépare le « divertissment oriental » du *Bourgeois Gentilhomme* (1670), il fait appel au concours du chevalier Laurent d'Arvieux, l'ancien collaborateur du marquis de Nointel, l'ancien consul d'Alep et de Tripoli de Syrie, comme costumier et dessinateur" (*op. cit.*, p. 13). În secolul al XVIII-lea, motivele și pretextele orientale devin tot mai frecvente în literatura franceză. După ce publică *Lettres persanes*, în 1721, Montesquieu scrie romanul *Arsace et Isménie*, subintitulat „histoire orientale". Voltaire tratează și el motive orientale în piesele de teatru *Zaïre* (1732) și *Mohamet ou le Fanatisme* (1741). De asemenea, Lesage dă la lumină multe comedii galante cu subiecte orientale, care lansează o adevărată modă de piese burlești, cum este *Les Trois Sultanes* (1761) a lui Favart. O viziune nouă asupra Orientului, din perspectiva preromantismului, aduce Volney, prin *Voyage en Egypte et en Syrie* (1787) și *Les Ruines* (1791).

Ca urmare a pătrunderii lui Napoleon în Egipt, orientalismul capătă o îndrumare oficială. În 1795 se înființează Ecole des langues orientales, „qui fit de l'orientalisme français une science officielle, et lui donne, en même temps que le dignité, des ressources et des instruments nouveaux. Son histoire véritable commence à cette date", precizează Pierre Martino în lucrarea *L'Orient dans la littérature française au XVII-e et XVIII-e siècle* (p. 360). De asemenea, la 20 august 1798 Napoleon fondează L'Institut d'Egypte, însărcinat cu alcătuirea unei vaste enciclopedii despre țara piramidelor.

Interesul pentru Orient, constituit în aceste împrejurări, capătă un alt sens şi o altă substanţă odată cu apariţia romantismului.Scriitorii preferă îndepărtatele ţinuturi exotice ca o reacţie împotriva clasicismului cantonat în antichitatea greco-latină. Spiritul lor învolburat, setea de evaziune, de peregrinare, atracţia pentru zonele geografice necunoscute, acoperite de legendă şi înmiresmate de întîmplări fabuloase, senzaţia tulburătoare a sentimentalismului şi erotismului practicat în aceste zone îi îndeamnă să călătorească în Orient, să se inspire din realităţile lui, să-l cînte chiar fără a-l vedea. „Agité, inquiets, mélancoliques, souffrants d'un éternel ennui, emporté par leur imagination, ils se sentent l'âme vagabonde et éprouvent un besoin de dépaysement", remarcă Fernand Bassan în studiul *Chateaubriand, Lamartine, Nerval et Flaubert en Terre Sainte*, apărut în *Revue des sciences humaines* (Paris, oct.-dec. 1965, fasc. 120, p. 493).

Primul mare peregrin romantic, care inaugurează genul modern al însemnărilor de călătorie în literatura universală, este Chateaubriand. În 1806, din dorinţa iniţială de a se documenta la faţa locului pentru *Les Martyrs*, dar şi sub tentaţia Orientului, dominantă în acel timp, Chateaubriand porneşte, prin Grecia, spre Locurile Sfinte, revenind la Paris prin Egipt, memorialul său tipărindu-l în 1811, cu titlul *Itinéraire de Paris à Jérusalem*, bine cunoscut şi de Dimitrie Bolintineanu, cum atestă referinţele sale din *Călătorii la Ierusalim în sărbătorile Paştelui şi în Egipt*. În teza sa de licenţă *Le Voyageurs français en Grèce au XIX-e siècle*, publicată la Paris, în 1909, E. Lovinescu sublinia: „Avec Chateaubriand commence un nouveau genre littéraire, qui devait s'épanouir ensuite brillamment: *la littérature de voyage*... L'illustre écrivain à presque inventé de toutes pièces un genre littéraire: *le voyage pittoresque* — genre, dont on a un peu abusé de nos jours, mais infiniment nouveau vers 1812, ce qui explique d'ailleurs l'unanime admiration qu'il éveilla partout" (E. Lovinescu: *Opere*, vol. II, ediţie îngrijită de Maria Simionescu şi Alexandru George, studiu introductiv şi note de Alexandru George, Bucureşti, Editura Minerva, 1983, p. 183). După exemplul lui Chateaubriand, Lamartine se îndreaptă spre ţările Orientului, în 1832, tipărind în 1835 *Souvenirs, impressions, pensées et paysages pendant un voyage en Orient*, şi acest memorial fiind la fel de bine cunoscut şi fructificat de Dimitrie Bolintineanu. În aceeaşi perioadă, în 1842, Gérard de Nerval întreprinde şi el un *Voyage en Orient*, publicat în 1851. „Ce qu'il cherche, ce n'est pas le dépaysement dans le temps, c'est le dépaysement dans l'espace, la révélation d'un royaume inconnu et lointain dans son actualité, une patrie nouvelle, celle de l'illusion et du mirage",

relevă Jean-Marie Carré (*op. cit.*, p. 55). Un moment deosebit l-a înscris Victor Hugo, prin volumul *Les Orientales*, apărut în 1829, în prefața căruia scria: „On s'occupe aujourd'hui, et ce résultat est dû à mille cause qui toutes ont amené un progres, on s'occupe beaucoup plus de l'Orient qu'on ne l'a jamais fait. Le études orientales n'ont jamais été poussées si avant... Jamais tant d'intelligences n'ont fouillé à la fois ce grand abîme de l'Asie ... Il résulte de tout cela que l'Orient, soit comme image, soit comme pensée, est devenu pour les intelligences autant que pour les imaginations une sorte de préoccupation générale à laquelle l'auteur de ce livre a obei peut-être à son insu." Spre același Orient se va simți atras și Dimitrie Bolintineanu, edificatoare fiind atît poeziile din ciclul *Florile Bosforului* cît și însemnările sale de călătorie.

Tentația Orientului a fost comună întregului romantism apusean, cu ecouri multiple și în romantismul tardiv al literaturilor răsărite, inclusiv literatura română. În Germania, semnalul îl dă Herder, spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea, prin preocupările sale în domeniul esteticii orientale, cum precizează René Gérard în lucrarea *L'Orient et la pensée romantique allemande* (Nancy, Georges Thomas, 1963, p. 7): „La conversion de Herder à l'esthétique orientale se situe entre les années 1769 et 1774, tout au long des travaux d'approche consacrés à son œuvre de jeunesse capitale, au *Document le plus ancien du genre humain*, couronnés, un peu plus tard, par son essai *Sur l'esprit de la poésie hébraïque*. Au cours de ce lustre, nous le voyons compulser les ouvrages alors parus sur l'Orient, s'intéresser à la Perse, à l'Egypte, à la Phénicie, aux gnostiques, aux orphiques, à la cabale, aux hébreux et autres peuples orientaux et construire, sur ce fatras de données souvent contradictoires, l'hypothèse d'un Orient purement poétique." Ca manifestări specifice ale romantismului german, în această direcție, amintim *Divanul oriental-occidental* al lui Goethe, care a împrumutat din literatura Orientului strălucirea imaginilor și o senzualitate delicată, apoi volumul *Trandafirii Orientului* de Rukert, în care îl imită pe Hafiz, excelînd prin savoarea stilului.

Declanșate de romantici, călătoriile scriitorilor și memorialele lor capătă o frecvență impresionantă în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În afară de zonele Orientului, țările care îi atrag mai mult sînt Germania, Italia și Spania. Cel mai puțin îi interesează Anglia, cum precizează Pierre Jourda în *L'Exotisme dans la littérature française depuis Chateaubriand* (Paris, Boivin et C-ie, 1938, p. 27): „Les grands romantiques ont assez peu visité l'Angleterre. Vigny et Lamartine y ont accompagné leurs femmes, mais n'y ont pas séjourné long-

temps. Ambassadeur à Londres, Chateaubriand este trop désenchanté, trop occupé aussi, pour consacrer un livre à un pays qui, d'ailleurs, ne lui paraît pas mériter de retenir l'attention d'un poète. Hugo ne connaît vraiment que les îles anglo-normandes, et après 1852, à un moment *où* sa pensée va toute vers la France. Stendhal, qui aime l'Angleterre, y est resté trop peu de temps pour en parler longuement; d'ailleurs il lui préfère l'Italie. Balzac et Musset ignorent la Grande Bretagne, Gautier y passe 24 heurs à peine, et Merimée qui le connaît bien ne lui fait de place dans sa correspondance". În schimb, Germania exercită o atracție deosebită. La aceasta a contribuit, desigur, și cartea Doamnei de Stael, *De l'Allemagne*. „Si les romantiques ont rarement aimé l'Angleterre, — spune Pierre Jourda în continuare — ils se sont passionnés pour l'Allemagne: Hugo, Musset, Quinet, Michelet, George Sand — pour ne citer que les plus grands — sont attirés par le Rhin. Ce goût s'explique: l'Allemagne reste en 1820 très différante de la France, infiniment plus loin de nos mœurs et de notre civilisation que ne l'était l'Angleterre; elle est parée du charme poétique de *Faust*, de *Werther*, *d'Hermann et Dorothée*, des *Contes* d'Hofmann, de la simplicité patriarcale de ses mœurs, glorieuse de ses victoires de 1813, rayaunante du talent de ses professeurs, du génie de Kant, de Herder, de Fichte, de Hegel. Elle est la grande initiatrice" (*op. cit.*, p. 69). Dintre însemnările de călătorie în Germania amintim *Allemagne et Italie* de Edgar Quinet, *Le Rhin* de Victor Hugo, *Mémoires d'Outre-Tombe* de Chateaubriand, *De Paris à Cythère de* Gérard de Nerval, *Voyage pittoresque en Allemagne* de Xavier Marmier etc. Pe aceeași linie se situează și *Escursiuni în Germania meridională* de Nicolae Filimon.

Interesul pentru Italia e provocat mai întîi de Doamna de Staël, prin *Corinne ou l'Italie* (1807), apoi de Goethe, prin *Italienische Reise* (1816), cărți de un gen aparte, comunicînd idei și sentimente felurite, referitoare la arta italiană, la antichitățile ei, la splendorile peisajului însorit etc., cu viu ecou printre scriitorii epocii. Pierre Jourda, în aceeași lucrare, subliniază: „Tout devait les attirer vers l'Italie: la douceur du climat, les richesses artistiques et les souvenirs de la Rome antique et papale, les mœurs violentes (du moins ils les supposaient telles) ou voluptueuses, une société cosmopolite groupant l'élite des grands autour des patriciens romains, une littérature encore mal étudiée, le mouvement romanticiste qui, à Milan, avait préludé au renouveau des lettres françaises, l'éveil du sentiment national enfin . . . Il n'est pas un romantique marquant qui n'ait fait sa campagne d'Italie: Hugo n'y est allé que tout enfant, mais Stendhal et Lamartine y ont

longuement vécu; Balzac a vu Milan; Merimée Rome; Musset et G. Sand ont bercé et tué leur amour à Venise; Gautier a trouvé quelques-unes de ses plus délicates émotions d'artiste au bord de la lagune..." Putem cita, dintre numeroasele memoriale de călătorie în Italia și Spania, *Rome, Naples et Florence* și *Promenades dans Rome* de Stendhal, *Une année à Florence* și *Speronare* de A. Dumas-père, ultimul tradus în limba română, în 1847, de Ion Heliade Rădulescu, *Voyage en Italie* și *Tras los Montes* de Théophile Gautier, *Lettres d'un voyageur* de George Sand, *Italien* de Heinrich Heine, *Mes vacances en Espagne* de Edgar Quinet, *De Paris à Cadix* de A. Dumas-père, *Impressions de voyage en Espagne* de Fontenay, *Voyage en Italie* de Hyppolite Taine etc.

Ca scriitor romantic, crescut la școala romantismului european, îndeosebi francez, Dimitrie Bolintineanu nu putea rămîne străin nici față de această importantă latură a noului curent literar. Asemenea altor scriitori români de la mijlocul secolului al XIX-lea, care făceau eforturi vizibile și nelipsite de rezultate meritorii, de a-și sincroniza creația cu marile literaturi europene, Dimitrie Bolintineanu și-a încercat puterile și în această direcție. Contribuția sa la dezvoltarea memorialelor de călătorie în literatura română este esențială.

Așa cum am menționat, apariția memorialului de călătorie în literatura română, prin Dinicu Golescu și Ion Codru Drăgușanu, s-a datorat înrîuririi directe a luminismului european. Înaintea acestora se situează Nicolae Milescu Spătarul, cu jurnalul său de drumeție în China, operă de mare interes istorico-literar, însă cu totul aparte, care nu se circumscrie în accepția modernă a memorialului de călătorie. Un prim scriitor român tentat să-și comunice impresiile de călătorie este Gheorghe Asachi. Între anii 1807—1812 s-a aflat în Italia, însă nu în ipostaza de călător, ci de tînăr venit pentru studii. Mult mai tîrziu, aproape peste trei decenii, începe să-și depene amintirile, în *Însemnarea călătoriei unui moldovan la Roma*, publicată în *Albina românească*, nr. 5, din 17 ianuarie 1837, urmată, iarăși peste aproape trei decenii, de *Fragment din memoriile călătoriei unui român din 1808*, apărut în *Adaos literar pentru D. D. abonați la Monitorul Oficial al Moldovei*, din aprilie 1861. Titlul primei sale relații, *Însemnarea călătoriei unui moldovan la Roma*, pare a fi preluat de la *Însemnare a călătoriei mele* a lui Dinicu Golescu, apărută în 1826. Mai înainte însă de a-și comunica impresiile din perioada studiilor sale la Roma, Gheorghe Asachi întreprinde o călătorie oficială în Rusia, la Petersburg, ca membru al comisiei de redactare a Regulamentului organic, pe care o relatează în *Albina românească*, între numerele 61—94, cu inter-

mitenţe, din 1830, sub titlul *Extract din jurnalul unui călătoriu moldovan*. Este o relatare strict informativă, lipsită de orice efuziune lirică şi element pitoresc, insistînd numai asupra aspectelor urbanistice, ale arhitecturii palatelor.

În literatura română, adevăratul iniţiator al memorialului de călătorie este Dinicu Golescu, „întîiul român modern“, după expresia lui Pompiliu Eliade, prin a sa *Însemnare a călătoriei mele*, care vede lumina tiparului în 1826. La împlinirea a o sută de ani de la apariţia ei, în 1926, Perpessicius releva valoarea ei perenă şi savoarea neperisabilă, scriind: „Carte de nemiloasă critică socială, memorial al unui suflet virgin, în care impresiile stau încrustate cu aderenţa fildeşului în abanos, tazaur de curiozităţi lingvistice ale unei limbi literare nescoasă pe drumurile Apusului,muzeu pitoresc al unui arhaism la răscruce, ciudat aliaj de antic şi modern, *Însemnarea călătoriei* logofătului Dinicu Golescu este sortită unei tinereţi permanente“ (*La centenarul călătoriei lui Dinicu Golescu*, în *Opere*, vol. II, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1967, p. 76). Revenind mai tîrziu, în 1952, asupra acestei scrieri de pionierat în iniţierea memorialului de călătorie din literatura română, Perpessicius nu înceta să-i elogieze calităţile incontestabile şi viabilitatea în posteritate: „Lucrarea lui Dinicu Golescu interesează în primul rînd ca document social de o excepţională veracitate. De bună seamă, meritele lucrării lui Dinicu Golescu sînt multiple. Documentar de epocă în strictul şi limitatul sens al cuvîntului, ca orice relaţiune de călătorie, în care se reflectă evenimentele contemporane călătorului, relaţiunea logofătului nu este mai puţin şi o lucrare de înaltă literatură, în paginile căreia s-au înscris, ca-n tot atîtea foi de temperatură, variaţiunile de sensibilitate ale unui feudal din cîmpia Dunării trecînd din scutecele peisajului oriental în decorul «politefsit» sub toate raporturile, al cetăţilor apusene. Sinceritatea, ingenuitatea şi uneori naivitatea cu care Dinicu Golescu notează, extaziindu-se şi raportînd în permanenţă la stările din ţară, atît de deosebite de cele pe care le întîlnea, tot ceea ce izbeşte curiozitatea şi nesaţul de cunoaştere comunică scrisului (sintaxă şi lexic propriu-zis) o savoare particulară, o prospeţime inedită, proprie numai scriitorilor de rasă“ (*Însemnarea călătoriei lui Dinicu Golescu*, în volumul *Menţiuni de istoriografie literară şi folclor*, Bucureşti, Editura de stat pentru literatură şi artă, 1957, p. 174).

Dacă Dinicu Golescu priveşte din exterior realităţile descoperite în drumurile sale, caracterizîndu-l uimirea în faţa altei lumi, Ion Codru Drăguşanu se confundă cu această lume, are o adevărată vocaţie de călător. Periplul său a fost bogat şi variat. În 1838—1839 l-a înso-

ţit pe domnitorul Ghica în Austria şi Italia; în 1840—1841 îl acompaniază pe un boier muntean, notat cu iniţialele G. G., la Baden-Baden, Paris şi Londra; în 1842—1843 face oficiul de curier al unei familii de nobili ruşi între Napoli şi Petersburg; iar în 1843—1846 serveşte drept ghid unui principe rus B., în multe ţări ale Europei. Prima versiune a memorialului său de călătorie a apărut însă mult mai tîrziu, sub formă de foiletoane, în ziarul *Concordia* din 1863—1864, în volum aparte fiind tipărit la Sibiu, în 1865, cu titlul *Peregrinul transelvan sau Epistole scrise den ţere streine unui amic în patrie, de la anul 1835 pînă inchisive 1848.* La apariţia sa, în 1865, literatura română înregistrase mai multe şi interesante relaţii de călătorie, printre care şi cele ale lui Dimitrie Bolintineanu. Valoarea *Peregrinului transilvan* stă însă în raport direct cu epoca în care Ion Codru Drăguşanu a întreprins călătoriile sale şi cu modalitatea specifică în care şi-a consemnat impresiile. În *Introducere în opera lui Ion Codru Drăguşanu* (Bucureşti, Editura Minerva, 1983, p. 52), Georgeta Antonescu observă: „Fizionomia particulară a *Peregrinului transilvan* între celelalte memoriale de călătorie ale epocii este dată de capacitatea lui specială de a transforma călătoria în «romanul» unei existenţe şi al unei aventuri. La predecesorii şi contemporanii lui Drăguşanu (un Alecsandri, Bolintineanu, Filimon, ca şi la mai vechiul Dinicu Golescu, de altfel) voiajul, chiar dacă e povestit pentru publicare, nu este decît un interludiu al unei vieţi în care e integrat şi pe care urmează să o servească prin sporirea cunoştinţelor, prin comparaţii edificatoare sau pur şi simplu printr-un interval de oţiu necesar. Călătorii aceştia rămîn tot timpul nişte musafiri într-o realitate străină chiar cînd este pe placul lor, pe care o observă şi o descriu cu continua conştiinţă că nu-i aparţin, ci o studiază şi o savurează dinafară; călătorul e autor şi observator, el este o privire exterioară care sesizează, reţine, compară, clasifică, se întristează, se bucură, se desfată, dar rămîne mereu un altul. În cartea lui Drăguşanu, deşi ficţiunea epistolară ne obligă să ni-l imaginăm mereu cu condeiul şi hîrtia la îndemînă, călătoria se confundă cu existenţa personajului, ea se constituie ca o lume şi viaţă aparte."

Cercetîndu-se mai îndeaproape apariţia şi evoluţia memorialului de călătorie în literatura română, s-a observat, cu justeţe, că în perioada constituirii moderne a literaturii noastre, pe la mijlocul şi sfîrşitul primei jumătăţi a secolului al XIX-lea, proza românească era reprezentată în mare măsură prin acest gen de scrieri. „Literatura de călătorie precede şi chiar ţine loc la un moment dat beletristicii în perioada constituirii prozei noastre literare, dintre 1830—1840", afirmă Mircea

Popa în studiul *Relația de călătorie în Transilvania între 1838—1918 sau unde călătorește în străinătate scriitorul român*, inclus în volumul *Tectonica genurilor literare* (București, Cartea Românească, 1980, p. 260). Într-adevăr, înainte de impunerea nuvelei și romanului în literatura română din secolul al XIX-lea, relația de călătorie deține un rol preponderent, îndeplinește o funcție esențială în tranziția de la luminism la romantism, avînd o largă deschidere spre afirmarea multiplă a sensibilității, problematicii și viziunii romantice. „În contextul constituirii și dezvoltării genurilor literare în literatura română, — subliniază Mircea Popa, în continuare — relația de călătorie ocupă un loc esențial. Ea este genul de trecere tipic între literatura luministă și cea romantică, pregătind terenul pentru afirmarea imaginației și a visului în condițiile în care vechea temă renascentistă a lui « homo viator » e investită cu atribute și elemente noi."

Scriitorii români din secolul al XIX-lea călătoresc mai întîi în Occident, unde radiau luminile epocii. După aceea, sub înrîurirea puternicei tentații romantice, se îndreaptă spre Orient, ca și alți mulți scriitori europeni, după cum am arătat. Un echilibru între aceste două direcții îl constituie călătoriile în spațiul național. Peregrinările scriitorilor noștri pe melaguri străine s-au datorat în primul rînd impulsului romantic, dominant în epocă, dar și altor cauze, cum ar fi completarea studiilor în marile capitale apusene, deplasările oficiale, misiunile diplomatice etc. Un fenomen cu totul aparte, caracteristic literaturii române, care a avut drept consecință apariția multor memoriale de călătorie, s-a produs după înăbușirea revoluției din 1848. Mulți dintre participanții activi la revoluție, printre care și Dimitrie Bolintineanu, sînt siliți să apuce calea amară a exilului, peregrinînd în diferite țări, uneori în căutarea unor condiții umane de supraviețuire, alteori împinși de setea de cunoaștere, de neliniștea și nostalgia altor orizonturi, caracteristice sensibilității romantice. Departe de a fi considerate doar importante surse deocumentare, memorialele de călătorie ale pașoptiștilor proscriși, cum sînt și cele ale lui Dimitrie Bolintineanu, s-au metamorfozat, în mod salutar, în veritabile lucrări literare, cu incontestabile valori artistice intrinseci, contribuind substanțial la îmbogățirea literaturii române cu acest gen de scrieri. În mod judicios, Mircea Popa observă: „Anul 1848 marchează un punct crucial în literatura de călătorii, deoarece foarte mulți dintre intelectualii celor două Principate sînt siliți să se înstrăineze, luînd calea exilului, fapt care determină o adevărată avalanșă de cărți de călătorie. Proscriși ca D. Bolintineanu, Ion Ghica, C.A. Rosetti, V. Alecsandri, Ion Voinescu II, C. Vartic, I. Heliade Rădulescu vor îmbina

uneori relaţia de călătorie cu amintirea, scrisoarea sau jurnalul intim, ceea ce va face din ea un gen cu numeroase valenţe estetice" (*op. cit.*, p. 263).

Înainte de 1848, printre cei dintîi scriitori români care se îndreaptă spre Occident, în postura de călători, după perioada studiilor în străinătate, s-a numărat şi Mihail Kogălniceanu. În 1844 vizitează Viena, notîndu-şi impresiile într-un jurnal publicat postum, de Al.Lapedatu, în revista *Floarea darurilor*, vol. I, nr. 5, 1907, p. 301 şi vol. II, nr. 1, 1907, p. 8. Peste doi ani, în 1846, călătoreşte în Spania, redactînd un scurt memorial intitulat *Notes sur l'Espagne*, al cărui preambul e scris în limba franceză, iar restul în româneşte. Din păcate, nici acest memorial nu a fost tipărit în timpul vieţii lui Mihail Kogălniceanu. L-a semnalat mai întîi N. Iorga, în *Neamul românesc*, nr. 295, din 25 octombrie 1918, după care N. Cartojan publică o prezentare mai largă, însoţită de fragmente, în *Anuarul gimnaziului „Ion Maiorescu" din Giurgiu pe anul şcolar 1918—1919*. Integral a fost tipărit de Dan Simonescu, în volumul *Scrisori. Note de călătorie* de Mihail Kogălniceanu (Bucureşti, Editura pentru literatură, 1967, p. 205).

În aceeaşi perioadă, în 1846—1847, se consumă drama vieţii iubitei lui Vasile Alecsandri, Elena Negri, pe care poetul o însoţeşte în Italia, pentru îngrijirea sănătăţii. În afară de notaţiile de ordin sufletesc, referitoare la relaţiile dintre Elena Negri şi Vasile Alecsandri, jurnalul redactat de poet, în limba franceză, conţine şi numeroase descrieri ale locurilor pe unde şi-a purtat paşii, constituindu-se într-un veritabil memorial de călătorie. A fost publicat tot postum, de către C. D. Papastate, în volumul *Vasile Alecsandri* şi *Elena Negri, cu un jurnal inedit al poetului* (Bucureşti, 1947.)

Ocupîndu-ne numai de memorialele de călătorie care preced pe cele ale lui Dimitrie Bolintineanu, precizăm că anterior acestuia, primul scriitor paşoptist care îşi aşterne pe hîrtie tribulaţiile din perioada imediat următoare înăbuşirii revoluţiei, a exilului, este Ion Heliade Rădulescu. În 1850 publică volumul *Souvenirs et impressions d'un proscrit*, reconstituind drumurile sale prin Serbia, Croaţia, Bavaria, Belgia, Franţa şi Turcia, introducînd însă şi ample pasaje de factura memorialelor de călătorie, conţinînd evocări romantice ale mării în furtună, reverii mitologice, descrieri de peisaje bizare, exteriorizări lirice ale zbuciumului său sufletesc.

Cel dintîi memorial de călătorie în Occident, structurat pe toate coordonatele specifice acestui gen de scrieri, este cel al lui Nicolae Filimon, *Escursiuni în Germania meridională*, publicat în 1860, ca urmare a călătoriei întreprinse în 1858. Pentru Nicolae Filimon, călă-

toria reprezintă un admirabil mijloc de cunoaştere a muzeelor, monumentelor, artei, peisajelor pitoreşti. El şi-a conceput atît călătoria, cît şi memorialul său ca o igienă a spiritului, un prilej de încîntare sufletească şi un izvor de satisfacţii elevate, mărturisind: „Cît de fericit este omul în călătorie, mai cu seamă cînd are cu sine bani de ajuns şi nu-l turmentează vreo suvenire din patria sa sau vreo pasiune de inimă! El aleargă din loc în loc întocmai ca albina din floare în floare şi culege în linişte sucul acel dulce al călătoriei. Călătoria este, după părerea mea, cea mai bună medicină în contra urîtului. Da, o mai repet, este cel mai bun mijloc de distracţiune. Munţii, văile, cîmpiile, rîurile, torentele, punţile cele frumoase, în fine coliba ţăranului, în care respiră inocenţa şi virtutea, toate aceste tablouri ce variază pe tot minutul fac pe călător să simţă o plăcere nedescriptibilă. Mai adaugă pe lîngă acestea surpriza ce simte călătorul cînd se vede pe căile unui oraş pe care nu-l cunoaşte decît geograficeşte sau înaintea unui monument antic despre care făcuse o mulţime de conjecturi înainte de a-l vedea şi imaginaţi-vă cît este de mare fericirea lui" (cf. *Opere*, vol. I, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Mircea Anghelescu, note şi variante de George Baiculescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1975, p. 56). Printre cei care şi-au satisfăcut dorinţa de cunoaştere a Occidentului s-a numărat şi Alexandru Odobescu, în 1852, transmiţîndu-ne o interesantă relaţie, intitulată *Călătorie din Paris la Londra*, publicată însă, şi aceasta, postum (cf. *Opere*, vol. I, text critic şi variante de G. Pienescu, note de acad. Tudor Vianu şi V. Cândea, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1965, p. 165).

Încercarea, făcută uneori, de a stabili cu exactitate dacă scriitorii români din secolul al XIX-lea au călătorit mai întîi în Occident sau în Orient nu poate da rezultate concludente, deoarece ei au peregrinat, în aceeaşi epocă, atît în Occident şi Orient, cît şi în spaţiul autohton. Dacă, în rîndurile de faţă, ne propunem o delimitare a zonelor geografice în care au călătorit, o facem cu intenţia de a da o anume sistematizare expunerii noastre, grupînd sintetic fiecare dintre cele trei direcţii.

În general, scriitorii români din secolul trecut nu s-au avîntat, la început, prea departe, întreprinzînd călătoriile în primul rînd în interiorul ţării, din perspectiva programului estetic naţional, preocupaţi de a releva frumuseţile pămîntului românesc, bogăţia şi farmecul naturii noastre, trăsăturile morale şi fizice ale oamenilor din popor, vestigiile istorice care atestau vechimea şi continuitatea neamului românesc pe aceste meleaguri, monumentele de artă, comorile de gîndire şi simţire ale folclorului naţional. Fără îndoială, un important

factor stimulator, în acest sens, l-a constituit programul *Daciei literare* din 1840: „Istoria noastră are destule fapte eroice, frumoasele noastre țări sunt destul de mari, obiceiurile noastre sunt destul de pitorești și poetice, pentru ca să putem găsi și la noi sujeturi de scris, fără să avem pentru aceasta trebuință să ne împrumutăm de la alte nații."

O primă călătorie în interiorul țării, avînd ca obiectiv principal mînăstirile din Oltenia, întreprind Grigore Alexandrescu și Ion Ghica, în vara anului 1842. Ion Ghica îl invitase și pe Vasile Alecsandri să ia parte la această drumeție, însă poetul îi răspunde, din Iași, în iulie 1842, că se află în imposibilitate de a fi alături de ei, regretînd foarte mult acest lucru: „Je ne puis m'empêcher, mon cher Ghyka, d'exhiber du fond de ma poitrine un de ces jurons caractéristiques, énergiques et artistiques à-propos de l'excursion que vous alles faire *sans moi*. Les circonstances atténuantes dans lesquelles je me trouve s'opposent à mon grand désir de faire partie de votre course pittoresque à travers les Carpaths, et c'est là ce qui me met en si belle humeur d'epuiser le catéchisme poissard! Ah! fichtre être à la portée du plaisir et ne pouvoir le sentir, c'est à en dessécher de dépit, si non à crever de rage!" (cf. *Opere*, vol. VIII, ediție îngrijită, traduceri, note și indici de Marta Anineanu, București, Editura Minerva, 1981, p. 30). Memorialul călătoriei îl scrie Grigore Alexandrescu, publicîndu-l în *Vestitorul românesc*, de la nr. 80 la 87, între 13 octombrie și 6 noiembrie 1845.

Dacă Vasile Alecsandri nu a putut participa la călătoria întreprinsă de Grigore Alexandrescu și Ion Ghica, în 1842, el ia parte, în schimb, în anul imediat următor, 1843, toamna, la o „preumblare" prin munții Moldovei, alături de Alecu Russo și Mihai Cuciuran. Ca urmare, poetul tipărește cunoscuta sa evocare *O preumblare la munți*, în *Propășirea* din ianuarie-februarie 1844. Mihai Cuciuran transpune legenda *Peatra corbului*, culeasă în această călătorie, în *Propășirea*, nr. 13, din aprilie 1844. Aceeași legendă o transpune artistic și Alecu Russo, însă în limba franceză, *La Rocher du corbeau*, publicată postum, în *La Voix de la Roumanie*, în 1863, și apoi în traducerea românească a lui Vasile Alecsandri, cu titlul *Stînca corbului*, în *Foaia soțietății pentru literatura și cultura română în Bucovina*, în 1868. Călătoria întreprinsă în munții Moldovei a avut consecințe fericite pentru întreaga literatură română. Îndemnat și ajutat de Alecu Russo, după cum însuși mărturisește, Vasile Alecsandri descoperă farmecul și bogăția creației folclorice românești. Poetul culege un mare număr de poezii populare, care au exercitat o influență hotărîtoare asupra creației sale lirice. Vasile Alecsandri vizitează apoi, singur, mînăstirile din Moldova,

în luna mai 1846, descriindu-le într-un memorial în limba franceză, care nu a văzut însă lumina tiparului decît în zilele noastre (cf. *Scrisori. Însemnări* de Vasile Alecsandri, ediție îngrijită, note și indici de Marta Anineanu, București, Editura pentru literatură, 1964, p. 169).

În vara anului 1845, Dimitrie Bolintineanu participă și el, alături de Cezar Bolliac și August Treboniu Laurian, la o călătorie pe malurile Dunării, în Oltenia și Muntenia. Memorialul acestei călătorii l-a publicat Cezar Bolliac în *Curierul romănesc*, începînd cu nr. 56, din 3 august 1845. Se întîlnesc la Giurgiu, în ziua de 12 iulie 1845, vizitează Zimnicea, trec apoi pe celălalt mal al Dunării, la Șiștov, iar după un popas la Turnu, traversează din nou Dunărea, la Nicopole. Revenind pe țărmul romănesc, parcurg itinerarul: Traian, Islaz, Celei, Caracal, Rîmnic, Pitești, Cîmpulung, Cheile Dîmbovicioarei, Rucăr, Nămăiești, Curtea de Argeș, Albești, Mățăul, Tîrgoviște, Viforîta, Mînăstirea Dealului, Mărgineni, Filipești, Băicoi, Cîmpina, Breaza, Comarnic. Călătoria, organizată de Cezar Bolliac, avea în primul rînd un scop arheologic, cei trei peregrini, cărora li se asociază și frații Peretz, vizitînd locuri istorice, monumente, ruinele unor așezări antice, însă fără ca să înlăture din cîmpul observației și alte aspecte, de ordin social-politic, folcloric, peisagistic etc. Cezar Bolliac și Dimitrie Bolintineanu se despart, la un moment dat, de August Treboniu Laurian, în urma unei polemici publice, purtată în paginile ziarului *Bukarester Deutsche Zeitung*, polemică reconstituită detaliat de Ovidiu Papadima în monografia închinată autorului *Clăcașului* (*Cezar Bolliac*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste Romănia, 1966, p. 137 și urm.). Ziarul publică mai întîi, în traducere, prima parte a notelor de călătorie ale lui Cezar Bolliac. În scurt timp, August Treboniu Laurian trimite, aceluiași ziar, o declarație în care pretindea că materialul științific comunicat îi aparține lui însuși, și nu lui Cezar Bolliac, care și l-ar fi însușit pe nedrept. Bineînțeles, cel acuzat răspunde, arătînd că fiecare dintre ei și-a însemnat personal observațiile cu caracter arheologic și istoric. Pentru a demonstra acest lucru, publică, în traducere, un fragment din însemnările lui August Treboniu Laurian, care erau cu totul altfel. Și ca urmare, Karl Schweder, redactorul ziarului, dă cîștig de cauză lui Cezar Bolliac. În *Curierul romănesc*, an, XVII, nr. 85, din 30 noiembrie 1845, p. 339, relatînd acest moment al călătoriei, Cezar Bolliac preciza: „Din Rîmnic am plecat împreună cu D. Bolintineanu și frații Pereți, carii ne însoțesc de la începutul călătoriei noastre. După cîte s-au urmat, socotim că nu este de prisos a spune că d. Laureanu nu mai este cu noi“. Fără îndoială, această călătorie a fost profitabilă pentru Dimitrie Bolintineanu. Vizitînd

locuri care evocau gloria strămoşească, ruinele cetăţilor de scaun ale unor viteji voievozi, poposind în faţa multor monumente şi mărturii ale trecutului zbuciumat şi eroic al poporului român, Dimitrie Bolintineanu a fost adînc emoţionat, a acumulat idei, sentimente şi imagini care vor fi transpuse în lirica sa de inspiraţie istorică.

La şirul memorialelor de călătorie în interiorul ţării mai adăugăm *Impresiuni de călătorie în România* de Alexandru Pelimon, apărut în 1859, şi *Impresiuni de călătorie. În Moldavia* de Pantazi publicat în gazeta *Independenţa* din 1863.

Tentaţia Orientului, dominantă în literatura europeană din prima jumătate a secolului al XIX-lea, determinată de noul val romantic, a avut ecouri vii şi în literatura română. În cele ce urmează, ne vom referi, ca şi în cazul călătoriilor în Occident şi în interiorul ţării, numai la cei ce au peregrinat în Orient înaintea sau în epoca lui Dimitrie Bolintineanu, pentru a putea releva mai pregnant noutatea şi însemnătatea memorialelor sale.

Prima relaţie de călătorie în Orient este *Jurnalul mergerii boierilor deputaţi la Ţarigrad*, scris chiar în anul călătoriei, 1822, şi atribuit de întîiul său editor, Mihail Kohălniceanu, lui Alecu Beldiman (cf. *Cronicele României sau Letopiseţele Moldaviei şi Valahiei*, Bucureşti, 1874, vol. II, p. 435), iar de N. Iorga, lui Iordachi Rîşcanu (cf. *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. II, Bucureşti, 1901, p. 99). Aşa cum precizează Mircea Anghelescu, în studiul *Literatura română şi Orientul* (Bucureşti, Editura Minerva, 1975, p. 85), acest jurnal este însă departe de structura memorialului de călătorie în accepţia modernă a noţiunii: „Oricare ar fi autorul său, el este un om al vechii generaţii , şi relaţia acestei călătorii este doar o amănunţită dare de seamă asupra unui eveniment politic de reală însemnătate în istoria Principatelor, pentru că în urma acestei deputăţii, sistemul domniilor fanariote va fi abolit şi boierii se vor întoarce în ţară avînd cu ei pe primii domni români după o sută zece ani de întrerupere: Ioniţă Sandu Sturdza, în Moldova, şi Grigore Ghica, în Ţara Românească. Nu ne vom mira deci că între descrierile diferitelor primiri la sultan şi la demnitarii Porţii, cu inevitabilele ceremonii ale sărutării mîinii şi ale cafelei, nu vom găsi nici un reflex al interesului pentru Orient ca fenomen în sine. Porniţi din ţară fără să ştie pentru ce, aflînd abia la Silistra destinaţia şi abia la Istanbul scopul real al călătoriei lor, îngrijaţi pînă în ultimul moment de rezultatul unui demers care nu era — istoria a dovedit-o de atîtea ori — fără primejdia pierderii capului, respectabilii boieri nu avură inima, chiar dacă ar fi avut cumva intenţia, să adauge scopului politic al călătoriei lor

şi o nuanţă de divertisment; aşa încît, poftiţi să facă o plimbare în caicele trimise special pentru ei, doar vreo doi-trei boieri «au mers de s-au preumblat, avînd împreună şi pe un effendi de pază.» Impresiile acestei plimbări sub escortă nu sînt însă consemnate în *Jurnal*, în care vom găsi doar scurte descrieri ale oraşului în timpul serbărilor Ramadanului."

Departe de structura modernă a relaţiei de călătorie este şi cartea lui Teodor Codrescu, *O călătorie la Constantinopoli*, tipărită la Iaşi, *La Cantora Foiei Săteşti*, în 1844. Autorul refuză picturalul şi pitorescul, interesîndu-l utilitarul şi elementul civilizator, consemnînd sec, în stil de proces-verbal, momentele şi etapele drumului său. „Codrescu nu este un scriitor în adevăratul înţeles al cuvîntului, — subliniază Mircea Anghelescu — şi jurnalul său de călătorie rămîne, în partea consacrată contactelor directe cu realităţile, un fel de registru pedestru al faptelor consemnate neselectiv. El notează contabiliceşte plecările şi sosirile (« sîmbătă în 5/17 august la $8^1/_2$ ore de dimineaţă am pornit din portul Galaţului . . . »), dar are puţină receptivitate pentru peisajul fantastic al Bosforului, de pildă, pe care-l cuprinde foarte prozaic într-o frază uscată: «din norocire, vîntul de miazănoapte mînă această pîclă şi eu admirai foarte bine vechiul Bizanţiu ce mi se înfăţoşa în amfiteatru.» Chiar cînd exprimă admiraţia, fraza să rămîne lipsită de plasticitate, însă peisajul se animă puţin prin sesizarea contrastelor: «Constantinopoli este aşezat, după zicerea califului Osman, la îmbucarea a două mări şi a două continenturi, ca un diamant strîns între două zamfire, încît privirea acestor două ţărmuri de continent, aşa de apropiate, este de o frumuseţe încîntătoare. Îndată însă ce nimine intră în lăuntrul lui, se vede cuprins de uimire şi dezgust. Această întinsă politie este rău zidită, alcătuită fiind de o adunătură de barace desproporţionate şi de uliţe înguste şi rău păvuite...» Într-adevăr, autorul nu are sensibilitate şi nici imaginaţie, peisajele largi, panorama oraşului sau frumuseţile Cornului de Aur nu trezesc în el nici talentul evocării, nici fantezia romanticilor, gata să localizeze în cadrele unei lumi ignorate pînă atunci fabulele mirifice ale unui Orient de basm" (*op. cit.*, p. 90). Cartea lui Teodor Codrescu nu este, totuşi, lipsită de un anume interes. Chiar în stilul său mai puţin expresiv, autorul comunică numeroase date care au exercitat, desigur, o funcţie instructivă asupra contemporanilor săi, atrăgîndu-l şi pe cititorul de azi îndeosebi prin seriozitatea informaţiei. „Remarcabilă în această carte — relevă Mircea Anghelescu — este însă informaţia specifică privitoare la tradiţiile, obiceiurile şi cultura turcilor. Codrescu este foarte bine informat asupra religiei islamice, asupra căreia

dă numeroase amănunte corecte, expune pe scurt elemente din istoria doctrinei, a califilor arabi şi a luptei pentru succesiune, caracterizează sectele sunnită şi şiită, explicîndu-le numele prin « cuvîntul arabicesc suna sau tradiţie », respectiv « alt cuvînt arabicesc şeh, ce însemnează credincioşi », citează credinţe populare care depăşesc cadrul strict al dogmei, vorbeşte despre postul Ramadanului şi sărbătoarea Bairamului, despre diferite secte de derivişi (mevlevi sau « înturnători » şi bectaşi sau « urlători »), descriind ceremoniile lor la care a asistat cu o exactitate care face din această parte a însemnărilor sale nu numai o lectură deosebit de instructivă pentru contemporanii săi, ci şi un preţios izvor de etnografie istorică pentru cercetătorul de azi" (*op. cit.*, p. 91).

O călătorie la Constantinopol a întreprins şi Vasile Alecsandri, în august 1845, dar însemnările sale, în limba franceză, au rămas în manuscris, în agenda *Memoranda*, fiind publicate pentru prima dată de G. Bogdan-Duică, sub titlul *Întîia călătorie la Constantinopole*, în *Viaţa românească*, an. XIV, nr. 1, 1922, p. 41.

În condiţiile specifice istoriei noastre, cînd Imperiul otoman devenise atît de mult implicat în destinele ţărilor româneşti, călătoriile la Constantinopol erau, într-un anume sens, explicabile. Aici vor fi proscrişi şi mulţi revoluţionari români de la 1848, printre care şi Dimitrie Bolintineanu. De la Constantinopol, unii dintre ei se vor avînta şi spre alte orizonturi, vor călători şi în alte ţări din Orient, datorită fie condiţiilor impuse de exil, fie dorinţei de cunoaştere. Înainte de 1848, în ţara piramidelor se pare că a călătorit Teodor Codrescu, publicînd o *Ochire asupra Egiptului* în *Icoana lumei*, an. II, nr. 29, 1 mai 1846, p. 229. După 1848, primii care au călătorit mai departe de Constantinopol, în Siria, Palestina şi Egipt, precedîndu-l cu puţin timp pe Dimitrie Bolintineanu, au fost revoluţionarii proscrişi Al. Christofi, Christian Tell şi N. Pleşoianu. Au plecat spre Egipt la 6/18 martie 1851, vizitînd Alexandria, Cairo, piramidele, de aici mergînd în Siria, pînă la Beirut, apoi în Palestina, trecînd prin Iaffa, Ierusalim, Tir şi Sidon, de unde s-au reîntors la Constantinopol. Descrierea călătoriei a fost făcută de Al. Christofi, mult mai tîrziu, în *Biografia domnului Alex. Christofi*, scrisă de el însuşi şi publicată la Craiova, în 1897. Aproape concomitent cu Dimitrie Bolintineanu, un interesant şi valoros memorial publică, la Paris, în 1858, Dimitrie Ralet, intitulat *Suvenire şi impresii de călătorie în România, Bulgaria şi Constantinopole*, relatînd călătoria întreprinsă împreună cu Costache Negri, într-o misiune diplomatică.

Singulară în epocă a fost *Călătoria în Africa* a lui Vasile Alecsandri, întreprinsă în toamna anului 1853 şi descrisă în trei părţi, prima fiind publicată în *România literară* din 1855, a doua în *Foaia soţietăţii de literatură şi cultură din Bucovina* din 1868 şi a treia în *Convorbiri literare* din 1874.

În evoluţia literaturii noastre de călătorii, momentul cel mai important l-a înscris Dimitrie Bolintineanu, ale cărui memoriale au apărut, succesiv şi masiv, la începutul celei de a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea.

Cea dintîi călătorie a lui Dimitrie Bolintineanu peste hotarele ţării a fost făcută în Franţa şi a durat doi ani, din 1846 pînă în primăvara anului 1848, perioadă în care poetul a audiat cursurile de la Collège de France. Considerînd poate, ca şi alţi scriitori din epoca respectivă, care şi-au făcut studiile în capitala Franţei, că realităţile de aici erau bine cunoscute la noi, Dimitrie Bolintineanu n-a mai făcut efortul de a consemna cele văzute şi trăite la Paris. Ar fi fost, desigur, deosebit de util şi interesant să avem la dispoziţie mărturii directe despre atmosfera de vie agitaţie revoluţionară de la Collège de France întreţinută în jurul iluştrilor profesori Jules Michelet, Edgar Quinet, Adam Mickiewicz, despre activitatea tinerilor grupaţi în Societatea Studenţilor Români din Paris, patronată de Lamartine, despre realităţile cunoscute nemijlocit de poetul nostru în Parisul acelei epoci.

Călătoriile ulterioare ale lui Dimitrie Bolintineanu au o dublă determinare. Una o constituie condiţia sa de paşoptist exilat, silit să peregrineze prin ţări străine, prima fiind *Călătoria pe Dunăre şi în Bulgaria*, ca o consecinţă a participării sale la revoluţia din 1848. O altă determinare o reprezintă înrîurirea romantică a epocii, în care călătoriile şi literatura de călătorii cunosc o mare amploare. Spirit romantic, Dimitrie Bolintineanu era şi el devorat de nelinişti, era stăpînit de voluptatea plecărilor, de chemarea nostalgică spre alte orizonturi, de dorinţa de a rătăci pe ţărmuri necunoscute, de a cunoaşte vestigiile unor civilizaţii apuse. Marea pasiune a epocii romantice era pentru Orient, pentru Egipt şi Locurile Sfinte, pentru vechea Eladă şi fabuloasele ţinuturi persane şi arabe. Deşi nu dispunea de posibilităţi materiale, şi poate că tocmai în aceasta consta farmecul irezistibil al dorinţei de peregrinare, poetul nostru se hotărăşte să viziteze locurile atît de mult căutate de marii romantici europeni.

După opinia lui Ovid Densusianu, Dimitrie Bolintineanu şi-a întreprins călătoriile în Orient şi sub impulsul unei predispoziţii sufleteşti proprii fiinţei sale, al unei pasiuni lăuntrice ce s-a putut manifesta în condiţii propice: „La Bolintineanu, ca şi la Alecsandri, exo-

tismul pe care îl aduce din călătoriile în Orient era desigur o conveniență a vremii, datorită însușirei romantice, dar are și o altă semnificație, pentru că într-adevăr Bolintineanu cînd a poetizat viziunile lui din călătoriile spre Bosfor, ne face impresia că își regăsește sufletești reminiscențe ancestrale, care au ecou în versurile lui. Și de aceea poeziile pe care le-a scris sub această inspirație ne duc la o accentuare a predispozițiilor lui, pentru că aici cu deosebire vedem exaltarea verbală ajunsă la paroxism de multe ori, a vocabularului, afară de ceea ce e al cuvintelor cu caracter oriental; pornește se vede dintr-o clocotire sufletească, dintr-o exuberanță care denotă o pasiune specială ce răsărea în sufletul său" *(Evoluția estetică a limbei române*, în *Opere*, vol. III, ediție critică și comentarii de Valeriu Rusu, București, Editura Minerva, 1977, p. 468).

La mijlocul secolului al XIX-lea, cînd literatura română se afla în faza inițială a procesului ei de modernizare, scriitorii noștri nu aveau suficient de clară noțiunea memorialului de călătorie. Astăzi, astfel de scrieri sînt judecate și apreciate în mare măsură, dacă nu exclusiv, după coeficientul cantitativ și mai ales calitativ al impresiilor personale, spontane și originale pe care le comunică autorii lor, în raport cu realitatea văzută nemijlocit. Desigur, în jurnalele de călătorie contemporane întîlnim deseori și numeroase elemente din sursă livrescă, dar acestea, în cele mai fericite cazuri, constituie suportul pe care se așează senzațiile, emoțiile, observațiile și ideile personale ale autorului, referitoare la obiectivele zugrăvite prin cunoaștere directă. Autorii memorialelor de călătorie de la mijlocul veacului trecut puneau însă accentul principal pe informarea cititorilor, pe comunicarea unui cît mai mare număr de date referitoare la realități total necunoscute. De aceea, însemnările lor de călătorie au un caracter dominant livresc, sînt, în fond, mici tratate enciclopedice, furnizînd date de ordin istoric, geografic, cultural, demografic, artistic etc., extrase din diverse lucrări de specialitate, din scrieri mai vechi sau mai noi, axate pe temele respective. De multe ori nici nu erau indicate sursele de informare, traducîndu-se, preluîndu-se sau adaptîndu-se pasaje întregi, cu o uimitoare dezinvoltură și nepăsare față de paternitatea lor.

Un astfel de caracter au și însemnările de călătorie ale lui Dimitrie Bolintineanu, cum relevă Tudor Vianu: „Călătoriile lui Dimitrie Bolintineanu, apărute în deceniul care urmează anului 1856 și care conțin, în parte, roadele literare ale exilului la care îl sortise acțiunea sa în revoluția de la 1848, nu au nici exuberanța coloristică a lui Alecsandri, nici nu mărturisesc ceva ca penetrația psihologică a lui Codru

Drăgușanu. Bolintineanu uită apoi adeseori că un jurnal de călătorie prețuiește mai ales prin destăinuirea directă, prin impresia nemijlocită și spontană, captată la izvorul însuși al experiențelor trăite. În cursul călătoriilor sale, el se oprește necontenit pentru a ne expune istoria locurilor pe care le străbate sau pentru a ne povesti legende în legătură cu ele. Călătorul acesta dorește să ne instruiască, nu numai să ne comunice viziunile și impresiile sale, ceea ce pentru un cititor de literatură este singurul lucru esențial" (*Arta prozatorilor români*, București, Editura contemporană, 1941, p. 87). Obiectivul principal al poetului nu a fost acela de a-și exterioriza propriile senzații și constatări, ci de a contribui la informarea, la instruirea contemporanilor săi. Așa se face că memorialele sale conțin prolixe excursuri de factură enciclopedică, în care aglomerează date strict documentare, prea puțin sau deloc filtrate prin prisma sensibilității și gîndirii personale. „Bolintineanu — subliniază Șerban Cioculescu — e un călător care se instruiește la tot pasul și ține să-și instruiască cititorii; descrierile lui sînt încărcate de erudiție istorică și arheologică; anecdotele, mai ales din domeniul erotic, sînt presărate în vederea destinderii" (Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu: *Istoria literaturii române moderne*, București, Editura didactică și pedagogică, 1971, p. 108).

Deși au un caracter dominant livresc, însemnările de călătorie ale lui Dimitrie Bolintineanu nu sînt lipsite de o anume notă personală, de o savoare particulară, care le asigură o audiență plăcută chiar și la cititorul de azi. De bună seamă, realitățile văzute și descrise cu peste un secol în urmă s-au transformat radical, unele au dispărut total, însă paginile scriitorului nostru au păstrat intacte parfumul trecutului, culoarea locală de odinioară specifică ținuturilor îndepărtate prin care a peregrinat, atmosfera seducătoare a exoticului, imaginea de stranie atractivitate a multor moravuri, fizionomii, fapte și întîmplări caracteristice unor inedite zone umane și sociale. Cu o veritabilă intuiție de reporter a selectat detaliile expresive, nuanțele pitorești, în măsură să capteze curiozitatea și atenția cititorului.

Scrise și publicate în urmă cu peste o sută douăzeci de ani, în epoca în care literatura română se afla în faza constituirii ei moderne, memorialele lui Dimitrie Bolintineanu nu sînt scutite de unele carențe și neîmpliniri, datorate atît scriitorului, cît și stadiului de evoluție a literaturii noastre din acel timp. Cu toate acestea, ele s-au bucurat continuu și se bucură și astăzi de aprecieri pozitive, avînd calități ce le asigură viabilitatea. De pildă, Ion Pillat considera că însemnările de călătorie ale lui Dimitrie Bolintineanu sînt „prețioase și azi pentru cunoașterea priveliștilor, popoarelor și obiceiurilor din Peninsula

Balcanică şi Orientul mediteranean de atunci" (*Un destin poetic: D. Bolintineanu*, în volumul *Tradiție și literatură*, București, Casa școalelor, 1943, p. 160). După cum se ştie, călătoriile întreprinse de Dimitrie Bolintineanu au generat o bună parte a operei sale lirice, cum sînt poeziile din ciclurile *Florile Bosforului* şi *Macedonele*, şi îndeosebi amplul poem *Conrad*. Dar însemnătatea călătoriilor sale nu se reduce la a oferi surse de inspirație poetică. Memorialele care descriu aceste călătorii au o valoare intrinsecă, se înscriu, prin multiplele lor aspecte, în sfera genului respectiv, a prozei de observație și notație realistă, evidențiind şi sintetizînd trăsături caracteristice scriitorului. În acest sens, Cornel Regman precizează: „Ar fi greșit însă dacă am considera *Călătoriile* ca simplu material brut de inspirație pentru poetul liric. Însemnătatea *Călătoriilor* nu apare cîtuşi de puțin diminuată celui ce citeşte *Conrad*, *Melodiile române* ori cele mai realizate din *Macedone* și *Florile Bosforului*. În întregul operei lui Bolintineanu, *Călătoriile* se valorifică din plin pe linia prozei de observație și notație realistă. Totodată, ele pun în lumină un complex de însuşiri ale scriitorului care nu mai apar nicăieri grupate astfel în scrisul său. E vorba de umorul scriitorului, asociat cu promptitudinea observației moral-critice și cu o anume grijă de a supune propriei judecăţi impresiile şi opiniile altora, de a nu le primi fără discernămînt. Întreg acest complex de tendințe face ca în *Călătorii* să predomine atitudinea observatorului lucid, căreia îi corespund tonul şi expresia narativ-realistă, de o mare cumpătare şi naturalețe, duşmana retorismului şi a patosului hiperbolic ce înfloreau larg în poezia și proza vremii" (*Dimitrie Bolintineanu — între „plîngere" și satiră*, în volumul *Confluențe literare*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1966, p. 118). În substanța lor, — observă, în continuare, Cornel Regman — memorialele sînt o „admirabilă suită de observații sprintene, pătrunzătoare cu privire la o diversitate de moravuri, clase, tipuri şi rînduieli — raportate de fiecare dată la stările de lucruri din patria sa" (*op. cit.*, p. 102). Concluzia la care ajunge Cornel Regman, că memorialele lui Dimitrie Bolintineanu pot atrage şi astăzi atenția cititorului, este pe deplin îndreptăţită şi motivată astfel: „Cu deosebit interes se pot citi şi azi *Călătoriile lui* Bolintineanu, mai puțin pentru informațiile de natură istorico-etnografică pe care autorul se vede obligat să le dea la tot pasul în legătură cu locurile vizitate (informații care — aşa cum s-a dovedit — au fost adeseori împrumutate de-a gata din modelele mai vechi ale genului), cît mai ales pentru numeroasele observaţii şi fapte vii de care e plină narațiunea şi totodată pentru un anumit fel de a fi al scriitorului, aşa cum se conturează dintr-însa. Dacă se ia

apoi în considerare şi faptul că unele pagini ale *Călătoriilor* sînt mărturii directe de mare preţ cu privire la evenimente însemnate din istoria noastră (revoluţia, Unirea), apare oricui limpede însemnătatea pe mai multe planuri a *Călătoriilor*. Şi, desigur, nu e o întîmplare că tocmai aceste pagini sînt mai aproape de sufletul cititorului, că tocmai cu astfel de prilejuri se vădesc mai pronunţat darurile de povestitor şi memorialist ale autorului, ca şi unele trăsături interesante ale personalităţii sale“ (*op. cit.*, p. 115).

Supunînd memorialele unei atente şi obiective analize, în studiul *Dimitrie Bolintineanu, călător*, publicat în *Viaţa românească*, an. XXII, nr. 4, aprilie 1969, p. 51, Ion Bălu descoperă în ele incontestabile virtuţi epice, o adevărată vocaţie de reporter, preocupat permanent de a sesiza şi reliefa faptele şi împrejurările capabile să percuteze interesul cititorului, să-i comunice date inedite, semnificative. „Prospeţimea drumeţiilor tînărului revoluţionar — scrie Ion Bălu — izvorăşte dintr-o vocaţie de reporter grefată pe o predispoziţie nativă spre construcţie epică. Fără să-şi pună probleme teoretice şi, poate, fără s-o fi ştiut, D. Bolintineanu a intuit practic, cu multă exactitate, condiţia genului, rămînînd printre primii noştri autentici reporteri. Este în afara discuţiei că D. Bolintineanu se străduieşte să găsească în călătoriile sale faptul nou, interesant, tulburător, evenimentul care să aţîţe curiozitatea şi să zguduie spiritul. Pentru D. Bolintineanu, cotidianul ascunde totdeauna ceva revelator şi, în grija de a descoperi sub întîmplările aparent banale fapte şi scene semnificative, el pune pasiunea şi emoţia exploratorului ce pătrunde pe tărîmuri neumblate. D. Bolintineanu nu imaginează şi nu presupune nimic cu privire la universul sufletesc al oamenilor, însă ochiul său ştie să aleagă şi să reţină amănuntul unic.“ În memorialele sale, scriitorul a pornit deliberat de la intenţia de a oferi cititorului din vremea sa acele date care puteau să-l satisfacă, adecvate gustului epocii, expuse alert, atractiv. Ion Bălu observă, în continuare: „D. Bolintineanu nu face altceva decît să noteze cu băgare de seamă întîmplări crezute expresive şi să reţină chipuri pitoreşti. De aici vine un anume ritm şi o anumită naturaleţe a relatării. Evident, la D. Bolintineanu întîlnim o facultate de selecţie pe care i-o dă educaţia, simţul estetic, dar şi spiritul general al timpului şi, într-o bună măsură, D. Bolintineanu va reţine ceea ce ştia că se află în gustul vremii“. Însuşirile particulare ale memorialelor lui Dimitrie Bolintineanu sînt evidenţiate şi de H. Zalis, în studiul *Scriitori pelerini* (Bucureşti, Editura pentru turism, 1973, p. 93): „Arta descrierii este neîndoielnic calitatea cea mai de seamă pe care o învederează paginile *Călătoriilor*. Ea ţine de orientarea

romantică ce l-a călăuzit pe autor şi explică o serie de elemente precum: poezia ruinelor, paseismul, dragostea pentru pitoresc. Realismul se afirmă însă ori de cîte ori atenţia reporterului se deplasează de la privelişti înspre oameni şi mediul ambiant. Atunci ideile înaintate, patriotismul, antibigotismul şi spiritul justiţiar al scriitorului ies cu putere în relief."

Întreprinse în lunga perioadă a exilului de după revoluţia de la 1848, peregrinările lui Dimitrie Bolintineanu au stat sub semnul unui n stins dor de patrie. Aşa cum subliniază Ion Roman, „unghiul lui de vedere rămîne pînă la sfîrşit acela al unui paşoptist consecvent. Avea destule motive să se plîngă de privaţiuni şi umilinţe, dar participarea la revoluţie nu şi-o regretă" (*Prefaţă* la ediţia *Călătorii*, de Dimitrie Bolintineanu, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1968, p. XVIII). Paginile memorialelor sînt străbătute de concepţia sa militantă, de idealurile paşoptiste, de un fierbinte patriotism, dar şi de durerea de a fi departe de ţara şi poporul pentru a căror libertate îşi dăruise toată simţirea şi energia. Navigînd pe Dunăre, prin faţa ţărmului românesc, poetul îşi simte sufletul învolburat, bucuria de a revedea pămîntul patriei alternînd cu tristeţea celui înstrăinat cu forţa: „Exilat de mulţi ani din patria mea, cu cîtă tristeţe şi cu cîtă plăcere mă uitam la malurile ţării natale. Cu tristeţe, căci îmi era oprit a pune piciorul pe acest tărîm, totdeauna prada enimicilor şi a fiilor lui cei vitregi; cu plăcere, căci oricare ar fi cauzele ce mă depărta din aceste locuri, oricît de triste şi monotone ar fi fost zilele într-această ţară, şi cît de frumoasă ar fi trecut viaţa în străinătate, nu uită cineva lesne locul unde ochii noştri au văzut soarele pentru prima oară". Poetul nostru se umple de admiraţie în faţa multor vestigii măreţe ale unui îndepărtat trecut istoric, are momente de intensă încîntare spirituală, dar uneori e cuprins de copleşitoare melancolie, se simte singur, rătăcitor fără ţintă, cu „sufletul obosit de durerile vieţii, de amărăciunile unei lung exil". În astfel de momente, gîndul şi-l îndreaptă spre patrie, îndurerîndu-se mai mult de suferinţele ei, întristat că se află departe de ea, neavînd alt ţel în viaţă decît acela de a o vedea fericită: „O, patria mea: ţară frumoasă şi întristată! Pot eu vorbi de o mare suferinţă, fără să-mi aduc aminte de tine? Străinătatea a încreţit fruntea mea însă de tînăr; departe de tine, de amorul tău, care este românul ce ar fi ferice? Primăvara vieţii mele a înflorit şi a scuturat florile cununei ei în străinătate, la umbra singurătăţii. Departe de tine, nu am cunoscut bucuria. Dar străinul, nici inamicul tău nu s-au bucurat văzînd curgînd lacrimile din exil; ele au picat în tăcere şi în umbră, ca roua nopţilor... Eu nu m-am hrănit cu laptele vieţii tale. Mîna

ta nu a răsfățat fruntea mea. În cartea fiilor tăi, numele meu este șters. Nimica nu-ți sînt dator și cu toate acestea nu pot să te urăsc; și fericirea ta poate încă să-mi aducă zile de bucurie. Ah! o zi numai de fericire pentru acest pămînt și voi fi ferice!..."

Efuziunile patriotice nu sînt însă introduse arbitrar și discordant în expunere, ci se integrează firesc, prin raportări continui la istoria poporului român, la realitățile din țara noastră, prin comparații subtile cu cele din țările vizitate. Bun cunoscător al istoriei naționale, patriot înflăcărat și militant pentru drepturile țărilor românești, în condițiile specifice epocii, Dimitrie Bolintineanu nu scăpa prilejul ca și în memorialele de călătorie să pledeze cu pasiune cauza națiunii sale, aducînd argumente convingătoare, însă introducînd, uneori, și unele păreri personale ce se cer amendate. „În ceea ce privește cunoștințele istorice, — observă Ion Roman — Bolintineanu nu a avut pregătirea de specialitate a lui Bălcescu. A știut totuși multe lucruri iar asupra acelora pe care nu le știa s-a informat cu grijă cînd a avut nevoie. Se poate spune că în materie de istorie universală s-a pus mulțumitor la curent; istoria națională îi era familiară. De aceea își și asumă obligația de a-și spune părerea în chestiuni de interes național major, cum ar fi continuitatea elementului roman în Dacia, formarea poporului român și unitatea lui pe toată suprafața vechii Dacii, pătrunderea maghiarilor în Transilvania. În secolul care s-a scurs de la apariția *Călătoriilor*, istoria românilor a aprofundat toate aceste probleme și a acumulat materiale doveditoare necunoscute atunci. Opiniile lui Bolintineanu rămîn în picioare și nu au nevoie de corectări esențiale. Nu putem spune același lucru despre alte păreri ale sale, privitoare în primul rînd la politica externă a unora dintre marii noștri voievozi. Cititorul va fi de-a dreptul șocat de unele pasaje în care autorul *Legendelor istorice*, în contradicție cu el însuși, rostește diatribe nedrepte la adresa lui Mircea cel Bătrîn, Mihai Viteazul și a altora, pe care-i acuză că, din interes personal, adică pentru a se menține în scaun, au vîndut țara turcilor. Scriitorul, împingînd militantismul prea departe, trece cu vederea faptul că în anume cazuri, maleabilitatea, concesiile în politica externă au fost salvatoare pentru ființa noastră națională și că, în acele cazuri, înfruntarea deschisă, ireconciliantă, pe cîmpul de luptă, în fața unor forțe zdrobitoare, putea fi fatală" *(op. cit.*, p. XXI).

În memorialele lui Dimitrie Bolintineanu nu întîlnim prea multe descrieri de natură, lucru surprinzător la un poet înzestrat cu un acut simț al vizualului. În acest sens, Tudor Vianu remarcă: „Umblînd prin atîtea locuri fecunde și însorite, el nu devine niciodată un pictor al colorii și al luminii, așa cum lucrul îi izbutise atît de bine lui Alec-

sandri. În insula Samos, în fața Munților Caramaniei, la ieșirea din Iafa, descrierea sa rămîne destul de palidă. Căci « marea lină și lucioasă ca o oglindă, surfața de azur a undei, clima senină, verzile dealuri, aleile răpitoare » nu sunt notațiile unui peisagist înzestrat. Este foarte caracteristic faptul că panoramei unice a Bosforului, călătorul nostru îi acordă abia două rînduri: « Noaptea se întindea asupra saraiurilor misterioase, pierdute prin arborii grădinelor desfătătoare ale Bosforului. » Abia dacă viziunea insulelor Prinkipos palpită cu mai multă sensibilitate în ritmul celor trei complemente finale: « Insulele Principilor, semănate în fața mării, păreau că înoată sub cununele lor de scîntei, în apă, în umbră și în tăcere »" (*Arta prozatorilor români*, p. 88). Lipsa descrierilor de natură l-a șocat și pe Șerban Cioculescu: „Lucru surprinzător! Descrierile priveliștilor sînt destul de rare și tot atît de sumare. Cunoscătorii poetului liric sînt dezamăgiți de puțina lui vibrație în fața peisajelor luminoase, a tonurilor vii și variate, ca aspectul Bosforului" (Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu: *op. cit.*, p. 109).

Comentatorii mai noi ai operei lui Dimitrie Bolintineanu au sesizat însă, în cadrul memorialelor, și unele convergențe între sensibilitatea poetului și cadrul peisagistic în care se află, concretizate compozițional într-o narațiune cu ritm interior melopeic. Astfel, în articolul *Fructele exilului*, publicat în *Luceafărul*, an. XV, nr. 34, 19 august 1972, p. 3, Dan Cristea observă rezonanța particulară a peisajului marin în starea afectivă a scriitorului: „În priveliștile ce-l înconjoară, Bolintineanu se deslușește instructiv, nu și sentimental. Nu putem spune că un peisaj sau altul îl « prind », ca vîscul arborele, că între el și imaginea exterioară se stabilesc comunicări specifice. Lîngă o mînăstire, lîngă o ruină, lîngă o pădure sau lîngă un han el e, structural, același. Dimineața, noaptea ori crepusculul nu-l modifică. În schimb, din înregistrarea tuturor acestora, ca într-o animație filmică, provine și înregistrarea literară. Bolintineanu înțelege călătoria ca pe o legănare de valuri, ca pe o senzație a libertății interioare, și nu întîmplător marea îi dă mereu sentimentul eliberării. Numai între peisajul marin și ființa poetului se naște o respirație îngemănată de ritmuri. Priveliștea arhipelagului cu insule care puncteazä suprafața mării, ca un joc de sonuri, alternanța de apă și țărm, bătaia metronimică a undelor, sonoritatea și schimbarea răspund în peisajul său interior, înzestrat cu foarte fină ureche".

Ceea ce exegeții lui Dimitrie Bolintineanu i-au reproșat în primul rînd a fost faptul că, în memorialele sale de călătorie, face exces de informație livrească, strict documentară, pe care o introduce, în mod

consecvent, prin ruperea forţată a firului naraţiunii, făcînd loc adesea unor digresiuni întinse, expuse mai puţin atractiv şi chiar obositor. După cum subliniază Ion Roman, „acest mod de a concepe jurnalul de călătorie nu-i aparţine numai lui. Dar, spre deosebire de alţii, el exagerează, angajîndu-se în digresiuni mult prea lungi, care dau jurnalului o notă livrescă prea acuzată. În faţa monumentelor procedează la fel, confruntînd opiniile istoricilor, ale arheolcgilor şi ale călătorilor dinaintea lui, preluînd de la aceştia nu numai datele asupra constructorilor, materialului, măsurătorilor, ci şi descrierile, pe care am fi preferat să le încerce el însuşi. Desigur, ritmul relatării călătoriilor devine lent şi nu sînt puţine paginile pe care cititorul le parcurge cu un efort de voinţă. Semnalăm aici defectul principal al *Călătoriilor* lui Bolintineanu, care i-a fost reproşat de toţi cei ce-au scris despre ele" (*op. cit.*, p. XVI). Pe bună dreptate, Ion Roman se înscrie împotriva acelor editori care au eliminat din memorialele lui Dimitrie Bolintineanu pasajele de sursă livrescă, denaturîndu-le astfel structura şi substanţa proprie. Fără îndoială, ca părţi componente ale memorialelor, aceste încărcături documentare nu sînt cu totul inutile, ci dimpotrivă, ele au un anume rost, putînd oferi unui cititor interesat o serie de elemente demne de cunoscut. „Cu regretul că scriitorul nostru nu a reuşit să găsească echilibrul necesar în valorificarea documentării, — spune Ion Roman — ne disociem totuşi de opinia acelora care au mers pînă acolo încît, reeditînd aceste *Călătorii*, au extirpat ceea ce provenea de la alţii. Volumele lui Bolintineanu, aşa cum sînt, fac şi oficiul unei enciclopedii, din care cititorul poate afla foarte multe lucruri interesante. Evenimente de răscruce din istoria antică şi modernă, monumente celebre, legende biblice, date despre constituirea islamismului, despre stranii secte musulmane, tradiţii şi moravuri, informaţii despre popoare mari şi colectivităţi restrînse, despre porturi naţionale, despre personalităţi şi despre oameni de rînd surprinşi în manifestări semnificative, o mie de alte lucruri se perindă într-o succesiune caleidoscopică" (*op. cit.*, p. XVII).

Substanţa memorialelor este dominant romantică, introducînd în literatura română a epocii noi perspective, elemente inedite de pitoresc şi exotic, pe urmele marilor călători preromentici şi romantici în Orient. Căutînd să afle „ce este viu în memorialele lui Bolintineanu", Tudor Vianu ajungea la concluzia că „un călător romantic va ieşi la iveală, introducînd în proza noastră noui provizii de pitoresc, culese din izvorul exotic desfundat mai înainte de Chateaubriand şi Volney" (*Arta prozatorilor români*, p. 88).

Scepticismul și melancolia de esență romantică sînt atribute caracteristice însemnărilor de călătorie ale lui Dimitrie Bolintineanu. Scriitorul se cufundă mai ales în trecut, sub influența *Ruinelor* lui Volney, își axează impresiile pe tema *fortuna labilis*, insistînd asupra nimicniciei gloriilor de odinioară, asupra degradării și pieirii monumentelor care făceau strălucirea civilizațiilor din vechime. „În general, — subliniază D. Popovici — *Călătoriile* sînt, pentru Bolintineanu, un prilej de călătorie în trecut. Spiritul său, hrănit cu o bogată lectură, era mai puțin pregătit să recepționeze datele realității contemporane. Avem în schimb, îndeosebi în legătură cu Asia Mică, cu Egiptul și cu insulele din Marea Egee, o vibrație adîncă în fața strălucirii apuse" (*Dimitrie Bolintineanu*, în volumul *Cercetări de literatură română*, Sibiu, „Cartea Românească din Cluj", 1944, p. 96). Sensibilitatea scriitorului nostru pulsează mai ales în fața lucrurilor enigmatice, în fața aspectelor funerare, generatoare de tristeți și stări elegiace, în fața realităților dezolante. Dimitrie Bolintineanu, subliniază Tudor Vianu, „nu este un talent solar, cum a fost caracterizat odată Alecsandri, vibrează mai viu la aspectele misterioase sau deznădăjduite, la spectacolele dezolării și ale morții, în care constituția lui afectivă găsește locul capabil să-l adăpostească" (*Arta prozatorilor români*, p. 89). Privind mormintele regilor Iudeei, meditează melancolic pe tema preferată a romanticilor, preluată din *Cîntarea cîntărilor*: zădărnicia zădărniciilor, toate sînt zădărnicii. „Cînd gîndește cineva la timpii trecuți, — scrie Dimitrie Bolintineanu — la gloria, mărirea, putera acestui popor, pe cînd arta și îndestularea înalță aceste monumente, și apoi trece la starea de azi, cine poate să nu verse o lacrimă asupra deșartăciunei lucrurilor omenești? Acest sentiment se face cu atîta mai dureros, cînd gîndim că aceste popoare au trecut și nu s-au sacrificat ele singure. Oricare popor, oricare ar fi mărirea lui, va pieri într-o zi și urmele lui însuși se vor șterge sub greutatea secolilor! Ferice însă acele popoare, care prin virtuțile lor vor afla mijlocul să amîie sosirea orei de pierire!... Orice popor cade, se stinge, el însuși este vina căderei sale, a suferințelor sale..."

În partea veche a orașului Cairo, privind panorama Nilului și a piramidelor, simte cum „impresiunea dureroasă a locurilor" se împletea cu „sîngeroasele suvenire de care vorbește istoria lor", ajungînd la concluzii de sfîrșietoare melancolie „Oriunde ochiul se oprește, oriunde piciorul călătorului calcă acest tărîm, pulberea acestor locuri este amestecată cu țărîna eroilor. Ferice pămîntul care produce încă inime nobile și generoase!... Dar iarăși nu este un singur loc unde piciorul călătorului să nu calce pe lacrimile, pe sîngele acestui popor nefericit!

Încă din noaptea secolilor, într-un spaţiu de multe mii de ani, acest tărîm fu prada tuturor nefericilor, zilele de bucurie ale locuitorilor lui pot să se numere, fiecare, cu un secol din timpul de suferinţă.

Oh, dacă zilele noastre de durere ar putea să fie egale la număr cu cele de fericire, cît de dulce ar fi încă această viaţă mincinoasă! Cci orice durere se stinge fără urmă în razele unei bucurii şi niciodată fericirea nu este mai dulce decît după o durere. Dar nu, aceasta nu s-a dat omului!

Sub orice parte a cerului, soarele răsare numai ca să lumineze o crimă, o barbarie, o nedreptate omenească! Pretutindeni relele au întins umbra împărăţiei lor! Virtutea se înclină umilită înaintea crimei ca o frumoasă şi timidă fecioară ce atrage înfruntările unei femei neruşinate, fără să poată să se apere; şi soarele nu se întunecă, cerul nu se despică încă? Totul pare părtinitor celor răi! Nu mai este nici o speranţă de a se vedea vreodată împlinite visele inimilor frumoase!"

Melancolia romantică, tristeţea în faţa aspectelor dezolante, stările afective elegiace sînt transpuse în pagini poematice, cu gravitate melodică. În armonia ritmurilor epice distingem însă lirismul pur al poetului. „Pictorul depune atunci penelul şi poetul liric intervine pentru a-şi spune adînca lui posomoreală", afirmă Tudor Vianu *(Arta prozatorilor români*, p. 90). Peisajul Iordanului, cu o vegetaţie aridă, contorsionată, încît „iarba şi arborii parcă se cred că se umilesc de a creşte", îi smulge poetului călător accente de autentic patetism liric, potenţat prin rezonanţa zbuciumului provocat de continua pendulare între trecut şi prezent: „Pretutindeni prada, dezolaţia ne aduc aminte de răutatea omului din toate locurile, din toate timpurile! Oare cartea trecutului, scrisă cu lacrime de sînge, nu vădeşte că viitorul nu va fi mai ferice? Tristă şi dureroasă cugetare! Cît de mult trebuie să sufere omul cel bun la această gîndire! ... Prezentul se amestecă încă şi mărturiseşte că nu este speranţă pentru visele dulci ale inimilor nobile şi generoase. Amar acelora ce în zborul imaginaţiei lor şi-au format o patrie, o societate ideală şi frumoasă ca sufletul lor! Vine o zi cînd tot ce este verde, tot ce este tînăr în inimă îmbătrîneşte şi se usucă. Ferice încă de acela pe care moartea îl coseşte înainte ce trista realitate nu a cosit încă florile inimei sale."

Dimitrie Bolintineanu surprinde fizionomiile umane deznădăjduite, plasate într-un cadru straniu: „Munţii ce treceam începură din ce în ce să ia o fizionomie mai tristă, mai sălbatecă, verdeaţa încetă cu totul şi calea se făcea anevoioasă. Din cînd în cînd vedeam, pe marginile drumului, ridicîndu-se, asemenea morţilor, ce imaginaţia poeţilor germani îi vede ridicîndu-se din morminte,

cîte o ființă omenească, cîte un beduin, jumătate gol, cu chipuri palide, zbîrcite și sinistre pe care rătăcea un zîmbet amar ce făcea și mai sinistră fizionomia lor. Aceste fantasme întindeau o mînă neagră, ce ai fi crezut transparentă, să primească bacșișul . . . " De asemenea, îl impresionează figurile cadaverice, oamenii parcă pietrificați de mizerie, cum sînt musulmanii de la Cianac-Alesi, de pe coasta Asiei Mici, adunați în fața cafenelei în poziții mortuare: „Aici aflarăm o mulțime de turci, cu chipuri galbene și posomorîte. Ei nici nu se mișcară, nici ridicară ochii să ne vadă, precum fac alții la venirea unor călători. I-ar fi luat cineva, văzîndu-i, pentru o adunare de morți în mijlocul mormintelor, precum se zice în baladele fantastice ale Occidentului . . . " Aceste tonalități ale însemnărilor de călătorie au fost surprinse și de comentatorii contemporani ai operei lui Dimitrie Bolintineanu. Astfel, Dan Cristea scrie: „Autorul *Florilor Bosforului* nu face din lumea cutreierată de el un basm feeric cum ne-am aștepta, dar, mai degrabă, un lung coșmar. Nu culoarea primează, ci negativul ei [. . .]. Autorul pare bîntuit de grozave fantasme, ducînd cu sine senzația distrugerii și a morții. Ce notează cu precădere, voluptuoasă s-ar zice, și cu acel simț al sălbăticiei, de care vorbește G. Călinescu, sînt aspectele halucinante, primare" *(op. cit.*, p. 3).

Un merit de seamă al memorialelor este acela că nu se mențin permanent în sfera meditației romantice asupra zădărniciei tuturor lucrurilor omenești, a imaginilor funerare, a aspectelor dezolante. În foarte multe locuri, scriitorul izbutește să depășească această stare de spirit, devenind un observator lucid al realităților înconjurătoare, privindu-le cu atitudine critică și cu o suculentă maliție. Apelînd la alte modalități din recuzita romantică, Dimitrie Bolintineanu a utilizat cu iscusință ironia, umorul fin, fie în sublinierea contrastelor dintre esență și aparență, în spulberarea unor mituri și legende, fie în nararea unor întîmplări picante, care nu depășesc însă limitele decenței. Cornel Regman constată că numeroase pagini din călătorii sînt „străbătute de vervă și umor, pline de replici inteligente și spirituale, prilejuri binevenite de afirmare a înclinării sale naturale spre satiră și ironie și spre caracterizarea cu mijloacele comicului. Merită să fie semnalate din acest punct de vedere scene întregi din *Călătorii*, cum ar fi discuția dintre boierul moldovean înapoiat și fudul și baroana cea lăudăroasă din Pera, povestită de scriitor la începutul *Călătoriilor în Moldova*, sau toată odiseea pelerinajului la Iordan, luptele succesive ale autorului cu călugării, cu purecii călugărești sau cu beduiunii..." *(op. cit.*, p. 119*)*.

Atunci cînd Dimitrie Bolintineanu se detaşează de expunerea strict informativă, cu un caracter documentar stereotip, reîntorcîndu-se la mijloacele de expresie ale prozatorului, izbuteşte să introducă în memorialele sale pagini de autentică vibraţie lirică, într-un stil cu admirabile sonorităţi interioare. Reeditînd memorialele lui Dimitrie Bolintineanu, Petre V. Haneş sublinia: „Uneori, deşi scrie repede şi de toate, are şi pagini de emoţionantă poezie cari reamintesc cele mai frumoase exemple de stil biblic în literatura noastră. Una din aceste pagini i-au inspirat-o ruinele Ierihonului: «Palmierii cei vestiţi au căzut sub securea beduinilor. Rozele de la Ierihon, despre care vorbesc poeţii, au încetat de a mai creşte în aceste locuri, de cînd mîna delicată a fecioarelor Ierihonului a îngheţat sub sărutările morţei...»" (Prefaţă la *Călătorii* de Dimitrie Bolintineanu, Bucureşti, Minerva, 1915, p. XIV). Tudor Vianu descoperea în paginile memorialelor imagini sugestive, un „penel delicat, care ştie să evoce fundurile estompate", apreciindu-i stilul naraţiunii deoarece „cadenţa lui armonioasă se desfăşoară în simetrii duale" (*Arta prozatorilor români*, p. 91).

Pentru redactarea memorialelor sale, Dimitrie Bolintineanu a apelat la numeroase surse de informare, în primul rînd la cele mai uşor accesibile lui, în limba franceză. În mod evident, adesea s-a ţinut prea aproape de textul din care s-a inspirat, preluînd datele fără efortul de a le filtra prin retortele propriului său limbaj. Din această cauză, remarcă Şerban Cioculescu, „în *Călătorii*, limba e împestriţată cu franţuzisme: renseignement, betiză, punezii (păduchi), aplicare (străduinţă), fonderie, filatură, asiză, citernă, cază, tertră, abatere (descurajare), creaţie (creatură-femeie), pretresă, comitesă, consulesă, surfasă, buton (bubă), candelieră, buclieră (scut), odor (miros), mal (malul mării — mal de mer), seanţă, superioară (stareţă), sal (murdar), solemnelă, exchisă, surmontat, investit (îmbrăcat), a se pica (se piquer de), apariind (appareiller); unele nume proprii sînt transcrise din franţuzeşte, chiar şi cele biblice, ca Job, Iosue şi Abrahan, sau nume de sărbători, ca Epifania, sau de popoare, cozaci; decalcuri de clişee, ca «intrară în mare curiozitate", «ordinul purta ca» etc." (Şerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu: *Istoria literaturii române moderne*, p. 108).

Dimitrie Bolintineanu şi-a scris memorialele după o anume perioadă de timp de la efectuarea călătoriilor. Aşa cum vom arăta în notele şi comentariile rezervate memorialelor, pe unele le-a redactat şi le-a

trimis spre publicare în țară în perioada în care încă se afla în exil, iar pe altele le-a scris și le-a tipărit după reîntoarcerea sa în patrie. Cert este însă că, indiferent de locul și timpul în care și-a redactat memorialele, Dimitrie Bolintineanu s-a servit de numeroase surse informative, apelînd la o multitudine de lucrări ale unor autori mai vechi sau mai noi. Pe unele din acestea le va fi consultat poate în biblioteci, pe altele însă le-a avut în mod sigur în posesia sa. Putem lesne constata acest fapt parcurgînd lista cărților din biblioteca personală a lui Dimitrie Bolinteneanu, scoasă la licitație în împrejurările dramatice ale îmbolnăvirii și internării sale în spitalul Pantelimon, unde și-a sfîrșit viața (cf. Augustin Z. N. Pop: *Soarta bibliotecii lui Dimitrie Bolintineanu*, în *Prima sesiune științifică de bibliologie și documentare*, București, Editura Academiei R. S. România, 1957, p. 343). Printre cele 101 volume din biblioteca poetului, menționate într-o listă păstrată în manuscris la Biblioteca Academiei R.S.R. la cota ms. 235, f. 317, se aflau: 4 volume *Oeuvres* de Byron, *Oeuvres* de Homer, 6 volume *Oeuvres* de Lamartine, care conțineau și *Souvenirs, impressions, pensées et paysages pendant un voyage en Orient*, 4 volume *Oeuvres* de Victor Hugo, în care se aflau și *Les Orientales*, *Dictionnaire de la politique* de Blok, *Dictionnaire politique* de Garnier Pagès, *Dictionnaire d'administration française*, 19 volume din *Collection des auteurs latins, publiée par Nisard*, *Histoire d'Hérodote*, în versiunea franceză a lui P. Gisquet, din care însuși Dimitrie Bolintineanu a tradus și tipărit prima carte, în 1859, *Historire grecque* de Duruy, *L'Egypte* de P. Gisquet, *Asie Mineure* de Le Bas, *Palestine* de Munk, *Asie Mineure* de Ch. Texier, *L'Egypte ancienne* de Champollion-Figeac, *Letopisețele Țării Românești*, editate de Mihail Kogălniceanu, *Tesaur de monumente istorice* publicat de A. Papiu-Ilarian, *Bible de l'humanité* de Jules Michelet, *Gramatica macedoneană* a lui Mihail G. Boiagi, *Voyage en Grèce* de Pouqueville, *Voyage en Sirie et en Egypte* de Volney, *Histoire de Jules César*, *La Bulgarie chrétienne* de Henri Cantel, *La Jérusalem delivrée* de Tasso, tradus de Philipon, *Force et matière* de L. Nüchner, 3 volume de *Magazin istoric pentru Dacia*, *Monastirile din România și monastirile brâncovenești* de Cezar Bolliac, opere de Pindar, Horațiu etc.

După cum vom arăta mai departe, la fiecare memorial în parte, Dimitrie Bolintineanu a utilizat aceste opere aflate în biblioteca sa, însă citează, direct sau indirect, mult mai multe lucrări de autori antici și moderni, referitoare la locurile pe unde a călătorit.

CĂLĂTORII PE DUNĂRE ŞI ÎN BULGARIA

După apariţia acestui memorial într-un volum de sine stătător, *Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria*, Bucureşti, Tipografia naţională a lui Iosif Romanov et Comp. 1858, Dimitrie Bolintineanu reproduce din el ample fragmente în gazeta sa *Dîmboviţa*, an. I, nr. 35, 7 februarie 1859, p. 136; nr. 37, 14 februarie 1859, p. 148; nr. 45, 14 martie 1859, p. 179; nr. 48, 25 martie 1859, p. 192; nr. 49, 28 martie 1859, p. 196. Aşa cum am precizat în *Nota editorului* cu care se deschide prezentul volum, acest memorial este al doilea în ordinea cronologică a apariţiei, primul fiind *Călătorii în Palestina şi Egipt*, publicat la Iaşi, în 1856, retipărit în 1867, în „a doua ediţiune", cu titlul *Călătorii la Ierusalim în sărbătorile Paştelui şi în Egipt*. Începem însă cu *Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria*. pentru că au fost cele dintîi în suita peregrinărilor lui Dimitrie Bolintineanu.

În ampla sa exegeză *Călătoriile epocii romantice* (Bucureşti, Editura Univers, 1972, p. 56), propunînd o interesantă clasificare tipologică a peregrinărilor din epoca respectivă, Marian Popa discută acest memorial al scriitorului nostru din perspectiva enunţată în titlul capitolului *Scopul călătoriei în raport cu programul romantic*. În funcţie de structura şi substanţa memorialului lui Dimitrie Bolintineanu, Marian Popa îl încadrează în acel tip de scrieri care stau sub semnul enigmaticului, călătorul fiind constrîns să se deplaseze spre o destinaţie necunoscută şi cu un scop imprecis: „Un tip fundamental de deplasare romantică, avînd poate cel mai pur caracter în acest sens, dar, paradoxal, puţin exploatat în epocă, este acela în care călătorul se deplasează fără să ştie unde, dar şi fără voia lui Această ipostază va apare în călătoriile simbolice, cînd viaţa e considerată un voiaj la care omul este condamnat, fiind purtat de o forţă superioară. Situaţia apare şi practic, prin călătorul constrîns la călătorie. Plimbat pe Dunăre, amintindu-şi de exilul revoluţionarilor de la 1848 expulzaţi sub escortă de către turci, Bolintineanu fac următoarele observaţii: «Era pentru noi o mare plăcere să zburăm pe faţa Dunării într-un chip ce ne fusese străin pînă atunci. Totul ni se părea un vis misterios, căci nouă nu ne spunea nimeni unde ne ducem, ci ne ducea, şi toate lucrurile erau aşa de necombinate între ele încît cădeam din mister în mister.» Spre deosebire de Russo purtat la Soveja, Bolintineanu este încîntat, parcă trăind o aventură frumoasă. Deocamdată însă, acest mod al călătoriei, detectabil în *1001 de nopţi*, iar mai tîrziu în romanele de aventuri, constituie mai ales un procedeu literar: un cunoscut este transportat

în mod misterios spre o destinaţie necunoscută şi în scopuri aflate sau nu ulterior."

Încadrarea ni se pare judicioasă. Într-adevăr, călătoria lui Dimitrie Bolintineanu pe Dunăre şi în Bulgaria se desfăşoară în două etape, ambele stînd sub semnul constrîngerii şi al enigmaticului. Prima etapă, cu un caracter retrospectiv, evocă împrejurările care au succedat înăbuşirii revoluţiei de la 1848, cînd fruntaşii ei, printre care şi Dimitrie Bolintineanu, sînt arestaţi şi proscrişi într-o direcţie şi cu un scop ce nu le sînt cunoscute. A doua etapă înfăţişează episoadele centrale ale drumului pe care Dimitrie Bolintineanu îl face, în toamna anului 1851, de la Paris la Constantinopol, determinat de condiţia sa de exilat, neştiind însă precis cum va ajunge şi ce situaţie va avea în capitala Imperiului otoman.

O succintă reconstituire a faptelor şi evenimentelor din acel timp ne va servi la înţelegerea aprofundată a sensurilor majore ale memorialului lui Dimitrie Bolintineanu. Odiseea scriitorului începe în ziua de 13 septembrie 1848, cînd oştile otomane vin să înăbuşe prin forţă ridicarea Ţării Româneşti la demnitatea ţărilor independente şi civilizate. La vestea că trupele turceşti, comandate de Omer-paşa, şi-au instalat tabăra la Cotroceni, masele populare din Bucureşti, conduse de fruntaşii revoluţiei, ies în întîmpinarea acestora, într-o demonstraţie paşnică, pentru a se opune unei intervenţii armate în desfăşurarea evenimentelor interne. Aici veniră însă şi marii boieri, antipatrioţi şi antinaţionali, cu gîndul ascuns de a cere lui Fuad-efendi, comisarul Porţii otomane în Ţara Românească, sprijinul în înăbuşirea revoluţiei, ceea ce se şi întîmplă. Se formă atunci o deputăţie „ca la 200 persoane", care merse în cortul lui Fuad-efendi, pentru tratative, cum relatează un participant la această acţiune (cf. Niculae Costinescu: *Scrisoare*, în *Gazeta de Transilvania*, nr. 81—85, 4—18 octombrie 1848, p. 1). Deputăţia era alcătuită în primul rînd din fruntaşii revoluţiei, printre care şi Dimitrie Bolintineanu. Dar, din nenorocire, în deputăţie pătrunseseră şi boierii reacţionari, care trecură de partea lui Omer-paşa şi a lui Fuad-efendi. După ce comisarul Porţii otomane citi fermanul sultanului, care cerea „restabilirea ordinei" prin puterea armelor, Nicolae Bălcescu protestă energic, dar în zadar, căci reprezentanţii sultanului declanşară îndată represiunea, arestînd pe membrii deputăţiei, cu excepţia marilor boieri. Un alt participant la acest episod ni-l descrie astfel, la scurt timp după consumarea lui: „Ţăranii stau tabărîţi în cîmp. Turcii puseseră sentinele de către dînşii. Luni dimineaţa, Fuad trimite să cheme în cort atît pe cei mai însemnaţi dintre boieri, cît şi pe reprezentanţii cetăţenilor din Bucureşti. Boierii

se gătesc. Partea cealaltă își alege deputații săi; și astfel ambele partide pleacă spre tabăra turcească. Și iată-ne în cort. Încunjurați de toate părțile de oșteni, alăturea cu dușmanii viitorului naționalității noastre, puteau aleșii revoluției să abdice dignitatea lor și a întreg poporului? Fuad îndată ne citește un ultimatum, care zice că este însărcinat să-l și execute pe loc în numele sultanului, și anume restatornicirea ordinei legale cu puterea oștilor turcești, și înființarea unui guvern interimar, alcătuit dintr-un caimacam și din comisarii curților. Vă lăsăm să judecați cîtă mînie n-au adus în noi aceste cuvinte! Abia Bălcescu începu să zică cîteva cuvinte, și îndată Fuad zice că el n-are a discuta, ci numai a executa. Atunci, la zîmbetul de mulțumire al ticăloșilor boieri, turbarea noastră începu a se manifesta prin cele mai desperate protestații; și așa făcurăm de răsună cortul de strigare: Moarte mai bine decît Regulamentul! În acel minut Omer-pașa trage dintre noi pe Fuad-efendi; boierii se iau după dînsul. Noi rămînem laolaltă, și n-apucăm să suflăm de trei ori, și îndată ne văzurăm arestați de turci" *(Corespondență din București,* în *Bucovina,* nr.1, 4 octombrie 1848, p. 1).

Tot timpul zilei, cînd are loc și ciocnirea dintre trupele otomane și pompierii români, care au dat dovadă de un înalt spirit de jertfă patriotică, toți cei arestați, printre care și Dimitrie Bolintineanu, sînt ținuți în tabăra turcească. Seara, sub paza baionetelor, sînt închiși în mînăstirea Cotroceni. A doua zi, marea majoritate a celor arestați sînt puși în libertate. Nu rămîn sub stare de arest decît cei considerați fruntași ai revoluției, și anume N. Golescu, St. Golescu, A. Golescu, Nicolae Bălcescu, I. Brătianu, Cezar Bolliac, C. A. Rosetti, Gr. Grădișteanu, arhimandritul Snagoveanu, Dimitrie Bolintineanu, A. Zanne, I. Voinescu, I. Ionescu, C. Aristia și Gr. Ipătescu *(Anul 1848 în Principatele Române,* vol. IV, p. 452). În toiul nopții, revoluționarii arestați sînt urcați în căruțe de poștă, înconjurați de două escadroane de cavalerie otomane și porniți, chipurile, spre Brașov, de unde urmau să treacă în Transilvania. Dar, peste puțin timp, căuzașii aveau să fie încercați de o mare deziluzie. În loc să se îndrepte spre Brașov, convoiul luă direcția Giurgiu. Cei arestați bănuiau să nu-i așteaptă nimic liniștitor. Într-adevăr, la Giurgiu sînt mai întîi închiși într-o cazarmă ocupată de turci, iar apoi transportați pe celălalt mal al Dunării, la Rusciuc, rămînînd reținuți în continuare pe un vas de război. În timpul celor trei zile cît au fost sechestrați pe acest vas, Dimitrie Bolintineanu fu mîngîiat de vizita unor rude apropiate, care-i aduseră „o sumă de bani și merinde de drum. Bucuria lor văzîndu-mă era cu atît mai mare, că nu știa nimeni de mine ce mă făcusem", cum notează

în memorialul său. După cele trei zile se spulberă și ultima speranță de a fi eliberați. La București, Fuad-efendi și caimacamul C. Cantacuzino semnaseră decretul pentru exilarea capilor revoluției, publicîndu-l în *Buletinul Ofițial al Prințipatului Țării Românești*, nr. 42, din 25 septembrie 1848.

La Rusciuc, arestații fură transbordați de pe vasul de război pe două ghimii, — vase de transport turcești primitive, lipsite de cele mai elementare condiții pentru o existență umană. Pe ghimia în care este urcat Dimitrie Bolintineanu se mai aflau N. Golescu, St. Golescu, A. Golescu-Albul, C. Aristia, Cezar Bolliac, Gr. Grădișteanu și arhimandritul Snagoveanu. În cea de-a doua ghimie sînt introduși Nicolae Bălcescu, A. Zanne, C. A. Rosetti, I. Brătianu, I. Ionescu, I. Voinescu II și Gr. Ipătescu. Amănunte semnificative privitoare la condițiile mizerabile de pe ghimie furnizează și I. Voinescu II, în evocarea *O călătorie pe Dunăre în ghimie*, apărută în *Românul*, nr. 330—334 din 1861: „Peste putință să mai stai măcar în genunchi; trebuia neapărat să-ți faci trupul ghem. Așternutul îi era, în toată lungimea, de ghiulele cu rogojini pe d-asupra ... Stăturăm așa ghemuiți, înghesuiți, în întuneric, și într-un aer putred de duhoare". În aceste condiții, proscrișii au călătorit, cu unele scurte întreruperi, timp de aproape treizeci de zile. Primul popas îl fac la Vidin, unde sînt debarcați și ținuți în continuare la corpul de gardă otoman. De la Vidin, după cîteva zile, ajung la Fetișlan, pe țărmul sîrbesc, fiind din nou vîrîți în temniță. Aici, Dimitrie Bolintineanu scrie poeziile *Către boierii români antinaționali* și *Către muierile lor*, pe care le datează: „1848, octombrie 12. În fortăreața de la Fetișlan". Ambele poezii au fost publicate postum, în *Revista nouă*, nr. 11—12, din aprilie-mai 1894, p. 404 (incluse în volumul IV al ediției noastre, p. 465—467).

În timpul călătoriei cu ghimia avu loc un episod emoționant. Încă de la plecarea din Giurgiu, au fost secondați, pe malul Dunării, de Maria Rosetti, soția lui C. A. Rosetti. Cu un pilduitor spirit de jertfă și cu un fierbinte devotament patriotic, purtîndu-și la piept fetița, ea a înfruntat cele mai grele obstacole, mergînd pe jos sau în căruță, pe ploaie și în frig, pe drumuri nenorocite, stăpînită necontenit de gîndul organizării unei evadări a celor arestați. Acest episod avu un viu răsunet în epocă, fiind evocat și de ziarul *Le Courrier français*, în nr. 304, din 28 noiembrie 1848, p. 2: „Ce pénible voyage a donnée lieu à un épisode que nous sommes heureux de rapporter. Une jeune femme, la femme d'un des captifs, M-me Rosetti, abandonnat Bucarest, ses intérêts, sa famille, à la nouvelle du départ des patriotes valaques pour Giurgevo, suivit constamment la convoi des prisonniers.

Tantôt à pied, tantôt dans les lourdes voitures du pays, tantôt à cheval, debout à toute heure, elle déploya pendant ces tristes journées une énergie et un courage surhumains". Acest episod a fost evocat, în pagini emoţionante, de către Jules Michelet, în *Légendes démocratiques du Nord* (Paris, Garnier, 1854, p. 304, şi urm.).

Datorită Mariei C. A. Rosetti, revoluţionarii români captivi au putut, în cele din urmă, să evadeze. De la Fetişlan ajung la insula Ada-Kaleh, unde fac un scurt popas. Deoarece ghimiile nu mai erau în stare să treacă cataractele Dunării, prizonierii obţinură, prin strădaniile Mariei C. A. Rosetti, o barcă de transport de la agenţia din Orşova. Debarcînd la un sat în apropiere de Orşova, izbutesc să scape de sub escorta turcească, unii „luară calea Parisului, alţii se duseră în Transilvania", cum notează Dimitrie Bolintineanu în memorialul său.

După eliberarea din captivitate, Dimitrie Bolintineanu trece în Transilvania, împreună cu Nicolae Bălcescu, Cezar Bolliac şi A. C. Golescu-Albu. De aici, ajunge la Constantinopol. În 8 martie 1849 se afla la Semlin, unde pictorul Barbu Iscovescu, şi el proscris, îi face un portret în creion. La 7/19 iulie 1849, D. Carionfil îi comunica generalului Magheru că aşteaptă la Triest să se îmbarce pentru Constantinopol, împreună cu D. Opran şi D. Bolintineanu, care era „în poziţie foarte critică" (cf. Alexandru Bălintescu: *Arhiva generalului Gheorghe Magheru*, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, 1968, p. 77).

Neavînd condiţii favorabile, Dimitrie Bolintineanu părăseşte Constantinopolul, în toamna anului 1849, îndreptîndu-se spre Paris. Putem preciza cu exactitate data la care a sosit în capitala Franţei. Într-o scrisoare inedită, adresată lui Ion Ghica, la 5 noiembrie 1849, Dimitrie Bolintineanu îl informa: „Je ne suis arrivé à Paris que le 30 du mois passé", adică la 30 octombrie 1849 (Biblioteca Academiei R.S.R., coresp. inv. 80302). După ce desfăşoară o bogată activitate propagandistică şi publicistică, în favoarea cauzei revoluţionare şi naţionale româneşti, Dimitrie Bolintineanu intenţionează să se întoarcă în ţară. La 15 noiembrie 1851 era la Orşova, dar intrarea în patrie îi e oprită, rămînînd să rătăcească încă „pe pămînturi streine, aşteptînd ca porţile patriei să se deschidă proscrişilor politici sau ca pămîntul strein să le dea cîte un mormînt", cum spune în memorialul său. De la Orşova, prin Cladova, ajunge la Rusciuc, unde îşi întrerupe iar călătoria, cu speranţa că o va putea reîntîlni pe sora sa, Ecaterina. Timp de aproape o lună de zile, în care a redactat, într-o primă formă, romanul *Manoil*, poetul a aşteptat zadarnic venirea sorei sale. Într-o

mărturie publicată mai tîrziu, în unicul număr al reînviatei sale gazete *Dîmbovița*, din 22 martie 1870, p. 10, își amintea: „Această carte fu scrisă în exil. La Rusciuc, unde, venit din Paris, apropiei o lună așteptînd să vie so.a mea Ecaterina să o văz. Dar Domnul țării, Știrbei, nu permise aceasta". De la Rusciuc se îndreaptă spre Șumla, apoi spre Varna, unde rămîne șase zile. De aici, cu vaporul ajunge la Continopol. Acestea sînt cauzele și împrejurările care l-au determinat pe Dimitrie Bolintineanu să călătorească pe Dunăre și în Bulgaria.

La începutul memorialului său, Dimitrie Bolintineanu notează că la Orșova s-a despărțit de Vasile Alecsandri, cu care venise împreună de la Paris, poetul reintrînd în țară. O lămurire credem că e necesară, întrucît textul memorialului, în acest caz, nu e suficient de explicit. Trebuie precizat că nu e vorba de reîntoarcerea din exil a lui Vasile Alecsandri. Acest fapt se întîmplase la sfîrșitul lunii decembrie a anului 1849. La 3 februarie 1850, poetul fusese numit șef al Arhivelor Statului din Iași, ceea ce nu-l încînta nici pe el, nici pe prietenii săi, răpindu-l de la masa de scris. Rămas la Paris, Dimitrie Bolintineanu scrie poezia-epistolă *Lui B. Alecsandri, poetul Moldovii*, publicată în *Albumul pelerinilor români*, foaia I, 15 aprilie 1851, p. 4, inclusă în volumul IV al ediției noastre, p. 319. La începutul lunii aprilie a anului 1851, Vasile Alecsandri obținuse un concediu de la Arhivele Statului și plecă la Paris, unde își reîntîlni prietenii și tovarășii de luptă. Plănuind să scoată revista *România literară*, s-a gîndit în primul rînd la aceștia, revoluționarii de la 1848, în felul acesta putînd imprima revistei orientarea corespunzătoare necesităților și aspirațiilor fundamentale ale epocii. La 25 octombrie 1851 îi scria lui Nicolae Bălcescu, la Hyères: „Mă duc să încep jurnalul acel mult dorit care va cuprinde atîtea frumoase compuneri a celor mai însemnați genii a României. Scrie dar și trimite-mi scrierile tale ca să le dau pasport pentru hotarele nemuririi" (cf. Vasile Alecsandri: *Opere*, vol. VIII, ediție îngrijită, traduceri, note și indici de Marta Anineanu, București, Editura Minerva, 1981, p. 126). De asemenea, la 27 octombrie 1851, îi comunica lui Ion Ghica, la Constantinopol: „Je pars dans quelques jours pour la Moldavie, en emportant de Paris la ferme décision de fonder une feuille scientifique et littéraire. Je me suis mis déjà en quête d'articles et grâce à nos compatriotes, poètes et prosateurs de Paris, j'ai déjà garni mon portefeuille assez rondement. Or, comme je ne saurais rien entreprendre sans t'en faire part, je m'empresse de te communiquer ce louable projet, afin qu'il reçoive ta sanction, accompagnée de plusieurs articles scientifiques. Je compte uniquement sur toi pour la partie sérieuse de la feuille. A l'œuvre, donc! Envoie-moi tes manuscrits par

le plus court pour Paris" (Vasile Alecsandri: *op. cit.*, p. 187; vezi şi Nestor Camariano: *Primul număr al „României literare" din 1852 a lui Vasile Alecsandri*, în *Revista Fundaţiilor regale*, nr. 10, octombrie 1940, p. 132).

La 11 noiembrie 1851, Vasile Alecsandri părăseşte Parisul, împreună cu Dimitrie Bolintineanu, îndreptîndu-se spre Viena, iar de aici, cu vaporul pe Dunăre, pînă la Galaţi. Se despart la Orşova, la 15 noiembrie 1851. Vasile Alecsandri porneşte spre ţară cu vaporul Szechenyi, care era gata să se scufunde în faţa Călăraşilor (cf. G. C. Nicolescu: *Viaţa lui Vasile Alecsandri*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1962, p. 211). Întîmplarea a fost povestită, cu mult umor, de însuşi Vasile Alecsandri, în schiţa *Înecarea vaporului Secéni pe Dunăre.*

Memorialul *Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria* are o dublă valoare, documentară şi literară. El constituie una dintre cele mai autentice şi obiective surse de cunoaştere a modului în care revoluţia de la 1848 a fost înăbuşită şi fruntaşii ei porniţi pe drumul amar al exilului. Meritul esenţial al lui Dimitrie Bolintineanu este că, aici, a făcut mai puţin exces de erudiţie, menţinîndu-se în limitele fireşti ale unei naraţiuni sobre, expunînd evenimentele cu simţul măsurii, efuziunile sale patriotice fiind vibrante, fără a cădea în patetismul clamoros. Chiar şi N. Iorga, atît de parcimonios cu elogiile la adresa lui Dimitrie Bolintineanu, recunoştea că „aici povestirea e, fireşte, mai personală; chipurile de călători sînt mai exact zugrăvite: întîmplările drumului povestite mai în răgaz; şi la ele se adaugă povestirile tovarăşilor, după obiceiul şcolii romantice; nu lipsesc nici note asupra ultimelor zile ale revoluţiei şi tristei închisori plutitoare pe ghimii, de care se învredniciră învinşii, dintre cari unul era el, care acum se întorcea, de la Paris, pe la Orşova. Se pomeneşte totuşi cîtă arheologie şi istorie a războaielor ruso-turceşti ştie sau poate afla Bolintineanu cu privire la locurile ce vede — pe apă pînă la Rusciuc, unde se pare că veni să-l vadă sora sa Ecaterina, de la Bolintin, iar de aici cu căruţa la Şumla şi Varna, în primejdie de lupi şi de hoţi (o întreagă nuvelă, apoi o păţanie personală sînt intercalate cu privire la aceştia). De la Varna începe o călătorie cu vaporul, care nu e descrisă" (*Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea*, ediţie şi note de Rodica Rotaru, vol. III, Bucureşti, Editura Minerva, 1983, p. 77).

Apreciind stilul pitoresc al memorialului, G. Călinescu îl apropiă pe scriitorul nostru de Edmond About, autorul unui studiu despre Grecia contemporană şi al romanelor *Les Mariages de Paris* şi *Le Roi des montagnes* (*Istoria literaturii române*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Minerva, 1982, p. 228). Împrejurările în care revoluţia de la

1848 a fost înăbuşită şi fruntaşii ei proscrişi sînt evocate de Dimitrie Bolintineanu cu naturaleţe, fără sentimentalism retoric. „Demne de remarcat — scrie Cornel Regman — sînt paginile care înfăţişează episodul dramatic al prăbuşirii revoluţiei de la 1848 în Muntenia. Evenimentele din 13 septembrie, deputăţiunea în frunte cu Bălcescu trimisă în tabăra lui Fuad-efendi din cîmpul Cotrocenilor, lupta dintre turci şi pompieri în Dealul Spirei, arestarea şi trimiterea în surghiun a revoluţionarilor, «istoria călătoriei noastre pe ghimie», în susul Dunării, pînă la Orşova, sub paza unei escorte turceşti — toate aceste întîmplări, care au intrat în istorie, sînt relatate de Bolintineanu cu cea mai deplină simplitate şi naturaleţe, fără nici o umbră de afectare" (*Dimitrie Bolintineanu — între „plîngere" şi satiră*, în volumul *Confluenţe literare*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1966, p. 116).

Excursurile din memorial referitoare nu numai la revoluţia de la 1848, ci şi la anumite etape din istoria poporului român se întrepătrund armonios cu episoadele călătoriei, servesc la accentuarea unor idei afirmate cu necesitate în epoca redeşteptării noastre naţionale, cum este, de pildă, aceea a continuităţii elementului dac după cucerirea romană. Aşa cum subliniază Ion Bălu, argumentele lui Dimitrie Bolintineanu sînt în primul rînd logice şi de bun simţ, pe deplin convingătoare: „D. Bolintineanu nu are pregătire istorică de specialist şi nu se poate compara pe această latură cu Nicolae Bălcescu, însă, pentru vîrsta la care sînt redactate «călătoriile», cunoştinţele sale istorice sînt bogate. Desigur, multe date au fost corijate ulterior, totuşi D. Bolintineanu aduce în expunerea sa, nu o dată, o logică de o soliditate irefutabilă, ca în această plină de bun-simţ demonstrare a continuităţii elementului dac: «Un popol atît de tare, ce a putut să reziste puterii romanilor, nu putea după război să se extermine tot. Întîi, căci este dovedit prin istorie că Traian, după ce învinse Dacia, nu se purtă într-un chip de a trece ca un exterminător de oameni; al doilea, ca să măcelărească atîta mulţime ar fi trebuit romanilor alţi mulţi ani să-i prinză prin pădurile sălbatice şi să-i omoare, şi ştim că după război aceste provincii se bucurară de zile line. Asemenea, nu putem crede că toţi dacii părăsiră ţara lor. Un popol nomad ar face-o lesne; dacii erau însă ţinuţi aici prin posesiunile lor; istoria veche ne păstrează numele mai multor cetăţi dacice dinaintea venirii romanilor, între altele cunoaştem capitala Daciei, Sarmisegetuza" (*Dimitrie Bolintineanu, călător*, în *Viaţa românească*, an. XXII, nr. 4, aprilie 1969, p. 51).

Digresiunile frecvente din memorial sînt considerate de Marian Popa ca fiind caracteristice tipologice călătorului romantic, cu un

temperament învolburat, incompatibil cu fixitatea într-o anume stare de spirit şi cu cantonarea într-o singură direcţie: „O posibilitate de realizare a călătorului romantic definit prin instabilitate existenţiala este digresiunea sau sinuozitatea. Eterogenitatea temperamentală îşi găseşte un reflex în redactare şi, evident, în contactul cu obiectele itinerariului" *(op. cit.*, p. 64). În acest sens, argumentează Marian Popa, „un exemplu destul de simplu îl oferă Bolintineanu. Aflîndu-se pe Dunăre *(Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria)* într-o barcă împreună cu un francez, un englez şi un german, călătorul nostru îl obligă adeseori pe ultimul să-şi facă autobiografia, desigur erotică. Autorul nu mai e nevoit să se uite în jur, să mai observe natura sau oamenii, să-şi expună propriile sentimente. Schematic, acest tip de excurs este şi o realitate a călătoriei, dar şi un motiv literar; el este în fond identic şi în *Povestirile din Canterbury*, în care Chaucer îşi pune fiecare călător să povestească ceva pentru uşurarea drumului. Apoi, fiecare loc în călătorie poate deveni ocazia unei stagnări pentru realizarea unei descrieri istorice, estetice, afective. Ajuns la Orşova, călătorul face istoricul Dunării începînd din antichitate, dar este neglijată total descrierea naturală, care poate fi însă găsită în orice relaţie engleză sau franceză. O vizită la fortăreaţa Fetişlan îi îngăduie să-şi reamintească de şederea sa de trei zile întîmplată acolo cu cîţiva ani mai în urmă, şi se ajunge la un alt excurs istorico-autobiografic cu comentarii despre înăbuşirea revoluţiei de la 1848 şi despre scoaterea revoluţionarilor din ţară de către turci" (*op. cit.*, p. 65). Din punct de vedere compoziţional, digresiunea reprezintă o modalitate de introducere în naraţiune, marcată, în text, prin formule aproape invariabile, observă Marian Popa; „Călătoriile pe Dunăre pot servi numeroase exemple: «Astfel sînt suvenirile ce îmi recheamă această fortăreaţă, dar, fiindcă am venit aici voi urma înaintea istoriei călătoria»; «Acum să ne întoarcem la subiectul dintîi»; «Dar să trecem la al subiect»; «Acum să ne înturnăm la Rusciuc»; «Să ne întoarcem la Rusciuc» etc. Formula readuce realitatea în raport cu digresiunea, sau introduce excursul renunţînd la realitate: «Lăsarăm la stînga noastră apa Cernei. Această apă merită, sub mai multe raporturi, cîteva vorbe în treacăt.» Aşadar, după depăşirea obiectului, i se dă descrierea istorică! Dar exemplul nu e unic. Călătoria pe Dunăre se face cu un vas numit gimie. De abia însă peste douăzeci de pagini, cînd se ajunge la Şiştov, apare următoarea referinţă: «Gimia noastră aruncă ancora în portul Şiştovului. Este timp să fac descripţia acestei gimii.» Călătoria prin Bulgaria este substituită cu excursul general asupra locului: «Este timp a zice două

vorbe de Bulgaria în care ne aflăm anume şi despre care avem a vorbi mereu de aici înainte, în cursul acestei scrieri »" (op. cit., p. 65).

Digresiunile constituie totodată şi un mijloc de înviorare a relatării, de evitare a monotoniei, oferind cititorului puncte de atracţie pe gustul său şi momente de relaxare. Aşa sînt povestirile romantice ale doctorului Franţ, cum remarcă Ion Bălu: „Cu deosebire i-a plăcut tînărului valah întîmplarea cu tîlharii de lîngă Monastir, ce aducea în prim plan personaje caracterizate prin contraste violente, specific romantice; căpetenia tîlharilor, amestec aproape hugolian de cruzime şi gingăşie, şi frumoasa lui fiică, apariţie aproape ireală, într-un mediu inadecvat. Naraţiunea aceasta şi celelalte erau compensaţia în planul ficţiunii a monotoniei ucigătoare a călătoriei şi, fără îndoială, ele erau căutate — în primul rînd — de cititori. Aşa se explică de ce pe noi ne interesează mai puţin ce simte şi ce gîndeşte autorul şi-l urmărim mai cu seamă pentru ceea ce ştie să vadă şi să ne facă şi pe noi să privim" (op. cit., p. 51).

Digresiunile ţin de arta compoziţiei, denotînd din partea lui Dimitrie Bolintineanu o reală abilitate în a menţine mereu trează atenţia cititorului, în a-l incita permanent să urmărească relatarea, alternînd timpul naraţiunii, trecînd cu subtilitate de la evocarea unor întîmplări la caracterizarea personajelor. „În relatările de călătorie ale lui D. Bolintineanu — subliniază Ion Bălu — întîlnim nu o dată procedee folosite curent în nuvelă sau roman, dar aceste modalităţi sînt folosite exclusiv în organizarea materialului. Ce se observă numaidecît la D. Bolintineanu este simţul desebit al compoziţiei, grija cu care motivează şi integrează în însemnările sale digresiunea cea mai neînsemnată. Călătoriile pe Dunăre şi în Bulgaria încep la 15 noiembrie 1851. După ce se despărţise la Orşova de Vasile Alecsandri, D. Bolintineanu s-a îndreptat, pe Dunăre, spre Constantinopol. Iniţial, descrierea este neutră şi făcută la timpul prezent. Călătorul lasă în urmă Orşova, trece pe lîngă gura Cernei şi abia în faţa insulei Ada-Kaleh fantoşele trecutului prind viaţă; « Această insulă, — zice D. Bolintineanu — ne recheamă nişte suvenire destul de triste. Aici am fost în anul 1848, împreună cu alţi şaisprezece soţi români, închişi trei zile, aşteptînd o ocazie ca să ne pornească înainte cu escorta noastră turcă, ce ne aducea de la Cotroceni prin Giurgiu şi Dunăre, ca să ne ducă la Semlin ». Fraza are rostul să incite curiozitatea fiindcă îndată, cu indiferenţă calculată, privirile zăbovesc din nou deasupra insulei, întorcîndu-se după aceea spre tovarăşii de drum. Acum, şi pe tot parcursul călătoriei, D. Bolintineanu nu se pierde în descrieri convenţionale, ci se străduieşte să

reţină trăsăturile fizice caracteristice şi, dacă e cu putinţă, să le pună în evidenţă antitetic" (*op. cit.*, p. 52).

Memorialul *Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria* nu a fost însă scutit de interpretări rizibile, eronate şi denaturate. Astfel, în prefaţa ediţiei apărute în vechea serie a colecţiei „Biblioteca pentru toţi", probabil în 1911, Miron Nicolescu, „membru al Societăţii geografice", nu avea altceva de spus despre memorialul lui Dimitrie Bolintineanu decît că, „urmărind peripeţiile călătoriei descrise de el, greutăţile şi neajunsurile ce întîmpină, vom putea preţui mult mai bine foloasele şi binefacerile dezvoltării mijloacelor de comunicaţie". Mai grav însă era faptul, precizat în aceeaşi prefaţă, că ediţia era amputată de paragrafe „ce nu trebuie să fie citite de publicul şcolar". Amputări arbitrare a operat şi M. Nanu, în volumul *Călătorii* (Bucureşti, Editura tineretului, 1956), făcînd loc, în prefaţă, unor interpretări false, de un strident sociologism vulgar. Contrar evidenţei, afirmă că banditul Catîrgi-Jane este înfăţişat de scriitor „cu dragoste şi înţelegere", deoarece ar fi fost, chipurile, „un luptător pentru libertatea poporului său".

Înainte de a încheia, precizăm că legenda regelui Candaule şi a soţiei sale, extrasă din Herodot şi introdusă de Dimitrie Bolintineanu în *Cartea II* a memorialului său, a fost transpusă şi în poezia *Regina lui Candaule*, inclusă în volumul *Poezii din tinereţe nepublicate încă* (1869) şi reprodusă în volumul III al ediţiei noastre, p. 240.

În memorialele sale de călătorie, Dimitrie Bolintineanu citează numeroase nume de autori străini, antici şi moderni, şi cîteva de autori români, lăsînd să se înţeleagă că a consultat lucrările tuturor acestora, referitoare la istoria, geografia, demografia, arta, cultura şi civilizaţia popoarelor şi ţărilor prin care a peregrinat. Nu putem afirma cu certitudine că a consultat sau nu lucrările tuturor autorilor citaţi. Aşa cum s-a dovedit, în unele cazuri, citează din a doua sursă, indirectă, fără să indice acest lucru. Indiferent însă de sursa documentării şi a modului de citare, considerăm că nu e lipsit de interes să întocmim, la fiecare memorial în parte, lista autorilor citaţi. Pentru a facilita consultarea ei, îi aşezăm în ordine alfabetică, corectînd tacit formele eronate şi fluctuante sub care Dimitrie Bolintineanu le ortografiază numele. La cîteva nume nu am putut stabili datele biobibliografice, lipsind din toate enciclopediile şi dicţionarele universale. Sînt, probabil, autori de mai mică importanţă sau Dimitrie Bolintineanu le-a ortografiat greşit numele, din surse indirecte.

Aeneas Silvius sau Enea Silvio Piccolomini, cunoscut şi sub numele de papa Pius II (1405–1464) – iniţiatorul unei ligi a principilor euro-

peni contra Imperiului otoman, obținînd numai adeziunea Veneției, Ungariei și a albanezului Skanderbeg. A scris poezii în limba latină, lucrări istorice și geografice.

Ambry, Artus Thomas, sieur D' (secolul XV—XVI) — istoric francez. Opera principală: *Istoria generală a turcilor*.

Anastasius Bibliotecarius (secolul I) — călugăr italian, bibliotecar al Vaticanului. A scris *Istoria Bisericii*.

Anville, Jean-Baptiste Bourguignon D' (1697—1782) — geograf francez: Opere: *Géographie ancienne abrégée* (1768—1775), *L'Empire Turc considéré dans son établissement et dans ses acroissemens successifs* (1772), *L'Euphrate et le Tigre* (1779).

Bonfini, Antonio (1434—1503) — istoric italian, cronicar al lui Matei Corvin. Opere: *Rerum Ungaricorum*, *Historia Pannonica* etc.

Calimah (c. 315—c.240 î.e.n.) — poet și erudit latin. Ca director al bibliotecii din Alexandria a redactat o bibliografie istorică și critică, *Pinakes* (tablou al scriitorilor iluștri și al operelor lor). Alte opere: poemul *Plokamas Berenikes* (Cosița Bereniciei), epopeea *Hécalé* și o cronică inclusă în culegerea *Scriptores rerum hungaricarum* de Schwandter.

Calvisius, Setus (?) — citat cu *Opera chronologica*.

Chalcocondylas, Laonicos (c. 1430 — c. 1465) — istoric bizantin. Lucrarea sa fundamentală, *Creșterea puterii turcești, căderea împărăției bizantine și alte istorii despre feluriie țări și popoare*, conține și date prețioase despre români.

Comes, Marcellus (?) — citat cu *Cr. indiction*.

Costin, Miron (1633—1691) — cronicar și poet român. Lucrările sale principale sînt *Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron-Vodă încoace*, *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor* și poemul *Viața lumii*.

Cramer, John Anthony (1793—1848) — filolog englez, profesor de istorie la Oxford. Dintre lucrările sale amintim pe cele consultate probabil de Dimitrie Bolintineanu: *Descrierea Greciei antice* (1828) și *Descrierea Asiei Mici* (1832).

Dlugosz, Jan (1415—1480) — istoric și diplomat polonez. Principala sa lucrare, *Istoria Poloniei* (din cele mai vechi timpuri pînă în anul 1480), cuprinde și importante date despre Moldova, privind îndeosebi domnia lui Ștefan cel Mare.

Dufour, Guillaume Henri (1787—1875) — general și istoric elvețian.

Engel, J. Christian (1770—1814) — istoric austriac, cu preocupări și pentru istoria românilor, scriind *Comentarii despre expedițiile lui*

Traian la Dunăre și despre originea românilor (1794), *Istoria Moldovei și a Țării Românești* (1804). A formulat teza falsă că poporul român s-ar fi format exclusiv în sudul Dunării, de unde ar fi imigrat, în secolul al IX-lea, în nordul Dunării.

Eutropius (secolul IV) — istoric roman. A scris *Breviarum ab Urbe condita*, în zece cărți, în care tratează istoria Romei de la întemeierea ei și pînă la împăratul Valens (364—378). Referindu-se la evenimentele petrecute în Dacia, în secolele al II-lea și al III-lea, susține teza absurdă că, după cucerirea de către romani, în Dacia nu ar mai fi existat nici un bărbat; de asemenea afirmă, fără nici un temei, că în anul 271 au fost retrași din Dacia nu numai soldații, ci și toți coloniștii romani.

Foresti, Giaccomo Filippo (1434—1520) — istoric italian, autor al unui *Adaos al cronicilor pămîntului, de la începutul lumii pînă la anul 1485*.

Franck, Adolphe (1809—1893) — orientalist francez.

Herodot (c. 480—425 î.e.n.) — istoric grec. A scris celebrele *Istorii*, în nouă volume, fiecare purtînd numele unei muze, traduse în numeroase limbi. Dimitrie Bolintineanu a transpus în românește cartea I-a, *Clio*, publicînd-o sub titlul *Istoria lui Herodote*, București, Tipografia națională a lui I. Romanov et Comp., 1859, în prefață spunînd: „Călătoriile lui aveau un scop mai nobil, iar nu numai de a se dezmierda: își pusese în minte să scrie istoria. Astfel își propuse a scri istoria resbelului ce grecii avură cu perșii. Herodote profită de acest sujet măreț, ca să bage în istoria sa istoria celor mai mulți popoli ai lumei cunoscute atunci. Îndată ce își formă acest proiect, călători în Grecia, Epir, Macedonia, Egiptul, Sciția, pretutindeni observă cu tărie situațiunile, datinele țărilor, religiile; pretutindeni se legă cu oameni de merit."

Kromer, Martin (1512—1589) — istoric polonez, a cărui operă principală tratează *Despre începutul și istoria poporului polon*.

Kuteu, Ioachim (?).

Laurian, August Treboniu (1810—1881) — filolog și istoric român. Împreună cu Nicolae Bălcescu a editat, în 1845, *Magazin istoric pentru Dacia*. A redactat, împreună cu I. C. Massim, *Dicționarul limbei române*, în două volume (1871—1876) și un *Glosariu* (1871), de un latinism exceсiv. A editat cronica lui Gheorghe Șincai și numeroase manuale de istorie, dintre care cel mai important este *Istoria românilor*, în trei volume (1853). Din domeniul lingvisticii amintim *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae in utraque Dacia vigentis vulgo valachicae* (1840).

Leunclavius, Johannes (1533—1593) — istoric german, autor al unei *Istorii a Imperiului otoman*, care cuprinde şi preţioase informaţii privitoare la ţările româneşti.

Lussan, Marguerite (1682—1758) — scriitoare franceză, cunoscută prin *Serile în Tesalia* (1731).

Marcellinus, Ammianus (c. 330 — c.400) — istoric roman, continuator al lui Tacitus. *Istoria* sa cuprinde date şi despre trecutul ţărilor româneşti.

Müller, G. F. (?) — citat cu *Magide Busching*, t. XIV.

Nicefor, Gregores (c. 758 — c. 830) — cronicar bizantin, patriarh al Costantinopolului, autor de lucrări teologice şi istorice, printre care *Istoria Imperiului bizantin*.

Palotie (?).

Peutinger, Konrad (1465—1547) — anticar german, de numele căruia se leagă o colecţie de cronici.

Peutingeriană, carta — harta antică a drumurilor din Spania pînă în India.

Plinius, Caius Secundus (c. 23—79) — istoric, filolog şi literat roman. A scris un tratat despre oratorie, *Studiosus*, şi opt cărţi despre *Incertitudinile limbajului*. Cea mai importantă operă a sa este *Istoria naturală*, concepută ca o enciclopedie, alcătuită din 37 de cărţi.

Ptolomeu (secolul II) — astronom grec din Egipt, autor al unei *Geografii*, în care plasează Pămîntul în centrul universului, ca un corp fix.

Reva, Petro de (?).

Sacy, Silvestre de (1758—1838) — istoric şi orientalist francez. A scris şi o *Histoire de Hongrie* (1788).

Sagredo, Giovanni (secolul XVII) — istoric italian, procurator al bisericii San Marco din Veneţia. A scris *Memorii istorice asupra monarhilor otomani* (1697).

Scotus, Marianus (?) — citat cu *Casiodorus pariter*.

Spondanus, Henric (1568—1643) — episcop de Pamiers. A tipărit în 1639 *Analele lui Baronius continuate de la anul 1127 la anul 1622*.

Strabon (c. 63 î.e.n. — c.17 e.n.) — geograf şi istoric grec. A călătorit în Asia Mică, Siria, Italia şi Egipt. Lucrarea sa principală, *Geografia* (în 17 cărţi, păstrate în cea mai mare parte), cuprinde unele probleme de geografie generală şi descrierea amănunţită a lumii cunoscute pe atunci. Pe lîngă datele geografice, lucrarea conţine şi o serie de informaţii istorice, luate din diferite izvoare dispărute ulterior.

Teofan, Sfîntul (750—817) — istoric bizantin. În 810, la rugămintea lui Georges le Syncelle, continuă cronica începută de acesta,

ducînd-o de la Dioclețian (284) pînă la căderea lui Mihai I (813), asigurînd expunerii o bază cronologică. Lucrarea sa a fost tradusă în limba latină în secolul al IX-lea, exercitînd o lungă și importantă influență asupra întregii cronografii bizantine.

Teorancus (?) — citat cu *Chr. ad ann. 12 Justiniani.*

Thunmann, Johann (secolul XVIII) — istoric german. A publicat *Cercetări asupra istoriei popoarelor europene răsăritene* (1774.

Thurocz, Ioan (secolul XV) — istoric maghiar din timpul lui Iancu de Hunedoara. A redactat *Chronica Hungarorum*, păstrată într-o ediție din 1488, fiind inclusă și în culegerea tipărită de Schwandter în 1746. Dimitrie Bolintineanu îl citează sub numele de Thorotz, Thuroczius și Turoție.

Tomasi, Giorgio (secolul XVI—XVII) — istoric italian, protonotar apostolic și secretar al lui Sigismund Bathori, la curtea căruia a scris *Despre războaiele și revoltele din regatul Ungariei* (1621).

Tucidide (c. 460 — c. 396 î.e.n.) — istoric și om politic atenian. Opera sa, neterminată, *Istoria războiului peloponesiac*, în opt cărți, înfățișează, după o scurtă istorie a grecilor, lupta pentru supremație, în lumea greacă dintre anii 431 și 411 î.e.b., între Sparta și Atena.

Ulpianus, Domitius (secolul III) — jurisconsult roman. Opera sa principală o constituie *Reguli de drept.*

Wolff, Christian (1679—1754) — filozof german luminist.

Zonaras, Ioan (secolul XII) — cronicar bizantin, de la care a rămas un *Manual de istorie universală.*

CĂLĂTORII LA IERUSALIM ÎN SĂRBĂTORILE PAȘTELUI ȘI ÎN EGIPT

Pe cînd se afla proscris în Imperiul otoman, Dimitrie Bolintineanu împrumută „o sumă mare“ de bani de la Constantin Polihroniade, un român bogat stabilit la Constantinopol, sumă pe care nu o va putea restitui integral nici pînă la sfîrșitul vieții sale, și pornește, la 9 martie 1854, într-o călătorie la Ierusalim și în Egipt, descrisă în memorialul apărut inițial cu titlul *Călătorii în Palestina și Egipt*, Iași, Tipografia „Buciumului român“, 1856, reeditat apoi cu titlul *Călătorii la Ierusalim în sărbătorile Paștelui și în Egipt*, a doua edițiune, București, Tipografia lucrătorilor asociați, 1867.

Prima ediţie a memorialului s-a tipărit prin intermediul lui G. Sion, care îi publicase, cu un an înainte, 1855, şi volumul *Poezii vechi şi noi*. La 6 iunie 1856, din Constantinopol, Dimitrie Bolintineanu îi scria lui G. Sion: „Dar tomul de călătorie vă place? Voi tipări şi al doilea tom, pe Nil în sus pînă la cataracte şi Teba, unde sînt cele mai interesante lucruri de văzut şi admirat, şi încotro am de gînd să plec" (cf. N. Cartojan: *D. Bolintineanu. Scrisori din exil*, în *Neamul românesc literar*, an. I nr. 6, 1 iunie 1909, p. 470). Volumul a apărut la sfîrşitul anului 1856, cum ne informează G. Petrescu la rubrica de „bibliografie", în *Timpul*, an. I, nr. 3, 24 decembrie 1856, p. 4, recomandîndu-l cu căldură cititorilor: „Anunţăm cu o vie plăcere cititorilor noştri, că de puţin timp biblioteca noastră naţională s-a înavuţit cu un tezaur destul de preţios. D. Bolintineanu, ale cărui opere poetice nu putem destul a le recomanda cititorilor, mai dădu la lumină de cîteva zile, sub auspiciile d-lui G. Sion, alte opere intitulate *Călătorii în Palestina şi Egipt*, scriere în proză a locurilor pe unde se purtă autorul. El ne mai promise că publicaţia în alt volum atîrnă decît de la îmbrăţişarea ce obţine această nouă operă. Sperăm că publicul amator de cultură va îmbrăţişa cu dragoste şi căldură această carte ca una ce poate trece din cele mai frumoase de generul acestor din literatura naţională şi printr-aceasta numai că ne vom face demni de afecţiunea autorului ce păstrează pentru confraţii săi, dar vom da ocaziune a ni se adăuga mica noastră bibliotecă cu scrieri tratate în limba noastră mumă. Facem apel tutulor românilor de inimă şi cu adevărate simţimente patriotice".

Prima ediţie a memorialului se deschidea cu o *Prefaţă* semnată de G. Sion, care îşi propunea, mai întîi, să-l situeze pe Dimitrie Bolintineanu în peisajul literar al epocii sale, şi apoi, să releve însemnătatea memorialului său de călătorie. Dimitrie Bolintineanu era considerat un exponent de seamă al literaturii române din epoca redeşteptării şi afirmării noastre naţionale, dinamizată de idealurile revoluţiei de la 1848: „Numele lui Bolintineanu este cunoscut românilor încă de cînd literatura naţională avea epoca sa. Cu drept cuvînt am putea determina că acea epocă a fost pînă la anul 1848. Chemarea sa cea adevărată fusese de a deştepta simţimentele naţionale; a propaga ideile progresului, a populariza trecutul strălucit, dar uitat al strămoşilor, a arăta lumei că avem o limbă cultivată şi soră, dacă nu mumă, a celorlalte limbi neolatine, şi, în fine, că merităm o viaţă naţională şi politică între celelalte popoare europene." Alături de Nicolae Bălcescu, arăta G. Sion, Dimitrie Bolintineanu continua, şi în exil, să-şi dăruiască toate puterile pentru îmbogăţirea şi înflorirea literaturii române,

în lumina acelorași idealuri naționale și patriotice: „Cel dintîi, debil de sănătate, lovit la inimă de asprimea împrejurărilor și mai ales de *nostalgie (boala de dorul patriei)*, a lucrat pînă la cel de pe urmă moment al vieței la istoria lui Mihai Viteazul, eroul de predilecțiune al studiilor sale; în agonia morței, pe patul de durere, vărsînd în toate zilele cîte o parte din inima sa prefăcută în bucăți de sînge, își readuna din moment în moment puterile pentru ca să poată dicta surorei sale cele de pe urmă rînduri care trebuia să ilustreze literatura noastră".

Asemenea lui Nicolae Bălcescu, arăta în continuare G. Sion, Dimitrie Bolintineanu „cu toate strîmtorile vieței, care adeseori zugrumă geniul și talentul, își urmează cu neobosire cariera ce a apucat. În orice necazuri, în orice fericiri efemere și trecătoare, el totdeauna a conservat iluziunile sale intacte, pentru muma-patrie, și muza sa, deși purtată din loc în loc pe țărmuri străine, a știut a rămînea românească ca sufletul și inima sa. Acel ce a cetit producerile sale publicate parte în Iași la 1852 sub titlul *Cîntece și plîngeri*, parte în București la 1854, deosebitele scrieri publicate în *România literară*, s-a putut convinge de acest adevăr. Bolintineanu ca poet, ca scriitor, ca literat, ca patriot, nu mai are nevoie a fi din nou recomandat. Sub titlurile aceste el este de mult cunoscut românilor. Multe din operile sale de demult au ajuns a fi populare. Dar ce tristă recompensă pentru el! Prin saloane și prin bordeie versurile lui se cîntă, dar numele lui este necunoscut! Nici acei ce le cîntă, nici acei ce le ascultă, adeseori nu întreabă măcar de numele lui!" Pentru a atrage interesul cititorilor, G. Sion sublinia că memorialul oferă o lectură deopotrivă de plăcută și interesantă: „Bolintineanu, în exilul său, a utilizat cutreierările sale prin o scriere nu numai desfătătoare, dar și instructivă totodată. Purtîndu-se prin Palestina și Egipt, călcînd preste pămînturile pe unde s-au petrecut cele mai însemnate fapte ale istoriei vechi, ne descrie fiecare localitate cu întîmplările prin care a trecut, ne pune sub ochi trecutul și prezentul acelor locuri, și, servindu-se de autorități necontestabile, cu o manieră ingenioasă, ne familiarizează cu cunoștința multor lucruri serioase și interesante." În încheiere, G. Sion apela la obiectivitatea cititorilor, pentru a nu-l uita pe scriitorul care, de mulți ani, se afla proscris din patria sa: „Nu vom face lauda acestei opere. Cetitorul deae-i prețuirea ce va socoti; dar dacă va afla mulțămire cetind-o, dacă va lăcrăma ca cel ce scrie aceste rînduri la paginele consacrate pentru amorul patriei, aducă-și aminte de poetul român carele de la 1848 se află pe țărmuri străine și carele se numește Bolintineanu!"

Cu toate că G. Sion aşezase în fruntea volumului aceste măgulitoare cuvinte, Dimitrie Bolintineanu nu prea era încîntat de modul în care i se tipărise memorialul. Într-o scrisoare, inedită, adresată lui Christian Tell, la 6/18 februarie 1857, din Vathi, îşi exprima îngrijorarea faţă de unele intervenţii şi omisiuni făcute de G. Sion în textul scrierii: „Dacă ai cetit călătoria şi este vreo ocazie să mi-o trimiţi şi mie, sunt curios să văd greşelele ce s-au introdus la tipar, mai ales că, după cum am înţeles, d. Sion s-a apucat de a scos din manuscris o parte din art. ieroglifelor, şi mi-e teamă să fi făcut vreo arababulă" (Biblioteca Centrală de Stat, ms. 5366). Ceea ce l-a nemulţumit şi mai mult a fost faptul că cei ce se ocupaseră de tipărirea volumelor sale *Poezii vechi şi noi* şi *Călătorii în Palestina şi Egipt* abuzaseră de lipsa din ţară a scriitorului, cheltuind sumele încasate, ba mai mult, scoţîndu-l şi dator. La scurt timp după reîntoarcerea sa în patrie, constatînd acest lucru, Dimitrie Bolintineanu îi scria, cu mîhnire, lui A. Zanne, la 24 octombrie 1857: „Vei şti numai că cărţile mele tipărite s-au vîndut toate, şi banii s-au mîncat de fraţii după aici. Cu Sion nu ştiu ce să fac, căci este cam rău văzut de toţi şi cam la o parte. Au fost aici oameni cari au adunat bani de la public şi de la cîteva persoane cu care am vorbit, ca să tipărească *Poeziile* şi *Călătoria* mea. De la unul a luat 100, de la alţii 50, 40, 30, 60 etc., şi cu toate acestea cheltuiala tiparului s-a pus la socoteală mie" (cf. N. Cartojan: *Scrisori ale lui D. Bolintineanu după întoarcerea din exil*, în *Neamul românesc literar*, an. III, nr. 3, 30 ianuarie 1911, p. 42). Acelaşi lucru îl comunica şi lui Baligot de Beyne, directorul ziarului *Presses d'Orient* şi viitor secretar al lui Alexandru Ioan Cuza, printr-o scrisoare trimisă din Galaţi, la sfîrşitul lunii octombrie 1857: „Tous mes cuvrages on été vendus; mais les amis m'ont mangé l'argent provenant de mon travail" (cf. *Documente privind Unirea Principatelor*, ediţie de Cornelia C. Bodea, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1963, p. 334).

Memorialul *Călătorii la Ierusalim în sărbătorile Paştelui şi în Egipt* a fost viu discutat, subliniindu-se că el concentrează, în mod accentuat, toate defectele şi calităţile scrierilor similare ale lui Dimitrie Bolintineanu. În acest sens, N. Iorga remarca: „Se dau multe pagini de erudiţie ieftenă, anecdote asupra tovarăşilor de călătorie, « dame bătrîne », « fete ale Albionului », adecă « june engleze » etc., accidente de călătorie. Dar întîlneşti şi simple scene din natura Răsăritului, icoane adevărate ale locurilor nouă ce-i răsar înainte, caracterizări pătrunzătoare ale străinilor, cu cari vine în atingere călătorul — o bună pagină despre peroţi —, note de moravuri cîştigate printr-o experienţă de cele mai multe ori plăcută.

Arată petrecerea-i în Iafa, la «schitul grecilor», gol «ca o închisoare» — ticsit de oameni, sălăşluiţi ca «o laie de ţigani în călătorie, înecat în praf, năpădit de purici călugăreşti», lipsit de distracţii; dar iată călugărul moldovean Iona, care cîntă «cu flautul doine» din ţara lui depărtată şi scoate «lacrime de dor pentru ţara, părăsită dar niciodată uitată.» Nici o urmă de evlavie, ci simţul pentru pitoresc, unit cu mîndria amănuntelor istorice şi arheologice, care deosebeşte şi pe călătorii francezi din acel timp" (*Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea*, ediţie şi note de Rodica Rotaru, vol. III, Bucureşti, Editura Minerva, 1983, p. 76).

În Egipt, admite N. Iorga, „piramidele-i inspiră cea mai strălucită evocare din toată poezia lui" (E vorba de poezia *La piramide* din *Cartea V* a memorialului, inclusă în *Poezii de D. Bolintineanu atît cunoscute cît şi inedite*, din 1865, reprodusă în primul volum al ediţiei noastre, p. 411). Excesul de erudiţie, cu multe lucruri de împrumut, i se părea lui N. Iorga util pentru cititorii acelei epoci: „Aici copleşirea cu arheologia se face în proporţii cu mult mai mari şi dă un caracter de compilaţie — altfel într-un stil uşor şi plăcut. Ţinînd seama de cît ştiau contemporanii, o astfel de operă îşi avea folosul ei" (*op. cit.*, p. 77).

În ampla sa exegeză *Călătoriile epocii romantice* (Bucureşti, Editura Univers, 1972, p. 65), Marian Popa încadrează şi acest memorial în capitolul *Tipologia călătorului*, unde arată că „o posibilitate de realizare a călătorului romantic definit prin instabilitate existenţială este digresiunea sau sinuozitatea". Dacă în *Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria* aprecia că digresiunea se integra armonios şi semnificativ în relatarea călătoriei, aici consideră că „digresiunea are un caracter complet gratuit", explicînd: „Bolintineanu vede de pe vas insula Lesbos, de unde un portret ale poetei Sapho; după intrarea în portul Smirnei, se descoperă pe vapor un iezid, închinător la diavol, din a cărui cauză, spun pasagerii, ar fi izbucnit o furtună pe mare. Urmează, drept consecinţă, o lungă expunere asupra sectei iezidilor, ducîndu-şi viaţa într-o altă regiune a lumii, iar maniera relatării este în aşa măsură ambiguizată încît călătorul poate lăsa impresia că ar fi fost la faţa locului, sau că ţinutul respectiv s-ar afla în itinerar. Iezidul în cauză este, de altfel, văzut cu totul în treacăt. Insula Chios, vag zărită în noapte, îi declanşează alte digresiuni la fel de inutile. Dacă Bolintineanu ar fi avut o cunoştiinţă estetică mai dezvoltată, un simţ al comicului mai accentuat, acest tip de descrieri gratuite ar fi fost întru totul similar celor care se vor dezvolta mai tîrziu în romanul ironic. Descrierea unui digresiv indică o ruptură aproape totală între idee-

clasică de călătorie, care era executată pentru a se vedea ceva concret, ideea de personalitate afectivă a călătorului și ideea de raport stabilit între loc și călător, care se reduce aici la un fals pozitivism iscat dintr-o dorință de popularizare."

Într-un alt capitol al exegezei sale, *Realitatea informației și realitatea imaginației,* Marian Popa discută acest memorial în funcție de modalitatea prin care Dimitrie Bolintineanu izbutește să ofere imaginea reală a locurilor vizitate. Problema e pusă mai întîi teoretic: „În funcție de existența unei descrieri mai mult sau mai puțin literare, mai mult sau mai puțin pozitiviste a unui loc oarecare, se naște automat chiar disociația între realitatea locului și imaginea lui. Problema este una de semnificație și de valoare, reflectînd, de fapt, în mic controversa în jurul primordialității artei sau obiectului realității care interesează arta. Cînd un călător afirmă că descrierea este imposibilă sau inutilă, că locul trebuie să fie văzut și nu descris, este evident că arta trece pe un loc secundar, punîndu-se accentul pe emoțiile produse de obiectul pentru care textul are numai un rol de indicație. Se poate imagina și situația inversă, de relativizare, cînd locul se prezintă numai ca pretext pentru o performanță artistică. Există oricum o pregătire a călătoriei prin construcția imaginară a locurilor, care poate intra în acord sau în dezacord cu alte construcții ale aceluiași loc, generîndu-se astfel dorința și voința de contact cu locul însuși. Contactul va confirma imaginea, o va completa sau o va anula". Trecînd la discutarea memorialului lui Dimitrie Bolintineanu din perspectiva acestor aserțiuni, Marian Popa observă: „Un loc pare a exista prin informația istorică acumulată în jurul lui. Altfel, el nici n-ar fi remarcat. Bolintineanu observă acest lucru la rîul Iordan, cu destul de mult bun-simț popular: « Vederea acestui rîu n-are nimica rar, afară de suvenirile religioase ce ne păstrează. Lărgimea Iordanului este de șasezeci pînă la șaptezeci picioare; douăsprezece picioare de adîncime. Seamănă mult cu rîul Dîmbovița pînă ce nu ajunge la șanțuri; dar este mai repede. Apa lui este turbure. Malurile sunt acoperite de sălcii și alți arbori sălbateci. Locul ce el stropește este mai verde decît celalt tărîm al băiei. » Urmează apoi descrierea istorică obișnuită. Lipsește abandonul religios, substituit printr-o descriere topografică sumară, care este implicit o formă a demistificării și relativizării prin asociația cu Dîmbovița încă și mai mult consolidată."

Problema structurii și viziunii romantice a memorialului lui Dimitrie Bolintineanu a fost discutată de Mircea Anghelescu atît în studiul

Literatura română și Orientul (București, Editura Minerva, 1975, p. 103), cît și în prefața la antologia de texte *Călători români în Africa* (București, Editura Sport-Turism, 1983). În primul studiu, Mircea Anghelescu consideră că memorialul are o vibrație romantică mai puțin caracteristică epocii, fiind lipsit de profunzime ideatică și o expresie artistică adecvată, scriind: „Contrar așteptărilor, *Călătoriile* lui Bolintineanu nu cuprind prea multe trăsături romantice și cînd acestea apar, sînt de regulă tutelate de geniul înaintașilor: « Într-o zi eram singur în acest locaș, trist prin singurătatea lui. Eram puțin bolnav. Stam pe terasă, privind această natură plină de noutate. Deșertele păreau că se răsfrîng pe inima mea. Seara venea repede și cu dînsa gîndurile cele mai triste zburau pe sufletu-mi obosit de durerile vieței, de amărăciunile unui lung exil. La acestea se adăoga impresiunea dureroasă a locurilor ce vedeam cu sîngeroasele suvenire, de care ne vorbește istoria lor. Oriunde ochiul se oprește, oriunde piciorul călătorului calcă acest tărîm, pulberea acestor locuri este amestecată cu țărîna eroilor ... » Fraza începe cu Volney, trece prin Lamartine și sfîrșește cu Gr. Alexandrescu. În general, meditația sa este sărăcăcioasă în expresie, banală ca formă și minată de nelipsitele diminutive: « Astfel de aduceri-aminte deșteaptă acest rîuleț. Trecătorul însă trece ... Omule pieritor, nu disprețui aceste turburi undișoare! Cei ce au sorbit altădată din ele, astăzi nu mai sunt ... »" În studiul introductiv la antologia *Călători români în Africa*, Mircea Anghelescu își revizuiește însă punctul de vedere afirmat anterior, nuanțează mai subtil analiza, descifrînd în memorial acorduri de autentică rezonanță romantică. Edificatoare este alternanța între decepția încercată în fața realității constatate, cu spirit critic, și meditația străbătută de fior liric în fața vestigiilor unor străluciri apuse: „Ca în atîtea alte descrieri romantice, povara istoriei milenare, care este prezentă în fiecare ungher vizitat, apasă și asupra paginilor de descriere, prilejuind lungi divagații explicative (poate și faptul că autorul se gîndise de la început să-și publice notele de drum nu e străin de aceste lungimi) înainte de a reveni la o contemporaneitate pe care, de data aceasta, fără suportul exemplelor și citatelor, autorul o judecă mai liber și cu destul spirit critic. Într-adevăr, notele lui Bolintineanu păstrează ceva din resentimentul celui venit să admire și descumpănit că așteptările i-au fost înșelate: cutare biserică este, în adevăr, un monument, dar prin mărime, nu prin arhitectură; credința multora că movilele Alexandriei s-au ridicat într-o singură noapte « este o fabulă », părerea călugărilor despre tezaurele necunoscute păstrate în biblioteca din Alexandria i se pare fără temei « pentru că Strabon fusese unul din

bibliotecari și, de ar fi fost ceva ce cunosc astăzi științele, el ar fi vorbit în cărțile lui » ș.a.m.d. Însă priveliștea mării luminate de ultimele raze ale apusului face să răsufle în sufletul său coarda adormită a poeziei: « Seara era frumoasă, cerul senin, marea lină; cele din urmă raze ale soarelui, apuind, vărsa pe fața undelor torente de lumină de aur, argint și de purpură. » Ea răscolește în imaginația poetului «suvenirile trecutului » nu pentru că le-ar mai fi văzut vreodată, ci pentru că le-a visat; și aripa lamartiniană a melancoliei sale mai fîlfîie încă o dată, descrierea prozaică a locurilor lăsînd versul să vorbească pentru a sublinia nu numai tonalitatea, dar și registrul diferit în care se înscriu cele două stări de spirit, cele două viziuni" (*op. cit.*, p. 16). Poetul se substituie prozatorului, introducînd în relatare (Partea II. *Egipt.* Cartea II), poezia *La băile Cleopatrei*, inclusă în *Poezii de D. Bolintineanu atît cunoscute cît și inedite*, din 1865, reprodusă în primul volum al ediției noastre, p. 433.

Starea de spirit romantică din memorialul lui Dimitrie Bolintineanu a fost reliefată de Gabriela Omăt (în *Postfață* la ediția *Poezii* de Dimitrie Bolintineanu, București, Editura Minerva, 1977, p. 268 și urm.). În aprecierea memorialului, precizează autoarea, „nu s-a luat în seamă deloc *umbra «abătută» sub gîndul morții* a călătorului însingurat", adăugînd: „Credem însă că în ea putem contempla peste timp una din ipostazele autentic confesive ale poetului. Fie că vine din inapetență structurală, sau numai din voință de dramatizare livrescă, lamentația permanentă în marginea călătoriei pe care o aflăm în opera lui Bolintineanu este un fapt de necontestat". Într-adevăr, scriitorul vede nimicnicia timpurilor de glorie și strălucire, dezolarea, procesul destructiv aflat sub spectrul morții. În acest mod, spulberă incantația exotică a însemnărilor de călătorie care l-au precedat: „Replica lui Bolintineanu la abundența literaturii de călătorie exotică a vremii este una *demitizantă*. Contemplate sub semnul penitenței și privite o dată mai mult cu ochi de moralist laic (atît de departe de euforia unui Lamartine din *Un voyage en Orient*), iar nu de estet, priveliștile sînt nu numai lipsite de orice urmă de pitoresc, dar cu totul devitalizate, decăzute, mizere; plimbîndu-se printre orientali, călătorul le deplînge lenea, psihologia primitivă, existența insalubră, secerată de friguri; așezările sînt cele mai multe « mizere » sau « mizerabile » (e de recitit descrierea cartierului Pera din Constantinopol). Procesiunile somptuoase sînt minate de meschinărie profundă; pelerinajul și baia rituală în Iordan sînt descrise cu accente grotești: « Ar fi crezut cineva că vede o scăldătoare a nimfelor din mitologie. Atîta numai că cele mai multe din aceste nimfe îmbătrîniseră și se urîțiseră acuma . . . »

Lecţia itinerarului parcurs este una ascetică; pelerinul se confruntă cu un permanent asalt al morţii. Interesant este că motivele *vanitas* . . . sau *fortuna labilis* nu sînt selectate ca atare, în semnificaţiile lor didactice consacrate, lucru pe care l-am fi putut bănui perfect aderent structurii acestor însemnări, atît de aglomerate de informaţie statistică, educativă. Dar pe Bolintineanu îl izbeşte acum *moartea ca proces*, moartea însăşi: «Vederea acestor locuri, cele mai triste ce pot să fie, este atît de împovărătoare, natura aici se pare atît de degradată încît ţi se pare că distrugerea generală a lumii a început aici! Sufletul călătorului se despoaie de tinereţe, de poezie, de iluzii şi într-un minut îmbătrîneşte. Um singur sentiment îl mai pune în mişcare: acela al distrugerii şi al morţii.»"

Adîncind sensurile memorialului, Gabriela Omăt descoperă „rostul moral iar nu senzual pe care poetul vrea să-l confere acestei exprerienţe", demonstrînd că peregrinul român intenţiona să reamintească cititorilor săi că totul este supus morţii, neantizării, spre a-i atrage pe o cale moralizatoare: „Nici mirajul exotismului, ca la romantici, nici ruinele ca la preromantici, nici clasicul *ubi sunt* nu constituie «tema» călătoriilor, ci un *memento mori*, nemijlocit trăit de peregrinul bolintinean, reunind cenuşa civilizaţiilor, degradarea naturii şi inocularea cu moartea, mortificarea prin empatie: «Deşertele păreau că se răsfrîng pe inima mea. Seara venea repede şi cu dînsa gîndurile cele mai triste zburau pe sufletu-mi obosit de durerile vieţei, de amărăciunile unui lung exil. La acestea se adăoga impresiunea dureroasă a locurilor ce vedeam.» Acest *memento mori* adînceşte sentimentul de penitenţă al călătorului, predispoziţia spre moralizare."

Călătorind la Ierusalim, în sărbătorile Paştelui, Dimitrie Bolintineanu ar fi putut foarte uşor să introducă în memorialul său multe pagini de evlavie creştină, de extaz religios. Nu a procedat însă aşa. Dimpotrivă, el observă cu luciditate practicile reprobabile, relevă inconsistenţa unor legende, ironizează superstiţiile, critică rapacitatea călugărilor, condamnă specula deşănţată cu cele sfinte. În mod obiectiv, Al. I. Ştefănescu remarcă: „Bolintineanu nu apare mistic în *Călătorie la Ierusalim*. El observă cu dezgust decăderea călugărilor greci care exploatau naivitatea credincioşilor pelerini. De asemenea, în reproducerea numeroaselor legende sau versiuni fantastice transmise de istoricii antici, el păstrează tot timpul o atitudine critică" (*Studiu introductiv* la ediţia *Opere* de D. Bolintineanu, Bucureşti, Editura de stat, 1951, p. XIII). Cu acelaşi sentiment al dezolării, peregrinul român pare atît de copleşit de stările degradante pe care le observă la locurile sfinte, încît le transpune cu o amărăciune surdini-

zată, convingînd cititorul prin sesizarea contrastului dintre esenţă şi aparenţă. Transformarea religiei, tocmai de către cei ce erau chemaţi să o reprezinte în mod ideal, într-un dezgustător mercantilism, subliniază Ion Bălu, „tîrguiala şi înţelegerea dintre conducătorii bisericii şi căpeteniile tîlharilor, excesele dintr-o parte şi alta, jefuirea pelerinilor prin tot felul de mijloace, venalitatea călugărilor îl determină să încredinţeze hîrtiei stările de revoltă. Revolta lui nu are amplitudine spre a ridica la proporţii colosale materia degradantă şi impurităţile, — îi este imposibil să reverse asupra acestei lumi sarcasmul ucigător sau ironia nimicitoare. Invectiva lui D. Bolintineanu este debitată moderat, cu oarecare melancolie, determinată de contrastul dintre amintirile sfinte păstrate în acele locuri şi micimea celor care le profanează (*Dimitrie Bolintineanu, călător*, în *Viaţa românească*, an. XXII, nr. 4, aprilie 1969, p. 55).

Atitudinea lui Dimitrie Bolintineanu, pe care nu o putem suspecta de subiectivism, se manifestă diferit faţă de călugării români, pe care nu-i elogiază, dar nici nu-i prezintă în ipostaze degradante. Dimpotrivă, apropierea de ei îl face să trăiască mai intens dorul de ţară, dragostea de patrie „niciodată uitată". Aversiunea scriitorului se îndrepta îndeosebi asupra călugărilor greci, care, pe lîngă bogăţia ce o extrăgeau de la mănăstirile din Principatele Române, spoliau pur şi simplu pe hagii. Atitudinea scriitorului venea în întîmpinarea secularizării averilor mînăstireşti, înfăptuită sub Alexandru Ioan Cuza şi la care el însuşi va avea o importantă contribuţie. În memorialul lui Dimitrie Bolintineanu, arată Mircea Anghelescu, „descrierea călătoriei este marcată în numeroase locuri de manifestări ale dorului de ţară. Un peisaj de lîngă Ierusalim « ne aducea aminte de patria noastră atît de frumoasă şi îndestulată de vegetaţie », la Iaffa, unde găseşc un călugăr român care le cîntă doine, ei varsă « din ochii noştri uscaţi de străinătate o lacrimă de dor pentru ţara noastră părăsită, dar niciodată uitată », şi călugărul reapare la Ramla pentru a-i recomanda stareţului Grigorie, grec care stătuse mai mulţi ani în Moldova. « Acesta era neapărat motivul pentru care se deosebea atît de mult de ceilalţi călugări », conchide poetul, pe jumătate în glumă, pe jumătate în serios. Spre deosebire de călugărul francez care refuză să transmită prin Chateaubriand veşti alor săi, care-l uitaseră cu siguranţă, Bolintineanu vede cu bucurie manifestările de simpatie ale românilor ajunşi pe meleaguri depărtate: Iona Moldoveanu, « părintele Atanail, român din Macedonia, care nu-şi ascundea naţionalitatea », călugărul bucureştean aflat în serviciul patriarhiei din Egipt etc. Profitînd apoi

de ospitalitatea relativă a călugărilor greci, călătorii își reamintesc de veniturile însemnate «ce vin din proprietățile acestor locuri din Principate», de «românii care au înzestrat aceste monastiri cu venituri atît de mari», ca un indiciu al stării generale de spirit care va duce peste cîțiva ani la actul patriotic al secularizării averilor mănăstirilor închinate" *(Literatura română și Orientul,* p. 104*)*. Același lucru îl relevă și Cornel Regman: „O preocupare atît de statornică a scriitorului este aceea de a demasca fără cruțare comerțul cu cele sfinte întreprins pe scară largă de călugării de toate confesiunile din preajma Sfîntului Mormînt. Cu antipatie vădită vorbește scriitorul mai ales despre comportarea hrăpăreață a liotei de călugări greci, întreținuți din truda miilor de iobagi ce lucrau pe moșiile din țară ale mînăstirilor închinate. Nu încape nici o îndoială că intransigența dovedită de Bolintineanu cîțiva ani mai tîrziu, în calitatea sa de ministru al Cultelor, în problema secularizării averilor mînăstirești, își are rădăcinile în convingerea temeinică, însușită la fața locului, cu privire la netrebnicia acestor speculanți sub masca sfințeniei" (*Dimitrie Bolintineanu — între „plîngere" și satiră,* în volumul *Confluențe literare*, București Editura pentru literatură, 1966, p. 117).

Ca ministru în guvernul lui Mihail Kogălniceanu, Dimitrie Bolintineanu a participat la pregătirea și înfăptuirea marilor reforme sociale care au marcat momentele culminante ale domniei lui Cuza, cu consecințe profunde, structurale, în întreaga evoluție social-economică și politică a țării noastre. Deținînd portofoliul Cultelor, s-a ocupat nemijlocit de elaborarea legii pentru secularizarea averilor mînăstirilor închinate. Actul secularizării era concluzia firească și necesară a unui proces care începuse cu decenii înainte, făcînd parte și din programul revoluției de la 1848, în punctul 12 al Proclamației de la Islaz. Pentru prima dată, chestiunea fusese dezbătută public, în baza unor argumente de ordin istoric, documentate temeinic, în lucrarea lui Nicolae Bălcescu *Question économique des Principautés Danubiennes*, din 1850. Ideile lui N. Bălcescu fuseseră apoi reluate într-o serie de scrieri propagandistice, dintre care amintim *Dernière occupation des Principautés Danubiennes* de Ion Ghica, iscălită cu pseudonimul-anagramă G. Chainoi (Paris, 1853), *La Question des Principautés devant l'Europe* de A. Ubicini (Paris, 1858), *Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes* de Elias Reganault (Paris, 1855), ***Memorandum despre bisericile, mînăstirile, bunurile mînăstirești și în special despre mînăstirile închinate ale Domniei Țării Românești*** de G. Bengescu (București, 1858), *Question des monastères de Moldavie voués aux Lieux Saintes* de N. Istrati (Iași, 1860), *Mînăstirile din România*

de Cezar Bolliac (Bucureşti, 1867) şi altele. În 1863, problema averilor mînăstirilor închinate devenise acută, cerea o grabnică soluţionare, mai ales că Poarta otomană, interesată în a stoarce profituri, vroia să împiedice această acţiune prin convocarea puterilor garante (cf. Constantin C. Giurescu: *Viaţa şi opera lui Cuza-Vodă.* Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1966, p. 193).

În numele guvernului, Dimitrie Bolintineanu prezintă, la 12 decembrie 1863, în faţa lui Cuza, proiectul de lege pentru secularizarea averilor mînăstireşti. În raportul către domnitor, după ce afirma iniţial că „de patruzeci de ani, România reclamă soluţionarea cestiunii naţionale a averilor monastirilor pămîntene zise închinate", poetul făcea un scurt istoric al acestei chestiuni, argumentînd:

„Inspirată din principiele civilizatrice ale secolului şi de adevăratele sale interese care nu pot a mai permite ca o a cincea parte din pămîntul romănesc să continue a fi avere de mînă-moartă în posesiunea uzurpată a unor comunităţi religoase streine, care de secoli calcă toate condiţiunile dedicaţiunelor primitive, Naţiunea Română, urmînd exemplul dat de naţiunile cele mari ale Europei, reclamă secularizarea averilor de mînă-moartă . . .

Prea Înălţate Doamne! România sigură de a întîlni pe Înălţimea-Voastră pretutindenea unde sunt interesele şi aspiraţiunile ei, este în drept de a aştepta de la iniţiativa Înălţimei-Voastre şi soluţionarea unei cestiuni atît de naţională ca aceea a averilor monastireşti" (cf. *Monitorul, jurnal oficial al Principatelor Unite Române*, nr. 249, 14 decembrie 1863, p. 1041).

A doua zi, la 13/25 decembrie 1863, guvernul prezintă Camerei proiectul de lege a secularizării, care e aprobat cu 93 voturi pentru şi 3 contra (cf. Constantin C. Giurescu: *op. cit.*, p. 194). Legea se aplica însă tuturor averilor mînăstireşti, precizînd, în primul ei articol: „Toate averile monastireşti din România sunt şi rămîn averi ale Statului." Generalizarea legii, spune Constantin C. Giurescu, „fusese impusă de considerentul că o secularizare numai a bunurilor mînăstirilor închinate ar fi fost prezentată în faţa forurilor internaţionale de către cei în cauză, ca o măsură discriminatorie, nedreaptă şi xenofobă. Secularizînd bunurile tuturor mînăstirilor, se anula din capul locului o asemenea argumentare care, cu siguranţă, ar fi impresionat puterile garante" (*op. cit., p.* 195).

Cu puţin timp înainte de supunerea legii spre aprobare, Dimitrie Bolintineanu a respins energic încercarea unui egumen de a-l mitui cu o mare sumă de bani, pentru a renunţa la această lege, după cum însuşi a mărturisit, în lucrarea sa *Viaţa lui Cuza-Vodă* (Bucureşti,

Noua librărie George Ioanid et C-nie, 1869, p. 173). Episodul a fost evocat şi de V. D. Păun, într-un articl publicat în *Literatură şi artă română*, an. V, nr. 11—12, 25 septembrie — 25 octombrie 1901, p. 785.

După aprobarea legii, Dimitrie Bolintineanu desfăşoară o susţinută activitate pentru înţelegerea şi aplicarea ei corectă, luînd măsuri administrative, trimiţînd circulare, publicînd în presă lămuriri. De pildă, în *Buciumul* nr. 206, din 14/26 martie 1864, semnează o scrisoare deschisă către „curatorii civili ai monastirilor secularizate", în care spunea:

„Secularizarea este actul prin care se mireneşte, se face a statului, o proprietate, un aşezămînt, un sat care mai înainte fusese al bisericei, este confiscarea bunurilor ecleziastice în favorul statului sau al naţiunii, în fine este tot ce este al statului civil şi politic.

Astfeli, votul patriotic de la 13 decembrie al Adunării române, sancţionat de Măria-Sa Domnitorul, a fost schimbarea tutor posesiunilor clerului în domenuri ale statului.

Prin aceasta chiar, acest act al celor două mari puteri ale statului a fost faptul cel mai mare, cel mai patriotic, cel mai civilizatoriu ce România a făcut încă de trei secole."

Revenind la memorialul de călătorie al lui Dimitrie Bolintineanu merită semnalat faptul că ariditatea multor pagini aglomerate cu date strict documentare este compensată adesea de pasaje de suculent umor, scriitorul înfăţişînd cu abilitate şi cu simţul comicului de situaţii o serie de întîmplări fie amuzante, fie de-a dreptul groteşti de pe parcursul itinerarului. În *Literatura română şi Orientul* (p. 103), Mircea Anghelescu subliniază: „Remarcabil este umorul povestitorului, care ştie să surprindă numeroase aspecte ridicole sau hazlii ale expediţiei. Unindu-se cu grosul unui convoi de pelerini, cei doi prieteni (Bolintineanu călătorea cu amicul Marin Serghiescu) îşi păstrează umorul prin detaşarea de obiectivele precise ale acestora: «Noi, unindu-ne cu europenii ce profitau de această ocazie ca să vază acele locuri, plecarăm asemenea şi nu ca să ne scăldăm în Iordan, cum fac unii; nici ca să vizităm urmele cetăţilor biblice, cum fac turiştii Europei, nici ca să spargem splinul, cum fac englezii; dar ca să vedem această mare procesie, atît de curioasă şi impozantă. Trebuie să aibă cineva credinţa adîncă şi lăudabilă a vechilor creştini sau frumoasa nebunie a arheologilor ce caută ruine, ca să călătorească cu plăcere în aceste locuri, pe o căldură atît de tare, un soare atît de arzător şi un tărîm atît de uscat. Toate locurile acestor ţări sunt mai frumoase în cărţile călătorilor ...» În această dispoziţie, desigur că ochiul laicului pelerin

reține cu deosebire partea comică a lucrurilor: preotul grec ajuns la Marea Moartă care « intrase în apă îmbrăcat și acolo citea o carte », fanarul peroților, care înseamnă acolo « ceea ce însemnează la Paris o trăsură cu doi cai. Cînd trece un asemenea fanar, onorabilul public se dă la o parte să treacă înalta nobilime, care, în lipsa trăsurilor, înoată prin tină », cavazul care croiește drum prin mulțime « dînd cu toiagul, ca Moise cînd trecu Marea Roșie », puricii călugărești etc. Chiar legendele hagiografice sînt istorisite cu umor, cum este cea a Sf. Gheorghe, care înfruntă balaurul conform regulilor unui turnir ad-hoc, venind lîngă fîntîna din poveste « călare și armat. Șarpele, al cărui gusturi nu erau fără oarecare poezie, se arătă îndată... », iar scena deschiderii porților Iaffei îi prilejuiește un tablou demn de pana lui Budai-Deleanu." Paginile pline de umor ale memorialului, care servesc la destinderea cititorului, oferindu-i totodată imagini caracteristice locurilor vizitate, sînt semnalate de Mircea Anghelescu și în studiul introductiv la antologia *Călători români în Africa* (p. 18): „Peste elanurile romantice însă, peste plăcerea — reală — a contemplării unui peisaj care trezește nostalgii uitate, răzbate la suprafață umorul cu care, tot mai des, călătorul își consideră tovarășii de drum, pe sine însuși și propriile lui aventuri. Grupul excursioniștilor străini stîrnește astfel rîsete pe străzile din Cairo din cauza « nobilului animal », asinul, care « nu voia cu nici un chip să înainteze » și, cînd se decide s-o facă, o ia la galop, provocînd catastrofe; sentimentul de respect pe care îl trezește vederea unei caravane cu pelerini « se stingea îndată ce analiza cineva natura acestei caravane », sau, în fine, ascensiunea pe marea piramidă."

Așa cum s-a remarcat, Dimitrie Bolintineanu se dovedește mai puțin înzestrat în ceea ce privește descrierile de natură, viziunea sa plastică fiind redusă, fără ecouri emotive. Remarcînd acest lucru, Ion Bălu sesizează, în schimb, reala aptitudine artistică a peregrinului nostru de a înfățișa scenele colective, mișcarea mulțimilor de oameni, cu un acut simț al autenticității: „Într-adevăr, D. Bolintineanu are o paletă modestă, lipsită de culoare și adesea se dovedește incapabil să-și analizeze stările sufletești. Nu s-a remarcat, totuși, ușurința cu care D. Bolintineanu dă consistență artistică scenelor de masă ce l-au impresionat puternic. Atunci găsește putința să-și zăgăzuiască sentimentele și lasă realitatea să vorbească prin aspectele ei caracteristice, D. Bolintineanu relevîndu-se un neașteptat precursor al literaturii autenticității" (*op. cit.*, p. 55).

În *Cartea VI* din acest memorial, Dimitrie Bolintineanu precizează că întreprinde călătoria împreună cu N. Apolonie. Datele bio-

grafice ale acestuia nu se cunosc încă. Se știe doar că, în 1838–1840, a publicat în *Curier de ambe sexe* traducerile *Amorul lui Ero și Leandru* și *Ginerva*, iar în 1838 a tradus din franceză broșura *Începutul, înaintarea și scăderea idolatriei*. În 1846 a publicat în *Curierul românesc* articolul *Teatrul Național*, în care pleda pentru un teatru în limba română, cu funcție instructiv-educativă, dînd „învățături mîntuitoare." Participînd la revoluția de la 1848, N. Apolonie a fost și el exilat.

În *Cartea II*, Dimitrie Bolintineanu amintește că Lamartine a cîntat-o pe doamna Iorel din Alep. Este vorba, desigur, de poezia *A une jeune arabe qui fumait la narguilé dans un jardin d'Alep* (cf. *Oeuvres complètes*, tom. II, Paris, Charles Gosselin, Furme et C-ie, 1850, p. 328).

În redactarea memorialului său, Dimitrie Bolintineanu a apelat la numeroase surse de informare, menționate sau nemenționate, datele extrase prelucrîndu-le sau utilizîndu-le aidoma. Așa cum precizează D. Popovici, „autorul însuși mărturisește adeseori «autoritățile necontestabile» de care se servește, dar tot atît de adesea el le-a trecut sub tăcere, chiar atunci cînd le-a urmat cu o fidelitate ce merge pînă la însușirea celei din urmă virgule" (*Dimitrie Bolintineanu*, în voluml *Cercetări de literatură română*, Sibiu, „Cartea românească din Cluj", 1944, p. 94). Ilustrativ, arată D. Popovici, este modul în care Dimitrie Bolintineanu a fructificat scrierile lui Volney: „Pus în situația să cunoscă o parte din Asia Mică și Egipt și să compare decăderea prezentă cu strălucirea din trecut, poetul găsește un cîmp favorabil meditației în legătură cu soarta societăților omenești. Împrejurări asemănătoare dusese pe Volney la celebra meditație asupra ruinelor, a cărei prezență în preocupările unora dintre scriitorii români este atît de vie. Bolintineanu însuși cunoștea această operă, care a circulat larg în țările române atît în original cît și în traducere. De aceea nu trebuie să ne surprindă faptul că narațiunea lui aduce un suflu preromantic foarte puternic. Volney nu este însă prezent în opera scriitorului român numai cu *Les Ruines ou Méditations sur les révolutions des empires*, ci și cu scrierea în care el a consumat observațiile sale asupra regiunilor vizitate în Asia Mică și Egipt, *Voyage en Syrie et en Egypte pendant les années 1783, 1784 et 1785*, apărută în două volume, în 1787. Amintit în anumite momente, Volney este pus la contribuție de Bolintineanu în stil mare: unele pasaje, pentru care scriitorul nu face nici o trimitere la texte străine, reproduc cu fidelitate ceea ce se găsea asupra punctului dat în *Voyage*..."

Comparînd textele, D. Popovici demonstrează, de pildă, că pasajul despre maroniţi este tradus direct din lucrarea lui Volney. Iată mai întîi textul lui Dimitrie Bolintineanu: „Maroniţii locuiesc între ansarieni şi între druzi în Siria. Pe la anul 600 de la naşterea Domnului, locuia pe malul Orontului un sihastru numit Maron ce, prin purtarea sa, se făcuse iubit populaţiilor din vecinătate. În certele ce începură între cele două biserici, el luă partea occidentalilor. Mulţi împărtăşau ideile lui. După ce muri, ieşi vorbă că pe mormîntul lui se făceau minuni. Creştinii îi ridicară în Hama o capelă şi un mormînt. Pe la încheierea sutei a 7 după Christos, un călugăr din schitul Hama, numit Ioan Maronitul, se declară pentru biserica latină. Partizanii împăratului din Bizanţ făceau progrese în Liban contra latinilor. Aceşti din urmă trimiseră acolo pe Ioan Maronitul, numindu-l episcop. Acesta uni partizanii săi, îi adună şi se duse cu dînşii în Liban, unde formă o societate neatîrnată sub raportul stărei civile şi religioase. Locuitorii luară nume de maroniţi. De atunci ei se armară, se organizară şi se luptară contra inamicului comun; ei se făcură stăpîni peste toţi munţii pînă la Ierusalim".

Asemănarea cu textul lui Volney, din *Voyage en Syrie et en Egypte* (vol. II, p. 8 şi urm.) este evidentă: „Entre les Ansâriens au nord, et les Druzes au midi, habite un petit peuple connu dès long-temps sous le nom de Maouârné, ou Maronites... Sur la fin du sixième siècle de l'Eglise, lorsque l'esprit hérémitique était encore dans la faveur de la nouveauté, vivait sur les bords de l'Oronte un nommé Mâroun, qui, par ses jeûnes, sa vie solitaire et ses austérités s'attira la considération du peuple d'alentour. Il paraît que dans les querelles qui déjà régnaient entre Rome et Constantinople il employa son crédit en faveur des Occidentaux. Sa mort, loin de refroidir ses partisans, donna une nouvelle force à leur zèle: le bruit se répandit qu'il se faisait des miracles près de son corps, et sur ce bruit, il s'assembla de Kinésrin, d'Aouâsen et autres lieux, des gens qui lui dressèrent, dans Hama, une chapelle et un tombeau... Sur la fin du septième siècle, un moine du couvent de Hama, nommé Jean le Maronite, parvint, par son talent pour la prédication, à se faire considérer comme un des plus fermes appuis de la cause des Latins ou partisans du Pape. Leurs adversaires, les partisans de l'Empereur, nommés par cette raison Melkites, c'est-à-dire Royalistes, faisaient alors de grands progrès dans le Liban. Pour s'y opposer avec succès, les Latins résolurent d'y envoyer Jean le Maronite... Il rassembla tous les Latines, et il s'établit avec eux dans le Liban, où ils formèrent une société indépendente pour l'état civil comme pour l'état religieux ... La nation

se donna le nom de Maronites. Bientôt ils se rendirent maîtres de presque toutes les montagnes jusqu'a Jérusalem."

Dăm mai jos lista autorilor citaţi de Dimitrie Bolintineanu în acest memorial:

Abd al-Latif (1161—1188) — medic şi istoric arab, autor al unui memorial de călătorie în Egipt, parţial pierdut, publicat într-o prescurtare de Silvestre de Sacy, la Paris, în 1810.

Abul-Fed (1273—1331) — istoric şi geograf arab. Principalele sale opere sînt *Scurtă istorie a omenirii* şi *Geografia*, aceasta conţinînd şi date despre Dobrogea.

Anacreon (c. 570—478 î.e.n.) — poet liric grec. Este considerat cel mai de seamă reprezentant al poeziei erotice de la începutul secolului al V-lea î.e.n. Dimitrie Bolintineanu a tradus următoarele poezii, rămase în periodice şi incluse pentru prima dată în volumul IV al ediţiei noastre: *Roza* (p. 368), *Vieaţa de pe placul său* (p. 380), *Sie însuşi* (p. 380), *La o fetică* (p. 381) şi *La amor* (p. 381).

Antonin, Sfîntul (1389—1459) — arhiepiscop de Florenţa, de la care a rămas opera geografică denumită *Călătoria lui Antonin.*

Anville, Jean-Baptiste Bourguignon D' (vezi nota la *Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria*).

Ariosto, Lodovico (1474—1533) — poet şi dramaturg italian, celebru îndeosebi prin poemul eroicomic *Orlando furioso*, capodoperă a Renaşterii.

Belzoni, Giovanni Baptiste (1778—1823) — savant italian, autor al unor însemnări de călătorie în Orient.

Biblia.

Blanqui, Jérôme Adolphe (1798—1854) — economist francez. Opera sa principală este *Istoria economiei politice în Europa*, apărută în 1838.

Bourrienne, Louis Fauvelet de (1769—1834) — ofiţer francez, intim al lui Napoleon Bonaparte, pe care îl însoţeşte în campaniile din Italia şi Egipt, descriindu-le în *Mémoires.*

Bruce, Jack (1730—1794) — călător scoţian, care a făcut cercetări pentru descoperirea izvoarelor Nilului.

Champollion-Figeac, Jean-Jacques (1778—1867) — arheolog francez, întreprinzînd cercetări în Egipt, alături de fratele său, Champollion le Jeune, cel care a descifrat prima dată ieroglifele egiptene. După cum am arătat, Dimitrie Bolintineanu avea în biblioteca sa cartea *L'Egypte ancienne* de Champollion-Figeac.

Champollion le Jeune, Jean-François (1790—1832) — celebrul egiptolog francez, primul care a descifrat scrierea ieroglifică, publicînd, în 1824, *Précis du système hiéroglyphique.*

Chateaubriand, François-René (1768—1848) — scriitor francez. Opere principale: *Le Génie du christianisme*, nuvelele *Atala ou les amours de deux sauvages dans le désert* și *René*, romanul *Les Martyrs*, *Mémoires d'outre-tombe* și memorialul de călătorie *Itinéraire de Paris à Jérusalem* (1811).

Chazelles, Jean-Mathieu (1657—1710) — hidrograf și astronom francez. Călătorind în Egipt, în 1695, a măsurat pentru prima dată piramidele.

Clarke, Daniel Edward (1769—1822) — profesor de minerologie la Cambridge. În urma cercetărilor întreprinse în Orient a descoperit numeroase manuscrise antice și a publicat *Călătorii în diferite regiuni din Europa, Asia și Africa*, în șase volume, între anii 1810—1822.

Coranul.

Denis din Bizanț (secolul II) — poet grec, autor al poemului didactic *Călătorie pe litoralul Bosforului.*

Denon, Dominique-Vivant (1747—1825) — gravor francez, director general al muzeelor. A scris o *Călătorie în Egiptul Superior și Inferior* (1802).

Deshayes, Gérard-Paul (1795—1875) — naturalist francez, participant la numeroase expediții științifice în Africa.

Diodor din Sicilia (c.90—c.20 î.e.n.) — istoric grec. A călătorit în Europa și Asia, adunînd material documentar pentru o istorie universală intitulată *Biblioteca istorică*, în patruzeci de volume, dintre care s-au păstrat numai cincisprezece.

Ehrenberg, Christian Gottfried (1795—1876) — naturalist german. A întreprins cercetări în Egipt și pe litoralul Mării Roșii, ale căror rezultate le-a publicat într-o serie de lucrări, între anii 1828 și 1836.

El-Machim (1223—1273) — istoric arab, a cărui principală lucrare e cunoscută sub titlul de *Istoria saracină.*

Epifan, Sfîntul (c.315—403) — întemeietor al Bisericii grecești.

Eratostan (c.275—c.195 î.e.n.) — matematician, astronom și filozof grec din Alexandria.

Estourmel, Francis de Sales-Marie-Joseph-Louis D' (1783—1852) — om politic francez. A publicat în 1844 un *Jurnal al unei călătorii în Orient.*

Ezechiel (c.627—570 î.e.n.) — unul din cei patru mari profeți evrei, prezicînd dărîmarea Ierusalimului.

Forbin, Louis-Nicolas-Philippe-August (1777—1841) — pictor şi publicist francez. Vizitînd Siria, Egiptul şi Grecia a desenat un mare număr de planşe şi a publicat cartea *Voyage en Levant* (1829).

Gauthier (secolul XII) — cleric şi cronicar, probabil de origine normandă, autor al lucrării *Războaiele antiohice*.

Gibbon, Edward (1737—1794) — istoric englez, cunoscut îndeosebi prin *Istoria decadenţii şi prăbuşirii Imperiului roman*, publicată între anii 1776—1788.

Gische sau *Giske* (?).

Hecate (c.540—479 î.e.n.) — istoric şi geograf grec din Milet. Printre lucrările sale se numără *Genealogia* şi *Descrierea pămîntului*.

Heraplon (?).

Herodot (vezi nota la *Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria*).

Homer (a trăit probabil între secolele al XII-lea şi al VIII-lea î.e.n.) — cel mai mare poet epic grec, autor al celebrelor epopei *Iliada* şi *Odiseea*. După cum am arătat, Dimitrie Bolintineanu avea în biblioteca sa ediţia franceză *Oeuvres* de Homer.

Ieronim, Sfîntul (c. 340—c.420) — erudit originar din Dalmaţia. A întreprins vaste cercetări asupra arheologiei biblice şi a textelor cărţilor sfinte. Scrierile sale au fost reunite pentru prima dată într-o ediţie completă de către Erasm, în nouă volume, între anii 1516—1520.

Iob — personaj biblic, cunoscut prin cartea care îi poartă numele — *Cartea lui Iob* —, redactată în secolul al V-lea î.e.n.

Iosif — Josephus Flavius (36—c.100) — istoric evreu. A scris *Antichităţi iudaice*.

Jumelle (?).

Lambic (?).

Maille, Louis-Antoine de (1796—?) — călător francez, autor al unei cărţi despre *Prima cataractă a Nilului*, apărută în 1857.

Manethon (secolul III î.e.n.) — preot şi istoric egiptean. A clasificat faraonii în 31 de dinastii, în *Istoria Egiptului*, lucrare pierdută, dar citată după vechi surse documentare.

Munk, Salomon (1803—1867) — orientalist francez de origine germană. După cum am arătat, Dimitrie Bolintineanu avea în biblioteca sa cartea acestuia, *Palestine*.

Niebuhr, Karsten (1733—1815) — călător german, autor al unor scrieri despre Egipt.

Pitagora (c.580—c.500 î.e.n.) — matematician şi filozof grec, ale cărui scrieri nu s-au păstrat. I se atribuie descoperirea teoremei geometrice şi a tablei de înmulţire.

Platon (428—347 î.e.n.) — filozof şi prozator grec. Opera sa, în 42 de *Dialoguri*, este o sinteză a filozofiei greceşti de pînă atunci.

Pliniu (vezi nota la *Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria*).

Plutarh (c.45—c.120) — scriitor grec, autorul celebrei opere biografice *Viaţa oamenilor iluştri*.

Pococke, Richard (1704—1765) — savant şi explorator englez. A călătorit de mai multe ori în Grecia, Egipt şi ţările arabe, de unde a cules un mare număr de inscripţii antice. Lucrarea sa fundamentală este *Description of the East and some other countries*.

Polibiu (c.200—c.120 î.e.n.) — istoric grec, susţinător al ideii unificării lumii mediteraneene sub stăpînirea romană. Principala sa operă, *Istorii*, în patruzeci de cărţi, dintre care nu s-au păstrat în întregime decît primele cinci, conţine şi unele ştiri despre cetăţile pontice de pe litoralul românesc.

Porfir (233—c.305) — erudit şi filozof neoplatonic grec.

Poujoulat, Jean Joseph François (1808—1880) — istoric francez. A colaborat la *Collection de mémoires pour servir à l'histoire de France du XIII-e siècle au XVIII-e siècle* (1836—1838).

Procopiu (secolul V—VI) — istoric bizantin din Cezareea. Principala sa operă istorică este *Războiul*, în care prezintă evenimentele militare ale epocii, petrecute în Orient, Africa şi Italia. A criticat sever stăpînirea împăratului Justinian, în *Istoria secretă*. Scrierea *Despre edificii* se referă şi la civilizaţia dobrogeană din secolul al VI-lea, atestînd cetăţile romane Sucidava, Rusidava, Tropaeum Traiani şi altele

Ptolomeu (vezi nota la *Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria*).

Queressanius (?).

Ralet, Dimitrie (1816—1858) — scriitor român. În 1855 a fost trimis de către domnitorul Grigore Al. Ghica la Constantinopol, împreună cu Costache Negri, în problema averilor mînăstirilor închinate, după care scrie memorialul *Suvenire şi impresii de călătorie în România, Bulgaria şi Constantinopole*, publicat la Paris, în 1858.

Rollin, Charles (1661—1741) — umanist şi istoric francez, autor al unui *Traité des études*.

Rozières, Thomas-Louis-Marie-Eugène de (1820—1896) — om politic şi arhivist francez. Printre altele, a publicat *Istoria Ciprului* (1842) şi *Circulara bisericii Sfîntului Mormînt* (1849).

Safo (secolul VII—VI î.e.n.) — poetă greacă, care a condus, în oraşul Mitilene din insula Lesbos, o şcoală de poezie pentru tinerele fete. A scris epitalamuri, imnuri şi elegii, păstrate fragmentar, închinate îndeosebi iubirii. Dimitrie Bolintineanu a tradus *Două ode de la*

Safo, rămase în periodice şi incluse prima dată în volumul IV al ediţiei noastre, p. 370.

Salomon — fiul şi succesorul lui David, rege al Israelului de la 970 la 931 î.e.n. A compus opere poetice şi unele cărţi din *Vechiul Testament*, printre care *Cartea proverbilor*.

Schlosser, Friedrich-Christoph (1776—1861) — istoric german. Iniţial scrie lucrări cu caracter teologic, printre care *Geschichte der bilders türmenden Kaiser der ostroemischen Reichs* (1812), la care se referă Dimitrie Bolintineanu.

Scholtz (?).

Seetzen, Ulrich Jasper (1767—1811) — călător şi cercetător german. Memorialul său, *Călătoriile lui Seetzen prin Siria, Palestina, Fenicia*, a fost publicat postum, între anii 1854—1859.

Ség:r, Philippe-Paul (1780—1873) — general şi istoric francez, cunoscut prin *L'Histoire de Napoléon et de la Grande Armée*, apărută în 1825.

Seidlitz (?).

Strabon (vezi nota la *Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria*).

Suna — a doua carte a islamismului după *Coran*.

Tacit (c.55—120) — istoric latin, autor al celebrelor *Anale*.

Theon (secolul VI î.e.n.) — matematician şi astronom grec.

Virgiliu — Publius Vergilius Maro (70—19 î.e.n.) — cel mai mare poet latin. Opera sa este celebră: epopeea *Eneida*, poemele *Georgicele* şi *Bucolicele*.

Volney, Constantin François de Chasseboeuf (1757—1820) — erudit şi filozof francez. Călătorind în Orient, l-a descris, din perspectiva preromantismului, în *Voyage en Egypte et en Syrie* (1787) şi *Les Ruines ou Méditations sur les révolutions des empires* (1791). După cum am arătat, Dimitrie Bolintineanu avea în biblioteca sa *Voyage en Egypte et en Syrie*.

Xenophon (c.430—c.355 î.e.n.) — istoric, filozof şi general grec, elev al lui Socrate. A scris povestiri *(Elenicele)*, lucrări de economie casnică şi politică, eseuri tehnice, romanul istorico-filozofic *Cyropedia*, cunoscut fiind mai ales prin scrierile istorice *Anabasis* şi *Memorabilele*.

CĂLĂTORII LA ROMÂNII DIN MACEDONIA ŞI MUNTELE ATHOS SAU SANTA-AGORA

La 11 iunie 1854, pe cînd se afla încă în exil, Dimitrie Bolintineanu se îndreaptă spre românii din Macedonia, mărturisind în memorialul său: „Românii din Macedonia-mi sînt scumpi prin mai multe raporturi. Daca Valahia fuse patria maicii mele, Macedonia fuse aceea a părintelui meu, limba lui fuse aceea a acestor români; sîngele lui, sîngele lor; speranţele şi suferinţele lui, speranţele şi suferinţele acestui milion de români. Ca român, născut în România proprie, încă cătă să am simpatii pentru cei din Macedonia." Tatăl scriitorului se numea Enache Cosmad şi era originar din Ohrida. În timpul călătoriei sale avu plăcuta surpriză, relatată în memorial, să întîlnească un neguţător ce purta acelaşi nume de familie ca şi tatăl său, Cosmad. Scopul călătoriei era precizat astfel: „Voiam să văd cu ochii dacă acest popor există, dacă păstrează limba, datinele sale" şi „cată să aibă conştiinţa naţionalităţii sale."

Pe lîngă aceste impulsuri de ordin subiectiv, călătoria în Macedonia era determinată şi de un scop precis, de natură obiectivă, în împrejurările specifice acelei epoci. Ideea de a trimite pe cineva în ţinuturile cu locuitori de origine română, pentru a le menţine trează conştiinţa naţională, ameninţată de politica de deznaţionalizare a stăpînirii greceşti, era o idee mai veche a lui Nicolae Bălcescu, din 1849. La 26 octombrie îi scria lui Ion Ghica: „Eu aveam hotărîre, viind la Constantinopol, de a mă aşeza între cuţo-vlahi, căci socot de neapărat a developa naţionalitatea într-acest avantpost al românismului. De ai putea trimite un om zdravăn acolo, ca să ne facă un raport asupra stării morale şi politice a lor, apoi am căuta o şcoală, şi să dăm de lucru la atîţia tineri ce mor de foame. Ar trebui ca trimisul tău să se ia acolo bine cu popii şi cu episcopii şi a căpăta fonduri pentru deschiderea unei şcoli" (Nicolae Bălcescu: *Opere*, vol. IV, Corespondenţă, ediţie critică de G. Zane, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1964, p. 229). Ideea lui Nicolae Bălcescu se materializează abia în vara anului 1854, prin grija şi sprijinul lui Ion Ghica, învestindu-l pe Dimitrie Bolintineanu cu această misiune. Pentru a obţine asentimentul Porţii otomane, în favoarea trimiterii poetului printre aromâni, Ion Ghica făcea apel la Sadyk-efendi, alias Mihail Czaykowski, general şi scriitor polon trecut la musulmani, căruia îi scria: „Indépendamment des Principautés de Moldavie et de Valachie, il y a encore dans l'Empire plus de deux millions de Roumains qui habitent pour la plupart sous

le nom de Coutzo-Vlahs (valaques boiteux ou demi-valaques). Ils parlent le roumain et ont les mêmes mœurs et les même habitudes que ceux des Principautés. Je compte y envoyer Mr. Bolintineano, un de nos poètes les plus en renom, homme sérieux et très propre à réveiller la nationalité de cette population et faire naître chez elle une tendance politique outre que celle des Grecs. Je n'ai pas voulu donnez corps à mon idée sans vous en prévenir, afin que vous en informiez le gouvernement de la Porte, pour que plus tard on ne puisse pas ajouter foi à *des interpretations calomnieuses que* la *malveillance* ne manquera pas d'inventer. Je vous serai bien obligés si vous voulez vous employer pour me faire obtenir une lettre de la Porte au nom de Mr. Bolintineano, pour les autorités de Janina et de Monastir" (cf. N. Georgescu-Tistu: *Ion Ghica scriitorul*, București, Imprimeria națională, 1935, p. 150).

Dimitrie Bolintineanu a întreprins călătoria în 1854, dar memorialul și l-a redactat mai tîrziu, cum precizează chiar pe prima lui pagină: „Scris la 1858", publicîndu-l peste încă alți cinci ani, cu titlul *Călătorii la românii din Macedonia și Muntele Athos sau Santa-Agora*, București, Tipografia jurn. „Naționalul", 1863. Apariția lui era anunțată astfel în *Buciumul*, an. I, nr. 11, 6 februarie 1863, p. 44: „A ieșit de sub tipar și se află de vînzare la toate librăriile, *Călătorii la românii din Macedonia și Muntele Athos – Santa-Agora* de d-l Bolintineanu. Cît interes poate avea această carte pentru români este de prisos a o mai spune. Este vorba într-însa de frații noștri din Turcia Europei și este scrisă de pana d-lui D. Bolintineanu".

În afară de Th. Capidan care, așa cum vom arăta mai departe, a contestat faptul că Dimitrie Bolintineanu a parcurs în realitate itinerarul descris, memorialul s-a bucurat de o bună apreciere. Sensul lui esențial era relevat astfel de N. Iorga: „*Începînd cu considerații filosofice asupra naționalității* – «credem că, spre a îmbunătăți soarta lumii, trebuie mai întăi a îmbunătăți soartea națiunii din care facem parte,» scrie el cu bun-simț –, scriitorul arată ce l-a îndemnat să vadă acel «popor de un milion de români risipiți în Macedonia, Tesalia, Epir și alte locuri», «nobilă ruină a legiunilor ce umpluseră lumea cu gloria lor.» Se arată totodată, fără a pomeni de originea sa macedoneană, punctul de vedere de la care pleacă, și care e numai acela al iubirii de neam, al curiozității simpatice pentru frații răzleți, iar nu al urii împotriva grecilor, cu cari generația sa avea un ideal comun: «o naționalitate a forma.» Dar «românii din Macedonia nu sînt greci, sînt români; trebuie să fie români; nu este ideea noastră a-i uni cu noi, căci sîntem depărtați de dînșii; nu este ideea noastră

a-i ajuta să opereze răsculări. Cugetul nostru este că acest popor de un milion, aruncat în Macedonia, cată să aibă conștiința naționalității sale. Cupa vieții sale poate să fie mică, însă trebuie să fie cupa sa»" (*Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, ediție și note de Rodica Rotaru, vol. III, București, Editura Minerva, 1983, p. 78).

N. Iorga admitea că memorialul are o dublă valoare, documentară și literară, scriind: „Din Salonic înainte se dau note precise despre locuri și oameni, însemnări despre obiectul călătoriei, amestecate cu scurte amintiri istorice. Convorbiri, în ton foarte natural, înviorează expunerea; critice ale stărilor din țară-i dau un gust amar; probe de limbă apar din cînd în cînd; un întreg capitol e închinat datinelor, lămurite prin ale românilor de la Dunăre. Fără îndoială că această frumoasă carte e și un document de prima ordine, deși Bolintineanu clasează numai lucruri aflate din auzite sau comunicate lui la București, căci frigurile-i întreumpseră călătoria, oprindu-l la Monastir" (*op. cit.*, p. 78).

Pornind de la același sens esențial al memorialului, Șerban Cioculescu afirma că, dintre toate cărțile de călătorie ale lui Dimitrie Bolintineanu, „cea mai însemnată este aceea despre românii macedoneni, în care a fost călăuzit de o adevărată pasiune etnografică, de compatriot" (cf. Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu: *Istoria literaturii române moderne*, București, Editura didactică și pedagogică, 1971, p. 109). Lui D. Popovici, memorialul i se părea interesant și din perspectiva modalităților compoziționale, scriitorul știind să alterneze echilibrat și variat problematica ce-l preocupă, faptele și întîmplările evocate fiind intercalate armonios cu digresiuni de ordin filologic, menite să atragă atenția cititorului asupra fondului de bază latin al dialectului aromân. „Felul cum Bolintineanu procedează — scrie D. Popovici — îți face impresia unei bile pe care contactul cu un corp tare o respinge. Abia a fixat un moment din călătoria sa și scriitorul se abate asupra altor probleme. La plecare zărește pe Heliade îmbrăcat în uniformă turcească; de aici, un excurs asupra intențiilor fostului locotenent. În Marea de Marmara întîlnește un convoi de vase aliate ce se îndreptau către Crimeea; și iarăși un lung excurs asupra războiului, Rusiei, patriei, exilului, revoluției de la 1848. Și narațiunea continuă în felul acesta, întretăiată de preocupările cele mai variate: de la diferența între catolicism și protestantism pînă la instituția surorilor de caritate și — atingînd din nou subiectul, — pînă la vorbirea macedo-română, pe care scriitorul mărturisește că o cunoaște din contactul cu localnicii, dar pe care el o cunoaște

mai degrabă din gramatica lui Massim“ (*Dimitrie Bolintineanu*, în volumul *Cercetări de literatură română*, Sibiu, „Cartea românească din Cluj“, 1944, p. 91).

După cum am menționat, cel ce i-a adus memorialului o serie de reproşuri a fost Th. Capidan, într-o recenzie mai amplă intitulată *Scrierile lui Dim. Bolintineanu despre Macedonia*, inclusă în volumul *Omagiu lui I. Bianu* (Bucureşti, Cultura națională, 1927). Obiecția principală era aceea că Dimitrie Bolintineanu „a scris mai mult din auzite decît din văzute“, contestînd faptul că a vizitat toate locurile descrise. „În Salonic — scrie Th. Capidan — mai rămîne patru zile. În tot intervalul acesta Bolintineanu nu găseşte să spună nici un cuvînt pentru aromâni. Se mulţumeşte numai cu informaţiile pe care i le dă Cosmad. Încolo, nu caută deloc să se intereseze ca să stea de vorbă cu aromânii. Şi doar aromâni mulţi au fost în Salonic de cînd e lumea. El se mulţumeşte să spună numai cîteva vorbe despre unele biserici vechi prefăcute în geamii şi imediat pleacă la Pella, ca să vadă ruinele vechei capitale a lui Filip al Macedoniei. Nu ne spune nici un cuvînt de cine este însoţit în călătorie. Pe cînd în călătoria lui spre Olimp, el ne dă amănunte despre însoţitorii lui albanezi, aici se mulţumeşte să adauge ceea ce ar fi putut spune cineva şi cetind din cărţi.“ Se pare că Th. Capidan absolutizează lucrurile, considerînd că scriitorul nu trebuie să vorbească despre nimic altceva decît despre aromâni. Evident, recenzentul nu a înţeles modalitatea de expunere a lui Dimitrie Bolintineanu care, spre a fi şi mai convingător, reproduce spusele lui Cosmad, ca fiind mult mai autentice decît propriile sale constatări. De asemenea, reproşul că vorbeşte doar de unele biserici prefăcute în geamii şi de ruinele vechii cetăţi a lui Filip nu se susţine. Aceste obiective sînt pe deplin caracteristice unui memorial de călătorie. Scriitorul nu era obligat să precizeze cine anume îl însoţea în drumul său, poate că nimeni, ceea ce nu are nici o importanţă.

Mai departe, Th. Capidan critică faptul că „odată ajuns la Bitolia, Bolintineanu începe cu generalităţi. Nu ne spune cît a stat şi la cine a stat. Se mulţumeşte să adauge numai că s-a întîlnit cu secretarul consulului englez, indicîndu-i numele în iniţiale.“ Nici această obiecţie nu ni se pare întemeiată, călătorul nefiind obligat să precizeze cu exactitate la cine şi cît a stat. În sfîrşit, Th. Capidan crede că Dimitrie Bolintineanu nu ar fi vizitat Bitolia, pentru că, dacă ar fi fost aici, „atunci i-ar fi fost de ajuns să facă o simplă plimbare prin centrul oraşului, ocupat numai de aromâni, sau să treacă prin bazarul oraşului alcătuit numai din magazine ale aromânilor, ca să audă şi să vadă în cîteva ore atîta vieaţă românească, cît n-ar fi văzut şi auzit în

Ostrovo într-un an întreg". Or, susţine Th. Capidan, pcetul nu vorbeşte despre acest lucru, căci dacă ar fi fost în Bitolia, „cu siguranţă el ne-ar fi vorbit cu entuziasm despre intensitatea vieţii româneşti din acest oraş." Ba mai mult, afirmă cam hazardat Th. Capidan, dacă ar fi fost la Bitolia, „el nu s-ar fi putut stăpîni să nu vorbească ceva şi despre cele trei comune mari şi curat româneşti: Tîrnova, Magarova şi Nijopole, aşezate numai la o distanţă de o jumătate de oră de Bitolia. Prin poziţia lor pitorească, la poalele muntelui Peristera, ele i-ar fi atras luarea-aminte şi fără să fi fost nevoie să le viziteze. Ar fi fost deajuns să-şi arunce privirile de pe balconul unei case, ca să admire poziţia locului, frumuseţea clădirilor, şi mai cu deosebire bogaţia unei vegetaţiuni cu totul neobişnuite." Obiecţiile sînt, evident, inconsistente, recenzentul pretinzîndu-i scriitorului o serie de detalii care, probabil, nu l-au interesat.

Deşi Th. Capidan a fost unul dintre cei mai buni cunoscători ai aromânilor din Macedonia, totuşi avem impresia că s-a înşelat atunci cînd a contestat vizita lui Dimitrie Bolintineanu în Monastir. Argumentul său era că poetul nu vorbeşte pe larg despre realităţile din această zonă. Dar, după părerea noastră, trebuie să ţinem seama de mărturiile lui Dimitrie Bolintineanu, care precizează clar: „Căzui lînced de friguri intermitente în Monastir, ceea ce mă opri din orice lucrare". De asemenea, mărturiseşte sincer că şi-a redactat impresiile de călătorie în baza unor date culese atît la faţa locului, cît şi ulterior: „Pînă atunci voiam a vizita eu însumi aceste locuri, despre care am vorbit, după raporturi sigure, adunate atît acolo atunci, cînd şi în urmă aici, în Bucureşti, de la locuitori din acele locuri, dar cerul a voit altfel. Frigurile m-au făcut a mă înturna la Salonic şi de aici la Constantinopoli."

Formulînd aceste obiecţii, Th. Capidam nu a avut totuşi intenţia să discrediteze memorialul, relevîndu-i, în concluzie, meritele incontestabile: „Încercînd să analizeze scrierile lui Bolintineanu referitoare la românii din Macedonia, n-am căutat să micşorez valoarea lor istorico-literară şi politico-culturală. Concepute de autor în spiritul vremii şi cu mijloace informative restrînse, ele au meritul de a fi singurele care au deşteptat între românii din cele două Principate abia închegate, interesul pentru soarta unor români cari trebuiau treziţi la o nouă viaţă naţională. Adevărul este că, fără călătoriile lui Bolintineanu, aromânii ar fi rămas încă multă vreme necunoscuţi. Bolintineanu a fost acela care, chiar atunci cînd a exagerat, s-a silit să-i înfăţişeze marelui public din ţară într-o icoană cît mai simpatică. Şi încercarea lui n-a rămas zadarnică."

Cu mult înaintea lui Th. Capidan, călătoria lui Dimitrie Bolintineanu la Muntele Athos a fost pusă sub semnul întrebării de către Alexandru Pencovici, în broşura *Despre românii din Macedonia şi Muntele Athos* (Bucureşti, Tipografia Alexandru A. Grecescu, 1885). Din observaţiile acestuia, se pare că memorialul conţine unele situări topografice greşite. De pildă: „Bolintineanu începe să scrie despre Muntele Athos şi pretinde că Calamaria se află la apus de Salonic, aproape de Vardar, care curge 18 kilometri departe de Salonic. Ce s-ar crede oare despre un autor străin care, venind în capitala noastră, ar publica că Colentina se află spre miazăzi de Bucureşti, aproape de rîul Argeş?“ *(op. cit.*, p. 30*)*. Alexandru Pencovici mai susţine că şi unele datări istorice ar fi eronate. Astfel, Dimitrie Bolintineanu „scrie că monastirea Sfîntului Panteleimon ar fi clădită de vreun domnitor catolic al românilor marei Valachii din Aspropotamos şi că biserica sa sobornicească s-ar fi zugrăvit de Panselinos. Cunoscut însă este că Panselinos, acest Rafael din Orient, cărui se datoreşte frumuseţile picturei bizantine, a trăit cam în secolul XII, pe cînd biserica sobornicească cu parte din întreaga monastire actuale «Rusicu» s-a clădit din temelie în secolul nostru de Scarlat-Vodă Calimachi, în anul 1819“ *(op. cit.*, p. 31*)*. O observaţie merită însă atenţie. După părerea lui Alexandru Pencovici, *Santa Agora* sînt „cuvinte cari n-au de fel înţeles aci“. Corect ar fi fost *Santa Gora*, provenind sigur din slavă, din *Sveta Gora*, care înseamnă exact *Sfîntul Munte*, adică Muntele Athos.

În ceea ce priveşte vocabularul şi textele în dialectul aromân, Dimitrie Bolintineanu a apelat în mare măsură la *Gramatica română sau macedo-română* a lui Mihail G. Boiagi, tipărită la Viena, în 1813. Poetul a reeditat-o în 1863, dar nu am mai aflat nici un exemplar din această ediţie în marile noastre biblioteci. Prefaţa lui Dimitrie Bolintineanu o reproducem după ediţia îngrijită de Pericle Papahagi (Bucureşti, Tipografia F. Göbl-Fii, 1915): „Mihail Gheorghe Boiagi, român din Macedonia, este cel dintîi ce a făcut o gramatică în limba română-macedonă. Gramatica sa este tipărită în Viena la anul 1813, cînd era emigrat şi trăia acolo, dînd lecţii de limba greacă modernă. Această gramatică este scrisă în trei limbi: română, greacă, germană. Acest bărbat, fiu al civilizaţei şi învăţatei colonii din Moscopolea sau Voscopolea, a mai lăsat alte scrieri, din care traducţia cîtorva Evangelii. El este cel dintîi ce avu curagiul să zică lumii în faţa atîtor popoare al căror interes era a ascunde naţionalitatea română din Macedonia, că între slavi, albanezi şi greci este un popor român plin de viaţă, de virtuţi străbune, de naţionalitate. Această gramatică a devenit

cu totul rară și anevoie de aflat; un singur exemplar s-a maï găsit, după care învățatul în litere d. Massim a compus o nouă gramatică. D. Massim nu apucase a termina bine următoarele rînduri: «Meritar-ar să o retipărească românii în eterna memorie a bărbatului învățat ce consacră toată viața sa la luminarea națiunii sale și care fără îndoire, se depuse în mormînt cu o mare amărăciune sufletească, văzînd că toate silințele sale fuseră deșerte, deoarece compatrioții lui se arătară surzi la chemările lui . . . » și d. C. Negri, ce totdeauna a avut fericita și meritoasa idee de a face ceva pentru acești români macedoneni, se oferi a retipări cu cheltuiala sa proprie gramatica lui Boiagi, ca un demn monument al naționalității românilor aureliani. Retipărirea dar a acestei Gramatici o suntem datori d-lui Negri; am dori ca și alți patrioți să vie în ajutorul operelor ce sunt a se tipări în această limbă."
Dăm mai jos lista autorilor citați în acest memorial:

Acropolitza — Gheorghe Acropolite (1220—c.1280) — istoric grec, autor al unei *Cronici*.

Aeneas Silvius (vezi nota la *Călătorii pe Dunăre și în Bulgaria*).

Bălcescu, Nicolae (1819—1852) — istoric și scriitor român. Dimitrie Bolintineanu transcrie liber, probabil din memorie, ideile principale din lucrarea *Mersul revoluției în istoria românilor*, publicată la Paris, în 1850, în revista *România viitoare*.

Boiagi, Mihail George (c.1780—1842) — filolog aromân, cunoscut prin *Gramatica română sau macedo-română*, apărută prima dată la Viena, în 1813. După cum am arătat, a fost reeditată de Dimitrie Bolintineanu, în 1863.

Cantacozin sau Cantacuzino, Ion (1292—c.1380) — împărat bizantin, autor al unor *Memorii*.

Chalcocondylas, Laonicos (vezi nota la *Călătorii pe Dunăre și în Bulgaria*).

Chardin, Jean (1699—1799) — călător francez. A scris *Călătorie în Persia și în Indiile Orientale*.

Choniates, Nicetas (secolul XII) — cronicar bizantin.

Chopin, Jean-Marie (1796—1870) — literat francez, secretar și bibliotecar al prințului Kurakin, ambasadorul Rusiei în Franța. Printre lucrările sale se numără și *Provinces danubiennes et roumaines* (1856).

Comnena, Anna (1083—1148) — scriitoare bizantină. Opera sa, *Alexias*, constituie prima monografie organizată după criterii istorice, urmînd cronologia evenimentelor.

Daniil, Moscopoleanu (secolul XVIII) — cărturar aromân. A publicat în grecește *Învățătura introductivă* (1794), în care dă și un manual de conversație grec-aromân-bulgar-albanez.

Daperon (?).

Demostene (384—322 î.e.n.) — orator și om de stat grec. Discursurile sale politice, de mare forță persuasivă și emoțională, sînt: *Filipice*, *Olintice*, *Despre pace*, *Asupra prevaricațiunilor ambasadei*, *Pentru coroană*. Dimitrie Bolintineanu se referă la *Olintice*.

Duplessis (?).

Falmerait (Falmereit), Jakob Filip (1790—1861) — istoric și călător german. A scris, printre altele, despre *Elementul albanez în Grecia*.

Herodot (vezi nota la *Călătorii pe Dunăre și în Bulgaria*).

Iuvenal (c.65—127) — poet latin, celebru autor de *Satire*.

Lan (?).

Leake, William Martin (?) — ofițer britanic, autor al memorialelor *Cercetări în Grecia* (1814), *Călătorii în Moreea* (1830).

Massim, Ioan C. (1825—1877) — lingvist român, reprezentant al curentului latinist. A elaborat împreună cu August Treboniu Laurian *Dicționarul limbei române* (1873—1877). În 1862 a tipărit *Repeda ideea de gramatica macedo-românească*.

Neoptoleme (?) — poet grec din epoca alexandrină, autor de epigrame.

Nicefor, Gregores (vezi nota la *Călătorii pe Dunăre și în Bulgaria*)

Ovidiu, Publius Ovidius Naso (43 î.e.n. — 17) — poet latin, exilat la Tomis de împăratul Octavian August, cunoscut îndeosebi prin *Tristele* și *Ponticele*.

Patavinu (1583—1652) — cronicar francez. A scris *Despre docutrina vremurilor* (1627), *Tabla cronologică a lucrurilor, dinastiilor, orașelor și bărbaților iluștri* (1628).

Pliniu (vezi nota la *Călătorii pe Dunăre și în Bulgaria*).

Pouqueville, F.C.H.L. (1770—1838) — istoric francez. A fost consul la Ianina pe lîngă Ali-pașa. A călătorit în Albania, Grecia, Macedonia, publicînd în 1820 *Voyage en Grèce*, lucrare pe care o avea și Dimitrie Bolintineanu în biblioteca sa.

Ptolomeu (vezi nota la *Călătorii pe Dunăre și în Bulgaria*).

Strabon (vezi nota la *Călătorii pe Dunăre și în Bulgaria*).

Teofan, Sfîntul (vezi nota la *Călătorii pe Dunăre și în Bulgaria*).

Thunmann, Johann (vezi nota la *Călătorii pe Dunăre și în Bulgaria*).

Titus Livius (59 î.e.n. — 17 e.n.) — istoric latin. Opera sa fundamentală este *Ab Urbe Condita* (De la întemeierea Romei), scrisă în 192 de cărţi, din care s-au păstrat numai 35.

Troge-Pompée — numele francez al lui Trogus Pompeius, istoric latin din timpul lui Augustus (secol I î.e.n. — secolul I e.n.). a scris o *Istorie universală* în 44 de cărţi.

Tucidide (vezi nota la *Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria*).

Villehardouin, Geoffroi (c.1155—1213) — nobil şi mareşal francez, participant la Cruciada a IV-a (1202—1204), în urma căreia a scris cronica *Cucerirea Constantinopolului*.

CĂLĂTORII ÎN ASIA MICĂ

În timpul exilului, Dimitrie Bolintineanu stă la Constantinopol pînă în vara anului 1856. De aici, merge în insula Samos, unde Ion Ghica fusese numit bei, adică prinţ, cu rang de domnitor. E găzduit de A. Zanne, care fusese adus aici de Ion Ghica în calitate de inginer, pentru construirea de poduri şi şosele. Atmosfera din insula Samos nu-l încîntă, la început. Într-o scrisoare, inedită, adresată lui Christian Tell, îşi comunica impresiile: „Samosul este o insulă frumoasă, dar şi rară. Oamenii mai ales, mizerabili, — lenea îi face tîlhari, şi nerodirea locului încă contribuie la nenorocirea lor. Cu toate acestea privesc Samosul mai mult cu ochii trecutului, cînd era în splendoarea lui, decît a prezentului" (Muzeul Literaturii Române, inv. 2219).

După cum notează în memorialul său, a stat zece luni în Samos. În acest răstimp s-a bucurat de afecţiunea prietenească a lui Ion Ghica. La invitaţia acestuia, pornesc împreună într-o călătorie pe coastele Asiei Mici. Impresiile de călătorie le publică mai întîi în *Trompeta Carpaţilor*, nr. 458, 11 octombrie 1866, p. 1825; nr. 459, 14 octombrie 1866, p. 1829; nr. 460, 18 octombrie 1866, p. 1833; nr. 462, 13/25 octombrie 1866, p. 1841; nr. 463, 16/28 octombrie 1866, p. 1845; nr. 464, 20 octombrie 1866, p. 1849; nr. 465, 23 octombrie/4 noiembrie 1866, p. 1853; nr. 467, 30 octombrie/11 noiembrie 1866, p. 1861; nr. 468, 6/18 noiembrie 1866, p. 1865; nr. 469, 13/25 noiembrie 1866, p. 1869; nr. 470, 2 decembrie 1866, p. 1873; nr. 471, 24 noiembrie/6 decembrie 1866, p. 1877.

Foiletoanele sînt reunite apoi în volumul *Călătorii în Asia Mică*, Bucureşti, Tipografia lucrătorilor asociaţi, [1866].

Acest memorial nu s-a bucurat de prea multă atenţie din partea comentatorilor lui Dimitrie Bolintineanu. O scurtă referire întîlnim în studiul *Dimitrie Bolintineanu* de D. Popovici, inclus în volumul *Cercetări de literatură română* (Sibiu, „Cartea românească din Cluj, 1944, p. 96). Aşa cum am mai menţionat, D. Popovici demonstra că scriitorul nostru indică drept surse de informare unele lucrări pe care nu le-a consultat direct, ci prin texte intermediare, extrăgînd datele din referinţe la lucrările respective găsite la alţi autori. De pildă, Dimitrie Bolintineanu „aminteşte la un moment dat pe călătorul englez Chandler, care explorase Grecia şi Asia Mică în anii 1764—1766. Relaţiunea acestei călătorii apăruse şi în traducere franceză. Singura ediţie cunoscută nouă datează din 1806. Bolintineanu ar fi putut-o cunoaşte direct, dar este cu mult mai probabil că el a pus-o la contribuţie prin texte intermediare. Pe Chandler se întemeiază din loc în loc geograful francez Charles Texier, a cărui *Asie Mineure*, Paris, 1862, era o lucrare de meritată reputaţie. Ea fusese precedată de o altă lucrare a aceluiaşi cercetător asupra aceleaşi regiuni: *Description de l'Asie Mineure*, Paris, 1839—1846. Pe Texier îl aminteşte Bolintineanu în treacăt, dar ar fi greu să se precizeze care din aceste două lucrări a fost pusă la contribuţie la data cînd el îşi redacta memorialul."

Acum sîntem în măsură să precizăm care anume lucrare a lui Charles Texier a utilizat, cunoscînd lista celor 101 volume din biblioteca lui Dimitrie Bolintineanu, scoasă la licitaţie, împreună cu puţinul său mobilier, în împrejurările dramatice ale îmbolnăvirii şi internării sale la spitalul Pantelimon, unde şi-a sfîrşit viaţa. Este a doua lucrare a lui Charles Texier, *Asie Mineure*, din 1862, care se afla în biblioteca scriitorului nostru, cum atestă lista amintită, păstrată în manuscris la Biblioteca Academiei, cota Ms. rom. 235, p. 117 (vezi şi Augustin Z. N. Pop: *Soarta bibliotecii lui Dimitrie Bolintineanu*, în *Prima sesiune ştiinţifică de bibliologie şi documentare*, Bucureşti, Editura Academiei, 1957, p. 343).

D. Popovici argumentează că Dimitrie Bolintineanu a apelat îndeaproape la Charles Texier: „Dependenţa faţă de scriitorul francez merge, chiar acolo unde numele acestuia nu este amintit în nici un fel, pînă la reproducerea nu numai a ideii, ci şi a documentării bibliografice cu prescurtările caracteristice limbii franceze. Un singur exemplu: în *Asie Mineure*, p. 343, Texier vorbeşte despre Priene şi aminteşte, după Pausanias, de o statue « très antique » a zeiţei Minerva; iar în josul paginii notează: « Pausanias, liv. VIII, ch. 5 ». Bolintineanu reproduce (p. 14), atît ideea cît şi nota, nediferenţiindu-se de Texier decît prin faptul că el încorporează nota în text: « Priena

e o cetate cu totul religioasă. Pausanias citează templul Minervei cu o statuă foarte antică a zeei (P. liv. VIII, ch. 5) »".

Dăm mai jos lista autorilor citaţi în acest memorial:

Anna Comnena (vezi nota la *Călătorii la românii din Macedonia și Muntele Athos sau Santa-Agora).*

Callinus (secolul VII î.e.n.) — cel mai vechi poet liric grec.

Chandler, Richard (1738—1810) — arheolog englez. A întreprins cercetări în Grecia şi Asia Mică, rezultatele lor expunîndu-le în principalele sale lucrări, *Înscripţii antice în Asia Mică şi Grecia* (1774) şi *Călătorii în Asia Mică* (1775).

Cramer, John Anthony (1793—1848) — filolog englez, profesor de istorie la Oxford. Printre lucrările sale se numără şi *Descrierea Asiei mici* (1832).

Demostrate (?).

Diodor din Sicilia (vezi nota la *Călătorii la Ierusalim în sărbătorile Paştelui şi în Egipt).*

Dioscoride sau Discordie (secolul III î.e.n.) — poet alexandrin, autor de epigrame.

Filostrate (c.175—c.250) — scriitor şi filozof grec. Dimitrie Bolintineanu îl citează cu *Viaţa sofiştilor.*

Herodot (vezi nota la *Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria*).

Hipocrate (c.460—375 î.e.n.) — medic grec, supranumit „părintele medicinei", autor al unor *Aforisme.*

Homer (vezi nota la *Călătorii la Ierusalim în sărbătorile Paştelui şi în Egipt).*

Kromer (vezi nota la *Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria).*

Lucien (c.125—c.190) — scriitor şi filozof grec, adept al lui Epicur. Dimitrie Bolintineanu îl citează cu *De Amoribus.*

Meneke, Thiod sau Meineke (?) — autor al antologiei lirice greceşti *Selecţia poeţilor.*

Newton, Charles-Thomas (1816—1894) — arheolog englez. A întreprins cercetări în Grecia şi Asia Mică, expuse în numeroase lucrări de specialitate.

Ovidiu (vezi nota la *Călătorii la românii din Macedonia şi Muntele Athos sau Santa-Agora*).

Pausanias (secolul II) — istoric şi grograf grec. Principala sa operă este *Descrierea Eladei.*

Philippos de Thiangela (secolul III î.e.n.) — cronicar din Caria.

Pliniu (vezi nota la *Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria*).

Plutarh (vezi nota la *Călătorii la Ierusalim în sărbătorile Paştelui şi în Egipt*).

Strabon (vezi nota la *Călătorii pe Dunăre și în Bulgaria*).

Texier, Charles-Felix-Marie (1802—1871) — arheolog francez. Principalele sale lucrări sînt *Descrierea Asiei Mici, arte frumoase, monumente istorice, planurile și topografia unor cetăți antice* (1839—1848), *Edesa și monumentele ei* (1859) și *Asia Mică* (1862), aceasta din urmă avînd-o și Dimitrie Bolintineanu în biblioteca sa.

Titus Livius (vezi nota la *Călătorii la românii din Macedonia și Muntele Athos sau Santa-Agora*).

Varon, Marcus Terentius Varro (116—27 î.e.n.) — scriitor și învățat roman. Principalele sale opere, *Despre limba latină*, *Istoria veche a celor omenești și divine*, s-au pierdut, păstrîndu-se doar cîteva cărți din lucrarea *Economia rurală*.

Vibius Sequester (secolul I î.e.n.) — autor al unui manual în care sintetizează toate denumirile geografice culese din operele marilor poeți latini.

Vitruvius sau Vitruve, Marcus Pollio (secolul I î.e.n.) — arhitect roman, autorul celui mai vechi tratat *Despre arhitectură*.

Vivien de Saint-Martin, Louis (1802—1897) — geograf francez, cunoscut îndeosebi prin *Nou dicționar de geografie universală*.

INSOLA TENEDOS ȘI CANARIS. FRAGMENT DIN CĂLĂTORIA D-LUI D. BOLINTINEANU ÎN ARHIPEL

A apărut în *Calendar istoric și literar pe anul bisect 1860*, București, Imprimeria națională, 1859, p. 84.

Călătoria a avut loc în vara anului 1856, îndată după aceea în *Asia Mică*. Memorialul nu a intrat în atenția comentatorilor operei lui Dimitrie Bolintineanu.

Autori citați:

Bochart, Samuel (1599—1667) — pastor și scriitor francez. Printre lucrările sale se numără și *Geografia sfîntă* (1664).

Denis Periegetul (secolul III) — geograf grec. De la el a rămas o descriere a pămîntului în 1186 versuri hexametrice, publicată pentru prima dată la Ferrara, în 1512.

Diodor din Sicilia (vezi nota la *Călătorii la Ierusalim în sărbătorile Paștelui și în Egipt*).

Louis Le Croix (?).

Pindar (c.521—c.441) — poet teban, unul dintre cei mai mari lirici ai antichităţii greceşti. Din opera sa s-au păstrat intergral *Odele triumfale.*

Rochette, Désiré-Raoul (1790—1854) — arheolog francez. Principalele sale opere sînt *Istoria critică a aşezării coloniilor greceşti* (1815), *Antichităţi greceşti în Bosfor* (1822), *Curs de arheologie* (1828—1835).

Strabon (vezi nota la *Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria*).

Virgiliu (vezi nota la *Călătorii la Ierusalim în sărbătorile Paştelui şi în Egipt.*

CĂLĂTORII ÎN MOLDOVA

După încheierea Tratatului de la Paris, la 30 martie 1856, în urma războiului Crimeii, Principatele Române intră într-o nouă fază de dezvoltare. Ieşind de sub protectoratul ţarist, rămîn numai sub suzeranitatea Porţii otomane, asigurate de garanţia marilor puteri europene. În fiecare Principat urma să se convoace cîte un divan ad-hoc, cu reprezentanţi din toate clasele sociale, iar dorinţele exprimate în aceste divanuri aveau să fie examinate de marile puteri şi consemnate într-o Convenţie, ce se va încheia tot la Paris, la 7/19 august 1858. Pînă la semnarea Convenţiei, ţările româneşti erau conduse de un caimacam (locţiitor de domn). Problema fundamentală pusă după Tratatul de la Paris era însă Unirea Principatelor Române. Lupta pentru unitatea naţională capătă în această perioadă o largă amploare, o sporită intensitate, dinamizînd toate forţele patriotice, redeşteptînd conştiinţele, stimuînd energiile creatoare, pentru a servi propăşirea ţării, pe multiple planuri. Este o perioadă de adevărată regenerare naţională, de avînt patriotic, luminată de nobilul ideal al unităţii tuturor românilor, de ridicare pe noi trepte de civilizaţie.

În această perioadă, cînd se impunea cu necesitate o acţiune unitară a tuturor forţelor patriotice, a tuturor spiritelor luminate şi inimilor devotate propăşirii naţionale, începe să fie din ce în ce mai viu şi mai categoric exprimată dorinţa de a li se acorda exilaţilor de la 1848 libertatea de a se întoarce în ţară. Toţi cei angrenaţi în entuziastul efort de regenerare naţională erau conştienţi că exilaţii de la 1848, care timp de aproape zece ani, în condiţii grele, nu încetaseră a trudi pentru binele patriei, erau acum, în perioada respectivă, cei

mai indicaţi să stimuleze şi să fortifice, prin devotamentul, clarviziunea şi abnegaţia lor, lupta cu perspective atît de luminoase.

Demersuri pentru întoarcerea exilaţilor se fac încă de la începutul anului 1856, în primul rînd pe lîngă guvernul Franţei şi Napoleon al III-lea, care aderaseră deschis şi sprijineau efectiv lupta românilor pentru unitate şi prosperitate naţională. Invocînd demnitatea sa de fost membru al locotenenţei domneşti, N. Golescu se adresa în scris, la 2 februarie 1856, contelui Walewski, ministru secretar de stat la Departamentul Afacerilor Străine al Franţei, solicitînd sprijinul în obţinerea dreptului de întoarcere în patrie a exilaţilor: „L'insigne bonheur que j'ai eu d'être à une époque mémorable l'élu de ma nation et d'être reconnu dans la Lieutenance Princière de la Valachie par la Sublime Porte et par les Grandes Puissances ses alliées actuelles, me faut esperer que Votre Excellence ne me réfusera pas le droit de parler en cette occasion au nom de mes compatriotes. Je me flatte aussi de l'espoir que Votre Excellence voudra reconnaître la justice et la nécessité de la mesure en faveur de laquelle j'invoque sa puissante intervention; car, il est incontestable que le gouvernement de Sa Majesté l'Empereur des Français serait trompé dans ses bonnes intentions et que l'avenir des Principautés serait gravement compromis, si les patriotes roumains continuaient à rester hors de leur pays" (cf. N. Corivan: *Din activitatea emigraţilor români în Apus, 1853—1857*, Bucureşti, Cartea Românească, 1931, p. 39).

Intervenţii similare se fac şi în Anglia. La 18 iulie 1856, în Camera Comunelor din Londra, deputatul Orway pledează pentru întoarcerea, emigraţilor români în patrie, comunicîndu-i apoi, la 19 iulie 1856, lui D. Brătianu: „Quoique lord Palmerston ne m'a pas répondu hier au sujet des réfugiés roumains, ayant été empêché par un point d'ordre, je puis vous assurer que j'ai eu une conversation avec lui qui ne me laisse aucun doute qu'il s'intéresse à fair donner à tous ceux qui se sont compromis dans les événements de 48—49 la liberté de rentrer dans leur pays" (cf. Al. Cretzianu: *Din arhiva lui Dimitru Brătianu*, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1933, vol. II, p. 117). Pentru a obţine sprijinul Angliei, în această chestiune, D. Brătianu apelează la toate persoanele influente cu care se afla în relaţii mai mult sau mai puţin amicale. Unul din prietenii săi apropiaţi. E. Crowe, corespondentul din Paris al ziarului *Moring Chornicle*, îi comunica la 8 septembrie 1856: „J'ai dîné avec lord de Redcliffe, vendredi et j'ai causé avec lui toute la soirée . . . Je lui disais que les proscrits étaient des hommes mûrs et, après tout, plus sensés et plus modérés que les patriotes qui étaient maintenant à Bucharest et à Jassy, et libres

d'agir. Lord Redcliffe m'a dit qu'il avait demandé leur rentrée, mais qu'il ne croyait pas que la Porte l'accordera" (cf. Al. Cretzianu: *op. cit.*, p. 145). De asemenea, D. Brătianu intervine direct la Foreign Office, din partea căruia primește, la 10 februarie 1857, următorul răspuns (în limba engleză, evident), semnat de E. Hammond: „Referindu-mă la scrisoarea Dvs. din 6 curent, am primit instrucțiuni din partea lui lord Clarendon de a vă ruga să binevoiți a da informațiuni Excelenței-Sale în privința numărului emigraților a căror situațiune i-ați semnalat, precum și asupra locului unde se află acum acei emigrați, asupra motivelor pentru care au fost obligați să-și părăsească patria, cît și asupra piedicei ce se opune actualmente înapoierii lor" (cf. Al. Cretzianu: *op. cit.*, p. 196). Bineînțeles, D. Brătianu răspunde îndată lordului Clarendon, la 11 februarie 1857, arătînd motivele exilării și locul unde se află cei exilați, pledînd cu convingere pentru revizuirea unor hotărîri arbitrare, perpetuate injust timp de aproape zece ani. Printre cei exilați era trecut și Dimitrie Bolintineanu (cf. Al. Cretzianu: *op. cit.*, p. 197).

În țările românești, intervențiile în sprijinul întoarcerii exilaților erau numeroase și din ce în ce mai categorice. Începe chiar o acțiune deschisă în presa vremii, curajoasă, toți semnatarii pledoariilor vorbind în numele opiniei publice, relevînd necesitatea prezenței, în momentul istoric respectiv, a celor ce se dovediseră devotați patriei și în afara hotarelor ei. Într-un articol publicat în *Concordia* an. I, nr. 6, din 23 februarie 1857, p. 2, C. A. Cretzulescu afirma lapidar că „întoarcerea exilaților, precum vedem, este dorită de toată lumea". Aceștia, se spunea mai departe în articol, „au dat dovadă de un bun simț practic, care îi onoară și care arată că cauza națională are numai de cîștigat cu întoarcerea lor". Într-un alt articol, publicat în *Concordia*, an, I, nr. 23, din 27 aprilie 1857, p. 89, deziderațul era și mai accentuat: „Intrarea emigraților ar fi o măsură de o bună și dreaptă politică în aceste zile de regenerare națională. Inimile noastre sîngerează cu atît mai mult văzînd că porțile patriei stau încă închise pentru persoane cu un caracter onorabil . . . Sperăm că guvernul, care în această privință s-a arătat insuflat de o părintească binevoință, va stărui spre a ridica fără întîrziere orice împiedicare, și a face ca familiele să poată îmbrățișa pe fiii și frații lor despărțiți de dulcele sîn al patriei de nouă ani de zile. Această măsură va avea cea mai vie și mulțumitoare întipărire asupra opiniunii publice."

În ziarul *Secolul*, an. I, nr. 33, din 2 mai 1857, p. 1, G. R. Bosueceanu semnează un articol cu modulații patetice, invocînd suferințele fizice și morale ale exilaților, clamînd pentru întoarcerea lor în patria

pentru care s-au sacrificat: „Sunt opt ani de cînd unii dintre cei mai aleși fii ai României rătăcesc pe țărmuri streine și suferă toate asprimele unui exiliu. Opt ani, fără casă, despărțiți, tatăl de copil și copilul de mumă; lipsiți adesea de pîinea din toate zilele, și bătînd cu sfială la ușa streinului ca să-i ceară un pahar de apă refuzat și acesta mai mult decît o dată, opt ani de nesiguranță, de lipsă, de persecuții, de durere; goniți din loc în loc și rătăcind din țară în țară; trecînd pragurile miniștrilor și diplomaților, cerînd la toată lumea o protecțiune, și niciodată pentru dînșii, *care aveau destule trebuințe*, ci pentru țara lor, pe care o știau în lacrămi și în apăsare . . . Multe voce se stinseră pe tărîmuri streine, multe corpuri de-abia putură căpăta o groapă spre a se repauza în țări depărtate, pe cînd patria lor nu putu avea nici chiar satisfacțiunea a primi în sînul său, cel puțin morți dacă nu vii, pe acești fii ce se sacrificaseră cu atîta noblețe pentru binele și fericirea ei". Un vibrant apel publică și M. Costiescu, în ziarul *România*, an. I, nr. 9, din 7 mai 1857, p. 33: „Sunt nouă ani de cînd România se văzu despuiată de o parte din fiii săi, sunt nouă ani de cînd acești oameni rătăcesc pe tărîmuri streine lîncezind de amorul patriei, pe care încă n-o pot vedea! . . . Fără a mai zice alt, chemăm privirea părintescului guvern asupra unei chestii atît de nobilă și atît de dreaptă; îl rugăm în numele omeniei, în numele patriei, în numele amorului părintesc și frățesc ca să ia măsuri pentru ca să facă, să mijlocească ca acești oameni să vie în fine, ei cari sunt atît de trebuincioși, pentru ca să conlucrăm cu toții la marea operă la care suntem chemați, regenerarea națiunii noastre!"

În acțiunea desfășurată în presa vremii, în favoarea întoarcerii exilaților, s-au făcut și intervenții care îl priveau direct pe Dimitrie Bolintineanu. De pildă, articolul *Dorul de patrie*, apărut în *Concordia*, an. I, nr. 16, din 30 martie 1857, p. 61, era consacrat în întregime poetului, argumentat cu propria sa operă: „Un om al căruia amor patriotic s-a tradus prin versurile cele mai elegante și mai armonioase cu care se află înzestrată literatura română, fu aruncat de luptele partitelor afară din sînul patriei. În îndelungatul său timp de pelerinagiu pe tărîmuri streine, a publicat un uvragiu intitulat *Călătorii în Palestina și Egipt*. Deschizînd această carte nu poate citi cineva o pagine făr-a vedea că ea a fost dictată de acea sete divină cu care se nutresc inimele cele devotate țărei lor. Citind lamentarea ce poetul român adresează României din fundul Egiptului, pe ruinele monastirei Sîntului George, și pe care nu ne putem opri d-a o transmite aici cititorilor noștri, ne întrebăm cu durere, oare pentru ce amorul țărei să fie o cauză de nenorocire pentru cei înzestrați cu darul d-a

cînta faptele patriei și regenerarea poporului?" Și după ce transcrie pasajul din memorialul de călătorie al lui Dimitrie Bolintineanu („O, patria mea! țară frumoasă și întristată! poci eu vorbi de o mare suferință, fără să-mi aduc aminte de tine?"... etc.), articolul din *Concordia* încheia astfel: „A ține pe acești bărbați într-un așa de îndelungat chin este o osîndă care nu se poate împăca cu nici un principiu de umanitate și echitate".

Dimitrie Bolintineanu acționează și el însuși pentru a se reîntoarce în patrie. Din Constantinopol, unde aștepta acest moment fericit, trimite poeziile *Odă la România* și *Tu erai frumoasă, o Patria, mea!*, care apar în ziarul *Concordia*, an. I, nr. 27, din 11 mai 1857, p. 107, cu următoarea notă din partea redacției: „Amicul nostru Bolintineanu ne trimite de la Constantinopole cîteva poezii nuoi din care publicăm deocamdată pe cele următoare. Cînd vedem un bărbat cu un așa de frumos talent suspinînd în streinătate, nu putem decît a ne revolta în contra unor combinări politice care țin departe de țară pe unii din cei mai aleși ai săi fii. Ce argument mai puternic, în favorul intrării emigraților, decît capacitatea și talentul celor mai mulți din ei?"

În vara anului 1857, demersurile pentru întoarcerea emigraților capătă forme organizate, mobilizînd întreaga opinie publică, apelîndu-se direct la ocîrmuire sau la reprezentanții puterilor garante. La 8 iunie 1857, beizadea Grigore Ghica, Grigore Filipescu, membrii ai Înaltei Curți, Arion, șef de secție la Departamentul Justiției, și bancherul Polihroniade prezintă caimacamului o petiție cu mai multe mii de semnături, prin care reclamau libertatea exilaților de a reveni în patrie, în momentul atît de important al regenerării naționale, după Tratatul de la Paris, cînd se punea cu atîta acuitate problema Unirii țărilor românești și a reorganizării statului și națiunii române, pe baze moderne.

„În ajunul unei ere nouă ce se deschide pentru nația noastră, — se spunea în petiție — românii simt trebuința d-a o inaugura prin concordie. Ei vin să ceară de la Înălțimea Vostră reîntoarcerea exilaților, ca o consfințire de uitarea trecutului, ca un semn că toți voiesc binele comun lăsînd orice spirit de partid. Opt ani de exil i-au apucat; familiile lor sufăr de aceasta, noi suntem pe lîngă Înălțimea-Voastră interpreții durerii și dorințelor lor.

Către acestea ne zicem: că oricare ar fi mersul cu care faptele lor s-a prețuit, nimeni nu poate tăgădui că n-au fost inspirați de amorul pentru țară; că Tratatul de la Paris a realizat mai multe din lucrurile pentru care ei au suferit; că toți sunt cuprinși de art. V al Tratatului ce acordă tuturor amnistie, mai cu seamă prin făgăduielile solemne

ale Congresului, că ţara va fi consultată într-o întreagă libertate, cu o dreptate nepărtinitoare.

Spre a fonda noua sa destinaţie, Patria are trebuinţă de luminele şi patriotismul tuturor fiilor săi. O singură exclusie am privi-o ca un semn de nenorocire. Să reintre dară fraţii noştri exilaţi!" (cf. *Lui C. A. Rosetti*, Bucureşti, 1916, p. 279.)

Caimacamul refuză însă această petiţie. Apropiindu-se alegerile, care, conform Tratatului de la Paris, urmau să desemneze divanurile ad-hoc, cu reprezentanţii tuturor claselor sociale, trebuia acţionat energic şi rapid, partida naţională avînd mari speranţe în prestigiul, patriotismul şi devotamentul fruntaşilor de la 1848, aflaţi încă în exil. De aceea, îndată ce caimacamul refuză să dea ascultare opiniei publice, se înaintează o nouă petiţie, la 10 iunie 1857, către Comisiunea Europeană din Bucureşti, în care se spunea: „O petiţie, acoperită de semnăturile a mai multor sute de oameni onorabili, aparţinînd tuturor claselor societăţii, a fost remisă Excelenţei Sale prinţului-caimacam. Obiectul acestei petiţiuni este de a cere repatrierea exilaţiilor din 1848 pentru a putea lua parte şi ei la alegerile generale, cari vor hotărî de soarta patriei. Alteţa Sa Caimacamul n-a crezut de cuviinţă a primi acea petiţiune. Totuşi, cererea era *conformă* cu spiritul Tractatului de la Paris, care vrea ca toate opiniunile şi toate interesele să fie admise a concura la libera expresiune a dorinţelor ţărei. Oamenii, a căror rechemare o cer petiţionarii, nu sunt exilaţi propriu-zişi, deoarece expatrierea lor, considerată de la început ca o simplă măsură de poliţie, trebuia să fie provizorie şi să înceteze odată cu împrejurările cari au motivat-o . . . Afară de aceasta, n-a intervenit nici o judecată nici înainte, nici după expulzare, pentru a pronunţa în contra lor o suspendare, chiar temporară, a drepturilor lor de cetăţeni români" (cf. *Lui C. A. Rosetti*, p. 280).

Noua petiţie, adresată Comisiunii Europene din Bucureşti, avu un ecou faborabil. Prin intermediul acestei Comisiuni, Poarta otomană dădu în sfîşit decretul prin care se permitea intrarea în ţară a exilaţilor. Exprimînd satisfacţia opiniei publice faţă de această măsură, într-un articol publicat în *Anunţătorul român*, an. IV, nr. 44, din 29 iunie 1857, p. 1, C. I. Bădulescu spunea: „Această noutate, răspîndindu-se în tot oraşul nostru, fu primită de toţi cu plăcere, mulţumind din tot sufletul unor asemenea generoase măsuri. Nici unul din fiii României nu va avea dar în viitor să plîngă în ţări streine neputinţa de a intra în patria sa, şi astfel vor fi toţi faţă la solemna zi ce se pregăteşte pentru regenerarea patriei lor!"

În urma decretului de amnistie dat de Poarta otomană, revin în țară mai întîi frații Nicolae și Ștefan Golescu, D. Brătianu și C. A. Rosetti, în ziua de 26 iunie 1857, cum informează ziarul *Secolul*, an. I, nr. 48, din 26 iunie 1857, p. 3. La cîteva zile sosește Cezar Bolliac (*Secolul*, an. I, nr. 51, din 8 iulie 1857, p. 2), urmat de Christian Tell, Gh. Magheru, Ion Heliade Rădulescu, Ion Brătianu, Al. Paleologu, arhimandritul Iosafat Snagoveanul și C. Bălcescu.

La Constantinopol, unde aștepta momentul reîntoarcerii în patrie Dimitrie Bolintineanu suportă cu greu trecerea timpului. Chiar cînd face o scurtă călătorie la Smirna nu poate înlătura frămîntările lăuntrice, scriindu-i soției lui A. Zanne, la 24 iulie 1857: „Smirna mă plictisește așa de groaznic, că-mi vine să țip ca cînii din stradă" (cf. N. Cartojan: *D. Bolintineanu. Scrisori din exil*, în *Neamul românesc literar*, an. I, nr. 7, 1 iulie 1909, p. 515). Aceeași stare sufletească îl străpînește și în timpul popasului în insula Prinkipo, după revenirea la Constantinopol, comunicîndu-i tot soției lui L. Zanne, la 21 august 1857: „Sînt obosit de viața din insulele Principi, unde m-am plictisit îndeajuns ... Acum rămîn la Pera, Hôtel du Globe, unde mă plictisesc ca un cîine de cioban închis într-o colibă" (cf. N. Cartojan: *op. cit.*, p. 517).

În sfîrșit, momentul mult așteptat începe să se contureze. Intenția sa era de a merge întîi în Moldova, unde se afla bunul său prieten Costache Negri și unde G. Sion îi editase cîteva volume. Într-o scrisoare, inedită, adresată soției lui A. Zanne, la 2 septembrie 1857, din Constantinopol, îi comunica: „Je compte partir dans une dizaine de jours pour Iassy" (Biblioteca Academiei, ms. rom. 235, f. 32). Într-o altă scrisoare, tot inedită, adresată lui Costache Negri, la 3 septembrie 1857, îi împărtășea aceleași intenții: „Sunt sigur că nu mai știi ce m-am făcut pe fața lumei unde vînturile caprițioase ale evenimentelor împinseră barca mea ușoară. Acuma s-a schimbat și soata noastră și sunt sigur că avem a ne revedea în curînd. Peste cîteva zile voi pleca către căminul părintesc; dar mai înainte, am de gînd să viu să vă văd prin Moldova. Să văd țara ce am cîntat-o odată, fără să o cunosc, și mai ales locurile memorabile unde strălucîră odată armele moldovenilor români" $\left(\text{Biblioteca Academiei, S}\frac{4(7)}{\text{LXV}}\right)$.

Dimitrie Bolintineanu părăsește Constantinopolul în ziua de 20 septembrie 1857, pornind spre patrie, așa cum precizează în *Călătorii în Moldova*, memorial publicat în *Calendar istoric și literar pe anul 1859*, București, Librar-editor Christ. Ioanin et Roman, 1858, p. 2.

Ajungînd la Iaşi, poetul e primit cu entuziasm, cu căldură prietenească, fiind invitat în primul rînd în cercul deputaţilor din partida naţională, în fruntea cărora se aflau Mihail Kogălniceanu şi Costache Negri. Într-o scrisoare trimisă din Iaşi, la 19 octombrie 1857, lui Baligot de Beyne, directorul ziarului *Presse d'Orient* şi viitor secretar al lui Alexandru Ioan Cuza, Dimitrie Bolintineanu îl informa că, împreună cu Marin Serghiescu-Naţionalul, au asistat la memorabila şedinţă din 7/19 octombrie 1857 a divanului ad-hoc din Moldova, despre care vorbeşte şi în acest memorial, în care s-a votat Unirea ţărilor româneşti: „Je voudrais vous écrire longuement sur la célèbre séance d'aujourd'hui qui a decidé de l'avenir ou de l'honneur de notre nation. Mais ce brave Marin vient de me dire qu'il vous a déjà écrit une longue lettre pleine de détails. Malgré cela, je ne puls m'empêcher de te dire que: dès que le règlement concernant l'intérieur de l'assemblée fut discuté, Negri fut élu viceprésident à l'hunanimité. Rallet fut élu secretaire de l'assemblée et puis secretaire du comité des propriétaires (grands). Hourmousaky, Rolla (beau-frère d'Alecsandri), Pano, Mavrogheni furent aussi secrétaires. Mais je m'arrête là car le vieux Marin me dit qu'il vous a déjà écrit sur tout cela. La séance fut ouverte aujourd'hui lundi à 11 heures du matin. Déjà une foule d'hommes encombrait la salle. La loge réservée pour les dames attirait les yeux des spectateurs, par la foule, la beauté et l'élégance des êtres charmants qui y avaient pris place. Nous fûmes présentés ici comme représentants de la Valaquie. Le président annonça l'ouverture. Un secrétaire (Rollas) lit un journal. Après vint l tour de Kogalnitziano qui lit le projet concernant les quatres points et que je regrette de ne pas pouvoir te l'envoyer, étant trop long. Nous l'avons envoyé à Bukarest au Divan ad-hoc. Kogalnitziano, Hourmousaky, Rolla, Rallet, Mavrogheni, Malinesco sont les auteurs de ce parfait travail" (cf. *Documente privind Unirea Principatelor*, ediţie de Cornelia C. Bodea, vol. III, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1963, p. 325). Interesantă e relatarea încercărilor neputincioase ale antiunioniştilor şi înfrîngerea lamentabilă pe care au suferit-o, scrisoarea lui Dimitrie Bolintineanu către Baligot de Beyne asemănîndu-se cu pasajul respectiv din memorial: „Deux députés, les seuls anti-unionistes, disent qu'ils ont quelques propositions à faire contre l'Union. Il y avait un article dans le règlement qui disait que tout amendament doit être soutenu par quatre députés. Mais il n'y avait que deux des leurs dans la Chambre. Quelques-uns se proposérent en vertu du règlement de leur défendre de parler, mais l'Assamblée marcha sur l'art. du règl. et donna au proposant la liberté de s'exprimer. C'était la tactique des antiunionistes;

ils comptaient sur le refus de l'Assemblée, pour avoir le droit de crier que cette assemblée avait exercé de la pression; on comprit leur pensée et on les laissa parler. Le premier c'est A. Balch. Il s'est rendu ridicule par sa manière de faire. Il ne savait ni parler ni lire. Un autre a lu sa proposition. L'autre était le lieutenant de l'évêque de Roman. A peine il ouvrit la bouche pour parler contre l'Union que D. Rallet tira de sa poche un acte signé par le prélat, il y a un an, dans lequel il demandait la réunion avec un prince étranger, lui et 150 autres individus. Le prélat resta stupéfait, ne sachant plus que dire. La séance s'est terminé avec beaucoup de dignité. Tous les députés ont signé l'Union, excepté trois" (cf. *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, p. 325).

Memorialul lui Dimitrie Bolintineanu conține, din această perspectivă, cele mai autentice și obiective mărturii din perioada de însuflețitor patriotism a pregătirii Unirii, cum subliniază și Cornel Regman: „Tot atît de interesante sînt *Călătoriile în Moldova*, scrise pe temeiul celor observate de scriitor la întoarcerea din exil, în trecerea sa prin Moldova. Era tocmai epoca preparativelor în vederea Unirii, astfel că Bolintineanu — în mijlocul unei însuflețiri generale — are prilejul să observe, după o lungă despărțire de țară, cît de adînc înrădăcinată este năzuința spre unire a poporului, ca și a reprezentanților luminați ai intelectualității și boierimii. Memorabilă între toate acestea este mai ales relatarea ședinței divinului ad-hoc la care fusese invitat să participe ca ilustru oaspe muntean ce era. El se folosește de aceasta pentru a schița cîteva fizionomii de patrioți moldoveni (Kogălniceanu, C. Negri, Hurmuzache), cărora le opune pe jalnicii adversari ai Unirii recrutați din rîndurile marii boierimi și ale clerului. Și pentru a explica atitudinea acestora din urmă, care susțineau că « unirea amenință a se strica frumoasele instituții ale Moldovei », Bolintineanu dezvăluie greaua situație a țăranilor moldoveni, înregistrînd detaliat, într-un capitol special, veritabil reportaj, toate sarcinile iobăgești care apăsau pe umerii lor" (*Dimitrie Bolintineanu — între „plîngere" și satiră*, în volumul *Confluențe literare*, București, Editura pentru literatură, 1966, p. 196).

După participarea la ședința în care s-a votat Unirea țărilor românești, Dimitrie Bolintineanu pornește într-o călătorie pe la mînăstirile din Moldova, descrisă pe larg în memorial, peste tot făcîndu-i-se o primire plină de căldură și admirație. Lui A. Zanne îi comunica, la 24 octombrie 1857: „Toată lumea mă cunoaște aici din nume și, unde mă duceam, ni ieșiau înainte fel de fel de oameni; am avut, este drept, o primire care nu o așteptam (cf. N. Cartojan: *Scrisori ale lui*

D. Bolintineanu după întoarcerea din exil, în *Neamul românesc literar*, an. III, nr. 3, 30 ianuarie 1911, p. 46). Într-o altă scrisoare, adresată soției lui A. Zanne, îi relatează succint itinerarul parcurs, însă îi comunică și unele amănunte care nu au fost consemnate în memorial. Astfel: „De la Neamț, am luat drumul spre Botoșani, iată pentru ce: de cînd m-am dus la Iași, Ralet, care m-a luat cu forța la el, mi-a spus că vrea mă mă reție în Moldova și că, pentru asta, a conceput planul de a mă însura cu o fată tînără și frumoasă din Botoșani, care are douăzeci de mii de galbeni zestre. Mi-a dat o scrisoare către tatăl tinerei fete și două altele pentru două familii din Botoșani, care, după el, știau secretul. Iată-ne pe drum, eu gîndindu-mă la frumoasa fată, pe care n-o cunoșteam; Marin gîndindu-se la douăzeci de mii de galbeni, pe care nu i-a văzut niciodată. Seara sosim la Folticeni, capitala veche la patru ceasuri departe de Botoșani. Acolo am fost conduși la un șef de poliție, unde am primit cea mai meschină ospitalitate din cîte se pot primi vreodată, și asta pentru cuvîntul că gazda noastră se afla în mizerie. A doua zi am plecat la Botoșani; dar abia eram pe drum, și un cal de la trăsură a căzut jos și a crăpat. Atunci ne-am hotărît să ne întoarcem la Baia și să părăsim proiectul de a vedea Botoșanii, mi-am luat adio de la tînăra logodnică și Marin de la cei douăzeci de mii de galbeni" (cf. N. Cartojan: *Scrisori ale lui D. Bolintineanu după întoarcerea din exil*, p. 63.)

La Iași, cercurile marii boierimi încearcă să-l cucerească pe poet prin numeroase și scumpe cadouri, după cum însuși mărturisește în citata scrisoare către Boligat de Beyne, precizînd că a primit atîtea obiecte, încît „je pourrai ouvrir un magasin" (cf. *Documente privind Unirea Principatelor*, voi. III, p. 334), expresie întîlnită și în memorial. Cu toate acestea, Dimitrie Bolintineanu nu face pact comun cu protipendada. Dimpotrivă, o privește cu ochi critic, sever, îi dezaprobă moravurile, ipocrizia caracterului, corupția morală. Poetul era dezgustat de atmosfera ce domnea în clasele avute, temîndu-se să nu întîlnească aceeași stare de lucruri și la întoarcerea în Muntenia. Atît în memorial, cît și în scrisorile către prieteni, Dimitrie Bolintineanu își exteriorizează gîndurile cu neliniște, dar cu o atitudine fermă, cum remarcă D. Popovici: „Este, în toată narațiunea călătoriei în Moldova, un ton reținut, în dosul căruia se ascunde adeseori o condamnare. În corespondența cu prietenii, în care cuvîntul putea fi întrebuințat mai liber, condamnarea este energică" (*Dimitrie Bolintineanu*, în volumul *Cercetări de literatură română*, Sibiu, „Cartea Românească din Cluj", 1944, p. 92). Într-adevăr, la 24 octombrie 1857, ajungînd la Galați, în drum spre București, îi scria lui A. Zanne, în cuvinte aproape

identice cu cele din memorial: „Moralul este cu totul căzut în Moldova. Fraţii fac curte cumnatelor; despărţeniile sînt pe toată ziua; orice căsătorie nu ţine mai mult de trei luni; nici o femeie nu este sigură, cît de onestă ar fi; banii joacă mare rolă spre corupţie ... În scurt, ce am văzut m-a înspăimîntat. Şi de va fi în Valahia tot astfel, apoi îţi spun cu încredinţare că mă voi înturna la Constantinopol în singurătatea mea" (cf. N. Cartojan: *Scrisori ale lui D. Bolintineanu după întoarcerea din exil*, p. 45). Poetul, care în tot decursul vieţii şi activităţii sale a făcut dovada unei ireproşabile atitudini etice, rămînînd consecvent principiilor de echitate şi umanitate, idealurilor patriotice şi democratice, nu putea accepta uşor unele pratici şi moravuri din societatea acelei epoci, criticîndu-le uneori cu îndreptăţită severitate. Aşa cum subliniază Ion Roman, în prefaţa la volumul de *Călătorii* (Bucureşti, Editura pentru literatură, 1968, p. XX), „violenţa cu care îi ceartă pe moldoveni pentru imoralitatea lor în viaţa de familie ar putea să pară întrucîtva dusă prea departe. Dar pentru Bolintineanu respectarea eticii nu este doar o chestiune personală, ci una de interes naţional. Popoarele se fortifică prin virtute şi pier prin viciu. Experienţa istorică, pe care o aduce în spiritul acestei idei, îl confirmă. Desigur, analiza trebuia dusă mai departe, pînă acolo unde viciul însuşi, descompunerea se arată a fi consecinţe ale unor cirrcumstanţe social-politice. Bolintineanu opreşte demonstraţia înainte de a fi ajuns la capăt. Nu-i putem cere mai mult şi nu-i retragem stima ce i se cuvine pentru convingerile lui democratice şi pentru încrederea lui în propăşirea patriei şi a umanităţii."

Autori citaţi în memorial:

Anville, Jean Baptiste Bourguignon D (vezi nota la *Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria*).

Arian sau Arien, Flaviu (secolul II) — istoric grec, principala sa operă fiind *Anabasis*.

Herodot (vezi nota la *Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria*).

Kromer, Martin (vezi nota la *Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria*).

Mihovie-Matei Miechowski (secolul XV-XVI) — cronicar polon în a cărui operă se vorbeşte elogios şi despre Ştefan cel Mare.

Stryikowski, Ioan-Matei (secolul XVI) — cronicar polon, principala sa operă fiind *Cronica litvanilor*. În 1575, călătorind prin Moldova, a cules un cîntec popular despre Ştefan cel Mare, cel mai vechi text folcloric românesc ajuns pînă la noi, însă în versiune polonă.

Ureche, Grigore (c.1590—1647) — cronicar român, autor al *Letopiseţului Ţării Moldovei*.

VIZITA DOMNITORULUI PRINCIPATELOR UNITE LA CONSTANTINOPOLE

După dubla sa alegere ca domnitor al Principatelor Române, la 24 ianuarie 1859, Alexandru Ion Cuza manifestă de la început o deplină încredere în Dimitrie Bolintineanu, îl preţuieşte fără echivoc, dîndu-şi seama că este unul dintre cei mai oneşti, mai capabili şi mai devotaţi slujitori ai intereselor naţionale şi patriotice. Acest fapt a reieşit limpede după ce Costache Negri a fost numit, în octombrie 1859, agent al Principatelor Unite la Constantinopol şi acreditat în mod separat ca agent al Moldovei şi ad-interim al Ţării Româneşti (cf. G. G. Florescu: *Aspecte privind dezvoltarea relaţiilor internaţionale ale Principatelor Unite. 1859—1866*, în *Studii*, an. XVII, nr. 1, 1964, p. 76). Avînd sarcina dificilă de a conduce cele două cancelarii diplomatice, Costache Negri s-a gîndit că cel mai indicat colaborator şi locţiitor al său putea fi Dimitrie Bolintineanu şi de aceea îi scria lui Vasile Alecsandri, la 14/26 decembrie 1859: „Je désirerais avoir Bolintineano au printemps, pour la mette à la tête de deux chancelleries et me remplacer en cas d'absence. C'est mon ami, je l'estime, et d'ailleurs j'ai toute confiance en lui" (cf. Costache Negri: *Scrieri*, vol. I, text ales, stabilit, note şi studiu introductiv de Emil Boldan, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1966, p. 167). Propunerea îl încînta pe autorul *Florilor Bosforului*, căci, la 4 ianuarie 1860, Vasile Alecsandri îi comunica, din Bucureşti, lui Costache Negri: „J'ai sondé Bolintineano au sujet du poste que tu veux lui confier, il m'a semblé assez disposé à aller te rejoindre à Constantinople des que le beau temps sera revenu, c'est-à-dire au printemps prochain" (cf. Vasile Alecsandri: *Documente literare inedite*, ediţie îngrijită şi note de Marta Anineanu, cu o prefaţă de G. G. Nicolescu, Bucureşti, Editura de stat pentru literatură şi artă, 1960, p. 190).

Domnitorul Alexandru Ioan Cuza nu a dat însă curs acestei propuneri, vroind să-l aibă pe Dimitrie Bolintineanu printre consilierii săi apropiaţi şi să-i încredinţeze o funcţie oficială, atît pentru încrederea şi preţuirea ce i le acorda, cît şi pentru a-i asigura o poziţie materială stabilă. În acest scop, făcîndu-se purtătorul de cuvînt al lui Cuza, Vasile Alecsandri îl ruga pe Costache Negri să cîştige asentimentul Porţii otomane, în legătură cu numirea lui Dimitrie Bolintineanu, scriindu-i la 20 februarie 1860: „Le Prince ayant pour Bolintineano une estime toute particulière et plaçant toute la confiance en lui, desir le garder en Valachie; mais voulant en même temps lui

créer une position indépendante, il lui destine le poste de membre de la Comission riverain du Danube. Ce poste bien retribué mettra notre ami dans une position convenable sous tous les rapports, et le Prince gardera ainsi un excellent conseiller. Tu es donc chargé de sonder le terrain à Constantinopole, et de le preparer même de façon à ce que la nomination de Bolintineano ne subisse pas le même echec que celle de Balaciano" (cf. V. Alecsandri: *Opere*, vol. VIII, ediţie îngrijită, traduceri, note şi indici de Marta Anineanu, Bucureşti, Editura Minerva, 1981, p. 484).

Dimitrie Bolintineanu este numit mai întîi, la 21 aprilie 1860, efor la Eforia spitalelor civile, în locul lui Grigore Alexandrescu, care devenise membru al Comisiei Centrale de la Focşani (cf. *Monitorul, ziar oficial al Ţărei Româneşti*, nr. 104, 4 mai 1860, p. 433). Peste o lună, la 23 mai 1860, prin decretul nr. 205, semnat de Alexandru Ioan Cuza şi de Vasile Alecsandri, ca ministru secretar de stat la Departamentul trebilor străine, Dimitrie Bolintineanu este numit „comisar din partea Ţării Româneşti, la Comisia Dunăreană" (cf. *Monitorul, ziar oficial al Ţărei Româneşti*, nr. 133, 8 iunie 1860, p. 549). În această calitate, poetul a făcut parte din suita oficială a domnitorului, în vizita pe care a întreprins-o, în septembrie 1860, la Constantinopol, descrisă în memorialul *Vizita Domnitorului Principatelor Unite la Constantinopole*, Bucureşti, Imprimeria naţională, 1860 (în interior, la începutul textului, poartă titlul *Călătoria Domnitorului Principatelor Unite la Constantinopole*).

Vizita protocolară la Poarta otomană era necesară, avînd un important scop diplomatic. Cu toată dubla alegere a lui Cuza ca domnitor al Principatelor Române, unitatea naţională nu se realizase decît formal. Prevederile Convenţiei de la Paris ridicau multe şi grele dificultăţi în organizarea administrativă a ţării, împiedicînd, în fapt, consolidarea unităţii naţionale, sau, cum se spunea în acel timp, unirea deplină. Existenţa a două guverne, unul la Iaşi şi altul la Bucureşti, era principala anomalie, neputîndu-se stabili o coordonare armonioasă a sistemului de guvernare. De asemenea, funcţionau două Camere legislative, fiecare adoptînd atitudini diferite, adesea contradictorii. Singura instituţie oficială care simboliza, dar numai aparent, unirea celor două principate, era Comisia Centrală de la Focşani, însă şi aceasta constituia mai mult o piedică în dirijarea treburilor ţării, deoarece proiectele de lege pe care le elabora trebuiau cercetate de ambele guverne, votate de cele două Camere, sancţionate apoi şi promulgate separat de către Alexandru Ioan Cuza. Datorită existenţei celor două guverne, domnitorul trebuia să se deplaseze cînd la Iaşi,

cînd la București, cu mijloace de locomoție precare, ceea ce îngreuna colaborarea celor două consilii de miniștri. Toate acestea creau o stare de spirit nefavorabilă, dădeau sentimentul că Unirea nu era deplină, ci reprezentată numai formal prin persoana domnitorului. Ca urmare, era imperios necesară o acțiune imediată și hotărîtă, pentru a obține din partea Porții otomane și a puterilor garante o modificare a prevederilor Convenției de la Paris. Primul pas, în această direcție, îl constituia vizita protocolară a lui Cuza-Vodă la sultan, pentru a obține Unirea deplină.

La 22 septembrie 1860, Cuza pleacă la Constantinopol, însoțit de o suită civilă și militară, din care făcea parte și Dimitrie Bolintineanu. Nefiind membru al guvernului, ci numai membru în Comisia Europeană a Dunării, poetul avea deci mai mult un rol de consilier intim al domnitorului, bucurîndu-se de încrederea și prețuirea acestuia. În plus, cunoștea bine atmosfera din capitala Imperiului otoman, din timpul îndelungatului său exil.

Călătoria lui Alexandru Ioan Cuza la Constantinopol a avut un mare efect, mai ales pe plan internațional, impunînd demnitatea domnitorului român și prestigiul națiunii noastre. Cuza a fost primit cu toate onorurile cuvenite unui suveran, tratat cu respect de către sultan și de către toți ceilalți membri ai corpului diplomatic, decorat cu cel mai înalt ordin turcesc. Era, desigur, o categorică deosebire între modul în care Cuza a fost primit la Poarta otomană și cel în care erau maziliți și chiar decapitați domnitorii români în epocile anterioare. Alexandru Ion Cuza reprezenta un popor demn, dornic să-și cucerească și să-și apare unitatea și independența națională.

CUPRINSUL

CĂLĂTORII LA ROMÂNII DIN MACEDONIA ŞI MUNTELE ATHOS SAU SANTA-AGORA

CĂLĂTORII ÎN ASIA MICĂ

Lector: CĂTĂLINA POLEACOV
ELENA CĂLUGĂRU

Bun de tipar: 25. V. 1985
Coli ed. 37,15. Coli tipar 40,25

Tiparul executat sub comanda nr. 48 la Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918", str. Grigore Alexandrescu nr. 89-97 București, Republica Socialistă România